

**POMPEU GENER I EL NACIONALISME
REGENERACIONISTA (1887-1906):
LA INTEL·LECTUALITAT, LA NACIÓ I EL PODER A
CATALUNYA.**

Xavier Vall i Ontiveros

Director: Pere Gabriel

Departament d'Història Moderna i
Contemporània
Universitat Autònoma de Barcelona,
2012

Sumari

INTRODUCCIÓ	7
Primera part: POMPEU GENER EN EL MÓN INTEL·LECTUAL DEL VUITCENTS	
<u>1. Canvi de segle, pensament i tendències culturals</u>	19
Eclosió i decadència del positivisme a Catalunya.....	19
El darwinisme, l'evolucionisme i les seves interpretacions catalanes.....	36
El materialisme i els seus desenvolupaments.....	49
Canvi de segle i crisi de valors. Nietzsche a Catalunya.....	63
<u>2. Pompeu Gener, la ciència, el pensament i l'art</u>	80
Entre el positivisme i el vitalisme. Tensions, transicions i ruptures en el pensament de Pompeu Gener.....	80
Un modernisme ambivalent.....	106
Un escriptor polifacètic: crítica, publicisme i literatura.....	133
<u>3. Entre París i Barcelona</u>	150
Pompeu Gener i els cercles intel·lectuals de París.....	150
Pompeu Gener i els cercles intel·lectuals de Barcelona.....	167
Pompeu Gener i els cercles intel·lectuals castellans i llatinoamericans.....	189
Entre el bohemí i el precursor. La imatge de Pompeu Gener en la història intel·lectual.....	218
Segona part: POMPEU GENER I EL CATALANISME REGENERACIONISTA	
<u>4. La codificació nacionalista en el canvi de segle</u>	235
Nacionalisme i nacionalització a l'estat espanyol.....	235
Estat, nació i progrés.....	252
El modernisme català i el nacionalisme.....	266
<u>5. El catalanisme ètnic de Pompeu Gener</u>	295
Nacionalisme, racisme i ciència.....	295
La negació etnicista de la unitat d'Espanya.....	306
Castella, nació <i>degenerada</i> i <i>semita</i>	313
Catalunya, nació <i>progressiva</i> i <i>ària</i>	321
<u>6. Continuïtats i ruptures en el catalanisme de Pompeu Gener</u>	331
L'etnicisme de Gener i la historiografia catalana.....	331
La recepció de les tesis de Gener.....	345
Pompeu Gener i el catalanisme liberal de <i>Juventut</i>	367

Tercera part: LA INTEL·LECTUALITAT COM A AVANTGUARDA REGENERACIONISTA

<u>7. La intel·lectualitat i el poder</u>	411
L'intel·lectual, la societat burgesa i el poder. Precisions conceptuals i genealògiques	411
La generació del 98 i el modernisme com a icones	427
Entre la burgesia i el poble	437
<u>8. L'individualisme aristocratitzant de Pompeu Gener</u>	456
Entre el sant i el superhome	457
L'ètica de la diferència contra l'igualitarisme	475
L'aristocràcia de l'intel·lecte. Messianisme i regeneracionisme	494
<u>9. Els <i>supernacionals</i>: l'avantguarda intel·lectual d'un nou catalanisme</u>	515
Origen i formulació del concepte	516
L'horitzó sociològic dels <i>supernacionals</i>	523
Els <i>antisupernacionals</i> . Acollida i crítiques a la proposta de Gener	540
<u>10. Del catalanisme regeneracionista al catalanisme conservador</u>	547
L'intel·lectual: de la independència a la subordinació	548
La capitalització conservadora del regeneracionisme finisecular	559
Les paradoxes de l' <i>imperialisme</i> catalanista	569
Quarta part: CONCLUSIONS	
<u>11. Cap a la codificació d'un llenguatge nacionalista transversal</u>	583
Catalanismes divergents	583
Catalunya i Espanya en l'horitzó de la regeneració	592
Utopia i realitat del catalanisme liberal de Pompeu Gener	596
<u>12. L'intel·lectual i el poder a Catalunya</u>	602
El nacionalisme com a eina mobilitzadora	603
Utopia i realitat de l'intel·lectualisme de Pompeu Gener	607
FONTS I BIBLIOGRAFIA	613
ANNEXES	639

INTRODUCCIÓ

Pompeu Gener i Babot (1848-1920) és un dels grans oblidats en la història intel·lectual catalana de finals de segle XIX i principis del XX. Autor d'una gens menyspreable quantitat d'obres teòriques i literàries i d'innombrables articles divulgatius sobre art, filosofia, ciència i esdeveniments culturals, la seva obra roman tanmateix menystinguda o en un molt discret segon pla. No és però la dimensió quantitativa o qualitativa d'aquesta obra, sinó la importància relativa del personatge en la història intel·lectual del període que li va tocar viure, sobretot si tenim en compte el seu rol d'interlocutor amb alguns dels cercles més destacats, el que ens ha de fer qüestionar les causes d'aquest oblit.

En efecte, Pompeu Gener és una peça indispensable per a entendre les transicions, tensions i ruptures intel·lectuals que tenen lloc a les darreries del segle XIX i principis del XX. Herald entusiasta del primer positivisme a Catalunya, amb els anys aniria absorbint bona part dels corrents de pensament finiseculars, des de l'evolucionisme al vitalisme nietzschia, plasmant totes aquestes influències en els seus escrits teòrics, literaris i divulgatius. La seva obra constitueix una suma de diferents referents intel·lectuals i teòrics, sovint difícils de conciliar, amb un cert sentit unitari, personal. Val a dir que l'ombra de la manca d'originalitat, fins i tot del plagi, marca en bona mesura la valoració coetània i històrica del personatge. Així i tot, no seria just atribuir certs mimetismes sospitosos a una simple voluntat d'èxit intel·lectual fàcil, sinó que caldria relacionar-los amb l'obsessió modernitzadora de Pompeu Gener, que veia en la divulgació de les teories i tendències culturals que circulaven pel nord dels Pirineus un factor indispensable de modernització i progrés per a Catalunya i el conjunt de l'estat espanyol.

En aquest sentit, tot i que Pompeu Gener no figura entre la nòmina dels seus grans protagonistes, a través dels seus escrits i intervencions contribueix de ple a alimentar el clima intel·lectual propici en el qual germina el modernisme català. Representant d'una generació intel·lectual anterior, inequívocament vuitcentista i positivista, albira tanmateix en el moviment modernista català un factor de dinamització intel·lectual alliberadora. Pompeu Gener condueix el messianisme intel·lectual autòcton de finals de segle a conseqüències extremes, aplegant les influències d'un cert elitisme positivista i d'un voluntarisme vitalista en boga que, amb l'impuls de Nietzsche –i sovint a través de lectures esbiaixades del filòsof alemany-, dibuixava nous horitzons en què les velles jerarquies plutocràtiques havien de ser substituïdes per una nova societat en què el

pensament, la ciència –i per descomptat l'intel·lectual- havien d'ocupar una posició preeminent.

Des de la seva posició inequívocament intel·lectualista, Pompeu Gener participa també de forma molt activa en el debat que condueix a la codificació d'un catalanisme amb paràmetres explícitament nacionalistes. Provenent del federalisme, en el qual hi milita durant el Sexenni, evoluciona amb els anys cap a un posicionament polític catalanista, sobretot a partir del tombant de segle, quan participa activament en el projecte de la revista *Juventut*, entorn de la qual s'intenta definir un catalanisme liberal i popular distingit clarament del catalanisme conservador de la Lliga Regionalista. Aquesta evolució es produeix tanmateix sense ruptures netes i clares, de manera que alguns postulats típicament federalistes segueixen sent a la base de les seves teories de signe més nacionalista. En aquest sentit, en Pompeu Gener trobem un exemple clar de les concomitàncies i permeabilitats entre federalisme i catalanisme. Això sí, els referents teòrics canvien: del federalisme abstracte es passa a un catalanisme que prioritza la qüestió de l'autonomia política en base a l'acceptació apriorística de l'existència de la nació catalana, com a ens col·lectiu dotat d'una dinàmica vital pròpia, independent de la dels individus que la formen.

La definició i la justificació essencialitzada de la nació, com a ens col·lectiu preexistent, esdevé durant aquests anys un centre d'interès intel·lectual i polític de primer ordre. En el cas particular català, aquest debat es veu influït per múltiples tensions en joc que configuren un marc específic força complex, molt més polièdric del que alguns dogmes acceptats sobre la història del nacionalisme i del catalanisme en particular ens indueixen a creure. Dificilment podem relacionar exclusivament el procés de codificació nacionalista amb les necessitats d'una classe burgesa autòctona sempre moderada i poc partidària d'estrídències i aventures polítiques d'incert resultat. Evidentment, amb la puixança del catalanisme conservador, una certa burgesia catalana assumeix la necessitat de la constitució d'un cert poder polític autònom –amb la tensió subjacent entre una definició ideològica de paràmetres nacionalistes i una praxi de línies regionalistes-, tot canalitzant en un sentit convenient les energies sociològiques i ideològiques del moviment específicament catalanista iniciat durant les darreres dècades del segle XIX. Tanmateix, no s'haurien de prendre els efectes per les causes. És evident que en el procés de codificació del catalanisme hi intervenen múltiples factors i agents que cal tenir en compte. El viratge polític del catalanisme conservador, ben cert; però també les inèrcies polítiques i ideològiques de la cultura federalista i republicana

autòctona, que marquen el camí cap a una definició en un sentit liberal del catalanisme; i, des d'un punt de vista intel·lectual, el propi moviment modernista, forçadament intel·lectualista i desproveït de qualsevol subordinació política, esdevé un àmbit sense el qual és difícilment comprensible la radicalització ideològica del catalanisme des de mitjans de la dècada dels vuitanta fins el canvi de segle. En definitiva, múltiples factors entrelligats sense els quals no és possible una comprensió del fenomen en el seu conjunt.

En aquest context, Pompeu Gener, provinent de la tradició política federalista, involucrat activament en el modernisme autòcton, intenta també definir i fonamentar teòricament la nació catalana, emprant eines que van des del determinisme positivista fins l'evolucionisme i l'irracionalisme de signe vitalista tan característic del canvi de segle. Cercant les referències en models sociològics que s'emmirallaven en les suposadament indiscutibles lleis de la natura, la nació queda definida pel seu suposat substrat racial. Per bé que les ressonàncies racistes i etnicistes de les seves teories poden inclinar fàcilment a relacionar-les amb una pretensió de justificar un nacionalisme burgès i imperialista, amb pretensions de supremacia política sobre la península ibèrica, un anàlisi profund dels seus escrits i intervencions condueix per força a matisar aquest esquema i fins i tot a desestimar-lo del tot. En efecte, per molt que costi d'assimilar, les tesis d'accent racial de Pompeu Gener s'emmarcaven clarament en un projecte liberal i progressista. El recurs a les ciències naturals s'explica no només pel crèdit de que gaudien aleshores certes extrapolacions barroeres i biologitzants sobre la manera com es pensava la societat present i futura, sinó també per la força i el potencial dessacralitzant que contenia aquest recurs, amb el rerefons de la lluita d'una certa intel·lectualitat progressista autòctona contra l'omnipotent cosmovisió religiosa i metafísica del món. En darrera instància, l'evolucionisme permetia justificar amb una pàtina pseudocientífica l'esperança i la fe –tan religiosa en el fons– en la necessitat inexorable del progrés humà.

En certa manera, l'anàlisi de les tesis de Pompeu Gener referents a la qüestió nacional pot resultar perillós si no es pren en consideració una visió de conjunt del seu pensament, de la seva trajectòria intel·lectual i de les circumstàncies històriques i polítiques que l'envolten. Em refereixo a la possibilitat sempre existent d'examinar certes qüestions a la llum d'un oportunisme polític *presentista* i simplificador que pot conduir a falses identificacions unívokes. Això no obstant, cal aparcar certes incomoditats i reticències i analitzar a fons aquestes qüestions més punyents, emmarcar-

les en el que vol ser una biografia intel·lectual que, per bé que necessàriament incompleta, esbossa les línies generals de la globalitat d'un pensament singular, impossible d'entendre, tanmateix, sense la comprensió més àmplia del bulliciós i agitat medi intel·lectual de finals de segle XIX.

Davant d'aquesta necessària contextualització, la primera part d'aquest treball està dedicada a situar la figura i el pensament de Pompeu Gener en el panorama intel·lectual finisecular. Dins d'aquesta primera part, el primer capítol presenta les grans línies teòriques i estètiques regnants a Europa durant el darrer quart del segle XIX i, sobretot, en dibuixa la seva introducció a Catalunya i l'estat espanyol. Aquest capítol, tot i que s'escapa un xic del fil argumental, era necessari per tal d'establir una base a partir de la qual poder valorar la importància de Pompeu Gener com a introductor d'algunes d'aquestes corrents i com a interlocutor en el debat intel·lectual de l'època. Un cop posats aquests fonaments generals i de context, en els capítols successius es presenta un anàlisi del seu pensament, de la seva producció escrita (la seva obra és força polifacètica i s'expressa en camps molt diversos) i de la seva relació amb els àmbits intel·lectuals catalans, espanyols i francesos. En aquest darrer apartat també s'han inclòs algunes consideracions sobre la relació de Pompeu Gener amb Amèrica Llatina, on la seva obra pren una rellevància força remarcable, comprensible sobretot a partir de la intensa relació del català amb Paris. Fonamentalment, els capítols compresos en aquesta primera part donen una visió de conjunt de l'obra de Pompeu Gener i de les relacions intel·lectuals que trava durant els anys que van des de la seva primerenca activitat juvenil durant el Sexenni fins els darrers dies de la seva vida, oblidat del tot en els cercles intel·lectuals més rellevants d'una Barcelona on havia decidit establir-se definitivament després d'una existència gairebé nòmada. L'objectiu ha estat escatir la importància real de Pompeu Gener en el món intel·lectual de l'època, valorant les visions coetànies d'intel·lectuals -crítics i admiradors-, així com també la valoració històrica que ha romàs del personatge, predominantment esbiaixada i exagerada en el seu retrat passat pel filtre de la bohèmia més esbojarrada i caricaturesca, quan no marcada per l'oblit pràcticament total.

La segona part del treball s'endinsa en l'anàlisi del procés de codificació del catalanisme durant les darreres dues dècades del segle XIX i els primers anys del XX i, més específicament, de les controvertides tesis proposades per Pompeu Gener al respecte. En el primer capítol es situa el marc teòric i el context històric en el qual es produeix aquesta codificació en clau nacionalista del catalanisme, tot remarcant les

principals influències i inèrcies teòriques a tenir en compte en la definició finisecular del concepte nació. Així mateix, com no podria ser d'una altra manera, es pren en consideració el context específic català, marcat pel relatiu fracàs de la nacionalització en clau espanyola, pels dubtes de la burgesia catalana alhora de recolzar un projecte nacional en clau catalana, així com per les fortes inèrcies populars, anticontralistes i federalistes, que marquen el catalanisme sociològic. En els capítols següents s'analitza a fons la proposta catalanista i regeneracionista de Pompeu Gener, de marcat accent racista i etnicista, tot posant-la en relació amb altres formulacions coetànies en clau catalana i espanyola. En aquest sentit, un anàlisi comparat de les seves tesis és essencial per tal de valorar-ne la seva singularitat, representativitat, transcendència i repercussió en el debat intel·lectual i polític de l'època.

Ja per finalitzar, la tercera part es centra en la vessant intel·lectualista de la proposta regeneracionista de Pompeu Gener. Com en les parts anteriors, un primer capítol es dedica a donar una visió de conjunt per tal d'entendre i contextualitzar les seves tesis, referides en aquest cas a la funció que havia d'acomplir una intel·lectualitat creixentment conscient del seu protagonisme i influència en la societat capitalista de l'època. En el marc d'aquesta creixent capacitat d'influir sobre una incipient "opinió pública", l'intel·lectual es veu sotmès a múltiples contradiccions, fruit de la tensió existent entre la seva submissió a la classe burgesa i la voluntat de constituir-se en agent independent, alliberat de qualsevol constricció. Aquesta darrera pulsio autoemancipadora condueix a la formulació de propostes avantguardistes i elitistes en les quals l'intel·lectual, l'artista, el geni, esdevenen agents amb una funció preeminent i dirigent. Òbviament, aquests plantejaments derivaven potencialment en tendències autoritàries que es desenvoluparien amb força a partir del tombant de segle. Tanmateix, les tesis de Pompeu Gener al respecte són prou complexes com per analitzar-les des d'una perspectiva més àmplia, ja que contenen elements de connexió amb el progressisme típicament positivista del segle XIX i, també, punts en comú amb certs horitzons emancipadors, mediatitzats per la cultura política federalista, de les classes populars autòctones. L'intel·lectual heroic de Pompeu Gener poc tenia a veure, en definitiva, amb la submissió a una maquinària de poder que acaba plasmant a la pràctica el noucentisme a casa nostra. Les seves tesis, desestimades a través d'una ridiculització gairebé grotesca, s'inscriuen doncs de ple en els dilemes i contradiccions derivades de la relació entre l'intel·lectual i el poder.

Tot i que els marges han estat transgredits per una necessària contextualització teòrica, he acotat el marc temporal d'aquest estudi entre els anys 1887 i 1906. La primera data coincideix amb la publicació d'*Herejias*, una de les obres més polèmiques de Pompeu Gener, on destil·la un regeneracionisme d'horitzons hispànics –la palingenèsia col·lectiva encara es situava en una hipotètica reconstrucció política espanyola sota criteris federalitzants- però on també formula el nucli dur de la seva teorització sobre la qüestió nacional i la seva fonamentació determinista i racial de la nació. La segona data correspon al final de la revista *Joventut* (1900-1906), receptora del modernisme tardà més avançat i propagadora d'un catalanisme d'esquemes liberals i populars, on Pompeu Gener desenvolupa una activitat remarcable i on dona al seu regeneracionisme un to més nacionalista i intel·lectualista. Aquest lapse de temps correspon a grans trets amb el protagonisme exercit en la vida cultural i intel·lectual catalana pel moviment modernista, del qual Pompeu Gener -malgrat no reconèixer-se mai en l'epítet *modernista*- n'és un dels grans impulsors i animadors. Així mateix, el període també es solapa amb una fase crucial en la història del catalanisme. Amb la crisi del Centre Catalanista, iniciada el mateix 1887 i agreujada pel posicionament de les seves diferents famílies davant l'exposició universal de l'any següent, es posa fi al projecte unitari de Valentí Almirall i es dona pas a una època marcada pel creixement del catalanisme conservador, l'ensorrament progressiu del federalisme autòcton i l'arraconament relatiu dels sectors catalanistes més liberals i avançats, que només a partir del tombant de segle semblen capaços de bastir una alternativa al conservadorisme catalanista hegemònic. Precisament és aquesta minvada importància del catalanisme liberal i popular durant el període la que permet entendre posicions clarament intel·lectualistes i regeneracionistes com les de Pompeu Gener i bona part d'un modernisme català més avançat que, mancat d'un referent polític propici, deriva en un clar voluntarisme nacionalitzador.

Al llarg d'aquest treball m'he recolzat en múltiples fonts primàries i secundàries. Les fonts secundàries que majoritàriament he utilitzat es refereixen a altres treballs que s'han endinsat, en major o menor mesura, en l'estudi de la figura i el pensament de Pompeu Gener i, sobretot, en l'estudi del context teòric i intel·lectual finisecular en la que aquest desenvolupa la seva activitat. En aquest sentit, han estat bàsiques les referències a obres centrades en el pensament europeu finisecular, en la penetració de les idees positivistes i vitalistes a Catalunya i Espanya, i en el modernisme català com a aglutinador autòcton de les tendències teòriques i estètiques de l'època. Així mateix, també s'ha emprat bibliografia referida al desenvolupament del nacionalisme durant el

segle XIX, al debat sobre la nacionalització a l'estat espanyol i a la codificació del catalanisme finisecular. Pel que fa a la tercera part, s'ha emprat bibliografia referida al context general i autòcton del *naixement* de l'intel·lectual, al regeneracionisme finisecular i a l'intel·lectualisme elitista que se li pot associar fàcilment. El criteri que he seguit per a les citacions dels diferents fragments d'aquestes fonts ha estat no traduir el seu idioma original al català, trobant-se d'aquesta manera parts del text en castellà, francès, anglès i italià.

Pel que fa a les fonts primàries, s'han citat nombrosos textos de Pompeu Gener i personatges coetanis. La major part d'aquests textos s'han extret de la premsa de l'època, on es pot resseguir de forma més activa el debat intel·lectual establert entre els diferents agents. Així mateix, també s'han citat algunes cartes provinents de relacions epistolars entre Pompeu Gener i intel·lectuals rellevants, extretes del seu fons personal a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Pel que fa als textos escrits en català no normativitzat, he optat per aplicar un model de correcció ortogràfica segons la normativa actual, per tal d'homogeneïtzar el relat. Aquesta correcció s'ha aplicat sobretot a articles, preposicions, contraccions i a barbarismes que tenien una alternativa clara en el català normatiu, sempre i quan aquesta alternativa no desfigurés l'essència del text. Així i tot, he optat per deixar intactes alguns barbarismes, manlleus i arcaïsmes quan la seva substitució desnaturalitzava en excés el text en qüestió.

Primera part:

**POMPEU GENER EN EL MÓN INTEL·LECTUAL DEL
VUITCENTS**

1. Canvi de segle, pensament i tendències culturals

Les darreres dècades del segle XIX, durant les quals l'activitat intel·lectual de Pompeu Gener és més prolífica, representen per al món del pensament i la cultura un període especialment efervescent i convuls. En línies generals, l'hegemonia del positivisme, l'evolucionisme –i el realisme en art- dona pas a la irrupció d'un seguit de tendències subjectivistes i vitalistes que s'expressen en tots els àmbits i que posen durament en qüestió els axiomes científics i racionalistes que havien predominat fins aleshores: fent entrar en crisi un model de pensament basat en la confiança en les capacitats racionals i en la ciència, fent trontollar uns esquemes segons els quals l'avenç en el pensament i en la ciència es traduïen necessàriament en un progrés material i social. L'univers teleològic que proporcionava la idea de progrés sembla durament qüestionat pel ressò de conceptes com *voluntat, acció, inconscient, esperit*.

Tanmateix, aquesta crisi paradigmàtica no s'ha de veure exclusivament com si es tractés d'una substitució, d'una cesura, d'una fractura irreconciliable. Precisament la figura de Pompeu Gener suposa un exemple magnífic de transició, de tensió entre concepcions teòriques i filosòfiques contraposades en aquest canvi de segle; un exemple clar de coexistències, pacífiques o violentes, entre conceptes que *a priori* haurien de ser contraris, contradictoris. Posant especial atenció en les tensions més que en les ruptures, en aquest capítol tractaré d'escatir les diferents influències que es plasmen en el magma d'idees del canvi de segle a Europa, però sobretot, a la Catalunya modernista on Pompeu Gener desenvolupa de forma molt activa la seva tasca de divulgació i combat intel·lectual. Per a fer-ho caldrà anar una mica enrere en el temps i resseguir la influència del positivisme i l'evolucionisme –d'arrelament tardà- en el món intel·lectual i científic català i espanyol, així com la tímida irrupció –ja cap a finals de segle- de les noves tendències vitalistes i subjectivistes.

Eclosió i decadència del positivisme a Catalunya

El positivisme d'Auguste Comte (1798-1857), pres en la seva generalitat, és clarament un pensament fonamentat en la societat burgesa postrevolucionària i, com a tal, es fixa la voluntat d'apuntalar l'ordre burgès, però també d'impulsar-ne la modernització sota l'empara del desenvolupament científic i industrial que s'estava

produïnt en els països europeus més avançats. Tal com remarca Ludovico Geymonat, “*Nacido en la atmósfera cultural creada en torno a la primera escuela de la burguesía industrial francesa, el positivismo se difundió por toda Europa a la par que se extendía la industrialización, y logró imponerse no sólo en los medios científicos y filosóficos, sino también en los históricos y literarios. Por todo ello, se le suele considerar como la expresión típica de la forma mentis de la sociedad burguesa e industrial consolidada en Europa durante la segunda mitad del siglo XIX, una expresión en la que se reflejan todos los caracteres y los límites de dicha sociedad.*”¹

El medi ambient en el que neix i creix el positivisme és el d'un capitalisme expansiu i una societat burgesa que es consolida i deixa enrere definitivament les rèmores de l'Antic Règim. L'ordre burgès cerca una estabilitat davant una industrialització que crea grans desequilibris socials i territorials i davant d'un incipient moviment obrer que comença a representar una amenaça. El positivisme s'ofereix com un paradigma científic i ideològic amb unes grans potencialitats legitimadores. Segons Giovanni Reale i Dario Antiseri, “*Una estabilidad política básica, el proceso de industrialización y los avances de la ciencia y de la tecnología constituyen los pilares del medio ambiente sociocultural que el positivismo interpreta, exalta y favorece.*”² El pensament positivista –malgrat algunes tendències utòpiques del pare fundador Auguste Comte, que havia estat secretari de Saint-Simon- ofereix doncs unes premisses i una metodologia que eren molt adaptables a una visió burgesa: una síntesi entre la ideologia sorgida de la revolució francesa i la necessitat de conservació de l'ordre burgès.

El marc ideològic del positivisme es basteix, d'una banda, en la fe en les possibilitats del coneixement científic i la seva divulgació i, de l'altra, en la creença en un progrés teleològic que conduïa necessàriament a la felicitat humana. D'aquesta manera, els positivistes creïen que els mals derivats de la industrialització capitalista (desequilibris, explotació laboral, guerres pels mercats...) “*desaparecerían, como fenómenos transitorios que serían eliminados por el aumento del saber, de la instrucción popular y de la riqueza.*”³ El progrés a través de la ciència s'oferia doncs com una promesa de salvació que conciliava un programa socialment transformador amb la conservació de l'ordre, esvaint l'amenaça d'una revolució a través de la idea del canvi gradual.

1 L. Geymonat, *Historia de la filosofía y de la ciencia*, Crítica: Barcelona, 2005, p. 548.

2 G. Reale, D. Antiseri, *Historia del pensamiento filosófico y científico*, Vol. III, Herder: Barcelona, 1995, p. 272.

3 Ibid, p. 272

Auguste Comte plasma el seu ideal de progrés en la teoria dels tres estadis, de tarannà clarament teleològic. L'evolució humana segueix una línia obligatòria, ascendent, que va de l'estadi teleològic a l'estadi positiu –punt d'arribada–, passant per l'estadi metafísic: “*Al estadio teológico corresponde una supremacía del poder militar (tal es el caso del feudalismo); al estadio metafísico corresponde la revolución (que comienza por la reforma protestante y acaba con la revolución francesa); al estadio positivo corresponde la sociedad industrial.*”⁴ Aquesta premissa no només fonamenta la seva teoria de la història de la humanitat, sinó que també s'aplica al desenvolupament de qualsevol ciència o facultat humana, esdevenint així una llei universal que impregna tota la seva filosofia. La diferència qualitativa que assenyala el pas a l'estadi positiu el designa el mètode científic, basat en l'anàlisi dels fets i les relacions de causalitat dels fets. L'autenticitat del coneixement ve determinat per l'execució d'aquest procediment científic controlat i, per tant, es fonamenta en l'experiència. Les hipòtesis han de ser verificables, en darrera instància, a través dels fets. “*Toda proposición no verificable empíricamente ha de ser considerada metafísica –y, por lo tanto, erradicada de la ciencia- aun cuando presente la apariencia de proposición científica.*”⁵

Tanmateix, aquest empirisme no s'ha d'interpretar merament com un culte al fet en sí mateix (cauríem en una interpretació simplista del positivisme), sinó com una metodologia que exclou qualsevol possibilitat d'una interpretació metafísica de la realitat. El coneixement no s'inferia però únicament a través de la inducció particular, sinó que incloïa el control de les hipòtesis a través de la seva contrastació empírica. Per tant, malgrat el culte a la inducció, el positivisme no estava mancat de deducció.

En tot cas, la tasca primordial del científic i el pensador positivista és propiciar el canvi cap a l'estadi positiu en totes les esferes de la seva actuació, sobretot en l'àmbit més institucional, és clar. Això significa arraconar tot rastre de metafísica de la ciència i el pensament i consolidar les disciplines en què el mateix Comte divideix el coneixement humà com a ciències positives. “*El filósofo positivista debe empeñarse a fondo en esta lucha, con tenacidad y sin prejuicios, y no dejarse detener por ninguna barrera. Su labor no consiste solamente en estudiar la evolución de la humanidad, sino asimismo en promover el definitivo abandono, por parte de cada disciplina, del estadio metafísico, y su definitivo ingreso en el estadio científico.*”⁶ Per tant, és ben clara

4 Ibid, p. 277

5 L. Geymonat, *Historia de la filosofía y de la ciencia*, op. cit., p. 550

6 Ibid, p. 550

l'existència d'una certa tasca militant en el positivisme. L'hegemonia de l'estadi positiu no era assolible únicament a través d'una inexorable llei del progrés sinó, sobretot, a través de l'acció decidida del pensador i el científic.

En aquest sentit, el sistema de Comte no només fonamenta una metodologia científica, sinó que dibuixa un pla racionalitzat per a establir el predomini de la ciència positiva, la seva institucionalització. Per tant, el positivisme era també la concepció d'un ordre científic i social que transcendia la mera metodologia. *“Según Comte, ninguna actividad – ni cognoscitiva, ni práctica – puede ser realmente eficaz si no se la organiza de manera ordenada y unitaria. De ahí los dos problemas determinantes de su filosofía: el de organizar unitariamente el saber científico, que –como el mismo Comte debe reconocer- se articula cada vez más en ciencias específicas y autónomas, y el de reorganizar la vida social, que desde el fin de la Edad Media ha perdido la unidad que durante siglos le habían proporcionado la iglesia católica y su ideología.”*⁷

Auguste Comte resol dividir i jerarquitzar el coneixement en sis ciències fonamentals que constitueixen la base sobre la qual s'havia d'implementar l'estadi positiu: matemàtiques, astronomia, física, química, biologia i sociologia. L'ordre d'aquestes ciències no és aleatori, puix que el pas d'una a l'altra requereix segons Comte una complexitat creixent: com més simple és el contingut de la ciència més s'empra el mètode deductiu; com més complexa, més preponderància té la inducció. Al mateix temps, en aquesta successió jeràrquica, cada ciència es fonamenta en els resultats de la ciència del graó inferior. La filosofia, despullada naturalment de les seves corrents metafísiques des de Plató a Hegel, queda establerta com a metodologia general de les ciències, com a instància superior dedicada a establir les relacions entre elles.

Tot i aquest caràcter fortament empirista, cal mencionar les derivacions metafísiques que acabaria adoptant el pensament d'August Comte, encara que aquestes serien corregides i amagades pel seu divulgador Émile Littré, la principal font de la que beurien els positivistes catalans, entre els quals Pompeu Gener. Comte, obsessionat en els darrers anys de la seva vida per assolir una cosmovisió positiva que transcendís l'àmbit de l'experiència sensible, formula una concepció entre panteista i monista de la realitat. Segons aquesta formulació, la realitat constitueix un únic gran ésser, malgrat la seva aparent multiplicitat. *“La religión de la humanidad (...) sería precisamente el culto de este inmenso ser, culto que debería practicarse a través de ceremonias apropiadas,*

⁷ Ibid, p. 551

*bajo la dirección de una corporación de sacerdotes, que Comte estructura tomando como ejemplo la jerarquía eclesiástica del catolicismo.”*⁸

Mogut per l'objectiu de superar el que anomena estadi metafísic, el pensament d'Auguste Comte deriva en darrera instància cap a la formulació d'una nova metafísica on Déu és substituït per la humanitat, una entitat abstracta que transcendeix la suma d'individus. Aquesta metafísica s'havia d'erigir en una nova religió de la humanitat, on els sacerdots positivistes substituïen en les seves funcions els clergues catòlics. El camí vers el progrés de la humanitat havia de ser menat per aquesta nova teologia i per aquesta nova elit científica i filosòfica. *“La utopía de Comte pretendía resolver todos los problemas sociales y morales de la humanidad basándose en el predominio político y cultural de los nuevos “sacerdotes”; a través de dicho predominio, religión y ciencia deberían confluír en una nueva unidad, fundamento del tercer estadio, cuyo carácter es –llegados a este punto- tan teológico ya como lo fuera el primero.”*⁹

Tot i que aquesta vessant del pensament del fundador del positivisme tendeix a restar en segon terme, no es pot obviar que és més que simptomàtica de les derivacions metafísiques que acaba prenent l'escola positivista fins i tot en les seves formulacions més empiristes. Tanmateix, és evident que el llegat més significatiu d'August Comte es troba en l'aspecte més metodològic i sistemàtic del seu pensament. És en aquesta vessant metodològica que es troba el motor del desenvolupament de l'escola positiva a partir de la segona meitat del segle XIX. *“La noción de la importancia de la ciencia para el progreso de la humanidad, la crítica al pensamiento metafísico no comprobado, la idea de sociología como ciencia autónoma que no puede reducirse a las demás ciencias, la insistencia sobre la importancia de la tradición, el reconocimiento de la historicidad de los hechos humanos y de la misma ciencia, la toma de posición con respecto a la unicidad del método científico y al valor cognoscitivo (y no sólo práctico) de la ciencia: éstos son algunos de los temas comtianos que han ejercido un influjo duradero y positivo a lo largo de la historia del pensamiento.”*¹⁰

Precisament és un dels deixebles de Comte, Émile Littré (1801-1881), el que difon amb més força l'ortodòxia metodològica extrema del pensament del mestre. Per Littré, la força del mètode positiu rau en la seva potencialitat d'apartar la filosofia de la metafísica, passant a ser una ciència auxiliar de les ciències que marca les relacions

8 Ibid, p. 555

9 Ibid, p. 555

10 G. Reale, D. Antiseri, *Historia del pensamiento filosófico y científico*, op. cit., p. 279

entre elles i la seva funcionalitat. A través de Littré, “*junto al criterio clasificador de las ciencias, el otro elemento principal de la filosofía comtiana que se mantendrá vigente en la segunda mitad del siglo XIX será su aportación metodológica, es decir, la enfatización del método inductivo. Un método que iba a resultar rentable a las dos ciencias más características del siglo: la Biología y la Sociología. De este modo, el comtismo se depura de sus excesos doctrinales de última hora, quedando de hecho reducido, en el plano filosófico, a su escueta dimensión metodológica.*”¹¹

Tanmateix, donat el seu fort accent metodològic, l’eco del pensament de Littré i altres positivistes ortodoxos – tot i que considerable a França – queda restringit als cenacles més vinculats a l’àmbit pròpiament científic. En canvi, cal atribuir la creació d’un clima positivista en la cultura francesa a dues figures molt menys ortodoxes científicament i molt més literàries: Hippolyte Taine (1828-1893) i Ernest Renan (1823-1892). En efecte, són principalment aquests dos grans *hommes de lettres* els que popularitzaren algunes de les premisses fonamentals del positivisme, però també els que contribueixen a que el positivisme francès prengui noves direccions. Si una cosa tenen en comú els dos és el seu elitisme i el seu menyspreu per la societat de masses.

La tasca d’Hippolyte Taine és especialment fecunda en l’àmbit de la crítica literària i la historiografia. Desenvolupa de forma remarcable un model teòric de psicologia col·lectiva basat en l’estudi de les grans personalitats literàries d’un país. Segons John Burrow, “*Para Taine el modelo reinante se encarnaba en los grandes autores, de modo que estudiar la historia de su literatura era estudiar la psicología de todo un pueblo y una época. La caracterización de esa psicología y su explicación quedaban condensadas en la fórmula triple de Taine: raza, medio ambiente, momento.*”¹² Els esquemes de Taine contenen un fort determinisme d’accents clarament racials. Tanmateix, també és cert que Taine s’inspira en el lamarckisme i, per tant, el factor decisiu el troba el medi, necessàriament canviant, al qual la *raça* s’adapta. És en aquest sentit que el concepte de moment pren la seva rellevància, com a cristal·lització de l’estat en què es troba una *raça* en continu dinamisme.

També és especialment rellevant la crítica que fa als valors il·lustrats, a la democràcia i a la incipient societat de masses a través de la revisió historiogràfica de la revolució francesa. Taine utilitza els darrers models científics aportats per l’evolucionisme i el

11 D. Nuñez, *La mentalidad positiva en España*, p. 70

12 J. W. Burrow, *La crisis de la razón: el pensamiento europeo 1848-1914*, Crítica: Barcelona, 2001, p. 125

materialisme per dessacralitzar la mística revolucionària i il·lustrada, tot i immergint-se en els esdeveniments històrics de la revolució per traçar una psicologia col·lectiva de la massa, molt pejorativa. Segons Daniel Pick, “*Taine’s history (...) was imbricated with medico-psychiatric and evolutionary naturalist language. Thus the psychology of the revolutionaries was located in contemporary evolutionary terms, even likened to degenerates and atavists.*”¹³ Per Taine, la revolució és el projecte conscient d’uns pocs individus; per la majoria, per la massa, en canvi, no és res més que un camp d’estímul psicosomàtics produïts per excitació nerviosa. La massa apareix com a emmotllable, influenciable, mancada de tota mena de reflexió, vinculada a la criminalitat i al desordre. Aquesta concepció de la naturalesa col·lectiva de la massa seria posteriorment desenvolupada per Gustave Le Bon, amb esquemes encara més deterministes.

Zeev Sternhell sosté que l’elitisme de Taine cal entendre’l en el que ell anomena tradició *anti-lumières*, que arrencaria de Vico i Herder i prosseguiria amb Carlyle, Taine i Renan fins a arribar a les tendències irracionalistes i nacionalistes del canvi de segle. Aquesta tradició tindria com a leitmotiv l’oposició als valors il·lustrats: amb la raó com a principal mecanisme d’aprehensió de la realitat i amb la noció de ciutadania política i individu autònom com a eixos d’organització societària. Segons Sternhell, “*à la suite de Herder, de Burke et de Maistre, la préservation d’une culture de préjugés et la négation de l’autonomie de l’individu constituent l’alpha et l’oméga de la pensée d’Hippolyte Taine: c’est bien la signification de l’idée selon laquelle l’homme est le produit de sa race, du milieu et du moment.*”¹⁴ Així, la influència herderiana es deixaria notar en el francès, transformant aquest el determinisme cultural en un determinisme biològic i racial. Al marge d’aquest determinisme, és rellevant que Taine aboni la tesi segons la qual la civilització moderna estaria immersa en una *decadència* que provindria d’un excés d’utilitarisme i individualisme, fruit de l’herència il·lustrada i revolucionària.

Pel que fa a Ernest Renan, cal parlar de dos aspectes del seu pensament que influeixen de forma important en el pensament europeu de finals de segle. El primer és la seva concepció de la nació com a plebiscit quotidià, que implica una ruptura evident amb la fonamentació metafísica de la nació. El segon és el seu estudi de les religions, sobretot del cristianisme, al qual aplica la metodologia positiva. La seva exegesi dels textos sagrats ressalta totes les seves incoherències, els invalida com a interpretació de la

13 D. Pick, *Faces of degeneration, A European disorder, 1848-1910*, Cambridge U.P. Cambridge, 1993, p. 68

14 Z. Sternhell, *Les anti-lumières. Du XVIIIe siècle à la guerre froide*, Fayard: Paris, 2006, p. 264

realitat i els situa al terreny de la mitologia. Roser Campi apunta la confrontació entre modernització burgesa i tradició religiosa com l'estímul que inclina Renan a l'abandonament de la religió i al seu estudi dessacralitzant. Segons Campi, *“El positivisme donava impuls a la recerca científica i a la modernització tecnològica, imprescindible a la nova societat industrial; però, alhora, aquestes tasques exigien de l'intel·lectual europeu una defensa aferrissada de les condicions necessàries per a desenvolupar la seva activitat en un ambient d'independència crítica i de llibertat intel·lectual, independència i llibertat a les quals l'Església s'oposava amb tota la força, gelosa de la seva posició dominant en el control ideològic de la societat. Renan va trencar amb l'Església empès per la descoberta de l'esperit científic i dut per la necessitat de tirar endavant les seves investigacions històriques i filològiques sense impediments religiosos.”*¹⁵ Aquesta confrontació i la necessària defensa de la llibertat d'opinió per part dels intel·lectuals -en un context on l'Església tenia encara un important poder de control sobre les consciències- provoquen una reacció furibunda de la jerarquia catòlica, que encasella Renan en l'ateisme i l'heretgia. No cal dir que aquests atacs per part de l'Església contribueixen a engrandir la llegenda de Renan en certs àmbits liberals i lliurepensadors i a difondre'n el pensament. En definitiva, el que fa de Renan una figura simbòlica de primer ordre en els cercles intel·lectuals liberal del darrer terç del segle XIX és la confluència de tres factors: *“la defensa de la modernització científica, la defensa de les estructures modernes de l'Estat-nació sorgit de la Revolució Francesa i el combat ideològic contra el domini que l'Església exercia sobre les mentalitats. En aquest context, Ernest Renan i la seva obra van ser un referent obligat des del 1868, perquè en la seva persona s'unien tots tres intents.”*¹⁶

Tanmateix, la crítica dessacralitzant de Renan no s'ha d'entendre pas en un sentit ateu, sinó dins dels paràmetres d'una concepció panteista i humanista de la fe religiosa. Així ho veu John Burrow, per a qui la humanització de Jesús realitzada per Renan respon a aquest humanisme que tenia una gran potencialitat religiosa. *“En Renan, el contenido de la verdad religiosa, en lo que parece un eco del sansimonismo, es decididamente humanista, un mensaje de fraternidad humana. Como necesitaba un centro personal para la devoción, lo situó en un Jesús humano, históricamente conocible. Pero Jesús era preeminente en lugar de único. La conciencia humana en desarrollo se expresaba*

15 R. Campi, “La provocació d'Ernest Renan: positivisme, anticlericalisme i nacionalisme (1868-1914)”, a R. Cabré; J. M. Domingo (Coord.), *Estudis sobre el positivisme a Catalunya I*. Eumo: Vic, 2007, p. 105
16 Ibid, p. 116

*por medio de individuos en momentos determinados que podían calificarse de reveladores; de éstos Jesús era el individuo supremo y el nacimiento del cristianismo era el momento supremo.*¹⁷ El punt de vista religiós de Renan era immanentista enlloc de transcendental. Déu no es revelava en aparicions miraculoses, sinó que es manifestava progressivament en la història, en el gènere humà. El descobriment de les lleis que governaven la natura invalidaven la creença miraculosa com a font de la fe religiosa, donant pas a una nova fe basada en la constatació del progrés de la humanitat.

Burrow va més enllà i no només veu en Renan una ànima religiosa, sinó que nega el seu positivisme estricte, enllaçant el seu anàlisi de les religions amb el panteisme expressat en bona part de la tradició romàntica. Tampoc les seves concepcions tindrien massa en comú amb el positivisme de Comte, sinó que caldria veure-hi una filiació en les teories metafísiques de Vico i Herder. Així, segons Burrow, *“Renan nunca fue un racionalista positivista radical (...). La religión era para él una creación humana, pero digna de veneración y poseedora de valor cultural. Su concepción de la historia cultural, por consiguiente, no era la positivista, del fetichismo a la teología a la ciencia, sino la romántica (...) y se derivaba en última instancia de Vico y Herder.*¹⁸ Darrera les teories de Renan, John Burrow hi veu, més que una anàlisi positivista, un intent de síntesi d'imaginació, ciència i sentiment religiós, en consonància amb el pensament romàntic. Zeev Sternhell també remarca aquesta base herderiana i romàntica en el pensament de Renan, allunyant-lo doncs del positivisme estricte: *“Le corollaire naturel de la vision du corps social de Renan est un déterminisme enraciné encore dans la philosophie de l’histoire de Herder, alors que celui de Taine porte déjà une empreinte franchement biologique.”*¹⁹ Renan realitza una classificació racial jerarquitzada basada en criteris culturals (de civilització). Així, oposa la civilització cristiana a la semítica, segregant la primera de la segona mitjançant la tesi de la preponderància de la influència hel·lènica, celta i germànica. La raça semítica, per Renan, encarna valors i caràcters negatius, tesi que, segons Sternhell, contribueix a alimentar les posteriors posicions antisemites que eclosionen amb el canvi de segle. Cal apuntar també que Renan, després de Sedan, revisa els seus plantejaments positivistes i comença a qüestionar de forma evident les seves creences més científiques, derivant cap a un cert escepticisme i una

17 J. W. Burrow, *La crisis de la razón: el pensamiento europeo*, op. cit., p. 266

18 Ibid, p. 122

19 Z. Sternhell, *Les anti-lumières*, op. cit., p. 365

pèrdua de fe en la inexorabilitat del progrés. Al cap i a la fi, la derrota de França davant l'Alemanya unificada per Prússia simbolitzava la victòria de l'idealisme sobre les llums.

L'arrelament del positivisme de Comte i els seus successors en la societat espanyola i catalana és complex i dificultós. Malgrat algunes primeres aproximacions en l'àmbit estrictament científic –i sobretot mèdic- es pot marcar la data de 1875 com la que simbolitza la irrupció del positivisme a l'estat espanyol. Tanmateix, lluny d'aconseguir una clara hegemonia en els cenacles intel·lectuals i científics, el positivisme ha de bregar amb les tendències metafísiques fins aleshores imperants –el krausisme-, però també amb un reforçat catolicisme que reacciona amb virulència contra el que considera una ideologia subversiva i dessacralitzant. Aquesta confrontació es plasma en els debats celebrats a l'Ateneo de Madrid durant el curs de 1875-1876, en què els sectors més oberts a les corrents de pensament positivista es troben amb l'hostilitat dels sectors intel·lectuals més reaccionaris, però també amb la dels idealistes krausistes de la primera fornada, que no deixaven de veure en el positivisme una ideologia desestabilitzadora. Tal com remarca Diego Nuñez, *“Más que sus estrictos planteamientos metodológicos y filosóficos, lo que del positivismo provocó mayor virulencia polémica fue la cuestión de sus consecuencias morales y sociales. En la medida que el positivismo invalidaba la especulación metafísica a la vieja usanza, venía a socavar también el fundamento de la vida moral, tal como estaba construida la armazón conceptual de los sistemas idealistas.”*²⁰ En aquest mateix sentit, també José Luís Abellán destaca el factor del xoc amb la moral catòlica –sigui aquesta en la seva formulació ortodoxa o krausista- de l'època per entendre la tardana i dificultosa penetració del positivisme: *“En la tradición española la moral tenía su fundamento en la religión o en la metafísica, si es que no en ambas al mismo tiempo. Ahora bien, el positivismo suponía un rechazo tanto de la religión como de la metafísica; de aquí la alarma social que la introducción del positivismo va a suponer en la sociedad española de la época.”*²¹ Encara més, segons aquest autor, la veritable raó de fons de tota la polèmica derivada de la introducció del positivisme a l'estat –encara que es desenvolupi en àmbits intel·lectuals i científics- rau en la incompatibilitat entre una moral religiosa indiscutiblement ben arrelada a l'Espanya de l'època i una mentalitat científica, positiva, percebuda com una amenaça per a l'estabilitat social: *“Se ha hablado mucho*

20 D. Nuñez, *La mentalidad positiva en España*, Universidad Autónoma de Madrid: Madrid, 1987, p. 37

21 J. L. Abellán, *Historia crítica del pensamiento español*, tom V (I): La crisis contemporánea (1875-1936), Espasa-Calpe: Madrid, 1989, p. 84

*de la polémica de la ciencia española (...) sin caer suficientemente en la cuenta de que lo que así se suele denominar no es más que un caso particular de otra cuestión más amplia: el problema de la implantación en la sociedad española de una mentalidad científica y el choque de esa mentalidad con la tradición nacional de apego a la religión y a los elementos mítico-simbólico que la actitud religiosa implica.*²²

Cal doncs tenir en compte l'especificitat del cas espanyol per a entendre el difícil i tardà arrelament de la ideologia positivista. Al marge de la influència de la moral catòlica, el krausisme, amb els seus models idealistes, organicistes i místics, havia estat fins aleshores el referent idoni de la burgesia liberal. Així mateix, el tardà desenvolupament capitalista espanyol, amb la coexistència d'àrees industrialitzades i d'economia tradicional, dificulta també el triomf de les idees positives per la manca de sinergia necessària entre modernització econòmica i el cultiu de la ciència experimental que emparava el positivisme. Lluny de les condicions socioeconòmiques idònies per a que germinés, segons Diego Núñez, l'eclosió del positivisme a Espanya ve marcada pel fracàs del projecte revolucionari del Sexenni, fet que impulsa no només un canvi de paradigma teòric en les noves generacions, sinó també un procés de substitució dels vells postulats republicans federals per altres de tall més possibilista i burgès. Així, *“Tras el naufragio de la Revolución del 68, surge un movimiento, especialmente impulsado por las nuevas generaciones, de autocrítica y revisión de los supuestos ideológicos que habían inspirado el anterior comportamiento político. Los pilares básicos del armazón teórico democrático –la metafísica idealista y el economicismo– son ahora duramente criticados como responsables de las pasadas desdichas.”*²³ De fet, els debats del curs 1875-76 a l'Ateneo de Madrid son propiciats per antics krausistes desenganyats dels abusos de l'idealisme metafísic.

La tesi de Núñez és que el positivisme ve associat intrínsecament a la defensa de l'ordre liberal burgès i, tot i les diferències amb França, la irrupció del positivisme a l'estat espanyol l'explica en funció dels mateixos paràmetres. Segons Núñez, *“Aunque con más retraso que en Francia, debido a nuestro más lento y endeble desarrollo social, la doctrina positivista viene a desempeñar aquí, al menos en las intenciones, un papel similar, resultado de su más imperiosa ambición genética: racionalizar el ‘orden’ y el ‘progreso’ de la nueva sociedad posrevolucionaria.”*²⁴

22 Ibid, p. 89

23 D. Núñez, *La mentalidad positiva en España*, op. cit., p. 20

24 Ibid, p. 24

Segons el mateix autor, les tesis positivistes havien d'acabar *a priori* sent vistes amb bons ulls tant per liberals com per conservadors, ja que tenien en comú la defensa de l'ordre burgès i el positivisme era en aquest sentit un bon instrument de legitimació de la modernització capitalista. Els conservadors hi havien de trobar una ideologia d'ordre; els liberals un nou marc d'actuació més 'realista' i pragmàtic que satisfesia les necessitats de revisar i substituir els postulats de tall més jacobí. En definitiva doncs, 1875 marca en l'àmbit espanyol un viratge del pensament que simbolitza en certa manera la renúncia de la burgesia a un projecte liberal i republicà i l'aposta per la mera defensa de l'ordre capitalista.

Cal matisar però la importància de les idees positives en la societat espanyola. D'una banda, perquè després de 1875 es produeix una síntesi entre les idees positivistes i el krausisme més obert a influències foranes (sobretot en el sí de la Institución Libre de Enseñanza), fet que propicia una lectura autòctona que s'aparta del positivisme més estricte. José Luis Abellán, que en la mateixa línia de Diego Núñez vincula el positivisme a una ideologia burgesa que acabaria recolzant l'Espanya de la Restauració, il·lustra com a través de diversos conceptes que estaven en el nucli dur del krausisme espanyol s'acaba fent possible una síntesi *krausopositivista* que deriva en la formulació d'uns models ontològics i biologistes molt apartats de l'ortodòxia positivista comtiana: *“En el proceso de transformación del krausismo al positivismo, jugarán también papel fundamental una serie de categorías-puente, que sufren un cambio de sentido y de formulación. Se trata de categorías básicas de la ontología idealista que son interpretadas de acuerdo a la nueva positivación filosófica, dándoles una dimensión distinta. Así ocurre que la idea de devenir se transforma en la de evolución, dando entrada a nuevos planteamientos de las ciencias físico-naturales; la doctrina del organicismo krausista que tenía en este movimiento un sentido ético-espiritual, se convierte ahora en un organicismo biológico-natural; por último, el monismo de índole idealista pasa a convertirse en otro de carácter científico-positivo, con planteamientos claramente materialistas en algunos casos.”*²⁵ Per la seva banda, també Gil Cremades destaca la importància de la síntesi krausopositivista en l'Espanya finisecular per a explicar l'arrelament del positivisme, parlant d'una veritable simbiosi que permet l'obertura a un cert positivisme, però que també impedeix una suplantació radical dels models krausistes: *“Realmente, hacia finales de siglo, la aglutinación ha sido ya*

25 J. L. Abellán, *Historia del pensamiento español*, op. cit., p. 83

*realizada. Al hacer un resumen del krausismo, a esas alturas, se puede correr el riesgo de considerarlo como una doctrina monolítica: en realidad ha sufrido una honda transformación. Tampoco ha habido una superación del organicismo krausista por el positivismo, sino algo más complejo: la simbiosis.*²⁶

A través de la seva lectura krausista, el positivisme té una enorme influència sobre el moviment regeneracionista de finals del segle XIX i també, més residualment, sobre la majoria de components de l'anomenada Generació del 98. El positivisme esdevé durant el darrer quart del segle XIX una potent ideologia modernitzadora utilitzable sobretot per la burgesia liberal, però amb unes connotacions d'ordre que potencialment la feien apta també per a certs sectors conservadors, que Diego Nuñez situa sobretot a Catalunya. *“Así como esta línea de reformismo positivo, vinculado sobre todo a la Institución Libre de Enseñanza, se va a plasmar en Castilla en el movimiento reformista y regeneracionista de fines del siglo XIX, canalizador de la protesta de las clases medias, ante el creciente anquilosamiento de la Restauración y su marginación de los resortes del Poder, del mismo modo, el positivismo comtiano informará en Cataluña los planteamientos autonomistas y regeneradores coetáneos.*²⁷

La diferent base socioeconòmica de Catalunya seria la causa fonamental que explicaria el triomf d'un positivisme més fidel a les idees del seu fundador Auguste Comte: un pensament organitzatiu i conservador, postrevolucionari. Cal recordar que, segons Núñez, la base social sobre la qual es fonamenta el positivisme originari és una burgesia interessada a organitzar i consolidar un nou ordre social derivat de la industrialització capitalista. Sense aquesta base de classe, el pensament positiu no deixava de ser una mimetització, una importació d'un fenomen intel·lectual aliè sense capacitat d'incidència social i política –com era el cas de la síntesi *krausopositivista* a Castella. Segons aquesta interpretació doncs, *“Solamente en el área cultural catalana, en la que la sociedad burguesa disfrutaba precisamente de más sólidos cimientos, se va a propagar con mayor fuerza el positivismo comtiano, a través, sobre todo, de la versión de su discípulo Littré. La filosofía política de Comte se va a convertir ciertamente en fuente de inspiración para diversos proyectos catalanes de auténtica racionalización burguesa de la desdoblada sociedad española.*²⁸

26 J. J. Gil Cremades, *El reformismo español: krausismo, escuela histórica, neotomismo*, Ariel: Barcelona: 1969, p. 224-5.

27 D. Nuñez, *La mentalidad positiva en España*, op. cit., p. 79

28 Ibid, p. 67

Tanmateix, caldria corregir aquest esquema, ja que si bé pot ser força aproximat si es fa referència a les tesis defensades per Pere Estasén, és ben clar que no explica del tot les postures ideològiques d'un Salvador Sanpere i Miquel, d'un Pompeu Gener o d'un Joaquim Bartrina. Xavier Ferré i Trill, matisant la vinculació necessària del positivisme amb la defensa de l'ordre burgès, sosté primerament que *“Un concepte rellevant del sistema positivista és l'evolució progressiva, no pas la revolució. És així que, el 8 de març del 1848 (en el context de la revolució burgesa a França), Comte defineix el seu sistema amb la divisa ordre i progrés.”*²⁹ Efectivament, una de les característiques fonamentals del pensament positivista és que el seu horitzó *“suposa una concepció de la política en funció dels mitjans, a fi de conciliar un canvi evolutiu –tècnic- amb un sistema polític reformador, no pas revolucionari.”*³⁰ Ara bé, segons Trill aquest canvi evolutiu no té perquè coincidir estrictament amb un projecte de modernització burgesa, ni amb un horitzó de consolidació de l'ordre de l'estat, sostenint en canvi que *“Existirien positivismes en funció del caràcter de classe de la recepció intel·lectual.”*³¹

Si l'any 1875 simbolitza l'eclosió del positivisme a Madrid, en el cas català es pot fixar 1877 com el seu any màgic. Això no vol dir, naturalment, que no s'haguessin produït aproximacions i una important divulgació de les idees positivistes fins aleshores, especialment en òrgans com *El porvenir* o *La humanidad*, on conflueixen positivistes i republicans. La polèmica derivada de les conferències d'Estasén i Bartrina a l'Ateneu Barcelonès durant aquell any, però, marca en aquest cas l'esclat de la confrontació entre les noves idees positives assumides per la intel·lectualitat més liberal i el conservadorisme que aleshores dominava l'Ateneu. L'afer comença amb la prohibició de les conferències de Pere Estasén, malgrat que aquest havia remarcat la utilitat de les idees positives per a una societat burgesa d'ordre. Segons Jordi Casassas: *“Les tensions entre conservadors i liberals exaltats van arribar al seu paroxisme l'any 1877. Des del gener d'aquest any i amb el suport de Duran i Bas, Pere Estasen va iniciar el que havia de ser un curset de 40 lliçons sobre el tema lectures sobre el positivisme. La defensa que allí va fer de Littré, Comte, Spencer, etc., va alarmar la Junta, que prohibí el cicle a la cinquena conferència.”*³² Poc després, la història es repeteix amb la prohibició del cicle que havia de fer Joaquim M. Bartrina al mateix

29 X. Ferré i Trill, *Pensament positivista a Catalunya*, Cosetània: Valls, 2007, p. 10

30 Ibid, p. 12

31 Ibid, p. 13

32 J. Casassas i Ymbert, *L'Ateneu Barcelonès. Dels seus orígens als postres dies*, La Magrana: Barcelona, 1986, p. 47.

Ateneu: “*Aquest acte d’intolerància per part de la Junta es va repetir i agreujar en motiu del cicle que inicià Joaquim M. Bartrina sobre el tema de l’Amèrica Precolombina el 22 d’abril. Aquí no es va passar de la primera lliçó perquè Bartrina va ser acomiadat pretextant que contradeia els textos bíblics.*”³³

Les prohibicions desencadenen un trencament a l’Ateneu, formant els sectors intel·lectuals més avançats que n’havien eixit l’Ateneu Lliure, creat el 20 de març de 1878 i el primer secretari del qual és Valentí Almirall. De totes maneres, un important sector progressista –on hi havia Pompeu Gener- segueix vinculat a l’Ateneu Barcelonès amb la intenció d’acabar-lo canviant des de dins. Malgrat algunes desfetes inicials -com la prohibició d’algunes conferències proposades per Salvador Samper i Miquel i pel mateix Pompeu Gener- aquesta estratègia acabaria reeixint i l’Ateneu Barcelonès esdevindria un àmbit important de difusió de les idees positives. Segons Santiago Riera, “*Cal només perllongar l’estudi de l’activitat a l’Ateneu Barcelonès durant els anys vuitanta per adonar-se que des de la tribuna ciutadana que representava l’entitat, els més progressistes pogueren difondre llurs idees, mentre no fessin escarafalls. El fet que arribessin a ser-ne secretaris homes com P. Gener, J. Zulueta i P. Estasen prova efectivament que aquests elements progressistes, amb el suport dels republicans, identificats amb les idees evolucionistes, arribaren a tenir un pes específic important en la junta; endemés, la tesi de transformar l’Ateneu des de dins va ser la tesi triomfadora, sobretot si considerem que l’aparició de l’altre Ateneu, l’Ateneu Lliure, que podria fer pensar d’una altra manera, fou efímera i el 1881 va desaparèixer.*”³⁴ Tanmateix, l’afer tingué un important ressò –el mateix Littré el comenta a les pàgines de *La Philosophie positive*- i constata la pugna entre intel·lectuals conservadors, refractaris a acceptar les tendències del pensament positiu, i els intel·lectuals liberals que veien en el positivisme un instrument de progrés.

Aquest enfrontament té les seves lectures polítiques òbvies. D’una banda, com ja he dit, el pensament positiu s’associa a una concepció liberal progressista i, per tant, no necessàriament a l’estricta defensa de l’ordre burgès. L’aposta per l’avenç científic i tecnològic és vist no només com un mitjà per a assolir un progrés material i social, sinó també com un mitjà de lluita contra les concepcions religioses encara hegemòniques i, en darrer terme, de lluita contra el control de l’Església sobre les consciències. Segons

33 Ibid, p. 47.

34 S. Riera, “El positivisme científic i la difusió del darwinisme. Les ciències naturals i mèdiques a la renaixença”, a P. Gabiel (dir), *Història de la cultura catalana*, vol V, Edicions 62: Barcelona, 1997, p.120

Pere Gabriel, “*Un dels primers elements definitoris i diferenciadors d’aquest pensament social progressista havia de ser l’afirmació de la possibilitat d’un estudi i una comprensió científica i racional del món, en contra del denominat obscurantisme religiós. Això duia, en uns casos més clarament que en d’altres, a l’assumpció d’un cert materialisme que s’oposava a les visions catòliques del moment sobre l’origen del món i de l’home.*”³⁵ Així doncs, el positivisme no obria només l’horitzó d’una nova metodologia científica i d’una major preponderància de la ciència en la societat, sinó que també ofería nova munició teòrica en la lluita per una instrucció popular basada en el lliure pensament, en aquesta concepció científica i en la creença en les possibilitats que ofería l’avenç científic. Aquestes premisses són fàcilment assimilables pel pensament republicà popular, que tenia com un dels seus puntals la lluita per la laïcitat contra l’hegemonia cultural catòlica. “*La qüestió prenia un especial sentit en la mesura que podia ser contrastada amb el pensament qualificat de teocràtic i obscurantista de l’Església i podia, per tant, presentar l’esforç per la instrucció popular com un aspecte més de la llarga història del combat de la llum contra la foscor.*”³⁶

Si bé la lluita contra l’obscurantisme funciona com una mena de pal de paller que cohesiona la cosmovisió primerenca del positivisme català, cal remarcar però l’heterogeneïtat intel·lectual que aquest pren en el seu creixement. Xavier Ferré sosté, en aquest sentit, la diversitat d’interpretacions i plantejaments teòrics en què deriva l’absorció del pensament positiu. Així mateix, aquesta diversitat teòrica s’associa a la seva vegada amb línies polítiques també divergents, no necessàriament vinculades a una defensa unívoca de l’ordre burgès. “*En aquest sentit, el positivisme derivaria en positivistes reformistes, positivistes que evolucionen cap a la via de la revolució democràtica (republicans federals), com Valentí Almirall, i positivistes que són receptius a la revolució social. Ara bé, la base comuna d’aquest ideari era la reforma intel·lectual com a síntesi de la Il·lustració i del Romanticisme i com a proposta que seguia les etapes d’elaboració científica, amb una concepció moral, tanmateix, de reforma integrada de la societat.*”³⁷

Nogensmenys, és també constatable en l’ideari positivista autòcton la importància atorgada al concepte de *progrés* com a factor unificador determinant. Aquest progrés no s’expressa però en un trencament social, sinó en un millorament social interclassista,

35 P. Gabriel, “Socialisme, lliurepensament i científisme” a P. Gabriel (dir), *Història de la cultura catalana*, vol V, Edicions 62: Barcelona, 1994 p. 142

36 Ibid, p. 144

37 X. Ferré i Trill, *Pensament positivista a Catalunya*, op. cit. p. 13

orgànic, inexorable. No cal dir que certes posicions pecaven d'un excés d'optimisme, però aquesta consciència positivista i cientista inunda el clima intel·lectual de la Restauració a Catalunya en àmbits ben diversos. Les implicacions polítiques i sociològiques d'aquest clima són més que evidents, des del sorgiment d'un regeneracionisme que aspira a canviar l'estat de coses a partir del lideratge dels sectors intel·lectualment més avançats, fins a l'arrelament d'una consciència alliberadora en les classes populars basada en la connexió que s'establia entre avenç científic i progrés teològic. *“L'optimisme basat en la millora de la humanitat mitjançant la ciència i la política, que abraçava des del liberalisme radical fins al republicanisme federal, intransigent o possibilista, plantejava, d'altra banda, el posicionament del subjecte davant un context que semblava que desplaçés totalment les concepcions generalment teològiques de l'Antic Règim. En efecte, l'intel·lectual, el pensador o la persona mínimament sensibilitzada que efectuava una reflexió sobre l'esdevenir apostava per una participació activa a l'hora d'aprehendre els canvis de la natura. La subjectivació de la realitat fou la fita essencial del cientisme positivista. Prendre consciència del fet que l'individu podia conèixer impel·lia tot un replantejament del procediment que havia d'explicitar aquest coneixement (mètode).”*³⁸

No obstant això, cal no oblidar que l'assimilació del positivisme a casa nostra es produeix en un context tardà. Al mateix temps que les teories metodològiques de Comte -passades pel sedàs d'Émile Littré -, es consoliden també en els cenacles intel·lectuals i als centres populars altres teories científiques que *a priori* venen a reforçar aquest clima d'exaltació cientista i que suposen una potent arma per a combatre la omnipresent concepció catòlica del món. Em refereixo, és clar, al darwinisme, a l'evolucionisme de Herbert Spencer (1820-1903), a les teories materialistes de Carl Vogt (1817-1895) i Louis Büchner (1824-1899) i al monisme de Ernst Haeckel (1834-1919). Paral·lelament a l'eclosió d'aquestes tendències empiristes i cientistes, tampoc cal deixar de tenir en compte, però, l'*“emergència d'actituds, aïllades, que es posicionaven davant una anàlisi no tan sols externa, natural, sinó també introspectiva. I aquí apareixia el fet de la voluntat que havia de ser lliure, un acte lliure, si hom volia continuar transformant.”*³⁹ Un exemple d'aquestes tendències el trobem en Joaquim M. Bartrina, un dels introductors del positivisme comtià de primera hora a Catalunya, que des d'una concepció positiva del món arriba a una introspectiva cerca de la voluntat del

38 Ibid, p. 46

39 Ibid, p. 47

subjecte. Pompeu Gener, malgrat la primerenca defensa abrandada del positivisme, també pren ben aviat aquesta línia de caire subjectivista i vitalista. No cal dir que aquestes tendències vitalistes van prenent importància a mesura que ens apropem al context sociocultural del canvi de segle.

El darwinisme, l'evolucionisme i les seves interpretacions catalanes.

És evident que la formulació de la teoria de l'evolució de les espècies revoluciona completament el panorama científic i teòric a partir de la segona meitat del segle XIX. Charles Darwin (1809-1882), tot i que potser mai arribaria a calibrar les conseqüències de la seva teoria, provoca un autèntic terratrèmol que sacseja no només l'àmbit científic, sinó els propis fonaments sobre els quals s'erigia la concepció cristiana del món. “*La teoría de la evolución representó en el siglo pasado un fenómeno análogo al ocurrido varios siglos antes con Copérnico en el ámbito de la astronomía: fue una revolución científica en el sentido estricto, fecunda en grandes avances, que no se limitan al terreno de la biología. Con el evolucionismo desaparece la imagen milenaria del hombre, que se encarnaba en la teoría fijista, defensora de especies fijas e inmutables que existirían como tales desde la creación.*”⁴⁰

Així i tot, la formulació de la teoria darwiniana –encara que cal no menystenir l'experiència del viatge amb el *Beagle*– no respon únicament a causes originals i endògenes. Cal tenir en compte, per exemple, la influència que exerciren sobre Darwin les teories del geòleg Charles Lyell (1795-1875) –que posaven en evidència la datació de la història de la Terra basada en el relat bíblic– i Robert Malthus (1776-1834) -pel que pertoca al principi de la lluita per la subsistència. L'avenç científic anava emparellat amb la sapa de l'edifici teològic creacionista i Charles Darwin, sense la intenció de fer-ho, li dona el cop de gràcia definitiu.

D'altra banda, cal remarcar una certa evolució –valgui la redundància– en les conseqüències ideològiques de la teoria de Charles Darwin. Si bé a *L'Origen de les Espècies* (1859) l'anglès es mostra encara confiat en la ineluctabilitat del progrés i en la perfectibilitat com a *telos* de la selecció natural, aquest diagnòstic canvia sensiblement a *L'origen de l'home* (1871). En aquesta darrera obra es mostrava més aviat partidari d'entendre la selecció natural de forma orientativa. Així, el progrés no seria una norma

40 G. Reale, D. Antiseri, *Historia del pensamiento filosófico y científico*, op. cit., p. 336

invariable i necessària associada a la selecció natural, sinó una possibilitat entre altres. Certament, aquesta postura pot ser entesa també en el context d'una certa reacció davant la fe cega del positivisme comtià en el progrés, tal com remarca Daniel Pick: “*Certainly by the 1870s, one of the problems about Comtean positivism, in the view of Darwin and Huxley, was exactly its unwarranted political, religious and ‘scientific’ optimism.*”⁴¹

Si bé la teoria de Darwin condueix a un arbre conceptual amb multitud de ramificacions en diferents direccions possibles, sembla que els seus seguidors i divulgadors –entre els quals molts vulgaritzadors– cerquen d'encabir-la en un model arbori on predomina un tronc central, la humanitat i, més concretament, l'home blanc. Així ho entén John Burrow, per a qui “*En todas partes se pasó por alto o se interpretó mal el logro de Darwin al eliminar la teleología de la evolución mediante el concepto de la selección natural. El árbol divergente y ramificado que empleó Darwin para ilustrar su concepción de la evolución en El origen de las especies fue sustituido de forma tácita, o incluso explícita, por la imagen de una línea única y central del desarrollo de la vida que culminaba en la humanidad.*”⁴² Aquesta simplificació i utilització de la teoria de Darwin en un esquema unidireccional implica unes potencialitats instrumentals més que evidents. El fet d'eliminar l'aleatorietat dels processos selectius i de convertir la teoria de l'evolució en una successió teleologitzada, amb les seves jerarquies sincròniques i diacròniques, no només deriva en una justificació *a priori* científica de la necessitat del progrés, sinó en la difusió sociològica d'un credo optimista per a una certa burgesia benpensant.

Stephen Jay Gould, reconegut científic darwinista, va encara més enllà, sostenint que “*Darwin rechazaba la evolución como descripción de su descendencia con modificación, tanto porque su significado técnico chocaba con sus creencias como porque se sentía incómodo con la idea de progreso inevitable inherente a su significado vulgar.*”⁴³ Gould veu en aquesta simplificació de les teories darwinianes unes conseqüències terribles, puix que esdevé una base ideològica –vestida de científica– per a la justificació de l'imperialisme i el domini d'Occident. Aquest fou, com a mínim, un dels leitmotiv del darwinisme social. “*Esta falaz identificación de la evolución orgánica con el progreso sigue teniendo desafortunadas consecuencias. Históricamente, engendró los abusos del darwinismo social (que el propio Darwin siempre miró con*

41 D. Pick, *Faces of degeneration*, op. cit., p. 193

42 J. W. Burrow, *La crisis de la razón*, op. cit., p. 80

43 S. J. Gould, “El dilema de Darwin: La odisea de la evolución”, a S. J. Gould, *Desde Darwin. Reflexiones sobre historia natural*, Crítica: Barcelona, 2010, p. 37

*sospecha). Esta teoría desacreditada catalogaba los grupos y las culturas humanos con arreglo a su supuesto nivel de desarrollo evolutivo, con los europeos blancos a la cabeza de la clasificación (cosa poco sorprendente), y los pueblos habitantes de sus colonias conquistadas a la zaga.*⁴⁴

En aquesta mateixa línia, Giovanni Reale i Dario Antiseri veuen en el desenvolupament de les tesis socialdarwinistes un intent clarament ideològic de justificar el classisme i la conquesta imperialista en base a teories suposadament científiques. Aquest recurs a la ciència tenia una clara relació amb el fet que aquesta, amb l'ensorrament de l'explicació bíblica del cosmos, s'havia convertit en la principal font d'autoritat per a sostenir qualsevol afirmació de caire social i polític. Tanmateix, el darwinisme social deriva en postulats sense cap tipus de fonamentació científica. *No eran más que extrapolaciones indebidas y nada científicas; constituyen un ejemplo de lo que sucede cuando una ideología se convierte en omnívora y pretende falsear los resultados obtenidos mediante una disciplina científica.*⁴⁵

En aquest sentit, seria fins i tot qüestionable que el darwinisme social pugui ser considerat com una teoria científica coherent i fàcilment identificable. Segons Mike Hawkins, el darwinisme social respondria més aviat a les característiques d'una certa cosmovisió, no homogènia, consistent en erigir la natura –amb el principi de l'evolució i la selecció natural com a motor– com a model per a qualsevol anàlisi de les societats, però també per a futures teories d'enginyeria social. Tot i que hi ha una connexió evident entre certs desenvolupaments socialdarwinistes i el moviment eugenèsic, Hawkins destaca l'heterogeneïtat ideològica en què es podia arribar a plasmar el nucli dur del darwinisme social: *“Indeed, the success of Social Darwinism lies in this very flexibility, in the possibilities it contained for transference to a whole spectrum of ideological positions.”*⁴⁶ A partir d'aquesta heterogeneïtat, Mike Hawkins distingeix dues grans línies, dins del discurs socialdarwinista, en funció de si s'acceptava el progrés o la degeneració com a diagnòstic –optimista o pessimista– de l'anàlisi de les societats coetànies. Així, *“The Darwinian world view did not entail a commitment to a particular direction for evolutionary change, and theories of degeneration were as prolific as theories of progress.”*⁴⁷

44 Ibid, p. 39.

45 G. Reale; D. Antiseri, *Historia del pensamiento filosófico y científico*, Vol III, p. 340-1

46 M. Hawkins, *Social Darwinism in European and American thought 1860-1944*, p. 32

47 Ibid, p. 34

Les teories de la degeneració tractaven de demostrar que la protecció dels *menys aptes*, per part de la caritat cristiana o de les institucions de l'estat, pervertia els mecanismes de la selecció natural, posant en greu perill la pervivència dels més *aptos*. D'aquesta manera, emparant la reproducció dels *menys aptes*, s'impedia que les lleis de l'evolució operessin de forma normal i es feia possible la degeneració de la societat. La 'degeneració' es converteix en una veritable obsessió a mesura que ens apropem a finals del segle XIX. Per a evitar-la només semblava existir una solució: impedir la reproducció dels *menys aptes*. Aquest argument representava, en realitat, una autèntica inversió dels postulats teòrics plantejats per Darwin. Alguns dels seus seguidors no es limitaven a observar quins suposats mecanismes selectius operaven a la societat, sinó que definien *a priori* quins mecanismes estaven associats al progrés evolutiu i es dedicaven a classificar com a degeneració qualsevol mecanisme selectiu que operés en sentit contrari, controlant d'aquesta manera descaradament les regles del joc. Segons John Burrow, *“Lo que discutían principalmente los darvinistas sociales, sin expresarlo de manera consciente en esos términos, que les hubieran delatado, era qué forma de competencia era deseable y garantizaba el progreso o, si uno lograba adaptarse a ella, la supervivencia, y qué tipos de competencia debían suprimirse; reconocerlos todos como potencialmente eficaces, como haría un darviniano en biología, hubiese puesto punto final al debate.”*⁴⁸ Els partidaris de les aplicacions eugenèsiques decidien els individus i grups que s'havien de reproduir en funció dels seus baixos ideològics, fortament racistes i classistes. El principal teòric de la deriva eugenèsica del darwinisme social, Francis Galton, cosí de Darwin, era conscient de les potencialitats d'enginyeria social que tenia la ciència o qualsevol corpus ideològic que cerqués en la ciència la seva font de legitimitat. Com he dit, no era la única deriva de les tesis darwinistes –en tot cas fou la més extrema-, però sembla que *“whatever strategy was opted for, there was a need to show that the social order in some way mirrored the natural order.”*⁴⁹

Davant del lamarckisme, que ressalta l'adaptació al medi, el darwinisme ofereix un llenguatge que posa l'accent en conceptes com l'herència i la lluita com a motors de la selecció natural. Aquest llenguatge permet erigir el món natural –normalment prenent com a referència els seus aspectes més competitius i cruels- com a mirall per al funcionament òptim de la societat. *“In short, nature in his work provided less a model*

48 J. W. Burrow, *La crisis de la razón: el pensamiento europeo 1848-1914*, op. cit., p. 136

49 M. Hawkins, *Social Darwinism in European and American thought 1860-1944. Nature as model and nature as threat*, Cambridge U.P.:Cambridge, 1997, p. 34

of how social change actually took place than a normative model of how society should be ordered."⁵⁰ En aquest context, les ciències naturals esdevenen el model que havien de seguir les creixentment institucionalitzades ciències socials. La societat podia ser entesa com un organisme viu, com a tal podia ser analitzada i com a tal podia ser transformada. L'organicisme no és, evidentment, un invent del darwinisme social, però el que aconsegueix aquest és donar-li una aparença plenament científica.

Val a dir també que un concepte com 'lluita per l'existència' podia prendre diferents significats i interpretacions. "*It could be equated with violent struggle and warfare, or – in keeping with Darwin's suggestions about the attenuation of struggle in civilised nations- warfare could be confined to primitive stages of social evolution, to be replaced by industrial competition or perhaps the battle of ideas as civilisation progressed.*"⁵¹ Aquesta darrera interpretació, per exemple, seria la que prendrien Herbert Spencer (1820-1903) i els socialdarwinistes més propers a posicions ideològiques liberal burgeses. L'exaltació de la lluita violenta –amb la justificació de la guerra com a mitjà purificador-, en canvi, queda més restringida a sectors que evolucionen cap al sosteniment de tesis racistes i eugenèsiques.

D'altra banda, un dels elements que donaven més força a l'arrelament de les teories darwinianes i les seves derivacions era el seu dinamisme. Tot i que Darwin es malfiava força dels models teòrics i ideològics basats en la necessitat *a priori* del progrés, les seves tesis serveixen per a reforçar aquests models, especialment vinculats a l'individualisme liberal burgès. El darwinisme, contradient l'existència d'una ànima humana immutable, ve a recolzar el concepte de llibertat individual i una concepció dinàmica de la història de la humanitat, que ja no està sotmesa als dictats de la providència, sinó al canvi continu, a l'evolució en un sentit ascendent. Aquest dinamisme intrínsec al darwinisme podia ser emprat fàcilment per tal de justificar una ideologia burgesa que tenia en el progrés il·limitat i en la competència salvatge entre individus dos dels seus pilars fonamentals. Tanmateix, el seu potencial dessacralitzant convertia el darwinisme en una arma també utilitzable pels sectors intel·lectuals i científics més progressistes, que situaven la lluita contra el dogma religiós com un dels punts cardinals de la seva actuació. Contra el monopoli ideològic de l'Església s'alcen els conceptes entrelligats de canvi, llibertat, democràcia i ciència. Les tesis darwinianes són també assumibles perfectament pels sectors més progressistes, fornint nova munició

50 Ibid, p. 200

51 Ibid, p. 33

en aquest combat contra el dogma religiós i permetent projectar un futur de progrés associat al concepte de justícia social.

Tot i la revolució que suposa la teoria de Darwin en els àmbits científics i intel·lectuals, cal matisar el seu arrelament i els seus resultats, que foren desiguals en funció dels països. És evident que Anglaterra acomplia les condicions per tal que l'evolucionisme arrelés amb força: un imperi en expansió que necessitava una teoria dinàmica que obrís una nova cosmovisió, una intel·lectualitat liberal burgesa disposada a erigir-se en una nova elit i a desterrar el dogma religiós i una societat capitalista avançada amb unes contradiccions socials que, confrontades amb l'ideal liberal sobre la perfectibilitat dels mecanismes del mercat, oferien el caldo de cultiu necessari per a l'aparició de conceptes com 'degeneració' i 'regeneració'. És precisament als països anglosaxons on prenen més relleu les tesis socialdarwinistes més extremes i el moviment eugenèsic.

Cas apart representa Alemanya, on a partir del 1850 proliferen les teories materialistes de Carl Vogt, Jacob Moleschott i Ludwig Büchner. Aquest materialisme no és evolucionista, però prepara el terreny per a la seva difusió. Contribuí a aquest arrelament l'extensió de la teoria del plasma germinal d'August Weisman (1834-1914), que desacreditava per complet la influència del medi i posava les bases per a l'acceptació de l'herència genètica i racial com a principi bàsic de l'evolució de l'espècie. A Alemanya els desenvolupaments socialdarwinistes i eugenèsics prendrien un tarannà obertament racial, fusionant-se amb les tendències racistes i antisemites que proliferen amb força ja des de finals de segle XIX. Mostra ben clara d'aquesta sinergia és el fet que el principal difusor del darwinisme a Alemanya, Ernst Haeckel, militaria activament en grups pangermànics i *volkisch*.

França, principal porta d'entrada de les noves teories científiques a Catalunya i Espanya, constitueix, en canvi, un cas singular per la dificultat amb que el darwinisme hi arrela. Tot i que els principis de l'evolucionisme darwinià penetren amb força, aquests son sempre matisats per la llarga ombra de Lamarck. “*En Francia, ni la evolución ni el materialismo que tratase como inferencia de ella eran nuevos. Darwin se llevó una decepción a causa de la acogida que su libro tuvo en Francia y la influencia de Lamarck (1744-1829) siguió predominando durante mucho tiempo en la biología francesa.*”⁵² Respecte a l'anàlisi científica de les qüestions socials, a França,

52 J. W. Burrow, *La crisis de la razón: el pensamiento europeo 1848-1914*, op. cit., p. 79-80

seguint arguments lamarckians, es posa èmfasi en l'adaptació a les males condicions higièniques, ambientals i alimentàries de les grans ciutats per a explicar la suposada *degeneració* nacional, desestimant a grans trets l'eugenèsia de tipus racial (Malgrat Gobineau i Vacher de Lapouge, les tesis dels quals triomfaren sobretot a Alemanya) i optant majoritàriament per un tipus d'acció reformista –en consonància amb el republicanisme governamental- sobre el medi que possibilités una millora en els trets nacionals. Cal recordar que els trets adquirits per la influència del medi eren heretables en la progènie segons Lamarck.

L'acollida del darwinisme i l'evolucionisme a Catalunya i a Espanya es produeix en el mateix context que la penetració del positivisme en els àmbits científics i intel·lectuals i la seva eclosió esdevé a partir del marc del Sexenni revolucionari. Per tant, cal tenir en compte aquesta especificitat per a entendre que el darwinisme propagat en aquest context és tamisat pel garbell positivista i per la reinterpretació francesa –lamarckiana– de l'evolucionisme. Segons Santiago Riera, *“Durant el Sexenni, a Espanya hi va haver una obertura en l'ambient intel·lectual, científic i filosòfic, que va representar l'entrada de teories com ara el Darwinisme, que formaven part de la filosofia positivista. Si bé l'acceptació no va ser total ni majoritària, com calia esperar, sí que hi va haver un grup receptiu suficientment nombrós, variable segons llocs i ambients, que permet estendre's sobre la difusió de les teories modernes en el si de la societat espanyola en general i catalana en particular.”*⁵³ Aquest grup coincidia, a grans trets, amb el dels intel·lectuals progressistes més receptius envers el positivisme. Aquests intel·lectuals, desitjosos de convertir-se en l'avançada de la modernització, necessitaven com l'aigua nous arguments teòrics per a combatre l'hegemonia ideològica de l'Església. Thomas Glick sosté, en aquesta línia, que existeix una estreta associació entre el darwinisme i el positivisme en el que ambdós contenen d'instrument intel·lectual i ideològic associat a un projecte modernitzador, liberal i progressista: *“El darwinismo formaba parte del bagaje del intelectual positivista, del mismo modo que el antidarwinismo lo era para el intelectual católico. El papel de cada uno era defender posturas cuya procedencia y finalidad estaban alejadas de los problemas científicos. En el enfrentamiento entre las 'dos Españas', la liberal y la conservadora, la moderna y la tradicional, el darwinismo fue una piedra de toque.”*⁵⁴ És en aquest context de combat ideològic entre el progrés i la tradició, la ciència i l'Església, que cal entendre la penetració del darwinisme a l'estat

53 S. Riera, “El positivisme científic i la difusió del darwinisme.”, op. cit. p. 136

54 T. F. Glick, *Darwin en España*, Universitat de València: València, 2010, p. 62

espanyol, tal com ho remarca Diego Núñez. *“La teoría transformista comenzó ya a difundirse y a debatirse antes de la Revolución de 1868. Por más que sea a partir de esta fecha cuando, gracias a la libertad de expresión reinante en el sexenio revolucionario, el transformismo darwiniano se propagará ampliamente, a la par que se va a convertir en uno de los principales focos polémicos de la época, desbordando el estricto campo científico natural y alcanzando una virulenta proyección ideológica.”*⁵⁵

És en el seu potencial dessacralitzant que cal cercar, més que en la comprensió científica de les seves teories, la força amb que arrela el pensament darwinista en certs cenacles intel·lectuals liberals i republicans, però també en certs àmbits populars i llibertaris, partidaris tots ells de posar fi a l'hegemonia ideològica de l'Església catòlica. Aquesta utilització clarament ideològica, per bé que amb el temps s'atenuen les possibilitats contestatàries que ofereix el darwinisme, continua fins el canvi de segle. Així ho sosté Carola Duran, per qui *“Les teories de Darwin sobre l'evolucionisme van posar en evidència els dogmes cristians sobre la creació del món. Les afirmacions darwinianes sobre la llarga durada de l'evolució dels éssers vius contradeien la doctrina de l'Església sobre l'antiguitat del món i van provocar un important moviment de posicionament dels intel·lectuals a favor i en contra de les teories darwinianes. En contra, tots els sectors oficials, l'Església i els conservadors. Només cal recordar l'afer d'Odón de Buen que, en una època tan tardana com el 1900, encara es va saldar amb la marxa de la Universitat de Barcelona, ocasionada per ensenyar teories evolucionistes a la càtedra d'Història Natural. A favor de Darwin, els progressistes de diferents ideologies, però majoritàriament identificables amb conviccions republicanes, com ara Valentí Almirall, Pompeu Gener, Joaquim M. Bartrina, Pere Aldavert, Salvador Sanpere i Miquel, etc.”*⁵⁶

Així, cal situar l'arrelament primerenc del darwinisme en els sectors més progressistes i liberals. Els intel·lectuals catalans de la generació sorgida del Sexenni encapçalen de forma clara la llista dels primers introductors del darwinisme i l'evolucionisme a la península ibèrica. Tal com reporta Santiago Riera, *“probablement la primera obra relacionada amb el Darwinisme traduïda a Espanya va ser La teoría darwiniana, de Ludwig Büchner, l'any 1871, a càrrec de Pompeu Gener des de les pàgines de La Humanidad, la tribuna dels lliurepensadors catalans. Una fita realment important és,*

55 D. Núñez, *La mentalidad positiva en España*, op. cit., p. 100-1

56 C. Duran, “Aproximació bibliogràfica als corrents de pensament del darrer terç del segle XIX”, a R. Cabré; J. M. Domingo (Coord.), *Estudis sobre el positivisme a Catalunya I*. Eumo: Vic, 2007, p. 460

*tanmateix, la traducció de The descent of Man, de Charles Darwin, l'any 1876, cinc anys després de l'aparició de l'obra original. La traducció, que no du signatura, ha estat atribuïda posteriorment a Joaquim M. Bartrina.*⁵⁷ Així mateix, “durant la dècada dels vuitanta varen destacar les traduccions de Haeckel i Spencer a càrrec de Salvador Sanpere i Miquel.”⁵⁸

Aquesta introducció paral·lela del positivisme i el darwinisme té com a conseqüència una certa confusió entre un i altre. La interpretació del darwinisme sembla condicionat per una barreja de determinisme ambientalista i flexibilitat lamarckiana en els mecanismes adaptatius. D'una banda, cal destacar la preeminència de la categoria del medi sobre el principi darwinista de la selecció natural. De l'altra, l'aleatorietat del sistema de Darwin és pràcticament ignorada en les interpretacions darwinistes casolanes, com també les lectures socialdarwinistes més extremes. Malgrat això, el darwinisme de tarannà positivista que arrela a Catalunya i Espanya no deixa d'oferir les mateixes possibilitats d'extrapolació del món natural al món sociopolític que oferien les interpretacions socialdarwinistes. L'aplicació de models biològitzants sobre fenòmens humans és més que freqüent, per bé que el sentit polític i ideològic d'aquestes analogies no tingui necessàriament un signe conservador.

El darwinisme constitueix a més -tal com hem vist abans-, una eina teòrica amb multitud de ramificacions possibles, sobretot en les seves interpretacions vulgaritzades i passades pel filtre del darwinisme social. En consonància amb l'aparició i desenvolupament de les tendències regeneracionistes, el darwinisme es converteix en un bon suport ideològic per al creixent elitisme i autoritarisme del tombant de segle. Tal com remarca Diego Ruíz, “*Al mismo tiempo, dentro del marco de la frecuente proyección ideológica del naturalismo, si antes el concepto de evolución se utilizó para garantizar científicamente la idea de progreso y democracia, ahora, en el comienzo de la crisis del liberalismo, se va a emplear –especialmente a través de determinadas direcciones del darwinismo social- para fundamentar las corrientes políticas de signo elitista y autoritario.*”⁵⁹

Cal fer menció, en el context de les formulacions teòriques de l'evolucionisme, a l'aportació de Herbert Spencer per la seva importància en el món intel·lectual espanyol i català i perquè és el pioner de la utilització del concepte ‘evolució’. Efectivament,

57 S. Riera, “El positivisme científic i la difusió del darwinisme”, op. cit., p 118

58 Ibid, p. 118

59 D. Nuñez, *La mentalidad positiva en España*, op. cit., p. 122

segons Ludovico Geymonat, “*Spencer introdujo por primera vez en 1857, en un artículo sobre el progreso, el término evolución dentro del lenguaje filosófico-científico. Dos años después Darwin hizo famoso dicho término a través de su libro sobre la evolución de las especies mediante la selección natural. Darwin se limitará a la evolución de los seres vivientes, mientras que Spencer habla de la evolución del universo.*”⁶⁰

A diferència de Darwin, però, la formulació que Spencer fa de l'evolució no té res d'aleatorietat i està estretament vinculada a una concepció del progrés com a necessitat inevitable i com a realitat il·limitada. L'evolucionisme spencerià s'ha d'entendre en el context de la cultura liberal anglesa i respon a les necessitats de la burgesia de justificar la competència capitalista com el model més òptim de funcionament socioeconòmic, però també a les necessitats d'una intel·lectualitat interessada en oposar la dinàmica modernitat a l'estàtica tradició, l'individu a la societat i, sobretot, a l'estat. L'evolució, segons Spencer, consisteix en tres principis fonamentals: el pas d'una forma menys coherent a una forma coherent; la transformació de l'homogeni en heterogeni; i la mutació d'allò indefinit en allò definit. Aquest model transformista s'aplica a tots els aspectes de la vida i la realitat: des de la història de l'univers, a la d'un organisme, passant, és clar, per la història de la humanitat o d'una societat determinada. Evidentment, les lleis de l'esquema evolutiu de Spencer pequen d'un excessiu dogmatisme i d'una voluntat arriscada d'aplicar-les a tots els aspectes de la realitat. Spencer, “*no se preocupa lo más mínimo por examinar críticamente el sentido preciso de dicho tránsito, limitándose a afirmar, con dogmática seguridad, que se verifica en todos los campos: en la formación del sistema solar, en el desarrollo del mundo orgánico, en los procesos psíquicos, en los sociales, y hasta en los actos delicadamente éticos.*”⁶¹ L'evolució representa un camí obligatori de transformació del més homogeni al més heterogeni, del més senzill al més complex, del més indiferenciat al més diferenciat. Stephen Jay Gould veu en aquestes premisses un fort biaix ideològic típic d'un personatge ben instal·lat en l'Anglaterra victoriana: “*La evolución era para Spencer la ley suprema de todo desarrollo. Y para un prepotente victoriano, ¿qué otro principio sino el progreso podía gobernar los procesos del universo?*”⁶²

60 G. Reale; D. Antiseri, *Historia del pensamiento filosófico y científico*, op. cit., p. 301

61 L. Geymonat, *Historia de la filosofía y de la ciencia*, op. cit., p. 586

62 S. J. Gould, “El dilema de Darwin: La odisea de la evolución”, op. cit., p. 37

No només Spencer popularitza el concepte ‘evolució’ en el seu sentit modern, sinó que, segons Mike Hawkins, encunya l’expressió ‘supervivència dels més aptes’, convertint-la en un dels principis que guia l’evolució. Per Spencer hi ha dues vies d’adaptació: la directa, a través dels canvis en l’organisme operats per l’adaptació als canvis del medi (d’inspiració clarament lamarckiana); la indirecta, en forma de selecció natural i de supervivència dels organismes més aptes. “*The stimulus to the struggle for existence was provided by population pressure, which had always been the ‘proximate cause of progress’. This struggle was both inter – and intra-specific.*”⁶³ És doncs aquesta disciplina marcada per la lluita i la supervivència el que fa avançar un món natural que, altrament, restaria estancat i aliè al canvi. Com en el cas dels socialdarwinistes, Spencer construeix un model emmirallat en les lleis que suposadament operen en el món natural per a explicar les societats humanes. És la disciplina marcada per la selecció natural la que fa avançar la humanitat indefinidament. L’estat de guerra (*warfare*) és l’anàleg humà a la predació que regna en el món animal i, al marge de consideracions morals, produeix conseqüències similars, que només poden ser enteses com a benefactores en tant que són el pilar del canvi i el progrés. Sempre segons Mike Hawkins, “*Warfare produced the survival of the fittest groups whose successful traits would be inherited by their offspring, thereby ensuring the continual progress of humanity.*”⁶⁴

Tanmateix, en l’esquema de Spencer, aquest estat de guerra és provisional i l’evolució marca un camí que condueix cap a una societat industrial on la competència substitueix la guerra permanent com a mitjà de selecció. Spencer “*Descubre en la sociedad un desarrollo gradual, que la ha llevado desde el régimen militar (en el que el poder del Estado domina a los individuos) hasta el régimen industrial (que se caracteriza por la actividad independiente de los individuos). Con respecto a la industrialización, Spencer considera que sus limitaciones consisten en el principio del lucro egoísta y en la poca importancia que atribuye a las actividades libres.*”⁶⁵ Tot i que l’esquema spencerià no es pot descriure pròpiament com a teleològic –el progrés és indefinit–, sí que veu en la societat capitalista i les seves normes socioeconòmiques un estadi que marca unes pautes ja definitives per al gènere humà –una mena de fi de la història. El progrés de la humanitat té en l’arribada a la societat capitalista una fita essencial; dins d’aquesta

63 M. Hawkins, *Social Darwinism in European and American thought 1860-1944*, op. cit., p. 85

64 Ibid, p. 86

65 G. Reale; D. Antiseri, *Historia del pensamiento filosófico y científico*, op. cit., p. 302-3

societat però, el canvi i el progrés segueixen operant de forma il·limitada. El pas de l'estat de guerra a la competència industrial marca una evolució en la qual les formes de selecció violenta son substituïdes per altres formes pacífiques. Tanmateix, la supervivència dels més aptes no és pas eliminada: només canvia el mecanisme a través del qual opera aquesta selecció. Segons Hawkins, “*for Spencer, evolutionary progress entailed the continuous purging of the unfit; he had no vision of these latter improving their position and moving up the evolutionary ladder.*”⁶⁶

El model de Herbert Spencer emmascara un posicionament ideològic d'un exacerbat liberalisme burgès. Tot i que construeix la seva teoria sobre analogies i extrapolacions de caire naturalista, el seu individualisme l'aparta de models organicistes en què l'individu queda completament sotmès a la societat. Per Spencer, la societat és un agregat d'individus, malgrat que progressi com un tot. L'evolució de la humanitat queda fixada en tres estadis: la societat salvatge, la societat militar i la societat industrial. La raó de ser del govern és limitar-se a controlar que operi correctament el principi de lliure competència en la societat, sense poder intervenir en la correcció dels resultats socials del funcionament de l'economia de mercat. Spencer sosté, doncs, la necessitat d'abandonar els *menys aptes* a la sort dictada per la competència capitalista, tot i suprimint els mecanismes correctius de l'estat i la caritat, mecanismes que permetrien als *menys aptes* reproduir-se i posar en perill la pròpia evolució. Tanmateix, en contra del que es podria pensar, Spencer no és pas un reaccionari típic i utilitza els seus arguments evolucionistes contra algunes facetes de l'estatus quo: remarcablement contra la jerarquia eclesiàstica i també contra l'ús de l'evolucionisme per justificar l'extermini imperialista de cultures no europees.

És també destacable la seva desconfiança envers l'estat, tot i que aquesta desconfiança sigui comprensible des d'un punt de vista liberal burgès i no pas llibertari. La societat és l'àmbit en què reverteixen de forma espontània les capacitats individuals –basades en la competència i no pas la cooperació- i en la que s'expressa el progrés i l'evolució; l'estat només és un conglomerat institucional que tendeix a obstruir aquest funcionament espontani. D'altra banda, la consciència és per Spencer individual i aquest és un element que contribueix a separar les seves teories de les concepcions organicistes en voga. “*Sólo los hombres –es decir, los elementos que componen el organismo social- están provistos de conciencia, pero se trata de una conciencia capaz de acumular (...) tanto*

66 M. Hawkins, *Social Darwinism in European and American thought 1860-1944*, op. cit., p. 88

las experiencias individuales como las del organismo colectivo. Basándose en esta concepción, Spencer construye una sociología de tipo fuertemente individualista, la cual, para explicar el desarrollo de la sociedad, se refiere en exclusiva a las relaciones entre sus partes.”⁶⁷

Tot i la diversitat d’interpretacions de que era susceptible l’evolucionisme spencerià, aquest tendeix a esdevenir amb el temps –sobretot en mans d’alguns dels seus seguidors- una doctrina molt apta pels sectors més acomodats de la societat britànica i europea, emparant un optimisme basat en la creença en un inexorable progrés indefinit i sense aturador, estimulat sense dubte per les palpables millores tecnològiques, l’avenç de la ciència i la conquesta imperialista. “*Prosiguiendo en la vía abierta por su fundador, el positivismo evolucionista se fue convirtiendo poco a poco en una teoría peligrosamente adormecedora, que tras la fachada de la ‘fe científica’ en un vida futura de inexorable progreso, permitió en realidad a gran parte de la sociedad europea de finales del siglo XIX complacerse en un superficial optimismo.*”⁶⁸

Tanmateix, la penetració de l’evolucionisme de Herbert Spencer a l’estat espanyol s’ha d’entendre sota una altra òptica: en el context de la lluita de certs sectors intel·lectuals, científics i polítics contra l’hegemonia ideològica del catolicisme. Potser el lector més fidel de l’evolucionisme spencerià –fortament influït també per Darwin- és Pere Estasen. En aquest sentit, Thomas Glick sosté que “*El sociólogo evolucionista más importante en la España de finales del siglo XIX fue Pedro Estasen y Cortada (1855-1913), autor de una serie de artículos (1876-1878) destinados a demostrar la naturaleza totalmente evolutiva del desarrollo social.*”⁶⁹ La lectura que fa Estasen de l’evolucionisme és però inequívocament burgesa i capitalista, arribant a justificar el domini de classe en base als arguments de la selecció natural i de la supervivència dels més forts. Segons Francesc Artal, “*Respecte al tema de les contradiccions de classe en el si de la consciència catalana, el darwinisme social feia arribar Estasén a la conclusió que els més forts s’imposaven sobre els més febles, i ell, lògicament, volia que els catalans estiguessin del costat dels dominadors. Estasén estava a favor del capitalisme, en uns moments en què el capitalisme industrial tenia serioses dificultats per a obrir-se camí a Espanya.*”⁷⁰ Així i tot, la lectura burgesa d’Estasen no ens ha de

67 L. Geymonat, *Historia de la filosofía y de la ciencia*, op. cit., p. 587

68 Ibid, p. 588

69 T. F. Glick, *Darwin en España*, op. cit., p. 32.

70 F. Artal, “Pere Estasen i el regionalisme econòmic”, a VVAA, *El pensament polític català del segle XVIII a mitjan segle XX*, Edicions 62: Barcelona, 1988, p. 155

fer perdre de vista l'empremta que Spencer deixa sobre àmbits republicans, populars i fins i tot llibertaris. En aquest sentit, és remarcable la seva influència en intel·lectuals com Pompeu Gener o Salvador Sanpere i Miquel, però també en revistes com *Ciencia Social*, de tarannà més aviat llibertari.⁷¹ De fet, segons Diego Núñez, que destaca la importància que pren l'absorció de l'evolucionisme spencerià a Espanya, “*las primeras publicaciones sociológicas del incipiente movimiento obrero español, especialmente las de matiz anarquista, suelen estar influidas por esta dirección evolucionista, aunque desarrollada en un sentido monista materialista, al modo haeckeliano.*”⁷² Sembla doncs que, altre cop, lluny de respondre a la complaent necessitat de la burgesia de justificar la competència capitalista i mostrar el seu optimisme davant els assoliments del progrés, l'interès que desperten les teories científiques i filosòfiques en la intel·lectualitat catalana i espanyola pren un caire ideològic i polític molt diferent.

El materialisme i els seus desenvolupaments

Paral·lelament a l'eclosió de l'evolucionisme, el desenvolupament del materialisme alemany de Lüdwig Büchner (1824-1899), Jacob Moleschott (1822-1893) i Carl Vogt (1817-1895) obre una nova via científica de qüestionament dels postulats religiosos i metafísics fins aleshores imperants. Tot i que en un principi aquest materialisme no està vinculat a l'evolucionisme, amb el temps hi conflueix, sobretot en la figura d'Ernst Haeckel (1834-1919), principal popularitzador de l'evolucionisme darwinià a Alemanya, però també en la de Lüdwig Buchner. Darrera les teories d'aquests científics hi ha l'intent de contrarestar i desterrar per sempre més el dualisme cartesià de matèria i ànima, en favor d'una nova concepció materialista hegemònica, en què força i matèria estan integrades, en què cada àtom està impregnat d'una força universal omnipresent a l'univers. Aquest immanentisme, aquest panteisme reformulat en funció de criteris científics, condueix a la pràctica a la negació de l'existència d'un ésser omnipotent, Déu, situat al marge del món material. A la seva principal obra, *Força i Matèria* (1855), Büchner exposa els principis bàsics d'aquest materialisme immanentista. “*Según Büchner, la fuerza es una propiedad de la materia, y por ello, resulta insostenible la tesis por la cual existiría una fuerza que estuviese en condiciones de crear el mundo y*

71 Una relació exhaustiva de la influència exercida per l'evolucionisme en els àmbits progressistes espanyols i catalans es pot trobar a S. Valentí Camp, *Ideólogos, teorizantes y videntes*.

72 D. Núñez, *La mentalidad positiva en España*, op. cit., p. 145

*que fuese anterior a éste. La materia es eterna e indestructible, y las leyes de la naturaleza, eternas y universales. Además, el espíritu no es más que el efecto de la cooperación entre muchas substancias dotadas de cualidades y de fuerzas. Por ello, Büchner comparaba la acción del cerebro a la de una máquina de vapor.*⁷³

Büchner acaba assumint els postulats evolucionistes en voga, però cal dir que el seu és un evolucionisme de tarannà clarament reformista, sense massa coses en comú amb els exaltats socialdarwinistes del *warfare*. Així ho sosté Mike Hawkins, per a qui “*Büchner’s insistence on a transformation of the struggle for existence from violent to peaceful modes of competition, the selective impact of which would be principally on the brain, was typical of radical and reformist uses of Social Darwinism.*”⁷⁴ La tasca de la humanitat era per Büchner la lluita contra la lluita per l’existència, substituir el poder de la natura pel poder de la raó, fet que enllaçava de ple amb la tradició il·lustrada i amb el positivisme comtià.

Aquesta lluita materialista contra el principi ontològic i contra el dualisme cartesià acaba prenent, malgrat tot, un cert to metafísic que deriva en la formulació del monisme, el principal sacerdot del qual acabaria sent Ernst Haeckel. John Burrow veu en aquest materialisme germànic i en el monisme un simple canvi de paradigma que rellegeix en termes científics la inclinació alemanya envers la metafísica panteista, heretada de l’esperit romàntic però també de la *Naturphilosophie*: “*En Alemania (...) la inclinación nacional a la metafísica no se extinguió, sino que más bien encontró una nueva morada en el materialismo, que heredó gran parte de la tradición del culto de la naturaleza y el impulso a la comprensión total del mundo que se encuentra en la Naturphilosophie, incluso mientras la desplazaba.*”⁷⁵

Ernst Haeckel és especialment important en la història del pensament científic de la segona meitat del segle XIX perquè representa una veritable síntesi entre les tendències evolucionistes angleses i el materialisme germànic. Tanmateix, de forma similar a les interpretacions socialdarwinistes, és evident que l’alemany simplifica la teoria darwinista tot convertint-la en unidireccional. En definitiva, com remarca Burrow, “*Darwin (...) había hecho hincapié en que la evolución era en esencia un proceso de ramificación, la creación de variedad, en lugar de ser una línea principal de desarrollo con líneas subsidiarias. Sus expositores, especialmente Haeckel, no le*

73 G. Reale; D. Antiseri, *Historia del pensamiento filosófico y científico*, op. cit., p. 305

74 M. Hawkins, *Social Darwinism in European and American thought 1860-1944*, op. cit., p. 66

75 J. W. Burrow, *La crisis de la razón: el pensamiento europeo 1848-1914*, op. cit., p. 65

habían hecho caso y todavía menos caso le hicieron los entusiastas de la sociología y la antropología evolutivas.”⁷⁶ Haeckel fusiona aquest evolucionisme inspirat en les idees de Darwin amb les tendències immanentistes plantejades pel materialisme alemany, tot i arribant a la formulació d’una teoria, el monisme, que sostenia la total unitat entre orgànic i inorgànic, entre matèria i esperit. Tota cèl·lula viva posseïa propietats psíquiques i les facultats de la ment humana eren la suma total de les propietats psíquiques de les cèl·lules del cervell. Aquest psiquisme immanent a cada partícula converteix la naturalesa en antropomòrfica; a la vegada, però, també converteix l’èsser humà en un simple mecanisme que funciona per la suma de la força vital de les partícules i òrgans que el formen. “*No había ninguna diferencia entre orgánico e inorgánico. La naturaleza, de hecho, como si fuera para pagar su presunción al subsumir los seres humanos, estaba totalmente antropomorfizada. Los átomos experimentan lujuria y atracción, antipatía y repulsión.*”⁷⁷

El monisme representa una concepció unitària del món en què es pretén superar la dualitat cartesiana que fonamenta tot l’edifici del pensament occidental modern. Tot i el rerefons panteista que conté el monisme de Haeckel, aquest pretén fonamentar les seves tesis no en abstraccions metafísiques, sinó en l’experiència científica. Si la natura era antropomòrfica, ja que tots els seus elements contenien el psiquisme com a qualitat immanent, la biologia també s’erigia en aquest sistema teòric com un model extrapolable a les teories socials i a l’enginyeria social. L’eliminació de la voluntat del subjecte era una de les conseqüències del monisme i el mecanicisme de Haeckel. Les societats humanes eren doncs analitzables des de premisses que deixaven de banda la voluntat –no res menys que una il·lusió- i es limitaven a tenir en compte les relacions mecàniques que operaven entre els seus components. Tot fenomen era explicable a través de causes eficients i mecàniques on no hi intervé cap intel·ligència exterior a la matèria. Darrera d’aquests plantejaments teòrics hi havia, és clar, un clar antagonisme de la ciència i la religió, com remarca Mike Hawkins: “*‘were faith commences, science ends’. This was because they reposed upon incompatible claims to knowledge; respectively, reason and revelation. Only knowledge of nature could constitute genuine revelation and this was founded on rational, scientific methods.*”⁷⁸ Però, en tant que el materialisme haeckelià aspirava a constituir aquesta “genuïna revelació”, derivava en

76 Ibid, p. 108

77 Ibid, p. 97

78 M. Hawkins, *Social Darwinism in European and American thought 1860-1944*, op. cit., p. 142

una nova metafísica, en un nou dogmatisme teològic, en una nova qüestió de fe. Efectivament, el monisme acabaria esdevenint una nova religió, un panteisme que reconeixia l'existència d'un déu impersonal en cada àtom. Segons Ludovico Geymonat, el projecte de Haeckel s'estavella per aquest rígid dogmatisme de ressonàncies clarament metafísiques i les seves exageracions, contribuint al descrèdit del pensament materialista i positiu cap al tombant de segle i, en definitiva, al qüestionament de la ciència i la raó. *“Haeckel estaba convencido de que, partiendo de esta concepción, podría resolver todos los ‘enigmas del universo’ y deducir una nueva ‘ética de la evolución’ rigurosamente científica. Intentó fundar una ‘iglesia monista’ para propagar sus ‘verdades’. Con su pensamiento dogmático y superficial contribuyó no poco al profundo descrédito del movimiento positivista en Europa.”*⁷⁹

Si el monisme és el corpus metafísic revestit de materialisme que informa el pensament de Haeckel i a partir del qual concep una natura unitària, l'evolucionisme és el paradigma amb que pretén explicar els fenòmens d'aquesta natura unitària. En aquest context, l'alemany formula la llei del desenvolupament progressiu, basada en l'embriologia i en la teoria de la recapitulació, que estableix una analogia entre el desenvolupament de l'embrió individual i el desenvolupament de l'espècie a la qual pertany l'esmentat embrió. L'ontogènesi, el desenvolupament de cada individu, és una ràpida recapitulació de la filogènesi, o evolució de l'espècie a la qual pertany. Aquesta recapitulació -repetició de l'evolució de l'espècie en el desenvolupament de cada individu- és determinada per les lleis de l'herència i l'adaptació. Tot i la seva extravagància, cal remarcar l'èxit que té la teoria de la recapitulació en molts àmbits científics, tal com exposa Stephen Jay Gould. Efectivament, *“la idea de la recapitulación figura entre los conceptos más influyentes que produjo la ciencia de finales del siglo XIX. Fue decisiva en diferentes campos científicos, como la embriología, la morfología comparada y la paleontología. En todas esas disciplinas la idea de reconstruir los linajes evolutivos llegó a ser una obsesión, y se consideró que el concepto de recapitulación era el instrumento idóneo para dicha tarea.”*⁸⁰ Però la recapitulació també fou utilitzada, més enllà d'objectius estrictament científics, com un criteri de jerarquització entre els grups humans i, per tant, com un fonament de teories racistes. Segons aquestes, els membres de “races inferiors” mostrarien una distorsió del desenvolupament filogènic de l'espècie, que hauria quedat aturat en una fase

⁷⁹ L. Geymonat, *Historia de la filosofía y de la ciencia*, op. cit., p. 594

⁸⁰ S. J. Gould, *La falsa medida del hombre*, Crítica: Barcelona, 2003, p. 126

intermèdia. “*Así, los adultos pertenecientes a grupos inferiores deben ser como los niños de los grupos superiores, porque el niño representa un antepasado primitivo adulto.*”⁸¹ Haeckel i els seus seguidors invocaven aquesta teoria per reafirmar la superioritat racial dels europeus septentrionals i intentaren cercar evidències d’aquesta superioritat en proves suposadament científiques. “*Rastrearón la evidencia de la anatomía y el comportamiento humanos, utilizaron todo lo que encontraban, desde el cerebro hasta los ombligos.*”⁸² La teoria de la recapitulació “*se utilizó como teoría general del determinismo biológico. Todos los grupos –razas, sexos y clases– inferiores’ fueron comparados con los niños varones blancos.*”⁸³

El determinisme biològic és un dels puntals de les teories de Haeckel. El mecanicisme i l’eliminació de la voluntat del subjecte, en nom d’un model explicatiu que situa la naturalesa unitària com a principi motor del funcionament universal, desemboca en un fort reduccionisme biològic on la naturalesa orgànica i les societats humanes funcionen a partir dels mateixos paràmetres. L’especialització –en la naturalesa i en la humanitat– crea doncs la desigualtat i aquesta, en tant que queda equiparada a una llei natural, és inqüestionable. No hi ha lloc per a invertir aquesta tendència i és per això que Haeckel denigra qualsevol projecte reformista i esdevé un ferm enemic del socialisme alemany. “*Haeckel believed racial inequalities to be biologically determined, and he denied any possibility of reducing them through education or other artificial methods.*”⁸⁴

Paradoxalment, a l’estat espanyol són els sectors més reformistes els que acullen més fervorosament les tesis haeckelianes, en paral·lel al darwinisme i al positivisme. La incidència del materialisme germànic és especialment remarcable en àmbits republicans i anarquistes, no per les derives jerarquitzants del sistema de Haeckel, òbviament, sinó pel potencial dessacralitzant de les seves doctrines. Segons José Luís Abellán, “*el monismo haeckeliano tenía un particular atractivo para los grupos político-intelectuales anclados en el republicanismo y en el anarquismo, al representar una total secularización positiva respecto del antiguo monismo idealista y panteísta.*”⁸⁵ En aquest mateix sentit, Diego Núñez veu en l’arrelament d’aquestes teories a la península una continuïtat amb la tradició krausista, que postulava també un cert panteisme i un cert organicisme, això sí, de caràcter molt metafísic. Aquesta connexió permet a alguns

81 Ibid, p. 126

82 S. J. Gould, “Racismo y recapitulación”, a S. J. Gould, *Desde Darwin*, op. cit., p. 239

83 S. J. Gould, *La falsa medida del hombre*, op. cit., p. 127

84 M. Hawkins, *Social Darwinism in European and American thought 1860-1944*, op. cit., p. 140.

85 J. L. Abellán, *Historia del pensamiento español*, op. cit., p. 98.

krausopositivistes presentar –com havien fet amb Herbert Spencer- l'idealisme originari del krausisme com a precursor teòric que ja hauria desenvolupat a un nivell especulatiu les idees de l'evolució i el monisme. El que les noves teories representaven de nou era el recolzament d'aquests principis en les ciències naturals. “*Algunos pensadores krausopositivistas, como Salmerón y Sanpere, verán de nuevo en la filosofía haeckeliana, de la misma manera que acontecía respecto de la spenceriana, una clara herencia, aunque positivada y consolidada científicamente de las categorías primordiales de la filosofía krausista.*”⁸⁶

A Catalunya, la penetració del materialisme de Büchner i Haeckel discorre paral·lela a la de l'evolucionisme i el positivisme. La seva absorció es produeix, altre cop, a través dels cenacles científics i intel·lectuals vinculats al republicanisme i d'àmbits culturals populars i obrers. La lectura materialista del positivisme en aquests àmbits, com sosté Pere Gabriel, seria força persistent per les seves potencialitats dessacralitzants i pel fet de basar l'anàlisi de les societats en el model *a priori* inqüestionable que ofería la naturalesa. “*Per al progressisme popular l'important fou la fe en les possibilitats de la Ciència Social, que, igual que les ciències naturals, havia de permetre el coneixement dels mecanismes que explicaven l'evolució de les societats i, en el seu moment, permetria la fixació d'unes bases fermes, científiques, per al desenvolupament harmònic de la societat. Büchner havia permès passar del vell materialisme especulatiu de la Il·lustració al modern materialisme científic i de base naturalista.*”⁸⁷ Significativament, dos dels traductors de Büchner al castellà són Pompeu Gener i Gaspar Sentiñón, traductor de *Ciencia y Naturaleza*, de Büchner (1873), col·laborador de *La Humanidad* i membre actiu de la Primera Internacional durant els primers anys setanta. Aquest naturalisme es consolida inequívocament amb la divulgació a Catalunya de les teories de Haeckel, que obren el camí a explicacions totalitzadores de la realitat basades en models naturalistes i biològitzants.

Cal posar especial atenció, també, en els desenvolupaments pràctics que sorgeixen de la cosmovisió materialista i evolucionista del món. Em refereixo, sobretot, a l'antropologia física i criminalista i a les diferents teories classificatòries de l'ésser humà, basades en les mesures corporals i cranials. Tot i que l'impacte directe d'aquests desenvolupaments teòrics és escàs a Catalunya, són en gran part responsables que conceptes com *degeneració* i *regeneració*, enteses en un sentit col·lectiu, prenguessin

86 D. Nuñez, *La mentalidad positiva en España*, op. cit., p. 113

87 P. Gabriel, “Socialisme, lliurepensament i científisme”, op. cit., p. 147

gran volada, emparades per la seva aparença científica, i entressin de ple en el debat intel·lectual finisecular.

L'escola de l'antropologia física francesa és iniciada per Paul Broca (1824-1880), que funda la *Société d'Anthropologie de Paris*, de la qual Pompeu Gener en formaria part, l'any 1859. En la línia de les teories del darwinisme social, Broca elabora una classificació racial jerarquizada de l'espècie humana basada en paràmetres mètrics que suposadament demostraven la intel·ligència dels diferents grups. Broca, com havien fet els seguidors de Darwin, desestima la possibilitat que la variació humana pogués ser ramificada i aleatòria i es dedica a recollir una quantitat ingent de dades que havien de servir per a demostrar empíricament unes hipòtesis completament apriorístiques i esbiaixades. Tal com destaca Stephen Jay Gould, "*Broca y su escuela no utilizaron los datos como documentos a los que hay que atenerse, sino como ilustración de unas conclusiones fijadas de antemano.*"⁸⁸ No és que Broca falsifiqués les dades numèriques, és que es limitava a fer una selecció de les mateixes a fi i efecte de justificar unes conclusions fixades des de l'inici.

Tanmateix, lluny de ser encasellable en un perfil ideològic conservador –com sí que seria, per exemple, el cas del comte Gobineau– Paul Broca, com molts dels intel·lectuals i científics del seu cercle, s'identificava plenament amb els valors republicans i liberals en un context sociopolític difícil com era el del Segon Imperi. Tot i l'obsessió taxonomista de Broca i els seus, les seves teories no mantenen una postura estrictament determinista i fatalista, entenent que els *grups inferiors* no havien de romandre forçosament al capdavall de l'escala, ja que la intel·ligència era adaptable a les condicions materials i evolutives. Malgrat aquests matisos però, queda clar la potencial utilització racista d'aquestes tesis, com sosté Jennifer Hecht. Efectivament, "*Despite his left-wing ideals, the physical anthropology that Broca championed blossomed, both during and after his life, into a frightening array of racist and sexist theories.*"⁸⁹

Un dels desenvolupaments més prolífics d'aquesta dèria taxonomista és l'antropologia criminalista de Cesare Lombroso (1835-1909). Aquest positivista italià formula una teoria que vincula el criminal a la manifestació de trets hereditaris de caràcter atàvic. La criminalitat, lluny de ser simplement un fet amb arrels sociològiques, s'associa així a trets innats individuals que es transmetrien a través de l'herència genètica. Per sostenir

88 S. J. Gould, *La falsa medida del hombre*, op. cit., p. 102

89 J. M. Hecht, *The end of the soul. Scientific modernity, atheism, and anthropology in France*, Columbia U. P.: New York, 2003, p. 61

la seva teoria, Lombroso elabora multitud de mesuraments per construir una categoria de criminals nats identificables a través dels seus trets facials, cranials o corporals. Com remarca Stephen Jay Gould, la novetat de Lombroso consisteix en vincular la tesi del caràcter hereditari del crim a les teories evolucionistes. “*La teoría de Lombroso no fue sólo una vaga afirmación del carácter hereditario del crimen –tesis bastante común en su época-, sino una teoría evolucionista específica, basada en datos antropométricos. Los criminales son tipos atávicos desde el punto de vista de la evolución, que perduran entre nosotros. En nuestra herencia yacen aletargados gérmenes procedentes de un pasado ancestral. En algunos individuos desafortunados, aquel pasado vuelve a la vida.*”⁹⁰ Es tractaria doncs d’una autèntica regressió: en termes haeckelians, d’un desenvolupament ontogènic aturat en una fase anterior de la filogènia. Com ho expressa Daniel Pick: “*Criminality for Lombroso was not ‘unnatural’ sin, nor an act of free will, but the sign of a primitive form of nature within an advanced society.*”⁹¹

Tanmateix, tampoc Lombroso i els seus seguidors eren conservadors típics o protofeixistes, sinó més aviat liberals i fins i tot socialistes que veien en la ciència un instrument per al progrés social. Lombroso lluitava contra la teoria clàssica del crim (formulada per Beccaria) que relacionava l’acte criminal amb la noció cristiana de lliure albir i responsabilitat i pretenia una reforma del codi penal amb criteris positivistes. “*Una ética cristiana ya obsoleta mantenía que los criminales debían ser sentenciados por sus acciones, pero la biología declaraba que debían ser juzgados por su naturaleza. Adecuar el castigo al criminal, no al crimen cometido.*”⁹² En definitiva, “*La ciencia moderna era para ellos una suerte de escoba con la que esperaban barrer de la jurisprudencia el anticuado bagaje filosófico del libre albedrío y la responsabilidad moral ilimitada.*”⁹³ L’home no s’escapava de les inexorables lleis de la natura i l’acte criminal també era explicable a través d’aquests paràmetres de rígid determinisme. Precisament per sortejar les primeres crítiques al seu model, Lombroso introdueix el concepte *degeneració* per tal de flexibilitzar-lo. L’ús del mot fa fortuna en les darreres dècades del segle XIX.

És en aquest context intel·lectual i científic que sorgeix el fantasma finisecular de la degeneració. Ben lluny de l’optimisme comtià i evolucionista en un progrés inexorable i indefinit, la degeneració -tot i que paradoxalment fermenta a partir del mateix llevat

90 S. J. Gould, *La falsa medida del hombre*, op. cit., p. 130

91 D. Pick, *Faces of degeneration*, op. cit., p. 126

92 S. J. Gould, “El dilema de Darwin: La odisea de la evolución”, op. cit., p. 250

93 S. J. Gould, *La falsa medida del hombre*, op. cit., p. 150

teòric positivista, materialista i evolucionista- assenyala una possible decadència irreversible d'Occident, el final de la fins aleshores autocomplaent Europa. *“Indeed against the grain of Comtean optimism, dégénérescence confronted the possibility that crisis was not cathartic but terminal.”*⁹⁴ Els avenços del moviment obrer, el pànic de la burgesia a la revolució social, semblen posar en qüestió el típic optimisme liberal basat en la fe en un progrés il·limitat. *“Pessimism began to colonise liberalism in increasingly powerful and sustained ways.”*⁹⁵

Evidentment, el concepte de degeneració no era nou en el debat intel·lectual. Rousseau ja havia apuntat que el progrés material creava les condicions per a la degeneració; Hegel sostenia tranquil·lament que hi havia inevitablement perdedors i morts en la ineluctable marxa del progrés; Spencer mateix ja havia deixat oberta la possibilitat a que el retrocés fos possible, per bé que momentani. El que succeeix a partir de la dècada dels 1880 és que aquest llenguatge passa de formar part de l'especulació metafísica a integrar-se en un discurs amb preteses bases científiques i, per tant, amb una aureola d'objectivitat. Si el primer positivisme s'emmiralla en els assoliments de la modernitat i la societat capitalista, ara sembla que l'atenció dels intel·lectuals i científics queda captivada en els seus aspectes més tràgics i mòrbids. En efecte, tal com apunta Mike Hawkins, *“Fiction, medicine and social thought were replete with data, images and explanations concerning the degenerative consequences of modernity. Urbanisation and industrialisation produced a fascination with mental and physical disease, with suicide and crime, prostitution and sexual deviance. In some versions, degeneracy was vested with a wider significance as the manifestation of a deep-seated malaise, endemic to western culture and morality.”*⁹⁶ Enlloc d'atribuir aquestes manifestacions al funcionament del sistema capitalista, però, es tendeix a cercar-ne l'origen en disfuncions psicològiques i orgàniques d'individus dèbils incapaçs d'adaptar-se als canvis socials i culturals exigits per la modernitat.

Max Nordau (1849-1923), l'autor d'*Entartung (Degeneració)*, publicada el 1892), és un dels intel·lectuals que s'endinsa més profundament en aquesta línia, portant-la al camp sobretot literari i artístic. Per Nordau la degeneració es manifesta en certs individus però posa en perill el tot social; és conseqüència de la mala adaptació d'alguns elements, no necessàriament de les classes baixes, als canvis socials, econòmics i

94 D. Pick, *Faces of degeneration*, op. cit., p. 42

95 Ibid, p. 56

96 M. Hawkins, Mike, *Social Darwinism in European and American thought 1860-1944*, op. cit., p. 219

tecnològics operats pel progrés. “*Degeneracy was a pathological condition, a deviation from normalcy that was hereditary and hence transmissible to descendants.*”⁹⁷ Nordau, futur integrant del moviment sionista, troba un vincle estret entre el decadentisme cultural *fin-de-siècle* i la manifestació de patologies clíniques com la histèria, cercant exemples en multitud d’artistes i literats de l’època que demostrarien aquesta relació. A diferència de les corrents eugenèsiques, però, Nordau no és partidari de la intervenció per a seleccionar l’espècie: potser, entre altres factors, perquè no relaciona directament els agents de la degeneració amb les *classes perilloses* o les *races inferiors*. Nordau era, de fet, un liberal força progressista. “*Moreover, for all his denunciation of the depraved tastes of modern mass society, Nordau preached primarily against the upper classes and the urban intelligentsia; he placed his faith in the workers, the peasantry and portions of the bourgeoisie.*”⁹⁸

Max Nordau és un dels intel·lectuals que més contribueix a popularitzar el debat sobre la degeneració durant la dècada dels 1890. Tanmateix, Nordau no és l’únic que vehicula aquest tipus de discurs alarmista. Com remarca Daniel Pick, “*The second half of the nineteenth century is characterised by an enormous output of medical and natural scientific writings on social evolution, degeneration, morbidity and perversion.*”⁹⁹ El fet que aquest discurs –fortament ideologitzat– sigui expressat en termes científics desemboca en la potencialitat de veure en la ciència no només un mitjà de detecció, sinó un autèntic instrument quirúrgic de *regeneració*. S’entra així en una dualitat paradoxal: si d’una banda el progrés és el causant de la degeneració, de l’altra també proporciona els mitjans per a combatre-la, des del reformisme social fins a la selecció eugenèsica.

És clar que el discurs sobre la degeneració es pot relacionar amb un llenguatge imperialista que justifica el domini de les potències europees sobre els *pobles salvatges* i les *races inferiors*, però també la rivalitat entre les pròpies potències europees. Tanmateix, aquest discurs també té traduccions classistes amb conseqüències internes en el si de les societats europees. Segons Daniel Pick, “*Evolutionary theory and racial anthropology were imbricated with an imperialistic insistence on the racial superiority of the world’s colonisers over the colonised, but they also reflected back on European society in deeply unsettling laws.*”¹⁰⁰ L’altre era més enllà de les fronteres o al marge de la comunitat nacional, però també dins. La divisió social fruit del desenvolupament

97 Ibid, p. 219

98 D. Pick, *Faces of degeneration*, op. cit., p. 27

99 Ibid, p. 20

100 Ibid, p. 21

capitalista provoca la individuació d'un grup amb trets comuns, al que s'encasella com a *degenerat* amb un llenguatge mèdic i patològic. Es pretenen identificar les classes perilloses, teòriques culpables de la degeneració social i a les quals cal controlar o fins i tot exterminar a través de polítiques eugenèsiques negatives i positives. Tot i que la degeneració és patològicament atribuïble a uns individus identificables i classificables, la malaltia és extensible al cos social, que pot arribar a sucumbir tot sencer. Darrera d'aquests debats al voltant de la degeneració, tal com sosté Daniel Pick, hi ha un qüestionament, condicional o absolut, de la idea de progrés. “*The shared problematic of degeneration across the period could perhaps be summarised as follows: was degeneration separable from history of progress (to be coded as ‘regression’, ‘atavism’ or ‘primitivism’), or did it reveal that the city, progress, civilisation and modernity were paradoxically, the very agents of decline?*”¹⁰¹

Aquesta formulació sociobiològica de la idea de *degeneració* es podia vincular fàcilment, per part d'alguns sectors intel·lectuals i científics, a la creixent hostilitat envers la incipient societat de masses i el creixent protagonisme del moviment obrer i els partits d'esquerra. Un dels desenvolupaments d'aquestes corrents degeneracionistes que té més rellevància es troba en les teories de psicologia col·lectiva de Gustave Le Bon (1841-1931), expressades a *La psicologie des foules* (1895). Le Bon, membre de la *Société d'Anthropologie de Paris* fins el 1888, elabora una teoria psicològica dels comportaments col·lectius basada en la distinció entre individu i massa. Si l'individu representa l'exercici de la consciència i de la raó, les masses representen l'irracional, la histèria. Les multituds són àmpliament manipulables per un líder, també afectat d'histèria, de manera que s'acaben movent exclusivament per inèrcia, sense que hi hagi lloc per a la reflexió. “*Las multitudes responden a las consignas que sintetizan diversas aspiraciones inconscientes, y a las imágenes, y no a los conceptos y los argumentos. Las multitudes son sobre todo sugestionables y sus líderes las tratan como el hipnotizador trata a los hipnotizados, pero con la diferencia de que los líderes mismos se escogen entre los muy susceptibles.*”¹⁰²

El comportament de la multitud, doncs, té per Le Bon un gran component d'atavisme, de retorn enrere en l'escala evolutiva dels individus que la componen. La democràcia, però sobretot la revolució i el socialisme, simbolitzen especialment aquesta regressió al passat. “*The crowd inverted the law of evolution and moved from present to past.*

101 Ibid, p. 106

102 J. W. Burrow, *La crisis de la razón: el pensamiento europeo 1848-1914*, op. cit., p. 142

Instead of individual development, it tended towards homogeneity.”¹⁰³ La democràcia significaria un retorn a l’homogeneïtat primitiva de l’organisme social. La psicologia de la massa és associada a trets caracterològics femenins en què predomina l’impuls, la histèria i la irracionalitat. Aquestes tesis esdevenen un fort recolzament per a les concepcions ideològiques elitistes i autoritàries desenvolupades durant la darrera dècada del 1890 i a partir de l’inici del segle XX. A banda de les seves connotacions misògines i elitistes, aquesta tesi sobre l’atavisme de les masses suposa un dur qüestionament del progrés com a necessitat inevitable. La lluita per la supervivència segueix sent un motor de canvi social –aplicada al grup nacional o raça– però no de progrés.

Tanmateix, el cas més representatiu del materialisme portat a posicions netament racistes i d’un determinisme embafador és Georges Vacher de Lapouge (1854-1936), relacionat també durant uns anys amb la *Société d’Anthropologie de Paris*. Lapouge va més enllà d’una crítica a la democràcia o a la societat de masses, posant en qüestió la totalitat de l’herència de la Il·lustració i la revolució, camí que ja havien iniciat amb altres paràmetres Taine i Renan. Segons Mike Hawkins, “*His assertion that the individual was ‘crushed by his race’ controverted the universalistic claim of autonomous enlightened reason to chart the course of human destiny. To the formula ‘Liberty, Equality and Fraternity’, Lapouge opposed the slogan ‘Determinism, Inequality, Selection’. He was unequivocal in his condemnation of democracy, progress and pacifism. Science demonstrated the accidental, contingent nature of life and was inimical to any ideal of progress.*”¹⁰⁴ El materialisme determinista de Lapouge condueix a una posició clarament essencialista i racista. Segons el francès, els trets racials són immutables, fixats per sempre més. La única transformació possible era només vers la corrupció i la decadència.

Val a dir que Vacher de Lapouge no és un element exòtic en la tradició de l’antropologia francesa de finals del segle XIX. Simplement, la seva postura extrema és una de les múltiples bifurcacions que pren l’antropologia materialista, com ho va ser també les aplicacions criminalistes d’Alphonse Bertillon. Tampoc es pot dir que, malgrat el seu racisme, Vacher de Lapouge fos clarament un reaccionari típic: mantingué sempre postures de clara oposició al catolicisme i fins i tot estigué relacionat amb el partit obrer de Jules Guesde. Això sí, ja des de la dècada dels 90 mantingué una oposició de principi envers els lliurepensadors de l’escola antropològica. Jennifer Hecht

103 D. Pick, *Faces of degeneration*, op. cit., p. 92

104 M. Hawkins, *Social Darwinism in European and American thought 1860-1944*, op. cit., p. 198

considera que, segons Lapouge, aquests s'havien aturat a mig camí, ja que la no existència de Déu –demostrada per la ciència materialista– significava la inexistència de sentit i moralitat. Si no hi havia sentit ni moralitat, era una incoherència sostenir encara posicions místiques sobre el progrés com a necessitat inevitable i intentar erigir una nova moral humanitària. “*The freethinking anthropologists understood evolution as inexorable progress. Lapouge was furious with them and the host of secular sociologists and philosophers who were attempting to devise a new moral system.*”¹⁰⁵

És bàsicament per aquesta discrepància de fons que Lapouge es separa de l'antropologia francesa, quedant marginat dels àmbits científics i obtenint només ressò les seves tesis en els cercles racistes germànics. L'*arianisme* de Lapouge sostenia a grans trets una divisió entre races dolicocefales i braquicefales. Les primeres, superiors, havien de reproduir-se de forma endògama per a mantenir la seva preeminència i evitar la barreja amb les altres, la *decadència*. La responsabilitat individual era, per tant, envers la raça i la seva reproducció, envers els ancestres i els descendents. Aquesta era la única forma de moralitat possible reconeguda per Lapouge.

Nogensmenys, l'antropologia física -especialment en el sí de la *Société d'Anthropologie de Paris*- inclou també altres línies teòriques que divergeixen en gran mesura d'aquestes derives elitistes i racistes encarnades especialment per Le Bon i Vacher de Lapouge. Durant les darreres dècades del segle XIX, sobretot després de la mort de Paul Broca, dominen en el sí de la *Société* tendències teòriques associades al lliure pensament. Efectivament, segons Jennifer Hecht, a partir de 1880 el sector més materialista i ateu de l'antropologia francesa comença a prendre el poder a la *Société d'Anthropologie*. Influïts pel materialisme de Vogt, Moleschott i Büchner i fortament polititzats, aquests antropòlegs comencen a utilitzar la teoria evolucionista i el materialisme com a arma política. Els lliurepensadors materialistes, com Vacher de Lapouge, atribuïen una base purament material a l'univers, negant l'*en sí*, el noümen, qualsevol principi motor que no fos l'afinitat mecànica entre els elements, fet que comporta un important potencial dessacralitzant i ideològic. Tot era explicable a partir de criteris materialistes, fins i tot aquells aspectes relacionats amb el sagrat o l'espiritual. A diferència de l'autor de *L'aryanisme*, però, els lliurepensadors sostenen un model polític igualitari i republicà, associant la lluita de la ciència contra el dogma teològic a la lluita per un món més igualitari i progressiu. En aquest context

105 J. M. Hecht, *The end of the soul*, op. cit., p. 182

lliurepensador sorgeixen desenvolupaments interessants que qüestionen les derives elitistes i racistes de cert materialisme. Léonce Manouvrier (1850-1927), de la *Société d'Anthropologie*, és contrari a les tesis racistes (Vacher de Lapouge) i criminalistes (Lombroso, Bertillon) de l'antropologia basada en els mesuraments cranials i corporals. “Over a period of thirty years, Léonce Manouvrier developed an organized, and increasingly non-numerical, attack on all anthropological systems of human-group inequality.”¹⁰⁶ Efectivament, Manouvrier decideix posar en qüestió les concepcions racistes de certa antropologia no a partir de més dades numèriques o models numèrics diferents –fet que és remarcable, ja que aquests models eren font d'autoritat científica– sinó denunciant l'arbitrarietat de les categories sobre les que aquests models numèrics es basaven. Respecte a la criminalitat, Manouvrier atribueix el seu desenvolupament a les condicions ambientals, rebutant així la tesi de l'atavisme de Lombroso. Les dues tesis es confronten durament al Congrés d'antropologia criminal celebrat a Paris el 1889, quedant les tesis lombrosianes greument danyades en la seva credibilitat.

En aquesta mateixa línia, Jean Finot és un dels primers a criticar la fal·làcia del concepte *raça*, però també del concepte *poble*. Aquesta línia teòrica deriva en un qüestionament de la possibilitat d'establir qualsevol classificació jeràrquica entre grups amb atributs diferenciats. Les diferències són individuals, no pas col·lectives. No hi ha característiques grupals eternes, sinó canviants a diferents nivells. Sembla doncs que les derives racistes i elitistes de certa antropologia estimulen un debat en el sí del propi materialisme sobre els excessos a que conduïa el seu determinisme i la mateixa ciència, en nom de la qual es podien fonamentar projectes socialment reaccionaris i antidemocràtics. La relació entre l'autoritat científica i la ideologia política havia començat a canviar, contribuint al desenvolupament d'una nova dreta i d'una nova esquerra que ja no estaven necessàriament associades, respectivament, a una visió tradicionalista i a una concepció estrictament científica del món

Des d'altres premisses, Henri Bergson i Émile Durkheim també reaccionen contra els excessos del determinisme materialista. Òbviament, també Friedrich Nietzsche havia formulat ja la seva concepció vitalista i tràgica de l'existència. Les concepcions excessivament deterministes a les que arribaren algunes formulacions materialistes obriren la porta al descrèdit del materialisme en general. Els propis avenços científics posaven en qüestió els rígids esquemes mecanicistes basats en la física newtoniana.

106 Ibid, p. 212

Com afirma John Burrow, “*El desafío del materialismo dependía de hacer que toda actividad fuese una propiedad de la materia, pero era igualmente fácil, al parecer, considerar la materia como sencillamente concentraciones particulares de energía, y la física parecía animar de forma creciente a hacerlo.*”¹⁰⁷ Paradoxalment, doncs, certes teories materialistes, obsessionades en demostrar que tot era matèria, cauen en postures metafísiques totalitzadores. En la guerra encoberta entre la ciència i la religió, certes teories científiques acaben prenent, en la seva obsessió per rebatre tota fonamentació metafísica del món, un tarannà pseudoreligiós. Cap a finals de segle XIX pren força, a més, un cert *revival* catòlic i entren en escena les tendències espiritualistes i vitalistes que menen l’ambient cultural i intel·lectual europeu a una altra mena de debats.

Canvi de segle i crisi de valors. Nietzsche a Catalunya.

Durant els darrers anys del segle XIX apareixen una sèrie de tendències teòriques arreu d’Europa que no només posen en qüestió l’hegemonia del pensament positiu en l’àmbit científic i intel·lectual, sinó la mateixa autoritat de la ciència com a font exclusiva de coneixement, la confiança en les possibilitats de la raó i la fe en un progrés indefinit i inevitable. Per a Ludovico Geymonat cal tenir en compte tres factors bàsics per a entendre aquests canvis teòrics i ideològics. “*Las causas de esta mudanza ideológica, que pronto tuvo repercusiones en todos los campos de la cultura, son múltiples y complejas. Ante todo, estaba la intrínseca debilidad de muchas de las más extendidas ‘concepciones del mundo’ de índole positivista, tras las cuales resultó fácil descubrir una espesa red de premisas metafísicas carentes de valor; en segundo lugar, el mismo desarrollo de las investigaciones científicas en cada rama particular, impregnadas de un rigor crítico cada vez mayor e inconciliable tanto con la ingenua fe de los positivistas en la ‘intocable’ verdad de las ciencias como con su tendencia a las más sumarias e infundadas generalizaciones. Tampoco hay que olvidar la situación, progresivamente más difícil y llena de contradicciones, que se fue formando en la sociedad europea, y que contrasta de manera clara con las optimistas previsiones de los positivistas acerca de la ineludible victoria de la razón y del progreso.*”¹⁰⁸

Si bé és inevitable parlar de les tendències vitalistes i irracionalistes com les que causen l’ensorrament definitiu de l’edifici positivista, cal matisar que són els propis

107 J. W. Burrow, *La crisis de la razón: el pensamiento europeo 1848-1914*, op. cit., p. 88

108 L. Geymonat, *Historia de la filosofía y de la ciencia*, op. cit., p. 616

abusos del pensament positiu i els seus desenvolupaments els que contribueixen també de forma especial a aquesta crisi. En aquest sentit, s'hauria de parlar més de tensions i evolucions que no pas de trencaments. La pròpia hegemonia positivista havia engendrat la seva crítica i havia propiciat les primeres reflexions sobre els límits que havia de tenir el culte als fets i a la raó. En aquest sentit, per exemple, apareix la crítica metodològica de Pierre Duhem (1861-1916), que ressalta la funció activa de l'investigador en cada fase del procés científic. Els fets i les relacions entre fets, segons Duhem, no poden ser dissociats de la seva interpretació teòrica, ja que s'insereixen en un esquema conceptual abstracte que és la teoria i en els propis axiomes de l'investigador.

També cal mencionar l'aparició del neokantisme, amb l'objectiu de limitar els excessos del positivisme ontològic i que es constitueix en una mena de positivisme crític, cap a les darreres dècades del segle XIX. Segons el neokantisme, el noümen no pot ser aprehès i és, per tant, precís posar límits a la raó: només es pot aprehendre els fenòmens i les relacions entre fenòmens, recuperant en certa manera l'esperit del primer comtisme –tamisat, òbviament a través del garbell de Kant- i rebutjant les ànsies holístiques i totalitzadores del materialisme. Pompeu Gener seria força receptiu a aquestes crítiques, que incorporaria als seus esquemes positivistes. De fet, Diego Núñez atribueix certa importància a aquest positivisme crític a l'Espanya de les darreres dècades del segle XIX. “*El impacto de la gnoseología neokantiana va a contribuir (...) a configurar un nuevo estilo crítico, de carácter positivo, cuyos representantes y formuladores teóricos más relevantes serán Manuel de la Revilla y Pompeyo Gener. Su labor intelectual, más que en un plano creador, ofrece su mayor interés en este nivel crítico.*”¹⁰⁹ El fet que el positivisme arrelí amb molt de retard a la península ibèrica contribueix a que se'n difongui una visió que ja incorpora una certa crítica superadora.

Tanmateix, malgrat aquesta crítica de caire més metodològic, el que suposa un veritable trasbals cultural respecte els paràmetres teòrics que voltaven per l'Europa liberal capitalista és la difusió de les corrents de pensament vitalistes i irracionalistes. Als mètodes de les ciències exactes s'oposa la intuïció i la consciència interior. Als models biològics mecanicistes s'oposa l'exaltació de la voluntat, la força vital i el subjecte. Ens trobem davant del que John Burrow ha anomenat *crisi de la raó*. En efecte, aquesta crisi de la raó s'estén en taca d'oli i impregna la totalitat del món cultural, intel·lectual i científic dels darrers anys del segle XIX i els primers del XX.

109 D. Núñez, *La mentalidad positiva en España*, op. cit., p. 92

“Desde alrededor de 1900 alguna forma de irracionalismo –la sumisión del yo social y racional a fuerzas inconscientes que dan energía, vistas como fuente de libertad y creatividad verdaderas, a toda costa- pasó a ser una característica de la vanguardia intelectual.”¹¹⁰

Friedrich Nietzsche (1844-1900) és l'autèntic profeta d'aquestes tendències i el que marca més profundament el món intel·lectual europeu, espanyol i català d'aquests anys. Parlar de Nietzsche és parlar del perillós laberint interpretatiu que propicia volgudament aquest filòsof que afirma tot destruït a cops de martell. Tal com afirma Gilles Deleuze, “La philosophie de Nietzsche n'est pas comprise tant que l'on ne tient pas compte de son pluralisme essentiel.”¹¹¹ Si no es té en compte la polisèmia del seu pensament, el continu canviar de màscara del filòsof de Röcken¹¹², no es pot entendre la seva influència evident en un espectre ideològic tan ampli. No és, però, lloc per parlar de la filosofia de Nietzsche ni de les seves implicacions ideològiques: em centraré exclusivament en els trencaments i transicions més evidents que implica la difusió del seu pensament i en com la seva obra influencia la intel·lectualitat catalana del període en què es centra aquest treball.

La qüestió de la relació de Nietzsche amb la ciència és extremament complexa. No es tracta només d'una reacció contra el positivisme i els seus excessos d'optimisme, sinó una negació de l'esperit d'objectivitat que amarava la ciència del segle XIX. Segons Geymonat, “En Nietzsche, la reacción contra el positivismo adopta el aspecto de reacción general contra la ciencia, contra el espíritu científico de objetividad, contra la pretendida superioridad de la investigación desinteresada y contra el racionalismo.”¹¹³ Nietzsche veu en els apòstols del racionalisme científic un equivalent als clergues cristians, l'expressió d'una forma d'ascetisme que nega la vida.

Malgrat aquesta precaució envers les veritats de la ciència però, no es pot negar una certa influència del darwinisme sobre algunes de les seves tesis o, si més no, certs paral·lelismes. La vida és lluita entre forces actives i reactives, entre afirmació i negació, entre forts i febles¹¹⁴. El que critica Nietzsche de l'evolucionisme és que amb el concepte de lluita per l'existència i selecció natural dels més forts s'arribi a un concepte erroni segons el qual les lleis de la natura conduirien a un inexorable triomf

110 J. W. Burrow, *La crisis de la razón: el pensamiento europeo 1848-1914*, Op. cit., p. 13

111 G. Deleuze, *Nietzsche et la philosophie*, PUF: Paris, 1973, p. 4.

112 Veure G. Turró, *El Laberint i la màscara : una aproximació a Nietzsche i a la seva filosofia*, Pagès: Lleida, 2000.

113 L. Geymonat, *Historia de la filosofía y de la ciencia*, op. cit., p 633

114 Veure: G. Deleuze, *Nietzsche et la philosophie*, op. cit.

dels forts respecte els dèbils –la qüestió però, recau en qui són els forts i qui els dèbils. La selecció, per Nietzsche, no consagra necessàriament el triomf dels millors, ja que els menys forts gaudeixen d'estratègies adaptatives que els permeten imposar-se. Així i tot, certes interpretacions de l'obra del filòsof, com la de Domenico Losurdo, remarquen l'afinitat del filòsof amb una de les premisses bàsiques del darwinisme social: la condemna de la moral –aplicada a través de la intervenció de l'estat o la caritat cristiana- que bloqueja la selecció natural i fins i tot la inverteix en favor dels dèbils.¹¹⁵ Losurdo –que no dubta a situar Nietzsche dins d'un projecte inequívocament reaccionari– veu en les tesis anticientífiques de Nietzsche, no tant un rebuig a la ciència com al positivisme per progressista i humanitari, convergint d'aquesta manera amb els postulats de tarannà socialdarwinista. L'essència de la vida és explotació i dominació i, per Nietzsche, caldria acceptar aquesta realitat, allunyant qualsevol mistificació moralitzant. És evident però, que Nietzsche critica el concepte darwinista de *lluita per l'existència* per excessivament materialista i mecànic, posant al centre de la seva filosofia el concepte de *voluntat de poder*, amb tota la seva complexitat; tampoc és comparable la crítica a la moral elaborada pel darwinisme social –en línia amb la de l'utilitarisme anglès– i la demolició de tot l'edifici moral occidental que realitza Nietzsche. “*Derribando, con un embate violento, la tiranía de la razón y de la moral tradicional, Nietzsche quiere enseñarnos a aceptar la vida como es, con sus leyes más reales y profundas. Quiere hacernos descubrir los verdaderos valores sobre los que se apoya nuestra existencia, los valores que expresan el espíritu dionisiaco: la propia estimación, la alegría, la salud, el amor sexual, la fuerza y, en la cúspide de todo ello, la voluntad de poder. Para Nietzsche, la verdadera sustancia del ser humano es, justamente, esta indomable voluntad de poder, cuya más alta expresión se encuentra en la figura del ‘superhombre nietzscheano’.*”¹¹⁶

El trencament de Nietzsche amb Wagner i amb l'herència de Schopenhauer marca el seu distanciament definitiu de tota concepció romàntica i mistificadora de la realitat. Fins aleshores, Nietzsche havia vist en el drama wagnerià una síntesi tràgica, un mite regenerador capaç de recuperar el sentit tràgic dels grecs que ja havia esbossat Schopenhauer. Ara el principal blanc dels atacs del filòsof són la moral cristiana i hebrea, que considera com el principal focus d'imposició de la *moral del ressentiment i dels dèbils* sobre la *moral aristocràtica i dels forts*. A diferència del cristianisme

115 D. Losurdo, *Nietzsche, il ribelle aristocratico*, Bollati Boringhieri: Torino, 2002, p. 626

116 L. Geymonat, *Historia de la filosofía y de la ciencia*, op. cit. p. 634

germànic wagnerià o *volkish*, Nietzsche associa cristianisme i judaisme a la mateixa genealogia moral. Sobre la qüestió del racisme implícit en el tractament del judaisme i el cristianisme, és força obvi que, malgrat algunes afirmacions que indueixen a sostenir aquesta tesi, el *pathos* de la crítica nietzschiana es basa en els tipus caracterològics molt més que no pas en la raça biològica, tal com expressa Gilles Deleuze. “*Il est vrai que les considérations raciales ne manquent pas chez Nietzsche. Mais la race n’intervient jamais que comme élément dans un croisement, comme facteur dans un complexe physiologique et aussi psychologique, politique, historique et social. Un tel complexe est précisément ce que Nietzsche appelle un type. Le type du prêtre, il n’y a pas d’autre problème pour Nietzsche.*”¹¹⁷

La crítica a la moral no es reserva però només al cristianisme, sinó a tota moral categòrica que fixi els conceptes de bé i mal. Nietzsche convida a escapar de la teranyina moral, anant més enllà del bé i del mal, rebutjant els valors antics i construint-ne de nous. Tot i que la seva crítica a la moral podia prendre’s en diversos sentits i finalitats, és evident el potencial que té d’alliberament i de trencament amb la tradició. Així ho constata John Burrow, per a qui “*La influencia de Nietzsche era tan grande y extensa no sólo debido a la fuerza, intelectual y retórica, de sus escritos (...) sino porque su mensaje de liberación actuaba en varios niveles diferentes: el cultural, el epistemológico, el psicológico y el ético (incluido el sexual). Los blancos de Nietzsche eran el peso de la cultura heredada, la tiranía de los conceptos y la deificación de la razón, los engaños de sí mismo y las hipocresías de las éticas cristiana y burguesa, la esterilidad y las pretensiones del sabio, las cómodas evasiones del pensamiento progresista, la perversión de la energía sexual que la transformaba en culpa y ascetismo.*”¹¹⁸

Tampoc es lliuren de la crítica demolidora de Nietzsche la consciència històrica, l’estaticitat del conceptes i la concepció lineal del temps. D’una banda, el que Nietzsche anomena excessiva consciència històrica provocaria una paràlisi de la voluntat de viure, per la inèrcia que suposa justificar el present retrospectivament. Nietzsche no critica el coneixement històric –de fet, se’n serveix a bastament en la seva obra– sinó cert historicisme d’arrel hegeliana que veu en l’estat el veritable *telos* de la historia.

És remarcable també, en el context de la seva crítica a la capacitat de la ciència com a coneixement objectiu del món, el qüestionament que fa Nietzsche de la validesa dels

117 G. Deleuze, *Nietzsche et la philosophie*, op. cit., p. 146

118 J. W. Burrow, *La crisis de la razón: el pensamiento europeo 1848-1914*, op. cit., p. 314

conceptes, oposant-los en essència a una existència múltiple i fluïda. L'estaticitat dels conceptes no poden més que estandarditzar aquesta existència, allunyant-nos-en. És clara la potencial deriva relativista d'aquesta concepció de l'arbitrarietat dels conceptes. Tanmateix, com remarca el mateix Burrow, Nietzsche relaciona aquesta demolició amb l'individu creador, que elabora els seus propis conceptes i valors a partir de la seva relació total amb la realitat. *“La iconoclasia se lleva a cabo con euforia e ingenio, pero también con una conciencia del terror del vacío creado por ella. El terror, de hecho, es parte de la euforia, cuando la conciencia del mismo se convierte en prueba de coraje. La conciencia de que los conceptos no pueden fijar y estabilizar la existencia es también conciencia de su falta de sentido y de valor hasta que nosotros, mediante un acto de voluntad, le damos sentido y valor.”*¹¹⁹

Nietzsche oposa a la visió unilineal del temps una concepció cíclica, basada en el principi de l'etern retorn. Segons Domenico Losurdo, la idea d'etern retorn pretén no només combatre la visió unilineal del temps, sinó la idea mateixa de mobilitat social: *“conferisce una forma fascinosa di saggezza di vita ad un programma politico che vorrebbe rendere permanente e naturale la divisione del lavoro e l'articolazione in caste della società.”*¹²⁰ En línia amb la vinculació que sosté Losurdo entre les idees nietzschianes, el darwinisme social i una ideologia fortament classista, Nietzsche llegiria en realitat en clau naturalista la història i el conflicte, en una mena de reformulació organicista de l'ideari romàntic de l'immutable ordre comunitari. És evident, en aquest sentit, que Nietzsche parla sovint en termes fisiològics i psicopatològics per explicar la degeneració com a malaltia, en contraposició a l'idealisme i el moralisme. També és evident que coneix les tesis eugenèsiques de Francis Galton i els seus seguidors. Tanmateix, també és cert que la filosofia de Nietzsche és massa complexa com per reduir-la simplement a una lectura socialdarwinista radicalitzada.

El pensament de Nietzsche cal entendre'l també, i sobretot, en la seva dimensió vitalista. L'esperit dionisiac s'oposa a la moral de la resignació i a la decadència propiciada per uns valors que imposen el menyspreu a la vida. L'etern retorn és la voluntat d'acceptació de la vida amb totes les conseqüències. *“No hay un orden, no existe un sentido. Sin embargo, hay una necesidad: el mundo tiene en sí mismo la necesidad de la voluntad. El mundo desde la eternidad se halla dominado por la*

119 Ibid, p. 315

120 D. Losurdo, *Nietzsche, il ribelle aristocratico*, op. cit., p. 511.

voluntad de aceptarse a sí mismo y de repetirse. Ésta es la doctrina del eterno retorno que Nietzsche vuelve a tomar de Grecia y de Oriente.”¹²¹ L’*amor fati* és el complement doctrinari essencial de l’etern retorn: estimar el necessari; acceptar el món i estimar-lo. Això no vol dir però acceptar l’home: el superhome és precisament la seva superació. El superhome transcendeix l’home i no s’ha de veure simplement com un home de capacitats superiors a l’estil de Carlyle o Renan. El superhome és fonamentalment un ésser que ha transcendit els valors de la humanitat, un ésser que afirma la vida amb totes les conseqüències: “*L’élément de l’affirmation, voilà ce qui manque à l’homme, même et surtout à l’homme supérieur.*”¹²² Per tant, difícilment es pot connectar el superhome de Nietzsche amb un projecte eugenèsic i racial. “*Él es el hombre verdaderamente libre, que busca dominar todas las posibilidades sin renunciar a ninguna, es la encarnación de la voluntad de poder. Su enseñanza abrirá al mundo una nueva era, abrirá el camino a la victoria de Dionisos sobre Sócrates, de lo infinito de la vida sobre la autolimitación de la razón.*”¹²³

Les idees de Nietzsche s’introdueixen a l’estat espanyol i a Catalunya amb un cert retard, ben entrada la primera dècada dels 90, quan el filòsof està ja greument malalt i en els darrers anys de la seva vida. És especialment el moviment modernista català el que les acull amb més entusiasme. Tanmateix, no són els representants més joves del moviment, sinó Joan Maragall i Pompeu Gener, de la generació més madura, els que es deixen influir i introdueixen de forma pionera el seu pensament. Tot i que Jaume Brossa és el primer en esmentar Nietzsche directament a la revista *l’Avenç*,¹²⁴ és Joan Maragall el que hi dedica per primer cop un article específic a la mateixa revista, darrere del pseudònim de Panphilos.¹²⁵ Poc després, a la mateixa revista, Maragall ofereix la primera traducció al català d’uns fragments d’*Also sprach Zarathustra*, des de la traducció francesa i no pas de l’original en alemany.¹²⁶ Segons Gonzalo Sobejano, és el radicalisme aristocràtic i la doctrina del superhome –interpretada però en un sentit més aviat distorsionat- el que de Nietzsche té més ressò en el modernisme, moviment necessitat de contrastos forts. Si Maragall i Gener es fixen en l’aristocratismetietzscheià, els primers intel·lectuals castellans que es fan ressò de les idees de l’alemany posen

121 G. Reale; D. Antiseri, *Historia del pensamiento filosófico y científico*, op. cit., p. 391

122 G. Deleuze, *Nietzsche et la philosophie*, op. cit., p. 196

123 L. Geymonat, *Historia de la filosofía y de la ciencia*, op. cit., p. 634

124 J. Brossa, “Viure del Passat”, *L’Avenç*, Barcelona, setembre de 1892, p. 257-264.

125 Panphilos (J. Maragall), “Nietzsche”, *L’Avenç*, Barcelona, 15-31 de juliol de 1893, p. 195-197

126 Panphilos, “Fragments de les obres de Frederic Nietzsche”, *L’Avenç*, Barcelona, 31 d’octubre - 15 de novembre de 1893, p. 305-309.

l'èmfasi –normalment en to d'alarma- en el seu suposat anarquisme. És especialment destacable, en aquest sentit, la prudència d'Eduardo Sanz Escartín respecte les idees nietzschianes, en les que veia un perill més gran que en les de Kropotkin pel que fa al qüestionament de l'autoritat estatal. També és destacable l'actitud extremament conservadora de Juan Valera respecte les idees nietzschianes, que rebutja frontalment – sense haver llegit directament– en una ressenya d'*Inducciones*, llibre on Gener les divulgava.¹²⁷

Per Sobejano, ambdues interpretacions pequen, però, de simplistes i ignorants del veritable sentit de la filosofia de Nietzsche, en traduir-la en un sentit polític regeneracionista. *“En realidad, ni Madrid ni Barcelona llevaban toda la razón. A una como a otra interpretación da pábulo Nietzsche, pero ambas pecan de ligereza, puesto que Nietzsche no vino a estatuir un cambio de régimen político-social, sino a proyectar sobre el torvo escenario de una creída decadencia la superación futura del hombre por el hombre, en un plano de antropología esencial que está más allá de toda limitación a las jerarquías sociales y de gobierno.”*¹²⁸ De la mateixa manera que a Barcelona, a Madrid són els intel·lectuals provinents del naturalisme i el positivisme (Eduardo Sanz Escartín, Leopoldo Alas Clarín, Emilia Pardo...) els que introdueixen les idees nietzschianes, per bé que en la majoria de casos amb una actitud de prudència o de clara hostilitat. Sobejano sosté que és la darrera generació d'intel·lectuals del segle XIX la que, per una amplitud de mires crítiques aliena en les anteriors i per la cerca de nous referents literaris i filosòfics, és per primera vegada receptiva a les idees nietzschianes. Iniciada en el naturalisme literari i el positivisme científic, aquesta generació començaria la seva superació, però no la culminaria. Es tracta d'una generació, segons Sobejano, massa marcada encara pels principis positivistes i l'esperit liberal típics del segle XIX com per acceptar el pensament de Nietzsche amb totes les conseqüències. *“Para estos espíritus hay algo difícilmente renunciabile, y es la fe en las conquistas llevadas a cabo por Europa en esa centuria: la democracia, la ciencia, la observación artística de la realidad natural y social, el progreso técnico, la lucha por la libertad que ha de llevar a la confraternidad entre los hombres y a una realización más segura de la justicia. Y en esta evolución para ellos positiva, reconocen la victoria del espíritu cristiano. Son, pues, los defensores de cuanto Nietzsche puso en duda, condenó o señaló*

127 J. Valera, “Las inducciones del Sr. D. Pompeyo Gener”, *La lectura*, Madrid, gener 1901, p. 243-64

128 G. Sobejano, *Nietzsche en España (1890-1970)*, Gredos: Madrid, 2004, p. 43

como decadencia.”¹²⁹ Per tant, tot i que la major amplitud de mires dels personatges d’aquesta generació permet una primera aproximació a Nietzsche, ningú arribaria ni tan sols a copsar les implicacions més profundes del seu pensament, restant aquest interès en una simple lectura sociològica i política en clau regeneracionista.

Segons Sobejano, és a partir del canvi de segle i amb l’aparició d’una generació intel·lectual i literària molt més individualista que les idees de Nietzsche deixen de ser vistes amb desconfiança i temor per passar a ser rebudes amb una actitud favorable i receptiva. L’afirmació de les idees de Nietzsche vindria doncs, pel que fa a l’àmbit espanyol, amb la generació del 98, que canalitzaria les seves idees en una clara línia vitalista i no simplement regeneracionista, trencant amb les concepcions morals i ideològiques anteriors i cercant un camí de creació de nous valors. Tanmateix, cal remarcar que no és únicament en els cenacles intel·lectuals relacionats amb la generació del 98 on és constatable la influència de Nietzsche. També en àmbits populars i obrers penetren les idees del filòsof, sobretot a partir d’una interpretació individualista i anticristiana. “*Raíz común de la atracción que hacia Nietzsche sienten anarquistas y aristocráticos es el individualismo nietzscheano, que aquéllos identifican con la emancipación de todos y cada uno (así Canals, Corominas y toda La Revista Blanca) y éstos con el predominio de los mejores (Maragall, Gener, Maeztu, Baroja).*”¹³⁰

En l’àmbit català, el moviment modernista és l’indret on prenen cos tots aquest canvis i transicions cultural i intel·lectuals, aquest procés de revisió total dels vells esquemes positivistes que suposa la crisi del canvi de segle. El primer modernisme català de l’*Avenç* (ja predefinit en els seus trets bàsics durant la primera etapa de la revista, 1881-1884), partint del naturalisme d’Émile Zola, del positivisme de Herbert Spencer i de la fe en la raó i el progrés (que li venia sobretot de la influència federalista republicana), evoluciona ràpidament a partir de finals de segle XIX cap a postures impregnades d’un fort subjectivisme individualista i d’una remarcable irracionalitat, que es deixen veure en tots els àmbits del moviment, des del simbolisme d’Ibsen al preraphaelisme pictòric, passant, és clar, pel vitalisme de Friedrich Nietzsche, que és ràpidament absorbit, com a mínim en els seus postulats més superficials, per la intel·lectualitat catalana.

La pròpia definició de modernisme és sovint problemàtica, sobretot per la varietat de tendències dins del moviment, per la convivència d’intel·lectuals i artistes amb inquietuds molt diverses i per la dificultat d’establir un mínim comú denominador que

129 Ibid, p. 56

130 Ibid, p. 116

el defineixi clarament. Potser la definició més acceptada és la que el caracteritza com un moviment que recerca la *modernitat*. Queden per acotar però els diferents significats que podia prendre aquest concepte. Segons J.M. McCarthy, el que defineix el modernisme és aquesta voluntat de trencament respecte la tradició cultural anterior i la voluntat de modernitat, d'absorbir totes les corrents que oferien noves perspectives teòriques i estètiques. *“If the word Modernisme is to be used at all it is equally appropriately applied to those who preached the philosophy of progress and rejected the Romantic traditions of the Renaixença, as well as to those who, like Rusiñol, ere Decadents and Pre-Raphaelites and furthermore, to those who represented a new attitude to historical and ideological changes in Europe and who wished to create a modern, national culture for Catalonia.”*¹³¹

Les idees de Nietzsche penetren a Catalunya a través de França i dels mateixos canals que ho feien les corrents filosòfiques i artístiques renovadores en aquests darrers anys del segle XIX. Els intel·lectuals i artistes importen aquestes influències a través de la seva relació privilegiada amb París, meca del modernisme català. La introducció de Nietzsche és doncs mediatitzada per les traduccions i lectures que se n'havien fet a França; la única excepció la constitueix Joan Maragall, que pels seus coneixement d'alemany hi té accés directe. Segons Joaquim Espinós, malgrat compartir amb Pompeu Gener el fet de ser el primer autor que s'interessa amb profunditat per les idees de l'alemany, és precisament Maragall qui realitza una lectura més consistent de Nietzsche. Tanmateix, no per consistent aquesta lectura deixa de ser esbiaixada. Bàsicament, Joan Maragall troba en Nietzsche un referent pel seu regeneracionisme interclassista, llegint-lo en la seva clau més aristocràtica i elitista, aigualint sorprenentment la seva crítica demolidora de la moral cristiana. *“Maragall buscà en Nietzsche una doctrina política vigorosa, basada en el govern dels forts sobre una massa feble i dúctil, una doctrina que servirà d'antídot al perill que la puixança del socialisme representava per a la burgesia catalana, i, hauríem d'afegir, de revulsiu al corrupte sistema parlamentari espanyol. Això explica en part l'aparent incongruència que el piadós Maragall, apòstol de la convivència social, compti entre els seus mèrits haver sigut l'introductor de l'impiu autor de l'Anticrist. Vist des d'aquesta perspectiva, el major mèrit de Maragall no és sols haver-lo introduït, sinó haver-lo pogut assimilar.”*¹³²

131 M.J. McCarthy, “Catalan modernisme, messianism and nationalist myths”, a *Bulletin of Hispanic Studies*, 52, Octubre 1975, p. 379-395, p. 380.

132 J. Espinós, *Història d'un entusiasme. Nietzsche i la literatura catalana*, Pagès: Lleida, 2009, p. 29

El mateix Joaquim Espinós remarca que és precisament el projecte renovador i trencador del modernisme català el que afavoreix especialment la recepció positiva del filòsof alemany a Catalunya. “*La recepció de Nietzsche durant el modernisme apareix vinculada a la pruija europeista i renovadora intrínseca al moviment, i en un sentit més concret, a la seua vessant regeneracionista. És per això que està estretament lligada a les revistes representatives del catalanisme progressiu –L’Avenç, Catalònia, Joventut i El Poble Català.*”¹³³ Així doncs, en primera instància Nietzsche és rebut sobretot en els àmbits culturals i intel·lectuals vinculats amb el catalanisme més liberal i d’esquerres. La difusió de les seves idees a través d’aquests òrgans –als quals caldria afegir *Pèl & Ploma*– és fonamental per a entendre la seva extensió primerenca.

En el cas català, no és només la necessitat de superar els vells esquemes teòrics positivistes i la ideologia liberal burgesa el que opera com a factor essencial de l’arrelament de les idees vitalistes nietzschianes, sinó també factors interns que canalitza en gran mesura el modernisme: la necessitat de modernització cultural i el projecte de formació d’una cultura nacional que es carrega a les seves esquenes l’intel·lectual a manca d’una burgesia disposada a fer-ho. “*L’obra de Nietzsche, convenientment reduïda als clixés que interessava propagar, fou un dels avals ideològics bàsics d’aquest discurs, que farà un ús generós de les teories del superhome, de la moral dels forts, de la superioritat racial o de l’arribada d’una nova era.*”¹³⁴ En el superhome nietzschian –interpretat majoritàriament en la seva vessant més elitista i aristocràtica-, l’intel·lectual català hi troba un referent de superació dels vells esquemes morals i teòrics, un referent de lideratge en el qual ell mateix es vol emmirallar. El superhome deixa enrere el messianisme de Carlyle, Emerson o Renan, pel seu immoralisme, per la seva càrrega transgressora. El trencament era evident: els herois de Carlyle eren excessivament morals, cristians, contenien un excessiu tuf a tradició romàntica medievalitzant; el superhome nietzschian, en canvi, representava el camí cap a l’afirmació de nous valors, un camí –convenientment rellegit- vers la regeneració col·lectiva. “*D’entre els escriptors contemporanis que el modernisme volgué incorporar al seu projecte cultural, Nietzsche és, sens dubte, el de més profunda petjada en la cultura europea contemporània. Ni els messiànics Carlyle o Emerson, ni l’individualista i voluntariós Ibsen, ni Tolstoi i el seu anarquisme cristià, ni el*

133 Ibid, p. 17

134 Ibid, p. 20-21

naturalisme de Zola o el simbolisme de Verlaine; cap no deixà una estela tan brillant ni tan profunda.”¹³⁵

Tot i que es podria dir que el període en el que les idees de Nietzsche tenen una extensió intel·lectual i sociològica més àmplia és el que coincideix a grans trets amb l'hegemonia modernista a Catalunya, a partir del 1906, amb el triomf del noucentisme, no hi ha una ruptura radical en aquest interès, sinó més aviat una nova lectura a partir de l'aplicació de nous filtres. El nou projecte intel·lectual, ja amb una carcassa institucional al darrere, necessita nous referents teòrics i estètics i els troba en una certa lectura de Nietzsche, sobretot en la més antidemocràtica. “*És clar que, a partir del matrimoni de conveniència entre els intel·lectuals i el poder polític dut a terme amb el noucentisme, algunes de les idees nietzscheanes, com ara les referents al radicalisme immoralista –i especialment la crítica al cristianisme–, resultaven incòmodes, tal com ja apuntava la reacció de la revista Catalunya. D’altres elements de la convencional panòplia nietzscheana, d’inspiració política, –el messianisme, l’elitisme o l’individualisme– havien de passar pel sedàs de la moderació per a ser metabolitzades per les entranyes burgeses del nou moviment. Perviurà, això sí, la crítica a l’igualitarisme democràtic, que derivarà de nou en la demanda d’un poder autoritari.*”¹³⁶ Efectivament, Eugeni d’Ors, el principal *maître à penser* del noucentisme, també acudeix a Nietzsche per trobar un referent que avalés les seves posicions antidemocràtiques, elitistes i imperialistes.

Tanmateix, és prou evident que també el modernisme havia canalitzat ja les idees vitalistes de Nietzsche en un sentit identitari essencialista. De fet, Vicente Cacho analitza el modernisme com la clau de volta que permet passar de la fonamentació positivista de la nació a la seva transcripció en clau vitalista. En un procés extremament complex, *L’Avenç* ja hauria apuntat les grans línies del modernisme que Cacho agrupa en tres plànols diferents: la revolta contra el positivisme; la crítica de la societat burgesa industrial; l’elogi de les formes estètiques que prenen aquestes dues ruptures. La definició d’un catalanisme irracional, essencialista, es deuria doncs primerament a la tasca cultural del modernisme que, en consonància amb les tendències europees, arraconaria els vells esquemes positivistes i obriria les portes a una canalització expansiva i subjectiva del nacionalisme català. Aquesta tasca és remarcable en revistes com *Joventut*, que tot i que pretenien ser un contrafort liberal al nacionalisme burgès i

135 Ibid, p. 9

136 Ibid, p. 87

conservador encarnat per la Lliga, fou un important codificador del nacionalisme de tall essencialista. Segons Cacho, *“tan sols amb propostes noves, més vitals i suggestives, podrien escantellar la seguretat força curta de mires i autocomplaguda que havia adquirit el catalanisme gràcies als diagnòstics positivistes. Qui millor va captar aquesta necessitat fou Pompeius Gener, home ja entrat en la cinquantena d’anys, imaginatiu, loquaç, interlocutor dels cenacles literaris barcelonins després d’haver viscut uns anys a París. El seu entusiasme anterior pel positivisme no va ser cap obstacle perquè es convertís en un dels divulgadors més actius de Nietzsche.”*¹³⁷

Des d’un altre punt de vista, Manuel Pérez Nespereira veu en el clima intel·lectual d’aquest canvi de segle un rebuig frontal a la civilització i moral burgeses, un qüestionament dels vells esquemes conceptuals del liberalisme burgès des de tots els fronts –des del cultural i intel·lectual al polític. Així, segons aquest autor, *“el vast moviment del pensament de la dècada del 1890 és un moviment de revolta adreçat contra el món de la matèria i la raó, contra el materialisme i el positivisme, contra la societat burgesa i la seva mediocritat, contra la democràcia liberal i les seves incoherències.”*¹³⁸ El clima intel·lectual europeu derivaria, doncs, en una posada en qüestió dels valors heretats de la il·lustració i la revolució francesa. Enfront de la societat formada d’individus racionals, la societat orgànica i l’individu irracional.

De totes formes, cal matisar certes visions maniquees del clima intel·lectual *fin-de-siècle*. No és que una generació trenqui amb l’anterior en el rebuig dels esquemes conceptuals del liberalisme burgès. El que succeeix en aquest canvi de segle, més aviat, és que la modernitat deixa d’expressar-se com a fe en una idea finalista i teleològica de progrés guiada per la infal·libilitat de la raó, per esdevenir voluntat de *ser* guiada per les premisses irracionals del sentiment. És per això que cal valorar aquest canvi de paradigmes teòrics, no com una ruptura clara, sinó com una transició, no exempta de tensions, entre un model caracteritzat per una fe –força ingènua- en la raó, el progrés i la ciència, cap a un model on la introducció de perspectives voluntaristes i irracionals aplanen el camí cap a definicions teòriques més relativistes. De totes formes, com remarca Pere Gabriel, la tensió entre un pol teòric més materialista i un pol teòric més espiritual venia desenvolupant-se al llarg del segle XIX. *“De manera molt general hom pot parlar de la tensió al llarg del segle XIX entre una revolta romàntica en la línia de Byron, Schopenhauer i Nietzsche i una revolta racionalista amb els filòsofs francesos*

137 V. Cacho Viu, *Els modernistes i el nacionalisme cultural*, La magrana: Barcelona, 1984, p. XXVIII

138 M. Pérez Nespereira, *La secessió catalana*, Afers: Catarroja, 2007, p. 26.

de la Revolució, els radicals anglesos i Marx.”¹³⁹ El que hi ha durant els anys del canvi de segle és un xoc brutal entre ambdues tendències que sembla saldar-se amb la derrota del racionalisme en favor d’una visió subjectiva i vitalista de la realitat. Això no és però ben bé cert en un sentit absolut: el que s’esquerda es la fe ingènua en les lleis ineluctables del progrés, en el cientisme i les capacitats il·limitades de la raó. Tanmateix, no és cert que la idea de *progrés* no segueixi sent un referent teòric i polític per a amplis sectors de la societat, ni que ja no es veiés en la ciència el principal agent de canvi i modernització: de fet, ho seguien sent pel propi *Peius* Gener, que d’altra banda és un exemple ben simptomàtic que aquesta transició teòrica es produeix en el mateix sí d’una “generació” àmpliament influïda pel positivisme.

L’evolució de les idees estètiques corre paral·lela a la de les idees filosòfiques durant el darrer terç del segle XIX. La introducció a Espanya i a Catalunya del positivisme en els àmbits intel·lectuals i científics, anà emparellada amb la introducció dels cànons estètics naturalistes en el camp literari. De la mateixa manera que en el pensament es pretenen superar els esquemes metafísics i idealistes del krausisme mitjançant els enfocaments positivistes, en la literatura s’intenta suplantar la sensibilitat romàntica per una visió realista i naturalista. Val a dir que el naturalisme, sobretot el de Zola i la seva escola, conflueix descaradament amb la mentalitat positivista, caracteritzada per tenir en la ciència l’únic referent d’aproximació a la realitat. El naturalisme més extrem pretén narrar fets a partir de la seva interpretació científica, construir un relat fidedigne de la realitat avalat per l’aureola d’objectivitat científica. Segons Daniel Pick, que posa de relleu les múltiples connexions entre la literatura de finals de segle XIX i els darrers avenços científics, “*Biology, politics, history continuously intersected one another in later nineteenth-century naturalist writing.*”¹⁴⁰

Diego Núñez, analitzant la introducció del positivisme i el naturalisme a Espanya també sosté aquesta sinergia entre discurs estètic i anàlisi científica. Autors com Leopoldo Alas Clarín o Emilia Pardo Bazán a Espanya i Narcís Oller a Catalunya segueixen l’estela del naturalisme i de Zola, tot i que amb evidents diferències. Però la positivització literària, com l’anomena Diego Núñez, afecta especialment l’àmbit de la crítica, amb noms tant importants com el mateix Clarín, Josep Ixart o Pompeu Gener. “*La antigua crítica romántica, propensa a caer en el sentimentalismo o en el abuso*

139 P. Gabriel, “Transicions i canvi de segle”, a P. Gabriel (dir), *Història de la cultura catalana*, vol VI, Edicions 62: Barcelona, 1997, p.68.

140 D. Pick, *Faces of degeneration*, op. cit., p. 88

retórico es desbancada por un nuevo estilo crítico, que suele apoyarse en recursos científicos y que incorpora principalmente la categoría 'medio ambiente social' como importante factor explicativo.”¹⁴¹

En aquest context, és relativament comprensible la hostilitat amb que els positivistes i naturalistes reben les tendències vitalistes i decadentistes del canvi de segle. Patologia i degeneració fisiològica eren termes força corrents per definir el suposat estat de salut dels autors que assumien les darreres corrents literàries i estètiques: el decadentisme, el simbolisme, el preraphaelisme... L'empremta que deixa l'*Entartung* de Max Nordau és més que evident, també en Pompeu Gener, que fins i tot és acusat reiteradament de plagi a l'austrohongarès per les seves *Literaturas malsanas*. Un Pompeu Gener que, malgrat el seu vitalisme de darrera hora i el seu interès per tota novetat filosòfica i estètica, mai acaba de creuar certes fronteres a causa de la seva formació positivista.

Les corrents estètiques dels darrers anys del segle XIX es caracteritzen per qüestionar frontalment aquests rígids esquemes científics, per negar les seguretats en el progrés i les certeses en cap veritat pretesament objectiva, per oposar al fatal determinisme biològic una voluntat sense límits del subjecte. L'excés d'objectivitat positivista en l'àmbit estètic és una explicació plausible per entendre la reacció irracional en tota regla que es desenvolupa durant aquests anys. Segons John Burrow, “*Lo que en el fondo se pretendía era devolver el sentido y el misterio a un mundo aparentemente vacío de poesía y banalizado por la ciencia. El paralelo con las prácticas rituales ocultas es obvio y grande. Muchos artistas del período, entre ellos Huysmans, Mallarmé, Guillaume Apollinaire y el novelista Leon Bloy, sentían afinidad con el ocultismo o se interesaban mucho por él. Huysmans, al igual que Baudelaire antes que él, se sentía fascinado por el satanismo y las misas negras.*”¹⁴² Les corrents més decadentistes, en efecte, s'impregnen d'aquest gust per l'ocultisme i l'irracional.

És imprescindible també vincular l'explosió d'aquestes corrents estètiques finiseculars a l'oposició a la vulgaritat, vinculada en certa manera a la puixança de la cultura de masses i a la creixent preponderància del mercat com a àmbit on es produïa la selecció de l'art considerat socialment significatiu, fet que anava en detriment de la lliure expressió del geni. Segons Zygmund Bauman, “*Lo vulgar siguió siendo el término usado como denuesto, pero cambió su connotación; se refería ahora al pequeño burgués, el filisteo, la clase media que se atrevía a hacer juicios estéticos en la*

141 D. Nuñez, *La mentalidad positiva en España*, op. cit., p. 45

142 J. W. Burrow, *La crisis de la razón: el pensamiento europeo 1848-1914*, op. cit., p. 296

práctica, mediante el acto de seleccionar entre las ofertas culturales pero, no obstante, sin reconocer la autoridad de los críticos estéticos.”¹⁴³ La cultura es converteix, a través d’uns mitjans de difusió que arriben a capes cada cop més àmplies de la població, en una mercaderia comercialitzable més i aquesta invasió dels mecanismes del mercat en l’àmbit de la cultura subordinen l’artista a una necessitat d’adaptar-se a criteris externs, situats al marge d’una valoració estètica independent, provocant la seva rebel·lió en forma de conducta aristocratitzant i elitista. Aquesta revolta es comença a forjar ja a partir de mitjans del segle XIX, amb figures paradigmàtiques com Baudelaire o Poe, però s’extrema a mesura que ens apropem al segle XX, entroncant amb les corrents irracionalistes i vitalistes. En aquest context, a partir del canvi de segle es comença a forjar una avantguarda intel·lectual que vincula la seva producció artística a l’acció política, no com a mitjà propagandístic, sinó com a acció política en sí mateixa. Aquestes tendències beuen sobretot de l’individualisme i del vitalisme nietzschia: l’objectiu és crear nous valors i el camp de batalla és ampli, transcendint les tradicionals fronteres de l’acció política.

A Catalunya, aquestes tensions i transicions es canalitzen a través del modernisme, ja a partir de mitjans de la dècada dels 80. És relativament fàcil resseguir aquests canvis en els referents estilístics i estètics a partir dels avatars del moviment. En un primer moment, els precursors de la primera època de *L’Avenç* (gener del 1882- desembre del 1884) assumeixen el naturalisme com a credo estètic per oposar-se al romanticisme de la renaixença. Aquesta assumpció es realitza però amb matisos, deixant de banda les connotacions més crues i immorals d’un cert naturalisme, ja que el moralisme seguia sent un tret força destacable de l’esquerra catalana i espanyola. Ben aviat però, la bona estrella del naturalisme perdria pes en el primer modernisme català, que comença a interessar-se per les noves corrents literàries i artístiques provinents del nord d’Europa, unes corrents que exalten la irracionalitat, la subjectivitat i l’individualisme com a camí de realització de l’home nou. Segons Eduard Valentí i Fiol, “*de todas las innovaciones que son advertibles en la segunda época de L’Avenç, (...) la más importante y la que más conflictos produjo, no sólo en las actitudes estéticas sino incluso en las conciencias de las que las sufrieron, fue sin duda la desvaloración del viejo naturalismo, prestigiado por la venerable figura de Zola, en favor de la diversidad de movimientos neoidealistas, neoespiritualistas, neorreligiosos que surgieron a fines del siglo,*

143 Z. Bauman, *Legisladores e intérpretes*, Bernal: Buenos Aires, 1997, p. 193.

sustituyendo en el campo del pensamiento el positivismo cientista por concepciones vitalistas e irracionistas y arrinconando en el arte y la literatura el realismo hasta entonces dominante por el conjunto de manifestaciones y tendencias que suelen ser encuadradas bajo el nombre de simbolismo.”¹⁴⁴

El que hi havia en el fons, més que l'acceptació convençuda d'aquestes tendències, era la necessitat de modernitzar una cultura endarrerida com era la catalana a través de la importació de les novetats provinents d'Europa. En aquest sentit, Joan Lluís Marfany remarca l'associació del Modernisme a una valoració totalment relativista dels cànons estètics en l'art i la cultura: útils en tant que *actuals*, en tant que negaven el passat i la tradició. Adaptar-se a aquests canvis suposa situar-se en una posició de modernitat. En definitiva, “*Modernisme vol dir adequació constant –o sigui, constantment canviant i renovada- al present. El modernisme comporta, doncs, un codi i una escala de valors totalment relativistes i, en el terreny literari i artístic, una concepció constantment i ràpidament canviant de la bellesa i del gust, una entronització de la moda com a cànnon.*”¹⁴⁵ El modernisme, doncs, neix i es desenvolupa enfrontant-se intel·lectualment a l'entronització del passat, reivindicant un dinamisme i una adaptació constant a la modernitat, als nous aires culturals, artístics i literaris provinents d'Europa. La *novetat* esdevé el principi rector de la vida cultural catalana i aquesta, òbviament, venia del nord. Si en un principi els cànons de la Renaixença foren vistos com una rèmora per l'avançada modernista, posteriorment també el positivisme i el naturalisme foren desestimats per no respondre ja a les necessitats d'innovar i de situar-se un pas enllà de la tradició amb nous referents més rupturistes.

144 E. Valentí Fiol, *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos*, Ariel: Barcelona, 1973, p. 180.

145 J. L. Marfany, *Aspectes del modernisme*, Curial: Barcelona, 1980, p. 21.

2. Pompeu Gener, la ciència, el pensament i l'art

El pensament i la intervenció de Pompeu Gener en el panorama intel·lectual i cultural finisecular s'han d'entendre en el context dels canvis teòrics i paradigmàtics produïts durant la segona meitat del segle XIX, reproduint clarament les tensions i transicions culturals desencadenades sobretot a partir de mitjans de la dècada dels 80. El pensament de Pompeu Gener evoluciona en gran mesura en paral·lel als canvis culturals que es produeixen a Europa. En aquest sentit, la seva dimensió intel·lectual conté el risc de veure's reduïda a la mera divulgació. De fet, a partir de la seva relació privilegiada amb París, és un dels principals introductors de les noves corrents a Catalunya, la península ibèrica i Amèrica del sud. És indubtable, tanmateix, que el seu pensament conté certes originalitats que és precís destriar i posar de relleu. Com a intel·lectual que representa una generació –amb totes les precaucions que requereix el concepte– formada molt clarament en la mentalitat positiva, però, Pompeu Gener és incapaç d'anar més enllà de certs límits. És per això que, per exemple, bateja la seva síntesi vitalista i positivista com a *hiperpositivisme*. El seu vitalisme de darrera hora, doncs, s'ha de veure no com una conseqüència de la simple absorció de les corrents nietzschianes, sinó també com un reflex de les evolucions positivistes que s'anaren apartant de la rígida cosmologia comtiana de primera hora. Cal tenir present, en aquest sentit, que el seu positivisme no és només influït per Littré sinó, sobretot, per l'heterodox Renan. És per això que la figura de Pompeu Gener pren tota la seva rellevància en aquest context, perquè en ell s'hi veuen plasmades clarament -en l'àmbit del pensament filosòfic, científic i estètic- tant les evolucions com les ruptures.

Entre el positivisme i el vitalisme. Tensions, transicions i ruptures en el pensament de Pompeu Gener

Tal vegada la importància real de la figura de Pompeu Gener cal cercar-la en la posició intermèdia en què es situa el seu pensament, en tant que expressa amb tota vivesa les transicions i tensions del canvi de segle. La seva relació privilegiada amb les corrents filosòfiques i artístiques del darrer terç del segle XIX i amb els àmbits intel·lectuals on aquestes s'expressaven en fan una figura imprescindible per a entendre, a casa nostra, la crisi de la cosmovisió racionalista, la puixança de l'essencialisme

nacional i l'imaginari d'una intel·lectualitat messiànica, canalitzats en el moviment modernista durant la darrera dècada del segle XIX i els primers anys del XX. Gener divulga en un to planer, accessible a un incipient gran públic, debats filosòfics i científics d'importància. Ho fa a través de la seva participació en diaris i revistes, de la publicació d'obres teòriques i de divulgació com *La mort et le Diable*, *Inducciones o Literaturas malsanas* i d'obres literàries com l'*Evangelí de la vida*. En ell es plasma de forma paradigmàtica la rapidíssima absorció, per part de la intel·lectualitat catalana, de la renovació teòrica i artística finisecular; absorció que es tradueix en canvis paradigmàtics evidents. Entre l'hegemonia de la renaixença de motlle romàntic -que veia aparèixer el naturalisme i el positivisme com a tendències crítiques- i el puixant vitalisme del canvi de segle discorren poc més de dues dècades. Aquest dinamisme no és només explicable a través d'una lectura generacional, en funció de la qual el predomini d'una tendència respondria a una ruptura marcada per la substitució, en el panorama cultural i artístic, de grups amb referents teòrics inamovibles. La ruptura, la tensió, la transició, es produeix també al mateix interior de personatges que *a priori* tenien ben interioritzats esquemes conceptuals d'arrel positivista.

Cal tenir en compte, en aquest context, que Pompeu Gener és primerament –abans de ser influenciat pel vitalisme nietzschia- un divulgador del positivisme de Comte, del darwinisme i de l'evolucionisme de Herbert Spencer. L'efervescència política i intel·lectual del Sexenni el fan entrar ràpidament en contacte amb el republicanisme federal –del qual esdevé un militant destacat de les seves joventuts– i amb els incipients grups i cenacles intel·lectuals emmirallats per les novetats teòriques i científiques que venien del nord. És aleshores que comença a interessar-se per les idees positivistes, que llavors constituïen una novetat i eren vistes com un instrument d'oposició al tradicionalisme catòlic i a la metafísica krausista. Durant aquest període tradueix, el 1871, *La teoria Darwiniana*, de Ludwig Büchner –obra de gran importància divulgativa de les idees darwinistes- i participa en diversos diaris i revistes (*La barretina*, *El Museo Universal*, *La Humanidad*, *La Renaixença*) que aplegaven els primers adeptes del positivisme, que coincidien amb força exactitud amb la militància republicana més avançada. Acabada l'agitada primera república, participa a partir de 1876 a la revista *El Porvenir*, aquesta sí de caràcter teòric explícitament positivista, juntament amb figures del republicanisme com Valentí Almirall, Francesc Pi i Margall i Joaquim M. Bartrina. Així mateix, un any després, es veu involucrat en el conflicte entre el sector conservador i el positivista obert a l'Ateneu Barcelonès arran de la suspensió de les xerrades

d'Estasen i Bartrina el 1877. Després d'una temporal escissió del sector positivista que pren cos en l'Ateneu Lliure, els partidaris del positivisme acabarien consolidant les seves postures a la institució. Gener s'alinea amb el sector renovador partidari de canviar l'Ateneu des de dins i aconseguiria accedir al càrrec de Secretari General de la Junta el juny de l'any 1881.

L'any 1878, un cop establert a París, Gener entra en contacte amb les primeres figures del positivisme francès. Molt influït primerament per Littré –el divulgador més fidel de la metodologia proposada per Auguste Comte–, del positivisme absorbeix la metodologia inductiva, un entusiasme evident per les possibilitats ofertes per la ciència, la confiança en el progrés humà i la creença que els fenòmens socials podien ser estudiats a través de models explicatius basats en les ciències naturals. És, de fet, un dels principals divulgadors del positivisme comità a Catalunya, ja que altres positivistes com Estasen o Sanpere i Miquel ja interpretaven clarament el seu pensament positiu en clau evolucionista o darwiniana. Així ho remarca Pere Gabriel, per a qui “*Pompeu Gener es mou molt més estretament lligat al positivisme francès de base comtiana. Gener, en aquesta primera etapa (el marc de referències canviaria a finals del segle), fou fonamentalment un difusor de les versions elaborades per Émile Littré (1801-1881), el qual, a més, prologà el primer llibre important de Gener, La muerte y el diablo, de 1880.*”¹ Si més no, és paradoxal que l'obra l'hagués de publicar a França, perquè ni a Madrid ni a Barcelona hi trobà cap editor disposat a fer-ho, malgrat aconseguir l'aval d'una personalitat reconeguda. També cal destacar, durant aquests primers anys a París, la influència exercida per Ernest Renan, que el tutela en l'elaboració de *La mort et le Diable*. D'ell pren el seu interès per l'exegesi dels textos sagrats i la seva concepció dualista i racial de la història de la civilització. Gener dedicaria a la memòria del francès un article, “Ernest Renan íntim”, aparegut a *L'Avenç* de l'octubre del 1892: era el primer article dedicat a divulgar el seu pensament a Catalunya.

Durant la dècada dels 80 Gener dona al seu positivisme primigeni un sentit més evolucionista, tot seguint l'estela de Herbert Spencer, però també d'un cert darwinisme social i d'una antropologia física, a la qual resta vinculat formalment com a membre de la *Société d'Anthropologie de Paris*.² En aquest sentit, és important tenir en compte que

1 P. Gabriel, “Socialisme, lliurepensament i científisme”, op. cit., p. 164.

2 També cal destacar el seu interès per l'antropologia criminalista de Cesare Lombroso, que impregna algunes de les seves obres com *Literaturas Malsanas* i a la qual dedica una sèrie d'articles a *La Publicidad*: P. Gener, “Antropología Criminalista”, *La Publicidad*, n. 4855, Barcelona, 26 de novembre de 1892, p. 1; n. 4863, 4 de desembre de 1892, p. 1; n. 4882, 23 de desembre de 1892.

la seva obra *Herejías* (1887), que li desperta més detractors que admiradors, analitza la qüestió nacional a l'estat espanyol a partir de paràmetres entre deterministes i evolucionistes. En consonància amb aquestes tendències, extrapola models biològics a l'estudi de la societat i la cultura, derivant cap a la formulació de teories molt deterministes i racialitzades. Encara que el marc teòric en què es mou Gener és canviant, l'absorció del vitalisme finisecular no modifica substancialment aquesta referència a la biologia i a la natura com a models per a l'estudi sociològic.

Tanmateix, l'evolucionisme assumit per Gener no suposa pas una cesura radical respecte al positivisme comtí, sinó més aviat una actualització a partir de noves premisses. Aquest és un camí que emprenien bastants positivistes de la primera hora, segons Diego Nuñez: *“La apertura del pensamiento comtiano al evolucionismo naturalista será llevada a cabo, tras la muerte del maestro, por algunos discípulos deseosos de superar un enfoque sectario del comtismo y de remozarlo con las contribuciones de la moderna ciencia natural.”*³ De la mateixa manera, el comtisme primigeni de Gener també modifica algunes conseqüències extremes d'aquest darwinisme social: entre les correccions que hi aplica cal destacar la de la influència de la categoria del medi sobre el principi de la lluita per l'existència i la supervivència dels més forts, fet que contribueix a tenyir l'evolucionisme de Gener d'un cert possibilisme humanitari, tot descartant la fatalitat de la genètica.

Pompeu Gener és sobretot un divulgador del pensament positivista i evolucionista. Des de la seva relació privilegiada amb Paris, contribueix al seu arrelament a Catalunya i Espanya. La difusió del pensament positivista a Catalunya ajudaria en gran mesura a crear un ambient intel·lectual ansiós de rebre les novetats del nord, ambient que esdevindria propici per al desenvolupament del primer modernisme, entenent aquest com un conjunt d'actituds intel·lectuals i artístiques agrupades entorn de la idea de modernització. Pompeu Gener gaudia, en aquest sentit d'una posició que li conferia un cert avantatge com a precursor. Segons Consuelo Triviño, *“Su difusión de la filosofía positivista, así como su análisis de las religiones en las sociedades antiguas, su crítica al dogmatismo reinante aún en el pensamiento, su cosmopolitismo, e incluso sus ideas sobre la función social del arte, influidas, claro está, por el determinismo ambiental de Taine, así como sus crónicas de arte enviadas desde París, ayudaron a crear el caldo de cultivo de lo que hoy conocemos como modernismo.”*⁴

3 D. Nuñez, *La mentalidad positiva en España*, op. cit. p. 73.

4 C. Triviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, Verbum: Madrid, 2000, p. 13

Tanmateix, les teories positivistes topen frontalment amb els valors tradicionals d'una Espanya tancada i endarrerida, amb l'hegemonia ideològica de l'Església, però també amb l'esperit mercantilista dels sectors més conservadors de la burgesia catalana. En aquest context, cal vincular l'interès de Pompeu Gener pels temes religiosos –i el seu anàlisi exegetíc en clau positivista– amb els estudis sobre religions que estaven ja àmpliament consolidats en el context de l'antropologia materialista francesa, però també amb l'interès programàtic del republicanisme per minar l'hegemonia ideològica del catolicisme, de secularitzar la societat. Es tractava d'impulsar aquesta secularització a través de l'estudi científic de les religions i les mitologies, prenent-hi distància com si es tractés d'un simple anàlisi de fets causals. El positivisme, en no concebre altra realitat que el fenomen i la relació entre fenòmens, sepulta la base de la creença religiosa i metafísica. No és que es negui l'existència del desconegut, del noümen o l'*en sí*; és més aviat que només es considera rellevant l'esclariment objectiu de la realitat fenomènica i, per tant, la capacitat d'aprehensió de la realitat que ofereix la metodologia científica. Així, la filosofia no havia de partir de les grans qüestions metafísiques, sinó de les problemàtiques científiques i metodològiques, tot i erigint-se en guia del coneixement positiu de la realitat.

Pero si el mas allá, o lo extra natural, son el punto de partida de todas las religiones y de todas las metafísicas, el punto de partida de toda verdadera filosofía debe ser, no la solución de estos problemas insolubles en la realidad, sino la supresión de los mismos. Cortad el nudo y el haz de cuerdas caerá desecho. Romped la clave, y, todas las nerviaciones proyectándose en el espacio, se hundirá la bóveda y se vendrá abajo el ídolo que sobre ella se sustenta. Esto es lo que ha hecho el Positivismo.⁵

En aquest context antimetafísic, la religió deixava de ser un àmbit estudiat exclusivament per la teologia. Renan, tot i ser un personatge contradictori en aquesta qüestió, ja havia obert àmpliament la via de l'estudi amb paràmetres positius dels textos sagrats. L'interès positivista i materialista per les religions va vinculat clarament a un projecte dessacralitzant que implica un buit de consciència. La mort de Déu, com detecta Nietzsche, ve seguida d'una substitució nihilista de la figura absent per altres mistificacions, fins i tot per la creença il·lusa de cert positivisme en les possibilitats il·limitades de la ciència i el progrés. És el cas, en certa manera, de Pompeu Gener, a qui

5 P. Gener, *Amigos y maestros: contribución al estudio del espíritu humano a fines del siglo XIX*, Llordachs: Barcelona, 1897, p. 231-2

no li interessien mai les conseqüències d'aquesta mort de Déu i adopta de forma entusiasta la confiança triomfalista en les possibilitats ofertes per la ciència i la creença en la necessitat del progrés humà.

El que irrita especialment a l'Església –que l'excomunica per les idees contingudes a *La mort et le Diable*– de la crítica religiosa de Gener és precisament que no la faci des de simples opinions de caràcter anticlerical, sinó a partir d'estudis amb l'aurèola de la metodologia científica. En consonància amb la seva primera formació positivista comtiana, refusa la possibilitat de tota metafísica: l'únic coneixement possible era el proporcionat per l'experiència i per la inducció teòrica a partir de l'observació de fets i relacions entre fets. També s'ha de tenir en compte la influència exercida per Lüdwig Feuerbach (1804-1872) i l'esquerra hegeliana, en la seva crítica a la religió. En aquest sentit, l'article “La dignidad humana y el cristianismo”, escrit el 1875 i rescatat a *Inducciones*, analitza l'esperit d'ascesi i resignació cristiana i el sentiment de culpa, amb un sentit força hegelianista de la història.

El Cristianismo, en la ineluctable ley de la Historia, ha sido la penitencia que debía suceder al pecado; ha sido la noche precursora del nuevo día, la muerte necesaria a la producción de la nueva vida, el reposo de la Humanidad antes de emprender la carrera de la emancipación definitiva.⁶

En aquesta època Gener veu encara la revolució com la veritable expressió de la dignitat de l'home a través de la superació de l'obediència catòlica. A “Morfología de la idea de la divinidad en la mente humana”, escrit també el 1875 i recuperat a *Inducciones*, fixa l'evolució de la idea de Déu en un sentit lineal que va del fetixisme, passant pel politeisme, al monoteisme. Aquesta seqüència, marcada per la necessitat històrica, segueix amb el qüestionament de la idea de Déu com a principi exterior a la naturalesa. Déu, per tant, com a producció de l'home i no l'home com a producte de la creació de Déu, idea presa clarament de Feuerbach. En aquests escrits, Gener també exposa la seva idea, que després desenvoluparia en un sentit renanià, sobre la lluita eterna entre el principi del dogma i el pensament, entre submissió i llibertat.

Ja iniciada la dècada dels vuitanta, quan comença a prendre punts de vista molt més evolucionistes, Gener abandona progressivament les referències positivistes més ortodoxes, però sobretot aquella confiança acrítica en la veritat científica i en les possibilitats de la raó. D'aquesta manera, s'encamina cap a un cert panteisme i un

6 P. Gener, *Inducciones. Ensayos de Filosofía y de crítica*, Llordachs: Barcelona, 1901, p. 43.

relativisme que amb el temps s'aprofundeix amb la incorporació de les corrents vitalistes. En efecte, ja cap a principis dels noranta, Gener va entrant en sintonia amb les idees vitalistes, especialment a partir d'un creixent entusiasme per Nietzsche, del qual pren el concepte de superhome i a partir de les tesis del qual defineix en un sentit vitalista el concepte de decadència i regeneració. Val a dir que aquests conceptes havien farcit obres com *Herejías* (1887), però fins aleshores els havia interpretat en clau estrictament evolucionista –amb una síntesi d'influències que van de Spencer, Darwin, a Lamarck i Comte. Això sí, la lectura de Nietzsche és més aviat simplificadora i hem d'anar molt en compte amb les múltiples referències teòriques en joc. Giovanni Allegra destaca l'evolució de Pompeu Gener cap al vitalisme com un element clau per a la definició teòrica del modernisme, advertint però de la seva interpretació estrictament heroica i aristocràtica del vitalisme nietzschian. Així, segons aquest autor, “*era il suo un Nietzsche d'epoca in cui entravano tutte le violenze vitalistiche non disgiunte da concetti panteistici: la sua lettura si risolveva nell'esaltazione di un dionisismo spicciolo secondo il quale l'uomo, reso innaturalmente pigro dalla civilizzazione, sarebbe tornato a una sana libertà primitiva, dove tutto era tragico, attivo, forte, combattente.*”⁷

Val a dir que l'element de l'etern retorn, essencial per a entendre la filosofia nietzschiana, és completament aliè a la seva lectura, veient-se substituït per la linealitat inexorable del progrés indefinit. També l'element tràgic del pensament nietzschian és substituït per una creença optimista –molt típicament positivista- en el devenir de l'espècie humana, guiada per la ciència i el progrés. Així mateix, la transvaloració nietzschiana queda en un simple exercici de virtuositat i heroïcitat per part d'alguns exemplars humans, sense cap tipus de superació violenta dels valors decadents.

Gonzalo Sobejano situa la primera referència implícita de Nietzsche en una obra de Pompeu Gener a *Literaturas malsanas* (1894), que constitueix una crítica sobretot als corrents literaris finiseculars en el que considera que contenen de decadents. Posteriorment, aquesta influència nietzschiana es deixaria notar encara més a mesura que ens apropem al canvi de segle, amb *Amigos y Maestros* (1897) i *Inducciones* (1901), on Gener arriba ja a una síntesi vitalista i positivista. Segons Sobejano, a *Literaturas Malsanas*, Gener “*plagia abundantemente en el cap. III del Estudio II (...) Der Fall Wagner, sin mencionar para nada el nombre de Nietzsche. Podemos deducir de la lectura del libro de Gener que éste, a comienzos de 1894, conocía a Nietzsche*

⁷ G. Allegra, *Il regno interiore. Premesse e sembianze del modernismo in Spagna*, Jaca Book: Milano, 1982, p. 124.

muy deficientemente. Si en la conclusión del volumen habla del Hombre superior o Super-hombre (p. 380), bien claro parece que este ideal es el de su maestro Renan y no el que Zaratustra vino a anunciar. Pero ya en Amigos y Maestros las citas de Nietzsche son explícitas y repetidas. Y atestados de influencias nietzscheanas están los ensayos de filosofía y de crítica que forman el volumen titulado Inducciones.”⁸ El mateix Sobejano fa referència a l’assaig “Federico Nietzsche y sus tendencias”, inclòs a *Inducciones*, com un dels primers estudis, per bé que força esbiaixat, de l’obra de Nietzsche a l’estat.

Un altre enfocament interessant sobre la lectura nietzschiana de Gener ens l’ofereix Consuelo Triviño, per la qual Gener admirava més la força poètica –i profètica– dels escrits de Nietzsche que no pas la seva càrrega destructora i antimoralista, que depassava amb escreix el seu bagatge positivista i moralitzant, tan típic dels intel·lectuals progressistes de la seva generació: “*Gener no percibe esa terapéutica que Nietzsche ejerce sobre el lenguaje. Se asombra de la violencia de sus afirmaciones, pero teme a su efecto demoleedor. Como se ha dicho, Nietzsche es enemigo de las modernas filosofías, incluido el positivismo. La sociedad moderna, según él, está enferma y va en retroceso.*”⁹ No és que Gener no compartís bona part dels diagnòstics nietzschians: el que el fa restar a mig camí és una terapèutica que li semblava que ultrapassava límits morals massa llunyans. En efecte, si Sobejano destaca sobretot que Gener llegeix i interpreta de forma incorrecta Nietzsche pel seu biaix positivista, Triviño destaca que és la moral el que l’impedeix entendre el canvi de valors i la superació de l’home proposats per filòsof alemany. En efecte, tot i que utilitza Nietzsche de forma abundant en la seva crítica al cristianisme, Pompeu Gener no està disposat a refusar certes aportacions ètiques i metafísiques cristianes, especialment pel que fa referència a la compassió, la caritat, la bondat i l’amor. Aquí trobem una de les paradoxes més evidents de la lectura que fa Gener de les idees vitalistes, sempre condicionat pels axiomes positivistes i per la moral de l’època. Per molt que diagnosticués –amb Nietzsche- un agent patològic en les idees judeocristianes, no està disposat a renunciar a l’ideal cristià d’amor universal.

Pompeu Gener creia, a més, haver-se avançat en certs aspectes a la filosofia de Nietzsche, sobretot pel que fa a la crítica al cristianisme i al concepte de superhome. Reclamant-se seguidor de Max Stirner i Feuerbach, afirma a la carta autobiogràfica, que

8 G. Sobejano, *Nietzsche en España (1890-1970)*, op. cit., p. 41

9 C. Triviño *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 91.

Federico Urales analitza posteriorment fil per randa a la seva sèrie *Evolución de la Filosofía en España*, que:

El haber tenido tales maestros produjo en mí el que mis conclusiones fueran un culto apasionado de la vida y un convencimiento profundo de que el cristianismo había sido todo él una obra de muerte, antihumanitaria y que había que destruir por completo, volviendo a emprender la evolución humana allí donde el paganismo había muerto, apoyándose sólo en el Renacimiento y la Revolución francesa, tendiéndose siempre a la producción de una especie humana superior a la actual. Estas ideas las expuse, en *La Muerte y el diablo*, y en varias revistas extranjeras, ocho años antes, por lo menos, que Nietzsche las expusiera en su *Zaratustra* y en su *Antecristo*. Con este autor, que sólo he conocido desde hace unos once años, tengo muchos puntos de contacto, y esto es, como he dicho, por educación científica parecida y por temperamento análogo.¹⁰

Sobejano també destaca, més enllà del to pretensió de la carta autobiogràfica de Gener, que és en un cert bagatge comú, de tall positivista, que cal cercar les similituds que es poden trobar ja a *La mort et le diable* respecte a les formulacions nietzschianes, remarcant però que les direccions que prenen ambdós autors són completament oposades. També Consuelo Triviño veu en aquests paral·lelismes el resultat d'un bagatge i d'uns interessos intel·lectuals comuns, en relació amb l'ambient cultural i científic de l'època, més que no pas una intuïció genial de Gener. “*En La muerte y el diablo Gener coincide con Nietzsche en la crítica al cristianismo, en el vitalismo y en la admiración por la antigua Persia y por la cultura greco-latina. Esta admiración por la cultura persa entre ciertos sectores de la intelectualidad europea provenía del avance en los estudios de filología comparada en el siglo XIX.*”¹¹

Pel que fa al concepte de *superhome*, és prou evident en els seus escrits que el confon conceptualment amb l'*home de capacitats superiors*, interpretat a la manera positivista de Renan però de reminiscències clarament romàntiques (el Faust de Goethe, els herois de Carlyle i Emerson...). D'aquesta manera, tot i que Gener fa referència de forma recurrent al *superhome*, es refereix en realitat “*al ideal concebido desde el positivismo, de un ser humano lleno de energía, avanzando en el proceso de mejoramiento de su especie, hacia una mayor sensibilidad y conciencia de sí.*”¹² En definitiva, no hi ha res en el seu *superhome* que pugui recordar al predicat per Zaratustra.

10 F. Urales, “La evolución de la filosofía en España”, *Revista Blanca*, n. 107, desembre 1902, p. 327.

11 C. Triviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, p. 86

12 *Ibid*, p. 87

Més que una lectura dionisiaca i tràgica de Nietzsche, doncs, el que fa Gener és una interpretació aristocratitzant passada pel filtre de Carlyle i Renan, servint-se del vitalisme finisecular en la seva cerca de renovades bases teòriques per a exaltar l'individu amb capacitats superiors, el geni. La vida es trobaria en aquestes capacitats sobrehumanes que caldria afavorir per sobre de tot. La vida seria sinònim de joventut, energia actualitzada que cau implacablement sobre un món decadent. La joventut (presa en un sentit figurat) rebutjaria un present que limitava les seves capacitats de creixement i crearia l'avenir somniat en què totes les seves energies havien de ser realitzades.

La individualitat, l'afirmació egoista del jo que representa el superhome, no reverteix però en un benefici propi, sinó en el bé de la col·lectivitat. El superhome conquereix i ofereix el que conquereix. La seva superioritat no es tradueix pas en el que posseeix, sinó en el que conquesta i pot donar. És a partir de la conquesta i el do que s'expressa el seu geni i que es pot alçar per sobre de l'home normal, inferioritzat per l'embrutiment a que ha estat sotmès. Gener pren doncs el concepte d'*übermensch* nietzschian i l'humanitza, manllevant-li els trets més cruels i associant-lo al millorament de la societat, de la humanitat.

El vitalisme nietzschian li serveix també per tal de reforçar una opció individualista enfront de l'estat. Una de les constants del seu pensament és la desconfiança envers l'estat i l'oposició del principi de submissió al de llibertat. En els seus escrits més polítics l'estat no adquireix mai una dimensió finalista, transmetent sempre una idea negativa del mateix, com a trava a les energies individuals, com a gran *leviatan* que s'oposa al lliure desenvolupament de les forces socials, en un sentit similar a l'antiestatisme de Spencer. Partint d'aquestes premisses, és força lògic que Gener es faci ressò dels fragments de les obres de Nietzsche on es concreta de forma més evident aquesta tensió entre l'individu, com a superhome, i l'estat com a coerció al lliure exercici de la seva força i voluntat de poder, però també com a embrutidor, com a anivellador, com a focus de mediocritat.

Que Gener veiés en l'estat un dels focus de la mediocritat moderna i el principi bàsic d'anorreament de l'individu no significa però que fos partidari de l'absència de tota autoritat. Ans el contrari, sosté en tot moment que és necessària l'existència d'una autoritat, encara que aquesta s'havia d'exercir més com una tutela, per a oferir una sèrie de possibilitats de realització a l'individu, que no pas com a coerció d'energies. Seguint aquest raonament, governar vol dir conduir la vida en un sentit ascendent, guiar el poble. El referent el troba en la Grècia de Pèricles, que encarna als seus ulls un model

de societat harmònica on seria possible l'expansió sense límits del gaudi de la vida, de l'art, del pensament. L'Atenes de Pèricles representa no només la culminació de la màxima llibertat política de l'edat antiga, sinó un model de societat a emular, donat el grau de sofisticació hedonista a que havien arribat els seus pensadors, donada la combinació perfecta entre la bellesa, la joia de viure i la ciència. Val a dir que entre els números 129 i 149 de *Joventut* dedica nombrosos articles al teatre i el pensament grecs, així com a la literatura romana, posant especial èmfasi en l'aportació hedonista de les cultures clàssiques.¹³ La referència a l'antiga Grècia justifica la concepció socialment elitista de Gener, la idea que l'autoritat dels més aptes, dels més forts, havia de fer possible una vida ascendent, extensiva. Aquesta fortalesa no l'entenia però Gener, ni Nietzsche, com a força bruta, sinó com a potència espiritual: el fort, més que el guerrer, és el filòsof, el que està connectat amb la vida. Històricament, aquesta suposada edat d'or havia estat, segons Gener, destruïda per l'adveniment del cristianisme.

Perquè el filòsof fos un personatge malhumorat, rondinaire i lleig, va ésser precis que odiés la naturalesa, el món i els homes. I tal tendència no va tenir plena consagració fins que van arribar els Galileus, els anacoretas, els judeocristians, aquests sectaris de la mort que han fet sinònim Temple de tomba, i que han inventat el cantar trist, deshonrant així el cantar, distinció essencial de l'alegria de la vida, segons deia l'emperador Julià, dit l'apòstata.¹⁴

D'aleshores ençà, tot es cobreix per Gener de tenebres: el geni s'amaga en hàbit negre, avergonyint-se del pecat original; la teologia substitueix la filosofia; la moral de la renúncia s'imposa brutalment al gaudi de la vida. Tal és la radicalitat del canvi que, segons ell, el cristianisme seria una de les majors calamitats de la història. Tanmateix, tal com fa Nietzsche a *L'origen de la tragèdia*, la llavor de la degeneració de l'ideal ascètic la situa ja a l'antiga Grècia de Pèricles, en Sòcrates, en Eurípides, que haurien preparat el camí al crucificat. Joaquim Espinós destaca també aquest paral·lelisme entre Gener i Nietzsche pel que fa a la detecció de l'agent de la decadència en Sòcrates i Eurípides, que prefigurarien ja l'aparició i desenvolupament de l'ascesi cristiana i la seva moral de la renúncia i denúncia de la vida. “*Per a Gener, com per al Nietzsche de El naixement de la tragèdia, a qui segueix en l'esquema analític general i a vegades*

13 Els títols de les sèries són: “L'antich teatre grec”, “La filosofia grega antiga”, i “La literatura a Roma”. També hi ha sobre l'antiga Grècia una obra titulada *El Intelecto helénico. La poesia, el arte dramático, la filosofía*, Granada: Barcelona, 1919.

14 P. Gener, “El gai saber”, *Joventut*, n.71, Barcelona, 20 de juny de 1901, p. 416

literalment, serà Eurípides un dels causants de la decadència de la cultura grega. Ara bé, el subtil raonament nietzscheà, d'orientació essencialment estètica i metafísica, es veu reduït en la ploma de Gener a la crítica anticristiana i a l'apologia de l'heroi. Als quatre assajos dedicats a 'La filosofia grega antiga' barrejarà de nou l'erudició amb la genealogia del cristianisme: ara seran Pitàgores, Sòcrates i Plató els tres pares de la decadència antiga, els tres que obren la porta al cristianisme."¹⁵

Això no obstant, lluny de la interpretació tràgica i dionisiaca que Nietzsche dona a la Grècia antiga, Gener la llegeix des d'un punt de vista apol·lini: quelcom que també farien alguns noucentistes, per exemple. L'element apol·lini, el culte a la bellesa, a la perfecció, li permetia conciliar la càrrega anticristiana que portava implícita la reivindicació de l'antiguitat amb la conservació d'una certa moralitat i unes formes ordenades. Nietzsche subsumia perillosament l'ordre apol·lini en el caos dionisiac; Gener prefereix separar una cosa de l'altra i condemnar les orgies dionisiàques per immorals i destructores, veient en aquest desordre dels sentits una de les causes de la decadència del món clàssic.

Així doncs, cal llegir en aquesta reivindicació de l'antiga Grècia, més que una inversió tràgica dels valors d'estil nietzschian, un referent instrumental que s'oposa a l'hegemonia i a la tradició catòliques. En aquest sentit, la ruptura respecte el positivisme no és tan significativa com *a priori* pot semblar. És clar que respecte a la religió Gener parteix, ja des de la seva època positivista, d'un posicionament de principi clarament anticatòlic, veient en l'Església una de les causes evidents de l'esperit de submissió i de l'estadi de retrocés en el que es trobaven el pensament i la ciència a l'estat espanyol i a Catalunya. Seria aquesta una postura més hostil al catolicisme com a dogma religiós i com a institució arcaica i paralitzant que no pas al cristianisme com a principi de moralitat, en consonància amb el cientisme positivista i el republicanisme que professava llavors. Tanmateix, cal destacar que aquest anticatolicisme no s'acaba pas en una retòrica anticlerical o en la defensa d'un ateisme sense massa suport teòric, sinó que s'expressa a través de l'estudi sistemàtic de les religions amb criteris positivistes (sobretot fins la dècada dels vuitanta) i de l'expressió d'un panteisme entre romàntic i vitalista. Cal destacar, durant la seva època més clarament evolucionista, "Cristología", una sèrie d'articles sobre religió que intentà publicar l'any 1887, sense èxit, al diari *El Liberal*.¹⁶

15 J. Espinós, *Història d'un entusiasme*, op. cit. p. 46.

16 El primer article apareix a *El Liberal* del 28 de març de 1887; els altres no arribaren a ser impresos. El director argumenta les nombroses baixes de subscriptors que causarien els seus articles.

En aquest escrit veu en el cristianisme el resultat de la confluència de totes les tendències decadents del món antic, ja amb una certa ressonància nietzschiana -tot i que encara no coneixia Nietzsche:

Con la decadencia universal, los más decadentes fueron los primeros, y formularon la ley. Los que resistían eran condenados como enemigos. Así, en la conciencia de todos, asociase la idea de Bien y la de Verdad, con la de lo que ayudaba al movimiento descendente de la Vida, y la de mal y de falsedad con la de lo que la apoyaba. Así se invirtió el orden natural de las cosas.¹⁷

Gener parteix, a més, d'una concepció racial de la genealogia humana que solapa a la seva lectura decadentista del cristianisme. Aquest racialisme li permet distingir, en el sí de la història del cristianisme, les tendències vitals de les tanàtiques, que relaciona respectivament amb el seu origen alexandrí (grec) i jueu. Al primer restaria associada la idea d'amor cristià; al segon la de mortificació i resignació. És tenint en compte aquesta dicotomia, de clara influència renaniana, que es poden entendre molts dels seus escrits referents a la religió, però també a la història dels grups nacionals. Al cristianisme jueu associa tots els valors negatius que detecta en la religió cristiana, com l'autoritarisme, la submissió, el martiri, el deliri, la voluptuositat en el patiment...; al cristianisme hel·lènic, en canvi, hi associa valors positius que permeten fer acceptable la moralitat cristiana: per sobre de tot, el de l'amor pur –com a exaltació vital i no pas com a perdó– que encarnen perfectament figures santes com Francesc d'Assís. De fet, segons Gener, totes les heretgies cristianes –enteses, òbviament, en un sentit positiu– estarien mogudes per la idea de l'amor hel·lènic, d'origen *ari*. És doncs en tots els desenvolupaments cristians que suposadament es separen del tronc jueu, exaltant l'amor i la vida, que Gener hi veu fets progressius que s'escaparien de la decadència i la foscor del dogma cristià.

Tanmateix, al marge de les seves anàlisis *científiques* i positives de la religió i, especialment, de la seva crítica frontal als elements de degeneració que veu en el cristianisme, Gener no nega mai el principi de divinitat, sinó que el formula en un sentit panteista. Aquesta tendència s'aguditzava especialment a partir de la influència de les corrents vitalistes finiseculars, però ja era present en l'etapa més positivista i darwiniana de l'autor. El que hauria estat un error fonamental de les religions monoteistes hauria estat personificar en una entitat metafísica subjectivada el que seria difús i omnipresent. Déu seria l'energia universal present en cada àtom, que es mou segons una llei

17 P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 115.

inexorable: el creixement i la diferenciació de la vida, el progrés. La naturalesa seria en definitiva un tot metafísic i aquesta divinitat omnipresent guiaria els dissenys de l'univers i inspiraria el geni, el superhome.

La millor manifestació de la divinitat és l'home, i en l'espècie humana l'heroi. L'heroi concentra les energies d'una raça, d'un poble, de la humanitat sencera, ja les tradueixi en actes volitius, ja en pensaments, ja en sentiments i expressió de la bellesa.”¹⁸

L'heroi o el superhome és doncs l'executor d'aquest pla universal, l'arquitecte de la societat futura. És clara aquí la influència de Carlyle més que la de Nietzsche. Gener sembla entendre el superhome com un home superior que, en termes nietzschians, simplement excel·leix en qualitats i virtuts sobre la resta, però que no ha transcendit els valors decadents de l'asceti i la moralitat cristiana: un home superior que encara no afirma. *L'evangeli de la vida* és, en el context d'aquest panteisme de ressonàncies vitalistes, el seu projecte de caràcter més profètic. Com apunten Sobejano i Espinós, el tarannà i el to de l'escrit és clarament inspirat en Nietzsche i, concretament, en la seva obra més poètica i profètica: *Also sprach Zarathustra*. “*Les traces de Nietzsche hi assoleixen un sentit superior a les ja recognoscibles en la resta de la seua obra, en tant que sobrepassen la vessant temàtica i s'inscriuen de manera més decidida en l'estilística: el to profètic i sentenciós, i l'ús de recursos com apòstrofs, exclamacions, metàfores o polisíndeton ho palesen a bastament.*”¹⁹ Tot i que el projecte inicial es veu frustrat i només se n'arriben a publicar alguns capítols a la revista *Joventut*,²⁰ l'*Evangeli de la vida* és especialment rellevant en el recorregut intel·lectual de Gener perquè hi assoleix el clímax de la seva evolució vitalista, hi intenta expressar una síntesi de les noves tendències vitalistes amb els pilars axiomàtics del positivisme que l'autor encara donava per vàlids. Triviño veu en aquesta obra un intent de conciliar diverses contradiccions del seu pensament a través de l'expressió d'un panteisme explícit i vitalista: “*Gener negaba la existencia de dios desde el punto de vista científico, pero expresaba la necesidad de una potencia creadora y generadora de vida. En El evangelio de la vida lo designa como 'el incomprensible', 'el todo', 'eterno',*

18 P. Gener, “De la idea de l'art en els últims filòsofs del segle XIX”, *Joventut*, n. 52, Barcelona, 7 de febrer de 1901, p. 106.

19 J. Espinós, *Història d'un entusiasme*, op. cit., p. 46.

20 “L'evangeli de la vida. Somni – Prefaci”, *Joventut*, n. 18, 14 de juny del 1900, p. 273-9; “El silenci”, *Joventut*, n. 22, 12 de juliol de 1900, p. 337-8; “A la soledat. Cant diriràmbic”, *Joventut*, n. 29, 30 d'agost de 1900, p. 449-51; “A la Nit”, *Joventut*, n. 32, 20 de setembre de 1900, p. 499-501; “Cant Primer de l'Evangeli de la Vida: Prometeu i Jo”, *Joventut*, n. 237, 25 d'agost de 1904, p. 565-7; “Cant IV de l'Evangeli de la Vida: El parlament del Boig”, *Joventut*, n. 291, 7 de setembre de 1905, p. 575-6.

*'incognoscible' e 'indefinible', algo que 'no se comprende, pero se siente', es decir, su dios particular. Así, comparte con los panteístas la idea de la existencia de un ser que engloba cuanto existe y se equipara al cosmos.'*²¹ En aquest sentit, cal insistir-hi, Gener sempre havia combatut el cristianisme des d'un punt de vista més científic que militant. És cert que l'exegesi de les religions en clau positivista contenia una potencialitat dessacralitzant; però també ho és que Gener mai nega l'existència d'un incognoscible sobre el qual la ciència no tenia cap tipus de control, encara que fos provisionalment. Si bé el seu pensament ataca frontalment certs aspectes dogmàtics del cristianisme, no li és mai aliena una certa concepció panteista de l'univers, que tendeix a explicitar-se cada cop més i a fer-ho en un to més espiritual, fins el punt que els seus escrits vitalistes prenen un caire remarcablement profètic.

Nogensmenys, Pompeu Gener tampoc evoluciona cap a una postura clarament irracionalista pel que fa a la valoració de les capacitats de la ciència i de la raó. De fet, desenvolupa aquesta concepció panteista de l'univers i la relaciona amb l'avenç de la ciència com a imperatiu. La natura formaria segons Gener un tot inaprehensible pels sols mecanismes de la raó. L'incomprensible, el noümen, no es comprèn, s'intueix. La raó xocaria doncs amb un mur infranquejable en la limitació de les capacitats sensorials. Aquesta crítica a les possibilitats de la raó, a les derives científiques de cert positivisme, ja l'assumeix Gener des del mateix paradigma positivista. Al seu article "Morfología de la idea de la divinidad en la mente humana" (1875), ja havia expressat una certa crítica, en clau neokantiana, a les pretensions de totalitat de la ciència a través del mètode positiu.

La Ciencia, en su progresión constante, sólo puede conocer encadenamientos de fenómenos, series fenomenales. El nómeno le es incomprensible.²²

Del positivisme no n'extreu una interpretació simplista de la realitat com a conjunt de fets i relacions entre fets, ni tampoc una exageració científica de la capacitat il·limitada de la raó i la ciència. El propi positivisme limitava metodològicament la possibilitat de bastir el coneixement, per inducció, només a partir d'allò perceptible, del fenomen. Tot i els equívocs relacionats amb la seva pretensió científica, el positivisme no nega l'existència del noümen, del desconegut, de l'inabastable a través de les capacitats de l'intel·lecte, sinó que el deixa fora de joc per evitar tota consideració metafísica: simplement, deixa de concedir-se a la realitat no fenomènica cap mena de rellevància.

21 C. Triviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 66.

22 P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 64-5

El actual estado del Mundo es la resultante fatal de una serie de fenómenos de la cual solo podemos apreciar un trozo muy pequeño que cae bajo el dominio de nuestros sentidos en la corta duración de nuestra insignificante vida personal, y de nuestra organización limitadísima. Nada podemos afirmar de lo que hay o no hay más allá. Nos es conocido el fenómeno; desconocemos y desconoceremos siempre el noúmeno; ni siquiera podemos afirmar que éste exista.²³

Ara bé, aquesta limitació de la ciència en la seva comprensió de la realitat no suposa pas una impossibilitat d'avançar en el seu coneixement. En aquest sentit, Gener sosté al mateix temps que la ciència pot arribar a una comprensió cada cop major de l'univers, encara que sempre sigui parcial. El que fa és portar una mica més enllà, en sintonia amb la crítica de les corrents antipositivistes, els límits posats a la capacitat d'aprehensió de la realitat que oferia la metodologia científica. La ciència no s'havia de moure doncs per dogmes rígids com la confiança cega en la raó, sinó que s'havia de basar en una actitud no dogmàtica, flexible, adaptable i rectificable. Només així es podia aspirar a una comprensió major de l'univers, sense pretendre conèixer mai la totalitat. El que nega Gener en la seva fase més vitalista no és per tant la ciència, sinó les seves pretensions dogmàtiques de totalitat, les concepcions més mecanicistes que pretenien desentrellar el funcionament de l'univers a partir de l'aplicació d'unes poques lleis formulades matemàticament. L'univers era creació i destrucció contínues, moviment permanent, no pas una maquinària de rellotgeria. Pompeu Gener, tot i el seu positivisme axiomàtic, havia interioritzat la crítica feta a les derives més deterministes i mecanicistes del materialisme, qüestionades des de diversos flancs teòrics i científics. Ell mateix ja criticava obertament les tendències materialistes alemanyes –tot i la influència que havien exercit sobre ell- en tant que continuadores de la metafísica a “Cristologia”:

Hasta los naturalistas que han querido sentar un en sí de la Naturaleza han sido teólogos, (hablamos de los Materialistas). Al querer dar por sentado la existencia de la materia como substractum de la fuerza, reconociendo lo vacío del espíritu en sí, cayeron en otro concepto teológico.²⁴

L'home de ciència, doncs, només podia avaluar fets i transformacions de fets, prescindint de la recerca de causes finals, de l'*en sí* dels fets. El fenomen era la única realitat cognoscible i, per tant, la ciència havia d'acceptar com un fet fonamental la

23 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 210.

24 P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 124

provisionalitat i la precarietat del coneixement. Segons Gener, el que constitueix un error és consagrar qualsevol resultat com a definitiu, ja que això condueix al dogmatisme i a l'estancament de la ciència en la seva comprensió cada cop major de la realitat. El canvi paradigmàtic, la substitució de teories desfasades per teories que responen millor a la realitat dels fets és un fet consubstancial a la història de la ciència.

Cada sabio es sobrepujado, en lo que enseña por otro; cada hecho es aplicado diferentemente según el hecho que se le suma. Las creencias cambian; las teorías caen; las hipótesis van siendo desechadas; las leyes se modifican, se complican y se agrandan; surgen nuevos cuerpos de doctrina; aparecen nuevas Ciencias; solo la Ciencia en sí, tomada en su totalidad y en su marcha ascendente, solo ella es verdadera y augusta; pero no sus afirmaciones temporales. La Ciencia procede por pruebas superpuestas, es investigación continua, observación seguida, experimentación sucesiva, rectificación permanente; es serie. Cada día nueva certeza, cada día más certeza, nunca certeza absoluta.²⁵

Aquestes precaucions s'estenen també sobre el positivisme en tant que teoria enquistada i rígida. Ja cap a finals de segle, completada la seva evolució teòrica des del comtisme al que ell mateix anomenava *hiperpositivisme*, Gener rebutja clarament els aspectes més dogmàtics del positivisme, com la rígida classificació de les ciències elaborada per Comte i les derives metafísiques i religioses del seu pensament. En canvi, valora encara el mètode inductiu com l'aportació definitiva del positivisme a la posteritat científica. També entén com una millora indiscutible que la teoria de l'evolució s'hagués integrat en la cosmovisió positivista, malgrat que Littré i els seus deixebles hi haguessin estat clarament reticents. Així, des del seu punt de vista, el positivisme dogmàtic deixa pas a l'acceptació d'un mètode científic –l'inductiu– que constitueix un autèntic motor de progrés i que entra plenament en sintonia amb una concepció de l'univers com a moviment perpetu.

Efectivamente, el Positivismo dogmático ha desaparecido para dejar el campo libre al método inductivo, quedando de él solo la afirmación de que nos debemos limitar al estudio de las relatividades fenomenales.²⁶

Deixat de banda el dogmatisme de cert positivisme, el mètode inductiu oferia doncs una possibilitat d'aproximació a la realitat que obria un futur de progrés. Des de Darwin

25 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 146.

26 Ibid, p. 227

i Spencer, les noves tendències de pensament combaten la concepció estàtica de l'univers i parteixen de l'evolució com la darrera de les lleis que governa l'univers sencer, imprimint dinamisme i jerarquia a tots els fenòmens. Evidentment, malgrat les precaucions antimetafísiques de Gener, aquesta concepció dinamista contenia una forta càrrega de fe.

La Humanidad marcha a un estado superior divino; los pensadores han visto que nada era estable, nada fijo, nada parado, nada igual sobre la Tierra. La evolución ha resultado la más general de todas las leyes.²⁷

La filosofia s'erigia doncs com la ciència situada en una escala superior en l'organigrama: la ciència que havia de donar raó d'aquesta llei general de l'evolució i del moviment etern que, segons Gener, dominava l'univers sencer, transferint-la a totes les disciplines del saber humà, malgrat el mètode inductiu, malgrat la crítica a la metafísica. Així, pretén conciliar l'inductivisme d'arrel positivista amb la crítica a qualsevol dogmatisme totalitzant i, paral·lelament, trobar una via intermèdia entre el coneixement parcial a que conduïa necessàriament el mètode inductiu amb una conceptualització de l'univers governada pel principi de l'evolució i el moviment perpetu. Aquesta conciliació la realitza Gener a través d'una concepció panteista de l'univers. Curiosament, en l'evolució del seu pensament, partint d'un panteisme monista inspirat en Haeckel, Gener va un pas enrere, vers una concepció panteista d'arrel més aviat romàntica, goethiana. Així i tot, s'ha d'entendre aquesta metafísica en consonància amb les darreres tendències vitalistes i, sobretot, tenint en compte la compatibilitat d'aquest panteisme amb la concepció positiva de Gener, que no accepta de cap manera una espiritualitat que pogués conduir a una posició ascètica i irracional, però que tampoc està disposat a assumir una fe il·lusa en la veritat científica que, de fet, el propi desenvolupament de la ciència posava contínuament en qüestió. Segons Gener doncs,

La virtud, la Santedat per ésser perfectes necessiten de la intel·ligència, de la Ciència, del Diable, com se'n deia en temps d'ignorància. L'intel·lecte i el sentiment moral són uníson.²⁸

El gran paper històric de la ciència hauria estat, de fet, la seva radical oposició a la teologia, al que ell anomena la dictadura de l'esperit. De forma natural, la crítica

²⁷ Ibid, p. 337

²⁸ P. Gener, "L'evangeli de la vida. Somni-prefaci", *Juventut*, n. 18, Barcelona, 14 de juny del 1900, p. 275-6.

científica havia d'entroncar amb un esperit panteista i relativista, mancat de veritats absolutes, no pas amb una concepció dogmàtica de la realitat, per molt laica i racional que aquesta fos:

La santa insurrecció de l'Intel·lecte lliure, produïda per la Ciència, que de cada home en fa un autor de les seves pròpies observacions i experiències, ha fet impossible aquesta tirania de l'esperit. L'esperit d'anàlisi, i un grà d'escepticisme sobre els resultats de l'observació aliena, s'hi oposaran. El període dels tirans de l'esperit ha passat ja.²⁹

Sembla doncs relativament esvaïda la confiança cega en la inducció com a mecanisme d'aprehensió de la realitat lliure de prejudicis i axiomes previs, també en la veritat irrefutable de les afirmacions científiques fruit de la simple experimentació i l'observació dels fets i les relacions entre fets. En tot cas, la crítica al cientisme és incorporada per Gener sense cap tipus de problema: tot i que en cap cas rebutja la base positiva de la ciència, està disposat a acceptar la provisionalitat de la validesa de les hipòtesis científiques i la crítica que s'estava realitzant a través de diferents enfocaments (Mach, Duhem, Bergson...) a la metodologia positiva.

En tot cas, el relativisme de Gener entronca amb el seu antidogmatisme i la seva reivindicació del lliure pensament. El que és peculiar és com es realitza aquesta reivindicació, no advocant pel lliure pensament en nom del liberalisme clàssic ni en nom dels principis il·lustrats, sinó a partir d'un dualisme racial que extreu clarament de la concepció tipològica de Renan entre races semítiques –com a sinònim de regressives– i àries –com a sinònim de progressives. Les races àries tindrien una disposició natural a desenvolupar la llibertat de pensament i adaptar-se així a una naturalesa complexa i canviant; les races semítiques, per contra, tindrien més tendència al dogmatisme religiós i al fanatisme ascètic, cosa que impediria no només el creixement del pensament, sinó l'enaltiment mateix de la vida. Fent servir Renan de referent, Gener sosté el següent en un article dedicat al mestre:

El que creu que ja ho sap tot, tot el que de cert es pot saber, vol en conseqüència fer que els altres opinin el mateix, imposant-los un motllo al cervell, i obligant-los a marxar igual que moltons pel camí del que ell creu que és la salvació. I res més antihumà. Aquest igualitarisme és judaic, és oriental, més no ari. Els Aris (Grecs, Llatins, Germans, Anglosaxons, etc.) ensenyen, difonen lo relatiu i volen que cadascú es faci la seva pròpia opinió, que cadascú pensi per compte propi, i senti de conformitat amb el

29 P. Gener, "La moderna oligarquia de l'intel·lecte", *Juventut*, n. 16, Barcelona, 31 de maig del 1900, p. 242

seu organisme. Llibertat, individualitat potentia i diferenciada: tal és la seva tendència. Res d'igualtat ni d'imposicions uniformes, ja sian dogmes religiosos, polítics, socials.³⁰

A grans trets, Gener elabora una lectura de llarga durada que tendeix a polaritzar la història de la humanitat entre hedonisme i ascetisme, entre llibertat de pensament i dogmatisme, entre vida i mort, tal com ho fa amb l'estudi de la religió. Aquesta concepció dualista del món ve reforçada a més per l'associació que fa dels valors negatius al que ell anomena races semítiques, els valors de les quals fracturarien el món clàssic, en clara consonància amb el concepte nietzschian d'esperit judeocristià. Efectivament, cal destacar la influència de Nietzsche en aquesta concepció genealògica i tipològica, però també en aquest cas no s'aprecia una ruptura tan important respecte l'anterior lectura positivista i evolucionista de la degeneració, basada sobretot en Renan: Gener es torna a quedar a mig camí, prenent el que li interessava Nietzsche per superar l'apropament positivista sense, però, renegar-ne del tot. La història vindria doncs marcada per la lluita constant entre aquests principis: a vegades s'imposaria el principi afirmatiu; a vegades restaria esllanguit per l'hegemonia del principi de negació. Malgrat les ruptures però, sosté l'existència d'una continuïtat quan parla de l'esperit de la vida:

Canvio de formes, de vestits i de personalitat. He tingut molts noms: he sigut Veda, he sigut Iavana, he sigut Èsquil, Sòfocles, Aristòfanes; he explicat l'Univers amb els Jònics, m'he dit Demòcrit, m'he dit Aristòtil. Al retirar-me davant del Crist que s'acostava he sigut Epicur; i quan lluitava amb els seus sectaris, fanàtics de la mort, que fins havien inventat el cantar trist, me deien Julià, i a pesar d'ésser emperador i savi ningú m'obeïa. M'han mort molts cops, però sempre torno a viure. No em poden matar perquè sóc essència, l'esperit de la Vida mateixa tendint a eixamplar-se i a sobrepujar-se sempre.³¹

Aquesta dicotomia dualista que marcaria la història de la humanitat, és traduïda també com a tensió social entre l'autoritat negativa de la mediocritat i l'autoritat positiva del fort. En certa manera, aquesta dicotomia també es tradueix en una tensió entre la vulgaritat de la massa informe i la vitalitat del geni, del superhome. L'autoritat brutal i sense motiu, l'autoritat moguda sols per l'ansia d'acumular poder és condemnada de forma rotunda per Gener, sent assimilada, de fet, a trets caracterològics semites. En

30 P. Gener, "El monument a Renan", *Juventut*, n. 189, Barcelona, 24 de setembre de 1903, p. 626.

31 P. Gener, "Cant IV de l'Evangeli de la vida", *Juventut*, n. 289, Barcelona, 24 d'agost de 1905, p. 242.

contraposició, ell defensa el predomini benigne dels forts d'esperit, dels virtuosos, en nom de la bellesa i l'amor.

Així com el que conquista tan sols per dominar els pobles o adquirir terrenys sense cap idea humanitària o civilitzadora és un tirà matable, allí el que conquista riqueses, atrofiant-se a sí mateix, i després explotant i minvant vida als altres, tan sols pel bestial plaer d'amuntegar-los, és expropiable. La grandesa més duradora, més gloriosa, més profitosa a tots, la única verament respectable, però la més difícil i més bona és la del cor, la del talent, la dels sants i la dels genis.³²

L'oposició entre la massa i el geni l'entén més com a conseqüència de la incomprensió de la primera per la lluita del segon contra allò que constreny la vida que no pas com una hostilitat de principi. Si menysprea la massa és en tant que aquesta obeeix una conducta de ramat i els individus que la formen són incapaços d'afirmar la seva personalitat. Segons Gener, aquests individus, moguts per la vulgaritat, odien les capacitats dels geni precisament perquè són incapaços d'alçar-se per sobre la mitjanja i afirmar la seva voluntat. Malgrat tot però, el tret del geni, del superhome generià, és que sap alçar-se sobre aquestes reticències i aquests odis avançant cap a l'avenir sota la divisa de "*Sempre Amunt i Avant sempre!*"³³ Amb un cert patetisme, lamenta però que el paper progressiu del geni no és fàcil enmig d'un món ple d'ignorància, enmig de la soledat i la incomprensió:

Jo m'he sentit molt més abandonat en mig de la multitud, oh soledat ben aimada!... Sí, molt més abandonat que en els teus braços. Allà, en la multitud, ningú em va entendre; i encara que molts semblava que m'entenien, no m'entenien pas, que sols ho feien veure. Érem massa diferents; no podíem estar junts, no em podien comprendre. Jo em sentia *únic*, i ells volien que jo sols fos *un més*; un més afegit als altres.³⁴

La seva conclusió sembla clara: la multitud és mediocre i costa trobar un bri d'esperança. Ara bé, a diferència del superhome nietzschian, al qual no li importa que la massa resti mediocre i submissa mentre ell pugui afirmar la seva voluntat, el superhome de Gener és més benèvol: malgrat tot, cal despertar el poble. Això condueix l'home de geni a una missió clarament messiànica i redemptora.

32 P. Gener, "Les tres grandeses", a *Juventut*, n. 27, Barcelona, 16 d'agost de 1900, p. 419

33 *Ibid.*, p. 419

34 P. Gener, "A la soledat. Cant diriràmbic", *Juventut*, n. 29, Barcelona, 30 d'agost de 1900, p. 449.

Sobre la concepció dualista la història de la humanitat, Gener sosté també una peculiar idea de progrés, que s'aparta clarament dels valors igualitaris del liberalisme. La necessitat del progrés no és posada en qüestió, però l'associa a aquesta concepció essencialitzada de la història humana basada en tipologies caracterològiques. Encara més, associa la manca de progrés a la mort. El progrés no només es presenta com una necessitat gairebé teleològica, sinó com una necessitat vital per als individus i per al cos social que formen. La tessitura és doncs binària: o progrés o mort; i dins del progrés reconeix dues possibilitats: o revolució o reforma, senyal que malgrat el seu vitalisme elitista no era tan lluny del debat polític.

O evolució, o revolució o mort. Tal és el camí que en la civilització segueixen els pobles sobre la terra. O bé avancen, o retrograden; o progressen, o degeneren: res pot haver-hi parat. (...) I per a progressar, no hi ha més que dues maneres de fer-ho: poc a poc, anant desenvolupant i perfeccionant el poble totes les energies, o de sobte, quan aquestes es troben comprimides en la seva expansió natural, esclatant amb espetec, fent explosió tremenda. Quan l'evolució no es pot fer paulatinament, es fa amb violència, i la revolució rebenta.³⁵

En sintonia amb el seu bagatge positivista i amb el seu moralisme, vincula progrés amb ordre i, per tant, s'inclina per un programa reformista menat per una elit d'escollits. En aquest sentit, la concepció del progrés que sosté Gener no respon pas a una definició igualitària, com la que ell mateix havia sostingut com a federal en època del sexenni democràtic, sinó a una noció estratificada i desigual –fins i tot elitista- del mateix, bevent sobretot del darwinisme social i de l'evolucionisme de Herbert Spencer, però també, en una altra direcció, de l'individualisme de Max Stirner i Friedrich Nietzsche. El progrés l'entén Gener com a diferenciació i en oposició frontal a l'igualitarisme de tall cristià (però també socialista). Tampoc és exempta una certa lectura finalista i moralitzant del progrés, en consonància amb la seva formació positivista. Tot i que a mesura que ens apropem al segle XX sembla perdre confiança en la ineluctabilitat del progrés, Pompeu Gener segueix tenint una percepció extremament positiva dels avenços tècnics i científics i -tot i que aquests avenços no s'havien traduït en progressos en altres esferes- segueix confiant en què la inèrcia de la humanitat apuntava cap a al progrés indefinit.

35 P. Gener, "En l'aniversari de la revolució de setembre" *Juventut*, n. 86, Barcelona, 3 d'octubre de 1901, p. 653

Los seres organizados, de nuestro planeta, y probablemente los de los demás, siguen una evolución ascendente, y la Humanidad camina a su perfección con una rapidez pasmosa. Recién salida de la animalidad hoy alcanza estados de perfección que maravillan. El progreso material sobrepuja de mucho al progreso moral, pero este también marcha ya a grandes pasos hacia su perfección.³⁶

A partir d'una concepció lineal i progressiva, en consonància amb l'evolucionisme de Herbert Spencer, Gener entén la història de la humanitat com la manifestació creixent del progrés en tots els camps, fins i tot pel que fa a la religió.

Todas las tendencias de la Humanidad han contribuido a la formación superior de la misma. Hasta las reacciones han servido de excitante al progreso. La religiones positivas, que para los librepensadores del pasado siglo eran solo unas farsas inmensas, unas imposturas colosales, hoy se aprecian como fenómenos superiores de la conciencia humana en diferentes etapas de su desarrollo.”³⁷

Un dels mots que Gener es treu de la màniga per vincular aquest progressisme tant típicament positivista amb les corrents vitalistes és el d'*hiperpositivisme*. El concepte clau en aquesta síntesi és el de moviment continu i en sentit ascendent. L'*amor fati* de Nietzsche, que no té res d'ascendent, es transforma en una necessitat inexorable d'avançar en una direcció definida; la transvaloració nietzschiana, en un simple moviment endavant, en sentit diferenciador, de creixent llibertat –entesa aquesta com la possibilitat per a l'individu de realitzar la totalitat de els seves capacitats. Segons Gonzalo Sobejano, “*Tal hiperpositivismo consiste, en última instancia, en la reducción de todo a la categoría del Movimiento. La representación es movimiento interno; la voluntad, movimiento activo percibido como intensidad.*”³⁸

En tot cas, encara que després de la influència nietzschiana Pompeu Gener comença a mirar amb desconfiança el present –declarant-se *inactual*– no perd mai la confiança en la capacitat de la humanitat d'avançar vers aquest horitzó de progrés. Ben lluny queda doncs el principi de l'etern retorn nietzschian sense el qual és impossible entendre el pensament del filòsof alemany. Nietzsche, de fet, considerava la idea de progrés com una idea mistificadora de la modernitat, cosa que Gener, marcant aquí el seu bagatge positivista i evolucionista, no està disposat a acceptar sota cap concepte.

36 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 211

37 Ibid, p. 178

38 G. Sobejano, *Nietzsche en España (1890-1970)*, op. cit., p. 166

Cal remarcar que Gener, tot i apostar per una via reformista vers el progrés, en consonància amb la divisa 'ordre i progrés', no menysté pas el llegat i el paper històric de la revolució francesa i del liberalisme. Tanmateix, n'assenyala els errors, que bàsicament detecta en el seu projecte anivellador, per igualitari i per abstracte, tot seguint l'estela que havien traçat les crítiques de Taine i Renan. El que qüestiona del llegat revolucionari és el concepte de contracte social formulat per Rousseau, que segons Gener hauria bastit el seu sistema sobre una abstracció: un prototipus d'home perfecte, de raó pura, assumint que tots els homes eren iguals. La revolució francesa hauria estat positiva només en tant que hauria enderrocant les velles elits que frenaven la marxa del progrés:

Però, desgraciadament, les aristocràcies indignes, justament suprimides, no varen ser reemplaçades per altres reals i capaces. El sentimentalisme revolucionari va fundar la nova societat sobre meres abstraccions, unes que corresponien a conceptes reals, altres que no tenien cap qualitat pràctica: Llibertat, Igualtat, Fraternitat, Drets de l'Home.³⁹

Segons Gener, la noció abstracta d'igualtat no té cap mena de correspondència amb una vida dominada per la diferenciació creixent i progressiva, on els drets surten de la força, de l'organització i de l'energia. Així, la revolució francesa no seria més que la darrera transformació del cristianisme: ningú pot sobresortir perquè tots som iguals davant de déu... o de la raó abstracta. I els homes, segons Gener, no són iguals, sinó fonamentalment diferents i és en aquesta diferència que radica la individualitat, la llibertat. Pompeu Gener entén doncs la llibertat com a diferenciació, com a desenvolupament natural sense traves, com a afirmació de la individualitat i en aquesta conceptualització es fonamenta la seva idea de progrés. Malgrat les ressonàncies nietzschianes de la seva època a la revista *Joventut*, és clara aquí la influència de l'evolucionisme de Spencer en la seva idea de progrés com a diferenciació i perfeccionament, que manté com un dels puntals del seu pensament fins i tot en els seus escrits en clau més vitalista. La llibertat no significa però supressió de l'autoritat, com ja he dit abans, sinó que aquesta hagi de ser exercida pels més capaços per tal d'afavorir-la. Les aportacions progressives de la revolució francesa són doncs la lluita per la llibertat i l'enderrocament de l'autoritat opressora (tirania). Però l'obra hauria romàs inacabada: no precisament perquè calgués avançar en el sentit d'una igualtat real, sinó

39 P. Gener, "Ara fa cent anys!", *Joventut*, n. 23, Barcelona, 19 de juliol de 1900, p. 355.

perquè calia instituir “la jerarquia natural del cor i de la intel·ligència, a la llum del criteri de la Vida.”⁴⁰

Fent balanç del segle XIX, Gener veu en el pensament europeu un floriment de tendències progressives, tant en l'àmbit del pensament filosòfic (Stirner i Nietzsche a Alemanya; Darwin a Anglaterra; pensament neocristià a Rússia...), com en el de la ciència i l'art. El segle XIX representaria un progrés en tots aquest camps perquè llegiria un nou credo: tot és moviment, tot és vida. Aquestes tendències condemnarien els dogmes, els principis fixos i, en definitiva, tota traba al lliure creixement d'aquestes forces vitals i extensives. Pecant d'una mala comprensió de Nietzsche o simplement d'un excés de fe positivista, creu que el que preparaven aquestes tendències era l'adveniment del superhome. En tot cas, el segle XIX moria enderrocant tot allò que s'oposava al creixement de la vida: institucions, dogmes, opressions, preocupacions, tiranies. S'imposava una nova moral, que partia de la partícula mínima, de l'àtom, de l'individu:

Tot lo anti-vital és immoral. El dret neix de la vida, i se'n té més en quant més superior i activa és aquesta. Partint de la base, l'àtom en química i la cèl·lula en biologia, parteix també de l'organisme humà, de l'individu, en lo social i polític, rebutjant les teories centralistes d'un socialisme uniformista, i d'un estatisme unitari aplanador. I procedeix (després d'haver negat la igualtat perquè no existeix en la naturalesa), per agrupacions elementals i per federacions, i diferenciacions d'aquestes. El progrés és la diferenciació creixent, al temps que és convergència. S'ha demostrat la relativitat de tot. La impossibilitat de que l'home conegui l'*en sí* de les coses. Que la única realitat cognoscible és l'aparença experimentable. I amb tals principis, i havent anul·lat les preocupacions absolutistes, fineix el segle XIX, deixant al segle XX la resolució de l'organització social, la formulació del nou dret, i la d'una moral vital i humana, amb l'aspiració llunyana d'un millorament fins a una transformació de l'home en superhome.⁴¹

Més que un símptoma de canvis en el pensament de l'autor, aquest paràgraf mostra una sorprenent barreja de referents teòrics (Spencer, Haeckel, neokantisme, Nietzsche, individualisme, federalisme) que, convenientment lligats, constitueixen un producte *sui generis* amb una certa coherència. És una mostra clara que el Gener més vitalista no trenca del tot amb el llegat positivista i evolucionista, sinó que més aviat el rellegeix

40 Ibid., p. 356.

41 P. Gener, “Despedida i salutació!” a *Juventut*, n. 48, Barcelona, 10 de gener de 1901, p.43.

sota la llum de les noves doctrines en voga. És en aquest sentit que Pompeu Gener representa perfectament les tensions i transicions del pensament europeu d'aquest darrer terç del segle XIX, que representa una posició intel·lectual intermèdia. Com sosté Consuelo Triviño, potser el mèrit real del personatge hagi estat exercir de pont entre les idees del segle XIX i les del XX. *“Gener resume las contradicciones de fin de siglo al defender, por un lado el desarrollo y el progreso científico y, por otro, un vitalismo demoleedor y creador a la vez. La modernidad es para él, en primer lugar, la adopción del método positivista en la descripción de la sociedad; y la interpretación sociológica de los hechos desde una perspectiva histórica. En segundo lugar, la afirmación de la vida inspirada en el pensamiento de Nietzsche, que coincide con su exaltación de la antigüedad clásica.”*⁴²

És en aquesta voluntat de síntesi, en aquesta incorporació de diferents referents teòrics que Carlos Sobejano interpreta la seva mala comprensió del vitalisme nietzschian. Per molt que es tingui en compte el seu viratge teòric, Pompeu Gener havia anat integrant com havia pogut aquests referents a fi i efecte de salvar les estructures principals del vell edifici positivista. *“Que Pompeyo Gener comprendiera mal a Nietzsche no es sólo consecuencia de su muy incompleta lectura de las obras de éste: es también y sobre todo, explicable efecto de su formación tenazmente positivista.”*⁴³ Potser fins i tot seria més equànime dir que, de fet, Pompeu Gener no pretenia pas seguir fidelment les idees de Nietzsche, sinó arribar a una síntesi que unís la metodologia positivista amb les limitacions imposades al cientisme i a les capacitats de la raó; l'exaltació del geni creador i científic amb el culte vitalista a la voluntat del subjecte; la fe en el progrés inexorable de la humanitat amb l'exaltació de la vida i el moviment continu. Si un tret defineix el seu caràcter aquest és el seu antidogmatisme, la seva disposició a acceptar, a absorbir tota idea, tota teoria que li servís per a expressar amb més força el seu pensament. Els referents són increïblement extensos, des de Comte a Nietzsche, passant per Darwin, Spencer, Büchner, Haeckel, Feuerbach, Stirner, Taine, Renan, Bernard... Síntoma d'una suposada manca d'originalitat pròpia o d'una voluntat de síntesi, de renovació, aquesta amalgama teòrica reflecteix en tot cas el context d'agitació intel·lectual, teòrica i estètica dels anys situats a cavall del canvi de segle. Aquesta era la seva visió de l'evolució del pensament durant els darrers decennis del segle XIX, el punt d'arribada del qual era un positivisme vitalista, veritable síntesi generiana:

42 C. Triviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 77

43 G. Sobejano, *Nietzsche en España (1890-1970)*, op. cit., p. 159

Después de Littré, Darwin, Spencer, Haeckel sientan la teoría de la evolución de la vida universal. Todo cambia continuamente, todo se transforma. Taine y Renan, representan el espíritu francés o sea latino, pero llevan en sí aun la última tara metafísica que ha de descontarse, la concepción de la finalidad universal. Después de lo cual, viene Nietzsche que resume ambas tendencias. ¿El Mundo como representación, no excluye ya la posibilidad de su existencia en sí?, se pregunta; y luego, demostrando la ociosidad de averiguar el *en sí* de las cosas y la realidad de la *ilusión* como estado el más intenso de la Vida, concluye inspirándose en la progresión de la misma, aunando así la tendencia vital y el mundo ilusorio de griegos e indos. Y termina el siglo con el desvanecimiento de la explicación materialista, por ser la materia una pura hipótesis, ya que sólo se nos presenta como coexistencia de movimientos, y aparece un positivismo dinámico vital e ideal a la vez, pues que proclama la inanidad del *en sí* de las cosas, de lo que está fuera de nuestros límites fenomenales, y descubre la vida como suprema manifestación de la universal energía, y el Héroe o el Superhombre, como centro el más potente de todas las energías vitales coordinadas.⁴⁴

Un modernisme ambivalent

Si la globalitat del pensament de Pompeu Gener reflecteix de forma evident les tensions i transicions teòriques produïdes durant les darreres dècades del segle XIX, les seves concepcions estètiques al voltant de la literatura i l'art es poden situar també clarament en aquest context paradigmàtic convuls. Si bé aquestes concepcions puen sobretot les seves referències teòriques en el positivisme determinista d'Hippolyte Taine, cal tenir en compte també la influència exercida sobre Pompeu Gener pel seu mestre Ernest Renan, per les formulacions estètiques vitalistes i nietzschianes i per les corrents literàries i artístiques finiseculars, amb les quals manté una relació ambivalent.

Pompeu Gener adopta ben aviat les idees estètiques de Taine per tal de valorar el panorama literari i artístic català i espanyol. És durant l'any 1868 que publica una sèrie d'articles a *El Museo Universal* on deixa ja entreveure una clara influència taineana. Aquests primers articles de joventut tenen una gran importància, ja que en un context d'escassa propagació de les idees positivistes per la península ibèrica suposen no només una veritable innovació en el pensament estètic, sinó un canvi radical en el paper que havia d'assumir el crític literari. Els articles publicats a *El Museo Universal* son els

44 P. Gener, "La evolución del pensamiento humano en el siglo XIX", *Pèl & Ploma*, Barcelona, 1 d'octubre de 1900, p. 4-5

primers que dedica a l'art i la literatura. La influència de Taine és evident, però també ho és la de Hegel, especialment a “Artes vivas y artes muertas”, on analitza l'evolució de l'art en un sentit ascendent que va resolent totes les contradiccions i on dictamina que la música esdevindria la forma d'art viva per excel·lència de l'home modern.⁴⁵ Per la seva banda, a “El arte ojival”⁴⁶, aparegut poc després a la mateixa publicació, critica durament el *revival* gòtic en arquitectura i sosté que l'art medieval corresponia a un estadi de civilització bàrbara que en res s'avenia amb el progrés de l'Europa del segle XIX. Darrera d'aquesta afirmació hi ha una tesi que desenvolupa en el darrer dels seus articles apareguts a *El Museo Universal*: cada època de la història de la humanitat estava relacionada amb unes tendències estètiques determinades. El títol de l'article no deixava lloc a dubtes: “Nuestros artistas deben vivir identificados con nuestro siglo”⁴⁷. L'art no podia viure aliè als temps, al marge dels ritmes de la societat de la qual sorgia. Tot emmirallament en les glòries passades resultava doncs en un art estèril, recarregat de formes i buit de contingut.

Tot i que no es pot pas reduir el seu apropament crític a l'art i literatura a la sola influència d'Hippolyte Taine, el criteri fortament determinista del francès influencia en gran mesura a Pompeu Gener. L'artista i la seva obra eren fonamentalment comprensibles a través de l'anàlisi del medi del qual sorgien. La forja de l'artista no era doncs concebible únicament a través de la seva genialitat, sinó que s'havia d'entendre a partir de criteris mediambientals, fins al punt que les determinacions físiques que imposava la naturalesa del terreny o bé la climatologia eren considerades com a imprescindibles per a entendre la seva aparició. La metodologia positivista d'Hippolyte Taine, aleshores en voga, relacionava l'obra i el seu creador amb el medi del qual sorgia, tot i establint una relació indestriable amb la realitat. L'art era un apropament específic a aquesta realitat, una interpretació que es distingia clarament d'altres formes de coneixement. Com que el medi era inevitablement canviant sincrònicament i diacrònicament, les formes d'apropament a aquesta realitat havien de ser necessàriament diverses. No es podia parlar per tant d'un art universal i invariable, d'un criteri estètic independent del medi i de les condicions socioeconòmiques. Cada poble, cada nació -

45 P. Gener, “Artes vivas y artes muertas”, *El Museo Universal*, n. 36, Madrid, 5 de juliol de 1868. Cal destacar que aquest article ja havia aparegut anteriorment i en català al setmanari *La Barretina* en dos lliurements: “Arts vivas y arts mortas”, *La Barretina*, Barcelona, n. 27, 27 de juny de 1868, p. 106-8 i n. 28, 4 de juliol de 1868, p. 110-1.

46 P. Gener, “El arte ojival”, *El Museo Universal*, n. 50, Madrid, 13 de desembre de 1868, p. 394.

47 P. Gener, “Nuestros artistas deben vivir identificados con nuestro siglo”, *El Museo Universal*, n. 52, Madrid, 27 de desembre de 1868, p. 411.

amb el seu medi diferenciat, les seves condicions específiques pròpies i el seu divergent estadi evolutiu-, tenia una forma exclusiva d'expressar aquesta comprensió artística de la realitat, que canviava paral·lelament a la seva història.

Assumint aquestes premisses clarament positivistes i deterministes, el model literari que per Gener expressava de forma més evident una relació fecunda amb la realitat i el temps històric que li tocaren viure era el realisme. La corrent realista s'adequava perfectament a les condicions socials i històriques de l'Europa del segle XIX, quan s'albirava la victòria definitiva de la ciència sobre la superstició religiosa, el triomf inexorable del progrés sobre les rèmores de l'antic règim. Gener veu en el realisme la possibilitat d'aplicar els beneficis aportats pel triomf de la ciència en l'àmbit literari. Si bé una novel·la realista no podia constituir mai un model d'apropament a la realitat de validesa científica, sí que podia construir models ficticis que la reflectissin a partir d'un anàlisi exhaustiu de les condicions socials i econòmiques i dels tipus sociològics i psicològics que aquestes produïen.

Els referents són doncs els tòtems del realisme literari, especialment Gustave Flaubert. Impregnat de positivisme, Flaubert té amplis coneixements de fisiologia, anatomia i patologia i analitza la realitat que l'envolta amb ulls mèdics. El model projectat per Flaubert aporta la dimensió que per Gener havia de tenir l'escriptor: un observador implacable de la realitat que utilitzava tots els avenços científics al seu abast per a comprendre-la; però també el metge que, determinada la malaltia, curava de forma eficaç el malalt. Un esperit positiu que participa plenament en l'anàlisi dels mals socials contemporanis, però també un model d'artista compromès amb el progrés i amb l'elevació espiritual de la humanitat, capaç d'analitzar les patologies socials i morals amb ull mèdic i alhora suscitar en els seus lectors estats de sensibilitat que els allunyessin de la mediocritat imperant. Gener veu precisament en l'obra de Flaubert una dura crítica a la mediocritat de la societat burgesa del segle XIX, que sota l'aparença d'una demostració d'estatus amagava l'absència de tota grandesa espiritual i moral.

Sabio por excelencia, e idólatra del arte, profesaba el principio (que en él llegó a constituir una religión), de que el artista tiene sobre la tierra la noble misión de provocar en nosotros estados superiores de la sensibilidad, no el deprimirla, menos el atrofiarla o suprimirla.⁴⁸

48 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 272.

Respecte a l'estímul d'aquests estats superiors de sensibilitat, Gener detecta una certa continuïtat amb el llegat romàntic. El romanticisme ja hauria inclòs, malgrat els clixés que pesaven sobre el moviment, una sincera immersió en la realitat, per bé que la seva expressió recorregués predominantment al mite i que aquesta immersió es realitzés a través de mètodes no validats científicament. El realisme iniciat per Flaubert contindria doncs una síntesi reeixida de la grandiloqüència heroica del romanticisme i del positivisme triomfant, gràcies al qual l'artista disposava de poderosos instruments d'aprehensió de la realitat.

El mérito de Flaubert no fue, pues, el haber inventado el Realismo; éste existía ya formulado por el Romanticismo; fue el de añadirle, por educación y por predisposición nativa, el método científico positivo o determinista, de Littré y de Claudio Bernard, para hallar esta verdad, al buscarla directamente en la Naturaleza.⁴⁹

Per bé que defineix el model a seguir en art i literatura en un realisme que sintetitzava a la perfecció el coneixement científic i la creació de productes reeixits en la seva funció d'elevat la sensibilitat i l'estat moral generals, hi ha també per Gener altres referents importants de la literatura del segle XIX que escapen a aquesta definició més estreta, entre els quals cal destacar Víctor Hugo i Stendhal. En Víctor Hugo descobreix un veritable revulsiu per a la modernització literària pel que fa a dos aspectes crucials: sap trencar amb la tradició consistent en una imitació estèril dels clàssics i sap revitalitzar la llengua, tot i convertint-la en vehicle per a expressar les inquietuds literàries més vastes.

A su impulso, el verso rompe esos antiguos moldes, se ensancha, corre libre y se levanta lleno de savia y de vida. Esa lengua francesa que solo expresaba cosas finitas, concretas, sólidas, definidas, sirve después de él ya para expresar lo grande e indefinible, las pasiones, las medias tintas, los misterios, lo inconsciente. El verso es ya solo rima viva de los estados de ánimo y forma harmónica de la idea. El corazón late en cada una de sus estrofas, el ideal las impulsa, la imaginación campea en todas ellas.⁵⁰

Si en Flaubert hi veu el prototipus d'escriptor mordaç i analític, especialment crític amb els aspectes més vacus de la moral burgesa i amb la mediocritat imperant, en Víctor Hugo (1802-1885) hi veu l'escriptor mogut pels grans ideals i valors de la humanitat, infatigable en la seva tasca voluntarista d'expressar-los a través de les seves obres, sense un deix d'escepticisme ni desencant. Víctor Hugo representa, en oposició a

49 Ibid., p. 284.

50 Ibid, p. 321-2.

les tendències pessimistes provinents del nord, l'exaltació de la vida i la naturalesa – també humana-, l'esperit mogut per la justícia i la llibertat, pels grans ideals de la revolució francesa. Segons Pompeu Gener, el que caracteritza la grandesa literària de Victor Hugo és la seva creença cega en les capacitats de la humanitat, del seu esforç i dels seus ideals. És clar que en aquesta lectura hi ha una clara extrapolació del bagatge progressista de Gener: a través d'aquest esforç incessant, d'aquesta eterna lluita per la llibertat, malgrat els fracassos i retrocessos, la humanitat s'elevava progressivament i prosseguia en la seva evolució ascendent inevitable.

Per la seva banda, la valoració que fa Pompeu Gener de l'aportació Stendhal (1783-1842) a la literatura del segle XIX és força més complexa per la relativa llunyania temporal en què es situa la seva obra. D'una banda, valora Stendhal com un dels precursors del realisme pròpiament dit. Hi veu aquell esperit escrupolós i metòdic que, com Flaubert, construïa les seves obres a partir d'un ampli coneixement de la realitat que pretenia plasmar. No cal dir que aquest esperit era de naturalesa clarament científica i és en aquest sentit que el realisme de Stendhal, per bé que la seva obra fos anterior a l'hegemonia positivista, participaria d'aquesta simbiosi entre ciència i literatura que Pompeu Gener reivindicava com a pròpia i més adequada al *zeitgeist* d'una Europa de finals del segle XIX on, tanmateix, començaven a trontollar algunes de les certeses en què es basaven aquest optimisme generià, aquesta fe indestructible en les capacitats de la ciència per fer progressar la humanitat.

Stendhal antes de escribir, preparaba sus obras por medio de estudios concienzudos y meticulosos, y luego, cual Flaubert los elaboraba con una meticulosidad inaudita. Nunca le parecían bien; siempre les hallaba un mayor ajuste con la realidad. Nunca estaba satisfecho, siempre nuevos escrúpulos sobre el ajuste del detalle y del conjunto. (...) Y este trabajo escrupuloso, no era el de un erudito nimio, ni el de un limador de frases, no, sino el de un descubridor de relaciones, el de un creador de ideas, el de un arquitecto de la inteligencia para el cual ante todo la obra ha de responder á su objeto con la proporción debida y con la mayor intensidad posible.⁵¹

Tanmateix, Pompeu Gener no només veu en Stendhal l'encarnació literària d'un esperit analític i científic, sinó també unes capacitats innates de comprensió psicològica de la naturalesa humana. Aquesta capacitat d'introspecció psicològica seria a la base de la considerable influència de l'obra stendhaliana en la nova fornada literària de la

51 P. Gener, "El naturalismo de buena ley: Enrique Beyle (de Stendhal)", *La Vanguardia*, Barcelona, 4 d'abril de 1889, p. 1.

corrent psicologista de finals de segle. El psicologisme representat sobretot per la figura de Paul Bourget, però, no havia de tenir res a veure amb tendències metafísiques i espiritualistes, sinó que havia de ser fonamentat en les darreres aportacions de la fisiologia i l'antropologia física, preses per veritables novetats científiques de natura inqüestionable.

Tenint en compte aquests referents francesos amb els quals s'emmiralla, el panorama artístic i literari espanyol és per Pompeu Gener gairebé desolador. Els seus articles a la revista francesa *Le Livre* durant el primer terç de la dècada dels 80 –que posteriorment serien recopilats en algunes parts d'*Herejías*–, escrits sense cap tipus d'autocensura, sintetitzen en bona part el seu anàlisi fortament determinista de la situació literària a l'estat espanyol. Amb unes tesis molt heterodoxes per l'època i del tot qüestionables, explica l'endarreriment crònic de la literatura espanyola a partir del predomini polític i cultural de Madrid que, donada una determinació mediambiental negativa i un suposat pòsit racial semita, propiciava la creació de productes intel·lectuals, artístics i literaris de qualitat mediocre.

La falta de oxígeno y de presión en la atmósfera; la mala alimentación; la preponderancia de una raza en la que predomina el elemento Semítico y Presemítico (los Andaluces); la imitación ciega de los escritores del Renacimiento, y el que la pluma sirva para escalar el poder, han sido causas que han producido un carácter frívolo y vacío en la literatura de Madrid, la cual por irradiación lo ha impuesto a casi toda la literatura española.”⁵²

La defensa d'aquestes tesis deterministes i racials li suposen no escasses polèmiques amb bona part de la crítica madrilenya que, donat el tarannà gairebé còmic d'algunes afirmacions de Gener, ho té força fàcil per combatre les seves posicions. Així i tot, la idea força que hi havia darrera d'aquestes tesis no era tant estrambòtica. En efecte, al marge de les formes, elabora una crítica contundent a la preeminència cultural i intel·lectual de la capital espanyola. El centralisme cultural i intel·lectual anava inextricablement vinculat al centralisme polític. Com que, en comparació amb altres centres culturals i intel·lectuals europeus, la professionalització i la sortida comercial d'aquests àmbits era a l'estat espanyol escassa, era inevitable que hi hagués una subordinació de la cultura i la literatura a les necessitats del poder polític.

52 P. Gener, *Cosas de España*, Llordachs, Barcelona, 1903, p. 122-3.

La fatalité qui pèse sur la littérature espagnole, c'est que l'impulsion tout entière lui vient de Madrid. La prépondérance gouvernementale de cette ville a fait qu'elle domine aussi en question de lettres ; les travaux littéraires n'étant presque pas rétribués en Espagne, les littérateurs en ont fait un moyen d'escalader le pouvoir.⁵³

Un dels problemes que Gener posa de relleu del context intel·lectual espanyol de finals del segle XIX és la suposada hegemonia del culte a les formes i de l'obsessió per la retòrica i la gramàtica. Aquest anquilosament es deuria a l'emmirallament formal envers els clàssics i una certa nostàlgia mística per un passat gloriós. En definitiva però, aquest culte a les formes i aquest misticisme anava en detriment de la introducció dels criteris científics en el coneixement de la realitat, d'una creació literària conforme a les inquietuds intel·lectuals del present i, en funció dels seus criteris positivistes i evolucionistes, d'una literatura posada al servei de l'enaltiment de la vida i del progrés.

A Madrid, en général, la forme l'emporte sur le fond. On préfère l'art oratoire à la littérature écrite ; dans celle-ci on aime mieux la littérature pure, l'art pour l'art, que la littérature scientifique ou philosophique. Dans les discours on donne plus d'importance à la phrase qu'au sujet, et plus encore qu'à la phrase, au son des mots et à l'intonation. (...) Dans la prose on exige seulement de l'écrivain qu'il fasse des phrases espagnoles pures, qu'il soit aussi castillan que possible (*castizo*) ; il importe peu qu'il nous raconte des choses banales, pourvu qu'il les dise d'une façon très castillane et que son style soit coulant.⁵⁴

Tanmateix, no tot en el panorama literari espanyol era per Gener negatiu, veient en el floriment d'una certa novel·lística psicològica i realista una veritable esperança per a una renovació literària espanyola que havia d'equiparar inevitablement les seves produccions a les de la resta de centres culturals europeus. De fet, albira en algunes figures literàries espanyoles com Juan Valera o Benito Pérez Galdós autors plenament capacitats i amb talent com per a competir amb escriptors europeus de renom.

C'est le roman psychologique et réaliste qui a fleuri en Espagne et qui compte aujourd'hui de vrais chefs-d'œuvre. Nous avons en ce genre des auteurs qui peuvent faire concurrence à ceux des autres pays les plus avancés. Valera, Perez-Galdos,

53 P.Gener, "La littérature espagnole au XIXe siècle", *Le Livre*, Paris, 10 d'octubre de 1881, p. 599.

54 Ibid, p. 600.

Alarcon, Ortega Munilla, Pereda et quelques autres ont produit des œuvres aussi originales qu'intéressantes.⁵⁵

És però sobretot en Benito Pérez Galdós que Pompeu Gener fixa les seves esperances de renovació literària, pel seu realisme i naturalisme ben entès, i en qui veu el primer dels novel·listes espanyols. Els seus *Episodios nacionales* són per Gener una veritable crònica realista de l'evolució de la societat espanyola i la seva mentalitat des de finals del segle XVIII, mostrant tant la pervivència d'unes tendències religioses i fanàtiques com la introducció i precipitat de les idees liberals i del pensament filosòfic modern. Pompeu Gener mantindria en bona part aquesta admiració per Pérez Galdós. Gairebé dues dècades després d'aquestes línies a les pàgines de *Le Livre*, Gener li dedica el 17 de març de 1901 un altre article elogiós a les pàgines del rotatiu madrileny *El País*, després d'una iniciativa del grup de *Juventut* per a felicitar-lo per l'estrena del seu drama *Electra*. En la novel·la i el teatre de Galdós no només hi veu la recreació realista de la societat espanyola contemporània i la seva evolució recent, sinó la plasmació literària de tipus humans actius i plenament implicats amb el canvi social i polític, amb el progrés d'una Espanya secularment endarrerida i en una crisi política evident. Els intel·lectuals espanyols havien de participar, en definitiva, en un projecte comú de modernització d'Espanya. Fent-se eco, en aquest article, de la puixança de les noves generacions de literats i intel·lectuals espanyols que s'enfrontaven a aquesta situació de crisi des d'un abrandat sentit patriòtic i regeneracionista, Gener pretén situar la seva generació i la de Pérez Galdós com a pionera, com a capdavantera d'una implicació del món de les lletres i l'art en el progrés i la modernització social i cultural.

En el estado en que nuestra pobre España ha llegado, todo debe de ser acción común. Las fuerzas aisladas se agotan y se anulan: el Ideal y lo real son solidarios. El Arte tiene hoy el deber de ayudar a la resurrección de la Patria. Las letras y el progreso son dos ruedas que deben de marchar juntas, para que la Nación vaya, con las demás de Europa, adelante.⁵⁶

Pel que fa al panorama literari català, la situació no era gaire menys desoladora, en opinió de Pompeu Gener. Així, als seus articles a *Le Livre*, valora la renaixença amb una certa reticència i des d'un punt de vista força ambivalent. Aquesta perspectiva es

55 P. Gener, "L'Espagne", *Le Livre*, Paris, 10 de setembre de 1882, p. 536.

56 P. Gener, "A propósito de 'Electra': Para el Sr. Pérez Galdós" *El País*, Madrid, 17 de març de 1901, p. 1.

formularia pocs anys després amb paràmetres força similars –reciclant, val a dir-ho, certes parts d'aquells articles- a la seva polèmica obra *Herejías*. En termes generals, en aquesta època valora positivament el fet de la renaixença com a moviment purament literari i cultural, sense implicacions polítiques i intel·lectuals que transcendissin la reivindicació de la vitalitat d'una llengua, semblantment al model que oferia el moviment *felibritge*. D'aquesta manera, es mostra àmpliament desconfiat en estendre la normalització de l'ús de la llengua catalana en altres àmbits com el de la producció científica, el pensament filosòfic, les humanitats, la crítica literària... i la política. Des d'uns axiomes clarament utilitaristes, Gener troba que en aquests àmbits era preferible l'ús de la llengua forta, en aquest cas el castellà, per ser una forma molt més senzilla de poder amplificar el ressò de les produccions intel·lectuals i literàries. Val a dir que aquestes afirmacions rotundes només es reproduïen a les pàgines de *Le Livre*, quedant elidides en la recapitulació feta a *Herejías*. Tanmateix, és força clar que el seu viratge posterior cap al nacionalisme polític estava encara a les beceroles.

Ce mouvement littéraire, en une autre langue que la langue officielle de l'Espagne, est-il à louer ou à blâmer ? Nous n'hésitons pas à dire que ce mouvement est louable quand il se borne à la littérature pure ; mais les sciences, l'histoire, la critique, la politique, la philosophie, en général, tout ce qui s'adresse à l'homme intelligent doit être écrit en espagnol (ou en une autre langue plus répandue), et cela par la raison qu'il y a plus de 60 millions de personnes qui parlent cette langue dans tous les continents, et qu'il y en a à peine deux millions qui parlent l'ancien limousin, devenu catalan, avec tous ses dialectes. La question est de choisir l'idiome le plus répandu et le plus accessible à tous.⁵⁷

De la recuperació dels jocs florals Gener en critica sobretot el seu esperit arcaic i nostàlgic, derivant no en un moviment inspirat directament en l'amor de la natura, sinó en un cant a un temps passat esplendorós i ja desaparegut. El problema era que, a diferència del moviment anàleg en occità, els jocs florals catalans no adaptaven l'esperit original als nous temps, sinó que desembocaven en un nostàlgic retorn cap al passat davant la frustració oferta pel present, esdevenint d'aquesta manera un moviment contrari als seus preceptes progressistes. En aquest context, Gener detecta una tendència molt estesa a retratar amb especial fixació la rusticitat d'una Catalunya rural; una obsessió per idealitzar-ne la seva immobilitat temporal, vinculada es clar a la

57 P. Gener, "La littérature espagnole au XIXe siècle", *Le Livre*, Paris, 10 d'octubre de 1881, p. 602.

construcció d'un passat també idealitzat. Aquesta tendència derivava en un retrat esbiaixat de tipus humans bestials i vulgars i el problema era que, per Gener, aquests tipus acabaven sintetitzant l'essència de la catalanitat que volia expressar la renaixença:

Le défaut principal de cette littérature, c'est d'être rustique et ordinaire. Elle vous décrit presque toujours la campagne, et dans la campagne non pas la nature, mais uniquement les habitudes des fermiers ou des habitants des petits villages, avec cette végétation cultivée, même mal cultivée, qui entoure nos hameaux. Ses protagonistes sont toujours des types vulgaires, agrestes ou presque sauvages ; ce sont toujours des campagnards ou des villageois.⁵⁸

Encara més, per Pompeu Gener semblava que el moviment de la renaixença volgués convertir en veritables herois a figures literàries que en realitat representaven tipus humans mediocres i menyspreables, que res tenien d'aquell heroic capteniment que exalta la vida i persegueix el millorament de la humanitat. Aquesta crítica frontal a una certa renaixença es basava fonamentalment en les seves premisses positivistes i progressistes. En aquest context teòric, la funció de l'art no podia ser l'expressió d'un sentiment de nostàlgia envers un passat idealitzat o la idealització de certs aspectes de la vida camperola que servissin de nexa amb aquest passat, sinó la comprensió de la vida moderna des d'una amplitud de mires científica i la persecució del progrés i la modernitat. Moltes de les produccions literàries de la renaixença oblidaven, o semblaven fer-ho, que Catalunya era un país que es modernitzava inexorablement i que mostrava inequívocs símptomes de seguir amb pas ferm el camí vers el progrés.

En lisant ces productions littéraires, on est tenté de croire qu'en Catalogne et dans ses belles et grandes villes, même à Barcelone, il n'y a que des pieds poudreux, des rustres ou des êtres sans aucune espèce de culture ; pas un philosophe, pas un savant à la moderne, pas un ingénieur, un industriel de génie, un artiste, un militaire d'école, un médecin, pas un naturaliste, pas un homme du monde, ou une femme intelligente comme il faut. Ce n'est pas que notre pays manque de tout cela, non, mais c'est que ces poètes et ces littérateurs ne vont pas dans le monde et ignorent ou veulent ignorer la culture moderne. Ils ont, en quelque sorte, divorcé avec leur époque.⁵⁹

Tanmateix, malgrat la duresa dels termes, Pompeu Gener veu certs aspectes positius en les produccions literàries catalanes de la renaixença. La qüestió no era que aquesta

58 P. Gener, "Espagne", *Le Livre*, 10 de novembre de 1883, p. 679.

59 Ibid, p. 679

literatura estigués mancada de talent i qualitat, sinó el seu principi regressiu, el seu decalatge amb un present marcat per la rapidesa amb que el pensament, la ciència i la mateixa realitat canviaven sense parar. El talent innegable de certs escriptors, aquesta potencialitat de la literatura catalana, havien de ser plasmats a través d'una necessària obertura de mires, d'un major interès pels aspectes que afectaven a la humanitat sencera i per les grans qüestions del temps. En efecte, la ploma de Pompeu Gener indulta a certs talents literaris catalans, el principal defecte dels quals no seria la seva manca de qualitats literàries i artístiques, sinó una disculpable i sempre arranjable manca d'obertura al món i a les noves corrents de pensament que venien del nord.

Así como hemos notado los defectos debemos notar también las cualidades a este movimiento literario. Como ya lo hemos dicho, su fondo es la energía. Esta no falta en casi ninguno de los escritores catalanes de primera fuerza, y con ella la precisión. Lo mismo Federico Soler, el fundador del Teatro catalán, uno de los primeros genios cómicos europeos de nuestra época, que Apeles Mestres; lo mismo Matheu que Guimerà; Jacinto Verdaguer que Aniceto Pagés; Aulés que Vilanova y que Oller, todos son enérgicos y sobrios, concisos, coloristas, esculturales.⁶⁰

En definitiva, els defectes dels quals partia la literatura catalana de la renaixença eren fàcilment corregibles i típicament atribuïbles a una literatura que es trobava en un punt d'inflexió de creixement, mancada per tant de les virtuts de les literatures madures. Aquest diagnòstic, a més, seria corregit anys després, amb el viratge de Gener cap al nacionalisme. Les mencions a aquestes mancances són cada cop més escadusseres i és que Gener veu a partir de la dècada dels 90 amb un franc optimisme –en sintonia amb el modernisme català- com la realitat cultural i intel·lectual catalana avançava cada cop més cap a una convergència amb una Europa dinàmica i moderna, allunyant-se doncs de les rèmores que la mantenien en un estat retardatari i letàrgic. És evident, d'altra banda, que en la fixació d'aquest ideari de modernització l'intel·lectual i l'artista hi juga un paper principal. Aquest compromís amb el progrés i la modernitat porten a una exaltació de la seva individualitat, del seu geni artístic, a un elitisme explícit. En efecte, tot i que la base teòrica amb que Gener s'apropa a l'art i la literatura és inequívocament positivista i el seu referent literari ideal és el del realisme de Flaubert, en les seves doctrines estètiques s'hi exalta gairebé sempre una concepció genial i elitista de la creació artística. L'expressió artística, malgrat que havia d'expressar la realitat de la

60 P. Gener, *Cosas de España*, op. cit., p. 166-7.

comunitat en la qual l'artista estava immers, era a l'abast de pocs elements: individus genials que sorgien d'un *milieu*, sí, però que al mateix temps sobresortien de forma clara en les seves habilitats i actituds. Tot i que sosté que l'art i la literatura havien de centrar els seus objectius en l'elevació moral i espiritual del poble al qual es dirigien, manté una visió fortament elitista sobre la naturalesa del geni creador. Aquest no s'explica únicament a través de d'època i del medi social de les quals sorgeix, sinó de principis més abstractes. Pel que fa a la creació, el geni artístic no era, en definitiva, a l'abast de tothom i tampoc era desitjable que es pretengués democratitzar-lo.

Lo más esencial para un escritor es que sea original, que tenga personalidad, estilo e ideas propias; en una palabra: que se destaque como una estatua encima de un pedestal, (...). Lo importante es que sea, que exista, que esté lleno de vida intensiva y extensiva, que la irradie, que nos invada, que nos subyugue, que sea activo, en fin, que en leyéndolo añada algo a nuestra alma, modificando nuestro espíritu.⁶¹

És en dos articles a la revista *Joventut*, titulats “De la idea de l'art en els últims filòsofs del segle XIX”, resultat del discurs llegit en la sessió que *Art i Pàtria* donà a l'Ateneu Barcelonès el 3 de febrer de 1901, que Pompeu Gener exposa explícitament el seu elitisme estètic amb un llenguatge clarament vitalista, fent-se ressò de les aportacions de grans pensadors aristocratitzants com Carlyle, Emerson, Ruskin i Nietzsche. Tanmateix, és important tenir en compte que aquesta visió més vitalista de la naturalesa aristocràtica de l'art no suposa una ruptura radical respecte el que havia estat sostenint durant els anys anteriors, sinó més aviat una evolució en els termes. A través d'aquests autors, Gener reivindica la supremacia de l'art per sobre de tota altra forma d'expressió humana –la bellesa era la més alta i més intensa expressió de la mateixa vida- i la naturalesa elitista del geni creador, propietat d'uns pocs escollits que sintetitzaven l'esperit d'un poble i d'una època. De Carlyle, Gener pren la seva concepció heroica de la història de la humanitat. La millor manifestació de la divinitat és l'home, i en l'espècie humana l'heroi. L'heroi concentra les energies d'una raça, d'un poble, de la humanitat sencera, ja les tradueixi en actes volitius, ja en pensaments, ja en sentiments i expressió sublim de la bellesa. L'heroi, el geni, l'artista, vehicle de la divinitat, no podia estar més contraposat amb l'home vulgar.

L'home vulgar, l'home trivial, el sub-home, viu en una vaga exterioritat de les coses; fa cas de lo trivial, del què diran, dels detalls; no veu conjunts, no determina caràcters, no

61 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 297-8.

sent ni gros, ni ajustat, ni afinat. L'artista, l'heroi, és el que veu el punt essencial, la relació total, i deixa tot el restant com un residu superflu. Té ulls que saben veure.⁶²

Pel que fa a l'aportació de Ralph Waldo Emerson, Gener en destaca la seva concepció elitista de les obres humanes, en funció de la qual l'home que perdura és el geni, a través de les seves obres i accions. L'home de geni, l'artista, es reconeix a través de la seva capacitat d'innovació, d'avançar-se al seu temps, creant productes nous o millorant de forma ostensible els existents. De John Ruskin n'extreu la seva reivindicació de la capacitat exclusiva del geni de captar la divinitat, el que és realment rellevant en la vida. On l'home vulgar hi veu detalls, l'home genial hi entreveu la totalitat, la signatura del suprem arquitecte. Ja per acabar, el darrer referent que corona aquesta lectura aristocràtica de l'art és Friedrich Nietzsche, llegit sobretot a través de les idees expressades a *El naixement de la tragèdia*, on el filòsof alemany estava encara influït per Richard Wagner. Es tracta doncs del Nietzsche més estètic i romàntic. Gener entén que Nietzsche, a través de la seva valoració de l'art, hauria superat el pessimisme de Schopenhauer, en engendrar la seva interpretació del món com a fenomen estètic l'amor a la vida. L'art, exaltació de la bellesa i de la vida, ens situa, segons la lectura que fa del filòsof alemany, per sobre del sofriment: després de la destrucció de tots els valors i de la mort de Déu, la bellesa és l'únic positiu que queda i que ens permet escapar del pessimisme i del nihilisme.

No podent assolir l'home la veritat absoluta, reduïnt-se per ell el món sensible a l'aparença pura, com al fi i al cap únic element cognoscible, d'aquí ha de resultar-ne una moral que es resolgui en estètica.⁶³

Aquesta forma de ressaltar les capacitats innates del geni artístic, tot i que ens remet gairebé necessàriament a una certa influència romàntica, no estava pas renyida amb una cosmovisió positivista i evolucionista. Si Gener relaciona indistriablement el sorgiment del realisme i de la crítica moderna amb el triomf del mètode positivista a partir del segon terç del segle XIX, aquesta identificació no suposa necessàriament una cesura radical envers les tradicions literàries anteriors, sinó l'ampliació de les possibilitats d'aprofundir en el coneixement d'una realitat sobre la qual l'art i la literatura s'havien de fonamentar. El positivisme i els instruments de la ciència moderna no havien de

62 P. Gener, "De la idea de l'art en els últims filòsofs del segle XIX", *Juventut*, Barcelona, 7 de febrer de 1901, p. 106.

63 *Ibid*, p. 122

servir tant per a una democratització del coneixement de la realitat com perquè el geni creador tingués unes capacitats d'aprehensió encara més elevades i pogués sobresortir per sobre de la vulgaritat. El mètode positiu oferia un model d'èxit per a la comprensió dels fenòmens naturals i de la realitat que havia de ser emprat també en les produccions artístiques i literàries si aquestes volien ser conformes al nou esperit del temps.

Aquesta reivindicació del positivisme com a metodologia adequada per a accedir al coneixement de la realitat conviu doncs amb l'exaltació del geni artístic, producte rar sorgit de la societat que sap sintetitzar-ne el seu esperit. En la història de la literatura Gener destaca precisament l'aportació immemorial d'escassos talents que representen, cadascun d'ells, la síntesi perfecta de l'estadi evolutiu de les societats i el temps en els quals viuen. És especialment recurrent el model de perfecció que representa l'antiga Grècia i que Gener exposa en diverses de les seves obres i articles, esdevenint un model d'expressió estètica i de compromís de l'artista en la societat a través de la síntesi de tipus humans que expressen la grandesa i l'exaltació de la vida característica del paganisme. De fet, en la seva particular genealogia de la història de la humanitat, Gener veu en totes les *grans civilitzacions* aquesta mateixa exaltació de la vida, de la joia de viure que combatia heroicament contra les pulsions més baixes i brutals de l'ésser humà, que pretenia elevar-lo molt per sobre de la bèstia de la qual provenia.

En totes les civilitzacions fortes s'ha glorificat la vida i l'alegria. La Grècia antiga amb sos deus bells ennoblí i consagrà tot el que pogués ésser expansió i plaer. Allí la Ciència i fins la filosofia eren plàcides.⁶⁴

És per això que entén com un veritable punt d'inflexió el triomf de les tendències filosòfiques i religioses provinents d'orient i l'ensorrament del món pagà. Aquest triomf derivaria en un misantrop menyspreu de la vida i el món. La saviesa del món clàssic s'ensorrava i es donava crèdit a estranyes abstraccions idealistes i a esperances en redempcions ultraterrenes. El triomf del cristianisme marca segons Gener l'inici d'una època fosca en què l'expressió del geni artístic quedaria subordinada al sentiment religiós i hauria deixat d'estar al servei de l'enaltiment de la vida i de l'afany de superació de la humanitat. La foscor de l'era cristiana era però interrompuda per breus i intenses llampades de moviments humans que participarien d'aquesta exaltació de la vida característica de l'antiguitat clàssica. En aquest esquema, en funció del qual l'expressió artística estaria sotmesa també a una història de la humanitat marcada per

64 P. Gener, "El gai saber (La gaia ciència)", *Juventut*, Barcelona, 10 de maig de 1906, p. 292.

una sempiterna lluita entre dos pols oposats –la vida, la mort; la bellesa, la lletjor-, Gener situa el que ell anomena civilització catalanoprovençal com un esclat de vitalitat i humanisme que preludiava el renaixement europeu.

I en aquest ombriu que dura tants segles, de sobte apareix una llum que tot ho vivifica i alegra. És l'hermós sol de Provença i Catalunya, d'aquesta recolzada del Mediterrani, que reanima l'antic esperit de l'heroica Grècia. I sorgeix un moviment en aquestes costes qual divisa és El Gai Saber. El saber bell, la conjunció de l'alegria i de l'entusiasme per la natura, del pensar sà i del sentir apassionat.⁶⁵

L'exaltació d'aquesta *civilització* paganitzant de l'Occitània dels trobadors cal posar-la en relació amb la polaritat entre la pulsio vital i la pulsio de mort que caracteritzaria la història de la humanitat. Aquesta dicotomia cal relacionar-la amb el bagatge positivista de Pompeu Gener, passat pel sedàs de Renan, però també amb les nocions genealògiques nietzschianes. En la època en què escriu "El gai saber", Pompeu Gener està imbuït de la influència del filòsof alemany. Tanmateix, no hi ha un veritable trencament amb el que sostenia anys abans a *La mort et le diable, Herejias o Literaturas Malsanas*. El llenguatge era a l'època de *Joventut* molt més vitalista, però Pompeu Gener havia treballat des dels seus inicis com a publicista i escriptor amb una hipòtesi: la funció de la literatura i de l'art és i ha de ser col·laborar activament en el creixement de la vida i en el progrés de la humanitat. En aquest context teòric, hi encabeix la filosofia nietzschiana aleshores en boga, més per la força i la contundència de les seves formulacions que no pas pel seu sentit genuí.

En definitiva, la noció de la història de l'art i la literatura, ben lluny de caure en una admiració nostàlgica d'un passat gloriós i irrecuperable, servia a Gener per reforçar un model que vinculava l'art i la literatura amb el progrés de la humanitat. L'art havia de tenir com a principal funció l'exaltació de la vida i tota expressió artística que no contribuïa a aquesta exaltació havia de ser considerada necessàriament com a perjudicial i depressiva. La bellesa no podia ser assolida a través d'un abandonament i una reclusió en la sensibilitat individual de l'artista, tampoc mitjançant una emulació dels clàssics del passat, sinó d'un apropament a la realitat, d'una apropiació de la realitat, d'una participació plena en la transformació progressiva d'aquesta realitat. La funció dels clàssics era precisament recordar que si passaren a la posteritat fou perquè sintetitzaren a la perfecció l'esperit vital d'una època esplendorosa, no pas per la seva

65 Ibid, p. 292.

validesa intemporal. D'altra banda, relacionant les potencialitats de l'art i la literatura amb l'estadi present de la humanitat, Gener considerava que l'ensorrament dels dogmes absoluts propiciat pel triomf de la ciència possibilitava la transformació de l'art en una força activa i no merament contemplativa. La bellesa ja no era en la contemplació del sublim estàtic, sinó en la participació en una vida en contínua transformació i evolució.

Allí donde el Bien en sí y la Verdad absoluta han naufragado, el Arte se salva, y erige sus hermosas construcciones; y el Hombre goza de sus magníficos espectáculos como un placer supremo, porque el Arte, el sentimiento de la Belleza, ya sea activo, ya pasivo, son la manifestación más genuina del paroxismo de la Vida.⁶⁶

L'artista, com a producte d'una societat i d'un medi determinat, tenia un compromís social a acomplir, havia de participar en el que Gener anomena "moviment ascendent" de la vida, en l'evolució progressiva de la societat de la qual era fill. Aquesta concepció del paper de l'artista en la societat que l'envoltava participava perfectament de l'esperit evolucionista i progressista de l'època, però també derivava en una justificació d'un cert elitisme en funció del qual havien de ser els més capaços, entre ells l'artista, els que havien de dirigir i tutelar una societat, un poble sempre en minoria d'edat. És interessant tenir en compte, en aquest sentit, la tensió entre aquest elitisme de la figura del l'artista i la valoració de la democratització de l'art i la literatura en les concepcions estètiques i sobre la funció social de l'art de Pompeu Gener. D'una banda, critica de forma contundent les tendències implícites d'aquesta mercantilització de l'art i la literatura, que comportaven una vulgarització, una major difusió de gèneres mediocres i banals, sense cap tipus d'interès per als grans camins que emprenia la humanitat. Així, estigmatitza la difusió massiva d'un cert gènere de novel·la com a perniciosos, veient-hi no gaire cosa menys que un narcòtic que actuava mantenint permanentment en la ignorància un incipient gran públic. És en aquest sentit que la democratització de l'art i la literatura, a través d'uns canals de difusió i comercialització cada cop més eficaços, constitueix per Gener un perill evident d'empobriment generalitzat, en tant que explotaven sobretot el creixement de gèneres menors en detriment del gran art..

La novela que antiguamente era un género muy poco usado y aún considerado como inferior y de puro pasatiempo, hoy día gracias a la poca instrucción de las pequeñas gentes, ávidas de lectura, que les gusta con afán impertinente el descubrir historias ajenas, especie de bachillería universal; y gracias al mercantilismo de los autores, que

66 P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 340

viendo que ese era el único género productivo, lo han cultivado hasta con premeditación y alevosía para mantener vivo en este gran público indocto el afán de ir sabiendo cada día cosas nuevas de las que les pasan a los individuos, aunque éstos sean ficticios; gracias a estas causas, la novela ha venido a ser hoy día poco menos que el género único en la literatura.⁶⁷

En aquest empobriment que suposa la major difusió de l'art i la literatura Gener hi veu la mà negra dels cada cop més influents diaris i revistes, moguts més per l'interès material que pel cultural. Aquests mitjans, posant l'accent en la immediatesa i en l'actualitat perdrien de vista els grans sentiments que havien de regir la creació artística, contribuint a la difusió de gèneres vulgars i mediocres i, el que és més important, rebaixant considerablement el nivell intel·lectual del públic enlloc d'incrementar-lo.

El progreso de los periódicos ejerciendo el agio sobre las ideas, como los banqueros lo ejercían sobre los valores de la Bolsa, y la difusión de los Diarios, de esencia inferior y de ejecución casi siempre mediocre, rebajaron el nivel intelectual del público, si bien agrandándolo enormemente. La novela de folletín prostituyó el sentimiento noble de las letras en las almas. Lo inmediato, lo de momento tomó la importancia de lo superhumano.⁶⁸

La crítica contra els productes mediocres i la necessitat d'*actualitat* d'aquest utilitarisme aplicat al món de l'art i la literatura porten fins i tot Gener a una certa nostàlgia per l'art d'altres temps, més singular, més pur. Malgrat l'aparent contradicció entre la defensa que elabora de l'arrelament de l'art en la seva contemporaneïtat i la crítica a l'excessiva fixació en l'actualitat dels productes artístics i literaris moderns, la qüestió de fons és que l'art i la literatura, en estar moguts per les ànsies utilitaristes del negoci, esdevenen productes sense cap tipus de transcendència, ancorats en una demanda sempre canviant i subjecta a modes molt etèries. La massificació de l'art i la literatura a través d'uns mitjans de difusió en creixement implicava doncs un perill evident d'empobriment dels nous productes i una pèrdua de la capacitat creativa de l'artista, en veure's aquest obligat a adaptar els seus productes a una demanda canviant.

El utilitarismo mercantil, este positivismo práctico raquíto, que solo atiende a lo del momento, ha impreso, por su parte, su sello en las Artes todas. El arte contemporáneo no presenta los apasionados arranques del romanticismo, ni las trágicas figuras de los

67 P. Gener, *Literaturas Malsanas*, Fernando Fe: Madrid, 1894, p. 165.

68 P. Gener, *Historia de la literatura*, Montaner y Simón, Barcelona, 1902, p. 368.

héroes clásicos, ni las ideales concepciones de los pintores italianos, ni las delirantes construcciones de los edificios ojivales. Hoy solo deleitan al público las pinturas directas del natural, el arte solo realiza lo que es observable y de ello saca su belleza.⁶⁹

Tanmateix, Pompeu Gener veu en aquesta major difusió de l'art i la literatura unes potencialitats considerables. El poble, al qual l'artista genial –no pas l'oportunista mogut únicament per les ànsies pecuniàries- es dirigia, tenia amb els nous canals de comercialització possibilitats molt majors d'accedir als seus productes, possibilitats molt majors de ser elevat pel seu art. D'aquesta manera distingeix entre la naturalesa aristocràtica de la creació artística, en tant que producte sublim capaç de captar l'essència de la vida; i la naturalesa democràtica de la seva difusió, en tant que aquest producte no havia de ser vetat a ningú. Tot i que a priori la creació artística estava a l'abast d'uns pocs –i en aquest punt Gener s'expressa força clarament a través de les seves concepcions elitistes del geni artístic i filosòfic-, el seu accés no havia de tenir cap tipus de barrera sociològica des del mateix moment en què la seva principal funció era l'elevació espiritual del poble i no pas d'una elit selecta.

Si el Arte por solo serlo es ya aristocracia, siendo democracia al mismo tiempo. Democracia porque está al alcance de todos, porque no excluye a nadie, no tolera iniciaciones, ni sectas; porque basta tener ojos para ver, oídos para oír, inteligencia para comprender y corazón para sentir, para que uno lo posea, es para todos. Aristocracia porque es lo mejor de las manifestaciones de la vida, la vida mismo, lo único que impera.⁷⁰

Aquest compromís obligatori de l'artista envers la societat que l'alimentava exclouia també la idea de *l'art pour l'art*, en funció de la qual l'artista estava subjecte a unes regles pròpies, aïllat en la seva torre d'ivori des de la qual, a cops de genialitat, creava els seus productes al marge de les evolucions i destins de la humanitat. Només tenint en compte el seu evolucionisme es pot entendre la relació que Gener teixeix entre l'art i la societat. Cada societat té un estadi evolutiu que unes formes artístiques expressen de forma més idònia que altres. Tot el que artísticament és útil a l'expressió d'aquest estadi evolutiu és considerat digne de ser tingut en compte; tot el que no és útil o és contraproduent a aquesta finalitat és considerat pernicios. Aquesta visió tenia les seves traduccions moralitzants. Els conceptes de bé i mal són substituïts en el pensament de

69 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 100.

70 P. Gener, *Literaturas Malsanas*, op. cit., p. 123-4.

Pompeu Gener pel que contribueix a l'expansió de la vida i pel que s'hi oposa; en termes estètics, pel que expressa la vida en tota la seva intensitat i pel que expressa la mort, ja sigui interna –en el cas d'un art depressiu- o externa –a través de l'emulació nostàlgica d'un passat ja desaparegut.

En aquest sentit, el concepte de bellesa anava estretament vinculat a aquesta moralitat consistent en l'exaltació de la vida. Tanmateix, aquesta exaltació, ben lluny dels cànons romàntics més típics, no havia d'estar ancorada en les grandeses del passat, sinó que havia de tenir una connexió directa amb un present marcat per l'evolució i el progrés. La bellesa no era assolible a través de la negació d'una realitat frustrant, sinó en la plena participació de l'artista en la mateixa. L'artista, impregnat de realitat, compromès amb aquesta realitat i amb el progrés de la humanitat, era capaç de captar l'ascensió de les forces de la vida. Aquest ideal d'exaltació de la vida, per bé que sembli més emparentat amb les teories vitalistes finiseculars, no trenca pas amb la manera d'entendre la funció social de l'art dels positivistes. Gener creu fonamentalment en la capacitat de l'ésser humà per millorar-se a ell mateix i per transformar la realitat que l'envolta, per molt adversa que aquesta sigui. L'exaltació de la vida i de la naturalesa no estaven pas separades de la contribució a un progrés de la humanitat on la naturalesa havia de ser per força dominada per l'intel·lecte i la raó humana. La bellesa no podia ser doncs situada en un pla diferent al d'aquesta participació en el progrés col·lectiu; altrament hi havia el perill de caure en el misticisme, en les tenebres de l'esperit religiós.

És interessant, partint d'aquest magma teòric, observar l'actitud hostil que Pompeu Gener manté envers les tendències artístiques i literàries finiseculars i que plasma de forma més completa a *Literaturas malsanas*. L'*art pour l'art*, tendència oposada al realisme desenvolupada a partir de mitjans de segle, vulnerava els criteris utilitaristes del positivisme, en funció dels quals l'art no podia deixar de ser un mitjà per a expressar quelcom amb unes arrels indistriablement socials. És per això que s'hi oposa per principi ja des dels articles que publica durant la dècada dels 80. Fins a un cert punt, si es considera el valor de referència que exerceixen molts autors decadentistes i simbolistes finiseculars sobre el modernisme català, es pot considerar en aquest sentit a Pompeu Gener com un antimodernista. En aquestes tendències hi veu l'expressió d'un gust mòrbid pels estats depressius, per la hipersensibilitat i per la mort, però també l'aïllament de l'artista en un món artificial, la seva reclusió en un món de gaudi dels sentits, de somnis borrosos induïts per excessos etílics i substàncies al·lucinògenes.

Encara més, hi veu la renúncia de l'artista a la vida, la seva atracció fatal per la mort, per la gran negació.

Darrera d'aquesta oposició hi ha una tensió entre la raó i la intuïció. Gener, tot i que no negava que la intuïció era la font principal de creació artística, creia fermament que aquesta havia de ser garbellada pels procediments de la raó. Segons Consuelo Triviño, “*Entregarse a la nostalgia de las cosas perdidas, al disfrute de los sentidos y abandonarse a la ensoñación es, para él, detener el tiempo; una forma de morir, de renunciar a la voluntad de vivir que es, por el contrario, esfuerzo, marcha ascendente, lucha y trabajo. La ensoñación es improductiva y, por tanto, inútil. Un positivista como él, no puede aceptar un arte que no sirva a la construcción de una sociedad fuerte y poderosa. Permitir que el ser humano se deje llevar por el instinto es retroceder en el proceso de humanización que lo convertirá en un ser superior.*”⁷¹ Gener creu doncs contrari a la sana evolució de la humanitat un art i una literatura que posaven el seu èmfasi en la sensibilitat del creador i en la reclusió en el món dels sentits i les intuïcions. L'artista, l'escriptor, l'intel·lectual, havien de tenir una responsabilitat social. L'art era una veritable teràpia sanadora de les malalties del cos social i l'artista havia de ser un autèntic metge que tingués al seu abast els instruments necessaris per a diagnosticar-les i sanar-les. Aquesta oposició a l'*art pour l'art* no pren exclusivament doncs una dimensió ideològica, sorgida del racionalisme implícit dels pressupòsits dels quals Gener partia, sinó que també pren en consideració la participació de l'artista en la transformació i en l'evolució de la societat de la qual era fill.

Pompeu Gener plasma de forma més completa i polèmica la seva crítica a les tendències literàries finiseculars a *Literaturas Malsanas* (1894), un llibre que compendia, refosos, una sèrie d'articles que l'autor havia publicat durant els darrers anys 80 i els primers 90 a *La Vanguardia*, *El Liberal*, *La Publicidad* i *El Barcelonés*. El llibre, un al·legat a favor del realisme literari, constitueix un atac frontal contra les tendències de finals de segle: a les derivacions més morboses del naturalisme i, sobretot, a les corrents simbolistes, deliquescents i espiritualistes. Pompeu Gener hi defensa la funció social de l'art i atribueix el gust pel morbós, pel decadent, pel criminal, a diferents patologies psicològiques i fisiològiques manifestades en certs artistes.

El fin del Arte (se entiende, fin moral) es el de procurar un estado de sensibilidad superior al público; lo que es lo mismo que decir, un aumento de vida. Todo lo que sea pues, procurar emociones deprimentes, estados de encogimiento y de tedio, es tender a

71 C. Triviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 97-8.

la muerte, y solo puede ser hijo de un estado patológico mental del que lo produce, y por tanto, es reprobable.⁷²

En consonància amb el llenguatge patològic en voga, el factor que explicava el sorgiment d'aquestes tendències literàries era la malaltia. Només una persona malalta, afectada en el seu sistema nerviós, podia negar la vida i sentir-se atreta pels abismes de la mort. A la degeneració del sistema nerviós s'hi afegia la intoxicació de l'organisme amb substàncies com l'alcohol i les drogues, que contribuïen encara més a incrementar els estats d'al·lucinació dels afectats. Fent referència als grans fisiòlegs i antropòlegs de l'època, Gener relaciona l'emotivitat exagerada dels simbolistes amb una degeneració important del sistema nerviós que conduïa a l'anihilament de la voluntat i a una reclusió del subjecte en el seu món interior. Encara més, detecta en aquestes tendències literàries un fort component espiritualista i religiós, encara que fos des d'una postura nominalment contrària a la moralitat cristiana dominant. Darrera la cortina de fum de l'escàndol i l'*épater le bourgeois*, veu en aquestes tendències una mutació de l'esperit ascètic del cristianisme i de l'acceptació de la providència divina, fenòmens sectaris d'histerisme religiós relacionats amb la pulsio de mort i el menyspreu a la vida. Gener posa d'aquesta manera en entredit la suposada iconoclàstia de certs grups literaris i artístics englobats a casa nostra entorn de l'etiqueta *modernista*. Aquestes tendències, en realitat, no tenien per ell res de *modernistes*, en el sentit que no els movia l'interès per la modernitat i pel progrés, per l'avenç de la humanitat vers nous estadis evolutius. Molt menys es podia considerar els principals elements d'aquestes escoles literàries com a revolucionaris, ja que no representaven més que un retorn atàvic a estadis anteriors de sensibilitat religiosa cristiana.

Los decadentes o delicuescentes, como ellos mismos se llaman, no son revolucionarios; muy al contrario. Casi todos proceden de un misticismo católico muy acentuado. Así el nombre de modernistas les está mal aplicado. Solo son un atavismo irregular de estados antiguos de religiosidad cristiana.⁷³

En darrera instància, segons Gener, les tendències literàries finiseculars no representen pas un nou tipus de sensibilitat artística, sinó una regressió cap a una mena de barbàrie, una reacció irracional contra la mentalitat positiva tant pròpia del segle

⁷² P. Gener, *Literaturas Malsanas*, op. cit., p. 5.

⁷³ Ibid, p. 231.

XIX, amb la seva confiança en la raó i en les possibilitats ofertes pel progrés de la humanitat. La contraposició amb el realisme literari és a la base d'aquesta desqualificació grotesca i simplificadora de les corrents simbolistes i deliqüescents: la vida enfront de la mort; la construcció enfront de la destrucció; l'evolució enfront de la decadència; la virilitat enfront de la feminitat. El realisme era moral perquè anava en sintonia amb l'esperit del temps; el simbolisme era immoral no pas per les seves tendències iconoclastes, sinó perquè anava contra aquest esperit del temps.

En nombre de la Vida y de la Justicia, denunciamos como mal sanas, como factores de la muerte, esas pseudos-virtudes de que tiene necesidad la decadencia, ya sean formuladas por una religión o realizadas por un arte. La *decadencia*, la tendencia destructora de la vida, el pesimismo, tienen un odio instintivo a todo lo que se justifica solamente por la plenitud del ser, por la superabundancia de las fuerzas, por el crecimiento de la energía, por la manifestación de la vitalidad. Su estética es contraria a la nuestra. La nuestra está ligada íntimamente con las leyes superiores biológicas; es una estética viril, masculina. Ella es ya en sí una moral. Su tendencia es el producir estados superiores de la sensibilidad, propagar los resultados del colmo de la vida. (...) La estética pesimista, contraria a la idea de vida terrenal, tiene una moral opuesta (...). Esta es la que crece en el campo morbosos de los espíritus débiles, la que proclama el *sufrimiento*, el *sacrificio*, la *renunciación*, en vista de una *Redención* de ultra tumba o de una inmersión en el Ser Supremo.⁷⁴

La diferenciació entre aquestes tendències tenia en darrera instància una base patològica: el realisme representava la salut; el simbolisme la insània. Les tendències subjectivistes del simbolisme s'associen a quelcom extremament negatiu; tanmateix, lluny d'estigmatitzar tota genialitat subjectiva, Gener s'encarrega de diferenciar la genialitat de la bogeria. L'escriptor realista reflectiria de forma perfecta aquesta genialitat del subjecte, capaç d'immergir-se en la societat del qual és fill i distanciar-se'n al mateix temps per crear tipus humans ficticis que encarnen l'esperit del temps. La subjectivitat simbolista, en canvi, moguda per la sensibilitat i per estats anímics depressius, queda associada a la bogeria, a la patologia. D'aquesta manera, salva l'aparent contradicció entre defensar una ètica del geni i condemnar al mateix temps la subjectivitat representada per les darreres corrents literàries.

Encara més, Pompeu Gener tradueix aquesta oposició entre realisme i simbolisme en termes racials. Les tendències simbolistes, decadentistes i espiritualistes s'associen

74 Ibid, p. 184-5.

indestriablement a les races nòrdiques, al pessimisme germànic; mentre que el realisme i el naturalisme ben entès s'associa al migdia, a unes races llatines suposadament capacitades de forma innata per al positivisme i l'exaltació de la vida. La puixança de les primeres és equiparat a una mena de *revival* de les invasions bàrbares. En aquesta puixança s'implica també la influència perniciososa de Wagner, seguint les traces de la crítica sense pietat de Nietzsche al seu antic mestre, en funció de la qual a través de Wagner haurien pres rellevància un nou espiritualisme cristià i el culte a les formes buides de contingut. Aquesta oposició caracterològica, fonamentada en arguments racials, intentava bastir conceptualment una muralla insalvable per a les corrents literàries decadentistes. Els Huysmans, Verhaeren, Rodenbach, Verlaine, Maeterlinck, Rimbaud i tota la nòmina d'autors en voga al Paris *fin de siècle*, representaven l'esperit del pessimisme germànic i era un fet contranatural que la seva influència s'estengués a terres llatines, malgrat que bona part d'ells fossin francesos o francòfons. El vitalisme llatí s'oposa al pessimisme germànic; l'alegria de viure als estats depressius causats per la resignació, el rebuig a la vida i l'atracció per la mort.

Relacionat amb aquesta condemna del pessimisme germànic, que segons Gener seria a la base axiomàtica de les noves tendències literàries, a *Literaturas Malsanas* també escomet frontalment contra la literatura russa encarnada per les figures de Lev Tolstoi i Fiódor Dostoievski, tot sostenint un vincle indestriable entre aquesta literatura i la puixança del nihilisme rus del segle XIX, en el qual hi veu l'expressió d'unes tendències clarament místiques i religioses. L'esperit revolucionari dels nihilistes russos estaria mogut per pulsions destructives, per la negació de la vida i l'esperança en una redempció; mentre que, per contraposició, l'esperit revolucionari occidental es fonamentaria en l'afirmació de la vida, en la construcció del futur des del present. Com gairebé sempre, darrera d'aquesta diferenciació caracterològica irreductible hi ha la seva fonamentació racial: en el joc d'oposicions construït a *Literaturas Malsanas*, aquest esperit mil·lenarista rus, molt influït en realitat pels principis primigenis del cristianisme, xoca de forma insalvable contra els principis evolutius i progressius que teòricament definien l'esperit occidental.

A *Literaturas malsanas*, Pompeu Gener posa també en el punt de mira, per motius diferents, el naturalisme de l'escola d'Émile Zola. Malgrat que reconeix en Zola un gran talent com a escriptor i com a crític literari, en destaca per sobre de tot la seva tendència a retratar amb tot luxe de detalls els estats de degradació humana, veient-hi l'expressió d'un gust morbós i no pas un instrument de denúncia encarat a una millora social

generalitzada. Gener atribueix aquesta tendència a la necessitat que té l'autor d'obtenir el favor del gran públic, subordinant el seu talent creatiu innat als baixos instints i a la pornografia. D'aquesta manera, centrant-se en els aspectes més mòrbids de l'existència humana, el gran autor francès s'apartaria del sagrat deure de l'art: elevar l'esperit i la sensibilitat del poble al qual es dirigeix. Gener relaciona aquesta tendència zoliana a excitar la morbositat dels seus lectors potencials amb la seva subordinació a un incipient mercat literari de masses. L'acusació de semitisme sorgeix llavors contra Zola –quatre anys abans del seu “J'acuse!”, amb el qual s'implicava en la defensa del capità Alfred Dreyfus- per denunciar aquesta subordinació al mercat literari, suposadament controlat per jueus. No era nova la recurrència de Gener a utilitzar la categoria *semita* per a desqualificar homes de carn i ossos o grups humans.

Todo en él se resiente de semitismo, desde subordinar su pluma al beneficio personal, hasta su modo parabólico de concebir sus obras. Todas ellas no son más que simbolismos puros.⁷⁵

La subordinació a unes lleis del mercat que determinaven el valor de l'obra literària en funció de la seva adequació a la demanda d'uns gustos de dubtosa moralitat i no pas a la seva qualitat artística *real* produïa una literatura que, més que retratar, es recreava en la degradació humana. Prova d'això seria la saga literària dels Rougon-Macquart, en què un atavisme degenerat i criminal ressorgia inexorablement en la majoria dels membres de la família. Pompeu Gener veu en el naturalisme de Zola no res menys que una tendència literària amb un gust insà per la vulgaritat i la degeneració, en oposició a un realisme o naturalisme ben entès, que transmetria un retrat de tipus humans que havia de contribuir a una elevació de l'esperit humà en tota la seva extensió.

Como nosotros soñamos en este Arte superior natural, por esto es que rechazamos este mal llamado naturalismo de Zola y sus acólitos por bajo, vil y deprimente, por incompleto y maléfico, por eso es que rechazamos también el vulgarismo por no ser Arte. No es que excluyamos la democracia de la literatura, muy al contrario, creemos que solo en ella y por ella existe y existir debe. El Arte que no está nutrido por el alma colectiva del pueblo, muere tísico. Pero sostenemos que basándose en la masa debe de tender a elevarla, a extraer de ella lo bueno dejando como residuo la escoria.⁷⁶

75 Ibid, p. 100.

76 Ibid, p. 82.

Efectivament, la tasca de l'escriptor –i en aquest fet es basa sobretot la seva oposició a un cert naturalisme- era elevar l'esperit del poble i per això n'havia de ser el portaveu, assenyalant les seves carències i els seus defectes, sí, però assenyalant també el camí de la seva elevació, eludint la vulgaritat i la recreació pornogràfica dels aspectes més degradants de la vida popular. L'escriptor havia de retratar l'heroisme del poble, la seva grandesa, els seus anhels llibertat i la seva celebració de la vida, continguts en el seu esperit veritable que calia trobar fins i tot en les situacions més desesperants.

Si la figura d'Émile Zola no queda gens ben parada dels atacs furiosos de Gener, pitjor parats queden els seus deixebles i l'escola naturalista en general. L'obsessió per la criminalitat que Gener veu en certa literatura naturalista de l'època -inflüida no només pel mestre Zola sinó també pels estudis d'antropologia criminalista de Cesare Lombroso- l'atribueix, paradoxalment, a una degeneració nerviosa dels escriptors zolians: paradoxalment perquè molts d'aquests escriptors utilitzaven arguments similars per a explicar el factor de la criminalitat. En funció d'aquesta suposada degeneració nerviosa, els esmentats escriptors es veurien empesos irresistiblement a la descripció de la criminalitat i del mal. És precisament la utilització d'arguments i pretensions científiques per part d'aquests grups literaris el que encén la indignació de Pompeu Gener, no tant perquè pretenguessin emprar la ciència per a un millor apropament a la realitat, com perquè aquest apropament es feia des d'un punt de vista completament esbiaixat. La visió que aquesta escola literària tenia de la naturalesa era completament pessimista i negativa, fixant-se només en els aspectes orgànics i en la inevitable degeneració dels cossos, en les malalties físiques i mentals. D'aquesta manera, el teòric realisme científic d'aquestes escoles era en realitat per Gener un anàlisi obsessiu dels elements inferiors de la naturalesa, i derivava en una crònica de tipus humans també degradats, inferiors. En aquest context, especialment greu és per ell que s'utilitzés la vulgata darwinista per a construccions literàries atades per la necessària satisfacció d'unes morbositats inconfessables i per la voluntat de justificació d'un tipus humà només mogut per la brutalitat i l'egoisme més vil. Segons Pompeu Gener, aquesta vasta utilització dels principis darwinians es basava en una tergiversació dels conceptes de *lluita per l'existència* i *supervivència dels més aptes*. El fet que la lluita per l'existència s'hagués entès, a través de la vulgarització de les idees de Darwin, com una lluita de tots contra tots i no pas com una lluita de l'espècie en el seu camí cap a l'evolució menava a la justificació de les més cruels ambicions de la societat burgesa de l'època.

Pero esta lucha, que en último resultado se refiere a la especie, en el transcurso de los tiempos, cuyo resultado, al fin, es el triunfo de los mejores, ha sido tomado por las gentes vulgares (y comprendo entre ese vulgo a muchos escritores, hombres públicos, banqueros, etc., etc.), como sinónimo de guerra despiadada, premeditada y alevosa contra todos, en beneficio propio; guerra en la cual debe de sucumbir el más débil, perteneciendo el triunfo, cual justo galardón, no al más fuerte, en la verdadera acepción científica de la palabra, sino al más forzado, al más brutal, al que dispone de más medios para aplastar al prójimo. Y al objetárseles que se trataba del más inteligente y no únicamente del más fuerte físicamente, han entendido el más astuto, el más listo, en una palabra, el más falto de conciencia.⁷⁷

Tot i la duresa dels termes amb que escomet contra el naturalisme de Zola i els seus deixebles, Gener en salva alguns aspectes positius. La cruesa amb que aquesta escola retratava els tipus humans havia contribuït a produir una veritable transgressió literària que deixava enrere uns certs models literaris encotillats per la moralitat cristiana i burgesa. D'altra banda, malgrat les reticències que l'ús de la ciència per part del naturalisme li despertava, hi troba un llegat positiu en el fet que hagués contribuït a estendre la necessària comprensió científica del món per tal de crear literatura i art.

En certa manera, Pompeu Gener neda contracorrent amb les tesis sostingudes a *Literaturas Malsanas* i es guanya una animadversió creixent dels àmbits identificats amb les tendències literàries criticades, especialment a l'estat espanyol i per part de certs naturalistes; curiosament, no és així en el cas dels modernistes catalans inspirats en el decadentisme finisecular. Tanmateix, s'ha d'interpretar la crítica de Pompeu Gener al simbolisme i el naturalisme en un sentit vitalista, puix que coneixia ja lleugerament Nietzsche en aquestes dates. En efecte, per molt que oposés a les tendències criticades un sa realisme ja totalment depassat, hi ha quelcom en el substrat teòric de *Literaturas Malsanas* que emparenta amb les doctrines estètiques de Friedrich Nietzsche, especialment les relacionades amb les tesis principals de *El naixement de la tragèdia* (1872) i *El cas Wagner* (1888). Hi ha un cert parentiu entre la crítica de les tendències artístiques de Pompeu Gener i la de Nietzsche, ja que ambdós situen el punt central del seu anàlisi en la qüestió del nihilisme, en el conjunt de tendències malaltisses que negaven la vida i que fonamentalment venien adquirides per la cultura judeocristiana, enemiga de la vida, atreta irreversiblement per la mort. Malgrat l'aparent revolta contra

⁷⁷ Ibid, p. 153.

els valors burgesos, Gener veia en les darreres tendències literàries i artístiques una cara més de l'esperit místic i ascètic del cristianisme. Segons Triviño, “*Estas tendencias le parecían enfermedades, resultado de una alteración del funcionamiento nervioso que llevaba a los seres humanos hacia la destrucción de la vida. Tales escuelas filosóficas eran signo de decadencia, pero también expresión de un “elemento racial” que tendía a la muerte, según sus teorías.*”⁷⁸

En efecte, el diagnòstic de Pompeu Gener, com els del filòsof alemany, s'expressava de forma recurrent a través de conceptes clínics. Tanmateix, ens hauríem de preguntar fins a quin punt aquest llenguatge responia al sobtat coneixement de Nietzsche per part de Gener o a un substrat intel·lectual comú, molt estès a les darreries del segle XIX, consistent en tractar les qüestions sociològiques des d'un punt de vista patològic. En aquest sentit, tot i que el salt qualitatiu a partir de *Literaturas Malsanas* és evident pel que fa a la utilització d'aquest argot mèdic, els treballs anteriors de Pompeu Gener, quan encara no coneixia Friedrich Nietzsche, no n'estan pas exempts. L'altre gran punt de contacte entre el filòsof alemany i Pompeu Gener, l'atribució al substrat cultural judeocristià d'una pulsio de mort completament contrària a la vida és difícilment atribuïble a la influència exercida per Nietzsche, ja que Pompeu Gener manté al llarg de la seva obra una crítica constant al cristianisme des de postulats que no necessàriament responien a l'ortodòxia positivista. D'aquesta manera, més que defensar els valors del paganisme de forma coherent, reivindica un cert llegat de l'antiguitat clàssica –el llegat més apol·lini, val a dir- per millor combatre el cristianisme o, més ben dit, un cert cristianisme basat en l'ortodòxia dogmàtica i l'hegemonia de l'església catòlica. De fet, Pompeu Gener no se sent mai gaire còmode amb l'element dionisiac del paganisme – que veia com la principal causa de la decadència antiga- i és per això que eludeix entrar-hi a fons. Segons Triviño, aquestes reticències envers l'element dionisiac serien a la base, en bona part, del seu temor envers les noves tendències literàries i artístiques finiseculars. “*Gener exalta el paganismo de manera relativa, sólo para atacar al cristianismo. Su actitud con los decadentistas oculta quizás un temor a las consecuencias de ese hedonismo que llevaba a la aniquilación.*”⁷⁹ Tanmateix, “*Nietzsche evoca la antigüedad clásica, reivindicando, en cambio, el espíritu*

78 Ibid, p. 121.

79 Ibid, p. 75-6.

*dionisiaco, lo polimorfo, que surge de la más profundo del ser humano, ese desorden de los sentidos que rompe los límites y que los simbolistas buscaron de forma obsesiva.*⁸⁰

També és evident la divergència essencial del concepte d'art sostingut per Gener, com a instrument per al millorament espiritual de la societat, i per Nietzsche, que d'altra banda evoluciona força des de les tesis sostingudes a *El naixement de la tragèdia*, on la tragèdia grega simbolitzava un equilibri perfecte entre els seus elements apol·linis i dionisiacs- i les seves obres posteriors on sembla inclinar-se per una preferència de Dionís sobre Apol·lo, pel caos dels sentits sobre l'ordre racional. Per sobre de tot, Nietzsche relacionava indistriablement l'art amb la voluntat de poder, no pas amb la utilitat per a l'evolució de la societat, principi del tot negligible en la seva obra. Pompeu Gener, en canvi, per molt que emprés el llenguatge d'un vitalisme nietzschian en boga, mai deixà de banda les concepcions estètiques vinculades al model positivista i a la corrent literària realista iniciada per Flaubert. L'art, doncs, era un mitjà per a assolir un millorament progressiu de la humanitat. La seva creació era atribuïble a uns pocs genis; la seva recepció havia de ser el màxim d'àmplia possible per tal que els esperits vulgars tendissin a elevar-se

Un escriptor polifacètic: crítica, publicisme i literatura

Com a crític literari, Pompeu Gener segueix clarament les petjades dels positivistes Taine i Renan, amb certes rectificacions considerables que el porten a valorar, sobretot a partir de la meitat de la dècada dels 90, la preeminència del geni en la creació artística i literària. És remarcable, en aquest sentit, la recurrència a models d'exaltació del geni de tarannà romàntic com Thomas Carlyle o al llenguatge vitalista finisecular. En un sentit similar no és menyspreable la influència exercida, ja anys abans, pel crític Paul de Saint Victor (1827-1881), a qui coneix personalment durant la seva primera estada a París i en qui Pompeu Gener reconeix com un dels seus mestres. Del seu model de crítica literària pren la tendència a no quedar-se en els detalls insignificants, a immersir-se en el sentit del conjunt i a valorar les obres pel seu sentit del sublim i de la bellesa. Contràriament a certs crítics, segons Pompeu Gener, un dels trets significatius de Paul de Saint Victor és que no exerceix de censor, fixant-se únicament en la imperfecció estilística referida a

80 Ibid, p. 77

certs cànons dogmàtics, sinó que interpreta, llegeix l'obra, tot fixant-se en el seu valor intrínsec per a l'elevació de l'esperit humà.

Al revés de ciertos criticastros que confunden la crítica con la censura y que se ocupan en destrozando todo lo que a luz sale, como si el solo hecho de producir ya fuera un crimen, Saint Victor solo paraba mientes en lo colosal, en lo grande, en lo genial, en lo humano, o mejor, superhumano.”⁸¹

És a partir d'aquestes premisses que Pompeu Gener critica les corrents literàries finiseculars a *Literaturas Malsanas*, on no només surten malparats el simbolisme i el naturalisme de Zola, sinó també àmplies capes de l'àmbit literari espanyol o, més ben dit, madrileny. Al marge del to excessivament sarcàstic i de les formes més aviat brusques i matusseres, pretenia impulsar la modernització de la crítica a l'estat espanyol, equiparant-la amb els models positivistes –ja francament en declivi– en cert moment presentats com a innovadors arreu d'Europa. El model, ben avançats els anys 90, seguia sent Taine, malgrat les deficiències que el mateix Gener detecta en la seva rígida metodologia determinista.

¿Cuál será, pues, la crítica nueva, si es que crítica pueda llamarse? Taine ha dado el método: analizar y exponer; el *compte rendu*, o sea el relato gráfico, concreto, concentrado, conciso, resumitivo; y la psicología de la obra, analizando las relaciones generales que ella determina. Es decir, exponer y descubrir las leyes de la sensibilidad y de la inteligencia; he aquí la nueva misión del crítico. (...) Cuando el crítico siente el conjunto de la obra abstraer el espíritu, la quinta esencia de ella y lo sugiere al público; entonces hace crítica.”⁸²

Tanmateix, tot i la contundència amb la que Pompeu Gener s'expressa a *Literaturas Malsanas*, la seva aportació al panorama literari i crític espanyol no només es limita a un atac frontal contra el que per ell eren els seus defectes endèmics. També contribueix a la introducció de les darreres corrents literàries europees a través de nombrosos articles publicats en diaris i revistes de tarannà molt divers. La primera col·laboració perllongada en un mitjà escrit com a crític literari i artístic es produeix a la revista *La ilustración artística*, entre el 2 d'abril i el 2 de juliol de l'any 1883, on a través de la seva secció “París literario y artístico” Pompeu Gener relata les novetats i

81 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 291.

82 P. Gener, *Literaturas Malsanas*, op. cit., p. 57.

esdeveniments artístics, culturals i literaris esdevinguts a la capital francesa.⁸³ Cal remarcar també, durant la primera meitat de la dècada dels 80, les seves col·laboracions puntuals a la prestigiosa revista francesa *Le Livre*, on informa al públic francès de les darreres novetats literàries espanyoles i on, en la línia de la crítica taineana, analitza l'estat depauperat en què, segons Gener, es trobava la literatura espanyola coetània.⁸⁴

Tanmateix, a banda d'aquestes primeres col·laboracions assídues en mitjans espanyols i francesos, és especialment remarcable el seu nivell d'activitat, com a crític, que manté entre els anys 1887 i 1894: anys delimitats per la publicació d'*Herejías* –text on la crítica literària taineana juga un paper fonamental- i *Literaturas Malsanas* –on la crítica sense pietat contra les darreres tendències literàries és la clau; període, d'altra banda, que coincideix força amb la formació i consolidació del modernisme català vehiculades a través de la segona època de la revista *L'Avenç* (1889-1893). Curiosament, però, la col·laboració de Pompeu Gener a la revista insígnia del primer modernisme català és força marginal. Així, la seva influència sobre el moviment es produeix a través d'altres mitjans amb molta més difusió com *La Vanguardia*, *La Publicidad* i *El Liberal*. Especialment remarcables són les seves freqüents col·laboracions de crítica literària al rotatiu madrileny *El Liberal*, que comencen amb la publicació de la seva sèrie d'articles “Aberraciones literárias contemporáneas” durant l'any 1887 i s'allarguen fins el juliol de 1891. En aquestes col·laboracions esbossa ja les tesis principals de *Literaturas Malsanas*, però també introdueix a Espanya comentaris crítics d'obres i autors de renom com Émile Zola, Paul Bourget, Lev Tolstoi, Fiódor Dostoievski o Léon Daudet.⁸⁵

83 P. Gener, “París artístico y literario”, *La ilustración artística*, Barcelona, 2 d'abril de 1883; 30 d'abril de 1883; 28 de maig de 1883; 16 de juny de 1883; 25 de juny de 1883; 2 de juliol de 1883.

84 P. Gener, “La littérature espagnole jusqu'au présent siècle” *Le Livre*, Paris, 10 de gener de 1881; “L'Espagne”, *ibid*, 10 de setembre de 1882; “Espagne”, *ibid*, 10 de febrer de 1883; “Correspondences de l'étranger : Espagne”, *ibid*, 10 de juny de 1883; “Espagne”, *ibid*, 10 de novembre de 1883; “Espagne”, *ibid*, 10 de maig de 1884.

85 Els articles de crítica literària més destacats que publica durant aquests anys al diari *El Liberal* són els següents: “E. Renan y su drama filosófico L'Abesse de Jouarre”, *El Liberal*, Madrid, 9 de gener de 1887; “Aberraciones literarias contemporáneas. El pseudodarwinismo naturalista”, *ibid*, 9 de febrer de 1887; “Aberraciones literarias contemporáneas. El pesimismo literario”, *ibid*, 23 de febrer de 1887; “Aberraciones literarias contemporáneas. II. Schopenhauer, moralista”, *ibid*, 8 de març de 1831; “Aberraciones literarias contemporáneas. Los pesimistas alemanes y rusos”, *ibid*, 20 de març de 1887; “Un atentado contra Gustavo Flaubert”, *ibid*, 30 d'abril de 1887; “El vulgarismo en la novela”, *ibid*, 9 de maig de 1887; “Willette y sus obras”, *ibid*, 31 de març de 1888; “E. Zola. Su cambio de frente – E. Zola periodista”, *Ibid*, 13 d'agost de 1887; “E. Zola. Crítico y fundador de escuela”, *Ibid*, 27 d'agost de 1888; “E. Zola. Novelista y estilista”, *Ibid*, 3 de setembre de 1888; “La literatura rusa. Consideraciones sugeridas por el fracaso del drama Crimen y Castigo”, *Ibid*, 3 de novembre de 1888; “La prensa diaria”, *Ibid*, 28 de desembre de 1888 i 29 de desembre de 1888; “*El struggleforlifer* (a propósito de un drama de Daudet)”, *ibid*, 27 de novembre de 1889 i 29 de novembre de 1889; “Siluetas parisienses. Paul Bourget (A propósito de su obra *Physiologie de l'amour moderne*)”, *ibid*, 23 de març de 1891 i 26 de març de 1891;

Aquesta relació amb *El Liberal*, però, sembla que no fou exempta de tensions, sobretot quan Pompeu Gener pretén publicar articles que s'endinsaven en qüestions políticament incorrectes. En efecte, anys després es queixaria a les pàgines d'*Attraverso la Spagna letteraria*, de José León Pagano, d'una certa censura per part del rotatiu: “*Il capitolo intitolato Cristologia del mio ultimo libro Inducciones, incominciai a pubblicarlo nel Liberal, di Madrid, vale a dire nel periodico d'idee più progredite di Spagna; ma nell'inserire il primo frammento mi si disse di non potere continuare la pubblicazione, perchè scemerebbero gli abbonati...*”⁸⁶ Aquestes friccions amb el que ell anomena “diari d'idees més progressistes d'Espanya” no li impedeixen però allargar força temps la seva col·laboració assídua a *El Liberal* –enyint-se gairebé exclusivament, això sí, a treballs de crítica literària- i, paral·lelament, iniciar una altra col·laboració amb un rotatiu barceloní d'idees força més conservadores, *La Vanguardia*, sobretot entre els anys 1888 i 1889.⁸⁷ Hi difon la seva proposta de crítica literària positivista i analitza novetats literàries i autors com Alfred Hennequin, Edmond Goncourt, Émile Zola, Stendhal, Paul Bourget, Gustave Flaubert i el dibuixant Adolphe Léon Willette.

En aquesta mena d'època daurada del Pompeu Gener crític literari s'han també de destacar els articles publicats als rotatius barcelonins de tarannà liberal *El Barcelonés* i *La Publicidad*, on segueix comentant críticament els darrers corrents literaris i els autors més en voga al París de l'època. La col·laboració a *El Barcelonés* es produeix entre els anys 1889 i 1890, mentre que la col·laboració a *La Publicidad* es desenvolupa entre 1892 i 1893.⁸⁸ Entre els autors tractats cal remarcar els sempre omnipresents Hippolyte

“*L'Argent* por E. Zola”, *ibid*, 22 de juny de 1891; “Tolstoi”, *ibid*, 1 de juliol de 1891, 11 de juliol de 1891 i 22 de juliol de 1891.

86 J. L. Pagano, *Attraverso la Spagna letteraria: i catalani*, Roma: Internazionale, 1902, p. 13-4. L'article a que fa referència és “Cristologia”, *El Liberal*, n. 2863, Madrid, 10 d'abril de 1887, p. 1-2.

87 Els articles de crítica literària més destacats que publica durant aquests anys a *La Vanguardia* són els següents: “Germinie Lacerteux. Drama de Edmundo Goncourt. Causas de su fracaso”, *La Vanguardia*, Barcelona, 12 de gener de 1889; “Más sobre crítica: A propósito de un libro reciente y de un autor muerto”, *ibid*, 20 de febrer de 1889; “Una contestación al autor de *Gente nueva*. A propósito de mis artículos sobre E. Zola”, *ibid*, 7 de març de 1889; “Pobre retórica”, *ibid*, 13 de març de 1889; “El naturalismo de buena ley, Enrique Beyle (De Stendhal)”, *Ibid*, 4 d'abril de 1889; “La nueva evolución naturalista”, *Ibid*, 11 d'abril de 1889; “Paul Bourget”, *Ibid*, 10 de maig de 1889; “G. Flaubert, íntimo”, *Ibid*, 17 de maig de 1889; “Willette”, *ibid*, 22 de maig de 1889.

88 Entre aquests articles destaquen: “Las baladas de Apeles Mestres”, a *El Barcelonés*, Barcelona, 9 de juliol de 1889; “Simbolistas, decadentes y delicuescentes. Estudios de patología literaria”, *ibid*, 29 de gener de 1890 i 31 de gener de 1890; “El wagnerianismo”, *La Publicidad*, Barcelona, 23 d'agost de 1892; “E. Zola y sus cambios de frente”, *ibid*, 8 de setembre de 1892; “*La débâcle*”, *ibid*, 11 de setembre de 1892 i 13 de setembre de 1892; “Ernesto Renan”, *ibid*, 6 d'octubre de 1892 i 11 d'octubre de 1892; “Tolstoi contra el biftec”, *ibid*, 16 d'octubre de 1892; “Desde París. Notas literarias”, *ibid*, 8 de novembre de 1892; “Ibsen”, *ibid*, 25 de gener de 1893; “Un poema nihilista”, *ibid*, 11 de febrer de 1893; “Dos novelas científicas”, *ibid*, 1 de març de 1893; “Taine”, *ibid*, 23 de març de 1893 i 25 de març de 1893; “Un enemigo del pueblo (*Folkerfienden*). Drama de Ibsen”, *ibid*, 14 d'abril de 1893; “El simbolismo”,

Taine i Ernest Renan, Apel·les Mestres, Champfleury, Henrik Ibsen, Lev Tolstoi i el poc admirat Émile Zola. A més, sobretot entre els articles apareguts a *La Publicidad*, es poden trobar crítiques força dures contra el simbolisme i el decadentisme finisecular, en la línia que poc després sintetitzaria a *Literaturas Malsanas*.

A banda d'aquesta tasca divulgadora com a crític literari en els anys de la formació i consolidació del modernisme català, cal no menystenir el paper de Pompeu Gener com a cronista de les diverses Exposicions Universals, que esdevenen a l'època veritables focus d'irradiació de les noves tendències artístiques, científiques, arquitectòniques i tecnològiques d'arreu del món. Recentment arribat a París, Pompeu Gener es troba amb la celebració de l'Exposició Universal de 1878, i s'hi implica intensament. Segons relata a *Mis Antepasados y yo*, fou a través d'Albert de Quintana i Francisco M. Tubino, que pot col·laborar amb la comissió espanyola de l'exposició:

En París se estaba en plena Exposición Universal, la primera que celebraba la República. Allí me encontré que había sido enviado como uno de los comisarios por España el poeta y diputado liberal ampurdanés D. Alberto de Quintana, y como delegado para la sección de Bellas Artes el escritor andaluz F. M. Tubino. Ambos eran buenos amigos míos, y me propusieron el agruparme a la comisión española, lo que yo acepté gustoso.⁸⁹

L'assistència a aquesta Exposició Universal li causaria una forta impressió i no es perdria les successives cites europees dels anys posteriors, esdevenint un important narrador d'aquests grans esdeveniments a la premsa catalana i espanyola. Les seves cròniques de les diferents Exposicions Universals celebrades a les capitals europees són rebudes amb gran interès i són plasmades en diaris com *La ilustración artística*, *El Liberal*, *La Vanguardia* o *El Barcelonés*. A banda d'aquesta primera incursió en l'Exposició de París de 1878, les primeres col·laboracions escrites de Gener en motiu d'una Exposició Universal es produeixen durant l'Exposició colonial internacional d'Amsterdam de 1883, on a banda de corresponsal per a la premsa forma part del jurat de la secció espanyola. Pompeu Gener pot accedir a la comissió organitzadora de la secció espanyola a través de la intermediació de Víctor Balaguer. En una carta datada del 14 de febrer de 1883, Balaguer li comunicava la gairebé seguretat del nomenament:

ibid, 15 de juny de 1893; "El nihilismo ruso", ibid, 26 de juliol de 1893 i 28 de juliol de 1893; "Los sociólogos y los ipsuistas", ibid, 30 de juliol de 1893; "Las capillitas (*Les petites chapelles*), ibid, 8 d'agost de 1893.

89 P. Gener, *Mis antepasados y yo*, Punctum: Lleida, 2007, p. 194.

“Su nombramiento de individuo de la Comisión de *Ámsterdam* será un hecho muy en breve y tendré el gusto de remitirle pronto la credencial.”⁹⁰ Les seves cròniques sobre l'exposició d'Amsterdam són publicades a *La ilustración artística* i en elles hi desgrana amb tot luxe de detalls les aportacions dels diferents pavellons nacionals, des d'una confiança cega en les possibilitats que oferia el progrés humà.⁹¹ Cinc anys més tard, a l'Exposició Universal de Barcelona de 1888, Pompeu Gener realitza una sèrie d'articles a *La Vanguardia*⁹² centrats sobretot en els salons de pintura, arqueologia i antiguitats.

Però és a l'Exposició de París de 1889 on la participació de Pompeu Gener s'expressa de forma més activa. L'ajuntament de Barcelona el nomena delegat per a l'Exposició, encapçalant una delegació de 26 obrers que tenien encomanada la missió d'estudiar l'Exposició; Gener era l'encarregat de coordinar l'estudi i elaborar una memòria tècnica sobre el protagonisme de Catalunya al certamen en comparació al de les altres regions espanyoles.⁹³ Durant la recepció del dia 14 de setembre a l'Hotel de Ville de la capital francesa, Pompeu Gener fa un discurs grandiloqüent en el que elogia el paper de far del progrés científic, tecnològic, intel·lectual i artístic que exercia, als seus ulls, la *cit  lumiere*. En el discurs, transcrit per l'enviat de *La Vanguardia* Miquel Utrillo, afirmava:

Barcelona, el gran centro productor español, espera de París todos los progresos, pues de París recibimos nosotros la luz y el progreso, es decir; la libertad. Todo hombre dedicado al trabajo tiene necesidad de libertad y Barcelona, en cuyo centro se cultivan todos los ramos de la actividad humana, no puede ni debe olvidar que es en París donde se proclamaron los derechos del hombre.⁹⁴

El mateix Gener s'encarregaria de relatar, en una cr nica no exempta d'una certa pompa, la seva experiència al capdavant de la delegació d'obers de Barcelona a les

90 Carta de Víctor Balaguer a Pompeu Gener, 14 de febrer de 1883, *Fons Pompeu Gener: AHC*, Barcelona, Capsa 9.

91 P. Gener, “La exposición de  msterdam”, *La ilustración artística*, Barcelona, 6 d'agost de 1883; 27 d'agost de 1883; 10 de setembre de 1883; 24 de setembre de 1883; 8 d'octubre de 1883.

92 P. Gener, “Exposición Universal de Barcelona: Palacio de Bellas Artes; sección de antigüedades”, *La Vanguardia*, Barcelona, 9 d'octubre de 1888; “Palacio de Bellas Artes: sección arqueol gica”, *ibid*, 16 d'octubre de 1888; “Palacio de Bellas Artes: salones de pintura”, *ibid*, 16 de novembre de 1888; “Palacio de Bellas Artes: salones de pintura: España”, *ibid*, 28 de novembre de 1888; “Palacio de Bellas Artes: pintura: sección española”, *ibid*, 3 de desembre de 1888; “Palacio de Bellas Artes: pintura: sección española”, *ibid*, 12 de desembre de 1888; “Palacio de Bellas Artes: instalaciones de la real casa”, *ibid*, 3 de gener de 1888.

93 L'aprovació de les condicions de l'esmentada delegació en sessió plenària consten a “Sesión del Ayuntamiento”, *La Vanguardia*, Barcelona, 14 de juny de 1889, p. 2. A banda d'aquesta responsabilitat, Gener envia també algunes cròniques sobre el pavelló espanyol i la presència catalana al diari *El Barcelon s*: P. Gener, “Exposición Universal de París”, *El Barcelon s*, Barcelona, 31 d'agost de 1889; 5 de setembre de 1889 i 24 de setembre de 1889,

94 M. Utrillo, “Desde París”, *La Vanguardia*, Barcelona, 18 de setembre de 1889, p. 2.

pàgines del diari *El Barcelonés*⁹⁵. En definitiva, l'interès de Pompeu Gener per les Exposicions Universals tradueix perfectament la seva confiança en les capacitats de superació i progrés de la humanitat. L'art en elles exposat, tal com les meravelles de la tecnologia i la ciència, reflectien de forma sublim aquesta millora incessant de l'esperit humà. Aquesta és la visió que transmet en els diferents articles i cròniques que dedica a les Exposicions Universals durant la dècada dels vuitanta, amplificant per al públic català el clima de confiança en la ciència i el progrés regnant a les capitals europees. És evident que en aquests articles, publicats molts d'ells per un rotatiu conservador com *La Vanguardia*, Gener destil·la un progressisme genèric, deixant de banda les estridències que les seves concepcions positivistes portaven implícites, moderant els seus horitzons liberals i republicans. Es pot parlar pròpiament, si tenim en compte la seva trajectòria, d'un Gener polifacètic, interessat per la filosofia, l'antropologia, la història de les religions, la crítica literària, l'art i la política. El seu interès per les Exposicions Universals, sobretot durant aquesta dècada dels 80, reflecteix una certa pretensió de fer arribar les seves tesis positivistes i progressistes a un públic majoritàriament burgès.

Una de les facetes de Pompeu Gener sobre les quals potser no s'ha posat prou esment fins ara és la de creador, tant en el gènere teatral com en el narratiu. En aquest sentit, tot i que no mostra ni de bon tros un talent genial i innovador, també s'ha de valorar la seva contribució a la revitalització del panorama cultural català a través de la producció literària. Si les seves crítiques literàries i artístiques contribueixen a la introducció i difusió de les noves tendències a Catalunya, les seves obres teatrals i els seus textos narratius pretenen, amb més o menys èxit, popularitzar-les. És evident, en aquest sentit, el valor instrumental del teatre en establir un vincle més directe entre l'autor i el públic. Tal com remarca José-Carlos Mainer, *Ningún otro género literario garantizaba tanto como el teatro la visibilidad a sus creadores, a través de una serie de protocolos que se habían establecido en el siglo XIX y que se consolidaron y ampliaron en el siglo XX.*⁹⁶

El mateix José-Carlos Mainer posa de relleu, tanmateix, que la receptivitat popular del gènere teatral no anava acompanyada d'una facilitat de difusió de les noves corrents i tendències de finals de segle XIX: el naturalisme i el simbolisme. Aquesta dificultat caldria relacionar-la amb la mentalitat conservadora d'una classe burgesa poc amiga de sobresalts i escàndols morals. “*Es patente que en España la representividad social de lo*

95 P. Gener, “La recepción en el municipio de Paris de los obreros de Barcelona”, *El Barcelonés*, Barcelona, 17 de setembre de 1889, p. 1.

96 J. C. Mainer, *Historia de la literatura española*, Vol VI: Modernidad y nacionalismo 1900-1939, Crítica: Barcelona, 2010, p. 198-9

*teatral no fue acompañada de la capacidad de innovación ni en los textos ni en los recursos escénicos. La convicción de que el teatro español era un reflejo de una clase media sin preocupaciones ni deseosa de novedades de ningún tipo, era un tópico de la crítica más sagaz y también una realidad incuestionable. La recepción de las dos corrientes más poderosas del teatro extranjero —el naturalismo y simbolismo, a menudo imbricadas— fue muy parsimoniosa.*⁹⁷ El mateix Gener, en aquest sentit, és clarament hostil a aquestes corrents i opta per un realisme ben entès en les seves obres, contenint però moltes d'elles una forta dosi de sarcasme, ironia i fantasia, fins el punt de la utilització de l'esperpent i el grotesc.

Per Consuelo Triviño, la immersió de Pompeu Gener en el món del teatre s'explica per les dificultats econòmiques que pateix sobretot a partir del canvi de segle, amb la davallada progressiva del seu protagonisme en la vida intel·lectual catalana i espanyola. *“La falta de medios lo llevó a probar suerte en el teatro, que tanta acogida tenía en la ciudad condal, así como a buscar colaboraciones en el extranjero donde escribía muchas veces por encargo y siguiendo las indicaciones de los directores de las revistas, tipo El Mercurio de Nueva Orleans, donde envió críticas de arte o el Mundial Magazine dirigido por Rubén Darío.”*⁹⁸ Si bé és cert que aquestes col·laboracions, a partir de 1908, a les revistes sud-americanes —on escriu sobretot històries i llegendes força digeribles per al gran públic— venien motivades sobretot per una necessitat pecuniària, no és menys cert que la vinculació de Pompeu Gener al món del teatre havia començat ja a principis de la dècada dels 90, quan gaudia encara d'un remarcable crèdit intel·lectual, i que aquest era el seu gènere predilecte en les seves concepcions i teories literàries. L'estrena del seu primer drama, *Senyors de Paper*, del qual Gener era coautor juntament amb Lluís Ruíz Contreras, es produeix al Teatre Novedades el 22 d'abril de l'any 1892 i és acollida amb certa expectació pels diferents mitjans barcelonins i madrilenys. Aquesta obra era una adaptació al català de *Les gros joueurs* escrit pels mateixos Gener i Ruíz Contreras en francès i pensada per a ser representada per l'actriu Sarah Bernhardt. La història es teixeix entorn del personatge de Dionís, personatge heroic i intel·ligent, que s'enamora d'una jove pertanyent a una família burgesa enriquida per l'especulació borsària. La història d'un amor impossible esdevé una important crítica a la moral i a la idiosincràsia burgeses. Pel seu realisme i per la forma crua com retrata la psicologia i la mesquinesa dels seus personatges, *Senyors de Paper*

97 Ibid, p. 199

98 C. Triviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 26.

és criticada durament pels mitjans més conservadors, que hi veuen un veritable atemptat contra la moralitat, sobretot en el seu tercer acte. La crítica del diari conservador *La Dinastía*, que es fa ressò del naturalisme que impregna l'obra, arriba a aconsellar la supressió o profunda modificació d'aquest tercer acte: “*Reducida a dos actos la producción de los señores Gener y Ruiz, acortadas algunas escenas, suprimiendo en absoluto o en buena parte al menos los discursos de Dionís, y quitando del diálogo varias frases de un realismo un poquillo pronunciado, Los señores de paper aun podría alcanzar mediano éxito, porque en los dos primeros actos hay algunas escenas bien presentadas y algunos rasgos de ingenio que demuestran que los autores no carecen de cualidades para escribir obras escénicas.*”⁹⁹ La crítica de *La Vanguardia*, en canvi, valorava la voluntat innovadora de l'obra de Pompeu Gener i Lluís Ruíz Contreras, però criticava també l'excessiva cruesa del darrer acte, que considerava prescindible per al conjunt de l'obra. El crític qualifica d'excessivament pessimista la filosofia exposada per boca de Dionís, trobant-la sospitosa de socialisme: “*Y la filosofía pesimista del mismo personaje con respecto al estado social moderno, filosofía expuesta con vigor y con discreción, aunque a ratos con proporciones dogmático-oratorias, degenera también en este tercer acto en prédica socialista o poco menos.*”¹⁰⁰ La crítica més benèvola de l'obra prové de *La Publicidad*, que, tot i que en destaca els defectes de forma, la valora pel seu rerefons moral i la situa per sobre de la mediocritat imperant en l'escena: “*Sea como fuere, Los señores de paper es una obra notable, que sale de la vulgaridad; bien al contrario, es valiente y busca la lucha contra muchas preocupaciones y convencionalismos.*”¹⁰¹

Senyors de Paper és reestrenada, amb importants modificacions, el 13 de desembre de 1901 al Teatre Romea, després d'una polèmica de Gener i Ruíz Contreras per l'autoria de l'obra. De fet, aquesta polèmica havia obligat a extreure la part de Ruíz Contreras, refosa a *Los vencidos* (1894), del text final de *Senyors de Paper*. Aquesta reestrena, precedida de la polèmica entre els coautors, suscita altre cop crítiques a l'obra per immoral i ultra-modernista. Per defensar-se d'aquestes crítiques, Pompeu Gener publica a *Juventut* “En defensa pròpia”, un article en què contraposa aquestes crítiques a la bona acollida del públic i a les crítiques favorables aparegudes a l'exterior, com la d'Ephrem Vincent al *Mercure de France* de febrer de 1902. Val a dir que la crítica de Vincent,

99 J. Sendra i Puig, “Los estrenos”, *La Dinastía*, Barcelona, 24 d'abril de 1892, p. 2.

100 B.A., “Teatros”, *La Vanguardia*, Barcelona, 23 d'abril de 1892, p. 5.

101 “Teatro de novedades”, *La publicidad*, Barcelona, 24 d'abril de 1892, p. 2.

amb qui Gener mantenia una relació estreta, era força elogiosa: “Senyors de paper! *Qui n’est pas, comme on pourrait le croire, un simple délassément de philosophe et de savant, mais un ouvrage de haute portée moralisatrice. De l’art dramatique Pompeyo Gener ne veut pas faire son violon d’Ingres, mais un tremplin qui lui permette de protester à haute voix contre une société dont il méprise les frivoles occupations. Le cadre, encore que modernisé, reste puissamment balzacien avec je ne sais quel reflet d’influence goëthienne.*”¹⁰²

L’aval d’un crític de prestigi com Vincent permetia a Gener relacionar les males crítiques rebudes des dels mitjans espanyols amb altres factors que res tenien a veure amb el valor real de l’art i la literatura. Només l’enveja, la mediocritat i la mala comprensió de la funció social de l’art podien induir crítiques com les que *Senyors de Paper* havia suscitat. En la defensa de Gener recobren vigor algunes de les tesis de *Literaturas Malsanas*, recobertes això sí d’una pàtina vitalista i nietzschiana. La crítica literària i artística, sovint destructiva, es basava en criteris curts de mires que obviaven la funció social de les obres, l’enaltiment de l’esperit humà. Amb aquests arguments, sosté que *Senyors de paper*, obra que no passaria pas a la posteritat, contribuïa de ple a aquesta funció, fet que no haurien sabut apreciar els crítics, fossin de tarannà conservador o liberal.

Drama social, drama pel poble, drama de fins altament humans, superhumans, combatre al mal en pro del bé, en favor del progrés contra el retrocés, en favor dels drets del cor, de la nostra espècie que té dret a formar-se millor que la nostra, això no és Art, això no és drama, diuen els imbècils, raça de crítics subhumans, grípia de cervells estantissos i de cors raquítics, que ni al fer mal saben ésser grans, ni reptar, ni renegar amb la sublim heroïcitat hel·lènica dels Atrides!¹⁰³

Però *Senyors de Paper!* no és la única incursió de Pompeu Gener en la dramaturgia. Tot i la batalla que mantenia amb una crítica que li escatimava qualsevol elogi, durant la primera dècada del segle XX escriu altres obres teatrals per a ser representades, en català i en castellà. El 1905 publica, en col·laboració amb Braulio Omedes, *El Señor ministro*¹⁰⁴, obra representada a principis del 1906 a Barcelona i que construeix un retrat de la corrupció política de la Restauració. Per les mateixes calendes signa, en clau

102 E. Vincent, “Lettres Espagnoles”, *Mercure de France*, Paris, febrer de 1902, p. 552.

103 P. Gener, “En defensa pròpia”, *Joventut*, Barcelona, 20 de febrer de 1902, p. 123.

104 P. Gener; H. B. Omedes, *El Señor ministro: comedia dramática en tres actos y un prólogo de costumbres políticas de fines del siglo XIX*, Libreria de Antonio López: Barcelona, 1905.

satírica i humorística, *L'Agència d'informes comercials*, publicada el 1905 després d'aparèixer en diferents números de la revista *Joventut*.¹⁰⁵ Aquesta obra fou representada de forma intermitent al Romea durant el 1905 i el 1906. També s'estrena durant el 1906 al teatre Apol·lo *El Capitán Tormenta o La toma de la Bastilla*, un drama ambientat en els anys immediatament anteriors a la revolució francesa i anys després, el 1915, publicat en paper.¹⁰⁶ Més endavant, després del reflux del modernisme i sota l'hegemonia cultural noucentista, Pompeu Gener signa també *Doctor Stumper*, apareguda l'any 1909 i representada el mateix any al Romea.¹⁰⁷ Un any després, apareix encara *El Patró Pere Marc*.¹⁰⁸ A banda de les obres anteriorment citades, cal destacar la traducció que realitza d'*Els Espectres* de Henrik Ibsen (1903)¹⁰⁹ i de *Monna Vanna* de Maurice Maeterlinck (1904). També tradueix i adapta *Hamlet* de William Shakespeare per a ser representada l'any 1912 i *Chateau Morgueaux* i *La terra del sol* per a ser representades al Teatre Català durant l'any 1911.

Tot i que seria exagerat situar a Pompeu Gener com un dels autors més remarcables de la Catalunya modernista, cal no menystenir la seva incursió en el gènere teatral. A través de les seves obres, sovint amb un to disbauxat i còmic, pretenia difondre en el gran públic el seu pensament filosòfic i estètic. La funció de l'art era desvetllar en el públic una certa consciència sobre el context social i polític en el qual estava immers i, sobretot, un enaltiment de l'esperit a través del qual s'havia d'atènyer un progrés en tots els sentits. Totes les seves obres, des de les de tarannà més històric a les comèdies més disbauxades, intentaven aconseguir un cert efecte desvetllador. Que Pompeu Gener utilitzés reiteradament l'element còmic es devia a l'alta i seriosa consideració que tenia de l'humor. Potser la utilització reiterada d'aquest element, sobretot en els seus escrits literaris, contribuï en gran mesura al descrèdit del conjunt de la seva obra. En aquest sentit, el seu estil s'oposava diametralment als cànons estètics d'un noucentisme classicista i pompós que només considerà les seves obres en to de burla –quan no les tingué en la més absoluta ignorància. I, tanmateix, no es pot oblidar ni menystenir la participació de Pompeu Gener, com a animador cultural i com a autor teatral secundari, en la dinamització de l'escena barcelonina de finals de segle XIX i principis del XX.

105 P. Gener, *L'agència d'informes comercials: disbarat comich-lírich-coreogràfic en un acte*, Biblioteca Joventut: Barcelona, 1905.

106 P. Gener, *El Capitán Tormenta o La toma de la Bastilla*, Biblioteca Teatro Mundial: Barcelona, 1915

107 P. Gener, *Doctor Stumper: comedia humorística-filosòfica en un acte*, Imprempta de la Vda. De J. Cunill: Barcelona, 1909.

108 P. Gener, *El Patró Pere Marc: drama en un acte*, Bartomeu Baixarías: Barcelona, 1910.

109 H. Ibsen, *Los espectros*, Casa Maucci: Buenos Aires, 1903.

Les incursions en el gènere teatral no constitueixen però les úniques aportacions literàries de Pompeu Gener. És considerable, en el camp de la narrativa, el nombre de contes, faules i llegendes (passades pel seu sedàs) que publica en diferents revistes a partir de 1900, especialment a la catalana *Joventut* i a les americanes *Caras y Caretas* i *Mundial*. Ja anteriorment havia publicat *Los cent conçeysls del Conçeyl de Cent* (1891)¹¹⁰, una col·lecció d'aforismes moralitzants suposadament escrits per un frare imaginari durant l'edat mitjana i que constitueixen més aviat un escarni –amb un to més aviat innocent- dels preceptes de la moral cristiana. És però a partir de l'època de *Joventut* que Pompeu Gener comença a publicar les seves primeres narracions breus, de tarannà força divers. En aquest gènere destaquen algunes històries amb un decorat clarament oníric com “La pesadilla dels parents”¹¹¹, una crítica de les obligacions familiars a través de la narració d'un malson, o bé “El cavall de panyo o la plaça de l'Empordà”, un conte amb un to més aviat infantil i fantàstic en què Gener es defineix com un somniador fantasiós.

Fins somnio despert, i a vegades arribo a creure que en tota la meua vida no he fet res més que somniar. Tant, que confonc el real amb el fantàstic, convençut comestic que el més real, l'únic real, és el que passa dins de nosaltres mateixos.¹¹²

També, sense sortir del tot d'aquesta orientació de caire oníric, cal remarcar alguns relats que es podrien situar en l'àmbit de la ciència ficció com “El telèfono ultra-mundial”¹¹³, “El Teological Palace.”¹¹⁴, “Un somni futurista espatarrant”¹¹⁵ o “Una profecia espatarrant”¹¹⁶: relats remarcables no tant per la seva qualitat literària sinó perquè a la Catalunya de principis de segle XX constituïen una veritable curiositat exòtica. També en aquests anys, fos per una inquietud personal o bé per necessitats pecuniàries, Pompeu Gener recorre a la publicació de nombroses llegendes i faules d'origen molt divers i gairebé sempre amb una certa moral. Destaca en aquest camp

110 Se'n publicaren diverses edicions, la primera a l'editorial de l'Avenç: P. Gener, *Los Cent conçeysls del Conçeyl de Cent escrits de ma de fra Feliu Piu de Sanct Guiu canonie de la Seu ab altres maximes e veritats que shi enclouhen e son en vers*. Barcelona: L'Avenç, 1891.

111 P. Gener, “La pesadilla dels parents”, *Joventut*, Barcelona, 27 de setembre de 1900, p. 518-20.

112 P. Gener, “El cavall de panyo o la plaça de l'Empordà. Somni fantàstic.”, *Joventut*, Barcelona, 26 de febrer de 1903, p. 144.

113 P. Gener, “El telèfono ultra-mundial”, *L'Esquella de la Torratxa*, Barcelona, 16 de juny de 1911, p. 373-4.

114 P. Gener, Pompeu, “El Teological Palace. Anécdota futura”, *Papitu*, Barcelona, 21 de juny de 1911, p. 440 i 28 de juny de 1911, p. 453.

115 P. Gener, “Un somni futurista espatarrant”, *Gall*, Barcelona, 30 de novembre de 1912, p. 355-6.

116 P. Gener, “Una profecia espatarrant”, *Papitu*, Barcelona, 20 de gener de 1909, p. 142.

“Una teogonia índia”¹¹⁷, publicada a la revista *Joventut* i on Gener exposa, en forma d’auca –amb dibuixos d’Apel·les Mestres- una teogonia visnuïta. També cal citar, publicada a la mateixa revista, la sèrie “Faulas, apòlegs, llegendes, contes o el que vulgueu.” La primera d’elles inclou una faula grega sobre l’origen de la humanitat i una faula hindú sobre els efectes subjugadors de la fe¹¹⁸; la segona és una faula gòtica sobre la ignorància que provoca el temor del càstig i la creença en el dogma¹¹⁹; i la tercera és la història d’un francès que intenta demostrar que el vici nacional dels espanyols és robar¹²⁰. Posteriorment tornaria a publicar algunes d’aquestes faules, ampliant-les considerablement, amb el volum *Del presente, del pasado y del futuro*.¹²¹

Així mateix, són nombroses les llegendes històriques que escriu a partir de la seva època de *Joventut*, com les medievals “De com n’hagué nom la ciutat de Lió i el golf de prop d’ací que aital nom en porta”¹²² i “El milagro”. A la revista *Caras y Caretas* publica, entre altres, “Los tres guerrilleros”¹²³, llegenda sobre una banda de miquelets, i “Esclavos de la verdad”¹²⁴, una tràgica història de mariners; a *El Mundial* publica, amb un rerefons històric, “La noche de navidad de los dos compañeros de armas”¹²⁵, un relat ambientat en la segona guerra carlina.

També són destacables alguns relats de tarannà exòtic que juguen amb l’atracció exercida pel romàntic i difús concepte d’orient en l’imaginari occidental, com “La balada de Djuini y Zegal”¹²⁶, “El consejo del ermitaño de Siva”¹²⁷, “La fidelidad de una viuda”¹²⁸, una llegenda japonesa, o “Las pascuas de navidad de *el moro loco*”¹²⁹. Així mateix, cal remarcar la publicació d’alguns monòlegs, utilitzant normalment el sentit de l’humor i jugant amb situacions esperpèntiques: “El Bon diable”¹³⁰ –una sàtira sobre els

117 P. Gener, “Una teogonia índia”, *Joventut*, Barcelona, 3 de gener de 1901, p. 8-13.

118 P. Gener, “Faulas, apòlegs, llegendes, contes o el que vulgueu”, *Joventut*, Barcelona, 25 de febrer de 1904, p. 129-130.

119 P. Gener, “Faulas, apòlegs, llegendes, contes o el que vulgueu”, *Joventut*, 10 de març de 1904, p. 161

120 P. Gener, “Faulas, apòlegs, llegendes, contes o el que vulgueu”, *Joventut*, Barcelona, 14 d’abril de 1904, p. 243-4.

121 P. Gener, *Del presente, del pasado y del futuro*, Paris, Louis-Michaud, 1912.

122 P. Gener, “De com n’hagué nom la ciutat de Lió i el golf de prop d’ací que aital nom en porta”, *Joventut*, Barcelona 1 de setembre de 1904, p. 580-1.

123 P. Gener, “Los tres guerrilleros”, *Caras y Caretas*, Buenos Aires, 4 de gener de 1908, p. 113-4.

124 P. Gener, “Esclavos de la verdad”, *Caras y Caretas*, Buenos Aires, 9 de maig de 1908, p. 48.

125 P. Gener, “La noche de navidad de los dos compañeros de armas”, *El mundial*, Paris, desembre 1912, p. 697-704

126 P. Gener, “La balada de Djuini y Zegal. Cuento persa del siglo VIII”, *La ilustración artística*, Barcelona, 24 de novembre de 1902, p. 763-4.

127 P. Gener, “El consejo del ermitaño de Siva”, *Caras y Caretas*, 31 d’agost de 1907, p. 27.

128 P. Gener, “La fidelidad de una viuda”. *Caras y Caretas*, Buenos Aires, 23 de març de 1908, p. 60

129 P. Gener, “Las pascuas de navidad de *el moro loco*”, *El mundial*, Paris, desembre de 1913, p. 178-84.

130 P. Gener, “El Bon diable”, *Joventut*, Barcelona, 25 de maig de 1905, p. 333-5.

conceptes cristians de cel i infern-, “L’americana vermella”¹³¹ i, sobretot, el recull *Monòlegs extravagants*, publicat el 1910.¹³²

Prosseguint amb aquestes incursions en el gènere de la narrativa breu, Pompeu Gener publica a partir de la primera dècada del segle XX alguns reculls de contes i algunes novel·les que, tot i que d’una transcendència més aviat discreta, pretenen plasmar literàriament i difondre entre el gran públic el seu pensament. Algunes d’aquestes obres, amb una influència clarament romàntica, tenen com a mòbil la passió amorosa, com *Leyendas de amor*¹³³ o *Agna-Maria*, una llegenda novel·lada ambientada en la Guerra dels Segadors.¹³⁴ Aquesta recurrència a un ideal de passió femenina que harmonitzava plenament amb les concepcions estètiques i heroiques de Gener, seria plasmada en algunes obres més, com en el recull de llegendes *Dones de cor*¹³⁵ o *La dona mediterrània*.¹³⁶ Bona part d’aquestes novel·les o relats breus tenien, a més, un clar rerefons històric, a través del qual Pompeu Gener pot exposar la seva visió de la història moguda per la pugna entre el progrés i la reacció, la llibertat i l’opressió. En aquest sentit cal situar *El Capitán Proteo*¹³⁷, novel·la ambientada en els moments preliminars a la revolució francesa i publicada en diversos lliuraments durant el 1912 a la revista *El Mundial*, o *Pasión y muerte de Miguel Servet*, que combina de forma gairebé impossible una primera part assagística sobre la vida del pensador i una segona part on es novel·la el tràgic final de la seva vida¹³⁸. La vida de Miquel Servet havia fascinat a Pompeu Gener ja a partir de la seva època de *Juventut*, sostenint de forma remarcable a través d’alguns articles¹³⁹ la seva catalanitat i lluitant per aconseguir un reconeixement públic de la seva figura a Catalunya durant l’any 1911, quan se’n commemoraven quatre-cents del seu naixement. Fruit d’aquesta inquietud per recuperar la memòria de Miquel Servet –en el qual Gener hi veu un lliurepensador *avant la lettre*- és també *Servet: reforma contra renacimiento* amb un to més assagístic¹⁴⁰.

131 P. Gener, “L’americana vermella. Monòleg”, *Juventut*, Barcelona, 3 d’agost de 1905, p. 499-501.

132 P. Gener, *Monòlegs extravagants*. Barcelona: Millà, 1910.

133 P. Gener, *Leyendas de amor*. Barcelona: Llordachs, 1902.

134 P. Gener, *Agna-Maria: llegenda del temps de la guerra dels Segadors, 1640-1647*. Fidel Giró: Barcelona, 1904.

135 P. Gener, *Dones de cor: novel·les sobre llegendes antigues*, Domènech: Barcelona, 1907

136 P. Gener, *La dona mediterrània: llegendes històriques*, Societat Catalana d’Edicions: Barcelona 1916

137 P. Gener, *El capitán Proteo*, Louis Michaud: Paris, 1913

138 P. Gener, *Pasión y muerte de Miguel Servet*, Ollendorf: Paris, 1909.

139 P. Gener, “Reivindicació de Miquel Servet”, *Juventut*, Barcelona, 29 d’octubre de 1903, p. 705-7 i 5 de novembre de 1903, p. 721-722; “Més llum sobre l’assumpto Servet”, *Juventut*, Barcelona, 3 de desembre de 1903, p. 790-1

140 P. Gener, *Servet: reforma contra Renacimiento*, Maucci: Barcelona, 1911.

Capítol a part mereixen els llibres autobiogràfics que publica en els darrers anys de la seva vida, plens de vivències personals, anècdotes curioses i del sentit de l'humor que tant el caracteritzaria i que, tot sigui dit, l'acabaria estigmatitzant de forma negativa. Cal destacar, entre aquestes obres, *Vida anecdòtica de Pompeius Gener*¹⁴¹, *Pensant, sentint i rient*¹⁴², *La taverna intel·lectual*¹⁴³ i, ja poc abans de la seva mort, *Coses d'en Peius*.¹⁴⁴ Aquests relats autobiogràfics són especialment importants perquè, a banda de permetre'ns penetrar en el caràcter sorneguer de *Peius*, ens retraten bona part de les seves vivències en el món artístic i intel·lectual de les darreres dècades del segle XIX i les primeres del XX. Exageracions a part -que cal saber destriar i no sempre és fàcil de fer-ho-, és evident que el seu protagonisme en aquest món és força remarcable. No és menys evident, però, que el seu nom no ha passat a la història de la literatura catalana com una de les seves primeres figures. Les seves obres no foren massa valorades en el seu moment ni els hi són atribuïbles una gran qualitat literària, encara que moltes d'elles desborden en imaginació i moltes altres tenen una pretensió clarament filosòfica, en connexió amb les seves idees sobre la funció social de l'art i les darreres idees vitalistes assimilades durant la darrera dècada del segle XIX. És precisament la introducció d'aquestes idees vitalistes nietzschianes a través dels seus escrits divulgatius, però també dels seus treballs literaris, el que valora Gonzalo Sobejano en Pompeu Gener de cara a situar-lo en la història de la literatura catalana i espanyola. Per la resta, Sobejano el considera un personatge totalment secundari en el panorama literari finisecular: *“Fuera de su intervención en el naciente modernismo catalán, nadie le reconoce un lugar en los anales de la literatura española. Pero ese lugar debe concedérsela en una historia literaria que, además de a las eminencias creadoras, atiende a las medianías cooperadoras. Gener, qué duda cabe, cumplió un papel digno de recuerdo. A pesar de sus embrollos, plagios y pueriles contrabandos, acertó a airear en el ambiente catalán, pero también en el castellano y en la América hispánica (donde sus libros eran muy leídos) doctrinas y nombres de aquella Europa bullente de la segunda mitad del siglo XIX. No siempre asimiló bien tales doctrinas; más bien las barajó y mezcló arbitrariamente, pasando de unas ideas a otras, de un estilo a otro, con la falta de unidad auténtica que caracteriza al filisteo de la cultura. No obstante, o quizá por eso mismo, suscitó discusiones, provocó a lecturas, sembró posibilidades. En el haber de*

141 P. Gener, *Vida anecdòtica de Pompeius Gener : recull d'acudits i facècies*, Millà: Barcelona, 1903.

142 P. Gener, *Pensant, sentint i rient. Aplec d'escrits selectes*, Millà: Barcelona, 1911.

143 P. Gener, *La taverna intel·lectual: de les meves memòries*, Ràfols: Barcelona, 1917.

144 P. Gener, *Coses d'en Peius*, Millà: Barcelona, 1920.

*este inquieto publicista –escritor en tres lenguas, viajero infatigable, a quien Maragall llamaba “el más soñador de todos nosotros”- hay que colocar, en lo que hace al influjo de Nietzsche en España, estas aportaciones: Crítica del decadentismo finisecular, exaltación de la individualidad y proyección de un tipo sobrehumano, propaganda de la moral de la vida ascendente y ataque al cristianismo en un momento en que éste, por obra del evangelismo tolstoyano, tendía a recrudecer sus principios ascéticos.”*¹⁴⁵

Aquesta funció mediatra el convertiria fins i tot, segons Sobejano, en una mena d'estimulador intel·lectual de la Generació del 1898, que recolliria bona part de les tendències apuntades per Gener. Tot i que el judici de Sobejano sobre la rellevància de Pompeu Gener en el panorama literari espanyol és força ajustat, cal dir que parteix d'un cert biaix axiomàtic: el seu centralisme i el dogmatisme amb que entén el concepte de *Generació del 98*, com un punt d'arribada, com la culminació necessària d'un conjunt de tendències intel·lectuals i literàries prèvies.

Ben diferent, en canvi, és la valoració que fa Consuelo Triviño de la seva trajectòria, atribuint a les limitacions de la vida intel·lectual barcelonina i als seus problemes econòmics el relatiu declivi intel·lectual d'un Pompeu Gener que enfoca cada cop més els seus esforços a la crítica literària, a obres molt divulgatives i a petits treballs literaris d'escassa rellevància. Treballs que li aportaven un certs ingressos però que limitaven considerablement les seves potencialitats intel·lectuals: *“En Barcelona, aún con la intensa actividad de la última década del siglo XIX, Gener debió sentirse limitado en sus elevadas aspiraciones. Esto, unido a sus estrecheces económicas, explica, como se ha dicho, su declive intelectual. Los trabajos que publicó después de La muerte y el diablo no alcanzan el nivel de este libro. Gener recogió leyendas orientales que publicó en revistas frívolas como Caras y Caretas de Buenos Aires; probó suerte en el teatro como crítico y libretista; escribió novelas y crónicas sobre pintores y escultores catalanes; comentó novedades bibliográficas y tradujo a Ibsen y Nietzsche.”*¹⁴⁶

Seria ociós plantejar-se fins on hauria pogut arribar intel·lectualment Pompeu Gener en cas de no haver-se vist constret a acceptar aquest tipus de treballs més populars i divulgatius. Tanmateix, alhora de valorar el conjunt de la seva obra intel·lectual hem de tenir en compte l'amplitud que aquesta abasta: des de contes fantàstics a obres amb pretensió de filosòfiques, passant per anècdotes humorístiques i obres dramàtiques. És evident que pocs autors de l'època tenen una obra tant polièdrica i variada. I, tanmateix,

145 G. Sobejano, *Nietzsche en España (1890-1970)*, op. cit., p. 173.

146 C. Triviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 32.

en cadascuna d'aquestes obres, al marge de la seva originalitat i la seva qualitat, traspua un pensament unitari que pot ser fàcilment identificable. Fins a quin punt, a més, Pompeu Gener no va triar a propòsit expressar el seu pensament a través de mitjans populars? En aquest sentit, tot i que era conscient dels perills de la massificació de la cultura, també n'era de les potencialitats que oferien uns mitjans de masses que permetien fer arribar aquesta cultura a capes cada cop més àmplies de població. En el context del seu optimisme positivista, és fàcilment deduïble que, com a mínim, Pompeu Gener tenia l'esperança que aquests mitjans, utilitzats de manera adequada, podien constituir un bon instrument d'elevació cultural i espiritual de la humanitat.

3. Entre París i Barcelona

Un cop situat el pensament de Pompeu Gener en el context de les tendències filosòfiques, artístiques i literàries finiseculars, és indispensable valorar la seva participació activa i la seva influència en la vida cultural i intel·lectual a Catalunya i Espanya. Primerament cal valorar la seva vinculació amb el món intel·lectual francès, d'on extreu les fonts principals que basteixen les seves teories. París és als seus ulls una veritable Meca del coneixement i el pensament i ja des de finals de la dècada dels setanta realitza perllongades estades a la capital francesa, on s'impregna de les darreres tendències filosòfiques i artístiques. Gener és un dels primers catalans en tenir una comunicació fluïda i estable amb la intel·lectualitat francesa i aquest fet li atorga un cert crèdit, a partir del qual pot actuar amb un cert marge de maniobra en el món cultural i intel·lectual català i espanyol. Òbviament, no és fàcil dilucidar la influència real exercida per Pompeu Gener sobre el modernisme català i, encara menys, l'abast sociològic que assoleixen les seves propostes. Tanmateix, cal abordar la qüestió a través d'una perspectiva comparada, fent èmfasi en les interaccions i feedbacks establerts amb protagonistes del món cultural i intel·lectual català. De la mateixa forma, també cal abordar la qüestió del diàleg –més polèmic- amb el món intel·lectual castellà tenint en compte aquestes interaccions. Cas apart és la influència que la seva obra exerceix en el món intel·lectual i artístic llatinoamericà, amb un prestigi sorprenentment important. Només a partir de l'anàlisi d'aquestes relacions i de la imatge històrica distorsionada que es crea del personatge, es pot aspirar a arribar a un balanç sobre la importància de Pompeu Gener en el món cultural i intel·lectual de l'època en què li tocà viure.

Pompeu Gener i els cercles intel·lectuals de París

Pompeu Gener comença a teixir relacions amb els medis intel·lectuals francesos, especialment a través dels cercles positivistes, a partir de mitjans de la dècada dels setanta. Sembla que el primer contacte rellevant que estableix és amb Émile Littré, a mitjans de 1874, quan en una carta li demana que li prorrogui una obra sobre la qual estava treballant aleshores i que acabaria esdevenint *La Mort et le Diable*.¹ Després d'uns mesos d'espera, Littré respon a la demanda de Gener en una carta, datada al 15

¹ Aquesta petició es pot trobar en el borrador d'una carta datada a 20 de juny de 1874. *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 4.

de gener de 1875, on li adjunta el que cinc anys més tard seria el prefaci de *La Mort et le Diable*. En el text Littré reflexiona, en to molt genèric –no podia ser d'altra forma, doncs l'obra no estava encara enllestida– sobre la força de penetració de la filosofia positiva, que acompanyava necessàriament la modernització de la societat i en la qual reconeix en Pompeu Gener un exponent remarcable en la catòlica Espanya: “*Il vaut la peine de remarquer combien est grande la force de pénétration de cette philosophie. La voilà qui va, au milieu de la catholique Espagne, dans ce pays que la théologie a gardé si longtemps contre toute invasion de l'esprit moderne, s'adresser à des intelligences qu'elle attire, qu'elle charme et soumet à sa loi. (...) Cette force de pénétration appartenant à la philosophie positive, même au travers de milieux les plus réfractaires en apparence, est non un miracle, mais un effet naturel et historique de l'évolution qui, commune à notre occident, en a préparé plus ou moins toutes les parties.*”² En un context en què les inexorables lleis del progrés havien d'implicar per força l'expansió de les doctrines positivistes, Littré reconeix en Pompeu Gener un dels pioners de la filosofia positiva a l'estat espanyol, un “obrer de la primera hora” al servei de la difusió de les seves veritats: “*Au point de vue où je suis placé et malgré ma qualité d'étranger et mon éloignement, je me permets d'attribuer une grande importance à tous les travaux qui ont pour objet de faire connaître et de propager en Espagne la philosophie positive. Dans toutes les régions que s'ouvrent, il est des pionniers qui devancent les autres et créent les premiers défrichements. C'est vous et ceux qui ont reçu les mêmes influences, qui êtes les ouvriers de la première heure et qui, dans votre mission spontanée, ne devez plaindre ni efforts, ni labeurs, ni sacrifices.*”³ Segons Littré, l'evolució de la societat, que passava necessàriament de l'estadi teològic al científic, implicava la difusió d'una cosmovisió positiva, de la qual l'obra de Pompeu Gener n'era un exponent clar: “*À mesure que la théologie décroît, les sciences prennent plus d'importance dans la société. A mesure que les sciences prennent plus d'importance dans la société, les éléments de la philosophie positive se répandent d'avantage. Votre livre en es un témoignage pour l'Espagne.*”⁴

Sembla ser que la relació amb Émile Littré comportaria dos anys més tard un principi d'acord en funció del qual Pompeu Gener havia de traduir les seves obres al castellà a

2 Carta d'Émile Littré a P. Gener, 15 de Gener de 1875, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Sobre 5, Capsa 4; P. Gener, *La mort et le Diable*, Reinwald: Paris, 1880, p. XXV-XXIV.

3 Ibid.

4 Ibid

través de l'editorial de José del Perojo, encàrrec que no s'acabaria però de concretar.⁵ El mateix any, Pompeu Gener inicia una relació epistolar amb Jules Soury, neuròleg i psicòleg que acabaria portant les perilloses dicotomies renanians i l'evolucionisme darwinià a extrems clarament antisemites i reaccionaris. Aquesta relació comença després que Pompeu Gener publicqués una extensa ressenya⁶ sobre el darrer llibre de Jules Soury -*Études historiques sur les religions, les arts, la civilisation de l'Asie antérieure et la Grèce*- a la *Revista Contemporánea*, dirigida per José del Perojo i on col·laborava el mateix Jules Soury. El francès agrairia afectuosament la benèvola ressenya que Gener li havia dedicat en una carta del 8 de maig del 1877, on detallava clarament els seus objectius programàtics: “*Il s’agit de déterminer la part des peuples sémitiques dans l’histoire de la civilisation. Toutes les recherches de détail, toutes les essais particuliers doivent prendre et concourir à l’édification de cette synthèse supérieure.*”⁷ El marc paradigmàtic per a l'estudi de la història de la civilització era clarament evolucionista i organicista, distanciant-se de les aproximacions culturalistes i materialistes. El fet que Jules Soury parlés amb aquesta desimboltura al seu interlocutor porta a pensar fàcilment que Pompeu Gener ja estava assumint en aquesta època els axiomes evolucionistes inspirats en Darwin i Spencer, allunyant-se doncs de l'ortodòxia positivista comtiana. Soury remarca encara en una altra carta del 24 de maig el necessari combat que havia d'emprendre l'evolucionisme en el seu camí vers l'hegemonia científica: “*Sous tous 3 régimes, pendant un siècle encore, notre philosophie sera nécessairement bornée et dénoncée comme un scandale. A cet égard, les républicains ne sont pas plus éclairés que les pèlerins qui encombrant à cette heure les rues de Rome. Croyez-vous que Jules Simon lui-même admette plus que Pie IX qu’il descend d’une monère ?*”⁸ En aquesta mateixa carta Jules Soury adopta un punt de vista completament elitista i intenta convèncer Pompeu Gener de l'esterilitat del seu regeneracionisme social. Les lleis de l'evolució, segons Soury, no determinaven un avenç cap a una llibertat cada cop major –com pensava Pompeu Gener- sinó cap a un fatalisme on sempre hi hauria una divisió insalvable entre els aptes i els no aptes. L'autoritat era doncs indispensable perquè la humanitat no estava preparada per a una altra cosa: “*Croyez-moi ; laissons ce monde à sa sottise et à sa folie (...) Il y a en*

5 Aquest encàrrec es troba referit a *El Globo*, n. 651, 23 de juliol de 1877, p. 3.

6 P. Gener, “Del elemento semítico en la historia”, *Revista Contemporánea*, Madrid, 30 d'abril de 1877, p. 461-483.

7 Carta de J. Soury a P. Gener, 8 de maig de 1877, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 10

8 Carta de J. Soury a P. Gener, 24 de maig de 1877, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 10

Europe un millier de têtes bien faits, et qui pensent. Le reste ne vaut pas la peine que nous faisons plus d'attentions à lui qu'il n'en fait à nous. Dans son ensemble, l'humanité est et sera longtemps encore déiste, cause finaliste et dualiste. Il lui faut donc des prêtres, des soldats et des rois."⁹ Encara més, Soury prossegueix en les seves diatribes qüestionant l'hegemonia de l'escola positivista en els diferents àmbits científics, ja que segons la seva opinió representava una veritable rêmora del passat que obstaculitzava l'avenç dels nous axiomes evolucionistes. "*Les positivistes disparaissent de jour en jour et ne comptent plus guère. La science est la science, en tous temps et en tous pays, et la science est nécessairement réelle, fondée sur les faits. A quoi bon s'insoler sous la bannière d'un chef d'école ? J'ajoute que les positivistes français ne jurent que sous la parole d'Auguste Comte, -si incomplet, si chimérique,- et repoussent comme des adversaires ou comme des hérétiques Herbert Spencer, Darwin, Haeckel, Wundt.*"¹⁰ Pompeu Gener, tanmateix, no arribaria a les solucions extremes de Soury i no renegaria mai del paradigma positivista, assumint més aviat a solucions de síntesi i conciliació entre el positivisme, l'evolucionisme i, més endavant, el vitalisme.

És precisament durant l'any 1877 que es produeix un veritable punt de ruptura en la trajectòria personal i intel·lectual de Pompeu Gener. En efecte, és per aquestes calendes que, colpit per la recent mort de la seva mare i frustrat pel clima polític de la restauració borbònica a l'estat espanyol, decideix abandonar Barcelona per instal·lar-se -després d'un breu sojorn a Suïssa per guarir la seva sobrevinguda neurastènia- a París. Tot i que pugui semblar anecdòtic, la seva estada a Suïssa, al balneari de Divonne-les-Bains, té la seva importància. Allí, acompanyat d'Apel·les Mestres, coneix un dels personatges de la França literària que més el marcarien i que més l'ajudarien a introduir-se en els cercles intel·lectuals: el crític literari Paul de Saint-Victor. Pompeu Gener coneixia ja l'obra del francès i casualment el troba en aquest balneari, fet que li permet entaular-hi amistat

Cual no sería nuestra sorpresa (...) al encontrarlo en Divonne les Bains, entre los bañistas, acompañado de su hermana y del Dr. Gavarret, catedrático de la escuela de Medicina de París. Este nos lo presentó, y desde aquel día ya fuimos casi inseparables con él, y con nuestro amigo Apeles Mestres que nos acompañaba.¹¹

A banda de facilitar-li la introducció en certs cercles intel·lectuals i científics parisencs, Paul de Saint-Victor esdevé un veritable model de crítica literària per a

9 Ibid.

10 Ibid.

11 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 288.

Pompeu Gener. Tot i que a *Amigos y Maestros* Gener refereix la trobada a l'any 1878, aquesta es produí evidentment al llarg de la tardor de 1877. Poc després d'establir-hi relacions, Gener li traduiria al castellà "El origen de la Comedia", un capítol de *Les deux masques* -obra inèdita que estava ultimant Saint-Victor- i el faria publicar a la *Revista Contemporanea*.¹² El francès li ho agraeix sincerament en una carta datada el 13 de novembre de 1877: "*Votre caractère et votre intelligence m'ont inspiré dans les quelques jours de nos trop courtes relations, autant de sympathie que d'estime : jugez donc combien je suis heureux d'être introduit par vous dans la littérature espagnole.*"¹³ Segons relata Gener, hauria estat el mateix Paul de Saint-Victor el que l'hauria convençut de publicar *La Mort et le Diable* en francès, vistes les dificultats que tenia per fer-ho en castellà i la facilitat amb que dominava la llengua francesa.

Al año siguiente, le vimos en París, y nos hizo el honor de corregirnos la parte relativa a la Edad media de nuestra obra La Muerte y el Diablo alentándonos a publicarla en francés, pues nos decía que el nuestro era un francés esencialmente latino, en el cual brillaba el sol entre sus líneas.¹⁴

Tanmateix, vist que hi ha una correspondència prèvia amb l'editor *Reinwald*, on acabaria publicant *La Mort et le Diable*, en què es parla de les condicions per a publicar l'obra¹⁵, hauríem de posar en entredit aquestes afirmacions sobre la influència de Saint Victor en la decisió de publicar l'obra en francès. En tot cas, és prou evident que si bé Pompeu Gener no havia desestimat la possibilitat de publicar el seu primer llibre en castellà, covava ja des de feia temps l'ambició de publicar-la en francès i en una editorial on s'editaven llibres de primeres figures del positivisme i l'evolucionisme darwinià. El fet de comptar amb l'aval d'Émile Littré en feia una ambició versemblant. En tot cas, segons el que relata a *Amigos y maestros*, sembla que fou també a través de Paul de Saint Victor que Pompeu Gener conèixer el gran Victor Hugo. De fet, si hem de donar plena credibilitat al seu relat, no només hauria conegut l'autor de *Les Misérables*, sinó que hi hauria establert una relació força estreta, sent un convidat assidu a les reunions que tenien lloc a casa seva amb altres joves literats i intel·lectuals:

12 P. de Saint Victor, "Origen de la Comedia", *Revista Contemporánea*, Madrid, 30 d'octubre de 1877, p. 498-503.

13 Carta de P. de Saint Victor a P. Gener, 13 de novembre de 1877, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 10.

14 P. Gener, *Amigos y Maestros*, op. cit., p. 290.

15 Carta de C. Reinwald a P. Gener, 26 d'octubre de 1876, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 10.

Me distinguí con su amistad y comí a su casa. Fui uno de los doce jóvenes que las noches de los sábados reunía en su casa. Muerto, fui de los que le velaron bajo el arco de triunfo, y le deposité en el Panteón la corona de flores que le mandó el Ateneo de Barcelona.¹⁶

En efecte, anys després, quan mor Victor Hugo el maig del 1885, l'Ateneu Barcelonès delega la seva representació al funeral en Pompeu Gener i Iu Bosch.¹⁷ Així i tot, aquesta participació en el funeral de Victor Hugo prova, més que la seva proximitat amb el francès, el relatiu bon posicionament de Pompeu Gener –sobretot en comparació amb la gran part d'escriptors i intel·lectuals catalans de l'època-, en el món cultural i intel·lectual parisenc.

Un cop instal·lat definitivament a Paris, l'any 1878, Pompeu Gener decideix seguir amb els seus estudis de medicina per mediació del gran neuròleg Jean-Martin Charcot¹⁸, qui li facilita la inscripció immediata a la facultat. Tot i que Pompeu Gener afirma en diverses ocasions ser doctor en ciències, farmàcia i medicina, no s'ha pogut trobar cap documentació que acrediti que acabà titulant-se en medicina a la capital francesa. En aquest sentit, s'ha posat en entredit que acabés els seus estudis. Un relat plausible d'aquesta confusió l'ofereix el seu amic Apel·les Mestres, per a qui “*En Peius terminà brillantment la carrera [de farmàcia] i va doctorar-se. I jo responc, malgrat l'opinió d'alguns incrèduls, de que En Peius era Doctor en Farmàcia... però, ai! [...] de mica en mica s'anà dient “Doctor en Farmàcia i en Medicina”, i acabà per creure's que ho era –això sí, Doctor per la Facultat de Medicina de París*”.¹⁹ En tot cas, però, el que sí que és cert es que el seu pas per la facultat de medicina li oferí la possibilitat de conèixer i establir relacions amb grans personalitats de la ciència com el metge i fisiòleg Claude Bernard i els químics Marcellin Berthelot i Charles-Adolphe Wurtz.

Sembla que és a través d'Émile Littré i en el context de les recerques per tal d'enllestir *La Mort et le Diable* que estableix relació amb el seu altre gran mentor positivista, Ernest Renan. Gener relata la coneixença que feu de Renan a les pàgines d'*Amigos y Maestros* i a l'article “Ernest Renan íntim”, aparegut a les pàgines de *L'Avenç*.²⁰

16 P. Gener, *Amigos y Maestros*, op. cit., p. 300.

17 L'encàrrec de l'Ateneu Barcelonès a Gener respecte al funeral d'Hugo es troba a *La Vanguardia*, Barcelona, 27 de maig de 1885, p. 3388.

18 Val a dir que a *Mis antepasados y yo* Gener diu haver conegut el prestigiós doctor quan, l'any 1877, desesperat per la sobtada malaltia de la seva mare, el consultà directament: p. 163-4.

19 A. Mestres, *Història viscuda*, Salvador Bonavia: Barcelona, 1929, p. 103.

20 P. Gener, “Ernest Renan íntim”, *L'Avenç*, Barcelona, octubre 1892, p. 289-300.

Teníamos ya escrito el capítulo de La Grecia y empezábamos a corregir el de Los Hebreos, pero encontrábamos ciertas dificultades en la interpretación de los textos por lo que se refiere a la idea de inmortalidad o de supervivencia. Por lo que toca al Egipto habíamos tomado consejo de Maspero; pero por lo que toca a los Israelitas, no teníamos en París, a la sazón, ningún amigo que conociera profundamente los primitivos escritos hebraicos y arameos. Acudimos a Littré y este nos dijo: “Vaya V. a ver a Renan de mi parte” y nos dio una tarjeta respaldada con dos líneas de presentación. Esto era fines del 78, si mal no recordamos.²¹

Encara més, Pompeu Gener s’atribueix una relació força fluïda amb el gran Ernest Renan, fins el punt de considerar-se ell mateix com un dels seus deixebles predilectes. Exageració o no, és evident que durant l’any 1878 aprofita les primeres presentacions en societat dels treballs que constituïrien *La Mort et le Diable* per a teixir unes relacions força remarcables amb bona part dels cercles positivistes i materialistes de París, però també amb personatges destacats del món literari. El crític literari Arturo Bel-Asa relata com aquestes presentacions es feien a la mateixa casa d’Ernest Renan, amb la presència de personatges destacats com Gaston Maspero, Paul de Saint-Victor i de membres de la Société d’Anthropologie de Paris com Eugène Dally i Jules Gavarret: “*era recibido como en palmas nuestro joven compatriota Pompeyo Gener, que en casa de Renan, reunidos buen número de sabios y críticos, Maspero, Saint-Victor, Dr. Dally y Bigot entre otros, leyó los primeros capítulos de la obra filosófica en francés que bajo los auspicios de Littré va a publicar en breve este campeón de las modernas ideas científicas, ya de sobra conocido en nuestras publicaciones y revistas. El Dr. Dally, juntamente con el sabio Gavarret, entusiasmados, se apresuraron a presentarlo como socio de la Sociedad Antropológica, y cuantos oyeron su lectura felicitaron en él, no sólo la erudición adquirida en las aulas alemanas, sino el inusitado y agradable caso de encontrar dignamente representadas las ideas avanzadas de la ciencia en nuestra juventud española, que así se levanta al encuentro de los que en otros países le dan nuevo vuelo y desarrollo.*”²²

Efectivament, pel que fa a la Société d’Anthropologie de Paris, el seu secretari general li reconeixia l’admissió com a membre titular –decidida en la sessió del 7 d’abril de la Societat- en una carta del 13 d’abril de 1878: “*J’ai l’honneur de vous annoncer que la Société d’Anthropologie, dans sa séance du 7 avril, vous a élu au nombre de ses*

21 P. Gener, *Amigos y Maestros*, op. cit., p. 160.

22 A. Bel-Asa, “La semana en París”, *El Imparcial*, Madrid, 8 d’abril de 1878, p. 4.

membres titulaires. Votre diplôme vous sera adressé prochainement. Je suis heureux, monsieur d'être appelé le premier par mes fonctions à saluer en vous un Collègue."²³

Aleshores el secretari general de la *Société d'Anthropologie de Paris* era Paul Broca, ensems el seu fundador i destacat pioner en els camps de l'antropologia física i de la craniometria, que aleshores gaudia d'un certa credibilitat científica. Segons Gener, fou a través de Charcot –que l'hauria recomanat al mateix Paul Broca- que pogué accedir a la *Société d'Anthropologie*, tot i que prèviament ja coneixia a Jules Gavarret, membre de la institució:

Precisamente Charcot, habiéndome recomendado a Paul Broca, presidente de la Sociedad de Antropología de París, este acababa de hacerme ingresar en dicha corporación científica.²⁴

Pompeu Gener va seguir formant part -com a mínim nominalment- de la *Société d'Anthropologie* fins el final de la seva vida, signant la major part dels seus llibres com a membre de la institució. És evident que -a manca d'una necessària investigació en profunditat- el paper que va desenvolupar en el sí de la polèmica institució fou més aviat de comparsa. Així i tot, és destacable el sol fet que hagués pogut accedir en un cercle científic força tancat com era la *Société d'Anthropologie*. De fet, juntament amb el positivista Francisco M. Tubino, és l'únic espanyol que durant aquests anys aconsegueix accedir-hi.

A banda d'aquests contactes de caire més institucional i acadèmic, Pompeu Gener també trava relacions en el món artístic i literari parisenc. És remarcable la seva introducció, per aquestes dates, en la informal *Société des Hidropates*, anomenada així, segons relata el mateix Gener, per realitzar-se les seves reunions en un antic local anteriorment ocupat per metges hidroteràpics. Entre els artistes i intel·lectuals que en formaven part hi havia els escriptors Jean Richepin i Paul Bourget, l'actriu Sarah Bernhardt, el pintor Georges Clairin i el caricaturista Georges Lorin. Amb Richepin i Sarah Bernhardt hi mantindria una estreta relació durant anys.²⁵ En tot cas, el que cal destacar és que Pompeu Gener accedeix durant aquests anys a cercles intel·lectuals i

23 Carta de P. Broca a P. Gener, 13 d'abril de 1878, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 10.

24 P. Gener, *Mis antepasados y yo*, op. cit., p. 194

25 Gener dedica un capítol d'*Amigos y maestros* a Richepin (p. 69-98) i amb aquest propòsit li demana algunes informacions relatives a la seva obra i a la seva ascendència que Richepin contesta en dues cartes que es poden trobar a l'arxiu de Gener a l'*AHC*, Capsa 16. També a Sarah Bernhardt li dedica un capítol d'*Amigos y maestros* (p. 99-118). Algunes anècdotes de la relació entre Pompeu Gener i Sarah Bernhardt es poden trobar al capítol que li dedica a *Coses d'en Peius*, op. cit., p. 18-26.

acadèmics remarcables i s'introdueix de ple en la vida bohèmia parisenca. Tanmateix, en aquesta immersió en l'ambient de la capital francesa, manté estrets vincles amb altres catalans que, com ell, havien iniciat la gran aventura de l'exili voluntari a Paris per a impregnar-se de modernitat. Durant aquests anys a la capital francesa comparteix allotjament, a la Place de la Madeleine, amb Miquel Utrillo, Octavio Picón, Nicolás Bravo i Iu Bosch²⁶. Tal com el mateix Gener relata, però, la bohèmia en la qual vivien aquells exiliats voluntaris no tenia res a veure amb la *décadence fin-de-siècle*, sinó que es caracteritzava per l'exquísida i el *savoir vivre*:

Allí s'hi escrivia, s'hi dibuixava, s'hi feien plans d'una República ideal, s'hi menjava bé i s'hi bevia millor. Allò era una Bohèmia, però una Bohèmia rica. Res de passar fam ni misèria. En l'escassetat no hi creïem.²⁷

Aquesta immersió en la vida parisenca provoca en Pompeu Gener una profunda impressió, fins el punt que en tots els seus relats autobiogràfics idealitza aquesta etapa de la seva vida com una mena d'època daurada de la seva trajectòria intel·lectual. L'exili voluntari a Paris, en contraposició a la realitat frustrant barcelonina, suposa per a Gener un veritable revulsiu intel·lectual que li permet un aprenentatge fonamental de les darreres tendències científiques, filosòfiques i literàries i establir relacions amb primeres figures d'àmbits diversos. Durant aquests anys a la capital francesa, absorbeix tot el coneixement que li oferia aquest immens aparador intel·lectual.

La Escuela de Medicina se me había abierto para poder estudiar con toda aquella pléyade de sabios ilustres, Claudio Bernard, Berthelot, Wurtz, Charcot, Sapey, etc.; formaba parte de la Sociedad de Antropología de París. (...) En esto, Paul de Saint-Victor cumplió su palabra; me presentó al gran Víctor Hugo, y allí pude adquirir relaciones con Taine, que tanto me había interesado con sus obras, con Flaubert. Formé en el cenáculo de los jóvenes. Mis ideales se realizaban sobrepujando la realidad. ¡Qué de cosas notables me pasaron en aquel año de 1878! Hubo momentos que me pareció estar soñando. No sé cómo lo hacía, mi actividad se multiplicaba, tenía tiempo para todo, e iba devorando y asimilándome el caudal del saber humano que en París se me ofrecía.²⁸

26 Pel paper exercit per Iu Bosch en l'exili parisenc, veure P. Gabriel, "Identidades catalanas y españolas en Francia en el cambio de siglo 1885-1914", a M. Llombart, (ed.): *Identidades de España en Francia. Un siglo de exilios y migraciones (1880-2000)*, Granada: Comares, 2012, p. 3-37.

27 P. Gener, *Coses d'en Peius*, op. cit., p. 45.

28 P. Gener, *Mis antepasados y yo*, op. cit., p. 196-7.

Tant és així que a partir d'aleshores posa com a punt de referència el cosmopolitisme de la capital francesa en oposició al provincialisme retrògrad que, per exemple, trobava en els ambients intel·lectuals i artístics espanyols i catalans. Bona mostra d'aquest contrast i de la decepció que li provoca el clima provincià de la Barcelona de 1878 és un escrit, "Antes i ara", pensat per ser llegit entre els seus amics barcelonins i que s'acaba publicant a les pàgines de l'*Esquella de la Torratxa* amb el títol "Ahir i avui".

Ahir sentia en Renan a la Sorbona, en Littré a l'Institut, en Gambetta en el Congrés, en Berthélot en el Col·legi de França, en Victor Hugo en les distingides reunions, presidint els joves en sos sopars de "els 12". (...) Ahir estava entre aquells savis, pensadors, filòsofs i artistes, i aquells hetaires del modern paganisme. (...) Ahir la immensitat de tot lo gran del món, de tota la Ciència, de tot l'Art, de tota la Bellesa... i avui, quasi res!²⁹

L'expressió d'aquest contrast l'accentua per una qüestió de ressentiment personal, arran de la publicació de la seva primera obra, *La Mort et le Diable*, l'any 1880. En efecte, Gener es sent especialment colpit per la diferència entre l'acollida remarcable que té la publicació de l'obra en el públic francès i el ressò pràcticament nul que aquesta suscita a Catalunya i Espanya. En un to autocomplaent i amb certes exageracions, així relata aquesta percepció personal:

A Paris, la publicació de la meva obra va produir tal efecte, que totes les portes se'm varen obrir. Els primers diaris i revistes em van oferir ses columnes; vaig entrar a la revista bibliogràfica *Le Livre* per a fer-hi articles de bibliografia hispanoamericana. L'Uzanne, el seu director, em va presentar a l'editor Quantin per fer una sèrie de volums sobre *La Femme*, i jo vaig escollir la *Dona Mediterrània*. Vaig entrar en la *Société d'Antropologie* com a secretari i fins *La Republique Française*, òrgan d'en Gambetta, em va publicar un gran article d'una pàgina fet per l'acadèmic André Lefebvre, i el propi Gambetta em va enviar a buscar per proposar-me que em naturalitzés francès i que se'm donaria la direcció de la Secció de llengües romàniques, a la Biblioteca Nacional de França.

Jo, entusiasmat, vaig tornar per veure l'efecte que l'aparició del meu llibre havia fet aquí, i em vaig trobar amb el desengany més desconsolador.³⁰

Aquest abisme entre el reconeixement dels seus mèrits intel·lectuals a la cosmopolita Paris i en una Barcelona provinciana l'atribueix Pompeu Gener a l'enveja. A l'enveja

29 P. Gener, "Ahir i avui", *L'esquella de la Torratxa*, Barcelona, 1 de desembre de 1878, p. 76.

30 P. Gener, *Coses d'en Peius*, op. cit., p. 64.

atribueix no només la ignorància respecte les seves primeres produccions intel·lectuals, sinó també les primeres llegendes negres que circulaven per Barcelona al voltant d'una pretesa falsificació de la seva participació en la vida intel·lectual francesa. Així relata aquelles sensacions –tot i que des de la llunyania temporal i mogut per un cert ressentiment- a *Coses d'en Peius*, una de les seves obres autobiogràfiques:

Quan vaig ésser editat a Paris per la casa Reinwald en la col·lecció de pensadors, filòsofs i savis, figurant-hi el primer llibre meu *La Mort et le Diable*, amb un pròleg de E. Littré, va alçar-se aquí un clam d'enveja tal, que, no sols se va negar que l'obra fos escrita per mi, sinó fins que jo hagués estat mai a Paris. Es va dir que m'havia amagat uns quants mesos al Castell del meu amic el Comte de Foixà, i que des d'allí havia comprat tota la premsa de París i fins la de tota Europa (!!!).³¹

És evident que la preparació i la publicació, el maig de 1880, de *La Mort et le Diable* obre moltes portes a Gener en els cenacles científics i literaris del París de l'època. Així mateix, la repercussió generada per l'obra, que cal circumscriure a un àmbit força intel·lectual i erudit, és considerable si tenim en compte que era un desconegut recentment arribat a Paris. En aquest sentit, cal destacar algunes ressenyes molt considerables a les prestigioses revistes *La Philosophie Positive*, dirigida per Émile Littré i Grégoire Wyruboff, *Le Livre*, *Le Siècle*, *Revue des deux mondes*, *Revue Philosophique de la France et de l'étranger* i *La République Française*. Entre aquestes ressenyes, les més interessants són les que signen Charles Henry, Grégoire Wyruboff i Jean Richepin. Charles Henry publica a la *Revue Philosophique de la France et de l'étranger* una extensa crítica de l'obra, tot destacant-ne les llacunes i contradiccions, però reconeixent-ne també els mèrits: “*Au fond de tout cela, il y a une idée excellente qui eût pu devenir grandiosement dramatique, si elle n'avait eu trop souvent à se débattre contre les étroitesse du système, les défaillances de l'érudition et l'insuffisance du style.*”³² Pel que fa a la ressenya que hi dedica Wyruboff a *La Philosophie positive*, aquesta té un to rigorosament positivista, destacant alguns defectes metodològics de l'obra de Pompeu Gener, juntament amb els seus mèrits.³³ L'altra ressenya, la menys rigorosa i més entusiasta, la signa Jean Richepin, conegut de Pompeu Gener, a la revista *Le Livre*. En la crítica, Richepin no estalvia els elogis per

31 Ibid, p. 95.

32 C. Henry, “Pompeyo Gener: contribution à l'étude de l'évolution des idées”, *Revue Philosophique*, Paris, gener-juny 1881, p. 188.

33 G.W. “La mort et le diable”, *La Philosophie Positive*, Paris, juliol-agost 1880, p. 155-7

l'erudició demostrada i per la intel·ligència de l'amic: “*Le livre de M. Pompeyo Gener est écrit d'une langue précise, souvent brillante, et où l'érudition se couvre de toutes les fleurs de l'éloquence. A coup sûr, on ne se doute pas, en lisant ces pages si françaises, que l'auteur est Espagnol. Mais, ce que l'on sent, c'est qu'il est Latin, comme nous. Il a l'esprit latin, j'entends logique à la fois et poétique. Je ne sais s'il y a en Espagne beaucoup d'intelligences et de talents à cette mesure, mais j'estime qu'il n'en est pas beaucoup en France. M. Pompeyo Gener fait honneur à son pays, et nous fait honneur aussi, puisqu'il écrit dans notre langue. Son livre est dédié à M. Renan, et il a pour préface une lettre de M. Littré. Il est digne de ces deux patrons, de M. Littré par la science qu'il prouve, et de M. Renan par le charme qu'il répand sur cette science.*”³⁴

És precisament a la revista *Le Livre* on es concreta sobretot la participació de Pompeu Gener en els mitjans francesos de l'època, treballant en els primers anys de vida de la revista en la seva redacció i publicant-hi un seguit d'articles sobre literatura espanyola durant la primera meitat de la dècada dels 80. En aquests articles apunta les tendències crítiques que anys després sintetitza a *Literaturas Malsanas*, sobretot pel que fa als vicis adquirits de la literatura espanyola, però també exposa la seva visió sobre la renaixença catalana i sobre l'avenir de la seva literatura, una visió no menys crítica i polèmica.³⁵

Entre els contactes que teixeix Pompeu Gener durant aquests anys daurats que van dels treballs per ultimar *La Mort et le Diable* fins a la relativa glòria que li reporta la seva publicació a França també cal destacar la relació amb el periodista Alban Derroja, redactor a la revista *La République Française*, que li facilita la coneixença de Léon Gambetta³⁶, polític clau per entendre la consolidació de la tercera república. A la carta de presentació, Derroja presenta a Gener en aquests termes: “*Mon cher Gambetta, Je vous présente mon excellent ami, Pompeyo Gener, un des espoirs de l'Espagne démocratique et scientifique.*”³⁷ Dos anys després, Pompeu Gener aprofita aquests contactes amb el redactor de *La République Française* per demanar que se li publiqués una ressenya de la seva recentment publicada obra. André Lefèvre contesta la seva

34 J. Richepin, “La mort et le diable”, *Le Livre*, Paris, 10 de juliol de 1880, p. 24.

35 Aquests articles que Pompeu Gener publica a la revista francesa són: P. Gener, “La littérature espagnole jusqu'au présent siècle”, *Le Livre*, 10 de gener de 1881, p. 7-9; “La littérature au second centenaire de Don Pedro Calderón de la Barca”, *Le Livre*, 10 de juliol de 1881, p. 393-6; “La littérature espagnole au XIXe siècle”, *Le Livre*, 10 d'octubre de 1881 p. 598-603; “L'Espagne”, *Le Livre*, 10 de setembre de 1882, p. 534-6; “Espagne”, *Le Livre*, 10 de febrer de 1883, p. 70-4; “Correspondences de l'étranger : Espagne”, *Le Livre*, 10 de juny de 1883, p. 358-61; “Espagne”, *Le Livre*, 10 de novembre de 1883, p. 676-80; “Espagne”, *Le Livre*, 10 de maig de 1884, p. 309-12.

36 La trobada amb Léon Gambetta es relata a *Mis antepasados y yo*, op. cit., p. 224-225.

37 Carta de presentació d'Alban Derroja a Léon Gambetta per a P. Gener, 20 de juny de 1878, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 9.

petició en termes força elogiosos i reconeixent en Gener un exponent d'un darwinisme que deixava enrere els anquilosats dogmes positivistes: “*Vous faites plus de place que n'en font les positivistes rigoureux à la grande théorie darwinienne, et je vous en loue ; vous avez marché avec votre temps et vous ne vous êtes pas cru enfermé dans un système élaboré il y a cinquante ans et qu'Auguste Comte lui-même aurait certainement accommodé aux grandes découvertes modernes de la mythologie comparée et de l'anthropologie.*”³⁸

Tot i que la implicació real de Pompeu Gener en la vida intel·lectual francesa és més aviat modesta, és innegable que tot aquest reguitzell de contactes forjats arran de la felicitat publicació de la seva primera obra a França li permet tenir accés a cercles culturals i intel·lectuals privilegiats, als quals pocs coetanis i compatricis seus hi tenien accés. De manera que, si bé la seva participació en el món científic, cultural i intel·lectual de París és secundària, la seva relació privilegiada amb tots aquests cercles li permet gaudir d'un cert crèdit intel·lectual i presentar-se, en una Catalunya i una Espanya amb escassos contactes amb la lluminosa capital de França, com un veritable avantatjat, com un precursor d'un tipus intel·lectual amb relació permanent amb els sectors culturals més avançats de l'estranger. En efecte, tot i el declivi del positivisme a partir de finals de la dècada dels vuitanta, Pompeu Gener segueix utilitzant aquesta relació per a fer valdre el seu prestigi en terres hispàniques, presentant-se com un interlocutor privilegiat amb un París que era percebut com la veritable meca del coneixement i la cultura. Pompeu Gener sap aleshores percebre el declivi del positivisme, tot adaptant les seves tesis fonamentals –positivistes en el fons, tot i que no necessàriament en la forma– als nous temps i a les noves tendències. Cal destacar, en aquest sentit, paral·lelament al seu viratge cap a posicions més nacionalistes, la relació que estableix amb un dels representants de la branca més liberal del moviment felibre de finals del segle XIX, Xavier de Ricard. El primer modernisme català ja havia expressat en la darrera època de la revista *L'Avenç*, especialment a través d'Alexandre Cortada, les seves simpaties per les tendències autonomistes de Xavier de Ricard, partidari de portar el moviment felibre a posicions més netament polítiques i liberals.³⁹ Xavier de Ricard, que acaba basculant a mesura que s'apropa el canvi de segle cap a un projecte panllatinista, expressat a través de les pàgines de la revista *Renaissance Latine*, conflueix plenament amb les postures

38 Carta d'A. Lefèvre a P. Gener, 11 de juny de 1880, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 10.

39 A. Cortada, “La campanya autonomo-federalista d'en Xavier de Ricard”, *L'Avenç*, Barcelona, juliol de 1892, p. 215-221.

federalistes de Pompeu Gener. Amb el concepte d'aliança llatina combatia, com Gener, les tendències nordistes que veien en els pobles llatins la llavor d'una decadència irreversible. Així li ho expressa, amb termes força optimistes, en una carta del 1899: “*Le moment est (...) précieux aujourd’hui pour revendiquer au moins notre œuvre et notre idée, aujourd’hui que tous les journalistes parisiens, qui hier se moquaient de nous, parlent à bouche toute ouverte de peuple latin et d’alliance latine.*”⁴⁰

Xavier de Ricard donaria poc temps després àmplia cobertura, en una entrevista a les pàgines de la revista *Le Temps*, a les tesis catalanistes de Pompeu Gener. L’entrevista aixecaria una bona polseguera en els mitjans madrilenys, que no trigaren en acusar-lo de separatista i d’estar darrere un complot per separar Catalunya d’Espanya i integrar-la a França.⁴¹ No és la única vegada que Ricard parlaria del moviment catalanista a les pàgines de la mateixa *Renaissance Latine* i a *Le Figaro*, estant especialment interessat en una confluència dels diferents *despertars* regionals en una perspectiva panllatinista. En aquesta confluència, els intel·lectuals hi jugaven un paper fonamental i és en aquest context que sempre veu en Pompeu Gener –per les seves evidents simpaties amb França i pel seu paper a la revista *Joventut*, que Ricard considerava com la més avançada del moviment catalanista- com un interlocutor de primer ordre: “*Il est entré en plein dans le mouvement catalaniste où, avec ses amis, groupés dans le Joventut, il a constitué une sorte d’avant-garde de modernes, pour qui le catalanisme n’est pas une rétraction malade d’un peuple en de vieilles formes dont l’engourdissement de la mort paralyse de proche en proche la plasticité, mais, au contraire, la dilation des énergies d’un peuple qui aspire à vivre haut la vie moderne.*”⁴² Malgrat aquest aparent optimisme al voltant de la tasca de Gener i l’avantguarda catalanista de *Joventut*, però, per les mateixes calendes, en una carta datada el 4 i el 8 de novembre de 1903, Xavier de Ricard transmetia a Gener una sèrie d’apreciacions negatives sobre el moviment catalanista, preocupat com estava per la seva deriva conservadora: “*Une chose dont je suis convaincu c’est que le régionalisme n’est qu’une des trois forces de l’évolution moderne: les deux autres sont le mouvement politique républicain, et la troisième le mouvement social. Il faut qu’ils avancent ensemble et de concert pour que l’évolution*

40 Carta de X. de Ricard a P. Gener, 13 de gener de 1899, Fons Pompeu Gener, *AHC, Barcelona*, caps 10.

41 X. de Ricard, “Promenade en Espagne: le mouvement et les groupes catalanistes”, *Le Temps*, Paris, 11 de maig de 1901, p. 1-2

42 X. de Ricard, “Espagne : Cosas de España”, *La renaissance latine*, Paris, 15 de novembre de 1903, p. 475.

s'accomplisse. (...) Or, mon cher ami, le catalanisme semble en ce moment faire à la fois la guerre aux républicains et aux socialistes."⁴³

També Éphrem Vincent, crític literari del *Mercure de France* i *La Renaissance Latine*, parla amb recurrència, en diversos articles dedicats a la literatura espanyola, de la vàlua del pensament de Pompeu Gener en el context del modernisme català⁴⁴ i es fa ressò també de la bona acollida que tenen els seus textos a Amèrica del Sud.⁴⁵ Per Vincent, les principals virtuts de Gener són la seva capacitat de transmetre de forma accessible la seva vasta erudició científica i filosòfica: "*On connaît la vigueur de ses concepts, l'ampleur de sa philosophie, son souci du détail technique et la solidité de ses créations.*"⁴⁶ Ja a la redacció de *La Renaissance Latine*, Vincent elogia el tarannà polèmic i crític de l'obra més nacionalista de Gener, *Cosas de España*, que incloïa la tant denigrada *Herejías* i la recentment apareguda *La cuestión catalana*. Per Vincent, "*M. Pompeyo Gener, sans avoir la prétention de vouloir passer pour un guide impartial, est un maître assez illustre pour mériter d'être consulté sur tout ce qui concerne les sciences historiques et sociales de l'Espagne contemporaine. Son abondance et son ingéniosité sont inépuisables ; par la virulence même de son attaque, il ferait toucher du doigt au moins perspicace le problème, le fameux problème que la presse madrilène cherche toujours à celer.*"⁴⁷

A banda d'aquestes crítiques elogioses -força escadusseres i puntuals, tot sigui dit- a les obres de Pompeu Gener i a la seva trajectòria intel·lectual en la premsa francesa, cal destacar la participació del català en dues enquestes publicades per *L'Humanité Nouvelle* i el *Mercure de France*. A la primera d'elles, publicada a *L'Humanité Nouvelle* el més de maig de 1899, es preguntava a diferents personalitats polítiques i intel·lectuals sobre la guerra i el militarisme. Entre els enquestats hi havia Alfred Fouillée, Émile Durkheim, Jean Grave, Yves Guyot, Léon Tolstoi, Clémence Royer, Georges Sorel i Havelock Ellis. La resposta de Pompeu Gener s'inscriu clarament en una línia antimilitarista i cosmopolita: "*La guerre, les armes à la main, telle qu'on l'entend aujourd'hui, est un non-sens, et un crime en même temps entre des nations qui s'appellent civilisées. Elle n'est ni voulue par l'histoire, ni par le droit, c'est à dire par*

43 Carta de X. de Ricard a P. Gener, 4 i 8 de novembre de 1903, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 10.

44 E. Vincent, "Lettres espagnoles", *Mercure de France*, n. 123, Paris, març de 1900, p. 555-61

45 E. Vincent, "Lettres Espagnoles", *Mercure de France*, n. 135, Paris, març de 1901, p. 856-860

46 E. Vincent, "Les livres espagnols", *La renaissance latine*, Paris, 15 de juny de 1902, p. 272.

47 E. Vincent, "Cosas de España, par Pompeyo Gener", *La Renaissance latine*, Paris, 15 de febrer de 1904, p. 414.

la libre évolution de la vie des individus, ni, partant, par le Progrès. Ce qui la fait nécessaire par fois, c'est la division des hommes en ces groupements accidentels qu'on appelle nations, et, en conséquence, l'idée étroite, et artificielle souvent, de patriotisme."⁴⁸ Tanmateix, Gener reconeix que en alguns casos la guerra és indispensable: per combatre l'absolutisme, les invasions i per consolidar la revolució. Per tal d'eradicar progressivament la guerra de la capa de la terra, Gener proposa una instrucció generalitzada i integral, una nova organització de la societat basada en el lliure treball humà i en les associacions fraternals, la desaparició de tota religió positiva i dogmàtica i l'abolició de la moneda. A la segona enquesta internacional on participa Pompeu Gener, publicada pel *Mercure de France* el més de maig de 1907, es preguntava a prestigiosos intel·lectuals, acadèmics i homes de lletres de diferents països sobre la qüestió religiosa. En coherència amb la línia del seu pensament més positivista, Gener advocava per superar unes religions positives basades en el dogma, que oposava frontalment als principis experimentals sobre els quals es basava la investigació científica i el pensament inductiu. "*Si, par idée religieuse ou sentiment religieux, on entend l'attachement aux dogmes et aux définitions des Religions positives et à leurs cultes respectifs, on peut bien dire que tout cela a fait déjà son temps parmi les esprits supérieurs des peuples civilisés de l'Occident. La civilisation moderne, essentiellement humaine et scientifique, n'a pas besoin de prêtres, de liturgie, ni de rituel; étant foncièrement progressive, elle est contraire aux dogmes de toute sorte, car le dogme suppose qu'il enferme en soi toute la Vérité absolue, et, partant, l'investigation scientifique et l'induction philosophique deviennent inutiles, si on l'accepte.*"⁴⁹

És evident doncs que Pompeu Gener, tot i que ja es trobava a l'ocàs de la seva trajectòria intel·lectual, seguia gaudint d'unes certes credencials que li donaven accés, puntualment, a mitjans tant importants com el *Mercure de France*. És precisament en aquest mitjà que intenta gestionar la publicació del seu *Evangelí de la Vida*, fet que no s'arriba però a produir. De fet, en una carta d'Alfred Vallette, fundador i director del *Mercure de France*, aquest li obria les portes de bat a bat per a que pogués publicar l'obra a les pàgines del quizenari. El mateix Vallette en persona s'havia d'encarregar de la traducció de l'obra sota la supervisió, això sí, de Jaume Brossa.⁵⁰

48 "Enquête sur la Guerre et le militarisme", *L'Humanité Nouvelle*, Paris, maig 1899, p. 170-171.

49 "La question religieuse-enquête internationale", *Mercure de France*, 15 de maig de 1907, p. 235-236

50 Carta d'A. Vallette a P. Gener, 7 de febrer de 1901, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 9.

En definitiva, la trajectòria intel·lectual de Pompeu Gener a París ve marcada sobretot pel seu desembarcament a la capital francesa a les darreries dels anys 70 i per la publicació, l'any 1880, de *La Mort et le Diable*. La seva experiència durant aquests anys li obre un seguit de portes de cercles científics, cenacles intel·lectuals i mitjans de difusió que li permeten, més que donar a conèixer la seva obra entre el públic francès, impregnar-se de l'ambient intel·lectual que es respirava a la capital francesa i aconseguir un cert prestigi –sobretot pel que fa a la recepció dels seus treballs a Espanya i a Catalunya- que aniria perdent amb el pas dels anys i amb l'arraconament de les tendències intel·lectuals vuitcentistes de les quals estava amarat –malgrat la seva capacitat d'innovació i adaptació a les noves corrents- el seu pensament. És cert que la seva participació en el París científic, literari i intel·lectual és sempre secundària: més que aportar alguna cosa, Pompeu Gener beu d'aquest París i d'aquests ambients intel·lectuals on circulaven les darreres tendències científiques, filosòfiques i artístiques. Tanmateix, cal valorar la seva participació en la vida intel·lectual francesa de les darreres dècades del segle XIX des del punt de vista de la situació d'unes relacions intel·lectuals a banda i banda dels Pirineus marcades per una comunicació pràcticament nul·la. En aquest sentit, és evident que forma part de la nòmina de precursors que travessen els Pirineus i comencen a relacionar-se amb ambients intel·lectuals del nord, perquè era d'allí, del nord, que venia la llum, la llibertat, tal com ho expressa en el seu discurs pronunciat a l'Hotel-de-ville arran de l'Exposició de París del 1889:

Barcelone, la grande cité travailleuse espagnole, attend tous les progrès de Paris, car c'est de Paris que nous vient la lumière, c'est-à-dire la liberté. Tout homme voué au travail a besoin de liberté, et Barcelone, où tout le monde travaille dans les diverses branches de l'activité humaine, ne saurait oublier que c'est Paris qui a proclamé les Droits de l'homme.⁵¹

París representaria sempre per a Pompeu Gener la pàtria de la llibertat, de la ciència i el pensament, que oposava a la tirania, la religió i el dogma. Més de vint anys després de la seva primera estada a París, quan tornant a Barcelona es sentí corprès per la diferència abismal entre la cosmopolita capital francesa i la provincial capital catalana, Pompeu Gener seguia expressant a la revista *Juventut* tota la seva admiració per a aquella seva meca de la cultura i el pensament.

51 "Réception à l'Hotel-de-Ville des délégués ouvriers de Barcelone", *Revue Libérale : organe des progressistes des deux mondes*, Paris, 20 de gener de 1889, p. 456.

Tu has ensenyat als pobles a passar-se de tenir amo. Tu els has repetit, augmentada i corregida, la lliçó que els van donar Grècia i Roma. Tu els has dit que no hi ha més senyor sobirà de la nació que el mateix poble. (...) La teva atmosfera és l'Art, la Ciència, la cultura, l'educació perfecta. Totes les edats passades estan presents en tu, i en tu es coven les futures. Tu estàs preparant l'adveniment del Superhome.⁵²

Pompeu Gener i els cercles intel·lectuals de Barcelona

L'activitat de Pompeu Gener en els cercles intel·lectuals barcelonins comença ensems amb la seva implicació política a les files del republicanisme federal durant el sexenni. L'any 1869 fou escollit president de la Joventut republicana de Catalunya. Quatre anys més tard es presentaria pel districte dels Afores de Barcelona com a candidat per a les Corts Constituents de la República. Malgrat haver obtingut més d'onze mil vots, es declararia nul·la la seva elecció per no tenir l'edat necessària per a rebre la investidura. Tot i que després del naufragi de la Primera República la seva implicació política minvaria significativament, en el seu pensament romandria sempre la llavor dels principis federals i mantindria, al llarg de la seva trajectòria intel·lectual, una afinitat evident amb el federalisme català. Des de la distància, a les pàgines de *Mis antepasados y yo*, veia amb una barreja de melancolia i escepticisme les seves vivències durant aquell agitat període:

Figúrese todo este movimiento, que vi pasar de una manera vertiginosa, cómo impresionó mi mente joven. Sí, la verdad, me sedujo. Y a pesar de mi poca edad me entusiasmé, creí llegada la hora de una nueva era para España, y fui republicano y federalista con toda mi alma, y me puse a combatir y a luchar con fe, con ardor, para la implantación de los ideales que concebía justos.⁵³

La intervenció en els esdeveniments del Sexenni marcarien la vida de Pompeu Gener, però no s'ha d'exagerar el seu protagonisme, que cal emmarcar en tot cas en el context del seu bulliciós ímpetu juvenil. Si hem de fer cas al testimoni del seu amic Apelles Mestres, la seva implicació en el federalisme hauria estat en tot cas secundària i hauria estat el propi Gener el que amb el pas del temps l'hauria exagerat: "*Entregat en cos i ànima als estudis filosòfics i als problemes polítics i socials, republicà fins al moll dels ossos, prengué part més o menys activa en els esdeveniments que de la Revolució del 68*

52 P. Gener, "Invocació a Lutecia", *Joventut*, Barcelona, 22 de novembre de 1900, p. 643-4.

53 P. Gener, "Mis antepasados y yo", op. cit., p. 116.

menaren a la República del 73, fins al punt d'arribar-se a creure [...] que juntament amb En Figueres, En Castelar i En Pi i Margall havia sigut una de les principals figures de la República."⁵⁴ Al marge de la importància real de la implicació política del jove Pompeu Gener, és important fixar-se en la seva interacció amb els cercles intel·lectuals que a l'abric dels anys de relativa obertura i tolerància que suposen el Sexenni es formen a la capital catalana. Aquestes interaccions deriven en relacions intel·lectuals –puntuals o duradores- que en tot cas són decisives en la seva trajectòria.

És precisament Apel·les Mestres (1854-1936), dibuixant i poeta representatiu de la Catalunya de finals del segle XIX, un dels artistes amb qui Pompeu Gener comparteix bona part de les vivències del seu desvetllar a la vida intel·lectual i artística d'aquests anys d'efervescència juvenil. Tot i que era sis anys més jove que ell, Gener remunta la seva amistat amb Mestres al seu pas per la Llotja, on ambdós rebien formació artística. La seva afició conjunta pel dibuix i la pintura conduiria a una amistat perllongada que els portaria a compartir nombroses experiències, entre les quals cal destacar nombrosos viatges a Suïssa, país per la naturalesa exuberant del qual ambdós estaven apassionats. Les diferents anècdotes de la seva amistat amb Apel·les Mestres es plasmen de forma força detallada al capítol que li dedica a *Mis antepasados y yo*⁵⁵, així com en els capítols on narra els seus viatges conjunts.

A banda de la relació amb Apel·les Mestres, Pompeu Gener comença a freqüentar durant els primers anys de l'agitat Sexenni diverses tertúlies de cafè on es reunien bona part dels literats, científics i publicistes de l'època i els joves que, com Gener, començaven la seva trajectòria intel·lectual. Entre aquestes tertúlies cal mencionar les que tenien lloc al Cafè Cuyàs, al Cafè Paris, al Cafè Nou de la Rambla i, posteriorment, al Pelayo. És a la tertúlia del cafè Cuyàs on Pompeu Gener coneix poc després de la Revolució de Setembre a Alfred Opisso, segons el relat de S. Puig Pérez: "*En un rincón del café Cuyás formaban tertulia una piña de jóvenes entusiasta de la filosofía, de la literatura y de las artes. Allí acudían Alfredo Opisso y su hermano Antonio, notable crítico musical; Pompeyo Gener, Ricardo Sepúlveda, José Feliu y Codina, Alberto Llanas, José F. Verges, el pianista Navas y otros muchos, entre ellos Ramón Rosell.*"⁵⁶ Aquesta referència és confirmada pel propi Alfred Opisso, que relata com, encara estudiants, coincideix amb Pompeu Gener en el seu emmirallament pel positivisme,

54 A. Mestres, *Història viscuda*, op. cit., p. 104.

55 P. Gener, "Mi amistad con Apeles Mestres", *Mis antepasados y yo*, op. cit., p. 154-160.

56 S. Puig Pérez, "Cómo se hizo actor Rosell", *El Herald de Madrid*, Madrid, 21 de desembre de 1906, p. 5.

aleshores una veritable heretgia en el clima intel·lectual de l'època: “*Cuántas veces hemos recordado él, y los demás, aquellos tiempos de estudiantes, los de la Revolución de Septiembre! Allí nos reuníamos Pompeyo Gener, Pepe Puig Pérez, José María Rufart, el pianista Ventura Navas, Ramón Padró, Moly de Baños, Paco Tusquets, Gerardo Blanco, Enrique Frexas, Paco Socías, Antonio Opisso. Pocos quedamos ya. (...) Qué titánicas luchas las que sosteníamos Pompeyo y yo, positivistas furibundos, contra la falange espiritualista de abogados, artistas y poetas que nos complacíamos en épater con nuestras formidables herejías!*”⁵⁷ Aleshores tant Pompeu Gener com Alfred Opisso cursaven estudis científics –el primer farmàcia i el segon medicina– a Barcelona i sembla que travaren una amistat força estreta al voltant d'aquest interès pel pensament positiu, si hem de donar validesa al testimoni d'Opisso: “*Com l'anell al dit s'avenia el mètode que dic, a les tendències i estudis del dessusdit amic Gener i en els meus (ell estudiant de farmàcia i jo de medicina, tan inseparables i units que ens deien l'obra en dos volums).*”⁵⁸ Pompeu Gener, per la seva banda, també remarca a *Mis antepasados y yo* com ell i Alfred Opisso foren uns dels precursors del positivisme entre els joves de l'època, reconeixent fins i tot que fou Alfred Opisso el que li donà a conèixer les obres de Comte i Littré.⁵⁹ Uns anys més tard, seria Opisso un dels pocs catalans que es feu ressò, en el seu moment, de la publicació de *La Mort et le Diable*, a través d'una crítica força exhaustiva, repartida en dos exemplars del quinzenari *La América*.⁶⁰

Durant el Sexenni, Pompeu Gener s'impregna de positivisme i comença ja a col·laborar amb la revista *La Humanidad*, òrgan amb un marcat tarannà lliurepensador, on publica alguns articles sobre el cristianisme de to clarament positivista.⁶¹ Posteriorment, ja durant l'agitada primera república, freqüenta assíduament la tertúlia del cafè Nou de la Rambla, on es reunien joves valors relacionats amb l'àmbit literari: Josep Yxart, Àngel Guimerà i Joaquim M. Bartrina, poeta amb una destacable formació positivista i al qual Gener dedicaria un capítol del seu *Amigos y maestros*:⁶²

Al Cafè Nou de la Rambla hi havia aleshores lo que podríem dir-ne la tertúlia del jovent intel·lectual d'aquell temps. Allí s'hi reunien en Vilanova, en Simó Gómez i el seu germà Enric, en Bartrina, l'Ixart (que aleshores ni tan sols pensava en ésser escriptor),

57 A. Opisso, “J. Yxart”, *La ilustración ibérica*, Barcelona, 8 de juny de 1895, p. 348.

58 A. Opisso, “Hipòlit Taine. Records”, *L'Avenç*, Barcelona, 31 de març de 1893, p. 81-4

59 P. Gener, *Mis antepasados y yo*, op. cit., p. 98.

60 A. Opisso, “Las ideas sobre la muerte y el mal en el pasado”, *La América*, Madrid, 8 de febrer de 1881, p. 11-12; 26 de febrer de 1881, p. 10.

61 P. Gener, “El catolicismo en nuestros días”, *La Humanidad*, Barcelona, 25 de març de 1871, p. 97-99; “La dignidad humana y el cristianismo”, *La Humanidad*, 10 de juny de 1871, p. 177-179.

62 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit. p. 11-28.

l'Obiols, un Jove músic delicadíssim que va morir tísic, en Vidiella, l'Arcadi Mas i Fontdevila, i molts altres escriptors, pintors, escultors i músics que ara no recordo. Tothom era federal, ça va sans dire, amant de les arts i de les lletres i, amb entusiasme, del renaixement de la literatura catalana. De quan en quan venien a les taules dels costats gent ja de nom, com en Frederic Soler (Pitarra), en Conrad Roure, en Feliu i Codina, en Clavé, l'Altadill, l'Almirall, etc, etc.⁶³

Durant el Sexenni, doncs, Pompeu Gener ultima la seva formació científica, es comença a relacionar amb els primers cercles positivistes i amb joves literats que, com Guimerà, esdevindrien peces cabdals de la renaixença. És interessant constatar, en aquest context, quina era la visió que té del fenomen de la renaixença. Per una banda, des de la perspectiva atorgada pels anys de distància, evoca les tendències particularistes i identitàries amb un sentit positiu; per l'altra, repudia una certa renaixença associada a elements retrògrads i nostàlgics, ancorats en la remembrança estèril d'un passat idealitzat. Gener s'identifica doncs amb les tendències més avançades, que ben aviat s'aglutinen entorn de la revista *La Renaixensa*, encapçalada per Pere Aldavert, Francesc Matheu i pel mateix Guimerà:

Hay que advertir que en aquel tiempo de la Revolución todo adoptaba en Cataluña la forma o la tendencia autonomista, pues los republicanos eran federales y los carlistas fueristas, y en literatura pasaba lo mismo, los intelectuales avanzados eran partidarios del *Teatro Catalán* fundado por Federico Soler (Pitarra), Aulés, Campmany, Roure, etc., etc., y de las revistas populares escritas en *català del que ara es parla* [...], como eran “La Campana de Gràcia”, “L'Esquella”, “La Barretina” y otras; mientras que los que soñaban en resucitar un pasado ya muerto para siempre eran entusiastas de unos Juegos Florales que por lo general solo producían poetas arcaicos que siempre estaban maldiciendo a Castilla y a Francia. Estos Juegos los alimentaban por lo regular los poetas de la alta montaña, y en general pocos éramos los avanzados que los cultivaran: como revista seria teníamos “La Renaixensa” y nos bastaba.”⁶⁴

Després dels anys convulsos del Sexenni, Pompeu Gener publica a la revista *La Renaixensa* diversos fragments, en català, del seu primer llibre *La Mort et le Diable*, aleshores encara inèdit. Aquests fragments es plasmen en els següents articles,

63 P. Gener, “La primera lectura de l'Atlàntida”, *Joventut*, suplement 29 de maig de 1902, p. 12.

64 P. Gener, *Mis antepasados y yo*, op. cit., p. 130.

apareguts durant els anys 1875 i 1876: “La llegenda del Jueu errant”⁶⁵, “Los fills de l’Iran”⁶⁶ i “Lo Sigle XIX”⁶⁷.

És interessant la visió que expressa anys després Artur Masriera (1860-1929) sobre el paper que juga Pompeu Gener durant aquesta època en uns ambients intel·lectuals i literaris benpensants i poc donats a les estridències. En el context de la crisi de l’Ateneu Barcelonès de 1877 i dels prolegòmens de la publicació de *La Mort et le Diable*, Pompeu Gener era percebut, segons Masriera, com un element pertorbador de la pau social que predominava en els cercles intel·lectuals barcelonins, com un veritable diable, la història del qual tant bé coneixia: “La Mort et le diable, de Gener, turbó inopinadamente una Arcadia tan pintoresca. Con motivo de unas conferencias públicas dadas en el Ateneo Barcelonés por Joaquin Mª Bartrina sobre La América precolombina, a las que habían de seguir otras de Estasen y de Gener, pusose sobre el tapete la ardua cuestión de los límites que tienen la tolerancia y el sectarismo: hubo las consiguientes protestas, discusiones y bajas de socios y el historiador ha de consignar que las tales conferencias se suspendieron y no ciertamente a petición de los conferenciantes. Gener fue desde entonces el leader de la juventud despreocupada y afanosa de novedades y, abrogándose la representación de su majestad el rey de las tinieblas, en banquetes y homenajes públicos era siempre invitado a brindar ‘en nombre del demonio’, cuyas hazañas y génesis tan gráficamente en su libro relatara.”⁶⁸ En aquells plàcids ambients erudits i en el context d’una renaixença literària molt ancorada encara en la contemplació mística i romàntica d’un passat idíl·lic, Pompeu Gener és un dels pioners, segons Masriera, en la introducció dels focus d’interès del pensament més modern. La seva inquietud contribueix doncs a fer penetrar les ànsies de modernitat, la voluntat d’emular Europa i impregnar-se de les corrents artístiques i filosòfiques més actuals i rupturistes. Si més no, aquesta voluntat de modernitat xocava frontalment amb el tuf a resclosit que emanava de certes inèrcies de la idiosincràsia intel·lectual i cultural catalana. Segons Masriera, i en relació amb la renaixença, “Gener vino a representar dentro de unas tendencias tradicionales y sosegadísimas, arcaicas y rutinarias y por ende tan inofensivas como inocentes, el elemento audaz y perturbador, revolucionario e inquieto, que más tarde ha sido mal bautizado con el nombre de europeismo. Ninguno

65 P. Gener, “La llegenda del juheu errant”, *La Renaixensa*, Barcelona, 15 de març de 1875, p. 381-388.

66 P. Gener, “Els fills de l’Iran”, *La Renaixensa*, Barcelona, 28 de febrer de 1876, p. 38-49; 18 de març de 1876, p. 120-124.

67 P. Gener, “Lo sigle XIV”, *La Renaixensa*, Barcelona, 30 de juny de 1877, p. 429-437.

68 A. Masriera, “Triunfantes y olvidados XXIX”, *La Vanguardia*, Barcelona, 27 d’octubre de 1912, p. 3.

*de los pacíficos e idílicos concurrentes a las mesas del Suizo o del Pelayo, se preocupaba en aquellos días sobre si La Vida de Jesús de Renan era obra curiosa, erudita o demoledora, ni si Augusto Comte o Littré anduvieron más o menos acertados de eliminar la moral del grupo de las ciencias sociales. Todos vivíamos absortos en la contemplación paradisíaca de la patria vella, y si no nos preocupábamos poco ni mucho de la patria nova, menos había de interesarnos el turbión gigantesco del oleaje heterodoxo que, desde París azotaba muy encrespado a todo el universo mundo.”*⁶⁹

Tanmateix, cal incidir en què, per molt que la intervenció de Pompeu Gener en certs ambients intel·lectuals i literaris fos considerada un sinònim de la provocació, durant aquests anys –ben lluny de la iconoclàstia i de la simple voluntat d’*épater*- es relaciona amb dues de les figures cabdals de la renaixença catalana: Àngel Guimerà i Jacint Verdaguer. Fou a través de Guimerà, a qui ja havia conegut a les tertúlies del cafè Nou de la Rambla, que comença a col·laborar a partir de 1875 a *La Renaixensa*:

Guimerà és un amic baix la tutela del qual vaig començar els meus esbarts literaris en la Revista catalana que ell dirigia, “La Renaixença”, de gloriosa memòria, per cert, ja que en ella van revelar-s’hi escriptors tan il·lustres com Mossèn Cinto Verdaguer, l’Apel·les Mestres, l’Emili Vilanova i d’altres.”⁷⁰

Aquesta amistat persistiria en el temps. Si més no, Pompeu Gener defensa l’any 1896 de forma entusiasta “La festa del blat”, obra de Guimerà força criticada en el seu moment, en un article al diari *La Renaixença*,⁷¹ on reivindicava la tendència humanitària plasmada en l’obra de Guimerà contra les crítiques, provinents sobretot dels elements més retrògrads i dels partidaris de les noves tendències simbolistes. Així mateix, també participaria activament en l’homenatge fet a Guimerà el 24 de maig del 1909, en què es congreguen part de les principals personalitats del món literari i cultural català i en què Gener llegeix una dissertació sobre el teatre de Guimerà.⁷²

Per la seva banda, és interessant també constatar l’admiració que Pompeu Gener professa per Jacint Verdaguer, ben allunyat de les tendències filosòfiques positivistes i de l’estètica realista que defensava i, no cal dir-ho, de la seva crítica al cristianisme, que ja havia esbossat a les pàgines de *La Humanidad*. Presentat en societat per Josep M. Bartrina l’any 1874, Pompeu Gener assisteix a les primeres lectures de l’*Atlàntida* i es

69 Ibid, p. 3

70 P. Gener, *Pensant, sentint y rient. Aplec d’escrits selectes*, Millà: Barcelona, 1911, p. 28.

71 P. Gener “La festa del blat: carta oberta de Pompeyo Gener a son amich Angel Guimerà”, *La Renaixença*, Barcelona, 1 de maig de 1896, p. 2628-32.

72 “La noche del poeta”, *La Vanguardia*, Barcelona, 25 de maig de 1909, p. 8.

sent completament corprès per la seva lírica. Malgrat la distància gairebé insondable entre el món de Gener i el de Verdaguer, s'estableix una certa complicitat basada en aquesta admiració, fins el punt que li dedica un capítol sencer de *Mis antepasados y yo*⁷³ i un article a *Joventut*, titulat “La primera lectura de l’Atlàntida”⁷⁴. Segons Gener, ell hauria estat, juntament amb Josep Yxart, Simó Gómez i Josep M. Bartrina, dels primers a escoltar fragments del poema verdeguerià. Precisament és alhora de relatar aquesta primera lectura de l’Atlàntida a les pàgines de *Joventut* on sorgeix una discrepància amb Narcís Oller, cosí de Josep Yxart. Segons Gener, després d’assistir a la lectura a la casa on s’allotjava Verdaguer, ell hauria elogiat el talent del poeta, mentre que Yxart, més escèptic, n’hauria rebaixat l’eufòria.

L’Ixart aleshores era d’aquells que creuen que la crítica és quelcom de superior a l’art i al geni, i que té una clarividència absoluta i fallos infalibles. En el crític hi veia un jutge omniscient i no un eunuc.⁷⁵

La resposta de Narcís Oller a les mateixes pàgines de *Joventut* emana una actitud força recelosa amb el que l’autor de *L’Escanyapobres* considera un greuge envers el seu difunt cosí. Oller denuncia les inexactituds del text de Gener i posa fins i tot en qüestió que Ixart hagués pogut assistir a aquella reunió: “Yxart, que ni era a Barcelona ni, de esser-hi i de tenir la sort de sentir llegir l’Atlàntida, mai, jamai hauria pogut fer els desavantatjosos vaticinis que tu li suposes, per la senzilla raó de que tenia molt més bon gust i perspiciàcia que el que tu et dignes reconèixer-li. Molt lluny de no haver sabut apreciar l’Yxart –el cèlebre crític Yxart, que per quelcom superior ho deu ésser de cèlebre- el geni poètic del gran Verdaguer, hi ha mil escrits ben públics que proven que sempre en fou un admirador decidit. Posar-ho, doncs, en dubte és temeritat perillosa.”⁷⁶

La resposta de Narcís Oller, tot i que pugui semblar a priori desproporcionada, no ho és tant si considerem que a través de l’anècdota Pompeu Gener atacava la validesa de la figura del crític literari com a jutge que encarnava en Josep Ixart. En aquest sentit, l’anècdota referida, falsa o no, no té res d’innocent i posseeix una intenció clara de minar l’autoritat d’un dels tòtems de la crítica catalana de les darreries del segle XIX.

73 P. Gener, “El gran poeta Jacinto Verdaguer. De cómo lo conocí y mis relaciones con él”, *Mis antepasados y yo*, op. cit., p. 127-143.

74 P. Gener, “La primera lectura de l’Atlàntida”, *Joventut*, 29 de maig de 1902, suplement, p. 12-15.

75 Ibid, p. 114-5.

76 N. Oller, “Al Cèsar lo que és del Cèsar: lletra oberta a Pompeyus Gener”, *Joventut*, Barcelona, 12 de juny de 1902, p. 380.

Aquesta petita desavinença amaga doncs una polèmica més profunda al voltant de la validesa de la crítica literària i de les tendències naturalistes zolianes, en les quals s'emmirallaven Ixart i Oller. Pompeu Gener respon a la carta oberta d'Oller amb una altra carta, titulada "Trop de zèle", on reafirma els seus arguments i intenta demostrar que l'actitud d'Ixart envers el poeta de Folgueroles, i l'*Atlàntida* en particular, fou gairebé sempre crítica, lluny per tant de l'admiració. Per tal de matisar i apaivagar la polèmica, finalitza relativitzant la importància mateixa de l'actitud d'Ixart:

El que un home cèlebre no compregui a un altre home cèlebre, perquè no sigui del seu temperament o constitució íntima, ja que l'Ixart era crític analista i racionador, i en Verdaguer un geni poètic, imaginatiu, essencialment entusiasta, res té que ofengui ni rebaixi la dignitat ni el renom del primer en lo més mínim.⁷⁷

Al marge d'aquesta polèmica amb Narcís Oller, sorgida d'un relat aparentment anecdòtic, Pompeu Gener sí que s'inclina a l'admiració envers el poeta. En Verdaguer hi veu, al marge de les seves qualitats literàries, un veritable sant, més proper a una concepció panteista de la divinitat, semblantment a Sant Francesc d'Assís, que als dogmes de l'Església i a la corrupció de la seva jerarquia. De fet, era aquest el cristianisme que, malgrat les crítiques, Gener admirava i respectava amb total sinceritat.

En paral·lel a aquestes primeres interaccions intel·lectuals i literàries teixides a l'abric del clima de llibertats del Sexenni, Pompeu Gener comença a relacionar-se amb els precursors del positivisme i del pensament evolucionista a Catalunya. Gener relata en una crònica apareguda a la revista francesa *Le Livre* com en aquells anys imperava a l'estat espanyol un clima teòric dominat pel catolicisme i pel krausisme, caracteritzat aquest darrer, malgrat les seves pretensions liberals, pel seu idealisme i pel seu llenguatge enrevessat i incompreensible. És en aquest context, en un clima intel·lectual marcat per l'endarreriment i les exageracions idealistes d'un krausisme que assolía certs nivells d'institucionalització, que les darreres novetats teòriques, el positivisme de Comte però també l'evolucionisme de Spencer, Darwin i Haeckel, són rebudes pels sectors més avançats com un bàlsam. Gener reconeix en Pere Estasen un veritable precursor en la importació de les teories evolucionistes i cita, a continuació, a Zulueta i Gres com uns dels primers evolucionistes catalans. Val a dir que, durant la dècada dels setanta, Pompeu Gener seguia encara força ancorat en el positivisme més doctrinari i

⁷⁷ P. Gener, "Trop de zèle: carta oberta a Narcís Oller", *Joventut*, Barcelona, 26 de juny de 1902, p. 417.

que seria a partir de la publicació de *La mort et le diable* que s'interessaria de forma més evident per les doctrines evolucionistes.

Barcelone ne pouvait manquer de suivre le mouvement moderne. La philosophie qui s'y est acclimatée, c'est celle de Spencer, Darwin, Haeckel, Tylor, etc., en un mot, l'école évolutionniste avec toutes ses conséquences. Cette école comptait quelques partisans sans qu'elle se fût manifestée autrement que par quelques articles de revues et de journaux. Ce fut M. Pedro Estassen qui, le premier, en exposa, à l'Athénéum de Barcelone, la théorie complète, partant des mathématiques et arrivant jusqu'à l'idée du droit et à celle de la justice. Puis ont suivi divers autres orateurs, parmi lesquels nous pouvons citer J. Grès, spécialement dédié à l'exégèse biblique, J. Zulueta et autres.⁷⁸

Tot i les diferències evidents entre les doctrines d'Estasen, molt més encarades a bastir un discurs d'ordre típicament burgès, i les de Gener, molt més heterodoxes i connectades amb el federalisme sociològic, s'estableix durant la segona meitat de la dècada dels 70 una certa relació de complicitat entre ambdós. En una carta, Estasen defensava i exaltava el caràcter alemany –orgànic i universalista- en contraposició a l'utilitarisme anglès, sembla ser que per contrarestar les reticències de Gener –sempre francòfil- envers l'element germànic: “*os diré aprended a conocer el elemento moral en Alemania, aprended a amar a este gran pueblo, reducid la unidad su fisonomía su expresión su pensamiento y su belleza, examinad atentamente su grandeza y cuando estéis de vuelta restablecido o curado completamente de vuestras dolencias podáis decirme que es el pueblo encargado de servir de tipo ideal al genero humano.*”⁷⁹ És probable que aquesta carta dati de 1875, ja que fou durant aquell any que Gener realitza el seu primer viatge per terres alemanyes. Si és així, les recomanacions d'Estasen no feren massa efecte en Gener, que relata a *Mis antepasados y yo* amb força escepticisme i acritud les seves impressions sobre el clima intel·lectual alemany de l'època: d'un embafant predomini metafísic, pel seu gust.⁸⁰ Dos anys més tard, Pompeu Gener posa en contacte Estasen amb Jules Soury. Aquesta relació no aniria però gaire enllà en els anys i cal remetre-la en tot cas a un clima intel·lectual on certes tendències teòriques eren vistes com una provocació herètica. La crisi de l'Ateneu Barcelonès de 1877 agermanaria els destins de Gener i Estasen. En efecte, ambdós es veieren afectats, juntament amb Bartrina, per la decisió de la Junta d'anul·lar unes conferències, que

78 P. Gener, “La littérature espagnole au XIXe siècle”, *Le Livre*, Paris, 10 d'octubre de 1881, p. 601.

79 Carta de P. Estasen a P. Gener (no datada), *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 9.

80 P. Gener, “Mi primer viaje a Alemania”, *Mis antepasados y yo*, op. cit., p. 144-153.

amenaçaven de prendre un caire que trencava amb la moderació idiosincràsica de la institució. A partir de llavors seguirien camins força divergents teòricament i ideològica. Pompeu Gener havia entrat a formar part com a soci resident de l'Ateneu a partir de l'any 1875 i no se'n desvincularia fins el 1903.⁸¹ Després de la crisi de 1877 no trenca amb l'Ateneu i, fent front comú amb el sector liberal i positivista que hi havia romàs, pretén canviar la institució des de dins, tenint com a premissa que la superioritat intel·lectual de les tendències teòriques positivistes i evolucionistes s'acabaria imposant pel seu propi pes. A principis de 1878 publica una crítica a *Revista Contemporanea* del discurs inaugural del president de l'Ateneu en què es feia clarament referència al veto existent respecte a certes tendències teòriques i es criticava de forma clara, amb un llenguatge volgudament evolucionista, l'actitud immobilista de la institució:

Pues precisamente a contender y a batallar, a discutir y a rectificar, a exponer y controvertir es a lo que debe destinarse un Ateneo, so pena de ser un Ateneo muerto, es decir, de no serlo. Un Ateneo de una ciudad de tanta importancia como Barcelona, debe de ser un centro de progreso, una fabrica de ideas y de teorías, por decirlo así, en donde todo se exponga y se discuta; no debe tender a la unión ni a la confusión, sino a la diferenciación, y a la definición; pues la diferenciación, la divergencia, son la condición esencial del progreso y del desarrollo de todos los organismos, desde la célula hasta la sociedad más perfecta.⁸²

De fet, el temps li acabaria donant la raó. Poc després de la crisi, a Pompeu Gener se li permet fer una conferència sobre l'antic Egipte⁸³, aprofitant materials de l'encara inèdita *La Mort et le Diable*. Però, sobretot, després de la publicació de la seu primer llibre, l'any 1881, aconseguiria esdevenir Secretari de l'Ateneu. Josep Zulueta li comunica aquesta elecció en una carta datada el 3 de juny de 1881 –Gener vivia aleshores a Paris-. Tot i mostrar el seu disgust pels resultats de l'elecció de la Junta de l'Ateneu, Zulueta celebra la seva elecció a secretari primer com si fos una victòria per al sector més avançat i modernitzador: “*Se ha celebrado ya la elección de cargos para la Junta Directiva y ello ha sido para nosotros causa de disgusto. Según noticias la candidatura triunfante es Presidente Robert. Bibliotecario Ortiz (¡!). Secretario 1º P. Gener. Secretario 2º Rahola. Como V. ve, nuestras esperanzas, o mejor deseos, han salido*

81 Citat en nota, a partir de l'Arxiu de l'Ateneu, a: P. Gener, *Mis antepasados y yo*, op. cit., p. 261.

82 P. Gener: “El discurso inaugural del presidente del Ateneo Barcelonés”, *Revista Contemporánea*, Madrid, 15 de gener de 1878, p. 86-87.

83 Publicat a *Revista Contemporánea*: P. Gener: “El antiguo Egipto y sus creencias”, *Revista Contemporánea*, Madrid, 15 de juliol de 1878, p. 48-68.

defraudados. Después de todo y respecto de V. ve consuela la idea de que Robert no hará gran cosa y el verdadero presidente en tales casos es el Secretario. Confieso que le hubiera preferido a V. en la Biblioteca. Si Rahola está en casa puede comunicarle la noticia y decirle cuanto siento la desilusión que ha de sufrir. Que se consuele con la idea de que en nada le perjudica ser segundo de Pompeyo Gener.”⁸⁴

Significativament, és després de la publicació de *La Mort et le Diable*, amb una certa notorietat adquirida, que Pompeu Gener pot accedir a la secretaria de la Junta, càrrec que mantindria fins l'any 1883. L'obra havia tingut públicament un ressò escàs a Catalunya: a banda de la crítica exhaustiva d'Alfred Opisso, referida anteriorment, en els mitjans catalans únicament el *Diari Català* de Valentí Almirall hi dedica un article important i aquest, val a dir-ho, és una traducció de la crítica que havia fet Jean Richepin a la revista francesa *Le Livre*.⁸⁵ Tanmateix, és evident que el fet li dona renom i prestigi: aquests són, de fet, els anys daurats de la trajectòria de Gener, del seu relatiu encimbellament intel·lectual. Cal remarcar, en aquest sentit, que és a principis de la dècada dels vuitanta que estableix una fluïda relació amb Víctor Balaguer, amb qui manté una abundant correspondència entre mitjans de l'any 1882 i principis del 1884. A través de les cartes de Balaguer es pot deduir que Pompeu Gener intenta beneficiar-se clarament de la seva influència política en els àmbits governamentals per tal d'obtenir algun càrrec relacionat sobretot amb les Exposicions Universals, fet que aconsegueix en el cas de la d'Amsterdam de 1883.⁸⁶ Tanmateix, la relació de Pompeu Gener amb Balaguer no es limita a aquestes intermediacions interessades, sinó que es fonamenta també en una certa complicitat intel·lectual. En una carta del 28 de juliol de 1882, Balaguer li comunica que estava preparant el seu discurs d'entrada a la Real Academia Española. Aquest discurs havia de tractar sobre la renaixença de les literatures “regionals” ibèriques i sobre una hipotèticament necessària “aliança llatina”: “*Yo, por mi parte, estoy también tomando apuntes y notas para escribir mi discurso de entrada en la Academia Española, el cual ha de contestar Castelar, sobre el movimiento literario de España en las provincias, sobre la influencia de las literaturas regionales*

84 Carta de J. Zulueta a P. Gener, 3 de juny de 1881, *Fons Pompeu Gener*, AHC, Barcelona, Capsa 10

85 J. Richepin, “La Mort et le Diable”, *Diari Català*, Barcelona, 3 d'octubre de 1880, p. 283-284; 5 d'octubre de 1880, p. 298-299.

86 Aquests tràfics d'influències es poden veure clarament reflectits en les següents cartes, trobades al *Fons de Pompeu Gener* (AHC, Barcelona): Carta de Juan Riaño a V. Balaguer, 31 de juliol de 1882, Capsa 10; Carta de V. Balaguer a P. Gener, 21 d'agost de 1882, Capsa 9; Carta de V. Balaguer a P. Gener, 6 de novembre de 1882, Capsa 9; Carta de V. Balaguer a P. Gener, 14 de febrer de 1883, Capsa 9; Carta de V. Balaguer a P. Gener, 20 d'abril de 1883, Capsa 9. Carta de V. Balaguer a P. Gener, 16 de gener de 1884, Capsa 9.

ibéricas y sobre la necesidad de una alianza latina bajo el punto de vista literario.”⁸⁷

Pompeu Gener comenta àmpliament el discurs de Balaguer a les pàgines de la revista francesa *Le Livre*, destacant la dissociació que fa entre la literatura espanyola i la literatura castellana, per tot seguit reclamar el dret de les literatures “regionals”, i de la catalana en particular, a ser considerades tan espanyoles com la castellana. La base fonamental a partir de la qual Balaguer pretenia equiparar la literatura catalana a la castellana era històrica: la influència que havia exercit durant l’edat mitjana la llengua occitana –assimilada a la catalana- sobre la península. Aquestes premisses eren *grosso modo* compartides per Gener, que veia el fenomen de la renaixença com un fet positiu, sempre i quan es mantingués en els seus límits literaris. Val a dir que en aquests anys era tan poc partidari de qualsevol vellitat secessionista com Balaguer ho fou al llarg de tota la seva vida, mantenint doncs ambdós un catalanisme estrictament literari.

En revendiquant donc pour cette littérature le droit d’être considérée aussi nationale pour l’Espagne que la littérature castillane, Victor Balaguer prouve que la langue des trouvères a été la première parmi les langues latines à se perfectionner d’abord, puis à exercer une influence sur la langue aujourd’hui officielle de l’Espagne, langue de formation tout à fait postérieure.⁸⁸

El passat gloriós de la llengua d’Oc constituïa per Balaguer i Gener una justificació de la necessitat d’una normalització literària per a la llengua catalana i de la necessitat de contradir un model homogeneïtzador en funció del qual es donava el nom de literatura espanyola només a la literatura castellana. Aquesta reivindicació de les literatures i llengües “regionals” contrastava amb l’esquema centralista del qual partia Emilio Castelar, l’encarregat de contestar el discurs de Balaguer, personatge mai grat a Pompeu Gener i que posa bastant en evidència en l’article a *Le Livre*. Per la seva part, Víctor Balaguer agraeix efusivament en una carta aquests comentaris elogiosos de la ploma de Gener a la revista francesa: “*Censado me parece que signifique a V. lo mucho que agradezco el benévolo concepto que le ha merecido mi discurso de recepción. Muchas gracias amigo mío y reciba V. mi sincera cuanto justa felicitación por un trabajo escrito con tan fácil y galana pluma.*”⁸⁹

Després dels anys viscuts a París, Pompeu Gener s’estableix de forma més o menys estable a Barcelona l’any 1885, fet que li permetria interactuar de forma més activa amb

87 Carta de V. Balaguer a P. Gener, 28 de juliol de 1882, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 9.

88 P. Gener, “Correspondences de l’étranger : Espagne”, *Le Livre*, Paris, 10 de juny de 1883, p. 359.

89 Carta de V. Balaguer a P. Gener, 6 de juliol de 1883, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 9

alguns cercles intel·lectuals i artístics de la capital catalana i, posteriorment, amb el moviment modernista. S'instal·la a la casa de Joan Ventura, on coneix personatges rellevants de la vida intel·lectual catalana i espanyola, com Zamacois, Sawa i Valle Inclán, en un ambient clarament bohemí. Aquesta experiència a la taverna de Joan Ventura és relatada a les pàgines de *La taverna intel·lectual*, on Gener refereix diverses anècdotes en clau humorística sobre els personatges que s'hi congregaven. Entre altres, Gener menciona com un dels assidus a les reunions que tenien lloc en aquella taverna a Ramon Sempau, que anys després pertanyeria a la colla de Foc Nou i realitzaria l'atemptat contra Narcís Portas, cap de la policia responsable de nombroses tortures durant el procés de Montjuïc.⁹⁰ A propòsit d'aquest atemptat, Pompeu Gener publicaria un article titulat "La Haine Catalane" al diari francès *L'Éclair*, on cerca explicacions a l'acció del seu amic i el desvincula de l'anarquisme de la propaganda pel fet. Sempau era als seus ulls un intel·lectual federalista que havia actuat per desesperació, mogut per l'odi a Castella, que encarnava els mals de l'opressió i el centralisme:

Ce fils de bourgeois, cultivé et artiste, était patriote, mais d'un patriotisme étroit, particulariste, confiné dans l'amour exclusif de sa terre natale, la Catalogne, qu'il exaltait au détriment de la Castille –comme un félibre exalterait sa Provence au détriment de Paris. Ce révolutionnaire n'était qu'un fédéraliste qui, dans une circonstance particulière, avait vu rouge et avait frappé l'un des parvenus de cette Castille contre laquelle il tournait son ressentiment, bien moins en politicien qu'en littérateur.⁹¹

Entre 1888 i 1889 Pompeu Gener col·labora assíduament al diari *La Vanguardia*, enviant sobretot articles de crítica literària o cròniques de les exposicions universals. Aquesta col·laboració és un bon símptoma del gir que volia emprendre el rotatiu, per tal d'encarar-se a una burgesia modernitzadora. Així i tot, és evident –el mateix to dels articles de Gener ho demostra– que aquesta voluntat modernitzadora no podia transcendir certs límits de la idiosincràsia de la burgesia catalana. Margarida Casacuberta destaca de totes formes el revulsiu que significaria aquest gir del diari català pel que fa a la dinamització del modernisme cultural i artístic: "La Vanguardia s'havia proposat, a partir de 1888, d'esdevenir el diari modern per excel·lència, l'òrgan d'expressió d'una nova burgesia de mentalitat més oberta i avançada que la

90 P. Gener, *La taverna intel·lectual*, Ràfols: Barcelona, 1917, p. 4.

91 P. Gener, "Haine catalane: les móviles de l'atemptat de Raymond Sempau", *L'Éclair*, Paris, 8 de setembre de 1897, p. 3.

que llegia el vell Brusi i, per tant, del sector que podia oferir al diari un públic lector dinàmic. Resulta prou significativa, en aquest sentit, la col·laboració assídua de personatges com Josep Yxart, Joan Sardà, Narcís Oller, Ramon D. Perés, Frederic Rahola, Pompeu Gener, Ezequiel Boixet, Apel·les Mestres, Josep Roca i Roca, Miquel Utrillo i Santiago Rusiñol.”⁹²

Casacuberta també sosté l’existència d’una línia de fractura que separava el modernisme moderat i artístic de *La Vanguardia* del modernisme radicalitzat i polititzat de *L’Avenç*, on acabaria col·laborant el mateix Pompeu Gener, curiosament després d’haver cessat de publicar articles a *La Vanguardia*. Efectivament, a partir de l’any 1892, la revista *L’Avenç* s’aniria radicalitzant, sobretot amb l’entrada de Jaume Brossa a la redacció, i el seu modernisme militant el començava a fer perillós i incòmode als ulls de la burgesia. La col·laboració de Pompeu Gener a *L’Avenç* es limita a dos articles. El primer, “Ernest Renan íntim”⁹³, és una presentació personal –basada en la seva pròpia experiència amb el mestre– del pensament i l’actitud intel·lectual de Renan, en una Catalunya on pràcticament era desconegut, destacant la seva independència intel·lectual i la seva aura aristocràtica, presentant-lo volgutament amb una sensibilitat gairebé religiosa –l’anomena bisbe laic–, fet que contrastava amb la seva fama d’heretge. Tot i que la intenció de Gener és simplement retre homenatge al mestre i donar-lo a conèixer a Catalunya, l’article rep una resposta inesperada i sorprenent de Josep Torras i Bages a les pàgines de *La Veu de Catalunya*. L’aleshores sacerdot carrega contra l’article de Gener des d’un punt de vista molt doctrinari: defensa les veritats immutables del cristianisme contra les tendències relativistes de Renan, a qui considera només una figura positivista de segon ordre, a qui qualifica obertament d’heretge –contra les protestes que havia expressat Gener– i la influència del qual titlla de perniciosa i perillosa. El text de Torras anava encara més enllà, condemnant obertament les tendències *epicúries i hedonistes* que imperaven a la capital francesa –i que sense cap mena de dubte havien contaminat Renan i el mateix Gener– i contraposant-les a la vida i la moral cristianes. El text finalitzava apel·lant a la lluita eterna entre la fe cristiana (veritable, afirmativa) i l’heretgia (falsa, reactiva), per tal de fer veure una aparent contradicció entre l’heretgia i el progressisme predicats per Gener. Deia Torras: “*Com la Fe és vella, és vella també l’heretgia; començà pocs dies després de l’aparició del cristianisme, com les monedes falses surten desseguit de les bones.*

92 M. Casacuberta, *Santiago Rusiñol: Vida, literatura i mite*, Curial: Barcelona, 1997, p. 23.

93 P. Gener, “Ernest Renan íntim”, *L’Avenç*, octubre 1892, p. 289-300.

La feta d'en Renan és ni més ni menys que una de tantes reaccions gentiliques que hi ha hagut (...); per això nos dol de veure al nostre Pompeu, gran aymador de l'avenç humà, com també ho som nosaltres, i que professa lo principi de que la civilització sempre va enriquint-se, tornar enrere, i d'un bot recular dinou centúries."⁹⁴

La polèmica iniciada per la resposta de Torras és interessant perquè és una de les poques ocasions, com remarca Roser Campi, que el futur bisbe de Vic –acostumat més aviat a parlar des de la trona i no pas en combats dialèctics- entra directament en polèmica amb els seus enemics intel·lectuals. “*Gener havia presentat Renan a la cultura catalana; però Torras buscava el combat ideològic amb postures a priori, i no el debat intel·lectual; el seu text no va provocar cap avenç en la comprensió de Renan, sinó una reiteració dels tòpics que l'Església pronunciava sobre ell des del Sexenni.*”⁹⁵

És remarcable, així mateix, la resposta de Pompeu Gener a la mateixa revista *L'Avenç*, que contrasta de forma admirable amb el to agressiu, dogmàtic i fanàtic de l'escrit de Torras i Bages. Segurament és la intenció de Gener de vèncer els arguments de Torras amb un exercici de respecte i de tolerància, no sense un deix de sarcasme i sornegueria: “*Gener va respondre des de París amb un article ple d'ironia en què, sense caure en la provocació i sota una aparença mansoia, marcava les distàncies amb Torras alhora que reivindicava el respecte personal, mentre apel·lava fins i tot a la relació d'antics condeixebles que els unia. Acceptava el càrrec d'heretgia amb to digne i respectuós.*”⁹⁶ Efectivament, situant-se en un punt de partida diametralment oposat al del ressentiment, Gener accepta ser titllat d'heretge i afirma que, des del punt de vista de Torras, era normal que el combatés:

Em combateu, i feu bé, molt bé: hi teniu obligació judicant-me, com em judiqueu, com un heretge; i com a tal deueu judicar-me, essent sacerdot com sou, i de profundes conviccions catòliques.⁹⁷

Paral·lelament a aquestes col·laboracions a la revista *L'Avenç*, que representava la vessant més polititzada del modernisme, Pompeu Gener, que aleshores residia a cavall de Paris i Barcelona, es comença a relacionar també amb el modernisme artístic, participant a les nombroses festes modernistes que tenien lloc primer a Barcelona i

94 J. Torras i Bages, “L'Ernest Renan i En Pompeu Gener”, *La veu de Catalunya*, Barcelona, 11 de desembre de 1892, p. 591.

95 R. Campi, “La provocació d'Ernest Renan...”, op. cit., p. 144

96 Ibid, p. 143

97 P. Gener, “Carta a un antic condeixeble”, *L'Avenç*, Barcelona, 15 de gener de 1893, p. 1

després a Sitges, presidides pel gran pontífex modernista Santiago Rusiñol. Ja des del 1891 comença a participar a les tertúlies i festes del Cau Ferrat de Barcelona, local on Rusiñol tenia el seu estudi. Participa també al banquet en honor a Rusiñol del 30 de febrer de 1893 i a l'estrena de *La intrusa* de Maeterlinck –traduïda pel mateix Rusiñol– a Sitges, el 10 de setembre de 1893. Pren part també, un any després, a la festa modernista del 4 de novembre de 1894, quan s'inaugura oficialment el Cau Ferrat de Sitges, que esdevindria la meca del modernisme artístic català. Així mateix, per les mateixes calendes, Gener col·labora activament en l'*Almanac modernista de la literatura catalana*, aparegut a Reus el 1894 sota la direcció de Josep Aladern. “*Hi col·laboraren amb treballs inèdits Narcís Oller, Apelles Mestres, Joan Maragall, Santiago Rusiñol, Josep Yxart, Pompeu Gener i, entre d'altres, Joan Montseny.*”⁹⁸ Malgrat la crítica que havia elaborat Gener a les tendències simbolistes a *Literaturas Malsanas*, aquest no té cap mania a participar entusiastament en els esdeveniments públics del modernisme artístic, senyal que la seva crítica era més dura en les formes que en el fons. Anys després Pompeu Gener col·laboraria encara a l'edició castellana de *Pèl & Ploma*, revista del nucli dels *Quatre Gats*, amb escrits sobre Paris, curiositats i alguns articles de divulgació filosòfica i literària.⁹⁹ Una d'aquestes col·laboracions la dedicaria a Santiago Rusiñol, a qui relaciona directament amb les tendències criticades a *Literaturas Malsanas*, però a qui no estalvia elogis pels seus mèrits artístics:

Por efecto de la potencia artística que es el colmo de la vitalidad; aunque el motivo sea triste, decadente, mortífero, se nos presenta bello, no nos produce depresión alguna, sino una simpática melancolía compasiva y un cierto bienestar, (...) y es que el arte lo sublima todo y que la depresión sólo puede producirla la fealdad, y lo que hace Rusiñol como tendencia podrá ser decadente, pero como forma y expresión es bello en toda su expresión.¹⁰⁰

98 M.Casacuberta, *Santiago Rusiñol: Vida, literatura i mite*, op. cit., p. 156.

99 P. Gener, “El arte en Paris en este fin de siglo”, *Pèl & Ploma*, Barcelona, 1 de juny de 1900, p. 5; “París. Ojos y aparadores”, *ibid.*, 15 de juny de 1900, p. 4-5; “Paris-la-nuit”, *ibid.*, 1 de juliol de 1900, p. 4-5; “De por qué los grandes escultores españoles son de nuestras provincias de levante”, *ibid.*, 15 de juliol de 1900, p. 4; “Recuerdos calurosos”, *ibid.*, 1 d'agost de 1900, p. 8-9; “Fiestas populares”, *ibid.*, 15 d'agost de 1900, p. 5; “El peligro amarillo”, *ibid.*, 1 de setembre de 1900, p. 5; “Federico Nietzsche”, *ibid.*, 15 de setembre de 1900, p. 4-6; “La evolución del pensamiento humano en el siglo XIX”, *ibid.*, 1 d'octubre de 1900, p. 4-5; “El congreso de la nutrición humana”, *ibid.*, 15 d'octubre de 1900, p. 4; “El teatro en la Raza Amarilla”, *ibid.*, 1 de novembre de 1900, p. 4-5; “Crónica europea”, *ibid.*, 15 de novembre de 1900, p. 8-9; “Santiago Rusiñol. Escritor, pintor, artista”, *ibid.*, 1 de desembre de 1900, p. 7-9; “Crónica europea”, *ibid.*, 15 de desembre de 1900, p. 10-11.

100 P. Gener, “Santiago Rusiñol. Escritor, pintor, artista”, *Pèl & Ploma*, Barcelona, 1 de desembre de 1900, p. 9.

Cal remarcar, amb un tarannà completament diferent, la col·laboració que Pompeu Gener realitza a la revista *Ciencia Social*, publicada entre l'octubre de 1895 i el juny de 1896 i on participen significativament Pere Coromines, Jaume Brossa, Pompeu Gener, Miguel de Unamuno, Federico Urales i Anselmo Lorenzo. Aquesta revista marca una fita en el fet que en ella hi conflueixen intel·lectuals de tendències ben diverses, des de modernistes radicalitzats com Brossa fins a anarquistes com Joan Montseny i Lorenzo, passant per regeneracionistes com Unamuno. L'experiment quedaria però avortat pel procés de Montjuïc, encara que aquest fou paradoxalment el moment de màxima mobilització intel·lectual contra el sistema polític canovista, amb certs paral·lelismes amb l'*Affaire Dreyfus*. En efecte, després de l'onada revisionista s'instal·la una certa apatia, una certa desmoralització. La desorientació política dels representants més joves dona lloc a una orientació cada cop més burgesa i nacionalista, sobretot en el cas dels Unamuno, Azorín i Maeztu, però també en el cas dels modernistes catalans que convergeixen cada cop més cap a un catalanisme genèric que deixa de banda qualsevol opció de síntesi revolucionària. Pompeu Gener col·laboraria encara amb *La revista blanca*¹⁰¹ de Joan Montseny en alguna ocasió, però orientaria també la seva intervenció cap a mitjans explícitament catalanistes: *Catalònia* i *Joventut*.

És durant el mateix any 1897 que Pompeu Gener coneix els que esdevindrien el nucli dur de la redacció de la revista *Joventut*: Oriol Martí, Lluís Via i Emili Tintorer, tots ells molt més joves. Aquesta trobada té lloc després del Congrés de Girona de la *Unió Catalanista*, celebrat l'abril de 1897 i en el qual hi havia participat. Després d'aquest congrés, assisteix a l'estrena del *Cyrano* a Barcelona, traduïda al castellà pels mateixos Martí, Via i Tintorer. Ja durant aquesta primera trobada s'hauria tractat, segons Gener, de la creació d'una revista on confluïssin l'expressió d'un catalanisme liberal i la divulgació de les darreres tendències teòriques, artístiques i literàries que traspassaven cada cop més porosament els Pirineus. Gener relata d'aquesta manera els inicis del grup de la revista *Joventut*, en el qual ell s'atorga el paper de pare espiritual:

Viendo el incremento que tomaba el catalanismo, tratose de la fundación de una revista que fuera el órgano del elemento joven liberal y que tendiera a la formación de la izquierda catalanista.

Con el apoyo material de los inteligentes y ricos amigos don José Oriol Martí y don Joaquín Pena, que suscribieron la mayor parte de las acciones, se fundó el periódico

101 P. Gener, "Socialismo?", *Revista Blanca*, Madrid, 1 de gener de 1901, p. 392-396; F. Urales, "La evolución de la filosofía en España", *Revista Blanca*, Madrid, 1 de desembre de 1902, p. 323-328: estudi de la personalitat de Pompeu Gener a partir d'una carta biogràfica.

Joventut (...). Fue nombrado director de la revista el joven poeta Lluís Vía y administrador el señor Tintorer, y yo fui el alma de la publicación, el que le dio aquel espíritu europeo avanzado. Estaba entonces en toda la fuerza de la edad, y sin tener cargo alguno vine a ser como un redactor en jefe.¹⁰²

Tot i que Pompeu Gener no s'estalvia mai els elogis, Eduard Marquina coincideix amb el seu diagnòstic -en un article a *Pèl & Ploma* força crític amb el grup de *Joventut*- en el sentit que l'apadrinament que Gener feu del grup li hauria donat consistència, força i popularitat: “Yo celebro, además, aquella ocasión de vuestro encumbramiento sobre los hombros de Rostand, porque de ella tal vez provino lo que podríamos llamar vuestra popularidad, por ella se enriquecieron los catalanistas con vuestra pluma, merced a ella entablasteis amistad con Pompeyo Gener y sucesivamente, en virtud de ella, brotaron, como el hilo de una madeja, la creación de Joventut.”¹⁰³

És precisament perquè Gener i els futurs redactors de *Joventut* es coneixen en el context de l'estrena del *Cyrano* que, posteriorment, es popularitzaria el nom de “Cadets de Catalunya” com a apel·latiu del grup. El motiu de “Capità dels Cadets de Catalunya” referit a Gener hauria sorgit, segons ell mateix, quan l'argentí José León Pagano el començà a anomenar “Capitán”. Aleshores, el pintor Carles Casagemas –relacionat amb el grup dels Quatre Gats i amb Pablo Picasso- elabora una caricatura al·lusiva.

Pagano tomó la costumbre de llamarme *Capitán*. Esto indujo al joven pintor Casagemas a exponer una caricatura en la cual aparecía yo montado a caballo, con chambergo y media armadura, por el estilo de los personajes que trasladaba a la tela tan genialmente el gran Velázquez; a lo lejos veíanse varios jóvenes vestidos a la usanza del 1640 y debajo un letrero que decía: *El Capitán de los Cadetes de Cataluña*.¹⁰⁴

El pompós motiu, inspirat clarament en *Cyrano de Bergerac*, s'emprava sovint amb sornegueria o mala intenció, però reflecteix d'alguna manera el paper que pretenia jugar Pompeu Gener en els ambients intel·lectuals catalanistes liberals del canvi de segle. Tot i la ruptura generacional, aconsegueix efectivament exercir –si més no de cara enfora- de pare espiritual del grup que s'aplega al voltant de la revista *Joventut*. En aquests anys l'obra de Gener gaudeix d'un cert reconeixement entre les noves generacions intel·lectuals catalanes. Tal com exposa el crític Joan Oliva Bridgman a la revista

102 P. Gener, *Mis antepasados y yo*, op. cit., p. 340.

103 E. Marquina, “Teatre líric català”, *Pèl & Ploma*, Barcelona, 15 de febrer de 1901, p. 3.

104 P. Gener, *Mis antepasados y yo*, op. cit., p. 344.

Madrid Cómico -caracteritzada pel seu acarnissament envers Gener-, les seves obres contenien una síntesi de les darreres corrents teòriques i artístiques i permetien un accés fàcil al coneixement d'aquestes, sense necessitat de recórrer a la sempre més laboriosa tasca de remenar les fonts directes: “*La juventud de Cataluña, bien sea por falta de elementos pecuniarios, bien por desconocimiento de idiomas, bien por otras causas, lo cierto es que ignora lo que en el extranjero se piensa, dice y escribe acerca de Arte. Ella sólo conoce las obras de Gener. Y por ello, original o ajeno, intuitivo o reflejo, el pensamiento del autor de Inducciones significa para los jóvenes escritores catalanes la última palabra de la Civilización moderna. (...) Gener como hombre tendrá errores, tan grandes como se quieran, pero jamás el sincero historiador de la literatura catalana de nuestros días podrá negarle aquellos laureles que la Historia reserva para quienes de un modo directo y decisivo ejercen influencia sobre un pueblo.*”¹⁰⁵

En aquest mateix sentit s'expressa Eduard Marquina a la revista *Pèl & Ploma*. La força de Pompeu Gener i la seva influència entre la joventut intel·lectual catalana de l'època no s'ha de valorar tan per la seva originalitat, com per la seva funció d'importador i divulgador del pensament europeu entre les darreres dècades del segle XIX i la primera del segle XX. L'obra de Gener posava –i no era poc- un bon arsenal teòric a l'abast d'una joventut inquieta i delerosa per absorbir les novetats intel·lectuals d'ultra Pirineus. Llegir les seves obres i articles constituïa una bona via d'accés i familiarització amb aquestes novetats, sense necessitat de perdre el temps en cercar fonts primàries difícils de trobar a la Barcelona de l'època i, sobretot, en llegir-les curosament: “*En tots els llibres del apassionat propagandista queden apuntades, discutides i criticades amb deliciosa traça les últimes doctrines filosòfiques; els últims adelantos inductius; les últimes corrents literàries. És un treball que simplifica extraordinàriament la moderna vida intel·lectual i que satisfà la necessitat –sovint capritxosa- d'estar al corrent, sense robar-nos, per altra part, un temps necessari per a l'obra personal. Tots junts, formen els llibres d'en Gener una mena de Revista ideal, quina publicació a Espanya és un somni.*”¹⁰⁶ En relació amb les generacions més joves del canvi de segle, és doncs aquest el valor que cal veure en l'obra de Gener: per ells representava un precursor de la modernització i la posada al dia, intel·lectualment parlant, de Catalunya i Espanya: “*Que parli la crítica d'en Pompeyo Gener en el sentit que vulgui, nosaltres, els joves, tenim l'obligació d'enaltir i sostenir al home quals*

105 J. Oliva Bridgman, “De literatura catalana. IV”, *Madrid Cómico*, Madrid, 29 de juny de 1901, p. 211.

106 E. Marquina, “Pompeyo Gener”, *Pèl & Ploma*, Barcelona, 1 de gener de 1901, p. 8.

obres ens han obert poc a poc els ulls del esperit, modelant i cisellant el nostre temperament modern, sigui amb l'explicació d'una doctrina progressiva i encara més sovint amb un pensament nou."¹⁰⁷

Per la seva banda, també a la premsa francesa, a *L'Humanité Nouvelle*, Joan Pérez Jorba reivindica en un article de 1903 la figura de Gener com a introductor i propagador de les corrents de pensament modern a Catalunya, Espanya i els països llatinoamericans. Fent un repàs dels seus mèrits i credencials, considerant-lo un home de talent, es lamenta, tanmateix, de la marginació a que havia estat sotmesa la seva persona per part de l'Espanya oficial, sobretot arran de la publicació, l'any 1887, d'*Herejías*: "*M. Pompeyo Gener, membre de la Société d'Anthropologie de Paris, est le principal introducteur et propagateur de la pensée moderne dans les pays de langage espagnol et catalan. C'est surtout en Catalogne, parmi les esprits les plus éveillés, que son influence a été bienfaisante. M. Pompeyo Gener a débuté, il y a quelques trente ans, avec un livre très remarquable, La Mort et le Diable, dont la traduction française lui valut une préface de Littré et des éloges de Renan. Il possède une vaste culture scientifique, historique et littéraire : voilà donc un fondement solide pour sa continuelle unité de pensée. Il s'est nourri spécialement de Littré, de Taine, de Renan et, à la dernière heure, de Nietzsche. En dépit de son talent supérieur, on le tient tout à fait à l'écart dans l'Espagne officielle. On ne lui pardonnera jamais ses critiques acerbes contre la décadence espagnole, qu'il a combattue avec un esprit très scientifique, et des idées très avancées. Ce fut son livre Hérésies qui provoqua l'inaipaisable rancune.*"¹⁰⁸

Aquests anys a *Joventut* coincideixen amb un període en què el protagonisme intel·lectual de Pompeu Gener revifa considerablement, tal vegada perquè havia deixat enrere les llargues estades a Paris i es pot concentrar en un projecte definit d'àmbit català. A la revista conflueixen la divulgació de les darreres tendències, les diferents expressions artístiques i literàries del modernisme i la difusió d'un catalanisme explícitament polític i liberal. Aquestes coordenades de la revista *Joventut* el condueixen a publicar, a més dels seus articles sobre filosofia i literatura, nombrosos articles de tarannà polític emmarcats en la codificació d'un catalanisme liberal i intel·lectualista. El final de la revista *Joventut* s'esdevé l'any 1906, pocs mesos després de l'aprovació de la Llei de jurisdiccions (22 de març) i de la formació de Solidaritat Catalana.

107 Ibid, p. 8.

108 J. Pérez Jorba "Chronique des lettres Espagnoles", *L'Humanité nouvelle*, setembre de 1903, p. 771.

Siguin els que siguin els motius reals del final de *Juventut*, el grup es dispersa després de la publicació del darrer número, el 31 de desembre de 1906. El tancament de la revista es pot considerar també com l'acta de defunció del modernisme. En efecte, a partir de 1906 es comença a imposar el noucentisme com a cànon estètic i intel·lectual i aquest fet té unes implicacions evidents en forma d'unes relacions molt més estretes de literats, artistes, pensadors i publicistes amb el poder. Gener –representant d'un model intel·lectual independent i vuitcentista– comença a caure ràpidament en desgràcia en la nova Catalunya noucentista, esgotant el seu crèdit intel·lectual, sent menyspreat i oblidat. A partir d'aleshores, la seva participació en la vida intel·lectual i artística catalana decau considerablement. Els seus articles en revistes i diaris catalans són rars i escadussers, concentrant-se en escriure textos força banals per a revistes llatinoamericanes com *Caras y Caretas*, *Mundial Magazine* i *Mercurio*. D'altra banda, de cara a la seva subsistència s'havia assegurat uns ingressos modestos quan fou nomenat auxiliar políglota a l'ajuntament de Barcelona el febrer del 1907.¹⁰⁹ Sembla ser que Hermenegildo Giner de los Rios, aleshores regidor de l'ajuntament, li hauria donat un cop de ma en aquest afer. Com a mínim així es desprèn d'una carta que li envia el dia 29 de setembre de 1906: “*se complace en manifestarle que según sabrá ya por el Sr. Pinilla está preparado en principio para incluir en los próximos presupuestos un cargo que procuraremos otorgarle que aunque modesto habrá de satisfacerle.*”¹¹⁰

Progressivament desencantat del catalanisme polític amb l'eclosió i posterior implosió de Solidaritat Catalana, Gener ja només intentaria influir en l'escena política per a recuperar la figura de Miquel Servet, l'any 1911, quart centenari del seu naixement. Ja des de 1902, participant al Congrés de lliurepensadors de Ginebra, havia promogut activament la reivindicació de la memòria de Miquel Servet, aconseguint un compromís de la ciutat de Ginebra –ciutat on morí– per a erigir-li un monument commemoratiu. Posteriorment intenta portar la recuperació de la memòria de Servet a Barcelona, reivindicant la seva catalanitat en diversos articles a la revista *Juventut* i a les obres que consagra al savi del renaixement.¹¹¹ El context sociopolític a la Catalunya de 1911, en plena campanya per la Mancomunitat o amb l'oposició a la Guerra del Marroc, no era

109 “Ayuntamiento de Barcelona”, *La Vanguardia*, Barcelona, 20 de febrer de 1907, p. 2.

110 Carta d'H. Giner de los Rios a P. Gener, 29 de setembre de 1906, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 9.

111 P. Gener, “Reivindicació de Miquel Servet”, *Juventut*, Barcelona, 29 d'octubre de 1903, p. 705-707 i 5 de novembre de 1903, p. 721-722; “Més llum sobre l'assumpto Servet”, *Juventut*, Barcelona, 3 de desembre de 1903, p. 790-791; *Miguel Servet. Reforma contra renacimiento*, op. cit.; Gener, Pompeu, *Pasión y muerte de Miguel Servet*, Op. cit..

però massa favorable perquè prosperés la intenció de Gener i altres lliurepensadors. Si bé a partir del més de juny s'inicia un procés a l'ajuntament de Barcelona per tal d'erigir un monument a la seva memòria, el projecte s'encalla i ni molt menys té el ressò que pretenia donar-li Gener. El projecte comptava amb el suport de radicals i republicans catalanistes -que acorden a la sessió del dia 27 de juny d'erigir un monument davant de l'església del Sagrat Cor al Tibidabo- i s'arriba a encarregar l'estudi del projecte a una comissió; finalment però, l'únic homenatge que s'arriba a fer a Servet és col·locar el seu retrat a la galeria de catalans il·lustres, no sense alguna objecció prèvia respecte a la seva catalanitat i, per tant, a la idoneïtat que hi figurés. Els catalanistes conservadors s'oposaren a la reivindicació de Servet perquè hi veieren una instrumentalització política (no sense part de raó) per part dels lerrouxistes, que aleshores tenien el poder a l'ajuntament de Barcelona. Cap a finals d'any, la davallada electoral del lerrouxisme i el canvi de govern municipal acabaria d'encallar les coses. En una carta, Josep Aladern entrelluca tot el significat de la recuperació simbòlica de la figura de Miquel Servet en el context polític de la Catalunya de 1911: *“M'hauria agradat molt poder celebrar l'acte de posar la primera pedra al monument d'en Servet pel dia 27 dels corrents, puix hauria contribuït en gran manera a aixecar l'esperit liberal de Barcelona, que avui se veu amenaçada per una solidaritat reaccionària tremenda. Regionalistes, carlins, conservadors, integristes, Defensa Social i lliberals tots s'han coalitzat per a donar la batalla al esperit modern de la ciutat. Crec que ens amollaran.”*¹¹²

Les relacions de Pompeu Gener amb el catalanisme conservador hegemònic serien sempre tenses, malgrat l'aposta que havia fet durant el període de *Juventut* per reforçar un discurs catalanista amb paràmetres clarament nacionalistes. El model intel·lectual que representava no encaixava, evidentment, amb el to ordenat, disciplinat i pomposament classicista del noucentisme. El valencianista Vicent Tomàs i Martí es condolia de les penúries que havia de passar Gener en la Catalunya noucentista, ja durant els darrers anys de la seva vida: *“Després de llegides les obres, és més ferm l'agraïment al veure el cabdal de coneixements que m'ha donat. Als amics fidels, les hi desitjo, perquè vegin tota la vàlua de vostè i la magnitud de nostra Nació i Pàtria única, la Gran Catalunya. (...) Digui'm si li plau, si els Zailos enlairats en aqueixa Beòcia, per medi dels quartos i prostitucions polítiques si li han tornat a fer alguna*

112 Carta de J. Aladern a P. Gener, 15 d'octubre de 1911, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 9.

tonteria, sap vostè que sincerament em condoleixo dels seus pesars.”¹¹³ Sembla doncs que durant aquests anys, Pompeu Gener no només sobreviu a dures penes en una Catalunya on havia perdut bona part del seu prestigi, sinó que cova un veritable sentiment d’amargor envers el clima intel·lectual català. En una carta al sud-americà Vargas Vila publicada a *El Diluvio* -i en un to de recança-, li confessa el disgust que sent per l’oblit i la incomprensió de la seva terra, comparat amb la admiració que despertava la seva persona a Amèrica Llatina:

Gracias, mi buen amigo, mil gracias; nunca hubiera creído merecer tanto, sobre todo desde que no hallo más que ingratitud y olvido en mi propia patria. Es verdad que según decían los antiguos romanos, “Nemo est profeta in patria sua”, y este aforismo latino no me sorprende que se haya realizado en mi persona.¹¹⁴

Pompeu Gener i els cercles intel·lectuals castellans i llatinoamericans

Durant la dècada dels setanta Pompeu Gener entra en contacte amb diversos cercles intel·lectuals madrilenys, sobretot en el context de la finalització dels seus estudis, doctorant-se en Farmàcia i Ciències naturals a Madrid l’any 1875. Segons Consuelo Triviño, “Realizó estudios de Farmacia y Ciencias en Barcelona y en Madrid y conoció el ambiente literario de la corte que se concentraba en las tertulias del café Príncipe, a las que asistían Campoamor, Valera, Pereda, Núñez de Arce y Alarcón, que vivían bajo el influjo del romanticismo, aunque el realismo ya había incursionado en la novela española. Su paso fugaz por la universidad coincidió con el auge del krausismo y, sin duda, se entusiasmó por este movimiento.”¹¹⁵ Tanmateix caldria matisar aquest emmirallament pel krausisme hegemònic, puix que ben aviat Pompeu Gener desestima les seves tendències místiques i idealistes, encaminant-se cap al positivisme comtià, el darwinisme i l’evolucionisme spencerià. Aquests darrers tenien un bon aparador en la *Revista Contemporánea* de José del Perojo, amb la qual comença a col·laborar el 1877 amb una colla d’articles, alguns dels quals eren un avançament de l’encara inèdita *La Mort et le Diable*, que aleshores encara esperava fer editar en castellà.¹¹⁶

113 Carta de Vicent Tomás i Martí a P. Gener, 24 de novembre de 1917, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 9.

114 P. Gener, “De Pompeyo Gener a Vargas Vila”, *El Diluvio*, Barcelona, 5 de desembre de 1917, p. 12.

115 C. Triviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 68..

116 Els articles que Gener publica a *Revista Contemporánea* són els següents: P. Gener, “El elemento semítico en la historia”, *Revista Contemporánea*, Madrid, 30 d’abril de 1877, p. 461-483; “La danza Macabra y el Dies irae”, 15 de juliol de 1877, p. 44-69; “La Gnose”, 15 de novembre de 1877, p. 216-225; “El discurso inaugural del presidente del Ateneo Barcelonés”, 15 de gener de 1878, p. 75-87; “La

Tot i que finalment es publica en francès, el relatiu èxit de *La Mort et le Diable* li reporta un cert prestigi intel·lectual també a Madrid, fent-se'n ressò nombrosos mitjans i personalitats. Àngel Fernández de los Ríos n'escriu una crítica elogiosa a les pàgines de la revista *La ilustración española y americana*, traduint a més alguns fragments de l'obra, i concloent que “no es cosa rara que el genio español extienda hasta aquí con alguna frecuencia la producción de volúmenes llenos de versos, de novelas, de cuadros humorísticos y escritos ligeros, más para pasatiempo que para provecho; pero es casi fenomenal, y es además importante, la publicación de trabajos tan profundos como el que ha hecho el Sr. D. Pompeyo Gener, de libros que merezcan llevar al frente el nombre de Renan y las apreciaciones de Littré, y que obliguen a fijar en la juventud española la atención de hombres distinguidos que ejercen la crítica en los principales periódicos y revistas de Europa.”¹¹⁷

També Francisco de Asís Pacheco remarca a les pàgines del diari *El Liberal* la importància de la publicació de *La Mort et le Diable* i de Gener com a pioner de la introducció a Espanya del positivisme per combatre les tendències metafísiques i teològiques fins aleshores hegemòniques: “Pompeyo Gener es catalán: su nombre, conocido y apreciado de cuantos se consagran a los estudios filosóficos y científicos, recuerda el movimiento favorable a las ideas positivistas que hace algunos años lucha aquí por contrarrestar el predominio de la teología y de la metafísica. Pompeyo Gener figura con otros escritores distinguidos a la cabeza de ese movimiento.”¹¹⁸ Anteriorment, el mateix Pacheco li havia proposat en una carta la col·laboració al diari *El Liberal*, on treballava després de deixar la *Revista Contemporánea*.¹¹⁹

Fins i tot el crític Luís Alfonso, canovista i monàrquic declarat, destaca al diari conservador *La Época* la rellevància de l'obra de Gener, lamentant-se que aquesta hagués de ser publicada en francès pel poc lloc que tenien en el mercat editorial espanyol les idees avançades: “Español es su autor y en España ha sido creado el libro; mas por desgracia nuestra, obras de esta naturaleza dan tan escasa honra y tan menguado provecho en esta tierra, que es discreto acuerdo darlas a luz en tierra extraña.”¹²⁰ Alfonso adverteix als conservadors i benpensants lectors del diari *La Época*

España bajo la dinastía austríaca”, 28 de febrer de 1878, p. 435-451; “El antiguo Egipto y sus creencias”, 15 de juliol de 1878, p. 48-68; “Jahweh y Satán”, 30 d'agost de 1879, p. 467-488.

117 A. Fernández de los Ríos, “Quincena Parisiense”, *La ilustración española y americana*, Madrid, 15 de maig de 1880, p. 310.

118 F. Pacheco, “Libros-La Mort et le Diable”, *El Liberal*, Madrid, 20 d'octubre de 1880, p. 2.

119 Carta de Francisco de Asís Pacheco a P. Gener, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 10.

120 L. Alfonso, “Un libro español de filosofía”, *La Época*, Madrid, 6 de desembre de 1880, p. 3

de l'heterodòxia del pensament de Gener i combat bona part de les seves tesis, però acaba reconeixent a l'obra i a l'autor un valor imprescindible: “*Los antiguos romanos colocaron y reverenciaron en su Pantheon a todos los dioses, aún aquellos en que antes no creían. Demos lugar nosotros a Pompeyo Gener en el templo de nuestros dioses vivientes de la literatura, aunque no creamos en él.*”¹²¹

En una línia més fonamentalista que la del crític de *La Época*, Marcelino Menéndez y Pelayo faria aparèixer Pompeu Gener com un dels grans heterodoxos contemporanis, enviant-lo al seu infern particular: no sense abans haver-li reconegut, però, els seus mèrits intel·lectuals. Al cap i a la fi, l'etiqueta d'heterodox afrancesat penjada per un catòlic de la talla de Menéndez y Pelayo contribuïa encara més a engrandir la seva fama i crèdit, en una Espanya retardatària on no gaires intel·lectuals tenien el privilegi de poder-se relacionar amb certs personatges de la ciència, l'art i el pensament europeus. A la seva gran obra *Historia de los heterodoxos españoles*, Menéndez el qualifica així: “*Gener, ni por su educación, ni por sus gustos, ni siquiera por la lengua en que escribe pertenece a Cataluña. Es uno de tantos materialistas franceses, que piensa como ellos y escribe como ellos y que se mueve en un círculo de ideas enteramente distinto al de España. Su libro, feroz y fríamente impío, corresponde a un estado de depravación intelectual mucho más adelantado que el nuestro y arguye, a la vez, conocimientos positivos y lecturas que aquí no son frecuentes. Escrito con erudición atropellada, poco segura y las más veces no directa, y con cierta falsa brillantez de estilo y pretensiones coloristas a lo Michelet, contiene, no obstante, caudal de información (digámoslo a la inglesa), de que francamente no creo capaz a ningún otro de los innovadores filosóficos, positivistas o no positivistas, que andan por España*”¹²²

Per la seva banda, Gener faria referència a *Historia de los heterodoxos españoles* en una de les seves col·laboracions a la revista *Le Livre*, sostenint que la grandiositat de l'obra de Menéndez y Pelayo acabava traint les seves intencions primigènies, ja que el cúmul de dades sobre el pensament anomenat heterodox acabava plasmant a la perfecció l'irrisorietat intel·lectual de l'ortodòxia catòlica defensada per Menéndez:

Après tous ces faits qu'il consigne dans son ouvrage des *Hétérodoxes espagnols*, je ne sais pas quel service il peut rendre au cléricisme absolutiste qui prétend que l'Espagne

121 *Ibib*, p. 4.

122 M. Menéndez y Pelayo, *Historia de los heterodoxos españoles*, vol. II, CSIC: Madrid, 1992, p. 1394.

a été toujours la fille soumise de l'Église catholique et qu'elle a vécu toujours dans son sein, y jouissant d'une paix et d'une béatitude incomparables.¹²³

El prestigi guanyat arran de la publicació de *La Mort et le Diable*, amb l'immediat reconeixement d'admiradors i detractors, li obre moltes portes a Pompeu Gener, també a la capital de l'estat, i és en bona part per aquest prestigi adquirit que el 1883 és escollit delegat d'Espanya a l'Exposició Universal d'Amsterdam, això sí, a través de la mediació de Víctor Balaguer. Allí coneix a Alfredo Escobar, Marquès de Valdeiglesias, director del diari conservador *La Época*, amb qui trava una intensa amistat malgrat les evidents diferències ideològiques i de tarannà entre un i l'altre. Posteriorment a aquesta trobada, Gener envia al diari *La Época* algunes col·laboracions esporàdiques durant els anys 1884 i 1885, que eviten però qualsevol tipus d'estridència i es centren en qüestions estrictament artístiques i literàries.¹²⁴ Deu anys després, però, el marquès de Valdeiglesias rebutjaria amablement l'oferiment que li havia fet Gener per tal de ser el corresponsal del diari *La Época* a París.¹²⁵

La traducció al castellà de *La Mort et le Diable* i la seva publicació l'any 1884 li suposa a Pompeu Gener una altra onada de reconeixements i popularitat. El mateix Antonio Canovas del Castillo, a qui Gener envia un exemplar, li expressa la seva gratitud en una carta del 9 de setembre de 1884.¹²⁶ També el foralista i filòleg basc Arturo Campión el felicita, malgrat les evidents diferències ideològiques entre ambdós, per *La Muerte y el Diablo*: “Lo he leído sin dejarlo de la mano y he admirado la prodigiosa erudición de usted, la claridad de su estilo y la lógica de su método de exposición. No comparto, ciertamente, sus conclusiones, pero esto no me impide reconocer el gran talento del autor que se muestra en cada una de las páginas de su libro.”¹²⁷ Malgrat una certa fama d'afrancesat i heretge i que vivia de forma gairebé permanent a París, doncs, Pompeu Gener gaudeix durant aquests anys d'un remarcable

123 P. Gener, “Espagne”, *Le Livre*, Paris, 10 de febrer de 1883, p. 73.

124 P. Gener, “Un pintor francés impresionista”, *La Época*, Madrid, 29 de setembre de 1884, p. 3; “Estudios sobre la poesía de nuestros días”, *ibid*, 10 de desembre de 1884, p. 3; “De lo que significa tãrgum, voz caldea”, *ibid*, 22 de novembre de 1885, p. 3; “El Cid de Massenet”, *ibid*, 15 de desembre de 1885, p. 2; “París artístico y literario”, *ibid*, 17 de desembre de 1885, p. 2.

125 Carta d'A. Escobar (Marquès de Valdeiglesias) a P. Gener, 20 de febrer de 1893, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 10.

126 Carta d'A. Canovas del Castillo a P. Gener, 9 de setembre de 1884, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 9; Existeix una altra carta de Canovas, datada del 19 de febrer de 1885, en què aquest es mostra disposat a facilitar els tràmits a un projecte de Gener del qual no es donen però més detalls.

127 Carta d'A. Campión a P. Gener, 10 de novembre de 1886, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 9.

crèdit intel·lectual que li proporciona mostres d'admiració de figures de primera línia del panorama intel·lectual i polític espanyol i que li obre les portes de mitjans espanyols tan diferents com *Revista Contemporánea*, *La Época* i *El Liberal*.

La bona estrella de Gener en els mitjans periodístics i en els medis intel·lectuals madrilenys comença a extingir-se però amb la publicació d'una de les seves obres més polèmiques, *Herejías*, l'any 1887. Tot i que l'obra té un marcat tarannà regeneracionista i es posa l'atenció, en diferents ocasions, en la conveniència d'assenyalar els defectes estructurals de la vida espanyola per a evitar-ne una cada cop més versemblant fragmentació política, molts no li perdonarien mai que hagués teoritzat una justificació racialitzada de la diversitat ètnica espanyola i que hagués atribuït a Castella una quantitat de defectes i despropòsits semblant –obviant això sí les que havia atribuït també a Catalunya. L'obra té una marcada i buscada intencionalitat polèmica i la utilització del llenguatge racial no és casual, ja que desperta les ires de bona part de mitjans de comunicació madrilenys. Com una premonició del que passaria després, Juan Valera escriu, des de Bèlgica, el següent en una carta dirigida a Marcelino Menéndez y Pelayo: “*Supongo que habrá usted leído el nuevo libro de Pompeyo Gener, titulado Herejías. Por aquí no llegó aún. Sólo sé de él por los periódicos. Veo que merece con razón su título, y que es menester caer sobre él de firme.*”¹²⁸

A *Mis antepasados y yo*, Pompeu Gener remarca les dificultats que li havia suposat la publicació de l'obra, degut als seus continguts més que polèmics. Finalment, ho pot fer a través de l'editor Fernando Fe i l'obra acaba tenint un èxit relatiu, malgrat el buit i les crítiques provinents dels mitjans madrilenys, o potser precisament per aquest motiu.

Si pude publicar mi nuevo libro fue gracias a Fernando Fe, el cual me tomó un buen número de ejemplares en firme, haciéndome imprimir yo la obra por mi cuenta en casa de Tasso, de Barcelona, colocando un buen número en las librerías de esa ciudad y en los librereros comisionistas de París, para la América española. Del 87 al 88 y 89 se agotaron tres ediciones de mil ejemplares, a pesar de que la prensa de Madrid me hizo casi completamente el vacío.”¹²⁹

Una de les primeres ressenyes, anònima, apareguda a *La Revista de España*, sentenciava el següent, “*No; la nueva obra del Sr. Gener no está a la altura de su reputación y entendimiento; es demasiado raquítica y vulgar, y por su fondo y forma,*

128 Carta de J. Valera a M. Menéndez y Pelayo, 16 de setembre de 1887, a: M. Menéndez y Pelayo, *Epistolario*, Fundación Universitaria Española: Madrid, 1991.p. 402, 403.

129 P. Gener, *Mis antepasados y yo*, op. cit., p. 227.

más parece una ligereza de muchacho ensorbecido que trabajo reflexivo de hombre serio.”¹³⁰ A la mateixa *Revista de España* apareix posteriorment un article de Juan Valera, “Historia de la civilización ibérica”, en què aquest –que ja havia posat anteriorment en el punt de mira a Gener- critica la tendència a cercar en els orígens semítics les causes de la “degeneració” d’Espanya. Així i tot, Valera reconeix no haver estudiat encara en profunditat l’obra i la crítica és, en aquest sentit, molt superficial.¹³¹

També el seu amic Luís Alfonso entra en la brega, tot i que amb un to força moderat. A les pàgines del diari conservador i monàrquic barceloní *La Dinastía*, ressaltava els errors, les llacunes i les exageracions d’*Herejías*. A més, veu en l’autor un esperit francès i, per tant, estranger, aliè a les essències pàtries. Només així era concebible, acceptable fins i tot, que un espanyol hagués pogut escriure un llibre tan provocador. Això sí, matisant aquesta crítica, destaca també el to profund –la voluntat d’anar fins el fons- de les seves tesis més polèmiques, formulades a través d’elements hiperbòlics més propis d’un bon literat que d’un autor amb un criteri científic. Darrera la pàtina científica, Alfonso veu en Gener un literat que cuina els seus llibres amb uns bons ingredients, capaç d’arribar a grans síntesis: “*Mal que pese a sus estudios científicos y especialmente antropológicos, Gener es un literato (...). De espíritu esencialmente moderno y esencialmente francés (esto último no solo en cuanto al espíritu sino también en cuanto a la letra) Gener es un narrador amenísimo que sabe a maravilla componer un plato literario sabrosísimo con elementos de erudición desabridos por naturaleza.*”¹³² El també conservador Eduardo Gómez de Baquero, per la seva banda, també critica *Herejías* a les pàgines de *La Época*, destacant com Alfonso que era plena d’exageracions i criticant el fet que Gener s’alineés amb el regionalisme. Tanmateix, Gómez de Baquero acaba entrant en l’anàlisi de les causes de la tan temuda “degeneració nacional” i, tot i que discrepa d’algunes tesis apuntades per Gener, coincideix amb aquest en el fet de diagnosticar una suposada malaltia que afectava la totalitat del “cos nacional”.¹³³

Fins i tot el seu antic company Alfred Opisso –sota el pseudònim de Carlos Mendoza- publica una extensa ressenya extremament crítica i exhaustiva del llibre a la revista

130 “Notas bibliográficas: Herejías por Pompeyo Gener”, *Revista de España*, 15 de juliol de 1887, p. 318.

131 J. Valera, “Historia de la civilización ibérica”, *Revista de España*, Madrid, 15 de setembre de 1887, p. 282-301

132 L. Alfonso, “Bibliografía – Herejías”, *La Dinastía*, Barcelona, 28 d’agost 1887, p. 2

133 E. Gómez de Baquero, “Autores y libros – Herejías”, *La Época*, Madrid, 28 d’agost de 1887, p. 1-2

barcelonina *La ilustración ibérica*.¹³⁴ Això sí, la crítica d'Opisso, positivista de la lleva de Gener, es fonamenta en un suposat rigor científic. Opisso reprèn en la primera part de la ressenya el to massa agressiu i polèmic del llibre i desemmascara la imatge idíl·lica –en la que s'escudava Gener– de la intel·lectualitat parisenca, ressaltant-ne les misèries. Metodològicament Opisso qüestiona la validesa de les teories de Taine per a arribar a copsar el sentit del *volkgeist* i retreu nombroses incorreccions i llacunes dels estudis de Gener compilats a *Herejías*. La segona part de la ressenya segueix partint d'aquest rigor metodològic per posar en dubte els mites amb que fonamentava el concepte de la decadència d'Espanya i la mateixa validesa de les generalitzacions racials com a factor determinant per a explicar el concepte de “degeneració”. La degeneració, amenaça socialdarwiniana que impregna l'obra de Gener, però també les obsessions intel·lectuals de l'època, és raonada per Opisso d'una forma diametralment oposada a la de l'afrancesat Gener. El diagnòstic i, òbviament, la cura de la malaltia, prenia viaranys molt més castissos. La malaltia provenia de la influència perniciosa d'allò estranger i l'allunyament de les essències pàtries; la guarició estava en reprendre el camí d'aquestes essències.

Probablement *Herejías* no acaba tenint el ressò que Pompeu Gener n'esperava realment. Escrit volgudament amb un llenguatge pseudocientífic, racista i provocador, el llibre tenia en realitat la voluntat d'esdevenir, més que una justificació de la segregació ètnica d'Espanya, una eina que incités un projecte regeneracionista no exempt d'un cert autoritarisme il·lustrat. L'àmbit de regeneració era inequívocament Espanya i precisament per això Gener es sent especialment decebut per la poca repercussió de l'obra, que tot i l'agressivitat d'algunes crítiques i ressenyes, és rebuda majoritàriament amb un no menys significatiu silenci. Sorprenentment, *Herejías* acaba tenint més èxit, en canvi, a Amèrica del Sud. Segons relata el mateix Gener a *Mis antepasados y yo*, hauria estat a través d'aquesta obra que s'hauria donat a conèixer a l'altra banda de l'oceà, encara que se'n difongués una edició falsificada i que ell no hagués percebut ni un ral pels exemplars venuts:

Averiguada la cosa, supe que cierto traficante en libros avenida con un gran exportador americano había hecho una tirada bárbara de la obra. Mas como no hay mal que por bien no venga, aunque no cobrara el dinero, cobré fama, y mi nombre ya fue conocido

134 C. Mendoza, (A. Opisso), “Herejías”, *La ilustración ibérica*, Barcelona, 13 d'agost de 1887, p. 10-14 i 27 d'agost de 1887, p. 10-13.

en todas las Américas latinas y otros puntos de lengua española. A partir de aquí empezaron a llegar pedidos de mi primer libro y de los que fui publicando luego.¹³⁵

Després d'*Herejías*, el següent gran episodi polèmic de Pompeu Gener amb el món intel·lectual i literari espanyol ve marcat per la publicació de *Literaturas Malsanas*, escrit amb un to no menys provocador, encara que els focus d'interès eren totalment diferents. Degut als paral·lelismes que *Literaturas Malsanas* tenia amb *Entartung*, obra que Max Nordau havia fet eixir a finals de l'any 1892, recau ben aviat sobre Gener l'ombra del plagi; ombra que ja no l'abandonaria i que tacaria de forma irreversible el seu crèdit intel·lectual. A banda de criticar les corrents literàries simbolistes i naturalistes amb tota mena d'excessos presos de l'antropologia física i la neuropsicologia, com havia fet també Nordau, dedica un apartat del llibre a escometre contra el mateix món intel·lectual i literari espanyol, al qual atribueix un seguit de patologies. Amb un peculiar i provocador llenguatge clínic, desgrana els grans defectes que se suposava que afectaven la crítica i la literatura espanyoles: l'obsessió per les formes del llenguatge i la gramàtica (*gramaticalismo*); la imitació d'un estil prefixat, recarregat i ple de floritures (*retoricismo*); i l'acarnissament d'una crítica basada en un criteri fix i dogmàtic, que no valorava les obres pel seu contingut sinó que pontificava en funció d'un cànon que s'havia de repetir necessàriament (*criticonismo*).

Evidentment, el to polèmic i provocatiu amb el que està escrit *Literaturas Malsanas* ferí no pocs literats i crítics espanyols, entre els quals cal destacar Leopoldo Alas Clarín, que es sentí identificat –sense que hi hagi cap al·lusió directa al seu nom en el text– amb la darrera de les categories inventades per Pompeu Gener. Cal deixar clar que Clarín coneixia ja *Entartung*, de Max Nordau, el 1893, però també els articles que havia publicat Gener sobre la literatura i l'*art fin-de-siècle* en diaris com *El Liberal* o *La Publicidad*. De fet, Clarín dedica la seva “Revista Mínima” del 2 de setembre de 1893 - mig any abans de que esclati la polèmica amb Gener- a parlar de l'apatia de la vida literària espanyola en comparació amb la frenètica activitat literària europea, citant repetidament Gener i Nordau.¹³⁶ Clarín havia d'estar per força al cas de les tendències de Gener en la crítica literària, semblants a les de Max Nordau en tant que utilitzaven un llenguatge clínic i patològic molt similar –l'antropologia física i la criminologia de Cesare Lombroso eren al seu punt àlgid. Tanmateix, no només les conclusions eren

135 P. Gener, *Mis antepasados y yo*, op. cit., p. 228.

136 L. Alas “Clarín”, “Revista Mínima”, *La Publicidad*, Barcelona, 2 de setembre de 1893, p. 1.

diferents en un i altre cas, sinó que també ho eren els axiomes dels quals partien: per Nordau, la degeneració era un fet gairebé irreversible en la civilització europea; per Gener, només un fet contingent i puntual –un càncer que era possible extirpar– que no alterava una evolució necessària de la humanitat en un sentit progressiu. Pompeu Gener havia contestat a Clarín al mateix diari en una carta oberta on li assenyala algunes imprecisions sobre el que havia posat en boca seva i on ja es postulen a grans trets les mateixes tesis que Gener defensaria després a *Literaturas Malsanas*: tesis que no podien venir de nou, doncs, a Clarín.¹³⁷

Aquest to de complicitat entre Gener i Clarín desapareix però a partir del primer comentari que l'autor de *La Regenta* dedica a *Literaturas Malsanas*, en una article literari aparegut al suplement del diari *El imparcial* el dia 26 de març de 1894. Tot i que demostra clarament no conèixer encara el llibre amb profunditat, Clarín insinua de forma sarcàstica i malevolent que *Literaturas malsanas* –a través de la coincidència en les fonts i els arguments– era un plagi de l'obra de Max Nordau *Entartung*. Clarín s'havia pres com una qüestió personal la duresa amb que Gener havia retratat el panorama crític peninsular i, de fet, li retreu que no l'hagués mencionat directament.¹³⁸

Aquest primer comentari indigna Pompeu Gener, que es defensa enviant una carta a Clarín en què li exigeix que rectifiqui les afirmacions versades a les pàgines de *El imparcial*. Aquest, però, no rectifica i així ho expressa en un esberrany de carta que es desconeix si va fer arribar finalment a Gener.¹³⁹ En aquest esberrany, Clarín reconeix que en cap cas el llibre el mencionava, però argumenta que es sent al·ludit per la manera que té Gener de tractar els crítics; és a dir, la seva resposta s'ha d'entendre, segons es desprèn de les paraules de Clarín, per un sentiment corporatiu: “*No me atacará Vd. a mí personalmente, pero es que su manera de entender la crítica (sin perjuicio de darla por enterrada) es molesta, casi ofensiva porque nos trata Vd. como tontos, locos, carneros de Panurgo etc., etc. a los que creemos en la gramática, en la retórica, en la crítica (no médica), en la restauración idealista cristiana, etc., etc.*”¹⁴⁰

137 P. Gener, “Carta Máxima”, *La Publicidad*, Barcelona, 12 de setembre de 1893, p. 1.

138 L. Alas “Clarín”, “Revista literaria”, *Los lunes de El imparcial*: suplement de *El Imparcial*, Madrid, 26 de març de 1894, p. 3.

139 Esberrany de carta de L. Alas “Clarín” a P. Gener, 25 de març de 1894, a A. C. Tolivar Alas, “Once Cartas inéditas de Leopoldo Alas Clarín”, a *Clarín y su tiempo: exposición conmemorativa del centenario de la muerte de Leopoldo Alas (1901-2001)*, Cajastur: Oviedo, 2001, p. 229-242. A l'Arxiu de Pompeu Gener de l'AHC de Barcelona no s'ha pogut trobar la carta definitiva, per la qual cosa és probable que aquest esberrany romangués al calaix de Clarín. Pel que fa a la data de l'esberrany, 25 de març, aquesta és errònia, puix que fa referència a l'article de Clarín aparegut el dia 26 de març.

140 Esberrany de carta de L. Alas Clarín a Pompeu Gener, 25 de març de 1894, a A. C. Tolivar Alas, “Once Cartas inéditas de Leopoldo Alas Clarín”, op. cit., p. 235.

Al mateix esborrany, Clarín desqualifica *Literaturas malsanas* a partir, curiosament, de les premisses que Gener proposava com a definidores d'una certa crítica destructiva molt comuna a la capital de l'estat: una crítica basada en una valoració de les obres per la seva forma i no pel seu contingut. Clarín es dedica a exposar totes i cadascuna de les faltes ortogràfiques i els errors gramaticals i morfosintàctics de *Literaturas Malsanas*, valorant l'obra de forma negativa per l'existència d'aquests errors i de nombrosos gal·licismes. Bona part d'aquest repertori és posteriorment publicat en un article del 30 d'abril a *El imparcial*, que Clarín dedica gairebé íntegrament a l'obra. Donant paradoxalment la raó a Gener, com a mínim en aquesta qüestió, Clarín no entra per tant a debatre el fons teòric, el model de crítica defensat per Gener, sinó que desestima *a priori* les seves idees a partir d'una ridiculització premeditada i a voltes cruel: “*si no he entrado todavía en el fondo de la cuestión es por que, quiéralo él o no, tratándose de literatura española, es un requisito indispensable escribir y hablar en español.*”¹⁴¹

A banda d'aquests arguments de tarannà formal, Clarín utilitza hàbilment la sospita de plagi per acabar de desprestigiar l'obra. Ja des del principi afirma subtilment aquesta possibilitat, en afirmar que “*D. Pompeyo Gener, español, catalán, entusiasta del positivismo, también ha caído en la cuenta de que nos sentimos muy mal; y no imitando a Max Nordau, a lo menos él así lo declara, si no coincidiendo con él, viene en averiguar que gran parte de la literatura moderna está que da lástima.*”¹⁴² Seguidament torna a abonar la sospita de forma més o menys indirecta, com si no vingués al cas. Sarcàsticament, el crític castellà finalitza argumentant que cal creure en la paraula donada per Gener: “*Max Nordau, lo mismo que Gener, atribuye a enfermedades, propiamente tales, los defectos, los graves males que ve en la literatura nerviosa contemporánea; acude a las mismas fuentes que se dejan adivinar en Gener, sólo que Max Nordau las cita, y Gener no; y, por último, coincide con Gener en el diagnóstico... Y en los enfermos; aplica su examen a las mismas escuelas y a los mismos escritores insignes que Gener, aunque extendiéndolo a más salas y más casos (...) Respecto a las conclusiones, en efecto, difieren las del alemán y las del catalán; las de éste son más simpáticas y optimistas casi; las de aquél más lógicas y más negras. Pero yo aconsejo al Sr. Gener que si los maliciosos dan en la flor de decir que él se inspiró en Max Nordau, no les conteste con ese argumento de las conclusiones diferentes, porque es*

141 L. Alas “Clarín”, “Revista literaria”, *Los lunes de El imparcial*: suplement de *El Imparcial*, Madrid, 30 d'abril de 1894, p. 3

142 Ibid, p. 2

flojo argumento. Nada más fácil que concluir como se quiera; la cuestión es empezar. El argumento más fuerte es este en que yo creo: la palabra honrada del Sr. Gener. Él declara que hasta llegar al último pliego, y eso en la corrección de pruebas (que casi nunca resultan corregidas), no supo de Degeneración. Pues basta.”¹⁴³

A banda de Clarín, pocs són els intel·lectuals i crítics espanyols que es pronuncien al voltant de *Literaturas malsanas*. Una crítica més benigna de l’obra és la que realitza F. Villegas a *La España Moderna*, que en valora certs aspectes positius. Així i tot, Villegas censura l’excessiva duresa de Gener contra les noves tendències, insinua, també, certes similituds massa coincidents amb l’obra coetània de Max Nordau *Entartung* i rebut algunes de les tesis de Pompeu Gener sobre el panorama literari espanyol.¹⁴⁴ Encara més benvolent és la crítica que dedica a l’obra Alfred Opisso a les pàgines de la revista barcelonina *La ilustración ibérica*, que retreu únicament dues qüestions a Gener: el fet de no haver posat noms i cognoms als crítics i autors afectats de les malalties literàries que diagnosticava i els nombrosos errors lèxics que es podien trobar a les pàgines de *Literaturas malsanas*. De totes formes, Opisso relativitza la importància d’aquest últim retret en nom d’un utilitarisme positivista que compartia amb Gener: “*El libro está plagado de galicismos, como tantos otros de reputados autores castellanos; pero no hay que asustarse por ello, pues nadie ha de recomendar a Gener como dechado de corrección ni de purismo, ni le han quitado nunca el sueño a mi amigo los laureles académicos. El autor necesita expresar muchas ideas nuevas, y no tiene él la culpa de no encontrar en castellano le mot.*”¹⁴⁵ Per la seva banda, només una extensa crítica publicada a *La Publicidad* i signada per J.B. Singla defensa Pompeu Gener davant les acusacions de plagi llançades per Clarín.¹⁴⁶ En aquest article, escrit amb to molt elogiós i donant per bones les tesis defensades per Gener, el crític exposa els següents arguments per tal de desestimar les acusacions: “*el Dr. Nordau dio a luz el primer volumen de su obra a principios de otoño [en realitat la primera edició en alemany correspon a la tardor del 1892] en Alemania, y en Francia hace muy poco, tanto que la publicación de su segundo volumen en francés es posterior a la de nuestro amigo. Sabemos que éste entregó el original completo de la obra a la imprenta a principios del pasado año. A más sus estudios sobre Zola, el Naturalismo y otros, hace ya algunos años que vieron la luz en París, en Le Télégraphe y la revista Le Livre,*

143 Ibid, p. 2

144 F.F. Villegas, “Impresiones literarias”, *La España Moderna*, Madrid, abril 1894, p. 158-168.

145 A. Opisso, “bibliografía”, *La ilustración ibérica*, Barcelona, 9 de juny de 1894, p. 358.

146 J.B. Singla, “Literaturas Malsanas”, *La Publicidad*, 1 de maig de 1894, p. 1 i 4 de maig de 1894, p. 1.

*aunque no bajo la forma extensa en que están al presente. Las ideas fundamentales que se desarrolla en la “Decadencia fin de siglo” fueron formuladas en algunos artículos en El Liberal hace ya tiempo. Por tanto la obra de Gener es completamente original llegando en su síntesis a conclusiones superiores, mucho más humanas y diferentes de las del doctor Nordau, las cuales podían ser controvertidas, si se quiere, pero llevan un sello de originalidad superior que las distingue de todas las demás.”*¹⁴⁷ Els arguments, utilitzats pel mateix Gener, semblen si més no plausibles. Tanmateix, és evident que, de la mateixa manera que no és versemblant que Clarín desconegués els articles de Gener sobre literatura -força anteriors a *Literaturas malsanas*- on s'atacava el naturalisme zolià, el simbolisme i el decadentisme finisecular, tampoc és massa probable que Gener passés per alt l'existència de l'obra de Nordau. Tenint en compte que ambdós partien d'un bagatge positivista força similar i que admiraven l'antropologia criminalista i les teories de l'atavisme de Cesare Lombroso, potser seria més plausible la hipòtesi que la publicació de l'obra de Nordau esperona Gener a condensar les tesis defensades en el munt d'articles que havia dedicat a la qüestió (desconeixent, llavors sí, l'existència d'*Entartung*) i donar-li forma de llibre. En aquest sentit, tot i que no es pot parlar pròpiament de plagi, sí que és evident que la publicació de *Literaturas Malsanas* respon a la imitació de la iniciativa de Nordau, l'obra del qual havia assolit una repercussió rellevant. La desgràcia per Gener és que Nordau se li havia avançat un any i mig. Si amb *Literaturas malsanas* pretenia assolir un èxit semblant al de Nordau, com a mínim a l'estat espanyol, es pot afirmar que esguerrà el tret. Les crítiques de Clarín quallaren i l'obra no s'arriba a considerar, excepte en casos molt puntuals, seriosament: aquestes crítiques a la forma i la sospita de plagi permetien a bona part dels crítics peninsulars, Clarín el primer, no haver de fer front a les diatribes de Gener, que, tot i les formes sovint grotesques i còmiques, contenien un punt de vista molt discutible però coherent.

Imitant l'exemple de Luís Bonafoux, que també havia escrit un opuscle contra Clarín¹⁴⁸, Pompeu Gener es veu empès a escriure *El Caso Clarín* per defensar-se de les acusacions de l'autor de *La Regenta*. Segons els arguments exposats al pròleg, és el buit que li fan els mitjans madrilenys i la voluntat de donar un ressò més important a la seva defensa el que l'empenyen a escriure l'opuscle, escrit amb una inequívoca mala fe. L'estil que l'impregna és encara més clínic que *Literaturas malsanas*, fins el punt que el relat pren tons més aviat còmics i grotescos. La tesi principal és que Clarín estava

147 J.B. Singlá, “Literaturas Malsanas”, *La Publicidad*, 1 de maig de 1894, p. 1.

148 Luís Bonafoux, *Yo y el plagio Clarín*, Administración: Madrid, 1888.

afectat d'una monomania impulsiva que l'induïa a sentir-se blanc de tots els atacs. Aquest cop Gener cita directament les fonts que sustenten les seves tesis psiquiàtriques: Valentin Magnan, Marie Ball, Bénédict Morel, Cesare Lombroso i Jean-Martin Charcot, entre altres. Més enllà del llenguatge que emprava per tal d'estigmatitzar el seu oponent, darrera d'aquestes tesis hi havia un atac frontal contra la crítica detallista i formalista que emprava Clarín, que no en va s'havia sentit al·ludit en les crítiques de Gener:

La crítica que V. Ha desarrollado es una crítica de imbéciles y de maliciosos. Esa crítica de cerebros estrechos, una crítica de miopes, una crítica nociva, pues empequeñece, constriñe, ahoga, mata. Por esto se enfureció V. al leer mi capítulo El Criticonismo de Literaturas Malsanas.¹⁴⁹

Pel que fa a les insinuacions de plagi sostingudes per Clarín, Pompeu Gener es defensa i deixa altre cop molt clar que, per bé que *Entartung* i *Literaturas Malsanas* discorrien sobre temàtiques literàries coincidents i empraven llenguatges clínics i patològics molt similars, la seva obra es fonamentava en articles precedents que havien aparegut des de l'any 1885 en diaris i revistes francesos i espanyols. Finalment, es mostra sorprès pel fet que Clarín desconegués alguns d'aquests articles, apareguts al diari barceloní *La Publicidad*, on col·laborava assíduament el crític castellà.

Lo único que *Literaturas Malsanas* de común tiene con el del escritor alemán *Degeneración* es solo una parte del asunto, del estudio sobre los decadentes y sobre Zola y su escuela. Pero todo el mundo sabe que yo publiqué en París, del 85 al 87, en forma de artículos, los capítulos que hoy figuran en mi libro sobre Zola y el *Medanismo*, viendo la luz después, del 87 al 89 en *El Liberal*, lo que motivó un ataque por parte de un escritor llamado Luis París, en un librito titulado *Gente Nueva*. Lo mismo puedo decir de los capítulos de la Decadencia. Todos fueron publicados en París del 89 al 92, y luego a fines del 92 en Barcelona en *La Publicidad*, donde pudo leerlos el señor Clarín, que colabora en dicho diario.¹⁵⁰

Efectivament, bona part d'aquests arguments eren certs. Després de *El Caso Clarín*, la polèmica s'apaivaga. L'al·ludit no respon aquest cop a la provocació majúscula de Gener, potser perquè en aquest cas el silenci –fent caure l'opuscle en el terreny del menyspreu del crític- era la seva millor defensa possible. No seria fins més d'un any després que aquest tornaria a la càrrega contra Gener a les pàgines de *La Publicidad*.

149 P. Gener, *El Caso Clarín*, Llordachs: Barcelona, 1894, p. 14.

150 Ibid, p. 16-7.

Aprofitant que Cesare Lombroso havia discutit algunes de les tesis de Max Nordau per ser extrapolacions excessives de les seves teories sobre l'atavisme i la patologia en la criminalitat, Clarín afirmava el següent: “*No sería extraño que ahora Max Nordau desautorizase a Gener, diciéndole que exagera al ver tantas enfermedades, tanta endiablada psiquiatría y teratología en los literatos españoles.*”¹⁵¹ Respecte a *El Caso Clarín*, l'asturià s'hi refereix en termes força despectius, afirmant que no l'havia llegit fins llavors –afirmació poc creïble i versemblant quan l'opuscle portava el seu nom- i insinuant altre cop, amb la subtileza que el caracteritzava, que *Literaturas malsanas* era un plagi d'*Entartung*: “*No he leído ni visto ese folleto. Supe de él, mucho después de publicado, por otro folleto que venía de América, firmado por el conocido crítico cubano Sr. Sanguily; el cual demostraba al Sr. Gener que no tenía motivos, razones suficientes para declararme loco. (...) Lo peor era que el Sr. Sanguily se empeñaba en demostrar que el libro Literaturas malsanas de Gener, se parecía demasiado a Degeneración de Max Nordau; y para remachar el clavo, hacía notar que antes que Gener escribiera el Caso de Clarín Max Nordau había escrito El Caso Wagner...*”¹⁵² Error clamorós, per cert, d'aquests que Clarín utilitzava per destruir l'adversari: *El Caso Wagner* havia estat escrit per Friedrich Nietzsche l'any 1888, no pas per Max Nordau.

Aquest petit detall a banda, ara és Pompeu Gener el que respon amb el silenci a les insinuacions de Clarín i la polèmica no es reactiva. De fet, havent-se despatxat a gust amb *El Caso Clarín*, no respondria mai més als dards enverinats que de tant en tant li llançaria Clarín –que li guardaria sempre una rancúnia eterna- en diversos “Palique”. Entre aquests cal remarcar-ne un del juliol de 1899 i un altre del febrer de 1900. En el primer reconeix a Gener com un dels introductors de Friedrich Nietzsche a l'estat, però el menysprea altre cop, ara per no haver entès correctament les teories del filòsof alemany: “*El famoso Pompeyo Gener, (¿dónde anda ese?) nos trajo hace años la manida novedad del superhombre, sin haber él entendido, por supuesto, el pensamiento del príncipe filósofo que explicó... hasta cierto punto, la teoría de esa humanidad superior.*”¹⁵³ A l'altre “Palique”, Clarín parla més extensament de la interpretació que feia Gener de les teories nietzschianes en els seus articles a la revista *Joventut* –amarats, és cert, de vitalisme nietzschian, però no explícitament filosòfics-, ridiculitzant-la amb el seu peculiar estil, cercant en els errors lèxics dels textos de Gener el seu principal punt

151 L. Alas “Clarín”, “Revista mínima”, *La Publicidad*, Barcelona, 7 de gener de 1894, p. 1.

152 Ibid, p. 1.

153 L. Alas Clarín, “Palique”, *La vida literaria*, Madrid, 27 de juliol de 1899, p. 465.

feble i evitant així posar sobre la taula qüestions de fons. Per començar l'article amb bon peu, Clarín feia clara referència a la polèmica del passat, repetint els tòpics sobre Pompeu Gener que circulaven ja abundantment en alguns àmbits intel·lectuals i literaris madrilenys: el mal domini del castellà, el menyspreu de les regles gramaticals més bàsiques, el plagi de Nordau, i ara... el plagi de Nietzsche. “*Gener viajó como un comisionista de positivismo catalán, y se fue creciendo; hizo el milagro de olvidar el español que no había sabido nunca, y se declaró enemigo del idioma nacional, de la retórica y de la Gramática, y, particularmente, de Clarín. Escribió artículos y libros fosilides de varios sociólogos, positivistas, de segundo orden, y llegó a ser un especialista en plagiar a Max Nordau, que no merece el honor del plagio. Y por fin, Gener, hasta se atrevió con Nietzsche, que ya es harina de otro costal. El pobre Zaratustra parecía que ya adivinaba el apostolado oficioso de Gener, cuando en multitud de pasajes renegaba del proselitismo. Nietzsche no quería discípulos, porque preveía los Generes.*”¹⁵⁴ En favor de Pompeu Gener cal dir que, a excepció de *L’Evangeli de la Vida* –obra encara inèdita i que Clarín no podia conèixer-, que sí que imita l’estil del *Zaratustra*, s’havia limitat fins aleshores a divulgar el pensament nietzschian en alguns articles i a *Amigos y maestros*. Les insinuacions de plagi a Nietzsche es referien als articles a *Joventut*, de tarannà molt vitalista i de to molt polític, que en cap cas constituïen un intent d’elaborar un compendi filosòfic coherent.

Més ponderat en la crítica a Pompeu Gener, pel que fa a la seva contribució a la introducció de Nietzsche, és el seu vell conegut Juan Valera. Des d’una actitud de respecte per la capacitat intel·lectual i l’erudició de Gener, el seu interlocutor intenta desmuntar en aquest cas les teories vitalistes nietzschianes, exposades en el darrer capítol d’*Amigos y maestros*, a través d’una valorització de la moral i la cosmovisió cristiana del món: “*Para gustar de un autor no es menester coincidir con él en opiniones y creencias, ni mucho menos dejarse convencer por sus razonamientos. A menudo suele sucederme lo contrario, y así me sucede con el libro de D. Pompeyo Gener. Mucho tengo que aplaudir en dicho libro, y muy poco de lo que dice me convence, aunque aplaudo el entusiasmo, el saber y el ingenio con que lo dice.*”¹⁵⁵

Valera, sempre crític amb les doctrines de Gener –pròpies o prestades– torna a dedicar quatre anys més tard una àmplia ressenya a una altra obra seva, *Inducciones*, en la que

154 L. Alas “Clarín”, “Palique”, *El Heraldo de Madrid*, Madrid, 17 de febrer de 1900, p. 1.

155 J. Valera, “El superhombre con ocasión del libro de Pompeyo Gener”, *La España moderna*, Madrid, 1 de desembre de 1897, p. 73.

sintetitzava una particular mescla de positivisme i vitalisme, inventant en el darrer capítol el concepte *hiperpositivisme*. Per Valera, aquesta síntesi suposava un veritable relativisme que destruïa qualsevol certesa: “*El último artículo del libro del Sr. Gener, que se titula El hiper-positivismo, debiera titularse El hiper-negativismo, porque lo niega todo, echando a rodar cuanto se sabe, todo fundamento de saber, todo criterio de verdad, toda afirmación de que exista algo.*”¹⁵⁶ Tanmateix, malgrat la crítica que elabora a les seves concepcions aristocràtiques i relativistes, Juan Valera també valora positivament el seu progressisme: “*el convencimiento de que se vencerán y salvarán los obstáculos todos, y de que la humanidad irá elevándose más cada día a las regiones serenas de la luz, del bien y de la belleza.*”¹⁵⁷

Les discrepàncies evidents entre Valera i Gener es canalitzen a través del respecte mutu. Aquest respecte condueix fins i tot Gener a demanar-li que li prologués la seva *Història de la Literatura*, que s’acabaria publicant el 1902. En una carta del 7 d’octubre de 1901, Valera es mostra en principi disposat a elaborar el pròleg de l’obra: “*Muchísimo me agradecerá escribir a Ud. una carta, que sea publicable y que se publique y aparezca como ante prólogo de su Historia general de la literatura; pero en mi concepto, aun dando por supuesto que hay en mí capacidad para escribir dicha carta (...) yo necesito algunos datos más, no bastándome el programa que Ud. me remite.*”¹⁵⁸ Tot seguit, a la mateixa carta, Valera desgrana importants diferències de criteri amb Gener. Aquestes eren massa importants com perquè la col·laboració fructifiqués i prengués cos. El mateix Valera, al final de la carta, reconeix que les objeccions que havia fet a Gener eren excessives, fet que convertia el possible pròleg en un veritable exercici d’hipocresia. “*Claro está, que yo, si he de escribir una carta que se publique y sirva de ante-prólogo a la obra de Ud., he de procurar hacer muchísimos menos reparos que los que haya aquí y he de hacer no pocas alabanzas, que ahora omito, pero que han de ir en el ante prólogo, pues para eso se escribe, y no para maltratar el prologizado.*”¹⁵⁹ Aquest pròleg no s’arribaria a materialitzar.

Més endavant, a propòsit de la publicació del llibre de l’argentí José León Pagano *Attraverso la Spagna Letteraria*, que dedicava un capítol sencer a la figura de Pompeu Gener, Juan Valera escriu un article en què es mostra partidari de relegar la llengua catalana a un ús popular i prioritzar l’ús del castellà en l’alta cultura, posant com a

156 J. Valera, “Las inducciones del Sr. Pompeyo Gener”, *La Lectura*, Madrid, 1901, p. 262

157 Ibid, p. 249.

158 Carta de J. Valera a P. Gener, 7 d’octubre de 1901, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 10.

159 Ibid.

exemple recent l'obra d'autors com Aribau, Balmes, Pi i Margall i el mateix Pompeu Gener, que havia declarat que si escrivia en castellà era, sobretot, pensant en el seu públic llatinoamericà. “*Ya que Boscán, Moncada, Capmany, Balmes, Cuadrado, Milá, Pi y Margall, Aribau y no pocos otros escritores, pensadores y poetas, gloria de Cataluña, no fueron infieles a su patria escribiendo en castellano, ¿por qué no imitarlos en esto y dejar el empleo del catalán para la novela de costumbres contemporáneas, para la poesía popular narrativa, y para la representación, en el teatro, de la vida actual y regional de la gente del pueblo? El mismo D. Pompeyo Gener, aunque a regañadientes, se inclina a que así sea. Para los que vivimos ahora en Castilla, declara él que no escribiría ni una sola palabra en castellano; pero como da la maldita casualidad de que nuestro idioma sigue todavía hablándose y entendiéndose en América, el Sr. Gener se resigna y castellaniza*”¹⁶⁰

És evident que la polèmica amb Clarín, l'estigma de violador de les regles més elementals de la gramàtica i l'ortografia que cau sobre ell i la mala fama de plagiar que es guanya després de *Literaturas malsanas*, minen el crèdit intel·lectual de Pompeu Gener, sobretot a la capital madrilenya. L'ombra del plagi és, de fet, una arma força recurrent per als seus crítics. És cert que algunes de les seves obres, en tenir un caràcter clarament divulgador, vulgaritzador si es vol, contenen idees manllevades d'aquí i d'allí; també és veritat que tenia la mania de no citar gairebé mai les fonts de les quals bevia. Combinats aquests dos factors, el producte resultant té tots els números per ser sospitós de plagi. La crítica lleugera tenia doncs un argument fàcil per carregar-se les seves obres sense ni tan sols haver-se molestat a analitzar-les a fons. Això no obstant, Pompeu Gener segueix mantenint durant el principi de segle unes bones relacions amb part de la intel·lectualitat castellana. És cert que se li havien anat tancant les portes de la majoria de mitjans madrilenys, però col·labora de forma remarcable en algunes de les revistes que donaven veu a la intel·lectualitat més avançada, com *Vida Nueva*, l'any 1900 i *Nuestro Tiempo*, dirigida per Salvador Canals i on l'any 1902 publicaria un conjunt d'articles amb el títol de “La Cuestión catalana” que posteriorment serien compilats, juntament amb *Herejías*, en el volum *Cosas de España*. També Francisco Acebal, vinculat al krausisme i director de la prestigiosa revista *La Lectura*, on col·laborava el bo i millor de la intel·lectualitat castellana, accepta de bon grat la col·laboració de Gener: “*Tendré gusto muy grande en que colabore Vd. en La Lectura;*

160 J. Valera, “Al través de la España literaria”, *La ilustración española y americana*, Madrid, 30 d'agost de 1904, p. 119.

el nombre de Vd. honrará nuestras páginas. Envieme los trabajos que guste y siempre que guste. Conoce la índole de nuestra publicación y creo que puede Vd. prestarnos excelentes servicios. Vengan pues cuartillas.”¹⁶¹ Finalment, però, aquesta col·laboració no s’arribaria a concretar.

Tot i que ja havia iniciat el seu viratge nacionalista de l’època de *Joventut*, Pompeu Gener segueix mantenint una certa relació amb la intel·lectualitat regeneracionista espanyola, participant en alguns esdeveniments com les conferències organitzades a l’Ateneo de Madrid entorn de la presentació de la memòria de Joaquín Costa *Oligarquia y Caciquismo*, durant el maig de 1901. Així mateix, també és patent un cert respecte per part d’alguns dels joves de l’anomenada generació del 98. Val a dir que, durant els anys que van de l’últim lustre del segle XIX fins al segon del segle XX, bona part d’aquests intel·lectuals castellans regeneracionistes veien amb simpatia el modernisme català com un moviment que havia aconseguit dinamitzar la vida cultural, artística i intel·lectual de Catalunya i, de retruc, havia marcat una certa línia a seguir per a la intel·lectualitat castellana. Tampoc el catalanisme era vist clarament encara per aquests intel·lectuals regeneracionistes com un factor de divisió i inestabilitat, essencialment antiespanyol, sinó que mantenien una certa esperança en poder canalitzar les energies del desvetllament “regional” en un gran moviment de regeneració d’àmbit espanyol.

A les pàgines de *La Revista Blanca* de Joan Montseny, Pompeu Gener es declarava com un pensador no espanyol, desmarcant-se de totes les tendències intel·lectuals hispàniques: “*Propiamente hablando, yo no soy un pensador español. Soy supernacional y formo parte del movimiento intelectual europeo, no pareciéndome en nada ni al místico Unamuno, ni al pedagógico Giner de los Ríos, ni al krausista González Serrano, ni a ningún otro pensador español.*”¹⁶² Així i tot, o potser precisament per aquesta estranyesa respecte les essències pàtries, és evident que Gener - en tant que un dels principals introductors de les noves corrents literàries, estètiques i filosòfiques europees-, exerceix una certa influència sobre unes noves generacions espanyoles que pugnaven també per una renovació i una modernització del panorama intel·lectual i literari. En aquest sentit, a les pàgines de *L’Humanité Nouvelle*, Pío Baroja reconeix el paper precursor del modernisme català i a Pompeu Gener, dins del panorama intel·lectual i literari català, com un dels personatges més importants, al costat de

161 Carta de F. Acebal a P. Gener, 24 de setembre de 1903, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 9.

162 Carta a de P. Gener a F. Urales, reproduïda a F. Urales, “Evolución de la filosofía en España”, *Revista Blanca*, 1 de desembre de 1902, p. 328.

Guimerà i Verdaguer –els tres, curiosament, representants de les generacions madures: “*En Catalogne, il y a actuellement de grands noms en littérature; les noms de Pompeyo Gener, de Guimerà et Verdaguer sont connus en Espagne et hors des frontières. Parmi les modernistes catalans, Rusiñol doit être signalé comme peintre et écrivain doué de hautes facultés; Maragall comme poète; Iglesias et Gual comme dramaturges de l'école d'Ibsen et de Maeterlinck, et Costa et Jorba comme traducteurs.*”¹⁶³

Tanmateix, amb el viratge conservador dels exponents més rellevants de la generació del 98 es comença a manifestar també la seva hostilitat amb el catalanisme i la ruptura de les seves afinitats amb el món intel·lectual i artístic català. Miguel de Unamuno s'havia caracteritzat fins els inicis de Solidaritat Catalana per la seva actitud receptiva envers el catalanisme i per una relació força fluïda amb el moviment modernista, en el qual hi veia un exemple de modernització cultural i intel·lectual a imitar. Unamuno tendeix a conceptualitzar el sorgiment dels regionalismes com un fet positiu davant de la decadència d'Espanya, com un factor regenerador que podia aportar noves energies vitals essencials per al ressorgiment d'Espanya. En un llenguatge hegel·lià, la tesi de l'Espanya morta, l'antítesi dels regionalismes vius per assolir la síntesi d'una Espanya nova, regenerada. S'ha d'entendre, per tant, l'afinitat d'Unamuno envers el modernisme català i el catalanisme polític (que concebia com un tot polític i cultural) en aquest context. Mentre el catalanisme contribuïa a accelerar la descomposició d'una Espanya en decadència per tal de construir-ne una altra, aquest era un moviment aprofitable; en tant que tendia a constituir un marc cultural i polític separat de les dinàmiques espanyoles i en contra d'aquestes, el catalanisme s'erigia en adversari. L'Espanya en decadència era la carcassa política d'un estat endarrerit; l'Espanya viva era en les forces vives de la nació i de les seves regions. Tanmateix, iniciat el moviment de Solidaritat Catalana, Unamuno visita Catalunya durant l'octubre de 1906 i la seva estada precipita un canvi de postura respecte el catalanisme i l'ambient intel·lectual i cultural català, en el qual hi veu la creació de dinàmiques pròpies, excessivament divergents de les castellanes. D'altra banda, el seu rebuig creixent del catalanisme s'ha d'entendre també en el context d'un gir copernicà en el seu pensament. L'Unamuno regeneracionista, que optava per la modernitat i el progrés com a via per regenerar Espanya, estava canviant cap a un Unamuno pessimista, reclòs en una prèdica espiritual fosca, que rebutjava la

163 P. Baroja, “Littérature et beaux arts: chronique espagnole” *L'Humanité nouvelle*, Paris, 10 d'agost de 1899, p. 267.

modernitat, el progrés, l'uropeisme, tot i afirmant l'espiritualitat cristiana (en el seu sentit més ampli), el casticisme i l'africanisme. Barcelona, com a ciutat que representava l'esperit modern dels temps li causa una especial repulsió. El contrast entre l'esperit modern de Barcelona i la via de l'essencialisme castís que propugnava es pot trobar perfectament plasmat en un article de Pompeu Gener a la revista *Cataluña* de Cels Gomis, titulat “Lo que opina Unamuno de Barcelona y de Cataluña”, en el qual relata una conversa que tingué amb el basc durant la seva estada a Barcelona. A partir de la mala impressió que causa a Unamuno una Barcelona en ebullició, Gener construeix un diàleg entre oposats, sense punts d'acord possibles. L'urbanisme modern contra l'essència del paisatge immemorial; els canvis accelerats de la capital catalana contra la tranquil·litat de les viles castellanes; el cosmopolitisme de la ciutat contra la puresa de la terra; l'hedonisme contra el dolor i el sentiment tràgic; el vitalisme hel·lènic contra l'ascesi cristiana; la vida contra la mort.

El tema principal, del cual derivaron todos los demás, fue la impresión que le había causado Barcelona. Esta fue contraria en general, y no podía menos de ser así, pues Barcelona representa la vida nueva, la generación que cree que la moral, el confort y el arte van juntos; que la virtud no ha de ser triste; y Unamuno cree que todo lo contrario; cual los antiguos ascetas de la Tebaida, él no ve la moral sino en la idea de la muerte; lo demás no lo considera serio.¹⁶⁴

Les diferències eren abismals; el diàleg ja no era possible. Entre Unamuno i Gener es plasmava, a través d'aquesta conversa, una frontera generacional i idiosincràsica. Es manifestava, sobretot, un trencament intel·lectual entre el vuitcentisme que encarnava el català –per molt que hagués contribuït a partir de la seva tasca a la difusió de les noves corrents que tant influïrien en aquest primers anys del segle XX– i la paradoxal modernitat de l'essencialisme que representava el rector de la Universitat de Salamanca. Pompeu Gener, amant del progrés, format en una època en què la creença cega en les infinites possibilitats de la humanitat era bandera, divisa indiscutible, no podia entendre la mentalitat i el pensament d'Unamuno sinó com un pas enrere, com una regressió al dogma cristià i, òbviament, s'equivocava.

També amb Pío Baroja manté Pompeu Gener una breu polèmica arran d'un article¹⁶⁵ que el basc havia publicat al diari *El Mundo* amb un to clarament catalanòfob. Baroja

164 P. Gener, “Lo que opina Unamuno de Barcelona y de Cataluña”, *Cataluña*, Barcelona, 15 de novembre de 1907, p. 42.

165 P. Baroja, “El problema catalán: la influencia judía”, *El Mundo*, Madrid, 15 d'octubre de 1907, p. 1.

equiparava en aquest article el català a la figura estereotipada del jueu i menciona Pompeu Gener per comparar la seva obra amb la d'autors d'origen jueu com Georg Brandes i Cesare Lombroso que, segons Baroja, “*aparecen, brillan, y cuando se presenta la ocasión abren bazar de ciencia, o de sociología.*”¹⁶⁶ Aquest fet encén les ires de Gener, que respon en un article a *Cataluña*, sostenint altre cop les mateixes tesis racials d'*Herejías* que tanta polseguera havien aixecat (La divisió del mapa ibèric en cinc grans grups racials). Per si fos poc, afirma que el mateix Paul Broca, fundador de la *Société d'Anthropologie*, havia determinat *científicament* el seu carnet racial:

el propio Paul Broca, fundador de la Sociedad de Antropología de París, de quien soy humilde discípulo, me midió y me estudió, especialmente, en el sentido del origen etnográfico, y me clasificó como mediterráneo, etrusco de raza, lo mismo por la conformación del cráneo, que por la del cuerpo (estatura, proporción de hombros y cadera, manos y pies), color de la piel, pelo, barba, en fin, todo; y Paul Broca sabía un poquito más de estas materias que Pío Baroja.¹⁶⁷

Pompeu Gener, imbuït de tants o més prejudicis racials que Baroja, entra doncs en el terreny racista del basc i es defensa de les “acusacions” afirmant la seva identitat “ària”. Tanmateix, la qüestió que romania al fons era, més que la raça, la relació establerta amb el mercat i amb el poder. La mesquinesa i la subjugació a les necessitats materials eren acceptades, per un i per l'altre, com a símptomes de semitisme, quan en realitat definien un cert posicionament de l'intel·lectual i el literat en les noves relacions amb el poder, determinades és clar pel desenvolupament del mitjans de difusió periodístics i editorials. Si es prescindeix de la ridícula i racista etiqueta de jueu, les paraules de Gener prenen una significació molt més interessant:

Si yo hubiese sido judío, hubiera tenido ese gran editor que usted supone haberme faltado, porque con sólo torcer un poco los conceptos y adaptarme al gusto y tendencias generales cual hacen los Judíos que miran por su medro personal, editor y país hubiera tenido, y paisaje con propiedades inclusive, y paisanaje que me aplaudiera, y qué se yo qué más. Pero a mi me ha repugnado siempre el adular a los reyes del poder, como a los del dinero, y hasta a S. M. el pueblo. ¡Y tan fácil como es! Y me ha dado por combatir la corriente, cuando la he creído injusta y mal sana, y por esto no significo nada, según usted, nada que no sea ser un judío de tomo y lomo.¹⁶⁸

166 Ibid.

167 P. Gener, “Influencia Bárbara : contestación a Pío Baroja”, *Cataluña*, Barcelona, 1 de desembre de 1907, p. 58.

168 Ibid, p. 59.

Efectivament, Pompeu Gener reivindicava aquesta independència del poder i del diner, tot i que ell no era aliè a les necessitats pecuniàries i oblida en bona part la quantitat de vulgaritats que al llarg de la vida consagrà en diaris i revistes que res tenien de propagadors d'idees emancipadores. Pompeu Gener s'adapta als canvis en les relacions entre la intel·lectual, la societat i el poder que tenen lloc durant la seva trajectòria com bonament pot. Tanmateix, els seus models i referents teòrics, les seves concepcions sobre la funció social de l'art i el pensament, quedaven ja desfasades a partir del canvi de segle. No és només el descrèdit difós per mal intencionats com Clarín, és també la barrera generacional i aquest decalatge teòric, pel que fa a com l'intel·lectual es pensava a sí mateix en la societat, el que l'aparta de la primera línia dels debats reproduïts en mitjans cada cop més professionalitzats i especialitzats.

Capítol a part mereix la relació de Pompeu Gener amb el món intel·lectual llatinoamericà. Aquesta qüestió ha estat prèviament aprofundida per Consuelo Triviño, qui li dedica un capítol sencer del seu *Pompeu Gener i el modernismo*. L'obra de Gener, amarada de positivisme i evolucionisme, comença a ser difosa per Amèrica Llatina des de mitjans de la dècada dels 80. La intel·lectualitat americana, atreta per la modernitat europea, tenia en aquestes teories i en l'ambient intel·lectual parisenc un veritable referent per a combatre l'estat retardatari i provincià en que es trobaven els seus països, governats per una burgesia criolla que emprava, paradoxalment, la divisa positivista *ordre i progrés* per tal de justificar el seu domini. Després de l'Exposició Universal de París del 1889, el govern xilè arriba a oferir a Pompeu Gener una càtedra d'història i filosofia a la Universitat de Santiago.¹⁶⁹ Sembla ser que durant algun temps hauria estudiat la possibilitat d'acceptar l'oferta. Com a mínim, així es desprèn de la carta que el català Enric Freixas, periodista de *La Nación* de Buenos Aires i corresponsal de *La Época* i *La Dinastía* li envia el març de l'any 1890, on l'intenta dissuadir d'acceptar l'oferta.¹⁷⁰ Refusant finalment aquesta possibilitat de creuar l'oceà, decideix romandre a Europa, a cavall de Barcelona i París. Això no obstant, la seva influència sobre la joventut intel·lectual americana creix durant aquests anys noranta, al mateix temps que les novetats artístiques i literàries europees *fin-de-siècle* comencen a difondre's pel continent americà. Malgrat que, ja a partir de la dècada dels noranta, aquests joves

169 M. Utrillo, "Desde París", *La Vanguardia*, Barcelona, 25 de novembre de 1889, p. 3.

170 Carta d'Enric Freixas a Pompeu Gener, 19 de març de 1890, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 9.

troben en les darreres tendències artístiques i literàries europees, criticades amb profusió per Gener, un veritable referent a imitar, la influència exercida per aquest no deixaria de ser important. És en el leitmotiv del seu modernisme, la cerca de la modernitat, la lluita contra el dogmatisme i per la llibertat, que aquests modernistes llatinoamericans troben la sintonia que els connecta amb el seu pensament. L'atracció exercida per Gener s'ha d'explicar també pel cosmopolitisme del qual estava impregnada la seva obra, antídoto essencial contra el provincianisme i l'endarreriment que, uns i altres, volien combatre. Malgrat l'oposició al positivisme més institucional i dogmàtic de les noves fornades intel·lectuals i artístiques modernistes, doncs, la influència de Pompeu Gener es deixa notar de forma evident. Així ho remarca en un article al *Mercure de France* el crític francès Ephrem Vicent, per a qui “*Il n'est pas inutile de dire que M. Pompeyo Gener jouit d'une situation exceptionnelle dans les Républiques Sud-américaines, trop longtemps dépourvues d'une solide assise philosophique et vouées à l'enseignement incolore des disciples de Cousin.*”¹⁷¹ Segons Vincent, és en la capacitat de síntesi i divulgació de Pompeu Gener que cal cercar l'explicació d'aquest èxit a ultramar: “*Qui, mieux que lui, était capable de rendre assimilable la moelle précieuse de la philosophie allemande ? Qui, de mettre face à face dans une synthèse tout le nominalisme du Moyen-Âge et tout l'ensemble de la science moderne ? Esprit critique chez qui la clarté n'exclut pas la recherche, Pompeyo Gener apporte à des pays n'ayant encore adopté nos préjugés que par mode, une oeuvre conçue dans un esprit neuf, mise au courant des dernières découvertes, nourrie d'une prodigieuse culture artistique, et, hâtons-nous de le dire, les bases d'un système philosophique conforme aux aspirations des races latines.*”¹⁷²

Per entendre aquesta influència sobre una joventut americana que basculava cap al modernisme cal tenir en compte també la seva relació ambivalent amb unes corrents artístiques i literàries que criticava però que, tanmateix, també ajudava a difondre. És en definitiva per la seva infatigable tasca divulgadora, al marge de divisions d'escoles i estils, que és tan conegut i apreciat per la intel·lectualitat modernista llatinoamericana. És precisament amb el mateix cap del modernisme americà, el nicaragüenc Rubén Darío, que Gener estableix una interessant relació intel·lectual, senyal inequívoca que aquestes tensions teòriques i estètiques no eren tant abismals: “*La crítica al simbolismo y al decadentismo, tendencias que Darío se apropió, no fue un obstáculo para que los*

171 E. Vincent, “Lettres Espagnoles”, *Mercure de France*, març de 1901, p. 837.

172 Ibid, p. 858.

dos percibieran una afinidad intelectual. Asimismo, en la crítica a los valores de la hispanidad, entendida como arraigo en la tradición y en la Iglesia católica, como resistencia al progreso, coincidían los dos, porque (...) en Hispanoamérica estos valores encarnaban el sistema colonial y en Cataluña significaban una opresión secular.”¹⁷³ Pompeu Gener participa activament, el maig de 1912, en la recepció de Rubén Darío a La Casa Amèrica de l’Ateneu Barcelonès, juntament amb primeres figures intel·lectuals i literàries catalanes, llegint un pompós discurs sobre les virtuts literàries i humanes del nicaragüenc i destinant-li un paper d’unificador espiritual entre Espanya i Amèrica:

Y precisamente a él le ha reservado la Suerte el unificar con sus cantos el alma de los pueblos hispanos de ambos continentes. Y para llevarlo a cabo con verdadera eficacia, y consolidar esta gran aspiración de España y de los pueblos a que diera origen allende los mares, ayudado por sus amigos los hermanos Guido, ha lanzado dos grandes órganos que han invadido ya todos esas naciones: Mundial y Elegancias.¹⁷⁴

L’amistat amb Rubén Darío obriria precisament les portes a Gener del *Mundial Magazine*, revista modernista editada a París, dirigida pel nicaragüenc i propietat dels germans Guido. A la revista hi publica *El Capitán Proteo* en diferents números, narracions curtes i alguns articles literaris. El caràcter popular i lleuger de la revista l’obliga a col·laborar-hi, doncs, amb articles vulgaritzadors i narracions de *divertimento* per al públic llatinoamericà. En aquest mateix sentit ja l’adverteix Alfons Maseras, antic conegut de la revista *Joventut*, aleshores col·laborador del diari *Figaro*, quan li fa cinc cèntims de les relacions de poder a l’interior de la revista modernista: “*Lo millor que podeu fer és enviar contes i articles de vulgarització científica, que tinguin el seu costat pintoresc i pràctic, és a dir, que siguin lo menys científics possible.*”¹⁷⁵

Pompeu Gener també pretén publicar a través de la casa editorial dels germans Guido les seves memòries, que haurien portat el títol de *Mis antepasados y yo*. De fet, tenia el ple consentiment i suport de Rubén Darío per a aquest projecte, tal com aquest li comunica en una carta datada el 14 d’octubre de 1912: “*En cuanto a las Memorias, serán recibidas con gran placer. Desde luego, se te tomarán y procuraré que se porten*

173 C. Triviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 137

174 “El viaje de *Mundial* por tierras de España, Portugal y América”, *Mundial Magazine*, París, n. 14, juny de 1912, p.156.

175 Carta d’A. Maseras a P. Gener, 21 d’abril de 1913, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 10.

bien contigo en la Administración. Aunque ya sabes que todo es relativo.”¹⁷⁶ Finalment, però, el projecte es posposa i queda ajornat per l’esclat de la primera guerra mundial. Alfons Maseras, aleshores a París i en ple fervor bèl·lic, li comunica per carta que el manuscrit de les seves memòries seguia pendent de ser publicat i que segurament ho seria tan bon punt la normalitat de la pau fos restablerta: “*La maison Guido n’a pas fermé. Seulement, les publications sont suspendues jusqu’à la fin de la guerre, époque où tout reprendra comme auparavant. Votre manuscrit est toujours là et Marin me dit que si la guerre n’avait pas éclaté on vous aurait envoyé la somme convenue. Voilà tout. Je vous félicite pour votre campagne francophile. Moi, de mon côté, je tâche de faire de mon mieux.*”¹⁷⁷ Tanmateix, finalitzada la guerra, *Mundial Magazine* no tornaria a reprendre l’activitat i el manuscrit es quedaria als calaixos de l’oblit durant una bona colla d’anys.

És digna de tenir en compte, durant els primers anys del segle XX, la relació de Pompeu Gener amb el crític i dramaturg argentí José León Pagano. Aquest li dedica un assaig, *Pompeyo Gener: estudio crítico biográfico* (1901) i un capítol sencer del primer volum de *Attraverso la Spagna letteraria* (1902), dedicat al moviment literari català i en el qual Gener figura en primera línia com un dels seus personatges més destacats. Així mateix, Pompeu Gener correspon a l’admiració i la benvolença amb que Pagano l’havia tractat en els seus estudis prologant-li una peça de teatre seva, *Más allá de la vida* (1906). En una carta del 27 de febrer de 1901, Pagano li anuncia, a més, l’acord per publicar en italià *L’Evangeli de la vida*, que havia de traduir l’argentí; projecte que finalment, però, no es materialitzaria. Així mateix, també li demana col·laboració per a l’estudi que tenia projectat sobre l’obra de Gener i que acabaria veient la llum aquell mateix any. L’argument per animar Gener a col·laborar és significatiu: “*No deje Ud de contestarme, pues que la demora de su respuesta puede retrasar la aparición del estudio que, a no dudarlo, causará grande impresión en España y en América; en América porque le quieren y le comprenden, en España porque no le comprenden y porque le temen!*”¹⁷⁸ La comprensió de la intel·lectualitat llatinoamericana contrastava, efectivament, amb la incomprensió, el menyspreu i l’hostilitat amb que les seves obres eren rebudes per bona part de la intel·lectualitat i homes de lletres castellans. Entrevistat per Pagano, a les pàgines de *Attraverso la Spagna letteraria* Pompeu Gener parla

176 Carta de R. Darío a P. Gener, 14 d’octubre de 1912, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 9.

177 Carta d’A. Maseras a P. Gener, 18 de maig de 1915, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 10.

178 Carta de J. L. Pagano a P. Gener, 27 de febrer de 1901, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 10.

abastament d'aquest contrast en el diàleg intel·lectual a una i altra banda de l'oceà i declara el seu amor i reconeixement per Amèrica, afirmant que si escrivia en castellà era per ella i no pas per una Castella que no se l'escoltava i el considerava enemic:

Oh se non fosse per l'America, lascierei subito di scrivere in castigliano! Già conoscete voi gli sforzi da me compiuti per pubblicare in Spagna La Muerte y el Diablo; e altre opere che all'estero mi hanno meritati titoli di alta significazione; qui soltanto danno occasione perchè mi si assalga con cause criminale. È particolare ciò che avviene oggi in questo paese! Mi si dichiara nemico della Spagna per il solo fatto che metto il male sotto gli occhi di tutti.¹⁷⁹

També cal destacar la relació que trava Pompeu Gener amb l'escriptor colombià José María Vargas Vila, fortament influït pel modernisme i amb una obra tan prolífica com polèmica. Vargas Vila, agitador i provocador consumat, s'exilia de la seva natal Colòmbia el 1885 després de la derrota dels liberals a la guerra civil, posteriorment és expulsat també pel govern veneçolà l'any 1891, excomunicat pel Vaticà el 1900 i altre cop expulsat dels Estats Units el 1903 per les crítiques a la seva política expansionista sobre Amèrica llatina. Després d'un periple per diversos països, el veneçolà s'estableix l'any 1904 a Barcelona, ciutat en la qual estava instal·lat de forma ja definitiva Pompeu Gener. La relació que mantenen és molt positiva i profitosa per als dos. L'agost de 1912 Pompeu Gener publica un elogiós article a la revista *Mundial Magazine* sobre el veneçolà¹⁸⁰; quatre anys més tard, Vargas Vila publicaria *Sombras de Águilas*, on homenatja Pompeu Gener situant-lo entre altres grans pensadors i literats europeus del segle XIX: Thomas Carlyle, Ernest Hello, Henrik Ibsen i Léon Bloy. El colombià destaca a Gener com un escriptor especialment meritori pel fet d'haver hagut de bregar en el context d'una Espanya negra dominada pel dogma catòlic, valorant-lo en tant que introductor de les grans corrents de pensament i, d'una forma un xic exagerada, per la influència que havia exercit sobre la joventut llatinoamericana: “ningún escritor ha ejercido en América, la influencia que Pompeyo Gener ha tenido sobre las almas pensadoras de aquel Continente.”¹⁸¹ Després de defensar Gener de les acusacions de plagi, distingint clarament les seves tesis vitalistes de les tesis pessimistes de Max Nordau i valorant la tasca que realitza a *Literaturas malsanas*, Vargas Vila es desfà en elogis de la personalitat rebel de Gener, destil·lada en cadascuna de les seves obres: “su

179 J. L. Pagano, *Attraverso la Spagna letteraria*, Internazionale: Roma, 1902, p. 26.

180 P. Gener, “Un pensador solitario. Vargas Vila”, *Mundial Magazine*, Paris, agost 1912, p. 348-353.

181 J. M. Vargas Vila, *Sombras de Águilas*, Ramon Sopena Ed., Barcelona, 1916, 153

*Vida ejerce una sugestión infinita sobre las almas libres; porque ese Gran Pensador, ese Gran Soñador, ese Gran Escritor, fue, un Gran Rebelde... marchó a la Gloria, vuelto de espaldas, a todo lo que en su Patria, podía dar el Triunfo, en una época, en que claudicar era vencer; marchó, fuera de la Iglesia, y contra la Iglesia; fuera de las Academias, y contra las Academias, y fuera del Poder, y, contra el Poder... abrazado a las dos únicas deidades que amó, y, a las cuales fue heroicamente fiel: la Verdad, y, la Libertad.*¹⁸²

Eternament agraït pels elogis plasmats a *Sombras de Águilas*, Gener respon amb una carta a Vargas Vila, publicada al diari *El Diluvio* el 5 de desembre de 1917, en què es mostra gratament sorprès per haver-se vist comparat amb personalitats tan grans del pensament i la literatura europeus del segle XIX, sobretot tenint en compte l'oblit en què havia caigut la seva obra a Catalunya i Espanya per les mateixes calendes. Gener finalitza la carta sentint-se plenament comprès quan Vargas Vila afirmava que al llarg de la seva trajectòria només havia estimat aquestes dues deïtats a les quals havia estat sempre fidel: la llibertat i la veritat. Aquesta era, segons ell, la veritable essència del seu pensament, base de la grandesa que li havia atribuït el colombià:

Amigo Vargas Vila: Usted, que me ha presentado como una de las seis primeras mentalidades de Europa a fines del siglo XIX, lo demuestra; usted me reconoce lo que pocos, que he marchado siempre a las dos únicas deidades que amé, y a las que he sido siempre fiel: la Verdad y la libertad. Sí amigo mío, siempre he sido fiel a la Libertad, porque ella ha provenido de mi energía interna, permanente, que me la ha producido mi convicción profunda, y ésta ha sido la Verdad, es decir, mi verdad, porque he sido sincero. Cuando he afirmado un concepto, no sé si ha resultado verdadero para los demás. Solo sé que yo lo he tenido por tal. He sido sincero siempre y esto me ha bastado.¹⁸³

Ja durant la segona dècada del segle XX, quan la seva col·laboració en diaris i revistes de la península és mínima, Pompeu Gener aprofita aquest prestigi assolit a Amèrica per tal de col·laborar amb articles de divulgació, contes i lleugereses diverses en revistes com *Caras y Caretas* (entre 1907 i 1908), *Mundial Magazine* (entre 1911 i 1913) i *Mercurio de Nueva Orleans* (entre 1912 i 1915). També cal destacar dues amistats més de Pompeu Gener amb personatges vinculats al món editorial sud-americà: el cubà José de Armas i l'argentiní Emilio Berisso. José de Armas, corresponsal a Madrid de *El*

¹⁸² Ibid, p. 180.

¹⁸³ P. Gener, "De Pompeyo Gener a Vargas Vila" *El Diluvio*, Barcelona, 5 de desembre de 1917, p. 12.

Heraldo de Cuba i *El Mundo*, havia fet les gestions pertinents per tal de poder publicar les obres completes de Gener a l'editorial Don Quijote. El 10 de maig del 1915, tanmateix, li escriu una carta anunciant-li que aquestes gestions havien fracassat i que el projecte no era factible de moment. Així i tot, no descarta la viabilitat de l'empresa per al futur: “*Mi opinión es que publicar las obras completas de Vd. seria un gran negocio para cualquier editor, y que si ahora no lo hace alguna, se deberá exclusivamente a la guerra. (...) Pero de todos modos, la reputación universal de Vd., y sus numerosos lectores en América misma, son una garantía.*”¹⁸⁴ A la mateixa carta, José de Armas es lamentava amargament de la situació econòmicament precària en què vivia Gener, a qui no dubta qualificar d'home superior, i de l'escàs reconeixement que rebia per part de la societat catalana i espanyola: “*Me da horror lo que Vd. Me dice sobre la miserable asignación que cobra en ese municipio por trabajos que en toda Europa pueden desempeñar poquísimos hombres. (Se contarían con el dedo los políglotas como Vd., o semejantes a Vd., porque dominando, a la par, tantas lenguas, muertas y vivas, no creo que hay ninguno). Que Pompeyo Gener gane sólo 200 pesetas como empleado del Ayuntamiento más rico de España me parece sencillamente escandaloso. Así lo dirán los biógrafos de Vd., y la posteridad ha de censurar por ello a esta época. El hombre superior vive rodeado de millones de hombres inferiores, pero cada cual con un tubo digestivo tan potente o más que el suyo. Todos esos hombres creen que cuanto se da al superior se quita a sus tubos, y protestan. La muerte pone un término a los movimientos peristálticos colectivos, y entonces hablan sobre el hombre superior, los corazones. Entonces vienen las apoteosis, las estatuas, las ediciones póstumas, los centenarios, honra de los genios, y deshonra de la humanidad egoísta e imbécil.*”¹⁸⁵

Finalment, també el dramaturg i periodista argentí Emilio Berisso intenta donar un cop de mà a Pompeu Gener en aquests darrers anys de la seva vida, intercedint amb el director de *Caras y Caretas* per tal d'arribar a un acord per a una nova col·laboració de Gener: “*Para cumplir, en lo posible, con lo que usted me encarga en su última carta, hablé con el director de Caras y Caretas, señor Julio Castellanos, que es un intelectual de nota, un espíritu selecto y un noble corazón, y le expuse el deseo que usted tiene de ser corresponsal de una de nuestras revistas y la necesidad en que se encuentra de que*

184 Carta de José de Armas a P. Gener, 10 de desembre de 1915, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, Capsa 9.

185 Ibid.

se le retribuya su colaboración”¹⁸⁶ Aquesta nova col·laboració de Gener amb *Caras y Caretas*, però, tampoc s’arribaria ja a concretar, encara que Emilio Berisso torna a insistir, poc després, en el ressò que tenien a Amèrica Llatina els seus escrits: “*Como fácilmente comprenderá, sus trabajos literarios interesan sobremanera a los argentinos, pues, de los escritores españoles es Vd. Uno de los más leídos aquí; no hay persona culta que no conozca sus obras La muerte y el diablo, Herejías, Literaturas malsanas y Amigos y maestros. Hace veinte años, el gran Rubén Darío me recomendó su producción; el insigne poeta estimaba mucho a Vd.*”¹⁸⁷ Un any després, Emilio Berisso tornaria a intercedir per Gener per a publicar dos articles, “Los cadetes de Cataluña” i “Un deseo” a la revista argentina *Nosotros*.¹⁸⁸

Més enllà del ressò de les obres de Pompeu Gener a Amèrica Llatina, molt destacable si el comparem amb el que aquestes tenien a Espanya, es dibuixen unes xarxes de relacions intel·lectuals en les quals, com remarca Consuelo Triviño, l’intercanvi de favors era moneda corrent. D’altra banda, la marginació intel·lectual de Pompeu Gener en la Catalunya noucentista i a Espanya sembla que l’inclina a intensificar aquestes relacions amb alguns personatges rellevants del món literari i periodístic llatinoamericà amb els quals mantenia certs punts en comú: “*La afinidad de criterios fue la clave de estas relaciones de amistad donde se mezclaban los favores y elogios mutuos, gestiones editoriales, opiniones políticas y propuestas literarias, con las tragedias cotidianas. Gener conoció la gloria, el reconocimiento fuera de su país y el desdén de sus conciudadanos, al final de sus días. Del silencio lo rescataron sus amigos catalanistas de Pèl & Ploma y de Joventut, hacia 1900. Pero este periodo duró sólo seis años, al cabo de los cuales se le ignoró. Desilusionado, volvió los ojos sobre la juventud hispanoamericana a quien había dedicado Inducciones, en 1900.*”¹⁸⁹

La importància de Pompeu Gener en el món llatinoamericà cal inscriure-la en la seva dimensió de divulgador de les idees europees avançades, tot i que les seves obres més originals – *La Mort et le Diable*, *Herejías* o *Literaturas Malsanas* – tingueren una bona repercussió. Tanmateix, a diferència del que succeí a Catalunya, on la seva obra fou depassada pel noucentisme regnant i passà a formar part d’un llegat vuitcentista que tendia a caure en l’oblit, a Amèrica Llatina fou respectat com una de les primeres referències intel·lectuals en castellà fins el final de la seva vida.

186 Carta d’E. Berisso a P. Gener, 21 de maig de 1917, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, C. 9.

187 Carta d’E. Berisso a P. Gener, 17 d’octubre de 1917, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, C. 9.

188 Carta d’E. Berisso a P. Gener, 5 de novembre de 1918, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, C. 9.

189 C. Triviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, p. 142.

Entre el bohemí i el precursor. La imatge de Pompeu Gener en la història intel·lectual

La qüestió de la imatge que històricament ha perdurat de Pompeu Gener ve determinada pel desprestigi i la ridiculització a que va estar sotmesa la seva figura, especialment durant els anys que van del final de l'època de *Juventut* fins la seva mort, l'any 1920. No em refereixo tant a un desprestigi i una ridiculització sistemàtics, empresos per part de certs personatges malintencionats, com a les conseqüències d'un progressiu decalatge entre el model intel·lectual que representava Gener i els nous perfils, més professionalitzats, més delimitats, que s'anaven imposant a la Catalunya de principis del segle XX. La nova dimensió de les relacions entre l'intel·lectual i el poder a Catalunya inaugurada pel model noucentista accelera de forma evident aquest decalatge, sense el qual no es pot entendre que una figura de la seva rellevància, protagonista en la introducció a Catalunya de les darreres corrents de pensament europees del segle XIX, hagi pogut caure en un anonimat i un descrèdit tan penós. Mostra de la imatge que n'ha perdurat és un article recent de Pere Guixà al diari *Avui*, en què es dona versemblança als tòpics i a la imatge bohèmia més arrauxada vinculats a Gener i es menysté del tot la seva obra escrita: “*Habitual d'Els Quatre Gats, la morfina i el làudan estimulaven la seva imaginació i intensificaven el seu esperit arbitrari. A la manera de Francesc Pujols, part de la seva obra s'entén millor des de l'oralitat. Peius –així el coneixien els seus amics- va crear llegendes impossibles al seu voltant sobretot inspirades pels viatges que va fer per l'Orient i la costa africana, fet que contrasta amb la seriositat que trobem a la biografia Pompeu Gener y el Modernismo.*”¹⁹⁰ En tot cas, és significatiu que Pere Guixà, en aquest breu article, parteixi de dues fonts molt poc favorables a Gener: Plàcid Vidal i Josep Pla.

A propòsit d'aquesta fama de bohemí arrauxat explotada per certs escriptors, Consuelo Triviño subratlla que aquestes visions exploten la faceta grotesca associada al personatge tot i esquivant del tot la qüestió de la valoració real de la seva importància intel·lectual. “*Sobre la vida bohemia de Gener han escrito quienes lo conocieron. Crónicas de la época como las de Luís Cabañas Guevara, Plàcid Vidal y aún las de Josep Maria de Sagarra, recrean su imagen esperpéntica. Unos señalan su chispeante*

190 P. Guixà, “Pompeu Gener”, *Avui: suplement Cultura*, Barcelona, 9 de maig de 2009, p. 4.

humor, otros sus miserias y algunos pocos sus cualidades intelectuales. Pero ninguno de ellos lo toma en serio. Cabañas Guevara lo describe como un embustero que pretendía pasar por científico; Plàcid Vidal, pese a reconocer la influencia que ejerció sobre sus contemporáneos, lo acusa de haberle robado a su hermano Cosme un trabajo sobre El Quijote que después publicó en Joventut; Sagarra lo muestra en el declive de su vida, con los cabellos teñidos y las uñas ennegrecidas.”¹⁹¹

A banda d’insinuar que Pompeu Gener hauria robat un treball sobre el *Quixot* al seu germà Cosme (Josep Aladern)¹⁹², Plàcid Vidal també explica a les seves memòries algunes anècdotes de Peius que romanen com una mostra clara de la seva extravagància: “*Quan va fracassar el seu drama Els senyors de paper, escrit en col·laboració amb Manuel Ruiz i Contreras, Pompeu Gener estava tan enfurismat contra el públic de Barcelona que, en carta tramesa a Josep Aladern, proposava emmetzinar les aigües de la ciutat.*”¹⁹³ Aquesta reacció de ressentiment envers la incomprensió del públic es reproduïx en posar Vidal en boca de Pompeu Gener les següents paraules, a propòsit d’Eugeni d’Ors: “*En el meu país no se’m vol reconèixer, ni se’m té respecte! Catalunya ha alçat aquest ídol que s’anomena Eugeni d’Ors, un vanitós que es posa el pseudònim Xènius, i que ni sap el que diu ni el que escriu! Catalunya ja pagarà la seva culpa! Eugeni d’Ors, Xènius, passarà, morirà... perquè ha de morir, i un cop els seus adoloradors li hagin cantat les absoltes ja ningú no se’n recordarà mai més sinó que sigui per a acusar els elements que l’han inflat! A mi se m’haurà de considerar sempre!*”¹⁹⁴ Evidentment, si realment va expressar aquestes paraules, s’equivocà. Sigui aquesta evocació més o menys fidel a la realitat, reflecteix amb una força simbòlica remarcable una pugna de dos models intel·lectuals pràcticament oposats: el vuitcentista i modernista de Gener i el noucentista de Xènius. El segon suplantaria violentament el primer i la seva victòria n’exigiria l’oblit, el menyspreu. Malgrat l’anecdota referida per Plàcid Vidal i la utilització interessada que se n’ha fet, però, la valoració que aquest fa de l’aportació intel·lectual de Pompeu Gener és positiva: “*Jo sempre pensaré en el Pompeu Gener que suggestionà tota la nostra família, i que, escrivint en tres o quatre idiomes – malgrat no dominar-ne cap perfectament –, va influir tota una època, vivint actuant entre gent d’arts, lletres i ciències.*”¹⁹⁵

191 C. Triviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 11.

192 P. Vidal, *L’assaig de la vida*, Estel: Barcelona, 1934, p. 97

193 Ibid, p. 37.

194 Ibid, p. 429.

195 Ibid, p. 431.

És tanmateix un personatge que pogué coincidir rarament amb Pompeu Gener, Josep Pla, qui profereix les paraules més dures contra ell, menyspreant fins a extrems excessius la rellevància de la seva producció intel·lectual. A través del testimoni de Rafel Puget, a “Pompeu Gener i *Joventut*” descarta de bones a primeres la possibilitat de valorar la importància relativa de la seva obra i situa la seva participació en la vida intel·lectual barcelonina en el simple anecdotari oral de les converses de cafè: “*L’obra de Gener que podríem anomenar seriosa per fer-ne via, no tingué mai la mínima importància. Fou el producte d’uns successius encàrrecs editorials, generalment equívocs. És en la conversació on cal cercar l’esperit de Gener, en les seves reaccions sobtades.*”¹⁹⁶ En aquest context, Pla ressalta la faceta humorística de *Peius* com una de les seves principals virtuts –i en aquesta faceta no el menysprea del tot– entenent que la seva popularitat en certs cenacles intel·lectuals responia a un cert sentit de l’humor agut que casava molt bé amb el tarannà català: “*És molt possible que Gener esgotés totes les formes de l’humorisme del país en el seu temps. En certa manera, és superior a Aulés i a Llanas. Rusiñol trobà en el tracte amb Gener una pedrera inesgotable d’anècdotes, d’observacions i frases. Ho esgotà tot, i després de Gener el més humorístic consistí a aparentar una incommovible serietat. (...) És un humorisme que prové de la vena més autèntica del país i generalment es produeix subratllant l’obvietat del seny, del sentit comú. És un humorisme que no és mai sarcàstic, però que tampoc no és cursi.*”¹⁹⁷

Josep Pla es permet fer aquests judicis tot i reconèixer obertament que no coneixia l’obra de Pompeu Gener i a partir, es clar, del testimoni de segona mà de Rafel Puget. El relat que ofereix és de mal gust i ofensiu, retratant una figura agonitzant i decrepita i sense parar esment en cap cas als mèrits de Gener. Aquesta caracterització de Pompeu Gener com a humorista li permet eludir, si més no, qualsevol consideració al voltant de la seva obra. Però és en un escrit posterior, “Història de la revista *Joventut*”, que Pla el denigra ja directament amb el seu to càustic habitual: “*Quina classe de figura aquest senyor Gener! Fa caure la cara de vergonya. La seva pseudo-filosofia és literalment una gasòfia impresentable. No és pas estrany que tingués un cert èxit a l’Amèrica del Sud i potser en el nostre país –en els ambients anàrquics burgesos-. És tot copiat dels escrits més infectes produïts en el París coetani o poc abans.*”¹⁹⁸ A banda d’aquesta

196 J. Pla, “Pompeu Gener i *Joventut*”, J. Pla, *Tres senyors, Obra completa, vol XIX*, Destino, Barcelona: 1971, p. 259.

197 Ibid, p. 259.

198 J. Pla, “Història de la revista *Joventut* (1900-1906)”, J. Pla, *Prosperitat i rauxa de Catalunya: Obra completa, vol. XXXII*, Destino: Barcelona, 1977, p. 267.

valoració negativa del seu pensament –atribuït exclusivament a una emulació de la superfluïtat del clima intel·lectual parisenc–, Pla afegeix a Pompeu Gener l’etiqueta de paràsit i *bon vivant* a la de còmic: “*Visqué com ell es pensava que han de viure els genis: sense aixecar una palla de terra. Ho tingué sempre tot pagat. En aquest sentit fou un home molt viu. Tingué la vivor del murri ensenyorit. Ara: aqueta classe de paràsits sempre visqueren en societats com la nostra. Un instant: totes les persones serioses del nostre país el rebutjaren des del primer moment. Però després hi hagué les altres persones. Sobre aquestes, exercí una curiositat permanent. Gener tingué un públic. Com a humorista, com a home d’un determinat esperit, tingué un públic.*”¹⁹⁹

Encara més, segons Pla, el tarannà aristocràtic de Gener, canalitzat en una bohèmia distingida i molt estudiada, respondria a una necessitat de diferenciar-se de la normalitat intel·lectual del país i atribuir-se una notorietat fingida i desproporcionada: “*tot era exterior, irrisori, inventat, d’un grotesc indescriptible. Gener fou un gran bohemí, però no pas un bohemí ocasionat per la marxa adversa de la vida, sinó volgut, voluntari, decidit, premeditat i decisiu – absolutament convençut que era un home superior a totes les formes de la gent del país. Formes que ell menyspreà olímpicament.*”²⁰⁰

Difícilment podem valorar les paraules de Josep Pla com a equànimes i ponderades. El seu judici es troba clarament mediatitzat pel seu ideari d’ordre –ben allunyat d’aquella bohèmia detestada que projecta en Gener- i per l’imaginari col·lectiu que havia romàs al voltant de la figura de Gener. En aquest sentit, la seva valoració respon a una voluntat de portar una certa interpretació negativa a un extrem denigrant, fins al punt d’esborrar Gener de la història. Respon, així mateix, a una voluntat de negar un cert model intel·lectual i artístic posat al calaix de sastre del modernisme i que Pompeu Gener, malgrat ell mateix, representava a la perfecció. Tanmateix, per entendre aquesta interpretació posterior cal observar en quin context es formen certes valoracions coetànies al voltant de la personalitat i l’obra de Gener; en quin sentit responen a una realitat o a una voluntat intencionada de deformar la seva imatge en el grotesc i posar en qüestió la seva importància. Cal, per tant, posar en relació la creació d’aquesta imatge amb la ruptura que suposa el model noucentista respecte al modernisme que encarna Pompeu Gener.

Una de les peculiaritats més interessants de la trajectòria de Pompeu Gener és que, pertanyent clarament a les generacions intel·lectuals del vuit-cents, aconsegueix influir

199 Ibid, p. 268.

200 Ibid, p. 269.

en una mesura considerable sobre les primeres evolucions del nou segle. Si dos mots escauen a la seva trajectòria són transició i síntesi. La modernització del panorama cultural, artístic i teòric a la Catalunya del canvi de segle no és comprensible sense la seva intervenció i, tanmateix, aquest fet acabaria jugant en contra seva. Un cop superats els esquemes teòrics i estètics del vuit-cents i consolidat el nou status de l'intel·lectual, és fàcil que es pugui menystenir la importància d'aquesta intervenció. Això no obstant, és constatable que aquest menyspreu no és una actitud unívoca i generalitzada per part de les noves fornades, ja més professionalitzades, que participen al debat intel·lectual a partir del canvi de segle. En aquest sentit, les burles malintencionades envers les figura de Pompeu Gener són atribuïbles de forma gairebé exclusiva a mitjans satírics com el madrileny *Madrid Cómico* –amb l'aportació inestimable de Clarín i Fray Candil– i el català *Cu-Cut!*, que participa de forma activa a l'explotació de la imatge grotesca del Gener bohemí. Així, la crítica seriosa és encara normalment respectuosa envers Gener i sembla més adient parlar de progressiu oblit que no pas de burla sistemàtica. Naturalment, aquesta actitud de respecte conté una gradació molt diferent en funció de les afinitats dels diferents agents intel·lectuals de l'època.

Artur Masriera, format en el clima intel·lectual del vuit-cents i de tendències conservadores, avalua de forma força positiva l'aportació intel·lectual de Pompeu Gener en la transmissió d'idees i en la modernització del panorama cultural català; com a heterodox i divulgador, més que com a pensador original. Tanmateix Masriera ja remarca que s'havia menystingut la producció teòrica de l'autor, al qual li mancava certament un sistema, una base filosòfica més sòlida, amb els que hipotèticament hauria pogut ser un intel·lectual brillant. Aquesta valoració la feia a *La Vanguardia*, en una secció que significativament s'anomenava "Triunfantes y olvidados": "*Pocos escritores han sido más favorablemente acogidos del público en general que Pompeyo Gener. Sus amigos lo han sido muy de veras y como no ha tenido enemigos, su labor ha resultado miel sobre hojuelas. Ha habido quien no ha tomado en serio sus alardes de heterodoxia; no ha faltado quien ha censurado acerbamente su pose y decidido empeño en aparecer más extranjero que genuinamente nacional; pero pocos, quizás nadie, se han fijado en la intensidad de producción que la labor entera de su vida envuelve. Con una base sólida de estudios metafísicos, (no de la metafísica de Kant, ni Hegel); con un método ordenado y apto y el conocimiento directo de las lenguas clásicas, Pompeyo Gener hubiera brillado y consolidado su reputación de crítico y filósofo, mucho más*

hondamente que ahora. Ha poseído dos de las cualidades más raras del escritor, en grado eminente: la claridad y el saber dar interés a sus escritos.”²⁰¹

Per la seva banda, com no podia ser d'altra manera, Santiago Rusiñol cita la faceta bohèmia de *Peius* exaltant-la, positivament-la com un signe de vitalitat dels temps. El text, escrit poc abans de la mort de Gener, intenta conciliar la bohèmia, entesa positivament com a *joie de vivre*, amb la fam de coneixement, l'erudició i la transmissió vigorosa d'idees. Les virtuts de Gener, segons Rusiñol, es trobarien precisament en la transmissió d'una vasta erudició amb una gran força vital. En la bohèmia de *Peius* hi veu, contràriament als seus detractors, una conciliació perfecta entre la intel·ligència i l'alegria. Aquesta conciliació reflectia una visió contrària de l'intel·lectual a la del noucentisme hegemònic: desvinculat de les rigideses professionals i, òbviament, de les claudicacions, dependències i servituds envers el poder. “*La vida d'En Peio és un exemple de l'home que estudia amb alegria; és un llibre que les arnes de l'estudi no se'l mengen ni les barbes no el corquen; és la fam de sapiguer amb un païdor de bon regent. La tinta mai li havia fet mal, ni havia ennegrit la seva vida, i trobar un escriptor com ell, que havia llegit tots els llibres i escampat totes les idees, avui dia que hi han tants joves que estan malalts de la lletra impresa, i que a trenta anys ja semblen xiprers, és un cas extraordinari. A En Peio sí que es pot assegurar que mai una gota de fel havia pujat a la seva boca, ni una guspira de metzines havia sortit de la seva ploma. I és que en el temps del nostre Peio, lo que després se n'ha dit bohèmia, i que tant s'ha desacreditat, no era mal vist per la gent de lletres. Es podia ser savi i estar alegre. Es podia ésser, com llavors deien, de l'escola positivista i no mirar l'armari del pa, com hi miren tants avui dia que manipulen les ciències, les arts i la literatura; es podia estudiar i divertir-se de la manera més innocent... i qui mal no fa mal no pensa.*”²⁰²

També Apel·les Mestres, coetani i amic íntim de Pompeu Gener, destaca aquestes dues facetes, la bohèmia i entranyable i la teòrica i erudita, de forma totalment positiva i conciliable. Però, per sobre de tot, Mestres remarca la seva capacitat somniadora, imaginativa i creativa, quelcom sobre el qual diversos personatges hi pararien esment en un sentit positiu o negatiu. Val a dir que el testimoni de Mestres és poc objectiu, però així i tot cal tenir-lo en compte com a reivindicació d'un model intel·lectual no especialitzat, pluridisciplinari i més proper a l'artista que no pas al professional de la

201 A. Masriera, “Triunfantes y olvidados XXIX”, *La Vanguardia*, Barcelona, 27 d'octubre de 1912, p. 3
 202 Xarau (S. Rusiñol), “Glosari: En Pompeyo Gener”, *L'Esquella de la Torratxa*, Barcelona, 10 de gener de 1920, p. 728.

ploma: “*Per uns en Pompeyo Gener és l'autor de la Mort y el Diable, Las Inducciones, Amigos y maestros y altres tantes obres que en llibres i periòdics corren per aquests móns de Déu de mà en mà i de llengua en llengua. Per altres es el Peyo de las cosas, el Peyo bohemí, bon vivant sempre amb un acudit a punt, sempre disposat a despedassar un bon bistec i a engolir-se uns quants bocas de cervesa, espècie de jueu errant que tan aviat és aquí com a París com a Constantinoble (...) Doncs bé, tots tenen raó, però tots es queden curts. Perquè en Peyo és tot això i molt més. És un filòsof, un sociòleg, un polític, un home de ciència, un escriptor brillant, un crític refinat, un bromista, un bohemí, un gormand i un gourmet tot en una peça...i ¿què més? Un artista. (...) I crec que tot el que volgués fer ho faria i ho faria bé. I tant segur estic de lo que acabo d'afirmar, que sense por d'enganyar-me juraria, que els llibres que en Peyo porta al cap, han de ser, si vol, cent vegades millors que els que ha donat a l'estampa.*”²⁰³

Fora de Catalunya, l'argentí José León Pagano, vinculat al modernisme del canvi de segle, destil·la pàgines plenes d'elogi envers Gener a *Attraverso la Spagna letteraria*. Al marge de l'exaltació de les seves virtuts intel·lectuals i el protagonisme atorgat a Gener en el panorama literari català, Pagano també reconeix en el seu caràcter jovial i còmic quelcom de seriós i digne d'elogi, gens susceptible de burla: “*Pompeyo Gener, occorre saperlo, è anche un'umorista; però, un umorista vitale, non come quelli che sacrificano al frizzo del momento l'amicizia vera e la verità; le quali, dovrebbero essere inviolabili. E per questo non si sorride alle sue prontezze de causeur colto e brioso; i suoi movimenti sono di quelli che provocano la risata sonora, simpatica, perchè non offendono nessuno e tutti si sentono tocchi dalla sana espressione della sua allegria.*”²⁰⁴

Aquest caràcter, el de les “coses d'en Peius”, no era doncs necessàriament un ingredient que perjudicés el seu prestigi i la seva vàlua, sinó que contribuïa a fer la seva figura carismàtica, popular, entranyable. Davant la possibilitat de que rebés el càrrec de cronista municipal, Arturo Mori s'expressava de la següent manera a les pàgines de *El País*, lamentant que aquesta ocupació pogués anar en detriment de la seva llibertat per exercir de bohemí –sense per això negar les seves capacitats per a exercir el càrrec: “*Sus grandes cualidades quedarían nubladas con un cargo así, propio para otros caracteres menos vivaces, menos bohemios, menos atrabiliarios que Gener. Dejad a éste luchar en sus andanzas mujeriegas, en sus travesuras de soltero maduro; dejadle vivir en su*

203 A. Mestres, “Gent notable de Catalunya. Pompeyo Gener”, *Catalunya Artística*, Barcelona, 6 de febrer de 1902, p. 86.

204 J. L. Pagano, *Attraverso la Spagna letteraria*, op. cit., p. 6

elemento, en su mundo especial que él mismo se creó desde su primera estancia en París y no le encerréis en una misión tan recta, tan prosaica y tan ineludible como es la de cronista municipal que con ello perderá su personalidad, vieja en albores de bohemia y en originalidades de escéptico, todo su relieve. (...) Y para nosotros lo queremos: para nuestras juergas, para nuestras discusiones artísticas, para nuestros viajes ideales; que no para el Ayuntamiento.”²⁰⁵ Ara bé, l’anecdolari vinculat a les històries orals que circulaven de boca en boca -en molts casos exagerades- i la fama de noctàmbul i bohemí que es guanya, sí que acaben derivant, per part d’alguns crítics, en un reduccionisme propici a la burla i al desdeny, sobretot un cop el seu protagonisme comença a minvar en el panorama català després de l’època de *Juventut*. Mostra d’aquesta actitud malintencionada i sorneguera és la crònica de la vida noctàmbula barcelonina que ofereix Adolfo Marsillach, en què mostra un Gener decrepit i acabat però que segueix sent un dels seus protagonistes: “*A las dos, no deambulan más allá de tres docenas de noctámbulos. Pompeyo Gener entre ellos, que anda perdido de un café a otro, imaginándose que está en París, y que entre sábanas le aguarda anhelante Rossina-Bernard, o Sarah Bernardt, que por milagro se ha echado cincuenta años de encima, pues ahora, como Gener, debe tener setenta y dos.*”²⁰⁶

En aquest sentit, les *coses d’en Peius* contienien una expressió afectiva i entranyable, però també el perill potencial de derivar en una caricatura grotesca i exagerada i d’acabar reduint a escombraries la trajectòria i la participació de Pompeu Gener en la modernització del panorama intel·lectual i artístic català. Així mateix ja ho advertia un article anònim a l’edició castellana de *Pèl & Ploma*, en què es lamentava l’escàs ressò que tenia la seva obra a Barcelona, “*donde Peyo, contracción cariñosa de su nombre, es siempre Peyo, pero ¡ay! Nada más que Peyo.*”²⁰⁷

Aquest perill hi era, òbviament, i és la base propícia per a la posterior visió negativa d’un Josep Pla. Tanmateix, també destacats personatges plasmen, en diferents sentits, una lectura molt més positiva de la trajectòria i la personalitat de Pompeu Gener després de la seva mort. Naturalment, aquestes lectures es troben en bona part mediatitzades pel fet de la mort recent, que exigeix un cert respecte, una certa benvolença, però també una certa equanimitat de judici. Després, l’oblit o la denigració. Un any abans de la mort de Gener, Gabriel Alomar elabora una crítica d’una de les seves darreres obres publicades,

205 A. Mori, “El cargo de cronista municipal”, *El País*, Madrid, 26 de juny de 1911, p. 3.

206 A. Marsillach, “Noches de Verano”, *El Liberal*, Madrid, 2 de setembre de 1912, p. 3

207 O y G., “La primera peseta - Pompeyo Gener”, *Pluma y lápiz*, Barcelona, 21 de Febrer de 1904, p. 4.

El intelecto helénico, a les pàgines de *El imparcial*. Tot i que la crítica és severa i destaca per sobre de tot el decalatge de la munició teòrica que empra Gener, Alomar aprofita aquest *compte-rendu* per a situar en un lloc ben alt la seva figura, contraposada a l'esclafant pragmatisme de l'ambient intel·lectual català, a la servitud de l'intel·lectual envers el poder: “*Tengo por Pompeyo Gener una antigua y profunda afición. También él, como nuestro pobre y grande amigo Jaime Brossa, es una compensación ciudadana del realismo fenicio de la fuerte ciudad catalana. En un ambiente plutócrata y mercantilista ellos (y algunos otros, muy pocos) han suscitado el recuerdo de los artistas que en las ciudades italianas medioevales y del Renacimiento contrapesaban en los valores humanos la lucha brutal por el oro y el poder.*”²⁰⁸ Un any i mig després, Alomar s'expressaria en termes similars fent aquest cop una valoració molt positiva de la trajectòria de Gener com a importador d'idees i tendències culturals i filosòfiques (el considera el primer gran divulgador de Nietzsche), com un dels principals protagonistes de la modernització d'un ambient intel·lectual català amb olor a resclosit: “*Jamás se desmintió la certeza de su instinto por la libertad y por el bien. He dicho que su naturaleza era inmortal y arquetípica porque pertenecía a la especie selecta de los hombres que, sumergidos en una sociedad y una época menguadas, saben elevar sobre esas tinieblas la antorcha interior. No fue de los que esgrimen contra las turbas el zurriago o la espada; pero su risa purificadora suscitó contra todo filisteísmo la burla más eficaz y persuasiva.*”²⁰⁹ Més encara, seguint la línia exposada en el seu anterior article, contraposa el seu model aristocratitzant i lliurepensador a la mediocritat i les ambicions pecuniàries que regnaven en l'ambient barceloní: “*Sumergido en una sociedad plutocrática, que entendía el positivismo en el sentido de una reacción contra toda santa locura quijotesca, Pompeyo Gener representó una visión aristocrática, algo como el contrapeso del eterno Cleón. Fue la doble antítesis de una Beocia y de una Fenicia. Por un lado, depuró la comicidad plebeya y vernacular de la época de Serafín Pitarrá. Por otro, dio al federalismo catalanista aquella cordialidad a lo Quijote que no supo infundirle Valentín Almirall. Por otro, en fin, hizo sonar su risa contra el apuesto enfatismo floresco con mayor eficacia que las parodias de Federico Soler, porque lo hacía desde un sentido aristárquico, y no por medio de la payasada bufa.*”²¹⁰

208 G. Alomar, “El intelecto helénico”, *Los lunes de El imparcial*, Madrid, 31 de març del 1919, p. 3.

209 G. Alomar, Gabriel, “La muerte de Pompeyo Gener”, *Los lunes de El imparcial*, Madrid, 28 de novembre de 1920, p. 6.

210 Ibid, p. 6.

En un sentit similar s'expressa el periodista i polític republicà Àngel Samblancat a les pàgines de *La Libertad*, tot i que amb un to marcadament més demagògic. Samblancat, que no dubta a qualificar Gener de *glorios intelectual*, s'escandalitza en aquest article per l'abandonament institucional en què agonitzava en el seu llit de mort i remarca que aquest oblit tenia uns motius ben clars: no haver-se sotmès a la disciplina ideològica del catalanisme conservador de la Lliga: “*A Puig y Cadafalch, presidente del Consejo de ministros de la Mancomunidad, primer magistrado de Cataluña, con automóvil y cuarenta o cincuenta mil pesetas de lista civil, no se le encendió la cara de vergüenza al ver en una cama alquilada a este glorioso intelectual, que, por no haber hipotecado su pensamiento a la Lliga, muere en el más trágico de los abandonos y en la más horrorosa de las miserias.*”²¹¹ Samblancat prossegueix amb el seu to, posant noms i cognoms als personatges polítics que determinaven qui havia d'estar protegit per les institucions catalanes i qui no; a banda de Puig i Cadafalch, qui ja havia fet defenestrar Eugeni d'Ors, sorgeix el nom de Francesc Cambó, el gran mecenes d'una certa cultura catalana: “*Y no se replique, ni alegue, ni piense nadie que esto ocurría porque Gener no recurriera a quien debía recurrir y no expusiera con todo detalle su lamentable situación y sus ahogadoras angustias a quien podía remediarlas. Con lágrimas en los ojos ha implorado varias veces de Cambó misericordia. Pero de nada le ha servido. (...) Como no era la de Gener una mente lacaya, una inteligencia sometida, no había por qué ayudarle.*”²¹² Tot i que és difícilment constatable que Pompeu Gener demanés ajuda directament a Francesc Cambó, sembla que Samblancat no anava mal encaminat, puix que existeix una carta del capítol de la Lliga, del 20 d'octubre de 1917, citant-lo per una trobada al seu despatx sense més detalls.²¹³ El republicà segueix en una línia similar en dos articles posteriors. A “Pompeyo Máximo”, aparegut a *El Diluvio*, Samblancat remarca la independència i la llibertat amb què Gener s'havia destacat en la seva trajectòria, en contraposició a un model d'intel·lectual subjugat a una maquinària partidista i institucional que emparava la Lliga: “*no conoció la lacayunería y la domesticidad; fue un espíritu desbridado, ignoró toda la vida el arte de las genuflexiones, tenía el genio montés, era un hombre de ciencia y de conciencia, de letras y de libertad, y esto aquí no se perdona.*”²¹⁴ Samblancat va encara més enllà i troba en l'esperit que encarna Pompeu Gener un veritable anti-Cambó, un referent

211 A. Samblancat, “Pompeyo Gener”, *La Libertad*, Madrid, 10 de juliol de 1920, p. 3.

212 Ibid, p. 3.

213 Carta de F. Cambó a P. Gener, 20 d'octubre de 1917, *Fons Pompeu Gener, AHC*, Barcelona, C. 9.

214 A. Samblancat, “Pompeyo Máximo”, *El Diluvio*, Barcelona, 25 de novembre de 1920, p. 14.

intel·lectual a tenir en compte de cara a combatre l'hegemonia ideològica del catalanisme conservador a la Catalunya de principis de la dècada dels vint: “Peyus *era el Anti-Cambó, es decir, el verdadero Anticristo catalán. Y conviene recordarlo en estos momentos en que el espíritu de Cambó nos pierde, porque sólo el espíritu de Peyus puede salvarnos.*”²¹⁵

En un registre completament diferent, Eugeni d'Ors valora la trajectòria intel·lectual de Pompeu Gener en un sentit crític, des de l'alçada del que es sap representant d'un model intel·lectual respectat, però amb una benevolència atribuïble a la seva mort recent. Xènius dedica el seu Glosari del 17 de novembre a Gener i, amb el seu habitual estil categòric, el qualifica d'opositor, tret que generalitza a diversos exponents de la seva generació com Clarín, Menéndez Pelayo i, fins i tot, al primer Unamuno. Per opositor, d'Ors entenia una precarietat, una aspiració que no s'acabava de plasmar en un treball seriós i sistemàtic. De forma hàbil, però, qüestiona el valor referencial de l'obra de Gener sense negar del tot les seves capacitats i aptituds intel·lectuals. El pes que decanta la balança el situa Xènius en la manca d'una maduresa adquirida, atribuïda també a l'absència d'una cultura estructurada i amb suport institucional –model assolit pel noucentisme: “*Una mica de maduresa, venint després a refinar aquesta producció, l'hauria tal volta convertit en la d'un pensador de raça,. L'inserció acadèmica del seu esforç a alguna cultura tradicionalment i normalment estructurada, hauria produït a la fi aquella maduresa, n'estic segur. Malventurosament, els lligams francesos foren en ella passatgers i superficials. L'ambient de Barcelona va anar progressivament i depressa embolcallant-la, aquella producció, voltant-la de la corrupció triple de l'èxit fàcil, de la manca de respecte, de l'absència de crítica i de control qualsevulla. Dins aquest ambient, la maduresa, la realitat, no va venir. L'extrema incorregible juvenesa de l'obra de Pompeu Gener ha estat a la vegada el seu encís i el seu càstig.*”²¹⁶ En efecte, Eugeni d'Ors situa el principal defecte de la trajectòria de Gener en aquesta joventut d'opositor, contrària a la maduresa, a la seriositat, a la perfecció acabada en les formes. Encara més, en la seva personalitat hi veu la d'un infant, digna d'elogi per la seva puresa, però al mateix temps no apta per al combat intel·lectual: “*En Gener, que en escriure ha estat sempre un jove, en viure no ha deixat mai d'ésser un infant. Podríem dir que tal volta ningú com aquesta eminent figura nostra que ara, ja pervingut a*

215 A. Samblancat, “La resurrecció de Pompeyo Gener”, *El Diluvio*, Barcelona, 5 de gener de 1921, p. 14

216 Xènius (E. d'Ors), “Glosari: Pompeu Gener”, *El Día Gráfico*, Barcelona, 17 de novembre de 1920, p. 3.

vellesa venerable ens ha deixat, ha seguit jamai tant al peu de la lletra el consell evangèlic de fer-se semblant a les criatures, per heure proximitat amb el Senyor.”²¹⁷

El dramaturg Joaquin Montaner, amb paraules diferents, també realitza un diagnòstic força similar al de Xènius. D’aptituds indiscutibles, l’obra de Gener es veia tacada però pel desordre i el caos més típic de la bohèmia finisecular. Si Eugeni d’Ors situava el principal defecte en aquella eterna *joventut opositora*, Montaner el situa en una excessiva fantasia, que tanmateix no deixava de ser una gran virtut en altres camps que no fossin el del pensament: “*Gener era un hombre poderosamente dotado para los nobles estudios y las letras. Desordenadamente acumuló en los anaqueles de su espíritu todas las ideas e imágenes que pudo sorprender en el maravilloso mundo de los libros, y se las apropió, deformándolas. Su impureza no tuvo por origen otra cosa que una enfermedad: padecía de excesiva fantasía, de ingeniosidad incurable.*”²¹⁸ Això no obstant, Montaner veia com una enorme injustícia la incomprensió en què havia caigut Gener i, fins i tot, l’escassa seriositat amb que se l’havia pres.

Per la seva banda, el poeta i crític literari Enrique Díez Canedo atribuïa aquesta manca de seriositat de la que parlava Montaner al fet que Pompeu Gener representava una posició intermèdia, culturalment i intel·lectualment. Culturalment perquè, tot i escriure en castellà, formava part del panorama cultural català i havia rebut la influència directa del París cosmopolita; intel·lectualment perquè representava un model vuitcentista ja dépassat, el del *savant* positivista: “*Se sienten atraídos por la especulación filosófica, inclinados a las ciencias positivas, y sin ánimo para someterse al rigor de una disciplina, llevan a su literatura un diletantismo científico-filosófico que no aprovecha a la filosofía, a la ciencia ni a la literatura. En esto Gener fue un escritor sintomático.*”²¹⁹ És doncs el decalatge entre aquest model i les noves tendències iniciades ja durant les darreries del segle XIX, amb una major professionalització de l’intel·lectual i el literat, el que és a la base d’aquesta poca consideració, que podia degenerar fàcilment en burla, segons Díez Canedo: “*Cuando escribió en catalán; cuando se dio, dejando un poco la existencia cosmopolita que terminaba en París, a la vida de Barcelona, tampoco fue más considerado en los círculos de la capital por hombre de pensamiento que por hombre de ingenio y de bondad. Entonces empezó a ser*

217 Ibid, p. 3.

218 J. Montaner, "Pompeyo Gener", *Nuevo Mundo*, Madrid, 26 de novembre de 1920, p. 12.

219 E. Díez Canedo, “La vida literaria: Pompeyo Gener”, *España*, Madrid, 20 de novembre de 1920, p. 14.

*Peyus. Sus historias corrían de boca en boca. Sus frases todos las repetían, y muchas se le atribuyeron que quizá nunca dijo.*²²⁰

Evidentment que la imatge que transmet Josep Pla de Pompeu Gener és injusta i poc ponderada, però si prescindim de la seva violència verbal i mala fe, la seva visió no és pas tan allunyada de la d'un Díez Canedo o la d'un Eugeni d'Ors, per exemple. Entre tots ells i Pompeu Gener hi ha un abisme pel que fa a l'assumpció del paper que l'intel·lectual i l'artista havien d'acomplir socialment, políticament. La modernització, de la qual Gener fou un apòstol, implicaria paradoxalment una servitud, una divisió del treball, una professionalització, una especialització de l'intel·lectual: quelcom que quedava ben lluny dels seus horitzons aristocratitzants. Òbviament, els que com Gener s'apropaven a un model vuitcentista, com Apel·les Mestres, Santiago Rusiñol i el que havia quedat del modernisme, tenen un judici molt diferent al voltant de la qüestió, ja que d'alguna manera es veieren afectats pels canvis produïts en els primers decennis del segle XX, encara que, com a artistes i literats, no es trobessin en una posició tan precària com la de Gener. D'altra banda, els nous elements afins a l'esquerra catalanista i el republicanisme, com Gabriel Alomar i Àngel Samblancat, valoraven l'oposició que encarnava Gener a un esperit mercantil i utilitarista que impregnava el panorama cultural català, condicionat clarament per l'hegemonia de la Lliga. Però era, fins i tot en aquests casos, l'exaltació de la seva figura més simbòlica que real, puix que ells mateixos participaven en unes inèrcies culturals, intel·lectuals i polítiques ben diferents a les de finals del segle XIX. La típica actitud aristocràtica de Gener, mantinguda fins al final dels seus dies, fou probablement motiu de befa quan ja gairebé ningú el tenia en compte, més enllà del protagonisme que exercí en les anècdotes de les tertúlies de cafè: eren les *coses d'en Peius*. Això no obstant, moltes d'aquestes anècdotes, d'aquestes *coses d'en Peius*, foren probablement mal compreses:

Al curs de la vida, un se troba moltes vegades amb coses, homes i fins institucions, que si és vident, si té la visió intel·lectual clara i precisa, no pot menys que fer-hi mitja rialleta. I així m'ha passat a mi, que, tot sovint, sovint, he pogut pas prendre'm en serió çò que el comú de la gent tant s'ho prenia. D'aquesta aparent manca de serietat, la gent, amb un to estrany, en deia: Coses d'En Peio!²²¹

220 Ibid, p. 14.

221 P. Gener, *Coses d'en Peius*, op. cit., p. 8

Tanmateix, les *coses d'en Peius* acabaren condicionant en gran mesura la memòria que romangué del personatge en la història cultural i intel·lectual del país. Després de la ridiculització i el desdeny, l'oblit. Mostra clara d'aquest oblit és que en algunes de les obres significatives de síntesi que repassen la història cultural del període, la figura de Pompeu Gener hi és completament negligida. En l'àmbit espanyol, ni al volum dedicat al segle XIX d'*Historia de la cultura española*²²² ni al de *Historia general de las literaturas hispánicas*²²³, ambdues obres realitzades a finals de la dècada dels cinquanta, s'hi fa cap menció. Només *Nietzsche en España*, de Gonzalo Sobejano, editat per primer cop el 1967, s'endinsaria considerablement en l'estudi de la figura de Pompeu Gener com a divulgador a Espanya del pensador alemany.

Pel que fa a l'àmbit català, *Un segle de vida catalana*²²⁴, obra dirigida per Ferran Soldevila i publicada el 1961, només el cita com a heterodox i positivista de segon ordre, sense aprofundir massa en la seva trajectòria intel·lectual, remarcant-lo únicament com a col·laborador de *Catalònia* i *Joventut* i com a autor dramàtic d'obres menors i destacant, això sí, la seva faceta bohèmia. A *Panorama del pensament català contemporani*²²⁵, selecció de textos representatius del pensament català a cura de Joan Ruíz Calonja, editat el 1963, no hi figura cap text de Pompeu Gener. Aquesta tendència a l'oblit historiogràfic començaria a canviar posteriorment. *Ictineu*²²⁶ hi dedica una entrada, elaborada per Ramon Piñol i Torrens, on es destaca sobretot la seva tasca divulgadora de les tendències literàries finiseculars i del vitalisme nietzschia, el seu regeneracionisme i el seu paper en el modernisme català. A *Història de la literatura catalana*, Joan-Lluís Marfany en parla diverses vegades, gairebé sempre per destacar-ne els seus defectes intel·lectuals, les seves tendències a la sàtira xarona i la seva pirotècnia verbal marcada per la voluntat d'espantarrar. Les conclusions, però, no podien ser més contundents: “*Quan va morir, el 1920, ja feia temps que no era més que una desferra patètica. Si el municipi li va concedir una sinecura burocràtica va ser perquè era una institució ciutadana de la mateixa categoria que la Monyos.*”²²⁷

222 J. Mercadé i Riba, *El Siglo XIX. Historia de la cultura española*, Seix Barral: Barcelona, 1957.

223 G. Díaz-Plaja (dir.), *Historia general de las literaturas hispánicas*, vol. V: Post-romanticismo y modernismo, Vergara: Barcelona: 1958.

224 F. Soldevila (dir), *Un segle de vida catalana 1814-1930*, Alcides: Barcelona, 1961.

225 J. Ruíz Calonja, *Panorama del pensament català contemporani*, Vicenç Vives: Barcelona, 1963

226 VVAA, *Ictineu: diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (Segles XVIII-XX)*, Edicions 62: Barcelona, 1979.

227 M.de Riquer; A.Comas; J.Molas, *Història de la literatura catalana*, vol VIII, Ariel: Barcelona, 1986.

Segona part:

POMPEU GENER I EL CATALANISME REGENERACIONISTA

4. La codificació nacionalista en el canvi de segle

Abans d'entrar a fons en l'estudi de la teorització de Pompeu Gener sobre la qüestió nacional, cal situar el context polític i teòric en el que cal inserir-la. Primerament, cal revisar el debat historiogràfic sobre el procés nacionalitzador a Catalunya i a Espanya durant les darreres dècades del segle XIX: escatint en quina mesura la nacionalització en clau espanyola impulsada per l'estat liberal fracassa o reïx; esclarint també en quin sentit es pot entendre la formulació i codificació del catalanisme en clau nacionalista. Una pregunta sorgeix de difícil resposta i que roman com una de les grans qüestions del debat: ¿obeeix aquesta codificació simplement al suposat fracàs de la nacionalització espanyola impulsada per l'estat liberal o bé cal tenir en compte una trajectòria històrica de llarga durada atribuïble a les lluites populars i a una consciència culturalment diferenciadora arrelada en les capes populars? Seguidament, un cop traçades algunes respostes plausibles a aquesta qüestió, cal analitzar les tendències teòriques que pren el llenguatge nacionalista durant les darreres dècades del segle XIX, explorant les tensions entre el concepte liberal de nació –basat en la pertinença a una comunitat política- i el concepte romàntic i culturalista de la nació expressada com a *Volkgeist*. Ja per acabar, cal posar en relació aquestes tensions programàtiques i discursives amb l'elaboració i propagació d'un discurs catalanista en clau nacionalista en el sí del modernisme català. En definitiva, és necessari posar de relleu els aspectes teòrics més generals al voltant del debat sobre la definició del concepte nació, la codificació d'un llenguatge nacionalista i la nacionalització a Espanya i Catalunya per tal d'establir un punt de partida a partir del qual poder situar l'aportació teòrica de Pompeu Gener en l'elaboració d'un discurs catalanista en clau específicament nacionalista.

Nacionalisme i nacionalització a l'estat espanyol

És prou evident la dificultat intrínseca d'abordar una definició clara del concepte nació i, en conseqüència, de la gènesi del llenguatge nacionalista. En aquest sentit, no hi ha un consens clar en les ciències humanes i socials a l'hora d'establir una formulació mínima del concepte, encara que si que predomina –sobretot en l'àmbit historiogràfic- una visió constructivista en funció de la qual la nació seria un concepte inextricablement lligat al desenvolupament de la modernitat capitalista i al liberalisme burgès; un

concepte construït, inventat en aquest context. Una mostra clara d'aquesta conceptualització la trobem per exemple en Anne-Marie Thiesse, per a qui les nacions modernes “*ont été construites autrement que ne le racontent leurs histoires officielles. Leurs origines ne se perdent pas dans la nuit des temps, dans ces âges obscurs et héroïques que décrivent les premiers chapitres des histoires nationales. (...) La véritable naissance d'une nation, c'est le moment où une poignée d'individus déclare qu'elle existe et entreprend de le prouver.*”¹ Òbviament, tot i que la ideologia nacional neixi de forma voluntarista, Thiesse sosté de la mateixa forma que és necessari que es reproduïxi a través de l'adhesió col·lectiva i això significa difondre-la, ensenyar-la, fer-la interioritzar en una població determinada a través d'un procés d'enculturació: en un mot, nacionalitzar. Això implica o bé una societat civil molt forta o l'acció decidida d'un estat que assumeix la ideologia nacional amb una finalitat legitimadora. Però, com la mateixa Thiesse s'encarrega de recordar, tot i que s'erigeixi en principi legitimador per excel·lència de l'estat liberal, la nació conté un element de discrepància i contradicció amb el primer. La nació és un arquetipus ideal, intemporal, cultural; l'estat una realitat política i administrativa concreta, temporal, territorial.

Aquesta contradicció és també destacada per José Álvarez Junco, que sosté que la nació es basa en la cultura i la història, mentre que l'estat és jurídic i territorial. De totes formes, Álvarez Junco resol el desajustament introduint el concepte de propensió de la nació cap a una concreció política. Si bé la nació tindria en el seu origen un sentit clarament primordial, hi hauria un desplaçament cap a la seva concreció territorial i jurídica condicionat per la dinàmica política del propi nacionalisme, que passaria primer per una fase de reivindicació cultural per després esdevenir polític, seguint l'esquema lineal de Miroslav Hroch.² Com a culminació d'aquest intent de conciliació entre els seus extrems contradictoris, José Álvarez Junco proposa a *El nombre de la cosa* una definició força àmplia del concepte nació: “*un grupo humano entre cuyos componentes domina la conciencia de poseer ciertos rasgos culturales comunes (es decir, de ser un pueblo o grupo étnico), pero que, además, se halla asentado desde hace tiempo en un determinado territorio, sobre el que existe una conciencia de poseer derechos y la intención o el deseo de establecer una estructura política autónoma.*”³

1 A. M. Thiesse, *La création des identités nationales. Europe XVIIIe-XXe siècle*, Seuil: Paris, 1999, p. 11.

2 M. Hroch, *Social preconditions of national revival in Europe*, Cambridge U. P.: Cambridge, 1985.

3 J. Álvarez Junco et al., *El nombre de la cosa. Debate sobre el término nación y otros conceptos relacionados*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales: Madrid, 2005, p. 64.

És necessari introduir aquí una distinció bàsica en el concepte modern de nació que s'encarrega de fer la mateixa Thiesse i que hem de tenir molt present per a entendre la tensió intrínseca entre nació i estat: la nació definida en un sentit polític, revolucionari i democràtic, hereu de la revolució francesa; i la nació entesa en un sentit religiós secular, com a ens abstracte els orígens del qual es perden en orígens immemorials. Evidentment, la primera connotació és força més assumible per la tradició política liberal, mentre la segona ho és per les forces polítiques més conservadores i reaccionàries. Tot i que la divisió no sempre és tan clara, és constatable aquesta tensió entre un i altre sentit al llarg de la història contemporània.

Una arqueologia del llenguatge de més llarga durada però, ens condueix fàcilment a qüestionar la premissa sobre la modernitat del concepte nació, avui majoritàriament assumida. Es pot rastrejar l'ús de conceptes com nació i pàtria bastant enrere en el temps -no només a l'època moderna, sinó també a l'edat mitjana- amb significats que no impliquen una ruptura absoluta amb els que tenen els mateixos conceptes en el context del nacionalisme contemporani. És evident que els usos del llenguatge evolucionen amb la història i els canvis socioeconòmics, però no podem deixar de tenir en compte que la història és fruit de ruptures, però també de continuïtats. El concepte nació tenia un significat ben diferent a l'edat mitjana, però tampoc podem afirmar clarament que la identificació col·lectiva que pretenia representar no tingués una connexió amb la que pretén representar a l'època contemporània. Hem de tenir en compte, en aquest sentit, que tot fenomen cultural és difús per definició i, sobretot, que el seu desenvolupament va més lligat a continuïtats històriques que no pas els fenòmens polítics. Aquestes son les premisses de que parteix Josep R. Llobera en el seu important assaig *El dios de la modernidad*, que sosté que “*la cuestión en conflicto no es la existencia de un nacionalismo con pleno derecho en la Edad Media –evidentemente una postura insostenible- sino la cuestión de la génesis y el desarrollo de una incipiente conciencia nacional durante un largo periodo histórico que abarca la Edad Media y los inicios de la era moderna.*”⁴ És interessant doncs –i s'hauria de tenir molt en compte- aquesta distinció que Llobera fa entre consciència nacional com a fenomen de llarga durada i codificació d'un llenguatge específicament nacionalista com a fenomen vinculat a la modernitat capitalista.

4 J. R. Llobera, *El dios de la modernidad. El desarrollo del nacionalismo en Europa occidental*, Anagrama: Barcelona, 1996, p. 121.

El debat historiogràfic dels darrers anys al voltant de la qüestió nacional i la gènesi històrica del nacionalisme ha portat a arraconar gairebé del tot les concepcions més o menys serioses englobades en la categoria *primordialisme* -en funció de les quals es tendeix a veure la consciència nacional com una variable independent de la història- a favor d'una concepció *constructivista* -en funció de la qual es tendeixen a veure les nacions com a purs invents dels nacionalismes, vinculats clarament a la modernitat capitalista i més en concret als interessos de les elits burgeses. El constructivisme entén la nació com un producte cultural i polític del nacionalisme modern, principalment elaborat, per tant, per les elits culturals i polítiques i difós a través dels mitjans de difusió de masses i dels instruments d'adoctrinament de l'estat. En aquest sentit, el constructivisme no només nega que hi hagi un substrat popular *protonacional* significatiu sobre el qual es basteix el discurs nacionalista, sinó que també suposa que les classes populars tindrien un paper molt passiu en la recepció i interiorització de la ideologia nacional. És paradigmàtic d'aquesta visió constructivista l'esquema amb que treballa Eric Hobsbawm, per al qual el nacionalisme neix vinculat a dues necessitats fonamentals de la modernitat: la necessitat de l'estat de legitimar-se i reforçar l'ordre social burgès a través d'una ideologia cohesionant; i la necessitat mesocràtica d'identificació amb un referent col·lectiu, nacional. Segons Hobsbawm, és la pròpia ideologia liberal de finals del segle XVIII i del segle XIX la que introdueix la fragmentació de les antigues identifications comunitàries (que per Hobsbawm no són nacionals), tot suplantant-les per uns principis basats en l'utilitarisme i l'individualisme. De fet, segons Hobsbawm, la ideologia liberal hauria desencadenat una dinàmica social potencialment explosiva, donada la destrucció sistemàtica que realitza dels vells referents comunitaris. Seria doncs de la necessitat d'establir nous referents que sorgeix la invenció de la tradició nacional per part del nacionalisme modern: una invenció, doncs, clarament vinculada a una qüestió d'ordre social burgès. Segons Hobsbawm, la ideologia liberal “*havia aconseguit els triomfs i transformacions més espectaculars amb la tria sistemàtica de l'individu en contra de la col·lectivitat institucionalitzada, de les transaccions de mercat –el nexa del diner- en contra dels lligams humans, de la classe social en contra de la jerarquia, de la Gesellschaft en contra de la Gemeinschaft. Sistemàticament no havia mantingut els lligams socials: vincles d'autoritat que s'havien donat per descomptats en les societats anteriors i, en canvi, havia començat a debilitar-los exitosament. No obstant això, a partir de la dècada de 1870 es va fer cada*

vegada més obvi que les masses estaven implicades en la política i que no es podia comptar que obeïssin sempre als amos.”⁵

A banda de la dimensió disciplinària que conté, segons Hobsbawm, el nacionalisme respecte a les classes subalternes, també juga a favor del seu desenvolupament el factor de la necessitat de diferenciació de les incipients classes mitjanes. El desenvolupament del capitalisme impulsa l'ascens d'una classe mitjana que necessitaria diferenciar-se de les classes subalternes i que trobaria en el referent nacional i els seus símbols i mites construïts la forma d'autoafirmar-se i de pensar-se com a classe nacional, com a classe patriòtica per excel·lència. El problema rau, però, en la sempre ambigua definició de la classe mitjana, fet sobre el qual el propi Hobsbawm passa de puntetes.

La interpretació constructivista és posada durament a prova per Josep R. Llobera, partint d'una distinció de principi entre la gènesi del concepte nació i la gènesi del nacionalisme com a fenomen de masses. Segons aquest autor, la consciència nacional apareix a l'Europa occidental en una època tan remota com el segle XII, encara que, òbviament, no com un fenomen massiu. Segons Llobera, *“la idea de que el nacionalismo es algo inventado, tan cara a Hobsbawm, Gellner y otros observadores contemporáneos, es una evidente falsedad. Los nacionalismos modernos son recreaciones de realidades medievales; de hecho, sólo pueden tener éxito si están arraigados en el pasado medieval, aun cuando los vínculos con éste sean a menudo tortuosos y retorcidos.”*⁶ Llobera parteix doncs de la premissa d'una continuïtat històrica de llarga durada dels fenòmens d'identificació nacional que matisa en bona part l'afirmació constructivista sobre la invenció de la tradició nacional. De fet, reconeix que el nacionalisme modern inventa la tradició nacional, però no sobre quelcom inexistent. El que faria el nacionalisme és codificar un llenguatge simbòlic, mític i històric en el qual àmplies capes de població, depositàries d'aquell substrat d'identificació nacional, s'hi poguessin reconèixer. L'èmfasi en l'industrialisme i el capitalisme com a causes del nacionalisme seria el resultat d'ignorar el llegat nacional medieval, d'adoptar una definició modernista de la nació. El nacionalisme, més que un invent i un subproducte de la modernitat, seria fruit d'un lent precipitat de la història.

Un altre factor que qüestiona l'anàlisi de Llobera és la importància real de l'estat nació com a model en la configuració del discurs nacionalista. En realitat, no hi hauria hagut una evolució unívoca des de l'època moderna cap a la formació d'estats nació

5 E. Hobsbawm, T. Ranger, *La invenció de la tradició*, Eumo: Vic, 1988, p. 251.

6 J. R. Llobera, *El dios de la modernidad*, op. cit., p. 123

mitjans, que més aviat serien un arquetipus ideal que no pas un fet regular, en una món on predominen els estats multinacionals. El dilema entre si és l'estat el que fa la nació a la nació la que fa l'estat seria eteri si es pren aquesta perspectiva de llarga durada i es té en compte que “*lo que es moderno de la nación, pues, es fundamentalmente su potencial como creencia de masas, no su existencia en tanto que visión imaginativa.*”⁷ La nació no seria per tant un concepte nascut per a la legitimació de l'estat, encara que a partir de 1789 es convertís en el seu pilar de legitimitat més fort i consistent. De fet, per Llobera és un error pensar que només hi ha un camí a la modernitat -el que representaria l'estat nació- ja que fins i tot es pot sostenir que el nacionalisme és en essència una força de qüestionament permanent de l'estat, una mena d'arma de doble tall: “*Lo que hemos presenciado en los dos últimos siglos son estructuras políticas (estados) subvertidas por un poder ideológico extremadamente efectivo (el nacionalismo).*”⁸

Segons Llobera, el factor desencadenant del nacionalisme modern no es trobaria tant en l'estat i en la burgesia com en la societat civil. Això sí, el seu èxit dependria del potencial *etnonacional* que el nacionalisme en qüestió permet desencadenar i mobilitzar. L'esquema amb que treballa es formula bàsicament a partir de la següent premissa: el nacionalisme només té èxit en situacions en què és fàcilment explotable un potencial *etnonacional* amb la presència d'una societat civil potent i dinàmica. Així doncs, no seria ben bé cert que el nacionalisme respongui als interessos de la burgesia. Aquest, més aviat, hauria estat codificat per la societat civil a partir d'un substrat nacional arrelat i històricament desenvolupat. La burgesia, això sí, hauria manipulat el llenguatge nacionalista per tal d'assolir els seus fins polítics i econòmics.

Cal tenir en compte, per situar el context de la codificació dels nacionalismes català i espanyol durant la segona meitat del segle XIX el debat historiogràfic entorn de la nacionalització liberal espanyola.⁹ En un principi, és Borja de Riquer qui llança amb força el debat sostenint la tesi de l'escassa eficàcia del procés de nacionalització liberal durant el segle XIX com la causa de l'aparició dels nacionalismes *perifèrics*. Comparativament, és evident que l'estat liberal espanyol no posa en marxa els

7 Ibid., p. 164.

8 Ibid., p. 165.

9 L'inici de la controvèrsia es troba en els articles de Borja de Riquer i Juan Pablo Fusi publicats al mateix número de la revista *Historia Social*. B. de Riquer, “Sobre el lugar de los nacionalismos-regionales en la historia contemporánea española” i J. P. Fusi, “Revisionismo crítico e historia nacional”, *Historia Social*, 7, València, 1990. Així mateix, cal destacar també l'aportació de Pere Gabriel al debat en el seu article “Los nacionalismos en la España contemporánea: el Nacionalismo Catalán”, a VVAA, *Pueblos, naciones y estados en la historia*, Ed. Universidad de Salamanca: Salamanca, 1994, p 149-162

mecanismes d'adoctrinament nacionalista, de nacionalització massiva, que aplica la tercera república francesa o l'Alemanya de Bismarck, per exemple. Cal dir que Riquer parteix de l'axioma constructivista segons el qual el nacionalisme és una creació política del liberalisme burgès vuitcentista. En aquest sentit, en coherència amb aquest punt de partida, el liberalisme espanyol hauria d'haver impulsat una extensió sociològica de la identificació amb l'Espanya liberal i, en canvi, no ho fa, o no hi reïx.

El fracàs del liberalisme a l'hora d'aconseguir estendre socialment la identificació nacional s'ha d'entendre per Riquer en base a la debilitat del propi estat liberal i als escassos mecanismes d'integració política que aquest posa en marxa. La primera causa d'aquesta debilitat la veu Riquer en la construcció d'un règim defensiu, que tendia a considerar tot conflicte en termes d'ordre públic. Aquest factor condueix irreversiblement a una preponderància inusitada de l'exèrcit i a la manca de mecanismes inclusius, sociològicament i política. Una de les explicacions que expliquen la construcció d'aquest règim defensiu i tancat seria la vinculació de l'elit governant als interessos dels terratinents i financers, no pas als d'una burgesia moderna que de fet era inexistent en tant que burgesia 'nacional'.

Una altra causa fonamental d'aquest fracàs seria la pròpia despreocupació envers la creació i reforçament d'una identitat espanyola que s'hauria donat per suposada. Així, *“Malgrat que a començament del segle XIX hi havia una consciència clara de la necessitat de crear la nova nació dels liberals si es volia consolidar el règim naixent, a la pràctica els polítics liberals espanyols van donar per suposada i per existent la nació i la consciència nacional espanyola.”*¹⁰ Aquesta dinàmica conduiria a l'arraconament d'aquelles primeres formulacions liberals de la nació espanyola -vinculades a la constitució de Cadis del 1812 i basades en la lliure unió dels ciutadans- en favor d'una visió essencialista de la mateixa. Aquesta abdicació dels principis liberals es deuria, en bona part, a la voluntat moderada de pacificació amb l'església catòlica, però també a la mateixa fòbia del liberalisme moderat envers la mobilització de masses, fet que tancava la porta a la codificació d'un nacionalisme d'arrel més popular.

Davant d'aquestes tesis defensades per Borja de Riquer, cal destacar l'aportació de Pere Gabriel al debat, que introdueix un matis important en aquest discurs sobre el suposat fracàs nacionalitzador. Gabriel situa el fracàs de la nacionalització liberal

10 B. de Riquer, “La feble nacionalització espanyola del segle XIX”, a B. de Riquer, *Identitats contemporànies. Catalunya i Espanya*, Eumo: Vic, 2000, p. 34. Originàriament aquest article fou publicat al número 20 (1994) de la revista *Historia Social*, p. 97-114.

espanyola no només (o sobretot) en un pla polític purament institucional, sinó també sociològic i ideològic. La centralització i la uniformització propugnada pel nacionalisme espanyol no fracassaria només perquè aquest no sap crear un incentiu popular d'adhesió nacional, sinó també perquè xoca contra unes tendències centrífugues, amb fort arrelament popular. No és només que l'estat liberal no reïxi en la construcció d'un nacionalisme legitimador, sinó que el propi nacionalisme espanyol més vinculat a projectes liberals d'arrel popular és incapaç de consolidar-se entre les classes mitjanes i treballadores. Per a Pere Gabriel, *“una cosa es que el nacionalismo y el estado liberal españoles tuviesen una eficacia a la postre limitada y otra, muy distinta, pensar que no existió. (...) Justamente su existencia y las características del mismo incidieron decisivamente en la configuración de los propios contornos del nacionalismo periférico. Y, en cualquier caso, el fracaso del proyecto nacionalizador de la élite político-militar dominante no debería esconder el fracaso también de proyectos de articulación nacional española alternativos. Existió, en especial, un proyecto que en el fondo también pretendía una determinada obra nacionalizadora, aunque ésta fuera de base popular y tendiese a identificar participación política democrática y reivindicación social.”*¹¹

En tot cas, el fracàs nacionalitzador del liberalisme espanyol (sigui en la seva vessant més institucional o sociològica) s'accentuaria encara més durant el règim de la Restauració, precisament en un moment històric en que altres països de l'Europa occidental estaven endegant importants polítiques nacionalitzadores. Segons Riquer, *“Les elits conservadores no volien córrer els riscos polítics d'engegar una política de participació dels grups subalterns (amb més motiu després de l'experiència del sexenni) i tampoc no estaven disposades a fer l'esforç fiscal que implicaria finançar polítiques generadores de nous consensos, com ara estendre de manera eficaç l'ensenyament obligatori com a mitjà de socialització i de nacionalització.”*¹² En un sentit similar s'expressa José Álvarez Junco, per a qui, al contrari que en altres països (sempre partint del cas paradigmàtic de la França republicana), *“Spanish authorities were openly apathetic in relation to the intellectual elites effort to create a national identity.”*¹³ Tanmateix, segons Álvarez Junco, no només la Restauració no impulsa un patriotisme popular realment consistent, sinó que adopta una verdadera involució

11 P. Gabriel, “Los nacionalismos en la España contemporánea: el Nacionalismo Catalán”, op. cit., p 153.

12 B. de Riquer, *Identitats contemporànies*, op. cit., p. 73

13 J. Álvarez Junco, “The Nation-Building Process in Nineteenth-Century Spain”, C. Mar-Molinero; A. Smith (eds), *Nationalism and the nation in the Iberian Peninsula*, Berg: Oxford, 1996, p. 99.

ideològica, abandonant en bona part els mites fundacionals del liberalisme i recuperant valors clarament conservadors i catòlics, completament desfasats, en la definició ideològica de la nació espanyola. A l'hora de triar, les elits estatals haurien optat per valors nacionals més segurs i vinculats a una ideologia dinàstica i religiosa. “*Hence, rather than opening the Pandora’s box of nationalism, Spanish rulers chose to rely on a traditional dynastic-religious legitimation of power.*”¹⁴

Una lectura similar però matisada respecte al que suposa la reacció canovista per a la definició essencialista i identitària de la nació espanyola la formula Juan Sisinio Pérez Garzón, per a qui “*el tránsito definitivo del nacionalismo español a términos predominantemente esencialistas, con planteamientos defensivos -¿reaccionarios, por tanto?- e incluso excluyentes, se desplegó desde distintos ámbitos.*”¹⁵ És a dir, aquest trànsit cap a una definició essencialista es propugna des del propi liberalisme conservador de Cánovas, que veia en el nacionalisme un mur de contenció de les lluites populars; des d’un catolicisme que defineix un nacionalisme essencialista com a reacció al liberalisme; però també des de sectors demòcrates (bàsicament krausistes) que basteixen un concepte organicista de nació. En definitiva, el nacionalisme essencialista espanyol s’hauria formulat des de diferents àmbits socials, intel·lectuals i polítics, no necessàriament vinculats directament amb el poder. Encara més, Pérez Garzón també sosté que aquesta definició essencialista s’hauria vingut gestant des del principi en el sí del mateix liberalisme polític. Més que un canvi radical, una suplantació, el que hi hauria és una tensió contínua entre la justificació contractual de la nació (que proporcionava un potencial consens social, vinculat però a mecanismes integradors i anivelladors i amb un perill potencial, sempre latent, de desbordament popular) i la conceptualització essencialista de la mateixa (que proporcionava el recurs més directe de la justificació històrica a través d’una projecció del present en el passat): “*en todos los casos se solaparon la dimensión contractual de la nación como pacto soberano de ciudadanos libres e iguales, y los contenidos esencialistas de la nación concebida como espíritu colectivo cuya totalidad vinculaba por naturaleza a sus integrantes.*”¹⁶ Potser el que caldria destacar és que, més que una substitució clara, cap a finals de segle XIX la balança sembla inclinar-se clarament cap al cantó de la definició identitària i essencialista de nació espanyola.

14 Ibid, p. 99.

15 J. S. Pérez Garzón et al. *La gestión de la memoria. La historia de España al servicio del poder*, Crítica: Barcelona, 2000, p. 96.

16 Ibid. p. 64.

Tornant al fil de la dèbil nacionalització espanyola, tots els indicis porten Borja de Riquer a relacionar el fet de la manca d'implementació de mecanismes d'integració social i política eficaços amb la debilitat de la identificació nacional espanyola i, en últim terme, també amb l'aparició dels nacionalismes anomenats perifèrics. “*L’escassa eficàcia del procés de nacionalització del segle XIX, la seva lentitud i superficialitat, van donar lloc a una consciència feble d’identitat espanyola. I aquest fet va possibilitar que, a final de segle, es poguessin consolidar identitats nacionals alternatives a l’espanyola i poguessin sorgir moviments polítics que es definien com a nacionalistes en territoris on, juntament amb unes particularitats històriques, culturals i lingüístiques, també hi havia un diferent grau de desenvolupament econòmic i de cohesió social.*”¹⁷ Aquest punt de vista és compartit també a *La España de los nacionalismos y las autonomías*, obra col·lectiva de Jose Luís de la Granja, Xusto Beramendi i Pere Anguera, on es destaca sobretot la ruptura que suposa l’experiència fracassada del Sexenni democràtic per tal d’entendre també la ruptura del consens nacionalitari entre les elits polítiques espanyoles i el propi replegament identitari del nacionalisme espanyol de la Restauració: “*la nacionalización española acaba fallando en lo fundamental: asociar el patriotismo y la identidad a un proceso modernizador, en lo político y en lo demás, suficientemente eficaz para afirmar y ensanchar la base social de la nación española y, al tiempo, erradicar o estrechar la de otras fidelidades.*”¹⁸ Finalment doncs, segons aquesta interpretació -compartida per bona part de la historiografia catalana i espanyola- hauria estat la negligència i fracàs de la construcció nacional espanyola el que hauria possibilitat -deixant-los-hi el camp obert- l’aparició de formulacions nacionals alternatives que trencaven el consens unionista de les elits polítiques liberals.

Cal destacar aquí el matís que introdueix Álvarez Junco que, si bé parteix també de la suposada debilitat i negligència de l’estat liberal per a explicar el fracàs nacionalitzador, també veu com un factor de desafecció de les elits perifèriques l’escassa potència cultural espanyola, fet que impulsaria aquestes elits a allunyar-se del projecte nacional espanyol i crear-ne un de propi.¹⁹ Així mateix, partint de les dinàmiques anticentralistes com a factor que dificulta l’arrelament del nacionalisme espanyol, Inman Fox introdueix un matís en aquest esquema, sostenint que no seria tant una voluntat nacionalista real

17 B. de Riquer, *Identitats contemporànies*, op. cit., p. 24.

18 J. L. de la Granja, X. Beramendi, P. Anguera, *La España de los nacionalismos y las autonomías*, Síntesis: Madrid, 2003p. 22.

19 J. Álvarez Junco, *Mater Dolorosa*, op. cit., p. 598.

com una voluntat anticontralista –provocada pel desajustament entre unes dinàmiques regionals i la rígida estructura de l'estat- el que impulsaria el desenvolupament dels nacionalismes no espanyols: “*Los nacionalismos regionales no han pretendido en general ser nacionales, ni necesariamente separatistas, sino enfrentarse al centralismo castellanófilo por razones del industrialismo y otros intereses económicos diferenciados.*”²⁰

Però el nacionalisme espanyol no només no canvia el seu discurs per tal d'integrar i neutralitzar les tensions anticontralistes que acabarien donant lloc al desenvolupament d'un discurs regionalista primer i nacionalista després, sinó que acabaria definint-se com a pura reacció a aquestes afirmacions nacionals alternatives. Els *nacionalismes perifèrics*, a manca d'un enemic exterior clar, acaben esdevenint l'*altre* tan necessari per a reafirmar la pròpia identitat col·lectiva. Així ho remarca Borja de Riquer²¹, que parla d'apropiació del nacionalisme espanyol –definit ara per la necessitat d'enfrontar-se als nacionalismes perifèrics- per part dels sectors ideològics més reaccionaris i antidemocràtics. Álvarez Junco introdueix en aquest punt un matís important, sostenint que el nacionalisme essencialista espanyol no era propi exclusivament dels sectors més conservadors, sinó que també impregnava sectors reformistes i progressistes: “*dominaban, es cierto, en aquél españolismo los elementos que provenían del mundo más conservador, pero tampoco hay que olvidar que seguían presentes en él los que provenían del jacobinismo decimonónico y del impulso regeneracionista posterior al 98.*”²² El nacionalisme essencialista era, en aquest sentit, un fenomen força transversal.

La crisi de 1898 comporta l'assumpció d'un fracàs col·lectiu per part de les elits polítiques i intel·lectuals involucrades d'alguna manera en la nacionalització d'Espanya. De cop, els nacionalistes espanyols s'havien d'enfrontar no només a la fal·làcia d'un discurs patriòtic carrincló, basat encara en la grandesa imperial espanyola, sinó també a la constatació que Espanya quedava reduïda pràcticament als seus territoris peninsulars i, sobretot, a l'evidència de l'eclosió d'uns nacionalismes que semblaven qüestionar de forma cada cop més contundent la mateixa unitat de l'Espanya peninsular. Òbviament, la crisi reforça el nacionalisme dels sectors liberals i intel·lectuals situats als marges del poder. Aquest nacionalisme alternatiu, encara que s'allunyés dels paràmetres del nacionalisme canovista oficial, seguia sent essencialista i unitarista. De fet, segons

20 I. Fox, *La invención de España*, Càtedra: Madrid, 1997, p. 205.

21 B. de Riquer, “Sobre el lugar de los nacionalismos-regionalismos en la historia contemporánea española”, *Historia Social*, 7, València, 1990, p. 121.

22 J. Álvarez Junco, *Mater Dolorosa*, op. cit., p. 601.

Borja de Riquer, la reflexió intel·lectual que incita la crisi del 98 no suposa pas un qüestionament d'aquest unitarisme ni tampoc un cert reconeixent de la pluralitat hispànica, “*sinó que exclusivament evidenciava el fracàs de la nacionalització i de la no vertebració d'Espanya.*”²³ Més encara, arran del *desastre* del 98, les elits culturals - sovint oposant-se al govern- impulsen un verdader procés nacionalitzador des de la societat civil. L'evidència de l'escassa vertebració política de l'Estat i de la minsa penetració del sentiment d'identificació nacional entre capes immenses de la població, farien del *problema de España* el principal motiu de preocupació de les elits intel·lectuals espanyoles –des de l'heterogeneïtat ideològica més àmplia- durant bona part del segle XX. Alvarez Junco veu en el nacionalisme espanyol sorgit arran de la crisi del 98 un nacionalisme més actiu i eficaç, allunyat de discursos que glorificaven el passat i encarat decididament a la modernització del país i a la nacionalització de les masses. El concepte de *regeneració nacional* facilitava un cert distanciament respecte un sistema institucional fracassat, corrupte i amb escàs crèdit, al mateix temps que permetia als sectors intel·lectuals pressionar el mateix govern per a que s'endegués un verdader projecte modernitzador en el qual, òbviament, les elits culturals havien de jugar un rol fonamental. Cal destacar aquesta ambivalència, ja que el nacionalisme espanyol regeneracionista no s'articula contra l'estat, sinó contra un determinat estat de coses que es pretén superar a través d'un procés de profunda modernització política, social i econòmica que havia d'afavorir una major cohesió nacional, això és, estatal.

Sembla força acceptat historiogràficament l'existència entre les elits polítiques catalanes liberals d'un doble patriotisme, si més no entre 1812 i 1875. Aquestes elits haurien pretès participar en la construcció de la nació espanyola a partir de la integració de Catalunya, això sí, des de l'afirmació d'una certa personalitat històrica. Una interpretació extrema, en aquest sentit, és la de Josep M. Fradera, que parteix d'aquesta premissa per qüestionar la mateixa concepció de la historiografia catalana com a nacional. Segons Fradera, durant les darreres dècades del segle XIX hauria començat un procés de substitució en els termes, en funció del qual una dinàmica política i social regional com la catalana hauria esdevingut conceptualment nacional. Segons Fradera, seria en els anys del canvi de segle que “*emergirà de les pràctiques i teories de la cultura del doble patriotisme una visió nacionalista genuïna, de ruptura amb l'esquema*

23 B. de Riquer, *Identitats contemporànies*, op. cit., p. 243.

regional que fins aleshores havia dominat la política catalana.”²⁴ El que Fradera anomena *pol nacionalista* sorgiria com una anomalia –fruit de les pròpies contradiccions del sistema regional català- en un sistema liberal que fins aleshores hauria integrat perfectament tots els nivells jeràrquics. A partir de llavors, el *pol nacionalista*, en clara contradicció amb una realitat catalana regional, hauria conceptualitzat la història i la vida política catalanes en funció d’uns paràmetres nacionals, reproduint una situació gairebé esquizofrènica fins els nostres dies.

Segons una interpretació historiogràfica constructivista més acceptada, seria l’escassa voluntat (o habilitat) de les elits polítiques espanyoles per tal d’integrar el joc de lleialtats polítiques regionals a la política espanyola i la mateixa rigidesa a l’hora de definir una Espanya unitària, en consonància amb un model d’estat clarament centralista, la que provocaria el que podríem anomenar, en termes polítics actuals, desafecció de les elits catalanes respecte l’estat liberal espanyol. Per Borja de Riquer, exponent clar d’aquesta línia, és evident que “*davant la intransigència i l’exclusivitat del projecte identitari espanyol, els projectes basats en els dobles patriotismes, en la voluntat de construir una Espanya plural i regionalitzada, entraren en crisi i s’esgotaren.*”²⁵ D’aquesta manera, l’èxit del catalanisme polític no es deuria tant a la construcció d’una afirmació identitària com a una “*resposta social ofensiva a l’absència d’un projecte espanyol realment cohesionant i modernitzador.*”²⁶ Acceptant com a premissa que l’afirmació nacionalista aniria clarament vinculada a la modernització burgesa liberal, Riquer entén que el catalanisme té la seva arrel en el descontentament de les elits polítiques catalanes, ja durant l’època isabelina, davant la manca d’integració política que ofería l’estat a les elits *regionals*. Es produiria, en definitiva, en aquestes elits la consciència de ser un grup desatès en les seves propostes, exclòs del nucli dur de la política espanyola. Caldria sumar, a més, una certa discrepància per part d’aquestes elits envers la política unilateral del centralisme madrileny. Així, les primeres reaccions polítiques anticentralistes s’anirien polititzant fins a esdevenir la llavor de l’afirmació identitària en una seqüència força lineal, tot i que cal dir que Riquer distingeix en aquest procés que condueix del provincialisme al nacionalisme dues línies clares: la conservadora i romàntica i la federal i democràtica. De fet, seria fins i tot aquesta

24 J. M. Fradera, “La dificultat de descriure la nació (regió i nació en la historiografia catalana i internacional)”, J. M. Fradera i E. Ucelay da Cal, *Notícia nova de Catalunya*, CCCB: Barcelona, 2005, p. 150.

25 B. de Riquer, *Identitats contemporànies*, op. cit., p. 15.

26 Ibid. , p. 43.

darrera línia, la federal, la que hauria impulsat ja durant el Sexenni un debat sobre el lloc que havia d'ocupar Catalunya dins d'una Espanya liberal i democràtica al qual els conservadors catalans foren força hostils. Ara bé, el fracàs polític del Sexenni suposa, segons Riquer, “*el fracàs de la via espanyola democràtica per a la reforma descentralitzadora de l'Estat i del progrés cap a una Espanya plural.*”²⁷ La conseqüència lògica d'aquest fracàs seria que la via era oberta per al sorgiment del catalanisme d'arrel conservadora. La crisi evidenciada per la desfeta de 1898 significa per Borja de Riquer un punt de no retorn en què s'acaba de definir ideològicament el nacionalisme, basant-se en una inequívoca “*voluntat de diferenciar-se de tot el que sigui espanyol.*”²⁸ Però, sobretot, aquest nacionalisme defineix irreversiblement el que era Catalunya (la nació) i el que era Espanya (un estat artificial, agregat de nacions). Cal dir que Riquer associa el desenvolupament del catalanisme fins a esdevenir nacionalisme a un procés vinculat clarament a la modernització capitalista de Catalunya i, per tant, hi veu un procés lineal i unívoc. En aquest sentit, la pròpia varietat ideològica del catalanisme seria una mostra més d'aquesta modernitat, que expressaria una diversitat d'aspiracions de grups socials diferents en la Catalunya burgesa del canvi de segle.

Una dura crítica a aquest esquema explicatiu que gira entorn del concepte de dèbil nacionalització de l'estat liberal espanyol la realitza Agustí Colomines, per a qui aquest discurs historiogràfic no tindria massa validesa en tant que deixa de banda factors importants a tenir en compte com l'existència d'un patriotisme popular català al llarg del segle XIX i en tant que magnifica el paper de la Renaixença en la codificació (invenció) de la història de Catalunya. La crítica de Colomines va més enllà, sostenint que aquest anàlisi historiogràfic “*en el fons, és una recuperació de la casuística marxistoide aplicada al fet nacional, que defensa que el nacionalisme català és un invent de la burgesia, la qual, en ésser exclosa de la direcció de l'Estat, es gira cap a la terra pròpia per engegar un moviment de protesta que serveixi als seus interessos.*”²⁹ En contra d'aquest procés lineal que posa el centre de gravetat en la modernització capitalista i en l'assumpció burgesa d'una ideologia nacionalista, Colomines destaca el paper de la resistència autòctona a la nacionalització espanyola per a explicar el fracàs d'aquesta darrera. Segons Colomines, no és que no hi hagués un procés en marxa de nacionalització espanyola, sinó que la seva ineficàcia cal entendre-la també, al marge de

27 Ibid., p. 70.

28 Ibid., p. 82

29 A. Colomines, “Mites, somnis i tragèdies. La vigència del nacionalisme espanyol”, J. Termes; J. Casassas (dirs), *El nacionalisme com a ideologia*, Proa: Barcelona, 1995, p. 216.

la debilitat institucional de l'estat espanyol, en el marc de la *“fidelitat dels pobles no castellans a la cultura, però, sobretot, a la llengua pròpies.”*³⁰

Colomines segueix en aquesta qüestió la línia historiogràfica defensada per Josep Termes, defensor de l'origen popular del catalanisme que trenca ja a la dècada dels setanta amb una certa tradició historiogràfica marxista que tendia a identificar el sorgiment del nacionalisme amb un fenomen purament burgès. Termes sosté, a grans trets, que és la pervivència d'una consciència de catalanitat entre les capes populars la que explica el sorgiment i codificació del catalanisme a finals del segle XIX: *“Sense que hom pugui parlar d'una consciència nítida de pàtria catalana, pel que sembla la població catalana de les primeres dècades del segle XIX sí que tenia consciència (...) de pertànyer a una col·lectivitat diferenciada. Això no vol dir, tanmateix, que aquesta consciència es traduí en un programa polític concret ni tampoc que anés acompanyada d'un rebuig generalitzat a la condició d'espanyols dels catalans vuitcentistes, però hi ha testimonis suficients que mostren la permanència en el sí del poble d'uns sentiments diferenciadors que, amb el temps, esdevingueren imprescindibles per construir el catalanisme com a moviment de reivindicació nacional català.”*³¹ El fracàs nacionalitzador espanyol s'explicaria en bona part, doncs, per aquestes resistències populars i seria en funció d'aquestes que caldria explicar el que Termes anomena recuperació nacional catalana, deixant en un segon pla el comportament de les elits econòmiques i polítiques catalanes. La resistència de les classes populars conjugaria dos aspectes: el de classe i el nacional. Així, segons Termes, *“per entendre el procés de diferenciació de la política catalana respecte de l'espanyola, s'ha de tenir en compte l'empenta donada en aquest sentit pels motins de 1835-1836 i la sèrie d'aixecaments del període 1840-1843 (les bullangues, la Jamància) que tingueren lloc a Barcelona, i que eren clarament de signe democràtic i popular, com a fidels exponents del descontentament de les classes populars urbanes catalanes contra el predomini de la burgesia centralitzadora espanyola, cosa que inclou un nucli força important de la burgesia catalana.”*³²

Una altra visió que posa l'accent en el paper resistencial de les classes populars en la definició d'un projecte catalanista l'ofereix Pere Gabriel. El gran problema, segons Gabriel, seria que es privilegia una visió lineal del catalanisme, molt deutora de la

30 Ibid., p. 217.

31 J. Termes, *Historia del catalanisme fins al 1923*, Pòrtic: Barcelona, 2000, p. 42.

32 Ibid., p. 92.

interpretació justificadora feta pel catalanisme conservador a principis de segle XX. En aquesta lectura es ressaltaria tot allò que condueix a la transformació d'un incipient regionalisme en nacionalisme segons uns paràmetres sempre conservadors i burgesos, obviant la dimensió popular en què s'havia plasmat el catalanisme i el paper del federalisme en la definició d'un catalanisme d'esquerres. El que tal vegada succeeix és que el federalisme vuitcentista no podia conduir a sostenir un discurs nacionalista sense embuts, una concepció immanent i essencialista de la nació catalana; cosa que el catalanisme conservador –per molt que sempre hi hagi la possibilitat d'una escissió entre discurs i praxi política- sí que pot fer. El discurs del federalisme català no implicava pas una ruptura amb Espanya, sinó una reformulació d'aquesta; però al mateix temps implicava també un projecte total per a Catalunya, en consonància amb les aspiracions de les classes populars. En aquest sentit, a part del compromís amb la cultura i la llengua catalanes, el federalisme hauria formulat un projecte de descentralització que no es queda en el pla de la retòrica sinó que proposa una dinàmica de funcionament àmpliament democràtic, de baix a dalt. “*El catalanisme federal partia del reconeixement de la voluntat autònoma dels individus i no era una proposta arcaïtzant sinó moderna i de futur, democràtica i popular.*”³³ Però aquest projecte de descentralització, que partia de la màxima llibertat per a l'individu, no impedia que els federals treballessin amb un horitzó nacional, basat tant en la lliure unió dels individus com en la definició manciniana de nació, segons la qual una nació seria una comunitat natural d'homes reunits en una vida comú per la unitat de territori, d'origen, de costums i de llengua, tenint consciència d'aquesta comunitat. De fet, és el federal Vallès i Ribot qui, en el seu discurs a Granollers el 6 de setembre del 1886, fa una primera distinció clara entre nació (com a comunitat política natural) i estat (com a agregat accidental d'individus no associats sinó sumats per una força sobirana que els subjecta), molt abans que Prat de la Riba, per exemple: “*la tasca cultural i simbòlica del federalisme catalanista que encapçalà Vallès fou intensa i molt decisiva, a través en especial de la seva participació els vuitanta en els múltiples certàmens literaris i científics de l'època. Una de les peces que donaren sentit a tot aquell esforç havia de ser, justament l'assumpció del concepte de nació de Mancini i la seva aplicació al cas català. El discurs de Vallès a Granollers el 6 de setembre de 1886 és el primer text on sembla clarificar-se a la fi la distinció entre Nació i Estat, en un sentit modern. Una distinció que sols més endavant*

33 P. Gabriel, “Catalanisme i republicanisme federal del vuitcents”, p. 41

havia d'assumir el catalanisme conservador i que ni el mateix Almirall el mateix any 1886, quan publicà Lo catalanisme, havia formulat."³⁴

Pere Gabriel sosté fins i tot que *"inicialmente, casi a lo largo de todo el siglo, hasta los años noventa, el nacionalismo catalán dominante fue un catalanismo de extracción popular que primaba la elaboración de un modelo de estado alternativo de tradición progresista y democrática.*"³⁵ Aquest catalanisme d'arrel popular, tot i que partia d'una tradició, una llengua i una cultura pròpies, era clarament urbà, democràtic i republicà, oposat a les tendències centralitzadores del projecte nacionalista espanyol, però no necessàriament renyit amb una construcció diferent, federal, d'Espanya. És a les darreries del segle XIX que es comença a codificar un catalanisme conservador i burgès i és quan aquest esdevé hegemònic i arracona el catalanisme popular federal que s'interpreta la història del catalanisme amb uns paràmetres lineals, ressaltant tot allò que feia entendre el catalanisme com un producte burgès i elitista.

Tal vegada la qüestió potser no seria quan i per què sorgeix el catalanisme (ja que ens condueix inevitablement a un biaix lineal i unívoc on la mesura, el punt d'arribada, és un catalanisme conservador), sinó d'on sorgeix. Llavors la resposta serà molt més complexa, ja que topem de ple amb el substrat popular. En aquest sentit, Pere Anguera parteix d'una premissa interessant: la persistència d'un sentiment popular diferenciador que entronca durant el segle XIX amb el liberalisme més radicalitzat, però també amb certs sectors del carlisme i en el que les antigues constitucions i llibertats eren el principal referent ideològic. Val a dir que Anguera descarta que hi pogués haver un cert protonacionalisme vinculat a una reivindicació lingüística (com sí que sosté Colomines, per exemple), ja que l'ús popular del català era generalitzat (més aviat serien les elits les que havien de normalitzar-ne l'ús). Per tant, el catalanisme sorgiria no únicament associat a una voluntat de recuperació cultural, sinó vinculat també a una voluntat política de descentralització i d'autonomia col·lectiva de caràcter popular. En aquest sentit, el sorgiment del catalanisme no es podria explicar únicament a partir de la feblesa de l'estat espanyol liberal o d'una lògica elitista, sinó tenint en compte aquest substrat cultural popular, basat en la diferenciació i l'hostilitat envers el centralisme i l'autoritat. En aquest sentit *"el més evident per a la majoria de la població, i el que incitava un cert autonomisme era, més que la consciència històrica, lligada inexorablement al passat, la certitud de l'explotació econòmica estatal, que es*

34 P. Gabriel, "La nació dels republicans des de la Catalunya del segle XIX", en publicació.

35 P. Gabriel, "Los nacionalismos en la España contemporánea: el Nacionalismo Catalán", op. cit., p 154.

convertia així en l'imprescindible enemic exterior tan útil per a la vertebració de tot nacionalisme, que a nivell polític, en no ser un Estat constituït, Catalunya no podia tenir.”³⁶ Mentre semblà possible la construcció d’una Espanya liberal que mantingués unes potencialitats d’exercici de llibertats individuals i col·lectives, s’hauria mantingut una situació de doble patriotisme; a mesura que es feu evident que l’Estat negava l’exercici d’aquestes llibertats, s’hauria començat a ensorrar l’arrelament parcial del sentiment d’espanyolitat entre les capes populars. La conclusió d’aquesta formulació sembla fins a cert punt lògica: no és que siguin els partits i les elits polítiques els que creen un discurs nacionalista del no res o en funció d’interessos de poder; és més aviat que, partint d’un estat d’ànim col·lectiu i d’uns interessos grupals que representen, basteixen la seva estratègia política i codifiquen un discurs i un llenguatge que acaben prenent paràmetres nacionalistes.

Estat, nació i progrés

La codificació del nacionalisme operada entre les darreres dècades del segle XIX i els primers anys del segle XX té com un dels seus eixos teòrics motors una tensió constant entre la definició liberal de la nació –entesa com a agregat d’individus que lliurement accedeixen a un pacte col·lectiu- i la definició essencialista, romàntica, de la nació, en funció de la qual aquesta esdevé un ens metafísic que determina uns llaços indissolubles que vinculen a tots els seus element. Si es vol, la tensió es mou entre dos pols extrems: una tradició comunitarista que veu en el *volkgeist* la veritable expressió dels llaços nacionals i una tradició il·lustrada que expressa en el contracte social i la sobirania popular el sentit fundacional de la nació. Tanmateix, aquesta tensió teòrica no opera tant a través d’un combat entre parts clarament delimitables –liberals i conservadors; progressistes i reaccionaris- com en la gènesi i desenvolupament de les diferents tipologies discursives i, fins i tot, en forma de contradiccions evidents en la posada en escena d’aquests discursos per part dels seus protagonistes –intel·lectuals i polítics.

En aquest sentit, és força discutible una visió unilineal en funció de la qual hi hauria, a mesura que avança el segle XIX, un abandonament progressiu de les bases liberals de legitimitat nacional en favor de l’assumpció d’uns criteris purament essencialistes basats en els lligams indissolubles del *volkgeist* i la psicologia nacional com a principi

36 P. Anguera, “Els orígens del catalanisme”, VVAA, *III Jornades de debat. Orígens i formació dels nacionalismes a Espanya*, Centre de lectura de Reus: Reus, 1994, p. 54-55.

motor de la història. Si més no, aquest esquema lineal és utilitzat per Zeev Sternhell en el seu anàlisi de les corrents reaccionàries del segle XIX i XX. La premissa bàsica de Sternhell és que la reacció antiil·lustrada hauria utilitzat el nacionalisme –en el seu sentit essencialista i comunitari– com a arma fonamental per a combatre el liberalisme i el progressisme. *“L’antirationalisme, le relativisme et le communautarisme nationaliste, ces trois piliers immuables de la guerre aux lumières et aux principes de 89, remplissent toujours la même fonction: ils mènent campagne contre l’humanisme, les valeurs universelles tant moquées et finalement la démocratie. C’est dans ce grand laboratoire idéologique de la fin du XIXe siècle et du début du XXe que se prépare la catastrophe européenne.”*³⁷ Sternhell oposa el concepte de ciutadania associat a l’estat liberal al de nacionalitat, relacionat amb la pertinença a una comunitat indissoluble i existent al marge de les contingències sociopolítiques. Aquest concepte hauria nascut amb Herder, primer exponent juntament amb Edmund Burke de la reacció antiil·lustrada, i tindria com a conseqüència evident la fractura de la consciència de pertànyer a una mateixa humanitat que marxava vers un mateix *telos*, impulsada per l’humanisme i la il·lustració. Herder hauria posat les bases de l’antiuniversalisme, el nacionalisme i el relativisme.

Segons Sternhell, el nacionalisme cultural de Herder desemboca en un nacionalisme polític que es distingeix clarament del principi de ciutadania hereu de la revolució francesa i americana. *“Chez Herder et les herderiens (...) émerge le nationalisme culturel et son corollaire immédiat le nationalisme politique qui, à mesure que l’on avance dans le XXe siècle, prend des allures de plus en plus radicales et de plus en plus violentes. Le nationalisme culturel débouche très vites sur l’idée de l’État-nation dont le corollaire est la toute-puissance de l’État, et l’idée de démocratie ennemie de la nation.”*³⁸ A partir d’aquestes premisses herderianes, la pertinença a una comunitat de ciutadans és vista com a artificial i contingent, mentre que l’existència de la nació es llegeix com a indiscutible i necessària: la nació s’associa a un ser individual metafísic i es biològitzava, talment com si es tractés d’una entitat orgànica amb les seves parts complementàries. Encara més, el nacionalisme cultural hauria dissociat la *nació* del *poble*, entitat amb unes connotacions vinculades amb la revolució i, en darrera instància, l’hauria dreçat conceptualment contra ell. *“La nation constitue le type idéal de communauté organique, forgée par l’histoire, elle possède une existence objective et se*

37 Z. Sternhell, *Les anti-lumières*, op. cit., p. 21.

38 Ibid, p. 129.

reconnaît à des critères totalement indépendants de la volonté individuelle et de la raison. (...) La nation, véritable organisme vivant, était distincte du peuple, mot dont la connotation démocratique le blessait profondément.”³⁹

El nacionalisme, segons Sternhell, no només exerciria una tasca de sapa de la noció de comunitat política i de ciutadania, sinó que s’erigiria contra el principi d’autonomia individual, contra els drets de l’individu enfront del col·lectiu. El que marcaria la pertinença a la comunitat nacional no és pas la comunió d’interessos i la voluntat de formar-ne part, sinó els lligams culturals, del qual la llengua n’és el vehicle fonamental. “*C’est la vision herderienne d’une communauté culturelle, ethnique et linguistique qui devait constituer l’idéal du XIXe siècle et de la première moitié du XXe siècle et non pas la vision d’une communauté d’individus réunis par la raison, par leurs intérêts et par la défense de leurs droits.*”⁴⁰ La singularitat nacional que exalta la visió herderiana, doncs, no és sinònim d’igualtat entre nacions, sinó de divisió frontal entre elles. La llengua esdevé una expressió del *volkgeist* nacional i deixa de ser un instrument per a la comunicació i l’expressió: la incomunicació i la incomprensió eren les conseqüències gairebé necessàries de l’exaltació nacional: “*L’homme est prisonnier du contexte dans lequel il naît, il ne peut échapper au déterminisme linguistique et culturel, il ne sera lui-même que s’il pense, lit et écrit dans sa langue maternelle.*”⁴¹ Segons Sternhell, és l’esquema conceptual del nacionalisme cultural herderià –amb els seus universos culturals hermètics- el que condueix al naixement de la reflexió sobre la decadència i la mort de les civilitzacions que tant influeix en el debat intel·lectual de finals del segle XIX i principis del XX. El geni nacional tenia una vida pròpia, amb les seves fases de creixement, esplendor i decadència.

L’esquema explicatiu utilitzat per Zeev Sternhell parteix d’una escissió radical entre el principi de ciutadania, hereu de la revolució francesa, i el principi d’adscripció nacional, emparentat clarament amb el sentiment de *comunitas* religiós. Tanmateix, potser els termes són més fluids i la utilització de conceptes associats al nacionalisme cultural és molt més transversal. És evident, en aquest sentit, que l’estat emprà un llenguatge d’adscripció nacional per a justificar la seva existència institucional i la seva sobirania territorial, encara que s’expressi en una fraseologia laica hereva de la il·lustració i de la revolució liberal. Ferran Requejo veu en la gènesi de la utilització del concepte nació

39 Ibid, p. 258

40 Ibid, p. 366

41 Ibid, p. 394

dos orígens diferents: *“A partir de la revolució francesa prolifera el uso del término. Los revolucionarios lo usaron para designar al cuerpo de ciudadanos regidos por las mismas leyes y representados en una misma asamblea. Así, se establece una relación entre los conceptos de nación y de ciudadanía, conjuntamente con la noción de soberanía popular. Paralelamente, Herder y parte del romanticismo alemán defenderán una noción de pueblo como una colectividad genuina que existe independientemente del estado, y no como una asociación artificial. Se trata de una colectividad de individuos a partir de una base lingüística compartida y dotada de una especie de carácter o espíritu colectivo común (Volkgeist).”*⁴²

Si bé el nacionalisme sorgit de la revolució té com a principi d'adscripció la ciutadania i com a leitmotiv la sobirania popular, és evident que s'empra amb una finalitat homogeneïtzadora. En aquest sentit, l'esquema de Sternhell perd bona part de la seva validesa a menys que no es consideri com a nacionalista la nacionalització impulsada a través dels mecanismes d'adoctrinament de l'estat. Segons Josep R. Llobera, la qüestió de si és l'estat el que construeix la nació o la nació el que fa l'estat constitueix un fals dilema que es resol amb una perspectiva de llarga durada. La nació té una gènesi històrica que per Llobera s'ha de remuntar a l'edat mitjana, i la seva base, tot i que és fonamentalment cultural, s'ha d'entendre en el context de les vicissituds polítiques i històriques. El nacionalisme *“es un lento precipitado de la historia, y no un subproducto derivado de la modernidad, aun cuando ésta pueda haber dado del nacionalismo una imagen magnificada.”*⁴³ Segons Llobera, durant el segle XIX hi ha una veritable extensió de la ideologia nacionalista, fruit de la fusió entre el nacionalisme polític (vinculat a la consolidació de l'estat liberal burgès) i el nacionalisme cultural relacionat amb les concepcions romàntiques del *Volkgeist* i el geni nacional. En aquest sentit, l'extensió del principi nacional modern seria una rectificació del cosmopolitisme com a principi polític i mobilitzador, excessivament abstracte i allunyat de la realitat del poble: *“La ideología nacionalista puede explicarse como una reacción contra el cosmopolitismo de la Ilustración. La humanidad era tal vez un principio demasiado alejado para satisfacer las necesidades políticas y emotivas de las gentes del siglo XVIII. El concepto de nación era más próximo a su realidad ya sea real o posible.”*⁴⁴ Sigui com sigui, és evident que en absorbir el nacionalisme cultural, el nacionalisme

42 F. Requejo, “A vueltas con los conceptos para mejorar la calidad democrática”, Álvarez Junco, José; Beramendi, Xusto i Requejo, Ferran, *El nombre de la cosa*, op. cit., p. 104-105

43 J. R. Llobera, *El dios de la modernidad*, op. cit., p. 180

44 Ibid, p. 286

d'estat –com a ideologia justificadora de la seva sobirania territorial- es veu sotmès a una sèrie de múltiples tensions: “*El estado y la nación hacen una pareja rara, básicamente porque se organizan de acuerdo a diferentes principios.*”⁴⁵

També Anne-Marie Thiesse es fixa de forma remarcable en la problemàtica derivada de la contradicció entre la realitat institucional de l'estat territorial i la nació com a principi abstracte, metafísic, que difícilment pot tenir una concreció plasmable en el món. La racionalitat política de l'estat s'oposa a la irracionalitat fonamental de la nació: “*La nation est un principe, l'État une réalité concrète. De la conception de la nation comme âme d'un peuple, on ne peut déduire un espace géographique délimité, non plus que de sa transposition en termes culturels.*”⁴⁶ Tanmateix, malgrat que es tracti de dos principis conceptualment irreconciliables, és evident que estat i nació es complementen i emprenen una dinàmica sinèrgica de reforçament mutu a partir del segle XIX. En aquest sentit, Thiesse situa també l'origen del concepte nació en un context polític de lluita contra l'antic règim, amb una inequívoca sinonímia amb el concepte poble: “*L'idée de nation est née du combat contre le pouvoir monarchique et la division sociale en ordres aux droits inégaux. Son triomphe est celui de la démocratie dans une perspective libérale.*”⁴⁷

La nació esdevé el principi legitimador de l'estat liberal per excel·lència, malgrat que contingui una contradicció fatal amb el mateix, sobretot si hi afegim la variable temps. La nació, incorporades les nocions culturals vinculades a l'essencialisme romàntic, es caracteritza per la seva fixesa i la seva immutabilitat, apartant-se de la contingència sociopolítica a que es veu sotmesa l'estat com a conglomerat institucional amb una base territorial. La contradicció és flagrant i la necessitat d'adaptar-se als canvis a que es veu sotmès l'estat posa en perill la mateixa existència com a ens intemporal de la nació: “*La nation a été intellectuellement construite comme un organisme immuable, toujours identique à lui-même à travers les vicissitudes de l'histoire. Le passage de la nation comme principe intemporel à l'État-nation, organisation qui ne peut perdurer qu'en s'adaptant, met au jour cette contradiction entre fixité et évolution. Et fait naître une angoisse: la disparition de la nation.*”⁴⁸ Una forma d'escapar a aquesta contradicció evident és el desenvolupament de les conceptualitzacions biològitzades de la nació, que permeten introduir el factor canvi en l'organisme nacional, passant aquest de ser una

45 Ibid, p. 166

46 A. M. Thiesse, *La création des identités nationales*, op. cit., p. 228.

47 Ibid, p. 229

48 Ibid, p. 231

mera abstracció metafísica basada en trets culturals essencials a ser una projecció de models científics evolutius. El discurs sobre la decadència de la nació permet trobar un model explicatiu davant l'aparent decalatge entre uns valors nacionals necessàriament idealitzats i una realitat sociopolítica que els contradiu. La decadència social i política de la nació s'atribueix d'aquesta manera a una patologia, a una degeneració del cos nacional. És en la ciència i especialment en els models evolucionistes darwinians que el nacionalisme poua els principis teòrics que fonamenten aquest discurs. *“C'est au moment où triomphe l'État-nation comme forme d'organisation politique par excellence, à la fin du XIXe siècle, que le discours sur la décadence de la nation prend toute sa force. Contemporain du biologisme social, il dénonce un effondrement interne qu'il attribue à une pathologie affectant le corps de la nation.”*⁴⁹ En efecte, a partir de la segona meitat del segle XIX la sinergia del discurs nacionalista amb les influències sociològiques de l'evolucionisme darwinià reforça la conceptualització dels ens nacionals com a entitats orgàniques amb vida pròpia, afegint a la totalització nacionalista les nocions d'un cycle vital i de la lluita per la supervivència, reproduïda ja no només entre els individus de l'espècie, sinó entre els diversos ens nacionals. A la llum dels èxits científics del segle XIX, la natura esdevé un model per a la conceptualització dels agregats humans, però també per al seu modelatge. El darwinisme social és a aquests efectes paradigmàtic.

El discurs nacionalista es conjuga doncs de forma creixent durant el segle XIX amb un llenguatge determinista i evolucionista que justifica certs prejudicis nacionals en base a suposats arguments científics i així mateix ho reconeix Zeev Sternhell, malgrat la separació radical que utilitza entre la tradició racionalista i la religiosa-culturalista: *“Au tournant du XXe siècle l'idée selon laquelle la nation est une personne, et non pas un ensemble de citoyens, domine la scène politique et culturelle.”*⁵⁰ La ciència positiva ofereix un model sociològic biologista que refuta suposadament la idea d'autonomia individual i d'igualtat, anant cap a la formulació d'un paradigma jeràrquic i determinista en el qual el subjecte queda negat en el tot nacional. Els desenvolupaments de la ciència positiva forneixen contínuament d'aquests suposats arguments científics a models explicatius que tenen una visió de la història basada en la comunitat nacional com a protagonista: calia, per tant, aprofundir en l'estudi d'aquesta comunitat de trets suposadament homogenis i immutables, en la seva psicologia. Hippolyte Taine és un

49 Ibid, p. 231

50 Z. Sternhell, *Les anti-lumières*, op. cit., p. 429

dels pioners a l'hora d'elaborar una projecció històrica basada en el determinisme ambiental i en arguments clarament racials. Per Taine, la mitologia i la literatura, molt millor que una història feta amb paràmetres racionals, ens mostren l'esperit nacional d'una època determinada. Segons Sternhell, Taine parteix dels conceptes herderians basats en comunitats culturals hermètiques per anar un pas més enllà, vers un determinisme de base racial: *“Les concepts herderiens sont encore ceux du déterminisme culturel, Taine introduit déjà un déterminisme véritablement racial.”*⁵¹ Aquest pas el permet fer el desenvolupament de la ciència positiva, però també el sorgiment de l'arianisme, encunyat a partir de les teories de Friedrich Schlegel. *“Friedrich Schlegel (1772-1829) dio nombre a los arios en 1819. Si los alemanes fueron pioneros del mito ario, la categoría había arraigado entre todos los eruditos europeos a mediados de siglo; Renan y Taine, en contextos diferentes, fueron notables arianistas. Los arios fueron recibidos con especial satisfacción por aquellos que deseaban separar los orígenes étnicos y culturales de Europa de la tradición judeocristiana y de la autoridad de la Biblia, entre los que se contaban tanto los románticos alemanes como Renan.”*⁵²

Precisament és Ernest Renan qui profunditza en la via oberta per Taine, adoptant un fort determinisme racial en l'estudi dels diferents grups nacionals. *“Renan adopte lui aussi presque dans sa totalité la vision herderienne des différences ethniques. Il pousse plus loin que Herder, et l'inégalité des races devient pour lui un élément fondamental de sa propre philosophie de l'histoire.”*⁵³ Renan elabora una classificació jeràrquica de les *races* basada en criteris culturals i de civilització. L'oposició entre la civilització cristiana (occidental) i semítica esdevé el principal motor de les teoritzacions de Renan: la civilització cristiana, associada paradoxalment a la raça ària, encarna tots els valors positius i progressius de la civilització; les races semítiques representen, per contra, tots els valors negatius i regressius que s'oposen a la civilització. Aquesta dicotomia racial es projecta en altres esferes per a justificar un elitisme que s'oposa a la massificació i a la democràcia anivelladora: la democràcia és vista com una eina favorable als dèbils que condueix a la mediocritat i a la decadència i, per Renan, només seria viable si es procedís a una instrucció generalitzada. Tot i que, sobretot a partir de la derrota de Sedan, Ernest Renan canvia sensiblement d'actitud i aposta per una defensa crítica de la

51 Ibid, p. 266

52 J. W. Burrow, *La crisis de la razón*, op. cit., p. 151

53 Z. Sternhell, *Les anti-lumières*, op. cit., p. 266

democràcia republicana, és evident que els seus arguments racials forneixen un bon arsenal a l'antisemitisme finisecular, tal com remarca Zeev Sternhell: *“La philosophie de l’histoire fondamentalement ethnique de Renan finit par nourrir une immense littérature antisémite et ses idées se retrouvent souvent mot à mot chez les idéologues de l’antisémitisme de Toussenel et Jules Soury jusqu’à Barrès, Maurras et Drumont.”*⁵⁴ Tanmateix, el pensament de Renan no es pot reduir exclusivament als seus components racistes i deterministes sense simplificar-lo en excés. En aquest sentit, el concepte de plebiscit quotidià s'erigeix com un contrafort al determinisme més marcat d'un Hippolyte Taine. El plebiscit quotidià només podia entendre's en el context de la defensa d'un nacionalisme republicà, basat en la ciutadania i en la defensa de les llibertats individuals i col·lectives, només podia ser un concepte situat ben lluny d'uns referents conservadors o reaccionaris, tal com remarca Roser Campi. *“La formulació més precisa i coneguda d'aquest nacionalisme republicà és la d'Ernest Renan, que va donar a conèixer el text Qu'est-ce qu'une nation? en una conferència pronunciada a la Sorbona l'11 de març de 1882 com a resposta a les postures conservadores. Renan reprenia la tradició republicana, feia síntesi de molts fils previs i defensava la idea de nació basada en la voluntat dels ciutadans. Per a Renan, l'existència d'una nació depèn no de la raça, ni de la religió, ni de la geografia, ni de la dinastia regnant, ni de la llengua... sinó d'un plebiscit celebrat a diari, és a dir, de la voluntat dels ciutadans i de la seva capacitat de defensar-la.”*⁵⁵ Malgrat les seves dicotomies racials a l'hora d'analitzar la història de la humanitat, doncs, Renan evita un determinisme extrem i no es pot encasellar clarament en una línia de pensament nacionalista vinculat a les corrents reaccionàries i antiliberals. És cert que Renan, a la mateixa conferència, havia vinculat la nació a un principi espiritual. En aquest sentit, el francès intenta conciliar una naturalesa nacional metafísica i totalitzant, situada per sobre de les voluntats particulars, amb una naturalesa contingent, entenent la nació com un producte històric en constant evolució. *“Per tant, la nació esdevé contingent, fet històric de durada finita que obeeix les lleis que regulen l'evolució de les societats, sotmesa a la voluntat popular i producte de la ciutadania.”*⁵⁶ Segons Roser Campi, doncs, hi hauria una diferència fonamental entre el nacionalisme de Taine i el de Renan, malgrat que comparteixin esquemes teòrics basats en el determinisme racial. *“La imatge de l'arbre*

54 Ibid, p. 328

55 R. Campi, “La provocació d'Ernest Renan...”, *Estudis sobre el positivisme*, op. cit., p. 109

56 Ibid, p. 109

ben arrelat, símbol de la nació sana, és seva [de Taine] i la reprendrien els felibres. La nació, per a Taine, està arrelada en el passat i es projecta cap al futur: el plebiscit quotidià no hi té espai.”⁵⁷ No cal dir que el concepte taineà d’arbre ben arrelat és fàcilment utilitzable com a referent d’un nacionalisme conservador i reaccionari i el concepte renanià de plebiscit quotidià ho és com a referent d’un nacionalisme liberal a mig camí entre la definició il·lustrada i l’essencialista. De fet, aquest concepte renanià, juntament amb el de Paquale Stanislao Mancini influïrien fortament el moviment federalista català de finals de segle XIX. Segons Pere Gabriel: “*la inicial diferenciació clàssica a l’entorn del concepte de nació entre les formulacions revolucionàries i polítiques d’arrel francesa (amb la seva idea força a l’entorn del concepte de la ‘nació del ciutadà’) i les dites a vegades ‘objectives’ o ‘essencialistes’, tot recorrent a Herder (1791), Fichte (1806) i l’historicisme alemany, fou, en entrar en la segona meitat del segle, completada mitjançant l’aparició d’unes tesis en part intermèdies, les denominades sovint ‘voluntàries’ i ‘subjectives’, amb definicions de referència com les de Pasquale Stanislao Mancini (1851) o Ernest Renan (1882), que intentaven de recollir tant la definició ‘històrica’ com la ‘política’.*”⁵⁸

Seguint amb les vinculacions entre el nacionalisme i la ciència del segle XIX, cal no menystenir, en el reforçament del nacionalisme finisecular basat en arguments racials, la necessitat de justificar l’expansionisme i l’imperialisme. Així, l’interès alemany per l’antropologia a partir de la dècada de 1880 ve estimulat clarament per les ànsies de colonització del segon Reich, que es projecten sobretot en l’espai centreeuropeu i el que quedava d’Àfrica per repartir. El primer gran teòric de l’expansionisme alemany és Friedrich Ratzel que encunya el concepte *lebensraum*. Segons John Burrow, aquest concepte no es basava en un simple imperialisme econòmic i polític, sinó en una autèntica colonització de noves terres per part de contingents excedents de les races àries. “*Ratzel se interesaba por la expansión imperial no en términos de comercio sino de colonización, la apropiación de nuevas tierras para sustentar una población agrícola excedente.*”⁵⁹ El nacionalisme d’arrel herderiana –més aviat estàtic i conservador- havia quedat a aquestes alçades completament superat per un nou nacionalisme expansiu que tenia en la competència amb altres nacionalismes expansius la seva autèntica raó de ser. El paral·lelisme entre les lluites imperialistes i el principi

57 Ibid, p. 110

58 P. Gabriel, “La nació dels republicans des de la Catalunya del segle XIX”, en publicació.

59 J. W. Burrow, *La crisis de la razón*, op. cit., p. 132

darwiniana de la lluita per la supervivència és evident. El socialdarwinisme permetia a aquest nacionalisme expansiu justificar la lluita, la conquesta i l'extermini en base a la lògica del triomf dels forts i l'extinció dels menys aptes. En aquest sentit, per Burrow hi ha una diferència evident entre el nacionalisme romàntic de Herder i el nacionalisme expansiu de finals de segle XIX. *“Siguiendo a Herder, antes de 1848, los nacionalistas de todos los países esperaban sólo un futuro pacífico en una Europa en la cual una nación, su territorio y su estado tuvieran los mismos límites. La ingenuidad de esta idea se hizo obvia más adelante: hablando desde el punto de vista intelectual, se sumó Darwin a Herder, por así decirlo; un pueblo, según Ratzel, debía expandirse o morir. Lo cual nos lleva al darvinismo social.”*⁶⁰

Segons Burrow, la tesi segons la qual es pot identificar automàticament el pensament nacionalista amb la dreta reaccionària amaga un seguit de punts foscos. Primerament, perquè la gènesi del nacionalisme modern és plenament identificable amb un credo liberal. Però també perquè el mateix racisme era vist com una novetat científica d'extrema importància i era emprat com un instrument a partir del qual es renovava la discussió sobre temes típicament liberals. *“El nacionalismo había sido un credo liberal de la primera mitad de siglo, y para quienes identifican el racismo automáticamente con la derecha política puede resultar desconcertante ver hasta qué punto las ideas raciales del siglo XIX representan a veces una transposición en términos raciales de temas liberales típicos; el miedo de Gobineau y de Chamberlain a la mezcla y la homogeneización raciales es un eco del temor liberal característico, como en Sobre la libertad de Mill, a la desaparición de la individualidad en lo que hemos aprendido a llamar sociedad de masas.”*⁶¹ En aquest sentit, més que haver-hi una oposició frontal entre el liberalisme associat a la herència il·lustrada i els desenvolupaments més extrems del nacionalisme i el racisme, es podria parlar més aviat d'una transversalitat del discurs nacionalista en la batalla dialèctica entre liberalisme i reacció. No és cert que el nacionalisme neixi estretament vinculat als sectors més reaccionaris: sostenir aquesta tesi és menystenir el llegat de la revolució francesa com a força de nacionalització. També és més que discutible que es pugui parlar d'una línia de continuïtat en la qual serien associables els desenvolupaments del discurs nacionalista amb un combat antiil·lustrat. El que sí que es produeix cap a finals del segle XIX és una associació més estreta entre el discurs nacionalista i racista i un projecte clarament reaccionari i elitista

60 Ibid, p. 133

61 Ibid, p. 286

que acabaria esdevenint les beceroles teòriques del feixisme: les bestieses pseudocientífiques de Gustave Le Bon i Vacher de Lapouge, les idees de Barrès o Maurras. És només en aquest sentit que es pot parlar d'una certa dissociació d'un discurs nacionalista extremista respecte al pensament liberal i democràtic –sense que això signifiqui però que aquest deixi de tenir recurs al nacionalisme i, fins i tot encara, al racisme.

No es pot passar per alt tampoc la influència de la idea de progrés en la configuració del discurs nacionalista al llarg del segle XIX. Robert Nisbet situa la convergència de la idea de progrés amb la ideologia nacionalista en la filosofia alemanya del segle XIX, sobretot a partir de la influència exercida per Fichte i Hegel. L'estat –sustentat clarament en una ideologia nacionalista- pren per Fichte una dimensió clarament ètica en el qual l'individu pot realitzar-se. *“Para Fichte el Estado constituye la gran esperanza para el individuo, tanto en el aspecto material como en el espiritual.”*⁶² Tanmateix, l'estat no es conceptualitza només com a òrgan polític que aplega les voluntats dels seus ciutadans, com a ens redistribuidor i educador; l'estat pren també una autèntica dimensió ètica i moral a través de la identificació amb el col·lectiu propiciada per l'exaltació nacional. *“En los Discursos a la nación alemana, obra en la que culmina la exaltación del poder nacional de este autor, condena específicamente las teorías cíclicas de la historia, y demuestra con razonamientos la indiscutible realidad del progreso unilineal de la historia humana.”*⁶³ D'aquesta manera, Fichte supera l'universalisme cosmopolita kantianista per situar-se en el nivell d'adoració hegeliana de l'estat nació com a culminació de la història. Segons el mateix Nisbet, *“Hegel logró, mejor que ningún otro filósofo de toda la historia occidental, unir una fe absoluta en la inexorabilidad del progreso con una fe igualmente absoluta en el Estado Absoluto.”*⁶⁴ El telos, el model que marca el final de la història, és l'estat prussià, màxim exponent de racionalitat i moralitat. L'estat és per Hegel la realització de la idea ètica. La raó – l'astúcia de la raó- governa el món, malgrat l'aparent irracionalitat del comportament humà i dels esdeveniments: la història és un procés racional i les nacions són les protagonistes de la història. Segons aquest esquema finalista, Hegel dibuixa una teoria clarament eurocèntrica en la que l'exponent que representa la màxima racionalitat i moralitat és Europa i més concretament l'estat prussià. Orient representa la primera fase

62 R. Nisbet, *Historia de la idea de progreso*, Gedisa: Barcelona, 1981, p. 379

63 Ibid, p. 381

64 Ibid, p. 385

de la història; Europa la seva culminació. L'estat Alemany reflecteix la conciliació perfecta entre individualitat i estat, entre espiritualitat i poder secular.

La puixança de la fe en el progrés al llarg del segle XIX ve determinada sobretot per l'èxit de la industrialització i per l'emmirallament en els avenços tecnològics i científics, que reforcen l'eurocentrisme cultural i polític. L'hegemonia del model socioeconòmic occidental semblava indiscutible i se sustentava en una ideologia del progrés indefinit. Segons Nisbet, *“No es sorprendente que sobre todo a partir del siglo XIX se escribiera una ‘historia mundial’ que era en realidad la epopeya de la difusión de los valores y el poder occidentales por todo el mundo, entendida como un proceso predeterminado, inevitable e irreversible. En el siglo XIX la fe en el progreso de la humanidad y la supremacía occidental acabaron siendo una sola cosa.”*⁶⁵ La idea de progrés era de fet una característica força transversal en el pensament de l'època: és la que sustenta la construcció teòrica del materialisme històric; però també és la que condueix a la formulació del racisme del comte Gobineau. En efecte, les teories del comte Gobineau són inequívocament a l'origen de l'associació entre el racisme i la idea de progrés, establint una classificació de l'espècie humana jerarquitzada en grups racials, al cim de la qual hi havia la raça ària. Segons Gobineau –i les diferents teoritzacions posteriors a partir d'aquests axiomes racials- tot el que hi havia de genial i progressiu en la història humana provenia de les races àries: s'entenia doncs com un fenomen natural que aquestes tinguessin dret a una expansió territorial. Segons Nisbet –fervorós entusiasta, val a dir-ho, de la idea de progrés- aquesta associació és purament contingent, ja que *“sin el establecimiento de una base supuestamente científica para la creencia en las diferencias entre las razas, seguramente no hubiera llegado a producirse esa unión del racismo con la idea de progreso.”*⁶⁶ Així i tot, és evident que l'eurocentrisme implícit a la idea de progrés contenia en potència aquestes derives racistes i imperialistes. El racisme, com l'evolucionisme, són formulacions que prenen força en un segle XIX marcat per una confiança gairebé cega en les possibilitats del progrés humà capitanejat per l'home blanc.

Tanmateix, tot i que el segle XIX representa l'apogeu de la idea de progrés, cal rastrejar la seva gènesi molt més enrere en el temps. Jacques Le Goff situa el seu origen en el pensament cristià, que permet liquidar la concepció cíclica de l'antiguitat clàssica. Tanmateix, en escindir la materialitat de l'espiritualitat, el pensament cristià no pot

65 Ibid, p. 456

66 Ibid, p. 399

fonamentar una ideologia del progrés indefinit basat en l'avenç tecnològic i material. “*El cristianismo, al dar un sentido a la historia, liquida el mito del eterno retorno y el de la concepción cíclica de la historia, pero instaura una dicotomía todavía mayor entre el progreso material, despreciado y negado (...), y el progreso moral, que ahora se define como búsqueda de la salvación eterna, colocado fuera del mundo y del tiempo.*”⁶⁷ És a partir del segle XVIII, amb la secularització impulsada pel pensament il·lustrat i la incipient industrialització capitalista que es posen les bases per a la consolidació del paradigma del progrés. Segons Le Goff, doncs, hi ha una estreta vinculació entre els avenços materials i científics de la industrialització capitalista i la idea de progrés, mitjançant la qual es reforça i es consolida l'eurocentrisme i es forneixen nous arguments a l'exaltació nacional. “*Como siempre, lo que sustenta esta concepción y lo hace prosperar son los progresos científicos y técnicos, los éxitos de la revolución industrial, el mejoramiento –al menos para las elites occidentales- del confort, el bienestar y la seguridad, pero también los progresos del liberalismo, la alfabetización, la instrucción y la democracia.*”⁶⁸

Una aportació fonamental en l'anàlisi de la idea de progrés és la de Karl Löwith, que en situa la seva gènesi també en el pensament cristià –més que en les fonts bíbliques. L'esquema finalista de l'escatologia i la idea de salvació a través del judici final dibuixen, projectats en la història mundana, una lògica que condueix a un final de la història. “*El factum de la filosofía de la historia y su pregunta por un sentido último surgió de la creencia escatológica en un fin último de la historia de la salvación. Durante la era cristiana, también la historia política estuvo bajo el fatal influjo de este trasfondo teológico. El destino de los pueblos fue interpretado como una vocación divina.*”⁶⁹ A partir d'aquesta mundanització de l'escatologia cristiana, s'entén que el destí dels pobles i dels individus ve determinat per la providència divina que tot ho domina: el procés històric és una realització progressiva del regne de Déu. El punt d'arribada, el *telos*, és l'occident cristià, la realització de l'ideal cristià sobre la terra. El punt d'inflexió per al desenvolupament de l'idea de progrés entesa en el seu sentit modern el situa també Löwith en el pensament il·lustrat, però prendria el seu sentit més acabat en el pensament hegelian: la providència divina és substituïda per l'astúcia de la raó. A partir d'aquesta substitució de Déu per la raó, la ideologia del progrés creix

67 J. Le Goff, *Pensar la historia. Modernidad, presente, progreso*, Paidós: Barcelona, 2005, p. 204

68 Ibid, p. 220

69 K. Löwith, *Historia del mundo y salvación*, Katz: Buenos Aires, 2007, p 17

exponencialment fins a impregnar els substrat cultural d'un segle XIX marcat pels avenços tecnològics i científics. El progrés –sota l'aparença d'una ideologia universal– es vincula però amb la pretensió civilitzadora occidental i, per tant, no és estrany que pugui ser l'estímul teòric de propostes teòriques amb un clar to imperialista, supremacista o racista: *“El desarrollo histórico de la humanidad no es, en un vago sentido, ‘universal’, sino que tiene un punto de partida unitario y bien determinado en la raza blanca que puebla el Occidente cristiano. Sólo la civilización occidental es dinámica, progresiva y universal por su pretensión misionaria. Pero mientras que Hegel funda la preeminencia de Occidente en la religión absoluta del cristianismo, Comte intenta explicarla ‘positivamente’, sobre la base de las condiciones físicas, químicas y biológicas específicas de la raza blanca.”*⁷⁰ De fet, el positivisme adopta fins i tot l'aparença d'un autèntic credo religiós, amb l'establiment d'uns rituals i d'un sacerdoci que havien de preparar el camí per a una salvació de la humanitat en una nova època daurada: la fase científica o positiva: *“La idea directriz de un progreso temporal que avanza a una meta final futura muestra a la filosofía positiva como un pensamiento procedente de la interpretación teológica de la historia, en tanto historia de la salvación, esto es, de un acontecer que se consumará en el futuro.”*⁷¹

A banda de les projeccions més o menys teleològiques, la ideologia del progrés conté també la premissa segons la qual la millora de la humanitat és necessàriament contínua i ascendent: una premissa més aviat qüestionable però que, davant la ràpida transformació de les societats occidentals i els avenços científics i tecnològics del segle XIX, esdevé molt versemblant. En aquest sentit, John Gray sosté que la idea de progrés es relaciona directament amb la fe il·lustrada en què l'augment del coneixement comporta necessàriament una millora de la vida humana en tots els sentits: *“El núcleo central en la idea de progreso es la creencia en que la vida humana mejora a medida que aumenta el conocimiento. El error no radica en pensar que la vida humana puede mejorar, sino en imaginar que la mejora puede llegar a ser acumulativa.”*⁷² La idea de progrés, segons Gray, neix estretament vinculada amb un dogma de fe secularitzat en virtut del qual la història segueix necessàriament un camí ascendent cap a un estadi final. *“El mito cristiano de la salvación en la historia no desapareció con la llegada del pensamiento laico, sino todo lo contrario: ha seguido influyendo en el pensamiento*

70 Ibid, p. 91

71 Ibid, p. 92

72 J. Gray, *Contra el progreso y otras ilusiones*, Paidós: Barcelona, 2006, p. 13

secular hasta dar lugar a la idea de progreso que inspiró a buena parte de los movimientos políticos del siglo pasado.”⁷³ Efectivament, la idea de progrés impregna el pensament del segle XIX i bona part del XX de forma transversal. Tot i que ha estat normalment associada a corrents ideològicament liberals, és evident que influencia el substrat cultural europeu de forma gairebé total. En aquest sentit, si bé sense tenir-la en compte no es poden entendre molts dels projectes socialment alliberadors del segle XIX, tampoc es poden entendre certes construccions teòriques que pretenien fonamentar algun tipus de supremacia nacional o racial. És per això que s’ha de tenir especialment present la manera com s’entortolliga durant les darreres dècades del segle XIX el paradigma del progrés amb la codificació del discurs nacionalista i amb la justificació de l’imperialisme europeu. L’optimisme que fonamentava la idea d’un progrés indefinit, unit als paràmetres evolucionistes en voga, forneix un bon arsenal teòric per reforçar les codificacions nacionalistes finiseculars, ja prenguin aquestes un sentit liberal o bé derivin en un nacionalisme expansionista i agressiu.

El modernisme català i el nacionalisme

Historiogràficament, hi ha un cert acord per tal de situar el primer modernisme en la línia genealògica d’un catalanisme d’esquerres que s’havia començat a prefigurar ja a partir de principis de la dècada dels 80, fruit de l’herència federalista i de l’experiència del Sexenni democràtic. Cal destacar, en aquest sentit, la influència primerenca de la teorització federalista de Pi i Margall, però també del positivisme -especialment el de Renan-, sobre el catalanisme premodernista vinculat més clarament al republicanisme. Segons Roser Campi, que estudia la influència de Renan sobre la intel·lectualitat catalana de finals del segle XIX i principis del XX, la diferència entre el positivisme de Renan i el federalisme de Pi era més que evident respecte a la qüestió nacional. *“L’opció de Pi, el federalisme, era lluny de Renan i de la cultura política francesa, i més propera als Estats Units d’Amèrica. Per a Pi, la societat està per damunt de l’Estat, el qual és, com per a bona part de l’esquerra catalana, un perill a limitar.”*⁷⁴ Si la cultura política francesa tendia de forma gairebé natural a assimilar la nació a l’estat, sent necessària una justificació teòrica de l’existència de la nació, segons Pi l’estat (assimilat nominalment a la nació) era un fet institucional i polític al qual no calia furnir

⁷³ Ibid, p. 80

⁷⁴ R. Campi, “La provocació d’Ernest Renan...”, *Estudis sobre el positivisme*, op. cit., p. 135

una ideologia nacionalista que el sustentés, tot construint una dicotomia clara entre l'estat com a ens de caràcter polític i la pàtria com a àmbit d'identificació espontània.

Tanmateix, la influència del federalisme pur de Pi i Margall comença a decaure ja a finals de la dècada dels 70 sobre bona part dels intel·lectuals republicans que s'obrien a les influències del positivisme de Comte, Taine i Renan i que preparaven el terreny per a que el catalanisme pogués ser formulat en clau explícitament nacionalista. Aquesta elit cultural –republicana, però per sobre de tot positivista- assumia plenament els models analítics positivistes que donaven peu a l'estudi dels caràcters nacionals, suposadament susceptibles de ser descoberts a través de la metodologia inductiva. Alguns eren més influïts pel determinisme mediambiental de Taine i altres pels estudis sobre la civilització en clau racial d'Ernest Renan, però tots acceptaven cegament el paradigma del progrés com a axioma que teòricament guiava la humanitat en el seu conjunt. Les lleis del progrés, explorables científicament, marcaven la marxa de la humanitat en un sentit necessàriament ascendent, necessàriament emancipador. Segons Pere Gabriel, l'assumpció d'aquest paradigma no és exempta d'un cert idealisme simplificador. *“El factor determinant que explica l'optimisme no era altre que l'assumpció totalment acrítica d'una concepció idealista i lineal del progrés i la història”*⁷⁵ El paradigma del progrés es basava en la preeminència del coneixement, que progressivament s'incrementava en una acumulació constant i es realitzava a la pràctica, portant la humanitat cap a un millorament inexorable. Aquesta necessitat no es veia contradita per puntuals passos enrere, ja que s'entenia que aquests eren merament contingents i que a llarg termini la providència històrica s'associava clarament a aquesta línia ascendent i progressiva: *“La concepció progressista de la història partia de dues afirmacions bàsiques: a) les idees, la realització de la intel·ligència humana o de l'esperit, presideixen la marxa de la humanitat; b) la marxa de la humanitat s'ajusta inexorablement a una llei del progrés que combat i acaba triomfant, malgrat les desfetes parcials i momentànies, sobre la ignorància, principal base de la tirania.”*⁷⁶

Un dels leitmotiv ideològics de la concepció progressista del positivisme que tant influeix a la intel·lectualitat republicana de l'època és l'oposició frontal del coneixement a la superstició religiosa. El combat contra l'hegemonia ideològica de l'Església catòlica es vehiculava a través de l'exaltació de les virtuts de la ciència i a través de l'estudi científic de tots els aspectes de la vida humana, inclosos els mateixos mites religiosos:

75 P. Gabriel, “Socialisme, lliurepensament i científisme”, *Història de la cultura catalana*, op.cit., p. 144.

76 Ibid, p. 144

*“Un dels primers elements definitoris i diferenciadors d’aquest pensament social progressista havia de ser l’afirmació de la possibilitat d’un estudi i una comprensió científica i racional del món, en contra del denominat obscurantisme religiós. Això duia, en uns casos més clarament que en d’altres, a l’assumpció d’un cert materialisme que s’oposava a les visions catòliques del moment sobre l’origen del món i de l’home.”*⁷⁷

Pere Gabriel distingeix però aquest progressisme de les elits culturals del progressisme que fonamentava també ideològicament els moviments populars. El positivisme governat per la divisa *ordre i progrés*, tot i la seva retòrica humanista i emancipadora, va dirigit fonamentalment a la burgesia benestant. Paradoxalment però, a Catalunya és en les classes populars que aquest progressisme arrela amb més força, davant d’una classe burgesa autòctona més preocupada per la immediatesa del benefici que no pas per un idealisme ingenu i forassenyat. És en aquest sentit que es pot entendre la força de penetració cultural i popular d’un cert republicanisme de tall positivista, traductor autòcton d’aquesta confiança en el progrés: *“Es tractava d’un progressisme fonamentalment burgès, el qual, patèticament, cercava un suport impossible entre els sectors més benestants alhora que sols multiplicava la seva influència entre els sectors més populars i modestos. Aquell progressisme, sens dubte, manifestava repetidament una gran por als canvis socials profunds. Aquest era, justament, l’element diferenciador bàsic respecte del progressisme de militància més popular, el qual volia realment profunditzar els canvis iniciats per la revolució liberal burgesa de la primera meitat del segle i s’esforçava a intentar la formulació d’uns nous models de societat, models que no hem d’identificar, sense més ni més, amb les construccions dels anarquistes o dels marxistes.”*⁷⁸

Un exemple d’aquest positivisme clarament orientat a la burgesia catalana el constitueix les teories exposades per Pere Estasen, company generacional de Pompeu Gener. Estasen es veu influït, més que pel positivisme comtí, per l’evolucionisme de Spencer i pel darwinisme social, donant un sentit clarament conservador a les teoritzacions fetes en clau catalana a partir d’aquests referents: *“A diferència de la resta de companys en la lluita pel positivisme, la majoria republicans, mantenia postures polítiques més conservadores i properes a l’alta burgesia, justificades a partir*

77 Ibid, p. 142

78 Ibid, p. 142

d' Spencer i del darwinisme sociològic.”⁷⁹ Estasen projectava a través del seu positivisme un marc teòric progressista on la burgesia catalana havia de tenir un paper preeminent en els afers polítics de l'estat, a través d'una autonomia política per a Catalunya de signe molt moderat i formulada en termes molt economicistes. Aquest projecte havia de permetre la superació d'una situació política de la restauració on la burgesia catalana, com a bloc, no tenia massa capacitat d'incidència en els afers públics. Segons Roser Campi, “*Estasen reivindicava una autonomia política, en la línia d'una burgesia gens interessada a trencar amb l'Estat, per a marcar-hi la diferència. I fonamentava el seu argument en una correcció a Renan feta des dels supòsits de l'evolucionisme social spencerià. El seu era l'intent de construir el nacionalisme català que no va poder ser: liberal conservador, positivista i d'arrel no tradicionalista.*”⁸⁰ En definitiva, tot i que el seu progressisme positivista era de signe clarament burgès, fracassà parcialment en l'intent d'apropar la burgesia a un projecte polític catalanista moderat, conservador i modern en els referents.

El pas decisiu en la codificació d'un catalanisme de signe liberal basat en un paradigma progressista i en la metodologia positivista el dona Valentí Almirall, que abandona progressivament les formulacions federalistes de Pi i Margall en favor de l'adopció d'una doctrina ja explícitament catalanista que s'encamina vers unes formes incipientment nacionalistes. En l'abandonament de les tesis federalistes, Almirall deixa de tenir com a punt de partida l'autonomia individual i dels agregats municipals per començar a considerar, com l'element bàsic a través del qual s'aixeca la seva teorització, l'entitat nacional com a tot orgànic. Tal com remarca Pere Gabriel, “*Almirall no contemplava com a element bàsic la sobirania individual ni la del municipi, sinó que, més historicista i proper a l'organicisme, partia com a entitat fonamental de la regió històrica i la voluntat dels pobles regionals, conjuntament considerats. El seu federalisme era en aquest sentit sobretot una forma d'afirmar les relacions entre els diversos pobles que tenien una història i unes característiques pròpies. Pel camí, certament, perdia el contingut revolucionari, de masses populars, del moviment federal encapçalat per Pi, i s'hi oposava, situant la discussió en un terreny més constitucionalista que no de lluites i enfrontaments classistes.*”⁸¹

79 R. Campi, “La provocació d'Ernest Renan...”, *Estudis sobre el positivisme*, op. cit. p. 128

80 Ibid, p. 133

81 P. Gabriel, “Socialisme, lliurepensament i científisme”, *Història de la cultura catalana*, op.cit., p. 157

El catalanisme intrínsec del federalisme perdia doncs bona part del seu contingut popular i revolucionari en esdevenir una doctrina explícita que partia del col·lectiu nacional (regional per Almirall) com a subjecte històric. De forma gairebé natural, la transversalitat interclassista comença a esdevenir l'horitzó preferent d'aquestes noves premisses. Almirall empra els arguments positivistes per a fonamentar l'existència de la nació, que passa de ser un àmbit d'identificació espontània a esdevenir un tot orgànic: el determinisme del medi definia de forma inexorable caràcters nacionals diferents i contraposats. Tanmateix, el seu horitzó polític no és encara nacionalista, quedant-se en un regeneracionisme amb accent català i en clau espanyola. *“Almirall formulà amb Lo catalanisme, de 1886, el primer gran text del catalanisme polític, des d'una tradició federalista i progressista, tot apel·lant al suport del Positivisme del moment. Per a Almirall la geografia i la història havien configurat a la Península dues grans personalitats, la central i castellana i la pirinenca i catalana; l'Estat espanyol havia viscut sota un impuls castellà que l'havia dut a l'endarreriment; calia ara una regeneració des de l'impuls català. El catalanisme havia de permetre, per tant, no un aïllament sinó un clar intervencionisme regeneracionista en el conjunt d'un nou Estat espanyol.”*⁸²

Tot i la seva moderació política, la proposta catalanista de Valentí Almirall conté embrionàriament els elements del programa bàsic del modernisme, que formularia poc després el nou horitzó d'una nacionalització en clau inequívocament catalana: la despreocupació per Madrid i el distanciament del que representa (immobilisme polític, fanatisme religiós); l'obertura a Europa i al món; i, finalment, l'aspiració a contribuir específicament, en tant que catalans, al progrés humà. En Almirall hi hauria tots aquells ingredients que el modernisme assumeix en els primers anys com a grans eixos directors: la fe en el progrés, l'aspiració a una cultura catalana moderna que emulés Europa, la creació d'una dinàmica cultural i política pròpia. En aquesta direcció, cal remarcar que els precursors del modernisme no només posen de relleu la necessitat de trencar amb la dependència de Madrid, sinó la de trencar també amb l'herència de la *renaixença*. L'apartament d'Espanya respondria doncs, més que a una lògica conflictual, a una cerca de la modernitat, traducció cultural i artística de la cerca del progrés en l'àmbit sociopolític. Significativament, Eduard Valentí i Fiol escriu el següent, tot comparant l'allunyament dels primers modernistes respecte Espanya amb el

82 Ibid, p. 157

d'Almirall: “*Obsérvese, empero, que lo que produce la repulsa es la persistencia de un sistema de formas que han dejado de tener vigencia universal. Es como una transposición a lo literario del desengaño sufrido por Valentí Almirall en lo político: España parece incapaz de modernizarse. Apartémonos, pues, de ella y busquemos en otro sitio lo que ella no puede darnos.*”⁸³

No cal dir que aquesta dinàmica acabaria portant a l'aspiració a una cultura nacional amb el centre a Barcelona, homologable a qualsevol cultura europea. Vicente Cacho, en aquesta direcció, remarca la funció nacionalitzadora del modernisme, que associa clarament a un sector intel·lectual progressiu de filiació almiralliana. Segons Cacho, “*els modernistes constitueixen el sector més progressiu i europeïtzant de la generació finisecular: en aquest sentit, la seva influència en la recuperació nacional de Catalunya es pot qualificar de decisiva.*”⁸⁴ Tant Eduard Valentí com Vicente Cacho sostenen que els primers nuclis modernistes evolucionarien ideològicament des del federalisme, assumit en la primera etapa de *L'Avenç*, fins al nacionalisme explícit del modernisme madur expressat en les revistes *Catalònia*, *Setmana Catalanista* i *Joventut*. El leitmotiv d'aquesta transformació seria el concepte *modernització* sostingut pel modernisme més avançat. Si en un principi el concepte serveix per a mobilitzar les forces intel·lectuals en l'horitzó de la creació d'un centre autònom de cultura que tingués quelcom a dir en la formació d'una nova Espanya de tall federal, progressivament es va emprant amb una intencionalitat clarament rupturista, nacionalista, com a mínim en el pla cultural i teòric. En aquest sentit, l'afirmació de Joan Lluís Marfany sobre la naturalesa del modernisme no pot ser més clara: “*el modernisme és justament això: el moviment de transformació de la cultura catalana de cultura regional i regionalista a cultura nacional normal, europea.*”⁸⁵

Tanmateix, cal remarcar que Marfany partia en aquesta afirmació d'unes premisses – la identificació del modernisme amb una corrent progressista- que modificaria considerablement alguns anys després en els seus últims treballs sobre el modernisme. Marfany rectifica i enriqueix en bona part el seu esquema teòric, en funció del qual el modernisme hauria endegat un procés de construcció d'una cultura nacional en clau clarament rupturista i antiburguesa. A “Burguesia, modernització cultural, catalanisme” Marfany segueix sostenint la inexistència d'un interès real, per part de la burgesia

83 E.Valentí Fiol, *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos*, Ariel: Barcelona, 1973, p. 155.

84 V. Cacho Viu, *Els modernistes i el nacionalisme cultural*, La magrana: Barcelona, 1984, p. V

85 J. L. Marfany, “Joventut revista modernista”, *Serra d'Or*, Barcelona, Desembre 1970, p. 53.

catalana, per modernitzar la cultura literària en català. La base social d'aquesta modernització cultural la troba, en canvi, en les puixants classes mesocràtiques, que serien les que haurien sustentat realment el projecte modernista.. “*De fet, la innegable expansió de la producció literària i la seva modernització, en aquest tombant de segle, són possibles gràcies a l'emergència d'un nou públic integrat pels sectors més baixos – i, sovint, d'incorporació recent- de la burgesia; classe mitjana professional i treballadors de coll dur.*”⁸⁶ Segons Marfany, mentre l'alta burgesia estava disposada a acceptar només el vessant estètic del modernisme (bàsicament expressat en arquitectura i pintura), serien les classes mitjanes –base sociològica d'un catalanisme amb un horitzó indefectiblement burgès- les que haurien assumit el seu projecte de modernització. Òbviament, partint d'aquesta premissa, el modernisme perd aquell horitzó rupturista que el mateix Marfany li havia donat anys abans a *Aspectes del modernisme*.

Encara més, segons Marfany, l'assumpció mesocràtica de la modernització cultural hauria estat contraproductent per a la mateixa cultura catalana, possibilitant un efecte col·lateral d'espanyolització de la cultura popular. El fet que fos clarament identificable la modernització cultural amb un segment burgès -i el propi menyspreu dels paladins de la modernització cultural vers la cultura popular- hauria obert les portes a l'espanyolització cultural dels estrats populars catalans, impulsada ja per la pròpia lògica d'un consum de masses –en castellà, per raons de rendibilitat de mercat- en expansió. En definitiva, “*el caràcter fortament mesocràtic del catalanisme, la seva estreta associació amb el modernisme cultural, i el seu menyspreu de la cultura popular –que intenta de substituir per una cultura tradicional inventada- no ajuden gens a contrapesar aquestes tendències, sinó que, al contrari, les accentuaven.*”⁸⁷ El resultat, pel que fa a la cultura de les classes populars, és segons Marfany devastador: “*Com a conseqüència, els catalans comencen a perdre, amb les velles formes d'esbarjo pròpies, més o menys espontànies o societàries, una tradició cultural autòctona, d'expressió majoritàriament catalana, i a substituir-la per una subcultura de consum que té com a vehicle pràcticament exclusiu el castellà.*”⁸⁸

D'altra banda, per acabar de matisar l'esquema conceptual que vincula el modernisme amb un veritable procés de construcció d'una cultura nacional, no podem passar per alt que alguns dels seus protagonistes participen al mateix temps en la codificació cultural

86 J. L. Marfany, “Burguesia, modernització cultural, catalanisme”, *Història de la cultura catalana*, vol VI, Edicions 62: Barcelona, 1996, p. 30.

87 Ibid., p. 32.

88 Ibid., p. 32.

espanyola que paral·lelament s'estava produint. Com remarca Pere Gabriel, aquesta no deixava de ser una traducció tòpica de la tensió que s'expressava en l'àmbit polític catalanista entre la voluntat d'afirmació nacional catalana i la voluntat d'encapçalar una alternativa espanyola.⁸⁹

En tot cas, l'evolució del modernisme intel·lectualment més avançat des del federalisme primerenc fins al nacionalisme explícit comporta una clara tensió discursiva pel que fa a la influència de diferents referents teòrics en la definició del subjecte nacional en qüestió. En certa manera, si només tinguéssim en compte aquesta tensió d'una forma històricament lineal, la definició més típicament liberal de la nació -basada en el principi del *contracte social* i la sobirania popular-, però també la definició renaniana de la nació -basada en el plebiscit quotidià- es veurien progressivament aparcades a favor d'un model basat en una definició essencialista, naturalitzada i organicista de l'ens nacional: un model que conjuga l'horitzó herderià del *volkgeist* amb les fonamentacions pretesament científiques ofertes pel positivisme i l'evolucionisme i, sobretot, amb la creixent influència de les corrents teòriques vitalistes.

Segons Roser Campi, aquest ràpid procés d'encavalcament i de substitució de referents teòrics que caracteritza la formulació del catalanisme durant les dues darreres dècades del segle XIX acaba comportant una basculació envers un nacionalisme de tarannà més irracional i vitalista, intel·lectualment representat, sobretot, per Joan Maragall. Tot i que durant la dècada dels vuitanta el model contractualista i els diferents models positivistes deterministes mantenien encara una potència considerable com a eina de legitimació, la puixança d'aquest nacionalisme de tons vitalistes denota un clar esgotament d'aquells models, però també la necessitat de construir un nacionalisme més escaient a les noves necessitats de la burgesia, que davant la perspectiva d'una Espanya en crisi ja no feia fàstics a l'afirmació nacional catalana: "*Maragall, però, anunciava una tendència general. A final de segle, el positivisme era un moviment "mort" per als joves modernistes. La subjectivitat, el vitalisme, la voluntat, substituïen la raó en l'imaginari dels valors col·lectius.*"⁹⁰

Tanmateix, l'evolució del discurs catalanista cap a un nacionalisme de tall essencialista i subjectiu no significa però que certs referents teòrics quedin del tot arraconats. En aquest sentit, tot i que és evident la minva en la utilització dels referents més deterministes del positivisme, resta ben viu per part de certs sectors intel·lectuals la

89 P. Gabriel, "Transicions i canvi de segle", *Història de la cultura catalana*, op. cit., p. 61.

90 R. Campi, "La provocació d'Ernest Renan...", *Estudis sobre el positivisme*, op. cit., p. 147

influència d'Ernest Renan i la seva nació com a plebiscit quotidià: *“La seva figura, més polièdrica que la d'altres positivistes, admetia lectures molt diverses que no deixaven de succeir-se. En aquesta època de qüestionament del positivisme, el que s'esdevingué paradoxalment fou que Renan va ser llegit de manera més completa que en etapes anteriors, des de més angles.”*⁹¹ Fins i tot Gabriel Alomar, intel·lectual de nova fornada que poc tenia a veure amb el positivisme vuitcentista, segueix de forma remarcable la petja de Renan: *“Alomar contraposava clarament el nacionalisme de Renan al de Taine o Tocqueville. (...) La formulació de Renan, argumentava, és la única vàlida per a l'esquerra, perquè respecta la llibertat popular.”*⁹²

En aquest sentit, tot i que el catalanisme d'esquerres adopta també una definició de tarannà més essencialista i subjectiva de la nació, segueix en certa mesura vinculat a referents teòrics que recollien l'herència política del republicanisme federal i la tradició liberal. Per contra, la dreta catalanista superava el seu tradicionalisme carrincló i recollia de forma entusiasta les influències de la dreta francesa nacionalista (Maurice Barrès i posteriorment Charles Maurras), que incorporava borrosament les reivindicacions felibres d'una descentralització administrativa. La idea de nació de la dreta francesa atacava de ple la noció de ciutadania, pilar fonamental del nacionalisme republicà, equiparada a una idea abstracta i antinatural. Contra la pertinença (més o menys contingent o necessària) a una comunitat política derivada de la noció de ciutadania, la dreta francesa erigia com a estendard la pertinença a una comunitat nacional orgànica, d'existència indiscutible. El catalanisme conservador, sobretot ja començat el segle XX amb les seves derives imperialistes, beu molt clarament d'aquesta influència de la dreta francesa, que aportava una renovació discursiva en clau vitalista al nacionalisme basat en una concepció comunitària, religiosa si es vol. Aquesta perspectiva suposava la subordinació de l'individu a la col·lectivitat i es sustentava en el llenguatge vitalista de l'època, sense descartar però la recurrència als models organicistes de l'evolucionisme spencerià, emprats també pels sectors més progressistes.

Òbviament, aquest viratge vers una definició essencialista de la nació ni és exclusiva del catalanisme (sigui en les seves variants conservadores o liberals) ni apareix en aquesta època del canvi de segle per generació espontània. Més aviat es pot sostenir que es tracta de la culminació d'un procés de formulació de llarga durada i que cal rastrejar sobretot a partir de la definició romàntica de la nació, que suposa un verdader

91 Ibid, p. 148

92 Ibid, p. 157

contrapunt al concepte de nació formada per la unió de ciutadans iguals que havia entronitzat la revolució francesa. Com destaca Juan Sisinio Pérez Garzón, el salt qualitatiu és que el nacionalisme d'aquestes darreres dècades del segle XIX emprà tot l'arsenal teòric de les darreres concepcions científiques i filosòfiques per tal de fonamentar de forma inqüestionable una nació que es pretén naturalitzar. *“Los nacionalismos recurrieron en estas décadas del cambio de siglo a las ideas científicas en boga, ya al darwinismo social para justificar la supuesta primacía de un pueblo, ya al organicismo positivista para fundamentar la coherencia evolutiva de una colectividad, e incluso también se recurrió a las filosofías irracionalistas del fin de siglo, en especial al vitalismo, para explicar las entrañas espirituales de cada pueblo o nación. Se articularon así los elementos de un entramado primigenio intemporal, tan válido para explicar el pasado como el presente porque, en definitiva, se trataba de un principio vital, casi biológico.”*⁹³

Tanmateix, tampoc es pot afirmar que la definició liberal de nació fos oposada del tot a aquesta concepció essencialista i subjectivista que sembla vèncer amb el canvi de segle. Més aviat es pot considerar que el mateix liberalisme adopta contínuament nous arguments teòrics per renovar la definició de la nació, arguments que tendeixen a concebre la nació com a ésser moral, com a actor polític analitzable en termes subjectius. Si partim d'un esquema conceptual en funció del qual hi ha dues definicions estàndard de la nació: la contractual i l'essentialista, ens trobarem necessàriament en un atzucac. Caldria, en aquest sentit, un anàlisi conceptual partint de la premissa que aquests pols es conjuguen mútuament i es troben en una contínua tensió al llarg de la història del pensament nacionalista. El resultat és més aviat una línia de demarcació osmòtica i permeable que no pas una barrera infranquejable entre tendències oposades. Seria més adient parlar, en aquest sentit, d'un veritable procés de subjectivització de la nació -desenvolupat a partir del llegat del nacionalisme cultural del romanticisme però també en el sí del propi liberalisme-. A través de l'adopció de nous paradigmes teòrics i filosòfics es basteix una definició essencialista de nació que pren embranzida especialment en aquest canvi de segle i que poc té a veure amb una fonamentació basada en la sobirania popular i el contracte social.

La definició d'un nacionalisme de tall essencialista en aquest final de segle obeeix doncs a la culminació d'un procés cultural, ideològic i polític de més llarg recorregut i

93 J. S. Pérez Garzón et al. *La gestión de la memoria*, op. cit., p. 99.

que opera de forma transversal. En el cas català, aquesta definició es basteix sobre una diferenciació caracterològica entre Catalunya i l'Espanya castellana que ja venia de lluny. Cal esmentar entre alguns pensadors catalans rellevants -poc suspectes d'inclinacions protonacionalistes- que abunden en aquesta cerca del fet diferencial, com diríem avui, a Jaume Balmes i Víctor Balaguer. A grans trets, podríem dir que del primer sorgeix la idea d'una catalanitat associada a la moral del treball, tan arrelada entre la burgesia catalana; mentre del segon sorgeix la idea d'una catalanitat associada a la lluita per la llibertat, més assumida pels sectors liberals. Qui defineix amb més força aquesta oposició és però Valentí Almirall, que influiria enormement en els primers modernistes: l'oposició entre una Castella ancorada en el passat, somniadora i poc pràctica, i una Catalunya progressiva, utilitarista, que mirava cap a Europa, s'explicita amb un recurs a argumentacions positivistes i deterministes. Pompeu Gener desenvoluparia fins l'extrem aquesta diferenciació, que en el cas d'Almirall no passa de ser culturalista, traduint-la als nous termes que oferia el darwinisme social i el racisme.

Joan Lluís Marfany fa referència al desenvolupament d'aquesta noció de diferenciació cultural com un dels fonaments del catalanisme. Aquesta noció té una gestació de llarg recorregut, tot i que culmina discursivament en aquests anys del modernisme, amb la definició d'un nacionalisme essencialista i ètnic, el producte més extrem i polèmic del qual és potser la teorització que basteix Pompeu Gener. *“La idea de l'existència d'una caràcter català diferencial i definit per la independència i el sentit pràctic no era, és clar, gens nova. Ja Pompeu Gener, però, en les seves Herejías, n'havia donat una versió diferent, positivista, que convertia aquests trets temperamentals en signes distintius ètnics procedents d'una certa combinació racial –d'arrel indoeuropea, no cal dir-ho- de la influència fisicoquímica del medi. Aquesta concepció positivista fou recollida pels joves intel·lectuals modernistes que hi començaren a introduir certes modificacions que Maragall, entre d'altres, acabaria de perfilar.”*⁹⁴

Si el modernisme evoluciona de forma evident pel que fa als referents estètics, filosòfics i polítics que el moviment assumeix, aquesta evolució té també la seva traducció en l'àmbit del discurs identitari. Marfany posa de manifest que el modernisme critica especialment la vella concepció romàntica i regionalista que de Catalunya tenien els homes de la renaixença. Al seu lloc anirien formulant una nova visió nacionalista, recolzada més en les ciències naturals que no pas en la història: *“Repetidament els*

94 J. L. Marfany, *Aspectes del Modernisme*, op. cit., p. 139.

regeneracionistes critiquen la concepció historicista, romàntica, de la nacionalitat i en defensen una de racista, en el sentit més autèntic del mot. Hi trobem la típica mixtura d'irracionalisme i positivisme, les hipòtesis idealistes presentades en una forma que es pretén científica."⁹⁵ En efecte, Pompeu Gener deixa ben clar, dirigint-se a Torras i Bages directament des de les pàgines de *L'Avenç*, quin era el veritable canvi de referents que s'havia de produir, segons la seva opinió, en el sí del catalanisme.

Vos defenseu la nostra autonomia catalana en nom de la religió; l'Almirall ho va fer en nom del dret i del racionalisme; jo, partint de les ciències naturals, *apoiant-me* en l'antropologia, la fisiologia i la psicologia, la defenso en virtut de les lleis que regeixen el desenrotllament de les races humanes sobre la terra. Amb distintes armes, tots defensem la mateixa bandera, i en els dies de perill crec que el mateix vos que jo sabriem defendre el lloc d'honor que ens fos donat fins a perdre-hi la vida.⁹⁶

En la revisió que Marfany elabora de les seves tesis inicials sobre el modernisme reforça aquest argument. Ara, però, la gestació d'aquest catalanisme de base essencialista i ètnica no respon tant a una iniciativa intel·lectualista aïllada dels homes del modernisme com a la construcció d'una ideologia burgesa i per a la burgesia. Marfany parteix en aquest cas d'una premissa discutible: els conceptes racials i ètnics amb que es reforça el discurs nacionalista durant aquest final de segle XIX serien intrínsecs a tot nacionalisme. Així, segons ell, "*el recurs a la raça s'explica per la necessitat que té tot nacionalisme de definir-se per oposició a l'altre, d'establir sobre una base pretesament objectiva les característiques que conformen la nació en oposició a aquesta altra que n'obstaculitza o, d'una manera real o suposada, n'amenaça l'existència: el fet diferencial, com diran més endavant els catalanistes.*"⁹⁷ No es pot negar que la influència del racisme és evident, ja que suposa un argument que reforça la diferenciació caracterològica que s'havia estat desenvolupant en la historiografia catalana, oferint una suposada base científica materialista a l'argument de la diferenciació cultural. De totes formes, cal no perdre de vista que es tracta sobretot d'un recurs instrumental per tal de reforçar una diferenciació que sobretot és de caràcter culturalista. Ni tan sols la teorització racial més acabada d'aquesta diferenciació, la que elabora Pompeu Gener, es pot dir que sigui racista en el sentit de sostenir de forma

95 Ibid., p. 114.

96 P. Gener, "Carta a un antic condeixeble", *L'Avenç*, Barcelona, 15 de gener de 1893, p. 6

97 J. L. Marfany. *La cultura del catalanisme*, op. cit., p. 197.

definitiva una superioritat racial dels catalans, per molt que es revesteixi amb la parafernàlia de la raça ària.

El primer modernisme construeix una crítica frontal a la societat i al sistema polític de la Restauració -en tant que encarnava a ulls de la intel·lectualitat catalana tots els obstacles a la modernització i al desenvolupament d'una vida cultural plena en la que l'intel·lectual pogués desenvolupar la seva tasca professionalment-. Tanmateix, aquesta crítica no es dirigeix exclusivament al poder central i a la societat espanyola, sinó també a la pròpia societat catalana, amb una burgesia excessivament possibilista que es conformava a mantenir una dinàmica política sucursalista i que es negava a emprendre una via cap a la construcció nacional catalana. La crítica menava a l'objectiu d'una superació de les traves socials i polítiques que evitaven la creació d'una dinàmica cultural i nacional pròpia i el mot d'ordre a partir del qual es construïa aquesta crítica era el de regeneració. Així ho remarca Joan Lluís Marfany, si més no als articles que componen *Aspectes del Modernisme*. A part de la crítica política força pobre -limitant-se més que res a la crítica al sistema parlamentari sense oferir alternatives- i l'aspiració d'obrir el país a les influències europees, el regeneracionisme modernista autòcton es llença, davant una burgesia políticament passiva, a la definició d'un concepte essencialista de nació, “a una tasca de retrobament d'una suposada essència col·lectiva del país, de l'ànima de Catalunya, per dir-ho com els mateixos interessats.”⁹⁸

Aquesta cerca de la suposada essència col·lectiva porta a una revisió del passat històric, no amb l'objectiu de trobar-hi els elements necessaris per a la justificació de l'existència d'una nació catalana -justificació que es dona per descomptada, per innecessària, davant l'evidència innegable de l'existència del caràcter nacional- sinó més aviat les empremtes del caràcter nacional expressat de forma invariable en la història. El ser nacional s'eternitza i el relat històric esdevé la crònica de la manifestació d'aquest ser eternitzat, expressat ja a través dels pobladors més antics del territori. La construcció *presentista* de la nació es projecta doncs en el passat per tal de poder-la projectar en el futur. Per Marfany, “la història dels nacionalistes no és en realitat història i és comprensible que no ho sigui: la història és, per definició, canvi i contingència i la nació és, també per definició, immutable i essencial.”⁹⁹

El territori, la terra, esdevé un element determinant per a la definició d'aquest ésser col·lectiu. La terra defineix la personalitat col·lectiva. Segons Marfany, “*explícitament o*

98 J. L. Marfany, *Aspectes del Modernisme*, op. cit., p. 100.

99 J. L. Marfany, *La cultura del catalanisme*, op. cit., p. 201.

implícitament, totes les teoritzacions del nacionalisme català –com de qualsevol altre nacionalisme– reflecteixen la mateixa circularitat. (...) La terra fa la nació i la nació defineix la terra.”¹⁰⁰ Tornant a la terra, l'intel·lectual regeneracionista pensa que retroba l'essència de la personalitat col·lectiva; submergint-se en la terra pensa que pot trobar aquesta essència atàvica que definia el ser nacional. La terra, el medi, ja no és vist únicament com un determinant en la formació d'una cultura (en un sentit positivista taineà), sinó com una entitat de la qual emana el ser nacional, l'ànima nacional, principi rector de la vida del poble. L'*ànima nacional* esdevé un concepte clau en la definició del nacionalisme essencialista: un ser col·lectiu necessàriament heterogeni esdevingut uniforme, subjectivitzat, moralitzat, havia de tenir per força una ànima. Marfany posa de relleu però, que aquest interès per la terra com a reducte del qual emanaria l'essència nacional, l'ànima nacional, no és exclusiu, ni molt menys del modernisme català, ja que “*per les mateixes calendes –o, més ben dit, una mica més tard– els escriptors espanyols més o menys encertadament anomenats noventayochistas contribuiran a bastir, deliberadament o no, un nou nacionalisme espanyol sobre la base d'una retrobada alma castellana.*”¹⁰¹

En l'opinió de Marfany, aquesta recerca de la definició essencialista de la nació no té però necessàriament un sentit regressiu, nostàlgic, romàntic –que ja hem vist que és rebutjat de ple pels homes del modernisme–, sinó més aviat un sentit de modernització identitària: “*tot plegat ha de menar a una profunda transformació moral col·lectiva, a la creació d'un nou caràcter espanyol o català– que en bona part no serà més que una recuperació de les qualitats prístines.*”¹⁰² L'irracionalisme de conceptes tant difusos i poc precisos com essència, ànima, caràcter nacional feien d'aquesta nova identificació amb la nació quelcom difícilment discutible: la pertinença individual a la nació passava de ser merament contractual o plebiscitària –a través de la ciutadania– a esdevenir orgànica i espiritual: innegable. Com remarca el mateix Marfany, “*la consciència de nació és filla del sentiment i, com a tal, contra ella s'estavellen els febles arguments de la raó, la jurisdicció de la qual no arriba a les altures empíries de les veritats més pures, les que no es coneixen sinó que es senten.*”¹⁰³

Aparentment, aquest canvi de paradigma era la traducció més palpable del triomf de les tesis vitalistes i el qüestionament de la fe en la raó i el progrés. Segons Marfany, la

100 Ibid., p. 204.

101 J. L. Marfany, *Aspectes del Modernisme*, op. cit., p. 139.

102 Ibid., p. 100.

103 J. L. Marfany, *La cultura del catalanisme*, op. cit., p. 204..

definició d'aquest nacionalisme essencialista es podia entendre, en el mateix context programàtic del modernisme, com la traducció ideològica de la màxima de modernitzar la cultura. Dit en altres paraules, una cultura que aspirava a esdevenir moderna, europea, havia de tenir el recolzament ideològic d'un discurs nacionalista modern, europeu. A Europa prenia força la definició d'un model de nacionalisme irracional i essencialista, distanciat tant del model *rousseauunià* -basat en la idea del contracte social- com del model de Renan -basat en la idea de plebiscit quotidià. “*Si el Modernisme és el procés d'assimilació del país, i sobretot de la seva cultura, als standards europeus, el regeneracionisme constitueix en el fons l'intent concret de formació d'una imatge moderna de la nacionalitat, l'elaboració d'una ideologia nacionalista catalana adaptada als nous models.*”¹⁰⁴

Tanmateix, l'essencialisme es combinava encara, en moltes d'aquestes formulacions, amb l'organicisme de caire racial –que intentava recrear unes suposades bases científiques irrefutables que definissin l'existència del ser nacional- i amb la mateixa ideologia del progrés. Més que una superació del nacionalisme fonamentat en el positivisme, el modernisme assumeix altres referents ideològics i els solapa en una mena de calidoscopi teòric i ideològic. Més que un trencament clarament definit, hi ha una evolució discursiva a través de l'absorció de nous referents teòrics amb els que es reforça el discurs catalanista del modernisme, que deriva cap a formulacions inequívocament nacionalistes. En aquest sentit, Jordi Casassas remarca com a la darrera dècada del segle XIX la intel·lectualitat catalana va imposant a la premsa un llenguatge i unes argumentacions clarament nacionalistes, per bé que el concepte *nacionalisme* s'emprà més aviat poc. El llenguatge estava ja clarament influït per les noves corrents teòriques europees. “*El fons nou fou indubtablement nacionalista, malgrat que no s'emprà el terme: es parlava de raça (...), es parlava de fet biològic i es parlava de maduració definitiva del procés de cohesió del poble nacional representat per aquell vell sentiment de nacionalitat.*”¹⁰⁵

Paral·lelament, a Madrid es comença a manifestar també cap a les darreries del segle XIX, en els cercles intel·lectuals vinculats més o menys al concepte de *generació del 98*, la cerca de nous referents teòrics identitaris que acabarien desembocant en la formulació d'un model essencialista de nacionalisme espanyol. Però, tot i que l'esquelet

104 J. L. Marfany, *Aspectes del Modernisme*, op. cit., p. 114.

105 J. Casassas, “La història del terme *nacionalisme* en la política catalana”, J. Termes; J. Casassas (dirs), *El nacionalisme com a ideologia*, Proa: Barcelona, 1995, p. 68.

conceptual d'aquest nou nacionalisme que comencen a destil·lar els homes del 98 és semblant al que utilitzen els modernistes catalans –no en va estaven sotmesos a influències teòriques i filosòfiques semblants–, no es pot dir el mateix pel que fa a la forma que adopta. A diferència dels modernistes, el nacionalisme espanyol dels Unamuno, Azorín y Maeztu s'acaba recloent en una imatge melancòlica d'una Espanya contrària a la modernitat. El nacionalisme dels homes del 98 acaba girant l'esquena a la modernitat, malgrat les dèries de joventut que havien acostat alguns d'ells a l'obrerisme; malgrat, també, la influència exercida per un nacionalisme regeneracionista d'arrel krausista que es fixava l'objectiu prioritari de modernitzar Espanya. L'essencialisme nacionalista espanyol es reclou en la idealització contemplativa d'un paisatge castellà que expressa una situació d'endarreriment. L'ànima espanyola es pot trobar en la terra i, concretament, en el paisatge castellà. Espanya és presentada com l'antítesi de la modernitat pels homes del 98. Només així es pot explicar que, per exemple, Unamuno parli d'una Espanya *africanitzada* en oposició a la modernitat que representava Europa. L'oposició de contraris nacionals inclou també en el cas espanyol la negació de la modernitat que representava, per exemple, França, però també Catalunya. De totes formes, cal veure aquesta posició d'aparent antimodernitat bastida sobre aquestes oposicions en un sentit contradictori, com una via diferent a la modernitat. No es pot pas dir que homes com Unamuno fossin reaccionaris. La seva és més aviat una postura paradoxal: Espanya havia de trobar la seva pròpia modernitat a partir d'allò que la definia intrínsecament: la seva espiritualitat, el seu misticisme antimodern.

Aquesta disjuntiva que separa ambdós regeneracionismes s'ha de situar també en el context del debat sobre la decadència de les races llatines. La introducció del darwinisme social cap a les darreres dècades del segle XIX porta a un debat sobre la superioritat de certes *races*, les nòrdiques, sobre certes altres, les meridionals. L'oposició d'un nord industriós contra un sud endarrerit és presentat com una qüestió de superioritats racials. En aquest context, la idea de decadència de les races llatines s'accentua amb la derrota francesa de 1870 i amb la derrota espanyola de 1898. Aquesta consciència d'inferioritat fragmenta, segons Lily Litvak, la idea d'una unitat llatina (forjada a imatge i semblança del pangermanisme i del paneslavisme) i acaba portant els intel·lectuals a una reclusió nacionalista. Així, *“las derrotas de los países latinos propiciaron, a menudo en contra del panlatinismo, una reacción nacionalista. La esperanza de un renacimiento latino cedió paso, para muchos, a la posibilidad de salvación dentro de un ámbito puramente nacional. Muchos intelectuales y escritores*

decidieron guardarse de influencias extranjeras y buscar en su historia, en las instituciones nacionales, en la psicología de su propia nación, en sus raíces folklóricas, la solución para los males de su país.”¹⁰⁶ Aquest diagnòstic sembla però que s’avé millor amb els homes del 98 que no pas amb els homes del modernisme, que insistien, com Pompeu Gener, en utilitzar una suposada filiació racial ària dels catalans per tal de reforçar el sentiment de diferenciació respecte a Castella, però, sobretot, per a justificar una emulació i una convergència amb els països europeus més avançats. Els modernistes aspiraven, en definitiva, a incloure Catalunya dins del que ells anomenaven una Europa moderna, expansiva i vital, no pas a aïllar-la de forma autàrquica.

En definitiva, la reacció nacionalista dels homes del 98 s’explicaria en part per un rebuig a la idea de la decadència de les races llatines i per un rebuig també a un imaginari modernista que s’emmirallava en el nord. Per la seva part, també a Catalunya el noucentisme acabaria recuperant bona part d’aquesta idea llatinista a través del seu classicisme pompós, esvaint els boirosos paisatges nòrdics en què s’emmiralla un cert modernisme. Tanmateix, no es pot dir de forma rotunda que aquesta divergència estètica marqui un mur de separació entre unes tendències i altres. De fet, els intel·lectuals modernistes del canvi de segle no són pas aliens a la recerca d’aquest essencialisme nacional, com s’ha vist. El tret distintiu el defineix, més aviat, el marc simbòlic en el que s’inscriu aquesta recerca: en el cas hispànic hi ha un replegament evident i una desconexió respecte d’Europa; en el cas català hi ha un intent de definició d’un nacionalisme expansiu a imatge i semblança dels nacionalismes europeus, tot i que amb unes limitacions i contradiccions més que evidents.

Com a bons regeneracionistes, els modernistes defineixen un nacionalisme que contraposa el concepte d’albada –associat al projecte catalanista– al de decadència –que encarna, òbviament, l’Espanya negra. Conceptes com vida, energia i joventut son a l’ordre del dia i defineixen un sentiment catalanista que oposa la vitalitat de la nació catalana a la podridura de l’estat espanyol, que es defineix no com una nació formada per regions amb personalitat històrica, sinó com un agregat polític –artificial– de nacions. Segons Marfany, el concepte central que defineix el regeneracionisme modernista és vida, *“perquè això és el que és el catalanisme al capdavant, una manifestació enèrgica de vida, vida ascendent. És vida perquè Catalunya és viva dintre d’una Espanya moribunda, certificada com a tal pels metges de la diplomàcia*

106 L. Litvak, *España 1900, Modernismo, anarquismo y fin de siglo*, Anthropos: Barcelona, 1990, p. 177.

internacional.”¹⁰⁷ Tanmateix, darrera del simbolisme d’aquest llenguatge hi ha l’oposició de la nació (com a força viva en constant evolució) a l’estat (com a agregat artificial anquilosat). “*El catalanisme és vida perquè no és sinó la manifestació de la lluita de la nació natural contra l’estat artificial.*”¹⁰⁸

El regeneracionisme modernista de la darrera època, com remarca M. J. McCarthy, condueix el projecte de modernització i europeïtzació cultural cap a la definició d’un projecte clarament nacionalista. Però si bé la tendència gairebé intrínseca del nacionalisme és la legitimació d’unes estructures estatals –existents o futures–, el nacionalisme modernista s’aparta d’aquests esquemes. En absència d’unes estructures polítiques que endeguessin aquest procés de nacionalització i d’una burgesia disposada a donar-hi suport, el regeneracionisme modernista acaba prenent tots els aires d’una acció voluntarista d’una societat civil encapçalada per la intel·lectualitat. Com a conseqüència d’aquest fet, la intel·lectualitat modernista es veu involucrada plenament en la creació d’una mitologia nacionalista que no tenia, però, un sentit estatalitzant. “*From this alliance of political and cultural motives emerges the explanation not only of some of the more baffling aspects of the incorporation of foreign ideas into Catalan culture but also of the lines along which nationalist mythology developed among a small but vociferous section of intellectuals.*”¹⁰⁹ Del voluntarisme vinculat a la intel·lectualitat regeneracionista catalana neix clarament una actitud elitista que beu dels *Heroes* de Thomas Carlyle i del *Zarathustra* nietzschia. Aquest elitisme es caracteritza per una barreja de menyspreu i terror davant la puixança de la societat de masses. Contra la massa, l’intel·lectual pretén erigir-se com el guia natural de la societat. Com exposa el mateix McCarthy, aquest elitisme –que podia caure fàcilment en actituds autoritàries– del modernisme demostrava “*the fear of the nightmare of the rise of the masses and the belief that a benevolent (or iron-fisted) minority could effect national salvation, indeed forge a nation and culture.*”¹¹⁰

Tanmateix, aquest elitisme no desemboca pas en la definició d’un projecte estatista, ja que el regeneracionisme modernista s’inhibeix clarament en aquest aspecte. La regeneració pivotava sobre la societat gairebé en un sentit finalista. Enric Ucelay defineix clarament la importància del concepte de societat civil a Catalunya, concepte

107 J. L. Marfany. *La cultura del catalanisme*, op. cit., p. 239.

108 Ibid., p. 239.

109 M.J. McCarthy, “Catalan modernisme, messianism and nationalist myths”, *Bulletin of Hispanic Studies*, 52, Octubre 1975, p. 383

110 Ibid., p. 388.

que s'oposa al d'estat burocràtic que encarnava Madrid. El regeneracionisme català dels modernistes es llença doncs a la conquesta i transformació voluntarista d'aquesta societat civil, no pas a un projecte polític de paràmetres estatals. *“En la circunstancia barcelonesa, como centro económico de España, carente, sin embargo, de una dimensión administrativa como Madrid, el modelo ideal se estableció en la empresa privada, el asociacionismo de la sociedad civil, en vez del patrón estatal, venido lógicamente del núcleo rector de la burocracia: se planteaban, pues, dos modelos contrapuestos de profesionalización, con todo lo que ello implicaba.”*¹¹¹

La societat civil catalana oferia suposadament un model de funcionament harmònic en el qual l'ascens meritocràtic era possible; tot el contrari que el model burocràtic que oferia Madrid. Podem entendre doncs que l'intel·lectual modernista acabi adoptant, en el seu camí cap a la subordinació política, un discurs plenament mesocràtic –com sosté el darrer Marfany- que tendia a menysprear la noció d'estat tot i contraposant-la a una societat civil catalana que oferia un model de dinamisme social, però també un model de nació pura, sostreta de qualsevol limitació burocràtica. La societat civil catalana, en definitiva, s'idealitza oposant-la a un estat espanyol que encarna els valors que el regeneracionisme modernista pretenia eradicar: encarcament polític, burocràcia, corrupció. L'estat (espanyol) es tendia a concebre com un fre al dinamisme que encarnava la societat civil (catalana), en un sentit gairebé spencerià. Val a dir que aquest esquema és reproduït tant pels intel·lectuals modernistes que s'apropen més a l'anarquisme o al federalisme (com ara Brossa, Coromines o Gener), com pels catalanistes conservadors.

Fins i tot les expressions més elitistes de la intel·lectualitat, com ara la que elabora Pompeu Gener a partir del concepte de *supernacionals*, són matisades davant la importància atorgada a la societat civil. Així, el superhome nietzschian acaba adquirint en la versió de Pompeu Gener –i del modernisme en general- un paper de guia per a l'elevació de les classes populars. Així ho entén Enric Ucelay da Cal, segons el qual *“La simpatía de Peius por la sociedad civil y su recelo del poder hicieron que su especial perspectiva evitara la crudeza despreciativa del Übermensch nietzscheano por el vulgo, y predicara un superhombre bondadoso, dispuesto a elevar al pueblo de su ignorancia.”*¹¹² Mostra significativa d'aquesta preponderància societària -malgrat les formulacions aparentment racistes de la teoria de Gener- és la influència que aquest

111 E. Ucelay da Cal, *El imperialismo catalán*, Edhasa: Barcelona, 2003, p. 269.

112 Ibid., p. 274.

personatge desperta en àmbits anarquistes. Segons *Peius*, les principals rèmores a les que estava sotmesa la societat eren les dues institucions que havien bastit (i forçat) la unitat d'Espanya: la monarquia i l'Església: oposant frontalment l'artificialitat de l'estat a l'espontaneïtat de la societat civil catalana; l'acció intel·lectualment castrant de l'Església al floriment de la ciència, la cultura i l'art que es produiria incansablement en la societat catalana.

Segons Gener, l'autonomia era la característica intrínseca de la societat catalana. És per això que, tot i que defensa la consecució d'un règim autonòmic per a Catalunya, el que li interessa realment és facilitar el desenvolupament d'aquesta tendència a l'autonomia que s'expressaria en tots els àmbits de la societat catalana i, en aquest sentit, el seu discurs pren una correspondència curiosa amb l'anarquisme. És interessant constatar, a més, com la defensa de la cultura es fa des de la vinculació de la mateixa a les classes populars. Gener, com a bon intel·lectual, es situa de forma molt evident per sobre la massa, a la qual veu embrutida i ignorant; sobre la qual, cal afegir, pretén exercir una acció de tutela i guiatge. Tanmateix, s'ha de fer una precisió: Gener entén la cultura catalana en un sentit ampli, popular, i escapa a l'associació amb el mecenatge de la burgesia, a la que retreu durament la seva actitud mercantilista i curta de mires.

En contrast amb aquest regeneracionisme catalanista centrat en la societat, l'horitzó polític del regeneracionisme espanyol esdevé la reforma política de l'estat, malgrat que adopta una definició de la nació basada en el concepte essencialitzat de poble més que no pas en la definició liberal tradicional fonamentada en el contracte social i en la sobirania popular. L'existència d'unes estructures estatals condiona el discurs nacionalista espanyol de tall essencialista a canalitzar-se políticament cap a la reforma de l'estat. Si el nacionalisme català té una llibertat absoluta de formació del seu credo, davant l'absència d'unes institucions que poguessin ser considerades com a nacionals, el nacionalisme espanyol es veu condicionat a la pràctica per l'existència de l'aparell estatal, per molt que articuli el seu discurs apel·lant a les forces vives de la nació contra l'estat. El pas del nacionalisme liberal al nacionalisme essencialista, tot i l'aparent trencament, és més la culminació d'una evolució i d'un canvi de premisses que no pas una revisió dels principis forts sobre els quals es basava la concepció de nació espanyola. Com remarca Juan-Sinísio Pérez Garzón, aquesta evolució es produeix tot al llarg del segle XIX. *“Así, entre progresistas y moderados se solapan tales planteamientos, aunque con el paso del siglo adquieren predominio los contenidos esencialistas para hacer natural e inmutable la nueva realidad política del Estado*

liberal. (...) Pasaron, pues, a un segundo plano los contenidos más específicos de la nación-contrato de ciudadanos libres e iguales.”¹¹³ El que fan les darreres tendències filosòfiques vitalistes del segle XIX és reforçar aquest essencialisme sense que per això hi hagi ruptures substancials. “*Los teorizadores de este viraje del nacionalismo fueron sobre todo ensayistas, novelistas y periodistas. Exaltaron un nosotros siempre tautológico y dramatizado, ya por la amenaza de otros, ya por la exigencia de preservar y salvar al auténtico y originario nosotros.*”¹¹⁴

Cal destacar el paper realitzat en la fonamentació més o menys científica d'aquest espanyolisme essencialista per part dels krausistes de la I.L.E. De fet, l'organicisme krausista ja venia elaborant una concepció biologitzant, basada en una peculiar interpretació positivista de la nació espanyola. Tot i que aquest positivisme un xic ingenu es veu clarament desbordat a finals del segle XIX, cal tenir en compte el pòsit krausista en els intel·lectuals espanyols del període estudiat. De forma especial, l'historiador Rafael Altamira emprengué una tasca de construcció historiogràfica des de paràmetres clarament essencialistes que pivotaven entorn del concepte de psicologia nacional.¹¹⁵ La història manifestaria segons Altamira un suposat caràcter psicològic col·lectiu del poble espanyol. La tasca primordial de l'historiador havia de ser cercar aquestes manifestacions amb un fi clarament patriòtic: recuperar els valors essencials de la nació espanyola per tal de regenerar-la. Segons José Álvarez Junco, “*The main aim of these historical products was to lay the foundations of the liberal state, which was going to undertake the program of political and social modernization of the country. Their basic idea was that through history one could picture the nation as slowly emerging and asserting itself in the territory of a sovereign state. From history one could also grasp the essence of the nation, the nation's spirit, its distinctive civilization, which is the result of its unique history, culture and geographical profile, from which derived a set of moral prescriptions for individual and collective life.*”¹¹⁶ L'horitzó últim d'aquesta retòrica nacionalista, d'aquesta cerca de l'essència nacional en una història que esdevé tautològica, era, òbviament, la intervenció en la reforma de l'estat. L'intel·lectual,

113 J. S. Pérez Garzón “El nacionalismo español en sus orígenes: factores de configuración” *Ayer*, 35, 1999, p. 59.

114 J. S. Pérez Garzón, “España. De nacionalismo de Estado a esencia cultural”, C. Taibo (dir), *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*, Catarata: Madrid, 2007, p. 69.

115 Veure: R. Altamira, *Psicología del pueblo español*, Biblioteca Nueva: Madrid, 1997. [1902]

116 J. Álvarez Junco, “The Nation-Building Process in Nineteenth-Century Spain”, *Nationalism and the nation in the Iberian Peninsula*, op. cit., p. 97.

l'home de cultura o de ciència, oblidat injustament pel poder, tenia a les seves mans les claus de la salvació pàtria.

Els elements definitoris del nacionalisme essencialista, del procés de caracterització del ser nacional, es basen doncs a partir de les darreries del segle XIX en la diferenciació caracterològica, en la construcció de psicologies col·lectives i en l'associació del ser nacional a un territori, a una terra de la qual emana de forma gairebé natural aquest ser nacional. Tanmateix, aquesta definició essencialista de la nació no deriva necessàriament, en el cas català, cap a un trencament amb Espanya. La confluència del modernisme regeneracionista amb el catalanisme polític, sobretot a partir dels primers anys del segle XX, evita probablement que el primer prengui vies clarament separatistes. És difícil discernir fins a quin punt el catalanisme conservador actua com a fre d'aquesta afirmació nacional o bé fins a quin punt els propis intel·lectuals modernistes partien d'una cultura política de llarga durada que els impedia donar aquest pas. En tot cas però, és destacable que el regeneracionisme català encabeixi, gairebé en tots els casos, el ser nacional català i el seu desenvolupament ple en una Espanya transformada, regenerada podríem dir segons el seu mateix llenguatge. Arribats a aquest punt, cal qüestionar quin és realment pels diferents intel·lectuals catalans el ser nacional susceptible de ser regenerat.

És en Joan Maragall en qui trobem més clarament expressat aquesta combinació de regeneracionisme català i espanyol. El regeneracionisme maragallià no només insisteix en la idea de la regeneració de Catalunya, sinó en la idea de Catalunya com a instrument regenerador d'Espanya, tal com ja havia apuntat lleugerament Valentí Almirall. Anàlogament a la funció salvífica de l'intel·lectual, Maragall defineix la necessitat ineluctable d'aquest procés intervencionista i salvador de Catalunya sobre Espanya. No cal dir que aquest ideari -regeneracionista i intervencionista alhora- seria acollit de forma favorable per la burgesia catalana, ja que permetia resoldre totes les seves contradiccions nacionals i de classe. Segons Joan Lluís Marfany, *“aquella contradicció, doncs, cal acceptar-la com una important dada històrica, com una clara manifestació d'unes vacil·lacions i unes ambigüitats que són les de la classe hegemònica catalana: l'impuls nacionalista radical, d'una banda, tots els lligams d'interessos –i fonamentalment la conservació del mercat- amb Espanya, de l'altra.”*¹¹⁷

117 J. L. Marfany, *Aspectes del Modernisme*, op. cit., p. 109.

Tanmateix, el mateix Marfany destaca a *La cultura del catalanisme*, en contradicció amb aquestes sinergies regeneracionistes entre Catalunya i Espanya, la radicalització de les postures anticastellanes com a conseqüència de la radicalització del discurs identitari a partir de bases racials: “*A partir de les afirmacions de l’existència de diferències racials, el catalanisme es va anar fent molt de pressa violentament anticastellà i manifestant aquest anticastellanisme de maneres cada cop més ofensives.*”¹¹⁸ Així i tot, cal matisar la potència i la centralitat d’aquest anticastellanisme en el discurs catalanista, tal com s’encarrega de fer el propi Marfany. Aquest es dirigeix sobretot contra el funcionari –vist de forma molt simplista com l’encarnació del buròcrata al servei d’un estat parasitari-, més que contra la immigració obrera, que per llavors era més aviat minsa. Més que una postura racista doncs, l’anticastellanisme semblava traduir aquesta aversió a l’estat, al qual s’oposava la fortalesa de la societat civil catalana, suposadament vinculada a través de llaços de fraternitat comunitària.

Per la seva banda, Horst Hina destaca no només les sinergies del regeneracionisme maragallià amb el regeneracionisme espanyol, sinó també una semblança en el llenguatge: “*Maragall interpreta el catalanismo con un lenguaje que tiene un parentesco (el cual no pasa inadvertido) con el vocabulario regeneracionista de los escritores de la generación del 98.*”¹¹⁹. Aquest llenguatge es caracteritza pel seu vitalisme i pel seu essencialisme: la nació es fonamenta en termes irracionals, en el terreny de l’arcà, del sentiment, d’una força vital volitiva; com a ens orgànic, la nació està sotmesa a decadències, a renaixements, a palingenèsies. El catalanisme de Maragall, superat el seu separatisme intel·lectual després del canvi de segle, es tradueix progressivament en un regeneracionisme d’horitzó espanyol i de base federal: Catalunya passa a ser l’instrument indispensable per a la regeneració d’Espanya. El regeneracionisme maragallià permetia doncs realitzar dues regeneracions alhora: Catalunya es regenerava tot regenerant Espanya i Espanya es regenerava a partir del lideratge de Catalunya. “*El catalanismo debe ser [per Maragall] una palingenesia nacional, un renacimiento de España después de una larga tiniebla de muerte.*”¹²⁰

No cal dir que, amb l’assumpció d’aquest discurs, Maragall s’acabaria entenent a la perfecció amb el regeneracionisme espanyol i, especialment, amb Miguel de Unamuno, amb qui el poeta català manté una profunda relació. Segons Hina, Maragall oposa a la

118 J. L. Marfany. *La cultura del catalanisme*, op. cit., p. 206.

119 H. Hina, *Castilla y Cataluña en el debate cultural, 1714-1939*, Península: Barcelona, 1985, p. 253.

120 Ibid, p. 254.

demagògia de l'estat de la restauració les forces vives d'Espanya. Aquestes es trobaven, tant per Maragall com per Unamuno, en les regions. La diferència entre ambdós és que el català focalitza la realització de la regeneració nacional provinent d'aquestes forces vives en l'horitzó polític d'una Espanya de tall federal que acaba sintetitzant en un ideari iberista, mentre que el basc utilitza l'iberisme i el regionalisme com una corretja de transmissió per tal d'arribar a la forja d'una Espanya realment unitària i castellana. Segons Unamuno, Castella havia forçat la unitat d'Espanya i una unió forçada era necessàriament falsa: del que es tractava era d'incorporar voluntàriament les energies de les regions al projecte unitari que havia iniciat Castella. En definitiva, l'entesa tampoc era a llarg termini possible: Maragall afirma una Espanya pluralista; Unamuno una Espanya realment (vitalment, podríem dir) unitària.

Segons Horst Hina, en el regeneracionisme iberista de Maragall cal veure-hi també una certa divergència amb el discurs nacionalista acceptat per la burgesia catalana, sobretot en la seva vessant més *imperialista* i intervencionista: “*La evolución de Maragall, en contraste creciente con el instinto de su clase, abrazará la utopía de una comunidad de pueblos ibéricos en lugar de una aspiración hegemónica catalana, seguramente por reconocer cada vez más claramente que la burguesía catalana no sería capaz de una posición hegemónica en España y que la posición catalana moderna sólo podría apoyarse en la alianza con los restantes pueblos ibéricos (no hegemónicos).*”¹²¹ Si bé és cert que Maragall actua cada cop més per lliure i que s'acaba aïllant d'un catalanisme conservador hegemònic que adoptava un nacionalisme discursivament expansiu, basat en la idea teòrica d'imperialisme, no podem perdre de vista però que el seu regeneracionisme es trobava immers en les mateixes contradiccions que aquest. La síntesi maragalliana integra la regeneració catalana en la formulació d'una Espanya nova, però aquesta actitud no és tan diferent a la del nacionalisme vitalista formulat per la intel·lectualitat catalana modernista, ni tampoc a la de l'imperialisme de Prat de la Riba i Eugeni d'Ors.

Tot i l'anticastellanisme i la formulació d'una idea expansiva de la nació catalana, el catalanisme en el seu conjunt –i la intel·lectualitat catalanista en particular– no emprèn durant aquests anys un camí coherentment separatista: ni en el context d'un projecte polític, ni en un plantejament purament teòric. El separatisme acaba esdevenint una llunyana amenaça, poc creïble en realitat –des del moment en que els mateixos que la

121 Ibid., p. 266.

formulaven se'n declaraven poc partidaris-, que actuava com un factor d'advertència: si no s'escoltaven les reivindicacions catalanes, Espanya podia veure's reduïda a Castella. Cal notar però que precisament les reivindicacions catalanes s'inscrivien clarament en una reformulació d'Espanya, no pas en un trencament polític. La intel·lectualitat estava en camí de subordinar el seu discurs a les necessitats d'una burgesia catalana que no estava ni molt menys interessada en una ruptura de Catalunya amb l'estat espanyol.

Sembla que és més aviat la data simbòlica del 98 la que marca una fractura en la trajectòria ideològica de l'avantguarda modernista catalana, tal com remarca Víctor Martínez Gil. Fins aquesta data, la intel·lectualitat evolucionava en la definició d'un catalanisme vitalista, de tall messiànic i clarament elitista, que oposava frontalment l'afirmació nacional catalana a una Espanya morta. La regeneració de Catalunya passava per ella mateixa i, en tot cas, per una convergència amb Europa i una separació mental, cultural i en últim terme política respecte a Espanya. Segons Martínez Gil, *“podem dir, per tant, que entre 1892 i 1898, els modernistes dibuixen una idea de Catalunya totalment oblidada d'Espanya i, per tant, de la Península Ibèrica. Són autonomistes radicals i tota la seva ideologia geopolítica se sustenta al damunt d'una oposició fonamental: Catalunya és, per definició, no hispànica. A partir d'aquí, tendiran a admetre un ideal federalista europeu, però tampoc no tindran gaires problemes per a admetre una possible solució independentista per al problema català, justificada per l'ascendència no hispànica del Principat.”*¹²²

Martínez Gil sosté -com primerament fa Marfany- que és l'absorció del modernisme per part del catalanisme polític el que provoca un trencament discursiu en el modernisme que en últim terme evita la formulació d'un nacionalisme clarament secessionista. En tot cas, sigui per absorció o sigui per confluència, la integració de la intel·lectualitat catalana en un catalanisme que ja era plenament acceptat per bona part de la burgesia catalana suposaria una moderació evident del seu discurs nacional. Si la radicalització de la diferenciació cultural havia portat fins i tot a una racialització -com a mínim en els termes- d'aquesta, a partir de la crisi de 1898 s'inicia un punt d'inflexió. El trencament amb Espanya no s'havia de produir des del moment en què hi havia una burgesia interessada alhora a sostenir un projecte polític catalanista i a consolidar Espanya com el seu mercat prioritari. Era necessària una conciliació de l'oposició caracterològica i aquesta es realitza, segons Martínez Gil, a partir de la idea de

122 V. Martínez Gil, *El naixement de l'iberisme catalanista*, Curial: Barcelona, 1997, p. 68.

llatinisme, que assumeix ja de forma plena el classicisme noucentista. “*El llatinisme, recollit com una herència del segle XIX, es convertirà en l’ideari capaç de superar el menyspreu envers la nació castellana: llatina (i, per tant, ària) i ja no semita (o ja no tan sols semita). Tot i que el catalanisme no abandonarà mai el seu menyspreu racista envers els castellans, sí que és cert que les formulacions llatinistes, que passaran a ser majoritàries, cercaran llaços comuns entre les nacions peninsulars (encara que la catalana sempre sigui superior) que serveixin com a suport a l’antiseperatisme. El llatinisme serà vist com una manera per a continuar lligats amb Espanya sense ser espanyols, i en aquest sentit cal considerar-lo un plantejament de fons nacionalista, ja que evita la subordinació regionalitzadora de Catalunya.*”¹²³ La contradicció estava doncs en camí de resolució: si l’intervencionisme català a la regeneració d’Espanya permetia desplaçar l’amenaça de la separació i unir els interessos de la burgesia catalana al catalanisme polític, la idea de llatinisme permetia contrarestar els efectes provocats per una diferenciació cultural que havia utilitzat els conceptes racials per tal de reforçar-la i fer-la irreconciliable.

Ara bé: ¿com reben els regeneracionistes espanyols aquest intervencionisme català? Horst Hina sosté l’existència d’una verdadera comunió d’interessos -sense cap mena de dubte sobrevalorant la importància del regeneracionisme maragallià- entre la intel·lectualitat catalana i castellana en els anys immediatament posteriors al *desastre*. Uns i altres s’avindrien temporalment a considerar que el subjecte col·lectiu susceptible i necessitat de ser regenerat havia de ser Espanya: “*Salvar a España es la misión que se han propuesto estas literaturas mediante la búsqueda de las múltiples y también escondidas fuerzas del país. (...) La regeneración de España es, de hecho, lo que reclama la literatura a uno y otro lado del Ebro.*”¹²⁴ Si bé és cert que hi ha una intensa relació que no es pot obviar entre els homes del 98 i la major part dels intel·lectuals representatius del modernisme català, no és menys cert que aquesta relació es configura a partir d’interessos comuns. Entre aquests, la marginació de la intel·lectualitat per part del poder hi jugava un paper molt rellevant. És doncs més aventurat sostenir que uns i altres tenien com a punt central d’interès la regeneració d’Espanya. Encara més: es pot sostenir que el regeneracionisme espanyol dels intel·lectuals catalanistes, més que d’una convicció profunda, naixia de les seves pròpies contradiccions i dubtes alhora de portar a la pràctica política el que era clarament una afirmació nacional a través de la teoria. És

123 Ibid., p. 82-83.

124 H. Hina, *Castilla y Cataluña en el debate cultural, 1714-1939*, op. cit., p. 339.

per aquestes contradiccions i dubtes que el nacionalisme més intel·lectualitzat, per tal d'evitar les acusacions de separatisme, tendeix a desembocar en un regeneracionisme d'horitzons espanyols. En aquest sentit, no només és la subordinació del catalanisme genèric a un horitzó burgès, sinó també les pròpies limitacions burgeses de l'intel·lectual català el que l'impedeixen fer el pas cap al separatisme polític. L'exacerbació fins i tot racial del discurs identitari, clarament instrumental, no conduïa pas a un horitzó separatista, sinó simplement a reforçar la justificació d'un subjecte col·lectiu català que pogués participar com a actor polític amb veu pròpia en el marc espanyol. L'acceptació del marc polític espanyol es produeix inevitablement perquè l'intel·lectual, malgrat el seu abrandat elitisme verbal, era totalment incapaç d'encapçalar cap projecte polític i, fins i tot, d'inspirar-lo. L'intel·lectual, en definitiva, necessitava un paraigües que acabaria trobant en el catalanisme polític de la Lliga. És per això que dubta i acaba acceptant, per inèrcia i per manca d'alternatives polítiques, la reformulació d'Espanya com un dels punts del seu programa de modernització cultural. Això sí, aquesta reformulació havia de passar per un intervencionisme català. Tot i l'acceptació de l'horitzó espanyol, no hi havia tampoc una pretensió d'aigualir una afirmació nacional radicalitzada a través de nous arguments diferenciadors: la intervenció com a subjecte col·lectiu de Catalunya a la regeneració d'Espanya era una bona manera de resoldre una contradicció aparentment difícil de conciliar.

Els homes del 98, més oberts a les noves tendències culturals que no pas els seus antecessors, com a mínim en els seus anys de joventut, reben l'intervencionisme catalanista amb una certa ambivalència. D'una banda, tenien una certa simpatia envers el modernisme català, ja que aquest havia propiciat la introducció de noves corrents artístiques i filosòfiques i la modernització del panorama cultural i intel·lectual català. No cal dir que desitjaven un procés de modernització anàleg en el cas castellà i una major influència catalana no era, en aquest sentit, del tot menyspreable. D'altra banda valoraven de forma positiva la idea de l'intervencionisme polític català només en tant que aquest podia permetre introduir una redefinició política d'un estat en crisi. Però la qüestió era en quin sentit s'havia de produir aquesta intervenció i fins a quin punt. Els intel·lectuals més receptius a aquesta intervenció catalana, com Unamuno, Maeztu, o Azorín, només podien entendre-la en un sentit anàleg al de la seva trajectòria intel·lectual. Tots tres d'origen no castellà, havien renunciat a qualsevol dèria regionalista i havien adoptat un marc espanyol d'actuació. El que pretenien quan afirmaven que s'havien d'incorporar les forces vives regionals a la nació (espanyola, cal

remarcar-ho) era que aquelles assumissin un marc d'actuació espanyola. El catalanisme només podia ser acceptat per la intel·lectualitat castellanitzada (i castellana, no cal dir-ho) si acceptava la premissa d'una Espanya castellana i unitària. Catalanitzar Espanya, tesi defensada per l'Unamuno d'aquests anys, significava incorporar el dinamisme cultural i polític català a la vida espanyola. Fent una analogia biològica, Unamuno parlava d'una fagocitosis de Catalunya per part d'Espanya, mentre que els regeneracionistes catalanistes parlaven de que Catalunya fecundés Espanya. La incorporació de Catalunya a Espanya havia de comportar una renúncia als trets culturals propis; aquesta incorporació es faria doncs en castellà, tal com remarca el mateix Unamuno en la seva visita a Barcelona l'octubre de 1906 a la seva difosa analogia del màuser i l'espigarda amb el castellà i el català: *“Sí, muy noble, es una cosa absolutamente respetable y culta el respeto a una lengua en que han vivido todos los antepasados; pero, ay!, es como una gloriosa espigarda conservada en una familia: cuando los demás vienen con máuseres es una locura querer defenderse con la espigarda.”*¹²⁵

Els homes del 98 veieren la renovació cultural modernista amb una barreja d'admiració i hostilitat. Admiraren el modernisme català en tant que aquest suposava un intens procés de renovació cultural i d'introducció de novetats en tots els camps de l'art, la cultura i el pensament; reaccionaren contra el modernisme català quan veieren que aquest anava massa lluny en les seves pretensions de crear un centre cultural autònom a Barcelona i, sobretot, en català; en les seves pretensions, doncs, de forjar una cultura nacional que, òbviament, trencava la unitat cultural espanyola que ells pretenien bastir a partir de la seva idea de regeneració. Com remarca Horst Hina, *“Se ha hablado, no sin razón, de una imagen de España esencialista, y este concepto puede tomarse verdaderamente en su significado teológico. Quizá para esta literatura nada es más importante que su lengua: la lengua española universal, garante de grandeza pasada y futura. Ya no podía quedar sitio para una lengua cultural catalana en España.”*¹²⁶ Així doncs, els homes del 98 s'armaven amb un fort essencialisme nacional espanyol que xocava frontalment contra la definició igualment essencialista d'un catalanisme que s'oposava a l'assimilació espanyola de Catalunya: el seu nacionalisme espanyol era contrari a qualsevol redefinició d'Espanya que en matisés la seva essència culturalment

125 M. de Unamuno, “Solidaridad Española”, *Obras Completas*, vol. VII Vergara: Barcelona, 1958, p. 751.

126 H. Hina, *Castilla y Cataluña en el debate cultural, 1714-1939*, p. 339-340.

castellana. L'entesa a llarg termini, més enllà de punts d'acord puntuals, no era pas possible.

D'altra banda, a més, el discurs sobre la suposada superioritat catalana i les pretensions d'*hegemonia* del modernisme català eren acollides amb progressiva animadversió, sobretot pels cercles intel·lectuals madrilenys més estretament vinculats al poder. Els mateixos homes del 98 canvien la primerenca actitud condescendent envers el catalanisme i el modernisme cap a una postura simplement centralista i condescendent envers el poder. Així ho entén Enric Ucelay, per a qui, "*ir dando vueltas a conceptos como hegemonía sin precisión alguna, acompañados de afirmaciones sobre la evidente superioridad inherente de los catalanes ante la degeneración hispana que les rodeaba y les retardaba, era un pasatiempo, por decirlo claramente, explosivo. El riesgo era mayor en la medida que el españolismo tomaba cuerpo social, con lo que muchos podían entender la mera afirmación de la disparidad lingüística como una amenaza (un separatismo lingüístico) a la unidad colectiva vista desde la acumulativa lógica histórica del Estado.*"¹²⁷ Aquesta hostilitat manifesta acabaria configurant un fort discurs catalanofòbic, una de les claus de volta del nacionalisme espanyol contemporani.

127 E. Ucelay da Cal, *El imperialismo catalán*, op. cit., p. 270.

5. El catalanisme ètnic de Pompeu Gener

Un cop fetes les consideracions necessàries sobre el procés de nacionalització i la codificació del llenguatge nacionalista a Catalunya i Espanya durant les darreres dècades del segle XIX i els primers anys del XX, en aquest capítol entraré a fons en l'anàlisi de les concepcions catalanistes que elabora Pompeu Gener, especialment a *Herejías*, del 1887, *La cuestión catalana*, del 1903, i els successius articles que publica a *Juventut*. Les tesis de Gener referents a la qüestió nacional no s'han d'entendre però com un fet singular, sinó que s'han de situar en el marc d'un debat intel·lectual relacionat amb la consolidació transversal d'una cosmovisió catalanista, amb la penetració d'unes determinades corrents teòriques que fonamentaven aquesta cosmovisió i, també, amb unes determinades tradicions historiogràfiques autòctones que projectaven en la història de Catalunya una dinàmica autònoma, pròpia, diferenciada.

En aquest capítol dibuixaré els principis teòrics que sustenten el nacionalisme de Gener, amalgama extremament complexa de positivisme, materialisme racista, evolucionisme i vitalisme. Seguidament exploraré la caracterització que a partir d'aquests fonaments teòrics elabora del caràcter català i del castellà, de les seves dinàmiques històriques i sociològiques autònomes i essencialment diferenciades.

Nacionalisme, racisme i ciència

La teorització de Pompeu Gener al voltant del fet nacional i, de forma especial, sobre el conflicte Catalunya-Espanya es reproduïx bàsicament en dues obres. La primera, *Herejías* (1887), desperta una agra polèmica pel seu to provocatiu i el seu embolcall científic positivista. La segona, *La Cuestión Catalana*, publicada inicialment en forma d'articles a la revista madrilenya *Nuestro Tiempo* durant el 1903, és una revisió d'*Herejías* a la llum de les darreres tendències teòriques vitalistes i del creixement del moviment catalanista a partir del tombant de segle. Tanmateix, els plantejaments teòrics sobre els quals estan fonamentades aquestes dues obres travessen la seva trajectòria intel·lectual ja des dels seus inicis. En aquest sentit, el seu anàlisi del fet nacional s'ha de relacionar amb els estudis primerencs que elabora sobre el cristianisme, les religions i les civilitzacions antigues, amb un marcat to historicista i dessacralitzant. La pauta dibuixada per la seva primera gran obra, *La mort et le Diable* (1880), prologada per

Émile Littré i dedicada a Ernest Renan, es deixa notar en la concepció que Pompeu Gener reproduceix dels agregats socials i nacionals en les seves obres posteriors. En aquesta concepció cal tenir en compte sobretot dues influències de l'historicisme d'arrel positivista: el dualisme d'Ernest Renan en l'estudi de la història de les civilitzacions i el determinisme d'Hippolyte Taine en els seus estudis historiogràfics i literaris. Segons Renan, amb un biaix descaradament etnocèntric, la història de la civilització es redueix en darrera instància a una lluita entre races àries i semítiques que representarien a grans trets una oposició entre els elements progressius i regressius de la humanitat. Segons Taine, els esdeveniments històrics vindrien determinats per lleis equivalents a les del món natural que és possible escatir: així, cada fet històric dependria de tres condicions: el medi, la raça i el moment.

Més que una aportació original, l'estudi de les civilitzacions i religions de la humanitat que elabora Pompeu Gener entre finals de la dècada dels 70 i mitjans de la dècada dels 80 del segle XIX constitueix una síntesi de les darreres tendències historicistes del positivisme, amb un marcat to cientista (la ciència no només té els seus avantatges epistemològics i metodològics, sinó que la seva hegemonia constitueix un punt d'arribada en l'evolució de la humanitat), eurocèntric (Europa és la veritable i única punta de llança de l'evolució humana) i teleològic (l'únic punt d'arribada de l'evolució de la humanitat és el model projectat per l'Europa capitalista). La importància d'aquests estudis queda ressaltada, a més, perquè representen la introducció a l'estat espanyol de l'historicisme i el determinisme positivistes, fins aleshores gairebé desconeguts, que suposen un desafiament en tota regla als paradigmes catòlic i krausista fins aleshores hegemònics¹. Fins a cert punt, els models teòrics introduïts per Gener representen una autèntica innovació en permetre analitzar la història dels pobles i civilitzacions a partir de criteris presumiblement científics. Per Gener i els seus mestres positivistes, els agregats socials i nacionals no sorgeixen del no res i era possible resseguir la seva formació històrica i les lleis que en determinen el seu desenvolupament a través de l'anàlisi científic. Aquest desenvolupament venia fonamentat sobretot en la idea del progrés ineluctable: tots els esdeveniments del passat prenen sentit en tant que contribuïen a la producció –més que a l'explicació– d'un present projectat en el futur que esdevé un veritable punt d'arribada obligatori. La necessitat històrica del progrés

¹Cal fer referència a l'estudi pioner que elabora Francisco M. Tubino amb paràmetres clarament positivistes, sobre la renaixença literària catalana. Veure: J. M. Domingo, "De literatura catalana en l'Espanya liberal: la *Historia del renacimiento literario contemporáneo* de Francisco M. Tubino (1879-1881)", *Estudis sobre el positivisme*, op. cit., p. 191-266

deixa completament de banda la contingència, l'aleatorietat, també els fets històrics que contradiuen o posen en qüestió aquesta necessitat inevitable, aquesta marxa ascendent dels fets vers una meta en què la història en majúscules finalitza.

Encara que a cada partida social, o política, els malvats guanyin i triomfin, i que la societat sembli passar d'una banda de lladres a una manada d'assassins, per més que a cada canvi d'institució, segueixi una horrible sèrie de felonies, no obstant els fins de l'espècie es realitzen. Un esdeveniment sembla que fa retrògrada la societat de varis segles, però el Progrés travessa les tempestes, i encara que s'enfonsi el vaixell en que ha pres passatge, ell, tot nedant, arriba més o menys tard a lloc. Les lleis contra la LLEI són impotents.²

Tanmateix, el paradigma positivista, per molt que se'n puguin ressaltar els biaixos i deficiències conceptuals, també permet separar la història dels grups socials del principi de la providència divina i del protagonisme de la voluntat i l'arbitrarietat associats al poder. Un dels motius per entendre l'èxit (i també la controvèrsia) que susciten les obres de Gener és que els seus estudis positivistes desacrediten una història fonamentada en criteris gairebé religiosos que veia en els textos sagrats veritables fonts d'autoritat i no pas textos susceptibles de ser estudiats i posats en context. D'altra banda, la introducció del paradigma positivista propicia un canvi de perspectiva, en funció de la qual la història dels grups nacionals ja no ve marcada únicament per la voluntat subjectiva dels personatges històrics, sinó per factors molt més generals que és possible estudiar. Si l'existència de la nació era un factor independent dels poder polític, en el cas català aquesta separació permetia una potencial superació dels prejudicis sobre la història pròpia, una valoració positiva del paper històric i present que pertocava a Catalunya com a nació sense estat, sense aparell institucional i de poder. Tot i aquesta nova concepció historicista basada en el procés i no en la voluntat dels individus històrics, Gener atorga un cert protagonisme a les grans individualitats en el procés d'unificació de la nació. Són el que ell anomena els *generadors de la nacionalitat*: prínceps, guerrers, ciutadans, filòsofs, artistes, historiadors... personatges que encarnen l'ànima de la nació abans de ser unificada i normalment incompresos pels seus coetanis.

2 P. Gener, "L'evangeli de la vida. Somni prefaci", *Juventut*, Barcelona, 14 de juny de 1900, p. 279.

Durante esta unificación de elementos diversos en el mismo medio y con el mismo género de vida, surgen, por encima de las demás, ciertas individualidades que son, por decirlo así, los generadores de la nacionalidad.³

Així mateix, també la guerra i les revolucions determinarien la formació dels caràcters nacionals, creant-ne uns i desfent-ne altres. Tanmateix, el paradigma positivista del qual parteix Gener ja no fa dependre exclusivament la història dels capricis i vicissituds del poder polític: és la providència divina secularitzada, la idea del progrés necessari, el que governa la formació i creixement de les nacions, també la seva decadència. Els individus més avançats, els *generadors de nacionalitat*, no són més que enunciadors d'aquesta llei.

A aquestes influències metodològiques del positivisme de Taine i Renan, cal afegir-hi un embolcall considerablement evolucionista, que dona als textos de Gener una clara façana darwiniana. La nació és un producte social, sempre transitori i en contínua evolució, barreja de determinacions mediambientals, herències atàviques, caràcters col·lectius històricament formats i de condicionaments racials. Cal remarcar, en aquest sentit, en contrast amb certes conceptualitzacions deterministes i fixes dels grups nacionals, la seva inclinació a concebre les nacions com a ens oberts i fluids sotmesos de forma continuada al canvi.

Lo que hoy día se llama nación, considerado como uno de los varios organismos sociales jerárquicos, no es más que un producto transitorio, como todo, en la historia de la humanidad.⁴

La nació seria producte de sinergies que la formen i la modifiquen constantment, venint determinada per diversos elements (raça, sòl, llengua, religió, formes de govern, guerres, revolucions...), però sobretot per la llei de la lluita per l'existència. La nació, equiparada a un subjecte biològic, lluita amb les altres per la seva pròpia supervivència. Enmig d'aquesta lluita i de l'adaptació successiva que sostenen els diferents agregats socials i nacionals, cadascun es diferenciaria progressivament, perfeccionant els seus trets propis. La humanitat, per tant, no es perfeccionaria a través d'abstraccions generals (la mateixa idea d'humanitat, el cosmopolitisme), sinó a través de la concurrència de les races, els pobles, les nacions. Aquesta noció evolucionista aplicada als grups nacionals

3 P. Gener, "Herejías", *Cosas de España*, op. cit., p. 37

4 Ibid, p. 25

no deixava de ser una certa projecció en el plànol col·lectiu de la competència capitalista. Tanmateix, també hi trobem certes influències romàntiques. En efecte, en consonància amb una idea típicament herderiana, l'ànima d'una nació es caracteritzaria per una missió humana a acomplir: cada nació contribuiria al desenvolupament de la humanitat en base a l'accentuació de les seves qualitats i caràcter.

Una o varias tradiciones convergentes de ideas, de sentimientos, de aspiraciones, en una palabra, de manera de ser; una organización para su conservación y su progreso; una misión humana que cumplir, he aquí lo que constituye el alma de una nación.⁵

Tanmateix, si bé aquest marc conceptual emparenta clarament amb el socialdarwinisme, Gener evita derivar directament en postures nacionalistes extremes que justificuessin l'eradicació per la força de les nacions menys aptes en aquesta lluita per la supervivència. Més en sintonia amb el culturalisme inspirat en Herder, no hi hauria cap nació prescindible: totes les nacions amb la seva forma de ser serien, de fet, necessàries. Totes les nacions, en una sort de concepció orgànica, participarien de la forja del destí de la humanitat. Totes les nacions, a la seva vegada, passarien per diferents fases vitals: expansió, maduresa, decadència, mort. Els pobles es forjarien i desapareixerien per donar lloc a nacions amb un estadi superior de civilització i cultura.

El progrés es basa, segons Pompeu Gener, en dos principis *a priori* oposats que es concilien: en una diferenciació i en una convergència creixents entre les nacions que formen la humanitat. A través de l'afirmació dels caràcters nacionals propis, les nacions participarien a la seva manera en el progrés comú de la humanitat. Aquesta afirmació, que conduiria necessàriament a una elevació tecnològica, cultural i civilitzadora, no propiciaria però un mapa d'universos nacionals estancs i incomunicats, sinó un intercanvi, una emulació del més avançat, una porositat que garantiria el creixement ascendent de la humanitat cap a estadis de civilització superiors.

A pesar de ciertas utopías, sostenemos, como ya hemos indicado, que la Humanidad no marcha ni a la unificación homogénea, ni a los antagonismos y enemistades patrioterías. Al contrario, se está produciendo, cada día más, una organización humana por convergencia. El progreso consiste en la diferenciación y en la convergencia crecientes.⁶

5 Ibid, p. 44

6 Ibid, p. 48

Tanmateix, aquesta era només una de les dues cares de moneda de la idea de progrés. Els *països civilitzats* tendien a convergir en funció de la llei necessària del progrés. A l'altra cara hi havia els *pobles bàrbars*, veritables residus de la humanitat que no podien integrar-se en la humanitat progressiva si no era a través de la seva reeducació en els valors necessàriament superiors d'occident. Sense cap mena de dubte, darrera del paradigma del progrés hi havia doncs una concepció eurocèntrica i potencialment supremacista, reforçada per la novetat d'un racisme amb credencials científiques, que derivava fàcilment en una justificació de l'imperialisme, de l'extermini cultural i el genocidi de l'*altre* bàrbar, dels pobles que no participaven en aquesta concurrència progressiva que governava la història de la humanitat. Gener participa plenament d'aquesta doctrina progressista de doble cara amb una façana teòrica aparentment altruista i culturalitzadora. L'horitzó del progrés es trobava en la pau entre països civilitzats i en la colonització i civilització dels països bàrbars. Si als primers se'ls hi atorgava el dret i el deure a ser ells mateixos, a expressar al màxim les seves potencialitats, els darrers es trobaven sense dret a l'existència per ser un residu depassat pel progrés humà, encapçalat per les nacions i races fortes -això és, europees. Als pobles bàrbars només els hi quedava un horitzó: ser integrats per força a la civilització a través de la seva aculturació. Naturalment, aquesta integració forçosa també es revestia d'un cert altruisme: al cap i a la fi, era pel seu bé...

El antagonismo es propio de los bárbaros o de los salvajes, seres no diferenciados. Estos son los únicos que las naciones convergentes deben dominar, para transformarlos en seres civilizados después.⁷

En tot cas, segons Gener, en sintonia amb aquestes premisses més evolucionistes i darwinianes, els diferents agregats socials (de l'occident civilitzat) sostindrien una continuada lluita per l'existència i enmig d'aquesta lluita es diferenciarien i perfeccionarien progressivament. El progrés de la humanitat i de les nacions vindria associat doncs a la diferenciació que sorgiria d'aquesta lluita, que produiria en cadascuna de les nacions el millor d'elles mateixes. La forja del caràcter nacional seria, per tant, producte de determinacions mediambientals i de la lluita entre els diferents agregats socials, racials:

Esta adaptación continua y esta lucha por la existencia, que han formado la raza y luego el carácter nacional dentro del molde geográfico de cada nación, nos ha compuesto una

⁷ Ibid, p. 49

naturaleza psíquica y aun física, una manera de ser que no podemos repudiar, pues que siempre subsiste, aun a pesar nuestro.⁸

En aquest sentit, el medi ambient i la raça serien el motlle que donaria forma a la història dels diferents grups socials, en consonància amb les teories de Taine. Tanmateix, aquest determinisme del medi no es corresponia massa amb les darreres teories evolucionistes inspirades en Spencer i Darwin, per la qual cosa el model teòric de Gener havia de transcendir-lo per força. Tot i que mostra una gran admiració per l'erudició de Taine, qualifica el seu sistema d'incomplet pel fet de no tenir en compte els últims avenços científics i les teoritzacions racialistes.

El medio ambiente, que él proclamó como determinante de toda producción humana, está sacado de la botánica.⁹

Gener troba una forma d'escapar a aquest determinisme –massa inspirat en les teories desacreditades de Lamarck- en el dualisme racial de Renan –que és a la base de bona part de la seva producció intel·lectual-, en funció del qual les races fortes es caracteritzarien per la seva facultat de poder modificar el motlle ambiental en què viuen i, en fer-ho, es modificarien elles mateixes en un sentit favorable, ascendent, progressiu. Aquesta és la base teòrica de l'associació de les races àries al progrés que Gener utilitza de forma molt recurrent en les seves obres i en els seus articles. Les habilitats de la raça es transmetrien doncs a través de l'herència genètica i no serien, com en un punt de vista lamarckià, una simple adaptació al medi. L'herència racial seria a la base de les diferències idiosincràsiques entre les diferents nacions i, si Gener atribueix a les *races àries* la facultat de sobreposar-se als condicionaments del medi, la individualitat i les ànsies de llibertat, també atribueix a les *races semítiques i mogoles* una sèrie de trets característics suposadament intrínsecs a la seva existència: la incapacitat de transformar el medi, l'acatament cec de les jerarquies, la docilitat i la conducta mediocre de ramat.

Però és sobretot a través dels models teòrics evolucionistes inspirats en Herbert Spencer que Gener troba una eina per a projectar una visió dels grups nacionals que, a més de justificar l'expansionisme imperialista i la supremacia ètnica, oferia una resposta que intentava conciliar diferents variables, entre elles el desenvolupament del grup amb el dels individus que en formaven part: en altres paraules, potenciava un sentiment

⁸ Ibid, p. 49.

⁹ P. Gener, *Amigos y maestros*”, op. cit., p. 134

orgànic de comunitat tot donant un cert oxigen a l'individualisme típic de l'utilitarisme anglès :

A más del medio y de la raza existe la lucha para la vida, y con ella la adaptación y la selección natural, y tal vez otros elementos que se nos escapan, como son: influencias siderales, etc. Esto da tres desarrollos distintos: el de la especie a través de los tiempos; el de la misma especie en el espacio; y el individual; tres genealogías paralelas y solidarias, de lo cual resulta un sistema más complicado de lo que Taine imaginara cuando escribió su *Filosofía del Arte*.¹⁰

Seguint a Spencer, doncs, Pompeu Gener concep els grups nacionals no pas com un tot monolític, sinó com un organisme que comprenia diferents nivells, partint de l'individu i les petites agrupacions d'individus. Aquests diferents nivells mantien una autonomia relativa i contribuïen, a través del seu millorament i perfeccionament, al progrés del conjunt.

Es una ley reconocida en sociología, que las naciones, son tanto más superiores cuanto más potente y diferenciada tienen la individualidad los ciudadanos que las componen y las agrupaciones superorgánicas que las forman.¹¹

Donat aquest pòsit teòric i, donades també, les seves inclinacions polítiques republicanes, és interessant veure en quin sentit Pompeu Gener es posiciona davant de la tensió teòrica entre la definició subjectivitzada de la nació, basada en la noció d'organisme col·lectiu, i la contractual, basada en la noció de ciutadania. Segons Gener hi hauria una qüestió fonamental en la constitució de la consciència de la nació que ell formula de la següent manera: “L'ànima de la nació és un sentiment de conjunt voluntari o natural?” Resseguint les aportacions teòriques que ell té en compte, remarca una oposició fonamental entre les tesis de Renan, que sosté que és un sentiment fonamentalment voluntari basat en un plebiscit quotidià, i les de Spencer, que sosté que és un sentiment natural donat per l'existència ontològica d'un ser nacional. Davant la tessitura per ell mateix formulada, desestima la postura de Renan i opta per la de Spencer. Indirectament, doncs, pren partit per la fonamentació essencialista i desestima la definició política de la nació, basada en el contracte social entre ciutadans iguals i lliures, herència de la il·lustració i la revolució francesa. La realitat nacional és

¹⁰ Ibid., p. 135

¹¹ P. Gener, “La Cuestión Catalana”, *Cosas de España*, op. cit., p. 291

teoritzada per Gener a partir d'una concepció organicista i biològica, en funció d'un paradigma clarament darwinianà i evolucionista.

El pacto o el contrato son el fundamento del cambio, del comercio, de las asociaciones para explotaciones industriales, etc., etc.; pero por sí solos son completamente impotentes para dar origen a ninguna nación.¹²

La nació es basaria en una adaptació contínua, en la lluita per l'existència, que imposa una manera de ser que no es pot repudiar, una naturalesa psíquica i física del tot i no únicament de les parts que el formen. Com a tal organisme, amb psiquisme inclòs, la nació es podia estudiar *científicament*: tenia la seva base material en la raça, conjunt orgànic d'individus amb trets teòricament comuns que acaba sent assimilat a un organisme únic.

Lo que tiene de voluntario la nacionalidad es sólo el asentimiento, y esto en el momento de su formación; por lo demás se es Francés o Ruso, etc., por herencia fisiológica.¹³

El pacte social deixa de tenir validesa com a mite fundacional i es remet a una simple forma discursiva que justifica un cert ordre polític i econòmic eixit de la revolució francesa. La mística rousseuniana es veu doncs reduïda a una simple ideologia de l'estat liberal sense cap correspondència amb una realitat marcada suposadament per una lluita entre grups nacionals que marcava la marxa vers un progrés inexorable. El pacte voluntari no seria la base de les societats, no formaria les nacions, sinó que seria únicament la seva legalització moderna. La retòrica darwiniana i evolucionista fonamentava un nacionalisme que rebutia clarament els pilars del nacionalisme basat en una ideologia igualitària i liberal. L'aurèola de veritat que proporcionava la ciència a aquest nou llenguatge nacionalista tenia quelcom a veure en el seu èxit i propagació, sobretot durant el darrer terç del segle XIX.

Una de les derivacions de l'hegemonia teòrica d'aquest darwinisme social i de l'evolucionisme –no la única- condueix a reforçar la construcció d'un discurs sobre l'existència de races diferenciades i amb una jerarquia entre elles. Algunes concepcions teòriques racistes eren fins i tot presentades com a novetats científiques que oferien noves perspectives materialistes per a la comprensió social. Cal recordar també que ens trobem en un context marcat per la interiorització acrítica i força generalitzada d'una

12 P. Gener, "Herejías", *Cosas de España*, op. cit., p. 51

13 Ibid, p. 52

divisió i una classificació racial de la humanitat, en el marc de l'auge de l'imperialisme, la necessitat del qual pràcticament ningú discutia obertament.

Tenint en compte el marc teòric socialdarwinista en el que es mou, s'ha ressaltat en l'anàlisi de l'obra de Gener un fort contingut racista. En aquest sentit, tal com remarca Joaquim Espinós, són especialment M.J. McCarthy i Vicente Cacho els que vinculen directament l'obra de Gener amb la construcció d'una mitologia catalanista inequívocament racista. Espinós matisa però aquesta acusació, tot situant el llenguatge racial que emprava Gener en un context més instrumental que no pas finalista: “*McCarthy (...) considera Pompeu Gener com la manifestació extrema de la mitologia nacionalista, de base racial, de la burgesia catalana. No se li pot negar part de raó, però ens sembla una lectura parcial o excessivament literal, que ignora altres vessants del pensament de Gener, com ara la tendència humanitària i evolucionista. Per no parlar del caràcter histriònic i fantasiós que sovint s'endevina al fons de la seua tasca pretesament teòrica. A Gener li calien arguments radicals i rabiosament moderns per a esbravar el seu anticonformisme, i si abans els trobà en el positivisme, en l'època de Joventut els pouà de Nietzsche.*”¹⁴

En aquest mateix sentit, també Horst Hina cerca un motiu per explicar les tesis racistes de Pompeu Gener en la necessitat de provocar, per part d'intel·lectuals situats al marge del poder, a través d'arguments radicalment nous que xocaven directament contra l'ortodòxia del políticament correcte: “*la desesperación de algunos autores federalistas ante la situación quizá contribuyera a que, siguiendo el ejemplo de la literatura europea de entonces, se recurriera intensamente al modelo de explicación racial para hacer plausible la oposición catalano-castellana.*”¹⁵ Així mateix, Enric Ucelay da Cal, tot i que posa més èmfasi en la filiació clarament racista del discurs de Gener, també té en compte aquest gust per la provocació propi de la seva personalitat per tal d'entendre algunes de les seves formulacions: “*Los ‘espíritus fuertes’ de la izquierda hispana decimonónica dispuestos a escandalizar –y Gener lo estaba, con ganas (e incluso Almirall sintió la tentación)- gustaron de usar tales fuentes, muy chocantes fuera de su medio originario, para mejor hacer impacto en las conciencias adocenadas.*”¹⁶

En els seus articles a *Joventut*, Pompeu Gener elabora un discurs nacionalista clarament associat a l'arianisme, com a mínim en els termes. Si es pot arribar a

14 J. Espinós, *Història d'un entusiasme. Nietzsche i la literatura catalana*, op. cit., p. 45

15 H. Hina, *Castilla y Cataluña en el debate cultural 1714-1939*, op. cit., p. 170.

16 E. Ucelay da Cal, *El imperialismo catalán*, op. cit., p. 279

considerar que Gener no té en aquests articles una intencionalitat clarament racista és únicament en el sentit que no pretén justificar teòricament la dominació ni la inferioritat racial de cap grup humà, amb el benentès que el llenguatge que emprava no mena necessàriament a l'esbós d'una societat futura estratificada racialment. Si es segueix aquest raonament, es pot interpretar més aviat que Gener té el vici d'emprar la diferenciació ari/semític –heretat del seu mestre Ernest Renan– com una manera de reforçar l'oposició progressiu/retrògrad i és aquest vici el que confereix a alguns dels seus articles un cert regust *völkisch*. En aquest sentit, no es pot considerar que cap dels seus articles a *Juventut* ni cap de les seves obres més polèmiques sobre la qüestió nacional tinguin una filiació clara que emparentin el seu discurs nacionalista amb el projecte racista de les teories del Comte de Gobineau o de Georges Vacher de Lapouge. Gener no emprava el racisme per justificar una suposada superioritat racial, sinó per reforçar uns esquemes culturals diferenciadors i evolucionistes. Fins i tot quan parla en termes gairebé eugènics (seu és el concepte de *descastellanitzar* Catalunya), aquest llenguatge ha de ser entès en el seu context, més com un sinònim d'enginyeria cultural (en el sentit de codificar una cultura catalana lliure de les influències culturals castellanes) que no pas com una exhortació política a la neteja ètnica. Cal matisar doncs el racisme de Gener: el concepte de raça té per ell, a més d'un sentit instrumental que li permet sostenir una diferenciació caracterològica, un sentit clarament cultural, ètnic. La raça de Pompeu Gener no vindria tant determinada per un fet biològic com pel pòsit cultural acumulat generació rere generació.

Sense que en cap cas serveixi d'atenuant, s'ha de tenir també en compte un context intel·lectual en el qual el racisme constituïa fins i tot una novetat científica amb credencials gairebé inapel·lables. En aquest sentit, pocs pensadors coetanis restaven completament al marge d'aquest substrat teòric, ja que encara no s'havia emprat una crítica sistemàtica al racisme. A més, ens podem preguntar, com fan Joaquim Espinós, Enric Ucelay i Horst Hina si presentar els seus arguments revestits d'una formulació racial no formava part de la seva inclinació a la provocació, sobretot considerant que el pensament crític no tenia gaires altaveus i per a obtenir un cert ressò era necessari emprar un cert to iconoclasta i polèmic. Si més no, aquesta és una explicació plausible que pot conciliar l'aparent contradicció entre un discurs racista en els termes i etnicista en el fons i l'horitzó polític liberal i republicà en el que sempre es mou Pompeu Gener.

El que succeeix és que, analitzat des del present, el programa nacionalista de Pompeu Gener, exposat a través d'un llenguatge racial completament desacreditat i sense cap

tipus de fonament, adopta tot l'aspecte d'una variant més del racisme finisecular europeu. Enric Ucelay, tot i els matisos introduïts, no dubta a trobar una certa similitud entre el llenguatge generià i el de Houston Steward Chamberlain, pare espiritual del moviment *volksisch*: “*Llegado el momento, la suposición gratuita que hizo Gener acerca de la base biológica de ciertos comportamientos culturales se asemejaba a las teorías de su contemporáneo anglogermánico, el ensayista wagneriano y racista Houston Stewart Chamberlain (1855-1927), usualmente considerado como el fundador de la teoría racista volksisch.*”¹⁷ També Consuelo Treviño, que no considera que es pugui parlar obertament d'una formulació racista si prenem les teories de Gener com un tot, sosté que aquestes formes racistes els hi hauria restat credibilitat: “*Las razones de Gener parecen muy frágiles cuando se apoyan en argumentos raciales y medio ambientalistas, por científicas que se considerasen.*”¹⁸

Tot i que no podem passar per alt el racisme explícit de les teoritzacions de Gener referides a la qüestió nacional, cal no donar al seu discurs racista un sentit finalista, sinó posar-lo en relació amb el seu objectiu implícit de donar unes bases teòriques noves al catalanisme finisecular. És evident que no es pot aïllar el discurs de la intenció que s'amaga darrera i, en aquest sentit, seria irresponsable sostenir que en no haver-hi una intenció d'estructurar una societat clarament racista –com sí que hi era en el cas de teòrics del racisme coetanis com Georges Vacher de Lapouge- el discurs no provocava igualment l'extensió d'una cosmovisió racista. No es tracta d'exculpar Pompeu Gener de la seva contribució a la difusió i la popularització d'aquesta cosmovisió racista, sinó de situar el seu discurs en un determinat context, no fent exclusivament d'aquesta dimensió racista l'aspecte principal del seu pensament. Es tracta, també, de veure fins a quin punt aquestes formulacions racistes eren transversals políticament i no pròpies únicament d'elements protofeixistes, sobretot tenint en compte la clara vinculació entre el racisme, la ciència i els paradigmes evolucionista i progressista i l'encara escassa crítica sistemàtica al racisme per part de l'esquerra i cert liberalisme burgès.

La negació etnicista de la unitat d'Espanya

Si bé el racisme és utilitzat de forma força transversal en les diferents obres de Pompeu Gener, és en les que teoritza sobre la qüestió nacional on aquest es plasma de

17 E. Ucelay da Cal, *El imperialismo catalán*, op. cit., p. 277

18 C. Treviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 43

forma més explícita, sinó per justificar la dominació, si per reafirmar una diferenciació ètnica. Les dues obres principals on Gener tracta de la qüestió nacional són *Herejías* (1887) i *La cuestión catalana* (1903), les quals causen una agra polèmica. En la primera d'elles construeix una teoria racial per tal de justificar la diferenciació ètnica del mapa hispànic des d'un marc positivista entre determinista i evolucionista; a *La cuestión catalana* matisa aquesta construcció des de pressuposats més essencialistes i vitalistes, en consonància amb l'evolució del seu pensament en la darrera dècada del segle XIX.

A *Herejías*, Pompeu Gener elabora un anàlisi caracterològic de les nacions peninsulars partint de la història de la literatura, tot seguint les petjades metodològiques i historicistes de Taine. A través de l'anàlisi de la història literària, Gener construeix un esquema de psicologies i caràcters nacionals que aplica a la seva visió de la realitat política espanyola. Les seves induccions, fórmula màgica del positivisme amb que embolcalla els seus estudis, parteixen doncs d'unes deduccions sense massa fonament empíric. Tanmateix, Gener transcendeix el determinisme taineà i reforça el seu discurs a través d'una amalgama de darwinisme social i evolucionisme spencerià, per tal de dibuixar un mapa hispànic dividit ètnicament i en el qual es pot endevinar ja clarament una oposició frontal entre Estat i nació.

España no es un país único, sino un país esencialmente múltiple. Más bien es una federación de pueblos diversos que un mismo pueblo. Varias son sus razas, distintas sus procedencias, diferentes los medios en que han vivido desde su instalación en la Península.¹⁹

En aquest assaig, Gener parteix encara d'unes premisses força deterministes, en consonància amb el positivisme francès i amb les darreres corrents materialistes que derivaven cap a una interpretació racial de les formacions nacionals. Segons aquestes premisses, la nació vindria determinada per diversos elements: raça, sòl, govern, llengua, religió... Tanmateix, aquests models deterministes es combinen amb un sentit evolutiu i progressiu de la història inspirat en Herbert Spencer. De resultes d'aquesta combinació, la nació no seria un ens determinat i condicionat únicament pel medi o per la *raça*, sinó més aviat un producte social transitori, sotmès a contínues transformacions i tenint com a llei que en determina la seva història l'evolució i el progrés.

A partir d'aquestes premisses, Gener dibuixa a *Herejías* un mapa hispànic marcat per unes línies de diferenciació nacional entre cinc grans unitats ètniques: bascos, catalans,

19 P. Gener, "Herejías", *Cosas de España*, op. cit., p. 60.

castellans, galaicoportuguesos i andalusos. Espanya és entesa per Gener com un agregat de nacions i no pas com una nació única: una entitat política abstracta al marge d'una realitat marcada per l'evolució natural de les diferents nacions que la componen. Aquesta diferència entre estat com a entitat abstracta i nació com a ens natural –que tant influeix posteriorment en el desenvolupament del catalanisme polític- no és fruit d'un pensament original ni exclusiu de Gener. El que fa la seva teorització és reforçar aquesta diferenciació a partir d'arguments deterministes i darwinians que en realcen la seva importància per l'aurèola científica de que gaudien aleshores aquestes teories.

Gener fonamenta bona part dels seus arguments en una visió històrica idealitzada de l'època medieval, en la qual situa inequívocament el naixement de les nacions modernes. L'element bàsic per a entendre la diferenciació entre Catalunya i Castella la troba doncs en aquesta època, quan segons ell es començarien a forjar els respectius caràcters nacionals, fonamentalment oposats. Si el tret més distintiu dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó seria la puixança de la cultura, la ciència i d'una cosmovisió fortament humanista, la guerra condicionaria irremeiablement la formació d'un caràcter nacional castellà guerrer, auster, místic, poc dotat per al conreu de la ciència i la cultura. Aquesta diferència caracterològica d'origen condicionaria irremeiablement l'establiment d'una línia de fractura que arribaria fins els nostres dies.

L'esplendor de la cultura catalana finalitzaria, castrades les seves potencialitats com a col·lectivitat nacional, amb la unificació política d'Espanya pels reis catòlics. A partir d'aquest fet històric, la cultura catalana entraria en franca decadència. La causa no seria altra que el predomini polític de Castella, la seva apropiació forçosa de la resta de nacions integrades en la monarquia hispànica. Castella encapçalaria una època fosca en què es persegueix la cultura i es reprimeixen les llibertats en nom del dogma religiós i la preeminència de la monarquia unitària.

És important tenir en compte que, per Gener, la única Espanya harmònica possible vindria donada hipotèticament a partir d'un consentiment mutu de totes les nacions hispàniques a un projecte comú de base federal. De fet, malgrat el to provocatiu dels seus assajos, aquest és decididament l'horitzó polític en què es mou, desestimant contínuament la possibilitat de la secessió, malgrat que teòricament i de forma barroera la justifiqui. La gestació històrica d'Espanya però, respondria a una lògica ben diferent, marcada per la imposició per part de Castella d'aquesta unitat, feta segons uns paràmetres inequívocament castellans que tindrien per objectiu l'assimilació de la resta de pobles hispànics a les seves lleis i a la seva cultura. La unificació política forçosa

s'oposava frontalment a les llibertats col·lectives dels diferents agregats nacionals que conviuen en la monarquia hispànica. A *Herejias*, aquesta acció lliberticida no es relaciona tant amb els caràcters col·lectius de les nacions hispàniques com amb les ambicions del poder, un poder que s'entén descaradament com a estranger, estrany: la dinastia dels Habsburg.

Los déspotas monarcas de la casa de Austria mataron primero, en Villalar, las libertades de la propia Castilla, y luego, con los castellanos y la ayuda de valones, flamencos y alemanes, fueron ahogando el espíritu y las libertades de los demás reinos, convertidos ya en meras provincias. Los Felipes unificaron lo que sólo estaba unido, y luego trataron de uniformarlo imponiendo por el hierro y por el fuego el absolutismo monárquico y la unidad católica a todos sus súbditos.²⁰

Els principals agents d'aquesta unificació forçosa serien la monarquia i l'església catòlica, marcades amb l'estigma de la intolerància i la crueltat. Tot i que el caràcter castellà -guerrer, místic, dogmàtic i fanàtic, segons Gener- no implicaria necessàriament aquest domini polític, si que oferiria una base idiosincràsica idònia a partir de la qual es podria desplegar la unificació forçosa. De fet, la cultura castellana acabaria assimilant, segons Gener, aquesta suposada missió històrica de sotmetre els pobles peninsulars a les lleis i cultura de Castella:

De este modo España, en vez de una unidad convergente en pro de un ideal vivo, resultó una agregación artificial, forzada, hecha por la raza Castellana en pro del altar y del trono.²¹

A partir d'aquest esquema, Gener apunta el que per ell serien les causes de la decadència d'Espanya. Aquestes es trobarien en l'esborrament de la personalitat pròpia dels diferents pobles peninsulars que, en veure's forçats a una unitat política no volguda, haurien vist escapçades les seves potencialitats evolutives humanes. Però, sobretot, el motiu d'aquesta decadència irreversible d'Espanya el veu Gener en la tasca immensa que Castella carregaria sobre les seves espatlles, la d'establir un domini per la força sobre pobles que Gener considera clarament superiors: precisament Castella, que contindria els trets negatius que associa a les *races semítiques*. Els motius de la decadència serien doncs:

20 Ibid, p. 92.

21 P. Gener, "La Cuestión Catalana", *Cosas de España*, op. cit., p. 289.

En las confluentes que han concurrido a la formación de los diversos pueblos que hoy día forman España. En el predominio absoluto del que tiene más elementos semíticos y presemíticos, el cual luego por la adaptación se petrificó en sus costumbres nómado-guerreras y religiosas. En la forma en que la unificación fue llevada a cabo por este, con el predominio teocrático y monárquico.²²

A *La Cuestión Catalana*, aquesta diferenciació entre Catalunya i Castella pren una forma encara més racial. En aquest assaig ja no es combina una certa base determinista amb idees clarament evolucionistes, sinó que es dibuixa directament un conflicte difícilment soluble que vindria marcat per una oposició essencial entre el que Gener anomena *l'Espanya llemosina*, amb suposats orígens racials aris i per tant, segons ell, progressiva; i *l'Espanya castellana*, amb un suposat predomini d'elements racials semítics i presemítics que la paralitzarien i la farien viure instal·lada en el passat. El motiu de la diferència caracterològica ja no es troba tant en uns determinants mediambientals i en unes vicissituds històriques que farien explotar aquestes diferències a partir d'un pòsit racial previ, sinó en una diferència racial irreconciliable. Malgrat que els dos assajos contenen un fort llenguatge racista i recorren més o menys el mateix camí per arribar a la meta de la justificació del present, la diferència és de principi: la possibilitat contingent esdevé doncs necessitat fatal. Rebatent el concepte de poble espanyol que Rafael Altamira havia emprat a la seva *Psicología del pueblo español* (1902)²³, Gener afirma que Espanya no és un conjunt racial homogeni, sinó un gran estat format per races diferents i contràries, amb una història pròpia diferent i uns ideals diferents, reforçant encara més clarament la oposició entre nació i estat. La incomunicació entre les diferents races era la conseqüència lògica d'aquest esquema. La manca de sentit del concepte de nació espanyola n'era l'altra conseqüència òbvia.

En general, en la Península y aún en el extranjero, cuando se dice Pueblo Español o España, se figuran que designan con tal palabra un conjunto homogéneo, una raza única, o al menos, un conglomerado de razas análogas, con igual pasado histórico, iguales aspiraciones y las mismas necesidades. Y precisamente es todo lo contrario. Lo que se llama España, es un gran estado formado por razas enteramente diversas y hasta

22 P. Gener, "Herejías", *Cosas de España*, op. cit., p. 173.

23 Segons Altamira, era possible trobar un esperit nacional espanyol immutable a través de les formes particulars i variables de cada època des de temps immemorials. Veure: R. Altamira, *Psicología del pueblo español*, op. cit.

diremos contrarias, que tienen historia propia distinta, e ideales completamente diferentes.²⁴

La veritable accepció de la paraula “espanyol” no significaria per Gener la pertinença a un país o a una raça, sinó la submissió forçada a un estat polític. D’aquesta manera, dissocia el concepte d’estat polític del de nació, associant aquest darrer de forma molt estreta al de raça. Si l’estat és fruit de la contingència política, la nació és fruit de la necessitat biològica continguda en tot esquema racial. La nació equiparada a la raça, com a organisme gairebé vivent, dotat de psique, d’intel·ligència, no és ja una qüestió sotmesa a discussió ideològica o política, sinó que entra de ple en l’àmbit de competències de la ciència: la raça és analitzable científicament. En canvi, Espanya, en no respondre científicament als criteris que segons Gener definien una unitat racial, era considerada com a unitat política.

Cuando se ha empleado la palabra Español y España (muy a la ligera casi siempre) para indicar unidad de raza, comunidad de tradición y de historia, identidad de ideales y de psicología, se ha cometido una barbaridad de tomo y lomo.²⁵

Ben al contrari que la conceptualització psicològicament unitària que dibuixa Rafael Altamira²⁶, segons Gener tots els factors racials, geogràfics, històrics i idiosincràsics indicarien una fragmentació evident del mapa hispànic, sustentada no ja en una mera ideologia política, sinó en les difícilment qüestionables lleis científiques.

España es, más bien un estado político compuesto de naciones diferentes que una nación única, si uno se atiende a las leyes sociológicas.²⁷

La contradicció entre aquesta varietat nacional fonamentada en la biologia i una realitat política unitària portava lògicament a una situació potencialment explosiva, que era al punt on pretenia arribar Gener. De fet, la unificació forçosa d’Espanya hauria donat lloc a un veritable monstre polític, a un estat artificial que tindria com a leimotiv la seva reproducció a través de la intolerància i la negació de la seva diversitat nacional interna. La no correspondència entre estat unitari i nació homogènia –en funció dels

24 P. Gener, “La Cuestión Catalana”, *Cosas de España*, op. cit., p. 259

25 Ibid, p. 261.

26 Val a dir que Altamira, malgrat els biaixos nacionalistes més que considerables i que parteix d’axiomes positivistes similars als de Gener, rebutja remarcablement que es pugui parlar amb propietat de races pures en el sentit que defensava Vacher de Lapouge.

27 P. Gener, “La Cuestión Catalana”, *Cosas de España*, op. cit., p. 264.

cànons del nacionalisme d'arrel més cultural, herderià- feia d'Espanya un conglomerat institucional sense sentit ni correspondència amb la realitat. L'edificació política centrípeta de l'estat, que implicaria altes dosis de voluntarisme i de repressió de les tendències naturalment centrífugues de la seva realitat nacional, hauria donat lloc necessàriament a una situació difícilment sostenible: l'inici de la decadència. Aquesta situació també hauria estat assolida per la inviable voluntat imperial, sostinguda –més que a través d'unes bases materials o econòmiques- a partir del mateix voluntarisme i d'una ideologia catòlica que vinculava Espanya a una tasca evangelitzadora de la humanitat. En definitiva,

Impulsada por su amor fanático al altar y al trono, ha sido la organización más vasta y más intensa que hayan visto los siglos, pero también la más desoladora y antihumana.²⁸

En funció d'aquesta unificació forçosa associada a tendències intrínsecament repressives, segons Gener, s'hauria anul·lat no només la diversitat nacional interna, sinó també el dinamisme i l'evolució natural dels diferents grups nacionals i l'autonomia del propi individu, necessària per a la seva lliure expansió –base del progrés en el sentit spencerià, val a dir-ho. El conreu del dogma catòlic i la seva ascensió a ideologia d'estat seria a la base de la formació d'un prototipus d'individu crèdul, ignorant i sense capacitat crítica. D'aquesta manera, vincula la ignorància, condicions socioeconòmiques i culturals a banda, directament a l'hegemonia ideològica del catolicisme a Espanya: un diagnòstic que connectava força bé amb la defensa d'una laïcització i racionalització de l'ensenyament, associada als sectors republicans i liberals.

Se tiende a la uniformidad, a la formación de tipos de munición, de rebaños humanos, de gentes que no disientan y que no piensen, que no tengan visión propia de las cosas, lo mismo de lo general que de lo particular.²⁹

Més enllà de les formes racistes que pren clarament el discurs de Pompeu Gener, el seu qüestionament de la unitat política d'Espanya no s'ha de relacionar però amb la construcció d'un nou ordre racial, jeràrquicament constituït, en el que predominarien les *races àries* per sobre les *semities*. De fet, si analitzem profundament les seves obres, la seva construcció racial -que d'altra banda no s'aguanta per enlloc, com tota teoria racista- tenia com a objectiu el qüestionament fonamental de la unitat espanyola com a

28 Ibid, p. 289

29 Ibid, p. 290.

ens nacional. Ara bé, cal remarcar que, de la mateixa forma, no posava en el seu punt de mira a un determinat grup ètnic (Castella), sinó dues institucions a les quals culpava de les deficiències polítiques, econòmiques i culturals dels pobles hispànics: la monarquia i l'església catòlica. L'horitzó de la crítica de Gener no era la fragmentació política d'Espanya, com tampoc no era la construcció d'un hipotètic nou ordre racial, sinó una reforma en profunditat de les polítiques culturals i educatives i, sobretot, un canvi radical en l'organització política de l'estat, de signe inequívocament federal. Això sí, el federalisme basat en el pacte voluntari entre persones i agregats socials passava a tenir una base nacional orgànica, completament apriorística.

Esta Nueva España, orgánica, tendría su fórmula en el consentimiento mutuo voluntario y en la no abdicación de su manera de ser de nadie, y esto sólo se realizaría dentro de la teoría Federalista, con la perfecta autonomía de los pueblos por razas, geografía e historia propia.³⁰

Castella, nació *degenerada* i *semita*

La tesi fonamental d'*Herejías* és que Espanya tindria essencialment un estat inferior de civilització, refractari a tota reforma política i econòmica. La causa d'aquest estat es trobaria en el predomini del poble castellà, al qual Gener atribueix una naturalesa racial mestissa, fruit de la barreja d'elements diversos. Aquest *mestissatge racial*, en el llenguatge racista de l'època, no podia significar altra cosa que un condicionament negatiu de cara al necessari camí vers el progrés, potestat exclusiva de les *races* pures, fortes, àries:

Corresponden a los castellanos las llanuras de ambas Castillas con toda la España central, el reino de León y las alturas de Asturias hacia el Norte; su sangre es una mezcla de la latina y la goda con la céltica en el Norte, y la árabe y la morisca en el Centro y en el Sur.³¹

Gener s'acarnissa especialment amb les *races semites* del sud d'Espanya per tal de construir el seu esquema d'oposicions culturals de base racial. La cultura andalusa queda relacionada amb un pòsit racial semita i, explotant tots els tòpics i llocs comuns de l'època, presenta la seva influència en un sentit negatiu, perjudicial, regressiu.

30 P. Gener, "La Cuestión Catalana", *Cosas de España*, op. cit., p. 262.

31 P. Gener, "Herejías", *Cosas de España*, op. cit., p. 61

La influencia que de todo tiempo han ejercido los Andaluces ha redundado también en perjuicio del arraigo de la ciencia y de la producción de una literatura sólida en la capital de España. Hijos de un país cálido en extremo, individuos de una raza en que predominan los elementos semítico y bereber, hállanse dominados por una imaginación brillante y fecunda que seduce a los no pensadores, pero que en cambio es causa de una ligereza incomparable.³²

D'una banda, els atavismes racials portarien a una incapacitat per al progrés (entenent que Gener associa als tipus racials semítics característiques que les en faria inaptes); de l'altra, la pròpia adaptació a les circumstàncies històriques i mediambientals haurien conduït també a aquest estadi inferior. Una de les seves tesis més curioses –motiu recurrent de befa i de burla per part de molts crítics de les seves teories– és el determinisme mediambiental amb que sosté que els habitants dels altiplans castellans, degut a la seva alçada i a la naturalesa erma del seu sòl, es veurien irremeiablement condicionats en el seu desenvolupament fisiològic.

Una atmósfera pobre de oxígeno y falta de presión es poco favorable para la perfecta oxidación de la sangre y, por consiguiente, para la renovación de nuestros elementos histológicos, en especial los del sistema nervioso. (...) Los habitantes de las altas mesetas distingüense en general por su falta de inventiva.³³

La guerra seria la principal causa històrica, a banda de les determinacions racials i mediambientals, de la caiguda en la barbàrie dels castellans (de la qual l'escàs cultiu de la cultura i la ciència en serien una clara expressió) i del predomini d'un esperit de submissió on la religió i l'autoritat militar ho dominarien tot. El fet que la lluita contra els sarraïns durés més de vuit segles hauria consolidat els seus trets col·lectius més durs –la bel·licositat, la fe– en detriment de la intel·ligència i el gust per la cultura. En paraules de Gener, tron i altar s'associarien en l'assumpció d'una missió històrica que vinculava la conquesta de la totalitat de la península i la lluita evangelitzadora contra els infidels. Donat el caldo de cultiu d'un poble amb unes característiques psicològiques aptes per al fanatisme religiós i la intolerància, Castella acceptaria mecanismes d'imposició tant cruels com la inquisició, que acabaria modelant, a la seva vegada, la pròpia psicologia col·lectiva castellana.

32 Ibid, p. 117

33 Ibid, p. 113-4.

Dado ese carácter guerrero y creyente, el pueblo castellano admitió la Inquisición como una aliada que coadyuvaba a su fin: el exterminio de los infieles.³⁴

D'aquesta manera, el clergat es convertiria en un agent determinant en la política de l'estat a uns nivells pràcticament inèdits. Aquest seria un factor clau segons Gener per tal d'entendre la decadència castellana i espanyola. La preponderància de l'Església i l'acció de la Inquisició eliminaria la independència en el pensament, la possibilitat de desenvolupar teories lúcides o crítiques que s'apartessin del dogma catòlic. L'acció unificadora empresa per Castella sota l'empara de la religió significaria a la pràctica l'anihilament de les llibertats individuals i col·lectives, però també l'extermini i l'espoli practicat a l'exterior, necessari, segons Gener, per tal de poder mantenir les necessitats de la maquinària de poder de la monarquia i l'església.

España vivió durante dos siglos del robo y del exterminio ejercido en ambos continentes por sus virreyes, único medio con que podían subvenir sus inmensas necesidades el Altar y el Trono.³⁵

L'hegemonia castellana sobre Espanya seria doncs per Gener altament perjudicial i la conduiria irreversiblement vers la *degeneració*, degut al decalatge entre unes energies col·lectives castrades i les necessitats d'un aparell institucional sobredimensionat per la seva naturalesa coercitiva i repressiva. La decadència espanyola la situa Gener històricament ja en la dinastia dels Habsburg. La dels borbons, en canvi, hauria emprès una tasca progressiva, malgrat el centralisme i l'abolició de les institucions catalanes, en tant que hauria intentat racionalitzar l'aparell estatal i modernitzar la societat i l'economia. Tanmateix, el pòsit idiosincràsic d'un poble instal·lat en el fanatisme i el gust per la contemplació de les glòries passades hauria fet d'aquests intents modernitzadors un veritable fracàs i els seus instigadors uns autèntics incompresos.

La decadencia española nos vino de Alemania, de la dinastía intolerante de los Austrias; en 1700 quedó consumada. A partir de aquí la regeneración se la debemos a Francia. Primero son los Franceses los que luchan con la brutalidad del pueblo, de la nobleza y del clero. Luego siguen la obra algunos Españoles discípulos de la Enciclopedia. Y dicha regeneración la imponen los reyes, a pesar de la nación misma, que se opone a

34 Ibid, p. 180.

35 Ibid, p. 193-4

ella, y vienen a ser considerados caracteres nacionales los que sólo lo son de decadencia hereditaria.³⁶

El problema que explicaria la decadència d'Espanya –en una visió catàrtica que anticipava en certa manera el *desastre del 1898*- rauria doncs, més que en una ineptitud dels diferents governs alhora de modernitzar el país, en la idiosincràsia retrògrada i fanàtica d'un poble castellà hostil a tot progrés i modernització, que menystindria completament la importància de la ciència i la cultura. Els factors que havien portat a aquesta situació serien la determinació exercida pel medi i la raça, però també una certa selecció tipològica exercida pel poder, presentant la repressió contra l'heterodòxia i la dissidència com una veritable eugenèsia invertida.

España está paralizada por una necrosis producida por la sangre de razas inferiores como la Semítica, la Bereber y la Mogólica, y por el espurgo que en sus razas fuertes hicieron la Inquisición y el Trono, seleccionando todos los que pensaban, dejando apenas como residuo más que fanáticos, serviles e imbeciles.³⁷

El diagnòstic final de Pompeu Gener és gairebé fatal, malgrat el regeneracionisme en clau espanyola que sosté aleshores. Aquestes inèrcies psicològiques col·lectives eren de tal abast, recolzades en darrera instància en la justificació oferta pel racisme, que intentar revertir la situació esdevenia gairebé una missió impossible. Davant d'aquestes condicions, tot projecte modernitzador, fos econòmic, social, cultural o educatiu, semblava abocat al fracàs més estrepitos.

Falta mucha ciencia en España y sobra religión. No sabemos ya si el intelecto español, en general, es capaz de progresar y civilizarse a la moderna, a causa de la larga serie de causas que han favorecido la aparición de atavismos inferiores. Hay demasiada sangre semítica y bereber esparramada por la Península para que pueda generalizarse en la mayoría de sus pueblos la Ciencia moderna, para que adquieran una conducta conforme a las universales relaciones de la Naturaleza, para que abandonen el sostener ideas absolutas, o el pensar sólo con palabras.³⁸

La decadència d'Espanya era doncs referida per Gener a una qüestió d'hegemonia de la nació castellana sobre les altres. Era aquest domini el que hauria produït el naixement

36 Ibid, p. 209

37 Ibid, p. 229

38 Ibid, p. 223.

de l'Espanya negra, una Espanya dominada pel fanatisme, per la superstició, per la picaresca i la poca laboriositat. En darrera instància, aquest esquema de comportaments col·lectius generalitzat es recolzava en un racisme amb credencials científiques. Era el pòsit racial castellà –a vegades presentat com a mestís, a vegades com a predominantment semita- el que seria a la base d'aquests comportaments col·lectius i, per un partidari de la modernització i el progrés com era Gener, poc hi havia a fer per a invertir una situació que ja no era merament idiosincràsica, sinó arrelada en les essències de la raça i, per tant, en les difícilment rebutjables lleis de la biologia.

¿qué se puede esperar de una Nación que está formada por la convergencia de razas tan desemejantes, tan separadas como la Aria, con sus tres variantes Céltica, Germánica y Latina, la Semítica, la Presemítica y la Mogólica, más que ese curioso fenómeno de la sociología, esa evolución extraña, ya aquí empezada, en que se va de la barbarie a la decadencia, sin pasar ni siquiera por la penumbra de la civilización verdadera?³⁹

A *La Cuestión Catalana*, Gener radicalitza encara més els seus arguments racials. Si a *Herejías* deixava la porta oberta –tot i que amb una alta dosi d'escepticisme- a una hipotètica regeneració espanyola a partir d'una reforma institucional i educativa amb un cert regust a dictadura il·lustrada, ara és més aviat contrari a la consideració d'aquesta possibilitat. La causa de la decadència espanyola vindria únicament del fet que la raça que emprèn la unificació política fos la castellana, mesclada amb elements àrabs, semites. El caràcter castellà s'hauria forjat segons Gener en unes condicions climàtiques i geogràfiques adverses, fet que, juntament amb el pòsit racial semita, explicaria el menyspreu per la vida (pròpia i aliena) i la inclinació al robatori i a l'adquisició violenta. El problema del caràcter col·lectiu castellà rauria, segons Gener, en la seva fatal atracció tanàtica per la mort, que condicionaria tots els esdeveniments històrics de Castella i, per extensió, d'Espanya..

La nación que ha apelado a la fuerza para absorber a las demás, era inferior a algunas de ellas y tendía a la muerte. La muerte ha sido siempre su obsesión permanente.⁴⁰

La història de Castella i del domini castellà sobre Espanya, clarament marcada amb els segells de la conquesta militar i de la persecució religiosa, demostraria la reproducció d'aquests caràcters col·lectius immanents a l'organisme racial castellà. Entre aquests suposats caràcters castellans, Gener en destaca diversos que, de fet, són

39 Ibid, p. 244

40 P. Gener, "La cuestión catalana", *Cosas de España*, op. cit., p. 292

difícilment conciliables entre sí: l'heroisme guerrer, el fanatisme religiós i el menyspreu per la intel·ligència i la cultura, la vagància, la manca de personalitat, etc.

Un valor material, a toda prueba, un gran desprecio a la vida, una ignorancia inaudita, una gran repugnancia al trabajo, falta de toda personalidad, siendo casi todos los individuos como vaciados en un molde.⁴¹

En tot cas, Gener construeix a partir de la suma de llocs comuns sobre el *caràcter castellà* una tipologia racial que suposadament es reproduiria en tots els individus i en la història a partir del seus trets psicològics immanents. La suma d'aquests elements racials atàvics a la lluita contra els sarraïns forjaria un caràcter castellà eminentment guerrer i inhàbil per a la indústria i la cultura, fet que explicaria clarament les dificultats que trobava Espanya a l'hora d'iniciar la modernització social i econòmica. La introducció del capitalisme industrial s'associava normalment a uns valors pragmàtics i utilitaristes relacionats amb la idiosincràsia anglosaxona que xocaven clarament amb la construcció que Gener fa del caràcter castellà: idealista, fanàtic i supersticiós, poc amant de la innovació i el canvi.

Por razón del ambiente geográfico y climatológico y de tendencias atávicas de raza, los Castellanos, en la continua lucha contra los sarracenos, adquirieron un carácter inflexible y eminentemente guerrero, pero inhábil para las industrias. La pobreza y el aislamiento sostuvieron en ellos el heroísmo, pero fomentaron la ignorancia y la superstición.⁴²

Aquest seria per Gener el problema d'Espanya: el lideratge que n'exerciria una nació inclinada a la força bruta, seduïda per la mort i el menyspreu a la naturalesa i la vida, caràcters psicològics no ja accidentals del col·lectiu castellà, sinó essencialment castellans. És especialment remarcable com a través de l'anàlisi de la figura de Don Quixot extrapola les característiques psicològiques del personatge de ficció i construeix a partir d'elles un tipus simbòlic que coincidiria amb els trets col·lectius atribuïts a la nació castellana. Si Unamuno, poc després, n'extrauria un tipus simbòlic castellà positiu, Gener veu en la figura del Quixot tots els elements caracterològics que marcarien un destí de decadència per a Espanya. Segons ell, l'obra de Cervantes té un mèrit enorme pel fet d'haver sabut copsar a la perfecció, a través del retrat d'un personatge de ficció, l'essència de la *raça castellana*: idealista, temerària, absolutista,

41 Ibid, p. 265.

42 Ibid, p. 271-2

dura. La caracterització psicològica del Quixot retrataria perfectament una idiosincràsia castellana que s'explica a través d'una amalgama racial contra natura, amb unes tendències contraposades que Gener associa intrínsecament a les *races semites* o a les *races àries* segons la dicotomia regressiu/progressiu heretada de Renan.

Així el Don Quijote, el fill més perfecte d'aquella raça, reuneix en sí la gravetat i l'alt sentit de justícia dels pobles del nord, a la lleugeresa i esbojarrada fantasia transhumant dels pobles orientals, i l'ardor i la duresa dels africans. L'esperit de justícia sense el sentit pràctic, ni la tolerància; l'ideal fantàstic i arbitrari prefixat com a imperatiu categòric; heus aquí les causes de tots els desastres de la gran Espanya!"⁴³

El problema del Quixot (i de Castella i Espanya) seria que aquesta ànima guerrera no anava acompanyada d'un sentit clar de la justícia, ni d'un gust per la cultura i la intel·ligència. Si bé l'alt sentit de la justícia podia portar a un heroisme sublim, en no anar acompanyat d'un cultiu de la tolerància i el coneixement, conduïa fàcilment al fanatisme i fins i tot a la bogeria. Aquest idealisme quixotesc, confrontat a una realitat que el situava en el ridícul, reaccionava contra el propi present emmirallant-se en un passat gloriós, teòricament lliure de mesquinesa i de baixesa. La projecció i el paral·lelisme amb una Espanya que mirava encara, després de la pèrdua de les darreres colònies, a la grandesa imperial passada, és més que evident.

l'esperit de Don Quijote és esdevingut la personificació de l'idealisme ignorant i buit, però tot voluntat, tot acció, tot bones intencions i esperit de justícia. Tots els grans herois miren endavant. Don Quijote al revés: és com Espanya, i el seu heroisme mira enrere.⁴⁴

El diagnòstic de Pompeu Gener és clar: el problema del Quixot i d'Espanya no és el seu heroisme i la seva voluntat que s'alça per damunt de tot, sinó la seva manca de coneixement, el seu menyspreu per la realitat i la seva inclinació pels valors absoluts que els condueixen de dret a l'alienació i al fanatisme. Sancho Panza, per contra, representaria l'altre reguitzell d'actituds psicològiques que Gener atribueix a Castella i a les races semítiques: encarna l'arquetipus del poble ras castellà, un home domesticat, passiu, conformista, enemic del progrés. Junts, el Quixot i Sancho Panza, simbolitzarien les essències nacionals castelleses. Segons Gener, el fet que Cervantes fos capaç

43 P. Gener, "Don Quijote i Sancho Panza, com a tipus simbòlics espanyols i com a tipus simbòlics humans", *Juventut*, Barcelona, 5 de setembre de 1901, p. 590.

44 P. Gener, "Don Quijote i Sancho Panza, com a tipus simbòlics espanyols i com a tipus simbòlics humans (II)", a *Juventut*, Barcelona, 12 de setembre de 1901, p. 614

d'intuir aquests trets col·lectius hauria d'haver estat una advertència per a la decadència que anunciava el domini castellà –i segons paràmetres castellans- sobre la península.

Si a Espanya s'haguessin escoltat les advertències dels genis, quantes desfetes s'hagueren evitat, quin poble més gran se n'haguera pogut fer d'aquesta nació avui en decadència!⁴⁵

Madrid representa en aquest esquema, com a centre polític d'un estat espanyol construït entorn de Castella, el marc simbòlic on s'encarnen tots els mals associats a la preeminència castellana, no ja política sinó racial. És especialment remarcable l'analogia que construeix en un article a *Juventut*, “La coronada Vila tentacular”, de Madrid a un pop que estén els seus tentacles per xuclar les energies de les regions vives, especialment de Catalunya. Madrid és vista com una ciutat plena de funcionaris mediocres al servei d'una maquinària de poder que viu exclusivament alimentada per aquesta succió d'energies del centre sobre la perifèria. En aquest Madrid visionat a través d'un malson, els *forts* no hi tenen lloc; només s'hi poden trobar *febles*, mancats d'individualitat, de voluntat pròpia. Personatges formant part del ramat, peces d'un engranatge social i polític que accepten, sense rebel·lar-s'hi, la fatalitat del present.

I a aqueix poble lo que el perdia no eren els seus pecats, sinó l'aconhortament, la satisfacció de la seva baixesa crònica, l'acceptar lo present com irremeiable.⁴⁶

En un altre article a la mateixa revista *Juventut*, “El Madrid que ara jo he vist”, Gener retrata Madrid, aquest cop sense metàfores, com una ciutat al bell mig del desert, del no res, i l'oposa a una Barcelona dinàmica, moderna, oberta i elegant. Madrid encarna la mort, un poble sense dinamisme, sense ànims de caminar vers la modernitat, on la seva gent es veu arrossegada, de forma gairebé necessària, per unes creences i dogmes comuns i indiscutibles. Res s'escaparia d'aquests comportaments col·lectius on la individualitat quedaria completament esborrada del mapa, anorreada. Tot seguit, referint-se als intel·lectuals de la capital, ni tan sols veu una mínima afinitat possible amb els elements regeneracionistes més avançats. Aquests, al capdavant, només farien que reproduir els esquemes comportamentals idealistes i supersticiosos que Gener projecta de Castella, tot i esperant un canvi miraculós a través de l'aplicació de fórmules màgiques sense correspondència amb la realitat. Finalment, tot castellà formava part,

45 Ibid, p. 615

46 P. Gener, “La coronada Vila tentacular-Somni-pesadilla”, *Juventut*, 10 de maig del 1900, p. 199.

segons Gener, d'una raça inferior incapaç de sobreposar-se a ella mateixa, incapaç també d'iniciar una regeneració, donat que la decadència era un procés natural i irreversible atribuïble al pòsit racial col·lectiu, inferior.

Volen regenerar Espanya i sols busquen fórmules, creient, com els taumaturgs antics, que aquestes obren per acció de presència. Són raça inferior i *ab inferis nulla est redemptio*.⁴⁷

Catalunya, nació *progressiva* i *ària*

De forma oposada a la concepció que té de Castella, Gener veu en la nació catalana l'exemple de nació pura i progressiva, amant de la cultura, la ciència i el pensament. Una nació extensiva i vital que hauria quedat ofegada per les ànsies de dominació de Castella. En la *raça* catalana s'expressaria una energia i un vigor que provindrien del pòsit racial (*ari*) català i d'un medi geogràfic que afavoriria les tendències progressives d'aquesta herència. Si la guerra contra els sarraïns hauria estat un estímul per l'activació del caràcter castellà guerrer i intolerant, en el cas català hauria propiciat una mena d'eugenèsia a favor dels forts, sobrevivint majoritàriament els individus de races àries.

Los elementos de la raza catalana son, prescindiendo del elemento autóctono primitivo, el Celta, el Griego, el Romano, el Godo, y por fin el Franco. Razas fuertes, inteligentes, enérgicas. Dichas razas para apoderarse del país y para resistir luego a las que venían a desalojarlas, debieron de sostener continuas luchas; he aquí el que su dureza aumentara por adaptación y por selección, sucumbiendo casi siempre los débiles, en unas épocas en que la guerra se reducía en último término a un conjunto de luchas personales.⁴⁸

La guerra no hauria provocat però una hegemonia de la bel·licositat agressiva ni del dogmatisme. Ans el contrari, Gener troba una de les màximes fites de la humanitat durant el període medieval en el floriment de les arts i la cultura a Occitània i Provença primer i a Catalunya després, que formarien segons ell part del mateix grup nacional, escindit com a conseqüència de la derrota de les forces catalanes davant les forces croades de Simó de Montfort a la Batalla de Muret el 1213.

47 P. Gener, "El Madrid que ara jo he vist", *Joventut*, Barcelona, 13 d'abril del 1905, p. 238

48 P. Gener, "Herejías", *Cosas de España*, op. cit., p. 144

Cuando acabó en el Mediodía de Francia el movimiento de la inteligencia humana, se continuó con nuevo esplendor en Cataluña y Valencia, para no extinguirse hasta la unificación de España por los Reyes Católicos.⁴⁹

Tanmateix, malgrat que aquest to clarament racista pot induir fàcilment a pensar que Gener es proposava dibuixar una arquitectura racial peninsular on predominessin unes races sobre les altres, el discurs desemboca en una identificació de Catalunya amb les tendències progressives, amb el gust per la cultura i el cultiu de l'intel·lecte però, sobretot, amb la lluita per la llibertat. El tipus caracterològic català, determinat això sí pel medi ambient i pel seu origen racial, ve associat, sobretot a *Herejías*, amb la lluita per la llibertat, amb la lluita constant contra tota arbitrariedad emanada del poder.

Con tales elementos en su raza y con tal medio ambiente, el tipo catalán no podía menos de ser un tipo pertinaz, duro, personalísimo, individual, independiente hasta el aislamiento, heroico en las grandes ocasiones, de una temeridad titánica que lo convierte en protesta viva de toda traba impuesta y de toda ley en cuya confección no ha intervenido. Su indisciplina es tan proverbial como su independencia. El proverbio más verdadero del país es el que dice que cada catalán *tiene un rey en el cuerpo*.⁵⁰

Fins a tal punt és estreta aquesta associació, que la figura que encarna la realització del caràcter col·lectiu català és la del rebel, la del guerrer heroic combatent per la llibertat, però també la del bandoler que actua al marge de la llei i la del revolucionari. Així doncs, els més que destacables esclats de rebel·lia i subversió que es poden trobar en la història de Catalunya es deuen a una idiosincràsia col·lectiva amant de la llibertat i fermament insubmisa a les impositcions i arbitrarietats del poder. Aquesta idiosincràsia, però, es veuria recolzada en les determinacions racials i mediambientals.

El personaje reinante en Cataluña, como diría Taine, podemos afirmar que es el sublevado, el rebelado. Indíbil y Mandonio, lo mismo que Serrallonga y Roque Guinart no son más que manifestaciones pasajeras del carácter culminante, de este carácter atrevido, personal, soberbio, suspecto de titanismo, que no se doblega ni ante el poder real ni ante el supuesto poder divino.⁵¹

49 Ibid, p. 148

50 Ibid, p. 148

51 Ibid, p. 149.

Aquesta associació de la història de Catalunya a la història de la llibertat –traducció en clau racial i pseudocientífica dels paràmetres historiogràfics similars amb que treballaven Víctor Balaguer o Valentí Almirall- sembla més encarada a justificar les lluites socials del segle XIX que no pas un hipotètic nou ordre racial. Efectivament, les lluites obreres i populars eren vistes per Pompeu Gener com un indubtable signe d'aquesta essència catalana associada a la llibertat i quedaven estretament vinculades a la idea del progrés inexorable. Tanmateix, a diferència dels aixecaments populars en altres pobles d'Espanya, que a ulls de Gener es basarien en una acció més visceral i en idees de caràcter abstracte, les lluites dels obrers catalans es fonamentarien en una acció conscient que realitzaria a la pràctica la idea d'autonomia individual i col·lectiva.

De 1820 a nuestros días apenas ha pasado Cataluña diez años sin luchar por la libertad, en el campo y en las ciudades; pero la libertad no ha tomado ese carácter abstracto que en otras poblaciones de España; en ella la libertad ha sido siempre sinónima de autonomía, y de acción propia.⁵²

D'aquesta manera, Gener també estableix, en consonància amb la seva conceptualització ètnica del mapa hispànic, una diferència gairebé insalvable entre les idiosincràsies obreres catalana i castellana. Si la història dels obrers catalans es remetia a aquesta lluita per la llibertat suposadament intrínseca a la condició de català, la dels obrers de la resta d'Espanya es remetia a uns trets col·lectius profundament negatius. Com ressalta Consuelo Treviño, *“Para Gener, la diferencia entre un obrero catalán y uno del centro y sur de la Península estaría en que el primero iba consiguiendo una emancipación progresiva desde el republicanismo federal y en la Revolución de Septiembre, en tanto que al segundo muchas veces le fue concedida sin pedirla.”*⁵³ L'autonomia seria el tret més destacable de la classe obrera catalana. Aquesta autonomia no només incloïa les lluites, sinó també l'educació autodidacta i la promoció i intercanvi cultural. El dinamisme de la classe obrera i de les lluites populars a Catalunya es contrastava amb la suposada escassa activitat dels obrers espanyols, molt menys generalitzada i sistemàtica. Aquest decalatge no s'atribueix però a un estadi més avançat de la consciència de classe o del treball per a l'organització dels obrers, sinó a característiques suposadament essencials, relacionades amb la psicologia col·lectiva.

52 Ibid, p. 151

53 C. Treviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 45

La clase obrera es la que se diferencia más de la de todo el resto de la Península. Hay muchos obreros que siguen los cursos libres de los centros docentes, que van a bibliotecas públicas y que asisten a todas las representaciones de obras extranjeras y leen las bibliografías de todos los libros serios que salen. Tienen Ateneos, centros de lectura, sociedades corales y sociedades dramáticas.⁵⁴

Però, ¿on queda el burgès català en aquest esquema de *völkerpsychologie* que, per paradoxal que pugui semblar, legitima directament una associació entre la catalanitat i l'oposició a l'ordre burgès? La idiosincràsia burgesa es remet als caràcters accidentals que escapaven a aquesta definició totalitzadora de la psicologia col·lectiva catalana. L'afany pel benefici, l'explotació de l'home per l'home es relaciona d'aquesta manera amb la permanència de valors associats a les races no àries, que haurien deixat un pòsit marginal en la nació catalana. És a través de la decadència espanyola que Pompeu Gener explica l'emergència d'aquests valors: la rusticitat, la vulgaritat, l'afany pel guany material i el menyspreu per la intel·ligència i la cultura.

Y si en ciertas provincias centrales y del sur reaparece el elemento morisco mezclándose con el mogol representado por lo gitano, en las del este el antiguo sedimento que en su sangre dejaran los cartagineses, los fenicios y aun los israelitas, se pone de manifiesto dominando casi todas las manifestaciones de la vida. Todo viene determinado en ellas por la ganancia individual; la explotación del hombre por el hombre ha llegado a profanar hasta el sacrario de la inteligencia.⁵⁵

En el cas català, Gener equipara doncs l'explotador capitalista als fenicis i als jueus, grups que havien passat per la història de Catalunya que no corresponien, en consonància amb les seves teories racistes, a la categoria de raça ària. Emprant tots els llocs comuns i prejudicis de l'època, associa fàcilment aquests grups amb la reproducció de certs comportaments i rols socioeconòmics relacionats amb la usura, el comerç i l'obsessió pel guany material. Segons Gener, hauria estat l'opressió mantinguda durant segles per part del domini castellà, que hauria paralitzat les tendències expansives de Catalunya, la que hauria propiciat el sorgiment d'aquestes tendències, atribuïdes a la inferioritat racial, com a resposta adaptativa per part dels catalans.

54 P. Gener, "La Cuestión Catalana", *Cosas de España*, op. cit., p. 303

55 P. Gener, "Herejías", *Cosas de España*, op. cit., p. 230.

Así la actividad del Pueblo Catalán se dirigió toda entera a fomentar ese elemento de inferioridad que llevaba consigo desde que se lo comunicaron los fenicios: el comercio. Así esta función que constituye el fondo del pueblo judaico pasó a constituir el suyo.⁵⁶

La decadència cultural catalana dels segles posteriors a l'edat mitjana, associada al domini castellà sobre la península més que a la pròpia incapacitat col·lectiva i a l'acceptació per part de les elits de la castellanització cultural, seria la causa de l'auge de l'activitat comercial a Catalunya. Aquesta activitat, que Gener reconeix com a constant al llarg de la història catalana, hauria esdevingut el tret identitari principal del ser català contemporani i és aquí on raïa la qüestió de fons, que classifica en funció de les seves tipologies racials dicotòmiques. Vet aquí l'artifici teòric racista a partir del qual escapa a la contradicció, gairebé un atzucac, entre la definició d'un ser col·lectiu basat en la cultura i la lluita per la llibertat i la constatació de la tradició mercadera de la burgesia catalana, que negava aquests principis prioritzant la baixesa egoïsta del guany:

La feroz tiranía política que pesó sobre el catalán, durante siglo y medio, contribuyó a que fuera asemejándose al Judío; el esclavo, forzadamente es egoísta y astuto. Así, el escaso fondo de semitismo que hubiera en el pueblo catalán triunfó del ario y se sobrepuso.⁵⁷

Darrera d'aquesta ridícula racialització de l'oposició entre el principi de la llibertat i la mesquinesa burgesa hi ha naturalment una defensa d'una certa emancipació social i una condemna del domini de la burgesia catalana. Gener és al llarg de la seva trajectòria especialment crític amb la preponderància de l'esperit i la idiosincràsia burgesa catalana i no troba altra forma per combatre'ls que la racialització: penjar a la burgesia catalana l'etiqueta de *semita* i condemnar-la al seu infern particular. L'obsessió pel guany no podia ser més que un tret accidental, ja que contradeïa en bloc el seu model de psicologia col·lectiva que equiparava la catalanitat amb les característiques més nobles, atribuïdes, per descomptat, a les races *àries*. En definitiva, res hi havia més funest per a Gener en el caràcter d'un país que el predomini gairebé exclusiu de l'esperit comercial. Fins a tal punt és així que es lamenta de la preponderància d'aquestes tendències burgeses gairebé com si es tractés d'una blasfèmia envers el que ell considerava l'autèntic esperit català, associat a la intel·ligència, al progrés i a la llibertat. La

56 Ibid, p. 232.

57 Ibid, p. 233

decadència d'Espanya i especialment la de Catalunya, només podia ser invertida segons ell a través de la imposició de l'element *ari* per sobre del *semita*. La qüestió és en quin sentit aquesta imposició era simplement la façana teòrica d'una oposició entre el principi del progrés i el de la regressió o bé implicava també una potencial selecció racial. Vista l'associació que feia a *Herejías* entre les races àries i la burgesia no semblava que aquesta darrera conseqüència fos plausible i, per tant, sembla més viable entendre el discurs de Gener en un sentit simbòlic que no pas com un projecte eugenèsic, sobretot si tenim en compte que el racisme conseqüent associava les *races inferiors* a l'enemic interior o exterior, als pobles no europeus o a les *classes perilloses*, però mai a la burgesia nacional.

Desesperamos de que el elemento indogermánico verdaderamente humano que hay en la Península se levante y triunfe de esos *neomoros* adoradores del Verbo, raza de gramáticos y de sofistas, y de esos neo-judíos que explotan en beneficio propio, hasta producir la esterilidad o apelar a la falsificación, desde el simple obrero que rueda un huso, al genio que concibe un invento.⁵⁸

Per sobre de les diferents conjuntures, en la història hi hauria una continuïtat inequívoca entre present i passat pel que fa al desenvolupament del caràcter col·lectiu. El fet que en el passat immediat i en el present predominés una idiosincràsia burgesa associada a les races semites no significava que aquest caràcter col·lectiu no romangués latent a l'espera de reactivar-se. La grandesa catalana de l'Edat Mitjana, que s'expressa segons Gener en el floriment d'una civilització avançada i humanista que s'estén per Provença i Itàlia, hauria estat interrompuda només per les ànsies dominadores de Castella. Aquesta és la veritable cesura històrica que marca un abans i un després en la construcció historiogràfica de Gener, cesura que suposaria el fre a la veritable naturalesa expansiva del ser col·lectiu català i conduiria a la llarga al predomini d'un baix esperit mercantilista i burgès. Tot i el menyspreu envers aquest esperit, el burgès català en queda parcialment exculpat històricament: al cap i a la fi, només s'havia adaptat a unes condicions de partida imposades per un poder exterior que tenia per objectiu reduir Catalunya a un apèndix de Castella.

El catalán, después del compromiso de Caspe, quedó esclavo. Desde aquel momento fue, como si dijéramos, propiedad de Castilla, materia castellanizable.⁵⁹

58 Ibid, p. 241-242.

59 P. Gener, "La Cuestión Catalana", *Cosas de España*, op. cit., p. 280.

Castella hauria tractat Catalunya com un país conquerit a partir de la unió política i el fet que l'estat de setge fos gairebé constant durant el segle XIX en seria una prova força fefaent. Pompeu Gener tenia la certesa, però, que en un futur immediat –les proves ja les podia veure en el present- aquella grandesa, expressió de la composició racial catalana, s'expressaria ineluctablement de nou. De fet, les dificultats històriques que havia tingut, malgrat tot, Castella per assimilar Catalunya es deurien no tant a la sola resistència popular, com a la impossibilitat teòrica que una *raça inferior* com la castellana pogués anihilar una *raça superior* com la catalana. Els forts no podien ser mai suplantats o dominats pels febles segons les lleis propugnades per l'evolucionisme i el darwinisme social: una superficial i esbiaixada lectura de Darwin, en tot cas.

Castilla ha podido castellanizar provincias inferiores en cultura y análogas como raza, pero en su tarea de castellanizar Cataluña ha sido impotente. Estaba formada por razas superiores a la suya, merced a la potencia que da el trabajo, a sus instintos de vida, a su comunidad con la naturaleza y con el resto de Europa. Sumaba más sangre Aria que tiende a la expansión y al progreso, y que da una individualidad más fuerte y distinta, y no predominaba en sus comarcas la sangre Semítica y Presemítica que tiende a la indolencia, a la fatalidad, al fanatismo, a la sumisión, a vivir de lo imprevisto o de apropiarse lo ajeno.⁶⁰

El domini de Castella sobre Catalunya, contrari a les lleis biològiques de la religió darwiniana, s'havia de basar doncs no en la llei del més fort sinó en altres factors: en la força militar (factor que Gener no relaciona, curiosament, amb la llei del més fort) i en una ficció mantinguda durant segles. La història de Catalunya relatada per Castella hauria menystingut Catalunya, sublimant una imatge del català entre el paria rebel que calia castigar violentament i el treballador infatigable i miserable. A “Resurrecció!”, aparegut a la revista *Juventut* l'abril del 1901, justificava l'aparent decadència catalana postmedieval mitjançant l'acció combinada de la violència i la coacció. Catalunya, però, hauria treballat des d'aleshores en silenci, preparant la seva ‘resurrecció’.

Catalunya sofria i callava perquè la tenien amordassada... però no era morta. Els seus fills miraven cap a Europa. Treballaven i pensaven. I pensaven i sentien.⁶¹

60 Ibid, p. 297-8.

61 P. Gener, “Resurrecció!”, *Juventut*, Barcelona, 11 d'abril de 1901, p. 250.

Gener relativitza d'aquesta manera, en base a un suposat treball soterrani dels caràcters col·lectius, la submissió de Catalunya a Castella. Si a *Herejías* establí una cesura evident en la història de Catalunya a partir del compromís de Casp i, sobretot, del matrimoni dels reis catòlics, a *La Cuestión catalana* relativitza que l'hegemonia de Castella hagués anorreat o bloquejat del tot l'expansió vital catalana.

I ha pensat i ha treballat, ha reconstruït sa història i ha vist que era molt superior, en civilització, a la de Castella. I ha desenterrat ses tradicions, i ha trobat que eren d'un comú origen amb les dels altres pobles aris d'Europa. I ha estudiat la seva ascendència, i ha vist que sa raça derivava de races superiors a la dels que la dominaven⁶²

La regeneració era, doncs, per Gener l'horitzó inevitable de Catalunya. Com sempre, aquesta regeneració es projecta partint d'un esquema racial (unes races eren aptes per a créixer i les altres estaven condemnades a sucumbir), tot i que la seva finalitat no sigui l'establiment d'una societat socialment jerarquitzada a partir de criteris racials. Segons Gener, els catalans s'haurien acabat adonant inevitablement de la seva superioritat ètnica respecte els castellans, però també de la seva inferioritat respecte altres civilitzacions europees.

Además, los catalanes, en general, no sólo se dan cuenta de su superioridad social y étnica sobre las provincias centrales y Sur de España, sino que también se dan cuenta de su inferioridad relativa frente de las demás grandes civilizaciones Europeas, a causa de la dominación, que han sufrido durante algunos siglos, y que sufren aún, del centro político de España.⁶³

Tot i que la base tipològica és clarament racial, els criteris a partir dels quals Gener atorga les categories de superioritat o inferioritat es basen en la idea de la civilització i el progrés. De fet, no hi havia per ell cap contradicció entre un fet i l'altre: ans el contrari, les races àries europees es vinculaven inextricablement amb la idea de progrés. Gener bevia clarament d'un esquema teòric evolucionista, que aleshores era plenament vigent, que establí una gradació que comprenia els diferents tipus d'organitzacions socials de la humanitat: les societats capitalistes avançades estaven situades al pol superior; les anomenades societats bàrbares o salvatges al pol oposat. En la fraseologia racista de finals del segle XIX era fàcil fer correspondre les anomenades races superiors amb les societats capitalistes més avançades i les inferiors amb les societats no

62 Ibid, p. 250.

63 P. Gener, "La Cuestión Catalana", *Cosas de España*, op. cit., p. 305-6.

capitalistes o societats amb un baix nivell d'industrialització com l'espanyola. La qüestió era justificar un punt d'arribada que era la idealitzada societat capitalista avançada, tot i que en el cas de Gener això no fos ben bé així degut a les seves inèrcies republicanes i populars. Tanmateix, si a *Herejías* associava el *tipus racial català* a la figura del rebel amant de la llibertat i atacava frontalment la mesquinesa de la burgesia, aquest diagnòstic canvia radicalment a *La cuestión catalana*, escrita en un altre context polític i en la que Gener passa a sostenir un nacionalisme més marcat i genèric. En aquest text sosté que el predomini del comerç i l'obsessió pel guany material ja no és impediment per a l'emancipació i el progrés i que la burgesia expressaria també, a la seva manera, les tendències progressives associades a la *raça ària*, desenvolupant un gust i una sensibilitat per la cultura i l'art. De cop, el jueu que associava a la burgesia s'esfuma com per art de màgia. La rehabilitació teòrica que fa de la burgesia catalana és un símptoma que la regeneració es projectava en un marc col·lectiu nacional i que ja no pivotava al voltant de les classes populars, encara que Gener no deixa mai de defensar-les davant l'explotació burgesa.

El desarrollo de la industria y del comercio hace surgir una clase rica. La primera generación es aún tosca. Son obreros emancipados, rústicos con dinero, exentos de cultura y de todo pulimento. Pero como en la Italia de la Edad Media y en la misma Cataluña de aquella época, pronto se forma con la clase rica una clase superior. Esta clase, que cada día se renueva, teniendo medios, se forma gustos literarios y artísticos.⁶⁴

El fet que Gener consideri Catalunya una nació superior respecte Espanya i una nació inferior respecte de l'Europa capitalista avançada ens indica la naturalesa relacional dels seus conceptes, entrant els seus arguments racistes dins la lògica d'uns esquemes evolucionistes que establien una gradació jerarquitzant –racialitzada o no-, tot i que amb una certa mobilitat entre escales. Segons Gener, el fet d'adonar-se de la seva inferioritat respecte altres nacions europees forçaria el català a millorar-se a si mateix per tal d'equiparar-s'hi i aquest fet seria signe inequívoc d'un poble en franca regeneració que caminava vers l'equiparació amb les societats europees més desenvolupades. Catalunya voldria emular Europa i, en fer-ho, s'allunyaria d'Espanya, caiguda en una evident degeneració. Les tendències diferenciadores serien múltiples i s'expressarien en tots els aspectes de la vida política i cultural. Expressat en la seva fraseologia, el desvetllament d'una Catalunya ària era un fet inevitable, recolzat en les lleis de la biologia.

64 Ibid, p. 301.

Avançant els temps, els pobles es diferencien, cada dia més. El medi ambient que els de l'Espanya central i meridional s'han creat ells mateixos, ha afavorit en ells els atavismes africans i asiàtics que en la llur sang portaven: els atavismes fetitxistes, tirànics, absoluts. En canvi, en nosaltres catalans i mallorquins, l'evolució ha sigut ària. Ària europea, precisament perquè hem estat oprimits, perquè per ells hem estat rebutjats com inferiors en la seva evolució.⁶⁵

Tot i que Gener sempre deixa la porta oberta a la possibilitat d'una convergència entre Catalunya i Espanya a través d'una hipotètica regeneració espanyola (els esquemes teòrics evolucionistes tenien una mobilitat descendent però també ascendent), la seva teorització del fet nacional dibuixa una península ibèrica de compartiments estancs amb caràcters col·lectius incompatibles, sobretot a partir del seu viratge cap al nacionalisme explícit a partir de finals de la dècada dels 90. Partint d'aquestes premisses, difícilment Catalunya i Espanya podien entendre's o avançar en el mateix camí. La convergència de la qual parlava, doncs, només podia donar-se a llarg termini, a través d'un desenvolupament independent de les energies contingudes en cada nació, no pas a partir d'una absorció de Catalunya per part de Castella o d'una voluntat d'influir des de Catalunya sobre la modernització d'Espanya:

els catalans mai podem castellanitzar-nos, ni acatalanar-los ells.⁶⁶

Aquesta impossibilitat en la comunicació, donada la configuració d'uns caràcter col·lectius contraposats, unit al fet que, segons Gener, Espanya mirava inevitablement cap a Àfrica (degradava en la seva escala evolutiva) i Catalunya ho feia voluntariosament cap a Europa (ascendia en la seva escala evolutiva), semblava indicar una ruptura irreversible a l'horitzó.

Lo millor és que cadascú es quedi accentuant-se en son tipus sociològic especial i propi. Nosaltres regint-nos per lleis lliures i humanes; ells per conceptes absoluts, per cacics, per frases, adorant el Verb (la santa paraula). Sols volem ésser nosaltres mateixos, tenir nostra autonomia absoluta per a perfeccionar-nos d'acord amb els impulsos de nostra raça celto-llatina, és a dir, ària, o sia, europea.⁶⁷

65 P. Gener, "Ni dominats ni dominadors", *Juventut*, Barcelona, 14 de gener de 1904, p. 26.

66 *Ibid*, p. 26.

67 *Ibid*, p. 26.

6. Continuitats i ruptures en el catalanisme de Pompeu Gener

Els postulats de Gener, ja polèmics en la seva època i políticament incorrectíssims en el nostre present, s'han d'entendre en el marc de les diferents concepcions historiogràfiques catalanes del segle XIX i en un context d'auge dels estudis de psicologia col·lectiva al conjunt d'Espanya, sobretot arran de la desfeta colonial de 1898. Al llarg del segle XIX, es configura una historiografia autòctona catalana que progressivament centra el seu àmbit d'interès en Catalunya com a part diferenciada de l'Estat i amb una història pròpia, però també en un anàlisi de les qualitats caracterològiques dels ens nacionals. Per la seva banda, també el nacionalisme espanyol està sotmès durant aquests anys a un procés d'intensa renovació.

Un cop analitzats els aspectes més teòrics de les tesis generianes sobre la qüestió nacional i després de veure la manera com aquestes es concreten en el mapa peninsular, en aquest capítol es tracta de posar en relació les seves concepcions amb les línies historiogràfiques desenvolupades a Catalunya al llarg del segle XIX i amb les concepcions predominants en la intel·lectualitat catalana i espanyola de l'època. En aquest sentit, és interessant fixar-se en les reaccions que susciten les tesis de Pompeu Gener en els seus coetanis i en les direccions que aquestes reaccions prenen.

Finalment, caldrà analitzar en profunditat el discurs que Pompeu Gener elabora a les pàgines de *Juventut*, salt qualitatiu, tot i que amb moltes continuïtats respecte el discurs anterior, que el condueix a formulacions més explícitament nacionalistes, ara en clau vitalista, i amb un horitzó més clarament polític, relacionat amb la formulació d'un catalanisme de tarannà liberal i progressista.

L'etnicisme de Gener i la historiografia catalana

Tot i que el llenguatge de Pompeu Gener és clarament racial i les seves teories prenen un caràcter inequívocament etnicista, aquestes no són comprensibles de forma aïllada. En aquest sentit, la seva teorització sobre el fet nacional aplega nombroses influències teòriques amb façana de científiques, però també parteix d'unes bases teòriques i historiogràfiques autòctones que ja havien treballat sobre la noció de desenvolupaments col·lectius divergents, que ja havien començat a fonamentar les diferenciacions nacionals en suposats trets col·lectius homogenis. D'aquesta manera, si aparquem el

llenguatge racista més estrident, podem rastrejar fàcilment el nucli dur del pensament de Gener en la historiografia catalana anterior.

Jaume Balmes (1810-1848), malgrat les diferències abismals que el separen de Gener, ja havia teoritzat sobre la diferència de desenvolupament entre Castella i Catalunya cap a la meitat del segle XIX. Catalunya s'apropava segons Balmes a Europa, mentre la resta d'Espanya, castellanitzada, queia en una decadència irreversible que l'acostava irremeiablement a Àfrica. Posteriorment, aquesta diferenciació fou profunditzada per la historiografia liberal romàntica de Víctor Balaguer (1824-1901), que contraposava el que ell anomena l'Espanya catalana, progressiva i liberal, a l'Espanya castellana, endarrerida i religiosa. En Víctor Balaguer es pot trobar una crítica força remarcable a l'obra unificadora de Castella, caracteritzada per la imposició i la violència. De forma contraposada, es glorifica i s'exalta el passat de Catalunya, hereva d'una gran unitat cultural catalanoprovençal que s'hauria vist frustrada pels esdeveniments. Balaguer, com Gener faria posteriorment a *Herejías*, identifica a grans trets la història de Catalunya amb la història de la llibertat a Espanya: Catalunya esdevé un pol de llibertat que tendeix a oposar-se a les tendències fanàtiques i dictatorials de Castella. La història de Catalunya és vista per Balaguer com un procés d'autorealització liberal i democràtic que hauria estat pertorbat per l'hegemonia castellana a Espanya. Més enllà d'aquests paral·lelismes evidents respecte als esquemes historiogràfics amb que treballa Pompeu Gener, el que és fonamental en l'obra de Balaguer és que Catalunya adquireix un caràcter històric homologable al d'una nació. El que és més decisiu és que “*se cree una conciencia histórica catalana de acuerdo con las aspiraciones liberales y nacionalitarias, convirtiéndose así en una fuerza histórica que ha de transformar la realidad.*”¹ Tot i que quedava ben lluny de les intencions de Víctor Balaguer, l'assumpció i aprofundiment progressius d'aquest paradigma historicista en clau catalana –amb Catalunya com a subjecte històric col·lectiu– és a la base de la formulació d'una codificació nacionalista, de la possibilitat de nacionalitzar en clau catalana. Gener beu evidentment de les fonts historiogràfiques del romanticisme liberal culminades per l'obra de Balaguer, encara que pretengui superar-les amb les seves formes positivistes i materialistes.

També és patent, sobretot en els anys 70 i primers 80, la influència que deixen en el jove Pompeu Gener les obres historiogràfiques de Josep Coroleu Inglada (1839-1895) i

1 H. Hina, *Castilla y Cataluña en el debate cultural 1714-1939*, op. cit., p. 107.

Josep Pella i Forgues (1852-1918), centrades en la història jurídica i institucional de Catalunya. Gener elogia en una ressenya de *Les corts catalanes* (1878) a la *Revista contemporánea* el fet que l'obra dels dos juristes catalans posi el seu centre d'interès en les institucions catalanes, trencant amb l'òptica centralista de la historiografia espanyola, i que ho facin amb una metodologia positiva, moderna.

Esta obra está escrita con el espíritu que predomina en las obras científicas modernas. En todo se sigue el método de investigación social, único método que puede conducirnos a síntesis verdaderas. (...) Los Sres. Coroleu y Pella merecen los más grandes elogios por haber hecho la historia del derecho político de la Corona de Aragón, inspirándose en la evolución natural de las instituciones, y no en la teoría de las formaciones súbitas e inexplicables que aún goza de cierto prestigio entre los partidarios de ciertas escuelas.²

Al marge de les coincidències respecte a la metodologia positiva com a punt de partida per a la construcció historiogràfica, Gener comparteix amb Coroleu i Pella l'admiració envers les antigues institucions de la Corona d'Aragó, que esdevenen un referent de llibertats col·lectives a partir del qual es construeix la seva visió historiogràfica de Catalunya i Espanya. En la història de l'antiga corona d'Aragó hi veu l'expressió d'una nació emergent –Catalunya–, que hauria vist aturada la seva vitalitat natural per una unió política artificial, feta a través de la imposició i la violència.

La influència exercida sobre Pompeu Gener per la historiografia romàntica de Víctor Balaguer és complementada per la que exerceixen les teoritzacions federalistes de Pi i Margall i de Valentí Almirall. Seguint els paràmetres teòrics de Pi i Margall, Pompeu Gener interpreta la història a partir de la idea de llibertat, amb l'horitzó posat en la federació voluntària d'individus i d'agregats col·lectius. Segons Isidre Molas, un dels trets essencials de les doctrines pimargallianes és el protagonisme atorgat a la lluita per la llibertat i contra el poder en la història: *“Hi ha una única lluita al llarg de la història: la lluita per la llibertat i contra el poder. No diu que tingui un final immediat, ni tan sols que en tingui. Però la lògica de la història és la lluita entre la idea de llibertat i la idea de poder, i al mateix temps entre la llibertat com a realitat i el poder com a realitat. La dialèctica llibertat-poder explica per ell la història. I el poder en la seva*

2 P. Gener, “Análisis y ensayos: Las cortes catalanas”, *Revista Contemporánea*, Madrid, 15 d'octubre de 1877, p. 366.

època té un nom: monarquia, el poder unificat per excel·lència.”³ Efectivament, Pompeu Gener recull de Pi i Margall la idea que la debilitat de la unitat política espanyola rau en què la unificació s’hauria realitzat a través de la violència i la imposició exercida per un centre polític i no a través del pacte i l’acord voluntari de totes les parts regionals que composaven l’estat. El problema d’Espanya seria doncs el centralisme polític i, a aquest efecte, Gener identifica el centralisme madrileny amb una perversa maquinària que xuclaria les energies vives de les nacions que componen Espanya. Tant Pi i Margall com Gener parteixen d’un antagonisme entre el poder monàrquic central i les realitats regionals vives, antagonisme que només podia ser superat a través de la via política republicana i federal. Malgrat el principi individualista del federalisme de Pi, a *Las nacionalidades* (1877) havia desenvolupat un marc teòric clarament organicista que acceptava fins i tot els antics regnes medievals com a àmbits naturals d’organització col·lectiva: “*El caràcter racionalista i universalista del seu federalisme (abstracte com deien els seus crítics) hagué de concretar-se més com a conseqüència de l’acció política. En especial després de l’enfrontament amb els cantonalistes, estructurarà una concepció dels regnes històrics d’Espanya. Va recórrer en un cert sentit a la tradició (passada com diria ell per ‘el tamiz de la razón’). La reestructuració federal d’Espanya caldria assentar-la en els vells regnes medievals.*”⁴ L’individu sobirà tenia en els agregats col·lectius naturals (nació o regió) el seu àmbit de socialització i actuació necessari. El divorci entre el poder polític centralitzat i una realitat orgànica múltiple s’expressa de forma evident a través d’un decalatge insalvable: “*El poder estatal no ha hecho sino introducir desorden en esas realidades profundas y existenciales, en la medida en que ese poder no emerge del organismo nacional. Ahí reside su carácter despótico y ahí reside la impotencia de la política española, organizada sobre esa falta de realidad.*”⁵

D’altra banda, també cal relacionar la distinció entre nació (com a ens natural) i estat (com a ens artificial) amb que treballa Pompeu Gener més amb aquestes concepcions federalistes que no pas amb la línia posteriorment desenvolupada pel catalanisme conservador i sintetitzada a *La nacionalitat catalana* d’Enric Prat de la Riba. La nació com a ens orgànic natural s’oposava a l’artificialitat del mecanisme polític de l’estat.

3 I. Molas, “Francesc Pi i Margall: democràcia i federalisme”, VVAA, *El pensament polític català del segle XVIII a mitjan segle XX*, Edicions 62: Barcelona, 1988, p. 80-81.

4 Ibid, p. 83-84

5 J. L. Villacañas, “La idea federal en España”, M. Chust (ed), *Federalismo y cuestión federal en España*, Universitat Jaume I: València, 2004, p. 134-5.

Per bé que el projecte federalista de Pi i Margall i els seus seguidors tingués com a objectiu conciliar aquesta contradicció, les seves teories, sobretot a partir de *Las nacionalidades*, contribueixen no poc a consolidar aquesta distinció entre el principi nacional i el principi de l'estat. Així ho remarca també Pere Gabriel: “*Por otra parte, erróneamente se atribuye comúnmente al catalanismo conservador de finales de siglo la asunción de la distinción conceptual más moderna entre nación y estado. De hecho, aparte que ya en Las Nacionalidades de Pi i Margall pueden rastrearse el tema, de manera muy explícita y rotunda Valles i Ribot ya la formularía a mediados de 1886. De hecho sería el catalanismo federal el que más avanzaría en esta dirección, aunque aceptase a menudo el término región como equivalente en aras de su uso coetáneo más extendido, y tendiese a aceptar el término nacionalidad y nación como equivalente a estado.*”⁶ Pompeu Gener acceptava els punts de partida del federalisme de Pi i Margall i tal vegada només li retreia el seu llenguatge excessivament abstracte, que no pouava suficientment en els models oferts per la ciència:

Logicien, rigoureux, dialecticien profond, il contrasta bientôt à Madrid avec l'essaim de rhéteurs et de faiseurs de phrases qui y fourmillait. (...) Après la Restauration, il nous a donné un petit volume, les Nationalités, où il expose la théorie fédérative d'une façon très claire et très précise, mais dans lequel on sent le manque de profondes connaissances ethnographiques, philologiques et anthropologiques sur lesquelles se basent aujourd'hui les ouvrages de sociologie.⁷

Per la seva banda, la influència de Valentí Almirall es deixa notar també en les teoritzacions de Gener sobre la qüestió nacional. Es especialment important tenir en compte la teorització historiogràfica que elabora a *Lo catalanisme* (1886) perquè és lleugerament anterior a *Herejías*, perquè Gener havia estat proper políticament a Almirall i perquè *Lo catalanisme* està també imbuït d'un evident esperit positivista. Almirall elabora una visió historiogràfica, amb la intenció de posar les bases teòriques d'un moviment polític catalanista, que té com a eix central la divisió caracterològica entre Castella i Catalunya, expressada bàsicament des d'un punt de vista cultural i psicològic. Els elements que configuren aquest caràcter nacional determinarien les possibilitats d'adaptació als temps presents: Catalunya, sosté Almirall, convergeix pels seu caràcter amb Europa; mentre que Espanya és incapaç d'adaptar-se als nous temps.

6 P. Gabriel, “*Las bases políticas e ideológicas del catalanismo de izquierdas del siglo xx*”, *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea*, t. 13, 2000, p. 77-8

7 P. Gener, “*La littérature espagnole au XIXe siècle*”, *Le Livre*, Paris, 10 d'octubre de 1881, p. 601.

Per Almirall hi hauria també un decalatge insalvable entre la realitat unitària de l'estat, fortament centralista i uniformitzant, i la naturalesa de les regions que el formen, que expressarien una gran diversitat cultural i idiosincràsica. La negació de la naturalesa diversa de les diferents agregacions nacionals que componen l'estat espanyol seria a la base de la seva decadència i postració, completament subordinades a la dinàmica política i econòmica de Madrid: *“La discordància, o millor encara, l’oposició entre la naturalesa i l’organització de l’Estat ha sigut i segueix sens dubte essent la causa principal de la postració a què han arribat les vàries regions que formen la nació espanyola.”*⁸

Almirall remarca també una diferència essencial entre una forma de fer política suposadament intrínseca al caràcter castellà –autocràtica, dominadora i voluntarista- i el tradicional tarannà polític català, basat en la llibertat, el pacte i la unió voluntària. Els paral·lelismes amb les distincions de Gener són evidents, tot i que aquest posava més èmfasi en el principi de llibertat, mentre que Almirall potencia el tarannà pactista associat teòricament a Catalunya. El despotisme castellà s’oposa doncs a les tendències pactistes i liberals de les velles institucions catalanes, erigides com un referent per al present. Aquesta oposició, cal remarcar-ho, no s’atribueix tant a l’hegemonia d’unes determinades tradicions polítiques, sinó al caràcter i a la psicologia col·lectiva de les nacions: *“Avui sabem que al costat de la política castellana, que pel caràcter del poble que la dirigia devia ser absorbent i dominadora, basant-se només que en la imposició i la conquesta, se desenrotllava la política aragonesa, que conduïda per uns pobles de temperament lliure, devia ser menys brillant però molt més sòlida, basant-se no en la unitat despòtica que pot produir la força, sinó en la unió espontània que fa nàixer la mútua conveniència.”*⁹

Com Gener faria després, Almirall també veu en la figura del Quixot la representació simbòlica evident del caràcter castellà, amb totes les seves grandeses i misèries. En ell hi veu l’expressió d’un caràcter heroic i idealista, però també dogmàtic i ignorant. Almirall reconeix una sèrie de virtuts en el caràcter castellà –la generositat, l’idealisme, l’heroïcitat-, encara que sigui per la simpatia que despertarien en la seva superficialitat. Per contra, el caràcter català no podia ser-hi més contraposat. L’abstracció i l’idealisme castellans xocaven frontalment contra el pragmatisme i la capacitat d’anàlisi; l’exaltació somniadora contra la reflexió i la cerca d’avantatges a curt i mitjà termini: *“Lo caràcter*

8 V. Almirall, *Lo catalanisme*, p. 32

9 Ibid, p. 23

català és lo revers de la medalla del genuí castellà. En los bons temps, aquest era lo tipus del generalitzador, i nosaltres érem eminentment analitzadors. Ells s'exaltaven per una abstracció idealista: nosaltres buscàvem sempre avantatges positives."¹⁰ En definitiva, el caràcter català és equiparat per Almirall a una mena de sentit positivista *avant la lettre*, a l'utilitarisme i al pragmatisme, al predomini del seny i d'una capacitat d'anàlisi realista de totes les qüestions: *"Tota la nostra història diu que el caràcter català té per base lo positivisme particualitzador, que en los temps en què no estava degenerat encara, donava per resultat lo bon sentit amb què mirava i resolva les qüestions."*¹¹ En aquest sentit, un dels trets més remarcables que Almirall atribueix al caràcter català, oposat frontalment al sentit de l'ètica heroica propugnada per Pompeu Gener, és un suposat gust per la mitjania i l'anonimat. A Catalunya no hi hauria una tendència a que els seus homes destaquessin, sinó a que aquests fossin englotits en l'obra comuna, col·lectiva. La història dels catalans no es resumiria doncs en l'obra d'un grapat d'homes amb voluntat heroica que encarnaria l'esperit català, sinó en les realitzacions institucionals col·lectives construïdes anònimament: *"Altra circumstància molt digna de notar-se en lo temperament del nostre poble és sa repulsió a enlairar hòmens i son afany en arrelar institucions. Los fets més grandiosos de la nostra història i fins de la nostra llegenda són o apareixen ser producte de la col·lectivitat."*¹²

Si Pompeu Gener situa el punt d'inflexió que significa l'inici de la decadència catalana en una unió política amb Castella que comportaria la pèrdua efectiva de les seves llibertats, l'inici de la castellanització de Catalunya i la castració de les seves energies col·lectives, Almirall és molt més pragmàtic i economicista en el seu diagnòstic. El que significaria l'inici de la decadència catalana seria el descobriment d'Amèrica, que desencadenaria el final d'una geopolítica mediterrània que la mentalitat catalana hauria integrat en gran mesura. La pèrdua de pes específic de l'horitzó mediterrani en la vida econòmica i comercial en favor de l'horitzó transoceànic significaria l'inici de l'atròfia del dinamisme de la societat catalana, especialment encarada al comerç. A la decadència catalana, Almirall associa la degeneració del seu caràcter col·lectiu, tal com també faria Pompeu Gener a *Herejías*. Tanmateix, Almirall passa de puntetes sobre la qüestió de l'avarícia comercial que Gener havia estigmatitzat de forma molt evident tot flirtejant amb l'antisemitisme. La degeneració del caràcter

10 Ibid, p. 51

11 Ibid, p. 56-7

12 Ibid, p. 58.

català la veu Almirall més aviat en una incapacitat d'actuació, en una subordinació a l'hegemonia dels trets caracterològics castellans, a una mena de sentiment d'inferioritat col·lectiva que hauria propiciat una postració difícilment superable. *“Des de la caiguda definitiva de sa nacionalitat, que no pogué evitar lo darrer esforç de sa desesperació, fins a ja bastant entrat lo segle actual, Catalunya va viure reduïda a la nul·lilitat completa. Totes ses manifestacions de vida no passaven de respondre com un debilíssim i esmorteït eco a les rebaixades llaors, que les oligarquies i els frares, amos de tot, entonaven a l'altar i al trono, i a les malediccions que tiraven a les novetats que no coneixien, però que atribuïen a les arts del diable.”*¹³ Efectivament, l'altar i el tron tenen també una part de protagonisme com a agents d'arbitrarietat política i despotisme en l'obra de Valentí Almirall, però molt secundària si la comparem amb la importància atorgada per Pompeu Gener a la monarquia i a l'església com a repressors de consciències individuals i de les energies col·lectives catalanes. Forçada per la violència i els canvis geopolítics, la degeneració catalana s'expressaria per Almirall –de forma gairebé exclusiva- en l'exacerbació dels vicis propis del caràcter català, però també –remarcablement- en la importació i assimilació de trets culturalment castellans: *“L'exacerbació dels vicis que li són peculiars, agravada pels que ens ha empeltat lo contacte amb la raça predominant i el nostre afany d'imitar-la, ha arribat a prendre proporcions alarmadores.”*¹⁴

Valentí Almirall posa també les seves esperances en una hipotètica regeneració de la nació catalana. Aquesta regeneració seria conseqüència de les energies contingudes en el seu interior i havia de canalitzar-se a través d'una superació dels vicis col·lectius (qualitats no contingudes en el decàleg de virtuts essencials del *volksgeist*) propis i importats: *“Per fortuna, entremig de tots los vicis i defectes naturals o adquirits, lo caràcter català conserva encara ses condicions bones més o menys ensopides. Encara som actius i estem dotats d'energia. Los defectes adquirits podem treure'ns-els de damunt amb sols aspirar de debò a la restauració de la nostra personalitat política. Proposem-nos ideals, i tornarem a despertar-nos.”*¹⁵ Encara més, la contraposició entre aquest caràcter català que conduïa irreversiblement a la regeneració i l'hegemonia hispànica d'un caràcter castellà que menava a la decadència porta Almirall a sostenir una suplantació, un canvi radical en l'equilibri de forces peninsular: *“Suposant que*

13 Ibid, p. 60.

14 Ibid, p. 66.

15 Ibid, p. 67.

l'Estat espanyol viu sota l'impuls del caràcter castellà i aquest ha originat una situació d'endarreriment i immoralitat, la regeneració apunta clarament a la necessària presència dirigent del caràcter català en la vida política espanyola, com a factor de regeneració.»¹⁶

Els paral·lelismes entre els esquemes culturalistes amb que treballa Valentí Almirall i el model teòric diferenciador de Pompeu Gener són evidents, com a mínim en la intenció clarament política de sustentar un moviment catalanista i una profunda reestructuració del marc polític espanyol a través d'una concepció entre culturalista i etnicista. Les definicions essencialistes dels caràcters col·lectius són a la base d'aquests models teòrics. Pompeu Gener, partint d'un bagatge teòric i polític similar, va però un pas més enllà i dona a aquests arguments caracterològics una base racial, afegint a l'interès creixent pels estudis de psicologia col·lectiva el que es pretenia una fonamentació materialista, tot deixant enrere la interpretació més culturalista d'Almirall. El to polític de fons és també sensiblement diferent: mentre la lectura d'Almirall està encarada a legitimar un moviment interclassista que pogués integrar perfectament a la burgesia i a sectors conservadors a partir de les idees -predominants en la seva obra- d'esperit positiu i mitjà, la interpretació historiogràfica de Gener té clarament un accent més popular, associant la construcció del caràcter col·lectiu (en el seu cas racial) a la lluita per la llibertat.

En un sentit diferent al d'Almirall i Gener, vinculant més estrictament un cert regionalisme al proteccionisme de la burgesia, Pere Estasen parteix d'un positivisme marcadament evolucionista per tal de dibuixar un mapa hispànic, amb preponderància de l'element regional, que havia de fonamentar una nova organització socioeconòmica de l'estat. Més que una caracterologia destinada a posar les bases d'una dinàmica política nacionalista, a *El problema de las nacionalidades* (1882) Estasen esbossa un anàlisi positiu del funcionament orgànic de la societat des d'un punt de vista econòmic i posa en el punt de mira el centralisme madrileny, que constituiria una autèntica trava a aquest funcionament. Tot i que els ressos biologistes són més que evidents, l'accent no el posa però Estasen en una oposició entre el caràcter català i el castellà, sinó en la naturalesa artificial i antinatural del centralisme, que impediria desplegar les energies naturals i el dinamisme econòmic continguts en les diferents regions com Catalunya. *“La idea fixa d'Estasen era vincular creixement econòmic, crítica al sistema de partits*

16 I. Molas, “Valentí Almirall: el catalanisme liberal”, *El pensament polític català...*, op. cit., p. 113.

restauracionista i descentralització política, ja que la centralització –fent-se ressò de El problema de las nacionalidades- era contrària a la sociologia i biologia contemporànies.”¹⁷ El dinamisme econòmic seria doncs obstaculitzat per una burocràcia madrilenya centralitzadora que calia difuminar. Estasen diferenciava entre Madrid i Espanya, sent el conjunt dels territoris que integraven Espanya el que havia de regenerar el tot i, especialment, Madrid.

Per construir un mercat nacional espanyol harmònic –objectiu d’Estasen i de la burgesia catalana a la qual pretenia representar- calia integrar els organismes naturals (regionals) que l’articulaven. És per això que no li interessa remarcar les diferències insalvables de caràcter entre les diferents nacions que integraven Espanya, sinó més aviat plantejar un esquema inductiu en el que el progrés del tot es garantiria gràcies al progrés de les parts. *“Catalunya era una part –un òrgan- del tot i hi calia activar polítiques de regeneració en un sentit recíproc. Les lleis generals havien de permetre el progrés català perquè així, per inducció, s’afavoria el progrés espanyol. Aquest era el camí de l’harmonia que defensava el positivisme.”*¹⁸

Les teories positivistes i evolucionistes d’Estasen s’encaren doncs a plantejar un regeneracionisme clarament economicista i burgès. La modernització capitalista d’Espanya només era possible a través d’una integració harmònica, orgànica, de les parts en el tot: és només per això que el centralisme forçat era vist com un problema. El seu organicisme econòmic permetia satisfer les necessitats d’una burgesia catalana en expansió, però també alliberar la creixent tensió identitària afirmada a través del conflicte entre Catalunya i Espanya. *“Aquesta metodologia, que es proposava d’afavorir el creixement econòmic del país, es fonamentava en una idealitat positivista i proteccionista. Per construir un mercat nacional (espanyol) calia partir dels organismes, de les parts que l’articulaven.”*¹⁹

També Francesc Artal destaca el punt de vista economicista del qual parteix el regeneracionisme de Pere Estasen, sostenint però que aquest acceptaria implícitament la condició de nacionalitat per a Catalunya. En tot cas, aquest punt de vista l’apartaria de les línies més historicistes, centrades en la cerca de les diferències caracterològiques entre Catalunya i l’Espanya castellana: *“És evident que Estasén creu que Catalunya és un país diferenciats d’Espanya –entre d’altres raons addueix el passat històric-, que*

17 X. Ferré i Trill, “Pere Estasén, la via econòmica del regeneracionisme polític”, *Estudis sobre el positivisme a Catalunya*, op. cit., p. 322-323

18 Ibid, p. 320.

19 Ibid, p. 347.

*creu que es tracta d'una nacionalitat, però alhora proposa un nou marc de coneixement i una actuació política basada en l'estudi de la realitat econòmica i de la potencialitat econòmica. Per això proposa bàsicament unes noves línies de recerca, i ell mateix serà un dels principals realitzadors d'aquesta nova recerca.”*²⁰ Dins d'aquest esquema, Estasen planteja un projecte on Catalunya havia de quedar integrada de forma gairebé orgànica en la realitat sociopolítica –i no cal dir política- espanyola, això sí, des del respecte envers una certa especificitat que fes possible un desenvolupament autònom, regional. Les tesis d'Estaten prefiguraven una confluència dels interessos de la burgesia amb un cert regionalisme, centrat en les reivindicacions de caire econòmic: “*En tot cas, Estasén desitjava que Catalunya i Espanya evolucionessin conjuntament i sense possibilitats de disgregació en el futur. Estasén, no obstant això, plantejava –i això és interessant- que Catalunya havia de desenvolupar-se a partir de la seva pròpia realitat, canalitzant l'activitat política a través de la política regionalista i practicant també el regionalisme econòmic, és a dir, impregnant la política regionalista de continguts i reivindicacions de tipus econòmic.*”²¹

Malgrat que el debat sobre els àmbits nacionals era prou viu a mitjans dels anys 80 en els ambients liberals i progressistes, s'ha considerat *La nacionalitat catalana* d'Enric Prat de la Riba com el text doctrinari fundacional del catalanisme. És important tenir en compte aquesta obra perquè suposa un veritable capgirament dels referents positivistes acceptats fins aleshores i un intent de relacionar inextricablement la història del catalanisme amb la del catalanisme conservador. De filiació clarament conservadora, el text de Prat trenca clarament amb els models biològics, amb que treballaven alguns catalanistes progressistes com Gener, per tal d'establir el principi de la nació sobre fonaments que emparentaven clarament amb la metafísica romàntica del *volksgeist*. Prat fixa com a principi generador de la nacionalitat l'esperit nacional, axioma que existiria al marge de les contingències de la realitat històrica i a partir del qual es construiria l'organització política, social, econòmica i jurídica nacional. Molt influït per la *volkerspsychologie*, Prat s'allunya doncs dels esquemes organicistes i positivistes per tal d'establir un principi nacional basat en la tradició més purament herderiana i romàntica: “*els pobles (...) són principalment principis espirituals. En va voldrà donar-se'n una definició geogràfica, etnogràfica o filològica. L'ésser i l'essència del poble estan, no en*

20 F. Artal, “Pere Estasen i el regionalisme econòmic.”, *El pensament polític català...*, op. cit, p. 147.

21 Ibid, p. 150.

les races ni en les llengües, sinó en les ànimes. La nacionalitat és, doncs, un Volkgeist, un esperit social o públic.”²²

Cal tenir en compte que Prat no era pas aliè als desenvolupaments del materialisme positivista i de l’antropologia física. Ans el contrari, considera que els avenços en aquestes línies científiques constituïen un bon instrument per a l’anàlisi de les característiques i de les diferències entre nacions i races: “*quan la fisiologia feia tan admirables progressos (...) era impossible que no es donessin els investigadors a amidar les dimensions del crani i fixar-ne la configuració, a precisar l’angle encefàlic; a determinar l’alçada i les altres circumstàncies de l’ossada de les races, considerades com a varietats fisiològiques de l’espècie humana.*”²³ En aquest sentit, lluny de menysprear aquestes línies teòriques i de desestimar les categories racials que abundaven en el debat identitari, Prat n’accepta la utilitat, encara que expressa les seves reticències envers certs models deterministes que pretenien reduir el principi nacional a la biologia, la nació a la raça. Segons Prat, tant l’organicisme com el materialisme constituïen models teòrics que no podien explicar mai del tot el principi de generació de la nació, ja que acabaven esdevenint simples metàfores o no podien passar de ser simples explicacions parcials de la realitat nacional. Així doncs, només el principi metafísic del *volkgeist* podia explicar l’existència irreductible de les nacions, desestimant doncs els models organicistes i el determinisme materialista acceptats per bona part de la intel·lectualitat liberal i progressista. En aquest arraconament hi havia implícita la intenció de combatre l’hegemonia de la cosmovisió organicista aportada pel krausisme hispànic –legitimadora d’una integració funcional de les regions en el tot nacional-, però també la de combatre els esquemes materialistes amb què certs referents liberals –com Gener- sustentaven el principi nacional.

En certa manera, Prat ha de retrocedir al primer romanticisme herderià per pouar els referents teòrics que havien de definir la catalanitat, referents que combinaria amb un cert llenguatge d’accent vitalista –reivindica de forma clara l’imperialisme com a nova fase expansiva del nacionalisme- i amb les seves concepcions al voltant de la història del Dret. El geni nacional era un principi abstracte situat al marge dels homes i dones que formaven la nació: un principi moral i espiritual que els informava i els induïa a actuar en funció d’uns paràmetres comuns, compartits: “*El poble és, doncs, un principi espiritual, una unitat fonamental dels esperits, una mena d’ambient moral que*

22 E. Prat de la Riba, *La nacionalitat catalana*, Edicions 62, Barcelona, 1978 [1906], p. 80-1.

23 Ibid, p. 73.

s'apodera dels homes i els penetra i els emmotlla i treballa des que neixen fins que moren."²⁴ Aquest esperit nacional s'encarnaria en uns esquemes comportamentals i caracterològics reproduïts al llarg de la història, però sobretot en la llengua com a pilar identitari fonamental que enclouria en el seu sí el *volkgeist*.

D'altra banda, en la línia del catalanisme conservador i burgès, Prat defensa el caràcter mercantil i comercial del poble català, positivament la bona actitud envers el negoci que teòricament era en la genètica de tot bon català: "*L'existència d'aqueix esperit nacional es manifesta així mateix en la unitat de vida econòmica. Totes les regions de llengua catalana, tant les que vivien sota el govern dels reis d'Aragó com les que depenien de la casa de França, eren països essencialment mercantils; la indústria era en tots ells una funció econòmica secundària.*"²⁵

Si en l'àmbit econòmic el que definiria el caràcter català seria aquesta disposició gairebé natural al comerç, en l'àmbit polític es plasmaria en la llibertat política i el pactisme. Cercant els referents que expressen aquestes llibertats i aquest pactisme en les velles institucions catalanes –com també fa Gener, tot seguint Balaguer, Coroleu i Pella-Prat entén que el caràcter català, assenyat per definició, constitueix una bona síntesi entre el principi de la llibertat i el respecte envers unes jerarquies socials hipotèticament naturals i necessàries: "*La vida política està informada també per dos principis fonamentals: d'una banda, el principi de la llibertat política més ampla, que es manifesta en la constitució de les corts, en la doctrina del pacte fonamental entre el sobirà i el poble, en la representació d'interessos portada a l'extrem de concedir sovint vot electoral a les dones, en l'especial constitució del règim municipal; d'altra banda, el respecte a les jerarquies socials, això és, una invencible repugnància per l'igualitarisme.*"²⁶ Tot i l'oposició de Gener a l'igualitarisme, és evident que hi ha un abisme entre les seves concepcions aristocràtiques, intel·lectualistes i individualistes i les de Prat, molt més emparentades amb una defensa de certs privilegis de classe. En aquest sentit, només cal comparar la reivindicació que fa Gener de l'esperit rebel dels catalans, reproduït al llarg de la història i atribuït a un dels suposats trets essencials del caràcter català, i les concepcions burgeses i d'ordre que defensava Prat, que reivindicava de les velles llibertats i constitucions catalanes l'esperit pactista i pragmàtic dels catalans, seguint en aquest punt a Almirall, a qui considerava un precursor.

24 Ibid, p. 84-5

25 Ibid, p. 91.

26 Ibid, p. 92-3.

La decadència de Catalunya durant els segles que seguiren l'esplendor medieval l'atribueix també Prat de la Riba al domini polític exercit per Castella. Aquest domini tindria les seves conseqüències en l'àmbit econòmic i cultural, puntals identitaris de la nació catalana. Si el ser català quedava definit per l'activitat comercial i el domini polític castellà limitava d'arrel les possibilitats catalanes de participar en les grans rutes de comerç cap a Amèrica, la decadència era inevitable, també en l'àmbit cultural: *“Catalunya pobra, sense comerç, sense indústria; Catalunya, sense direcció política autònoma, va quedar també sense cultura pròpia, subjecta a la cultura de la Cort, tributària de la cultura castellana.”*²⁷

Val a dir que, com Pompeu Gener, també Prat de la Riba entén que Espanya és una ficció com a entitat nacional. Espanya és únicament una unitat política sense cap base nacional comuna, fonamentada en el domini i hegemonia de Castella: *“Espanya l'Estat castellà, aqueix Estat que, seguint la mateixa ficció, amb el nom d'espanyol ens imposa el Dret de Castella i amb nom d'espanyola la llengua castellana.”*²⁸ A la base d'aquest esquema hi havia una diferenciació conceptual entre l'estat com a mecanisme polític, monopolitzador de la força, i la nació com a comunitat natural d'homes. Aquest mateix esquema conceptual fou emprat per bona part de la historiografia catalana de finals del segle XIX, però també fou desenvolupat amb força pel federalisme català. Òbviament, Prat de la Riba posava l'èmfasi en el Dret i en la llengua i evitava parlar de llibertats individuals si no era en un sentit economicista i burgès. Efectivament, en el cas català, tot i que aquesta diferenciació s'atribueix al nacionalisme conservador i, sobretot, a la síntesi elaborada per Prat de la Riba, el debat al voltant de la qüestió ja s'havia iniciat anys abans en el sí del federalisme i el primer catalanisme almirallià. Tanmateix, Prat de la Riba intenta esborrar del mapa de la gènesi del catalanisme els seus precursors federals i particularistes, tot i atribuint a les seves concepcions un excessiu sentit abstracte: *“La falla capital del sistema particularista és la mateixa del federalisme: no ens diu quines entitats han de formar Estats petits ni quines s'han de constituir en federació, ni es preocupa del criteri amb que aquesta selecció hagi de fer-se.”*²⁹ Prat situa la gènesi del catalanisme, en canvi, en la línia genealògica del regionalisme conservador, obviant la influència deixada pel federalisme i el catalanisme de tall liberal. No hi ha rastre de *Las nacionalidades* de Pi i Margall i *Lo Catalanisme*

27 Ibid, p. 18.

28 Ibid, p. 67.

29 Ibid, p. 36

d'Almirall és criticat de manera força simplista; Prat reivindica en canvi les obres historiogràfiques de Coroleu i Pella, fonamenta el naixement del catalanisme com a moviment polític en la defensa del Dret Civil i veu en el tradicionalista Torras i Bages el primer formulador contemporani de la nació catalana.

La nació catalana es basava en un principi metafísic, preexistent a tota voluntat, a tota fonamentació política o jurídica: *“Si ésser pàtria, si ésser nació era tenir una llengua, una concepció jurídica, un sentit de l’art propis, si era tenir esperit, caràcter, pensament nacionals, l’existència de la nació o de la pàtria era un fet natural com l’existència d’un home, independent dels drets que li fossin de fet reconeguts.”*³⁰ Aquesta concepció no era tant allunyada de la que formulava Gener, però substituïa la base material per una base espiritual, metafísica. Però, sobretot, aquesta concepció, molt inspirada en el nacionalisme alemany, semblava menar de forma conseqüent a una independència política inexorable, superant de forma evident les ambigüitats polítiques –que tant bé s’avenien amb els models orgànics- de les línies federals en què es movia Pompeu Gener: *“Essent la nacionalitat una unitat de cultura, una ànima col·lectiva, amb un sentir, un pensar i un voler propis, cada nacionalitat ha de tenir la facultat d’acomodar la seva conducta col·lectiva, això és, la seva política, al seu sentiment de les coses, al seu seny, al seu franc voler. Cada nacionalitat ha de tenir el seu estat.”*³¹ L’imperialisme teòric i el possibilisme de La Lliga serien aleshores les vies d’escapament que permetrien eludir aquest aparent destí sobiranista de les tesis de Prat.

La recepció de les tesis de Gener

Les polèmiques tesis de Pompeu Gener respecte a la qüestió nacional, amb una primera síntesi a *Herejias*, despertaren respostes des d’ambits diversos i en diferents sentits. En el debat intel·lectual dels darrers anys del segle XIX i els primers del XX, la discussió al voltant de la qüestió nacional té un paper creixentment important i aquest debat no es tradueix exclusivament en un enfrontament entre la intel·lectualitat espanyola i catalana al voltant de la defensa d’un projecte nacional sense fissures. Les tesis sostingudes a *Herejias*, són respostes de forma contundent des de Catalunya, puix que atemptaven contra algun dels axiomes bàsics que fonamentaven un cert catalanisme regionalista. Un dels trets més rellevants d’*Herejias* és que Pompeu Gener intenta

30 Ibid, p. 49

31 Ibid, p. 95.

trencar l'associació de la confrontació entre el caràcter català i el castellà a l'oposició entre les figures simbòliques del mercader i l'*hidalgo*. La insistència d'Almirall en l'esperit positiu i previsor dels catalans deixava intacta la figura del mercader, que seria vilipendiada, en canvi, per Gener. No cal parlar de l'esquema regionalista i positivista d'Estasen, en el qual els interessos de la burgesia són centrals. Per la seva banda, Frederic Rahola, en una ressenya molt extensa d'*Herejías* a les pàgines de *La España Regional*, combat en bona mesura i relativitza la visió extremament negativa de la figura del mercader que havia transmès Gener, tot i afirmant que l'activitat comercial era necessària per al desenvolupament de la humanitat i que aquesta no era pròpia exclusivament de Catalunya, sinó del món civilitzat: “*El comerciante, no es intermediario inútil, es un productor, crea capital, aumenta con su trabajo el haber social, y acrecienta esos intereses materiales que no merecen en verdad el desprecio que inspiran al Sr. Gener.*”³²

Tanmateix, Rahola sosté com Gener l'existència de diferències caracterològiques col·lectives, que podien ser discernides a través de l'estudi positiu, entre Catalunya i Castella, encara que aquestes, segons Rahola, tendien a desaparèixer amb les tendències polítiques unificadores impulsades per l'estat i la modernitat: “*Que existen rasgos diferenciales entre una y otra nacionalidad, no cabe discutirlo, notándose así mismo entre los habitantes de las varias regiones influidas de cerca por Cataluña y por Castilla, diversidad característica, y diferente parecido, los cuales desaparecen cada vez más al influjo de las corrientes unificadoras.*”³³ Tanmateix, feta aquesta apreciació, Rahola passa a defensar amb Gener l'associació del progrés amb les tendències sociològiques diferenciadores, en un sentit spencerià. És evident que Rahola incorria en una clara contradicció, a menys que escindís la realitat culturalment unificadora de la modernitat de la necessitat d'un progrés diferenciador en un sentit sociològic. En tot cas, però, segons Rahola calia escapar de l'atzucac i emprendre una autèntica via vers el progrés, defensant la catalanitat contra les tendències unificadores, resistint a l'absorció cultural i afirmant les característiques culturals i idiosincràsiques pròpies: “*La diferenciación es una de las manifestaciones del progreso. La vitalidad que vuelve a mostrar Cataluña, la manifiesta prosperidad de estos últimos tiempos es hija del afán*

32 F. Rahola, “Del carácter castellano y del carácter catalán”, *La España Regional*, Barcelona, 1888, p. 22.

33 Ibid, p. 12.

de mantenerse tal cual es, resistiendo a la absorción y buscando en sí misma los móviles de su natural desarrollo.”³⁴

Fent-se també ressò de les darreres tendències materialistes i de les teoritzacions racistes associades a un cert evolucionisme, Rahola associa la mescla racial o cultural a la degeneració tipològica. Les races híbrides, o les cultures híbrides, només podien ser sucedanis inferiors desnaturalitzats; calia doncs mantenir la puresa racial o cultural. Aquesta havia de ser la premissa de la qual necessàriament havia de partir el moviment catalanista segons Rahola, evitant però una afirmació políticament separatista: la separació –racial o cultural, no estava gaire clar-, per paradoxal que pugui semblar, s’havia de mantenir sense trencar la unitat de l’estat: “*Los antropólogos aseguran que al fundirse o mezclarse dos individuos de distintas especies dan vida a especies híbridas, degeneradas, donde luchan sin conseguir nunca el deseado equilibrio las antagónicas cualidades de aquellos. Lo propio acontece con los pueblos: cuando dos tipos sociales de especie distinta se confunden en un solo organismo, cobra existencia un tipo inferior, híbrido, degenerado, sujeto al atavismo que impide la armonía de los opuestos elementos que luchan en su naturaleza. Para recobrar el antiguo tipo, para conseguir el natural desarrollo de sus respectivas cualidades, es necesario restablecer la separación, buscar la manera de que se conserven aquellos puros de mezcla, viviendo en el mismo espacio, pero manteniendo cada cual sus usos y costumbres, sus instituciones.*”³⁵

Per la seva banda, també Josep Zulueta discuteix els arguments de Gener a les pàgines de *La ilustración*, tot qüestionant que es pugui parlar pròpiament de decadència en un sentit absolut en referència al devenir històric d’Espanya. Zulueta distingeix entre nació en decadència per causes internes de descomposició i nació en decadència en relació a les altres, la qual cosa li permet relativitzar el quadre de Gener. Així, una nació podria estar en decadència i ser al mateix temps superior a les que l’envolten: “*Los que conocen a fondo la historia patria harían muy bien prescindiendo un poco de lo patético y de lo dramático, y atendiendo un mucho a los elementos positivos de civilización, a las energías propias y a los grandes hechos con que en esta península se ha contribuido a la civilización universal. Nadie será osado a negar los progresos realizados en España en lo que va de siglo: y pues no seguimos bajando, sino que*

34 Ibid, p. 24.

35 Ibid, p. 23-24.

volvemos a subir, bien o mal, lo cuerdo es investigar las causas de la anterior caída y los medios de asegurar y aun de acelerar los pasos de la regeneración presente.”³⁶

Zulueta atribueix la unió política dels diferents regnes ibèrics a una necessitat històrica, filla de la providència de la divina raó. La qüestió no era tant que aquesta unió fos necessària sinó que s’hauria fet en condicions inadequades, donant preeminència a Castella i deixant en condicions adverses el pes específic que havia d’exercir Catalunya. Com Almirall, Zulueta no veu tant l’inici de la decadència catalana en la unió política com en el descobriment d’Amèrica, que propiciava un inesperat canvi de forces: “*La lógica ineludible de la Historia exigía por modo inevitable la unión de las distintas nacionalidades españolas: las circunstancias determinaron esta unión en los momentos más adversos por que pudiera realizarse en paz y buena armonía. El descubrimiento de América mermaba la pujanza de Cataluña, desviando las corrientes de la civilización y al propio tiempo enervaba el poder de Castilla llevando al Nuevo mundo los espíritus más esforzados y por ende más independientes.*”³⁷

Zulueta dona la raó a Gener pel que fa al rerefons de violència intrínsec a una unió política empresa per l’hegemonia castellana. Aquesta violència es deuria a una divergència de models institucionals sostinguda per una incompatibilitat fonamental en els caràcters de les diferents regions –com sostenien també Almirall i Gener. El fet que la unió política no fos efectuada a partir del mutu consentiment sinó a través del constrenyiment i la violència, reconeix Zulueta, era l’argument més plausible per tal d’explicar la inexistència d’una *ànima nacional* espanyola: “*He aquí por dónde la violencia imposibilitó la unión verdadera y su recuerdo ha hecho germinar más tarde tendencias regionalistas pronunciadísimas que abren entre unas y otras provincias un litigio doloroso en el cual los sendos alegatos ponen de manifiesto cómo en lo pasado no existe la comunidad de tradiciones y la identidad de organismo político indispensable para construir lo que llama el Sr. Gener el alma de una nación.*”³⁸

Tanmateix, tot i assumir molts dels axiomes positivistes i evolucionistes de l’època, Zulueta discuteix l’argumentació racialitzada de les diferències caracterològiques establerta per Gener, tot posant en entredit que la raça castellana pogués ser considerada inferior i alhora hegemònica políticament. Tanmateix, la seva oposició a aquesta diferenciació de base racial no s’enfoca tant a partir d’una negació de l’existència de

36 J. Zulueta, “La decadencia nacional”, *La ilustración*, Barcelona, 30 d’octubre de 1887, p. 722.

37 Ibid, p. 722.

38 Ibid, p. 723.

rares sinó a una valoració autònoma de l'esfera política, basada en el pacte entre individus i agregats socials i no sustentada en les lleis de la biologia i de l'evolució. Zulueta aposta clarament, això sí, per una unitat política espanyola basada en el respecte a la seva diversitat interna, per una nacionalització en clau espanyola i la generalització del sentiment de pertinença associat. *“Sin negar la afirmación de la supremacía de razas inferiores, pues no tengo datos para discutirla, me permito dudar de que dominen por el número, ya que imperan por la posición oficial de que se han apoderado, y sobre todo me permito dudar de que las razas que pueblan a España sean en su mayoría inferiores hasta el punto de que el medio, esto es las circunstancias históricas, no puedan influir en su psicología primero y en su fisiología después, cambios favorables al progreso. No veo un divorcio tan absoluto con la civilización moderna que no permite en lo político la formación de una opinión pública bastante general para asentar las bases de una constitución sinceramente admitida por la gran mayoría de los españoles, y en lo social aquella tolerancia de las creencias ajenas y aquel hábito de propia actividad sin los cuales no se comprende la vida y los progresos modernos.”*³⁹

El desenvolupament de les tendències historiogràfiques i caracterològiques que fixen Catalunya com a subjecte col·lectiu, tant de tarannà conservador com liberal, suposen un veritable desafiament a la historiografia espanyola liberal i conservadora en tant que fracturen els seus esquemes essencialistes i teleològics. La història d'Espanya com a destí unitari era posada a prova quan s'atribuïa la unitat política a factors històrics contingents i no necessaris; la constatació de la diversitat interna qüestionava de forma evident els esquemes homogeneïtzadors en funció dels quals la identitat regional no suposava més que una gradació inferior integrada en una identitat espanyola inqüestionable; Espanya com a subjecte nacional i polític era posat en dubte a través de la reivindicació de Catalunya com a subjecte col·lectiu, amb totes les implicacions polítiques que suposava aquesta afirmació.

Les controvertides tesis racials de Gener tenen una àmplia resposta entre homes de cultura i intel·lectuals espanyols. Cal recordar la contundent afirmació que Juan Valera realitzava al seu interlocutor Marcelino Menéndez Pelayo a propòsit de l'obra, sense ni tan sols conèixer-la. El mateix Juan Valera qüestionaria posteriorment, encara sense coneixement directe de l'obra, les tesis racials que Gener sostenia a Herejías, *“donde supongo que sin saña y por puro amor a la ciencia trata de berberes a los castellanos y*

³⁹ Ibid, p. 723.

andaluces, y así explica un cúmulo de vicios y defectos que halla en nosotros transmitidos por herencia.”⁴⁰ Hostil als desenvolupaments materialistes i racistes associats a la noció de llengües indoeuropees, Valera desestima d’arrel l’anàlisi de les diferències nacionals a partir d’arguments racials per poc conforme a la raó, la mateixa raó científica que feien valdre els apòstols de les teories racials i de les mesures cranials per objectivar a partir de dades numèriques les més variades i esbojarrades teories. En tot cas, Valera, no sense molta part d’aquesta raó tan relativa, veu en aquestes teories sustentades en arguments racials no gran cosa més que un joc intel·lectual sense cap mena de validesa: “*La manía de jactarse de ser más arios unos que otros o más indoeuropeos de estirpe, no es tampoco muy racional. ¿Quién fija hoy la dosis de sangre aria que entró en la confección de cada pueblo moderno de Europa, en proporción a la dosis de otra sangre menos ilustre?*”⁴¹

Tanmateix, la interessant refutació que feia Valera de les tesis materialistes i racials de Gener s’ha d’inscriure en la defensa de l’hegemonia d’una cosmovisió cristiana i no pas en el context d’una crítica sistemàtica al racisme. Si Valera desestimava el racisme explícit de Gener no era per la seva manca de validesa científica i conceptual, sinó en tant que el seu materialisme atacava directament els fonaments d’uns paradigmes historicistes amarats de teologia cristiana. En el context d’una extensa crítica a *Inducciones*, i davant l’auge de les tesis regeneracionistes dels darrers anys del segle XIX i principis del XX, Valera afronta aquestes tendències també a partir de la seva visió providencial de la història, assegurant que: “*Entre las mil desventuras que afligen hoy a la madre España, no es la menor el prurito de remediarlas que se ha apoderado de multitud de personas.*”⁴²

Valera ni molt menys qüestiona la idea de progrés, sinó que relativitza la suposada decadència espanyola adduint que s’estava prenent una sèrie de símptomes per una malaltia que posava en qüestió el ser nacional i relacionant el retard espanyol amb el desenvolupament extraordinari dels països capitalistes més avançats. A partir d’aquests paràmetres, tot i que Valera acceptava un cert allunyament envers Europa, parlar de decadència semblava excessiu quan fins i tot eren constatables una sèrie d’avenços evidents que situaven l’estat espanyol en el camí del progrés: “*¿Quién no convendrá conmigo en afirmar (...) que España es hoy más rica, sustenta más gente, cultiva mejor*

40 J. Valera, “Historia de la civilización ibérica”, *Revista de España*, Madrid, Setembre de 1887, p. 298.

41 Ibid, p. 299.

42 J. Valera, “Las inducciones del Sr. D. Pompeyo Gener”, *La Lectura*, Madrid, 1 de gener de 1901, p. 243.

*sus campos, tiene más industria y comercio y puede jactarse de poseer hijos ilustres, tan listos, tan bien hablados, tan discretos y habilidosos como en cualquiera otra época de su historia? La decadencia, la postración, la degeneración, o como queramos llamarla, no es, por consiguiente, absoluta, sino relativa. En el camino del progreso, por donde van las naciones de Europa guiando y mandando al resto del linaje humano, y esto desde hace veinticinco o treinta siglos, España se ha quedado últimamente muy atrás, y de aquí el aislamiento desdeñoso en que nos dejan los que van delante, nuestra desconfianza y el abatimiento tan propio en quien de sí mismo desconfía.”*⁴³ En definitiva, segons Juan Valera, les teories de la degeneració i les consegüents tesis regeneracionistes (com les de Gener) constituïen una autèntica exageració que prenia algunes circumstàncies presents com si fossin autèntics símptomes d’una malaltia irreversible. El llenguatge clínic i patològic amb el qual s’associaven aquestes teories de la degeneració xocaven frontalment contra la seva concepció del ser nacional, més inspirada en principis metafísics: *“Hay cierta manera de discurrir de la que muchos sujetos no se dan cuenta. Discurren sin percibir que discurren, y las consecuencias que sacan suelen ser muy crueles. De la inferioridad patente, visible y clara en los asuntos y casos de la vida práctica, deducen nuestra inferioridad en cuanto hay de más substancial e importante en el ser y en la vida de los pueblos.”*⁴⁴

Una de les respostes més contundents a *Herejías* és la que exposa el crític literari Eduardo Gómez de Baquero a les pàgines de *La Época*, elaborant una crítica força enverinada a la visió que Gener havia construït de Castella que esdevé una afirmació de nacionalisme espanyol des de paràmetres força similars. En primer lloc, Gómez de Baquero entén que és una simplificació historiogràfica absurda el fet d’atribuir a Castella un aïllament i una barbàrie gairebé consubstancials. Així mateix, rebut els arguments de Gener que sustenten la suposada falta d’inventiva de la intel·lectualitat madrilenya (la manca d’oxigen per l’alçada de la capital, la mala alimentació i el pòsit racial): els dos primers arguments li semblen totalment ridículs i sense cap tipus de fonamentació científica; el darrer li sembla inexacte. Gómez de Baquero no qüestiona que es pugui parlar de races àries i semítiques, sinó que Gener atribueixi a Castella un pòsit racial semita: *“En lo que hay mucha fantasía, más que verdad, es en el supuesto predominio de los elementos semita y bereber en la raza andaluza. A medida que la reconquista fue avanzando, iban repoblándose con cristianos viejos los territorios*

43 Ibid, p. 244-5.

44 Ibid, p. 245

conquistados de Andalucía. La expulsión de los moriscos concluyó con el ya mermado elemento musulmán, principalmente de origen africano, y los cruces de razas no fueron tan frecuentes como el Sr. Gener supone. ¡He aquí cómo la expulsión de los moriscos, que páginas después critica el Sr. Gener con mucha razón acerbamente, sirvió, sin que lo sospecharan ni Felipe III ni sus Consejeros, para quitarnos esa peligrosa levadura de razas inferiores de que habla el autor de Herejías.”⁴⁵ Evidentment, tan parcial i mancada de fonament era aquesta breu exposició racialitzada de la història d’Espanya, com la de Gener. La qüestió sembla ser per molts intel·lectuals i literats –sobretot els que es mouen en l’òrbita del positivisme– que l’atribució de la denominació d’origen racial ària donava un pes important a les seves argumentacions en clau nacional. D’aquesta manera, Gómez de Baquero fa front a les tesis de Gener no pas invalidant els seus arguments a partir d’una crítica als seus axiomes racistes erronis, sinó argumentant una suposada incorrecció en l’observació dels fets i en la classificació racial dels grups estudiats. Per inducció i a partir d’una selecció esbiaixada dels fets rellevants es podia arribar a les tesis de Gener o a les contràries, puix que no existia una crítica als esquemes deductius i apriorístics que impregnaven, en realitat, aquestes derives fortament ideologitzades i racistes de la ciència positiva.

Negada la naturalesa semítica de Castella i afirmada la seva base ària, la causa de la degeneració –acceptada malgrat el xovinisme espanyolista que destil·la l’escrit– no podia trobar-se segons Gómez de Baquero en el substrat racial. La causa de la decadència espanyola no estaria en una suposada inferioritat fisiològica del cos nacional, sinó en un fet històric que era reivindicat amb orgull: l’esforç espanyol –i sobretot castellà– per civilitzar Amèrica, argument ja apuntat un any abans a les pàgines de *Lo Catalanisme* de Valentí Almirall: “*La causa de la decadencia nacional está en otra parte, y lo que sucede rara vez, es honrosa, y puede decirse con orgullo. Otro escritor regionalista, el Sr. Almirall, la reconoce en una obra recientemente publicada. Fue el descubrimiento y la civilización de las Américas. España agotó allí las fuentes de su actividad y de su vigor al llevar al nuevo continente su idioma, su cultura y una gran parte de su población. Al mismo tiempo la riqueza, que a veces hace débiles a los pueblos, como suele hacer viciosos a los individuos, mató el trabajo nacional, convirtiéndonos, al venir en los galeones cargados del oro de América, en un pueblo de aventureros y holgazanes.*”⁴⁶ Però no només per Gómez de Baquero la decadència

45 E. Gómez de Baquero, “Autores y libros – Herejías”, *La Época*, Madrid, 28 d’agost de 1887, p. 2.

46 Ibid, p. 2.

espanyola no rauria en causes internes, sent sobretot conseqüència d'aquest esforç civilitzador –naturalment, gloriós i benintencionat- sobre Amèrica, sinó que –negada tota influència semítica- també ho seria de la permanent gal·lofilia reproduïda en la història espanyola dels darrers segles, de la imitació sistemàtica que s'havia fet de la França que tant estimava i admirava Gener: *“En nuestra organización política no son los elementos orientales de origen semita los que han dado la norma. La imitación francesa ha sido la que ha perturbado nuestra legislación y nuestro gobierno, quitándoles el sello verdaderamente nacional.”*⁴⁷ Tot i que Gómez no arriba a l'extrem reactiu d'Unamuno amb la seva afirmació d'africanitzar Espanya, és constatable una marcada hostilitat envers la modernitat europea amb que molts s'emmirallaven i un decantament vers una modernitat afirmada a través dels valors essencialment patris; una via pròpia, espanyola, cap a la modernitat. Finalment, Gómez de Baquero copsa perfectament el federalisme intrínsec a les tesis de Gener, sostingut a partir d'arguments evolucionistes, i el combat sense embuts amb uns arguments similars que intenten justificar però les seves posicions centralistes: *“La diferenciación de los organismos sociales, lo mismo que la diferenciación de los organismos del mundo vegetal o del mundo animal, se da dentro de la unidad y no principia por fraccionarla. El federalismo confunde el período constituyente, la formulación de las nacionalidades, con la organización constituida y el régimen de gobierno.”*⁴⁸

Anys després, a les pàgines de *La España Moderna*, Gómez de Baquero tornaria a fer referència a les tesis generianes posant-les en relació amb la incipient formulació d'un discurs explícitament nacionalista. Segons el crític, tesis com les de Gener haurien estimulat un odi envers Castella i un menyspreu evident envers tots els atributs del seu caràcter col·lectiu i el seu medi territorial. Seguint els paràmetres de la historiografia espanyolista, Castella, segons Gómez de Baquero, no hauria fet més que actuar de forma altruista al llarg de la seva història, tant pel que fa a la seva vocació eterna d'unificar políticament la península com a la seva suposada tasca civilitzadora a Amèrica. Aquest suposat desinterès, més que enriquir materialment Castella, hauria redundat en una disminució progressiva de les seves energies col·lectives, fet que permetia conciliar una decadència ja clarament acceptada (estem a l'inici de l'any 1898) amb una tasca històrica heroica i lloable. Gómez de Baquero inverteix fins i tot el significat dels arguments materialistes de Gener, afirmant que si una raça com la

47 Ibid, p. 2.

48 Ibid, p. 2.

castellana es trobava tan negativament determinada i, tanmateix, havia aconseguit l'hegemonia sobre la península i la conquesta d'Amèrica això només podia significar la possessió d'una virtut espiritual que la feia superior: *“es nota característica en los escritos de la mayoría de los regionalistas la aversión y casi el odio a Castilla, que no se ha enriquecido ciertamente, ni ha prosperado gran cosa al desempeñar el papel de núcleo de la unidad española. Desde las condiciones físicas y morales de sus pobladores, hasta la aridez de su suelo, no hay cosa en la tierra castellana que no haya sido blanco de las amargas censuras de los regionalistas. Alguno de ellos [referint-se a Gener a Herejías] hasta ha querido probar, fundándose en la altura de Madrid sobre el nivel del mar, que era imposible, o punto menos, que en la capital del Reino se hiciera cosa de provecho. Mas al deprimir tanto a Castilla y a los castellanos, no calculan los que tal hacen, que, de no admitir un milagro o plantear un enigma insoluble, vienen a enaltecer con sus mismos juicios a la provincia que detestan o menosprecian por ver en ella como la personificación del sistema unitario. ¿Qué secreta virtud, qué maravillosa fuerza moral no tendrá la raza castellana, cuando tan mal dotada por la naturaleza y moradora de tierra tan ingrata, como aquellos dicen, ha logrado sobreponerse a los demás pueblos de la Península, dar su lengua y civilización a un Continente, y realizar empresas de las más memorables de la historia?*

*El indiscutible predominio de la lengua y de la literatura castellanas, refuta por sí solo a los regionalistas que al usar de este idioma le reconocen como español y confiesan su superioridad.”*⁴⁹

També a les pàgines de *La ilustración ibérica*, Carlos Mendoza –pseudònim emprat per Alfred Opisso- elabora una important crítica a *Herejías*. Opisso utilitza el mateix argument de Gómez de Baquero, en funció del qual la decadència espanyola no es deuria a un estadi fisiològic degeneratiu del cos nacional sinó a les perverses influències externes que haurien desnaturalitzat el ser nacional espanyol, menant-lo a una grollera imitació de les societats septentrionals. Els vicis caracterològics espanyols no tenien doncs res a veure amb una suposada degeneració racial, sinó amb l'entrada de corrents de pensament estranyes al caràcter espanyol: *“nuestros actuales vicios no tienen nada que ver con nuestra filiación. Estamos infectados por contacto, contagiados por imitación; somos unos plagiarios de lo que vemos hacer en el extranjero; nuestras malas cualidades no son innatas, pero sino se pone remedio las trasmitiremos por*

49 E. Gómez de Baquero, “Crónica literaria”, *La España Moderna*, Madrid, 1 de gener de 1898, p. 161.

herencia y nuestro antiguo carácter nacional acabará por quedar definitivamente falseado.”⁵⁰

Cal remarcar que Opisso tampoc rebut els esquemes racialistes emprats per Gener, sinó que en qüestiona únicament algunes classificacions: Castella no podia formar part del grup semita perquè això significava naturalitzar un estadi de degeneració irreversible; tampoc el predomini del comerç a Catalunya podia ser associat a un romanent d’atavismes semites, ja que això significava a la pràctica l’atribució d’un caràcter pervers a l’activitat comercial. Opisso retreu doncs a Gener que titlli de jueus als catalans per l’hegemonia del comerç i l’obsessió pel guany de la burgesia: “*el señor Gener nos arroja este pedazo de honra a los catalanes; como que aquí todos somos unos chuetas.*”⁵¹ D’aquesta manera, per tal de separar la suposada bona aptitud vers el comerç de tot bon català d’una caracterització racial pejorativa, Opisso relaciona el caràcter comercial català amb una situació geogràfica estratègica i unes circumstàncies històriques determinades: “*como si la corona de Aragón hubiese tenido más objetivo que una política comercial; como si los catalanes no estuviesen destinados por su situación en el mapa a ser comerciantes, como lo son los marseleses y genoveses y los griegos.*”⁵² Així i tot, cal remarcar que el que Gener havia identificat als trets caracterològics semites, més que l’activitat comercial en general, era una certa obsessió idiosincràsica envers aquesta activitat, de tal manera que l’atribució d’una suposada degeneració per pòsit racial en realitat estava encaminada a soscar una certa ideologia burgesa que pretenia equiparar el bon català amb el bon comerciant i amb el treballador incansable. Tanmateix, Opisso no ho entén així i per contradir-lo emprèn una defensa de l’activitat comercial en bloc, destacant-ne la seva honorabilitat i –enlloc de desestimar els axiomes racials de que partia Gener- apartant-la de tota classificació caracterològica que en pogués tacar el prestigi.

Per Opisso doncs, l’error de Gener raïa en atribuir la decadència d’Espanya a la seva naturalesa racial i en oblidar que aquesta s’havia de relacionar amb la necessitat sobrevinguda d’adaptació a una modernitat marcada pels països europeus en un estat de desenvolupament capitalista més avançat. Aquesta modernitat havia soscat la moral col·lectiva, havia desviat el *veritable* ser nacional cap a horitzons fal·laços no engendrats en el seu sí. Un to clarament moralista serveix a Mendoza per acabar de

50 C. Mendoza, “Herejías, estudios de crítica inductiva sobre asuntos...”, *La ilustración ibérica*, Barcelona, 27 d’agost 1887, p. 10.

51 Ibid, p. 10.

52 Ibid, p. 10.

desestimar les tesis de Gener exposades a *Herejías*: “No, no es culpa de la raza la inmoralidad que corroe este país, como todos los demás, sin excepción: es culpa del estado general del mundo civilizado, de la vida que es preciso llevar, consecuencia ineludible de la marcha de los tiempos; es que aquí la lucha por la vida tiene que ser más áspera todavía que en el extranjero a causa del menor botín que hay que disputar y de haber derribado las revoluciones todas las barreras que antes contenían las concupiscencias.”⁵³

Per la seva banda, Luís Alfonso, a les pàgines del diari conservador *La Dinastía*, és força més benèvol i comprensiu amb les tesis que Gener havia exposat a *Herejías*. Alfonso es fa ressò de la duresa amb què s’havia acollit les tesis de Gener i ho atribueix a les seves exageracions i a la clara vocació provocadora de la seva obra, en la qual no en surt indemne gairebé ningú: “A lo que parece la prensa en general ha acogido con dureza o con silencio – lo cual es aun peor- el libro a que estas líneas se refieren. En conciencia no es de extrañar; Pompeyo Gener maltrata en él a castellanos y catalanes, a políticos y literatos, a críticos y autores ¿quién queda libre de sus censuras y diatribas para aplaudirle?”⁵⁴ Remarcada aquesta hostil acollida d’*Herejías*, Alfonso destaca la novetat del seu anàlisi en l’àmbit cultural espanyol i elogia Gener pel fet de ser pioner en la introducció dels estudis antropològics amb paràmetres racials. Aquesta circumstància hauria d’haver propiciat com a mínim, segons Alfonso, el respecte i la consideració envers la seva obra: “Sin duda en Inglaterra, en Alemania o en Francia lo que Gener escribe no produciría desusado efecto porque son muchos los que a semejante orden de trabajos se dedican, pero siquiera por ser en nuestro país el único entiendo yo que merecería atención, consideración y aplauso.”⁵⁵ Pel que fa al contingut de l’obra, si bé Alfonso en destaca algunes exageracions hiperbòliques i el relaciona amb el *parti pris* de Gener pel renaixement cultural i polític català, també el valora positivament perquè enclou un fons de crítica estructural i d’anàlisi de les causes de la decadència hispànica que considera fiable i encertat: “Hay, por desgracia, mucho de cierto en lo que atañe al círculo, siempre relativamente estrecho, en que se ha movido en todo tiempo la literatura española; no lo es menos que tiene no poco de ficticio y de aparatoso el ponderado renacimiento, no catalán, catalanista, y el capítulo que trata de la Decadencia nacional, por más que sea el que más copia contiene de las hipérbolas y

53 Ibid, p. 13.

54 Luís Alfonso, “Bibliografía – Herejías”, *La Dinastía*, Barcelona, 28 d’agost del 1887, p.2.

55 Ibid, p.2.

*paradojas de que hablé, contiene asimismo verdades terribles por su profundidad y magnitud y reproche que penetran en la historia patria tal y como agudo bisturí en un cuerpo enfermo.*⁵⁶

Per la seva banda, la naixent historiografia institucional espanyola negava d'arrel la divisió racial o ètnica del mapa hispànic que algunes teoritzacions com la de Gener havien dibuixat; proposant, en canvi, una idea de subjecte nacional homogeni fonamentada en elements caracterològics de psicologia col·lectiva. Per tradició i per convicció, els historiadors espanyols en general i els liberals com Altamira en particular, només podien reconèixer un subjecte col·lectiu, fonamentat en la identificació entre estat i nació. La historiografia espanyola, tant o més ideologitzada que la historiografia catalana, no podia concebre l'existència de cap altre subjecte o agrupació col·lectiva que no fos Espanya. És evident que Altamira beu de les fonts de la historiografia liberal espanyola, assumint referents històrics semblants i un mateix marc nacional; però se'n distancia en tant que pretén renovar el coneixement històric a partir del rigor metodològic i d'una convergència amb la historiografia europea, superant doncs els vells esquemes de Modesto Lafuente o Cánovas del Castillo. Les referències d'Altamira, a més del krausisme autòcton, es troben en les idees i la sistematització historiogràfica provinents d'Europa. Es veu influenciat, entre altres, per Spencer i la seva sociologia evolucionista; pel positivisme de Renan, a qui coneix personalment el 1890; però també i sobretot per la historiografia francesa de Seignobos, Lavisse, Aulard i Langlois, una historiografia que, partint de l'anàlisi positivista dels fets històrics, centrava el seu interès en la nació: la història era el motor de la consciència cívica i la unitat nacional. D'altra banda, coherentment amb el seu krausisme, enfoca l'interès dels estudis històrics vers la història interna del poble, allunyant-se de la tradicional història externa que centrava el seu interès en institucions, personatges i fets històrics de la gran política. La història havia d'integrar per Altamira una comprensió àmplia dels processos socioeconòmics que es produïen en el sí del poble. La tasca de l'historiador era comprendre i explicar "*los pueblos como unidades sociales, orgánicamente, en todos los aspectos de su actividad y en todas las funciones de su energía*"⁵⁷.

En un context de creixent interès per la història en els ambients regeneracionistes, Altamira cerca en aquesta un sentit progressiu i combat tant les tesis tradicionalistes que utilitzaven la història per legitimar la monarquia i l'Església catòlica com la visió

56 Ibid, p.2.

57 Citat a C. Boyd, *Historia Patria*, p. 128.

pessimista del ser d'Espanya que s'imposava en la intel·lectualitat de l'època. Els paràmetres predominants de la historiografia liberal espanyola anaven encarats a definir una identitat espanyola homogènia i basada en una fonamentació culturalment castellana. La conceptualització predominant de la nació és organicista. És a dir, es veu la nació com un ésser viu immemorial que actuaria com a subjecte en la història. Cal remarcar que, per primer cop, la història s'escriu tenint com a subjecte principal no institucions o personatges històrics rellevants, sinó un ens col·lectiu que s'individualitza: *el poble*. La història del poble tindria una significació finalista i providencial: realitzar-se plenament com a nació en la forma de l'estat liberal. El relat històric del poble es construeix a partir de la selecció de fets remarcables de la història i l'arraconament d'altres. A través de l'atribució d'una sèrie de trets psicològics col·lectius, aquest poble assoleix un estatut d'eternitat i immutabilitat que en fa difícil el qüestionament. S'estableix una quadre de propietats constants que individualitza el caràcter espanyol, propietats que integrarien l'esperit del poble i que empenyerien un camí progressiu vers la realització de la nació. “*Historia, pues, totalizadora, militante e idealista, dedicada a configurar y exaltar los valores genuinos del “espíritu del pueblo” o Volkgeist, esto es, de la unidad cultural o del supuesto carácter nacional que fundan y articulan el despliegue en el tiempo de la comunidad española.*”⁵⁸ Tots aquests esquemes conceptuals -compartits en bona part per tradicionalistes i liberals- que acaben configurant una historiografia nacionalista, són represos en l'obra d'Altamira, encara que amb una renovació metodològica evident. De fet, tot i que ideològicament la seva construcció historiogràfica tingui una clara línia de continuïtat amb la historiografia liberal del segle XIX, incorpora línies metodològiques clarament trencadores. Així, per exemple, s'ha de deixar clara la flexibilitat que per Altamira té el concepte ‘poble’ si el comparem amb la idea de continuïtat immutable de la nació (i la seva plena identificació amb l'estat) que tenia un Cánovas del Castillo, per exemple. Així, segons Altamira, el poble “*Se ha ido formando poco a poco y por mezclas y substituciones de hombres de orígenes muy distintos, hasta llegar a la composición que ahora tiene y en que se han fundido todos los elementos históricos*”⁵⁹ Una concepció que tenia certs punts en comú –cal remarcar-ho- amb la de Gener.

58 A. Ortí, “Regeneracionismo e historiografía: el mito del carácter nacional en la obra de Rafael Altamira”, a A. Alberola (ed), *Estudios sobre Rafael Altamira*, Instituto de Estudios Juan Gil- Albert, Alacant, 1987, p. 283.

59 R. Altamira, *Manual de Historia de España*, M. Aguilar: Madrid, 1934, p. 23.

A partir d'aquests paràmetres, la conceptualització que d'Espanya fa Rafael Altamira a *Psicología del pueblo español*⁶⁰ ens remet en primer lloc a l'organicisme i a l'essencialisme. El poble s'associa a un organisme viu que, malgrat les vicissituds històriques, mantindria una essència, una raó de ser marcada per unes lleis immutables que l'historiador havia de descobrir i transmetre al poble.⁶¹ Segons J.S. Pérez Garzón, “*En su obra se antropoformiza la noción de pueblo, para atribuirle una voluntad colectiva con características personalizadas análogas y propias tan sólo de los individuos.*”⁶² Aquesta antropomorfització del fet nacional esdevé un substrat teòric comú que marca profundament les nocions historiogràfiques de les darreres dècades del segle XIX i la primera meitat del segle XX.

Altamira, impregnat d'aquestes premisses, defineix a *Psicología del pueblo español*, més que una caracterització clara del que havia de ser la nació espanyola, un marc conceptual i unes línies d'investigació que havien d'encarar la historiografia espanyola cap a una legitimació de la nació espanyola a partir d'una definició orgànica, unitària i invariable del seu caràcter. Aquesta conceptualització organicista del ser nacional però, no el fa caure en esquemes vitals unilineals (del naixement a la desaparició passant per l'etapa d'esplendor de la nació), sinó que parteix de la possibilitat que la història de la nació, malgrat els valors permanents de la mateixa, pogués prendre diverses direccions. Cal no oblidar que l'objectiu d'Altamira és la ‘regeneració nacional’ i és per això que no pot acceptar com una premissa vàlida que la decadència d'Espanya, comunament acceptada per la intel·lectualitat de l'època, sigui una etapa necessària en una successió vital que conduiria irremissiblement vers la desaparició. Per tal que hi hagués la possibilitat d'una regeneració nacional, la decadència havia de ser en tot cas puntual, circumstancial, històricament provocada per una sèrie de factors polítics, socioeconòmics i religiosos que podien ser analitzats i superats. La perspectiva d'una decadència immanent al mateix ser d'Espanya conduïa a un suïcidi col·lectiu. Aquesta possibilitat del canvi permet introduir també a Altamira els conceptes de modernització

60 Val a dir que hi ha 3 edicions d'aquesta obra. La primera es publica el 1902, com una recopilació de tres articles de Rafael Altamira escrits a la llum del desastre del 98 i on destil·la la seva reacció regeneracionista; La segona es publica el 1917 amb alguns afegits respecte l'edició del 1902. Especialment interessants són, en aquesta segona edició, les reflexions que Altamira realitza sobre la puixança dels moviments nacionalistes i les historiografies respectives.

61 Cal recordar, en aquest sentit, la importància de la influència de Fichte en Altamira, el qual emprèn la traducció de *Discursos al poble alemany* al mateix temps que treballa en la publicació de *Psicología del pueblo español* amb la intenció de provocar un esclat regenerador similar al de Jena.

62 J.S. Pérez Garzón. “Memoria, historia y poder. La construcción de la identidad nacional española”, García Rovira, Anna M. (ed.), *España ¿nación de naciones?*, Marcial Pons: Madrid, 2001, p 28.

i progrés. Les nacions, malgrat la continuïtat de les seves línies caracterològiques bàsiques, podrien evolucionar en un sentit progressiu, adaptant-se a influències externes positives i convergint en un moviment ascendent vers la fraternitat humana. Aquest moviment no portaria però a una homogeneïtzació que Altamira deplora a àmbit internacional (en contrast amb la homogeneïtzació que defensa per a l'àmbit espanyol), sinó a possibilitar una major realització del ser nacional en el concert de la civilització burgesa europea.

Malgrat la seva formació positivista, Altamira reconeix la naturalesa relliscosa de conceptes com poble, nació i raça⁶³; però és acceptant l'objectivitat inherent al desenvolupament històric dels mateixos que entreveu la possibilitat de definir-los i projectar-los en un sentit regenerador. Altamira parteix de dos principis que a priori podrien semblar contradictoris: d'una banda, assumeix la mutabilitat de les agrupacions socials i polítiques; de l'altra, assumeix l'existència d'elements caracterològics que permetrien descobrir-ne una continuïtat històrica i que farien que poguéssim parlar pròpiament de poble o nació. Intenta conciliar la contradicció donant un sentit històric a la formació del caràcter nacional, tot i que no reïx, òbviamment, a realitzar la quadratura del cercle.

Altamira dissocia també el caràcter nacional del fet territorial sobre el que es sustenta l'estat. Les diferències nacionals no serien contingents del territori en el qual es recolzen (tot i que si que seria un factor de formació del caràcter nacional), ni tampoc es derivarien d'un estadi diferent de civilització (segons un esquema evolucionista) sinó d'una idiosincràsia que persistiria i encara s'accentuaria amb la diferenciació intrínseca al progrés. Aquestes premisses no eren tan diferents de les de Gener –recordem que els dos estan marcadament influenciats per l'evolucionisme de Herbert Spencer- si tenim en compte que els seus esquemes racials s'associaven a una dicotomia progressiu/regressiu. Aquest principi de diferenciació expressa una tensió entre el sentit històric i el sentit metafísic del ser nacional que Altamira no sap conciliar de forma clara. El caràcter nacional no variaria en paral·lel als canvis polítics i territorials sinó al cap de temps d'una acció sistemàtica i perllongada dels poders públics. Altamira separa doncs l'estat (històric) i el poble o nació (metafísic, però a la vegada històric). La nació tendeix a organitzar-se institucionalment en un estat; però el procés és unidireccional: quan és l'estat el que pretén crear una nació homogènia a partir de substrats nacionals

63 Cal remarcar que Altamira rebutja el concepte pur de raça que s'estava consolidant a partir d'autors com Gobineau o Vacher de Lapouge. Tot i així l'utilitza circumstancialment com a marcador identitari.

estrany, aquell es pot trobar amb una forta resistència. Naturalment, aquest no era pas per Altamira el cas d'Espanya.

El sentit que pren la història per Altamira és clarament finalista: el punt d'arribada no és altre que l'estat centralitzat i el desplegament complet de les llibertats burgeses amb un fort component progressista. La selecció històrica d'Altamira no és en cap cas casual: es ressalta i es positivitza tot allò que en la història contribueix a reforçar aquest sentit ascendent de la història; es percep com a negatiu tot allò que el frena (com ara la revolta catalana de 1642, o les reivindicacions del catalanisme polític a partir de finals del segle XIX, que Altamira cataloga de veritable malson per a la *política nacional*).

A grans trets, Altamira sustenta la seva fonamentació organicista de la nació en la suposada existència d'una certa unitat psicològica que s'expressaria en tots els àmbits de la vida del poble, entès com un tot i al marge de divisions de classe. Al mateix temps, hi hauria una continuïtat entre present i passat que radicaria en el geni nacional i que s'expressaria en la història. La consciència d'aquesta unitat i d'aquesta continuïtat, que derivaria en un sentiment patriòtic abstracte, no seria exclusiva d'una minoria intel·lectual, sinó que tindria àmplies arrels populars. És important entendre que per l'alacantí era possible aïllar aquests trets definitius a partir de l'estudi de la història d'Espanya i que en aquest treball calia destriar el que eren elements definitius de la psicologia nacional del que eren elements conjunturals. En una argücia intel·lectual remarcable, Altamira no nega que hi hagi trets psicològics col·lectius que conduïssin la nació vers la decadència; però aquests trets no serien en sí mateixos definitoris de la nació, sinó que haurien estat adoptats conjunturalment; sent susceptibles, per tant, de ser arraconats a través de la potenciació del 'veritable caràcter nacional'. No es podien prendre per essencials trets psicològics eminentment negatius perquè això comportava el risc de caure en dinàmiques pessimistes i decadentistes (com era el cas de bona part de la intel·lectualitat del 98 castellà) que podien conduir en últim terme a la dissolució social. Per Altamira tot es reduïa a una qüestió de manca d'amor propi, de manca de patriotisme. És en aquest sentit que reconeix uns defectes generalitzats sobre els quals es podia treballar. La tasca de l'historiador era tan patriòtica i poc objectiva com retornar al poble la confiança en sí mateix i fer-li entendre la virtut del sacrifici per l'interès comú a través de la difusió d'una història que reivindicqués el paper de la civilització espanyola al món.

En aquest context, un darrer element de tensió en la simptomatologia psicologista que d'Espanya fa Altamira és el que es produiria entre unes tendències unitàries que

manifestarien una continuïtat de l'esperit nacional en la història i unes tendències disgregadores que es manifestarien inequívocament com una evidència del mal soldatge d'Espanya. Altamira, que havia raonat la formació del caràcter nacional espanyol⁶⁴ com una condició prèvia a la unificació política de la nació espanyola, no sap explicar la pervivència de la diversitat cultural existent en el territori espanyol, ni rebatre el qüestionament intel·lectual que de la unitat nacional es fa des de la perifèria peninsular, sinó a través d'una explicació gairebé patològica. No tracta de cercar una explicació històrica d'aquestes pervivències culturals ja que no està disposat a acceptar una conceptualització no homogènia de la nació espanyola com a punt d'arribada. El seu model rígid i homogeni de poble espanyol barrava el pas a tota expressió cultural que no respongués al cànon culturalment castellà i catòlic (en consonància amb la historiografia conservadora, paradoxalment). Catalunya no podia passar de representar el que en castellà es coneix com a *pàtria chica*. Tota pretensió d'elevat Catalunya a nació, a subjecte històric col·lectiu, no podia ser entès de cap altra manera que com un intent antipatriòtic de fragmentar la unitat essencial del poble espanyol.

Malgrat tot, Altamira és conscient de la creixent força de les tendències nacionalistes en el sí de l'Estat espanyol i, des del moment en que pretén combatre-les, decideix prendre's l'amenaça seriosament. Més que les traduccions polítiques que en l'organització territorial de l'Estat poguessin tenir aquestes tendències, el que Altamira tem són les tendències mateixes de dissociació espiritual que portaven a negar l'existència d'un ideal comú, d'una psicologia espanyola: “*Lo importante de este movimiento no es su finalidad de separatismo o de autonomía federal, sino, vuelvo a decir, el desamor al resto de la tierra española*”⁶⁵. Per Alfredo Rivero, “*la aparición del nacionalismo en diferentes regiones españolas suponía la quiebra de la unidad espiritual y psicológica del pueblo, en la que [Altamira] había basado toda su obra.*”⁶⁶ Davant d'aquesta disjuntiva, Altamira, com ho feren també molts regeneracionistes, s'enroca i vincula el caràcter espanyol a les característiques culturals de Castella. “*En la línea del casticismo noventayochista y al igual que hará Ortega, Altamira concluye con el Castilla hizo a España.*”⁶⁷ Tot el que no era culturalment castellà només podia

64 Cal remarcar que segons Altamira el caràcter nacional espanyol s'hauria forjat a partir de la confluència ètnica i cultural i, per tant, reconeix la diversitat cultural com una situació prèvia a la formació del caràcter nacional espanyol, no pas com una situació d'arribada.

65 Citat d'un dels capítols afegits a la segona edició de *Psicología del pueblo español*, op. cit., p. 144.

66 A. Rivero, “El problema de la identidad nacional en la obra de Rafael Altamira, *Pasado y Memoria*, n.3, 2004, p. 52.

67 Ibid.

respondre a una reminiscència maliciosa que fragmentava el poble espanyol. El desafiament que posa sobre la taula el catalanisme tenia la seva resposta. El recurs a desqualificar altres projectes nacionals alternatius com a mera anormalitat o patologia quedava doncs obert.

Des d'una òptica racial similar a la de Gener (encara que més influïda pel concepte de *Völkerpsychologie* que no pas per l'antropologia física), el valencià i futur falangista Vicente Gay refuta tant la formulació culturalista sobre la decadència espanyola que fa Almirall, com la relectura biològica que en fa Gener. Al mateix temps però, també nega l'enfocament de la unitat psicològica d'Altamira reconeixent una diversitat psicològica de la població espanyola que no conduïa però a l'establiment de línies de fractura. Segons Ucelay da Cal, *“a Gay le molestó la propuesta catalanista de recurrir a la sociedad civil contra el Estado, con el propósito de rehacer el poder público a partir de las supuestas energías que en ella se localizaban.”*⁶⁸ En contra de la tendència ascendent basada en la societat civil que proposa Gener, Vicente Gay afirma la necessitat d'impulsar una autèntica nacionalització des de l'Estat amb l'objectiu d'homogeneïtzar la població a partir dels seus instruments institucionals i educatius. Així afirma: *“No es la formación de Estados regionales autónomos lo que ha de constituir la reforma política de España, sino el darle realidad social a la nacionalidad que hoy parece constituir una ficción política.”*⁶⁹ En definitiva, Gay pretén superar una situació de fet que constituïa un autèntic xoc contra la idea d'estat unitari a través de l'enginyeria política; ara bé, en fer-ho, reconeixia directament que les dinàmiques diferenciadores a l'interior de l'estat existien i que treballaven en un sentit contrari a la idea d'unitat nacional per ell defensada.

El que és evident és que bona part de la historiografia espanyola finisecular xocava frontalment contra les tesis generianes, però partia de pressupòsits similars. La influència dels postulats de la *völkerpsychologie* i la recerca d'una ànima col·lectiva com a leitmotiv de la historiografia —en el context d'una influència molt més generalitzada— és un fet que es posa de manifest a les darreries del segle XIX i sobretot d'ençà de la crisi del 98. *“La preocupación es concentrará a descriure, de la manera más acurada posible, las características d'aquesta Ànima”*⁷⁰. Més aviat podem detectar, com a motiu principal de discòrdia, l'àmbit col·lectiu (com a subjecte nacional) al qual

68 E. Ucelay da Cal, *El imperialismo catalán*, op. cit., 319.

69 Ibid, 320.

70 L. Calvo, “La crisi del 1898 i el desvetllament de la recerca sobre la identitat ètnica dels pobles d'Espanya”, *1898: entre la crisi d'identitat i la modernització*, op. cit., p. 405.

anaven referides aquestes teoritzacions i aquesta interpretació de la història. La tesi de Gener portava en essència a una deslegitimació del marc nacional espanyol o si més no a repensar-lo de forma completa; mentre que la creixentment institucionalitzada historiografia espanyola el que pretenia era legitimar-lo a partir de conceptualitzacions no massa diferents. Potser el fet més remarcable, pel que fa a la recurrència a determinats models teòrics, és que les concepcions historiogràfiques nacionalistes espanyoles deixaven de banda els esquemes racials que tant agradaven a Gener: no tant perquè els desestimessin en bloc, sinó perquè eren completament imprevisibles si s'aplicaven a un marc territorial espanyol innegablement divers culturalment. És remarcable la sinceritat amb la que així ho reconeix Emilia Pardo Bazán al seu article “alma galaica”: *“La raza es un factor, pero factor constantemente influido y alterado por la mezcla, por el cruzamiento inevitable de muy diversos elementos étnicos, pues razas de pura sangre no las hay donde la historia fue tan agitada y registró tantas invasiones y colonizaciones. Este vocablo de raza es de los que más se prestan a la ambigüedad y a la generalización atrevida, a no ser que despojándolo de su sentido físico y natural, lo entendamos de un modo abstracto y lo consideremos, no fenómeno, sino como noúmeno que informa los hechos. Si nos atenemos a los datos étnicos, tendrían razón los que, a ejemplo de Pompeyo Gener, niegan en redondo la unidad de las varias Españas en todo periodo de su historia. Sin embargo (lo mismo en horas esplendorosas que en la decadencia actual), leyes comunes del espíritu unifican a nuestra patria.”*⁷¹ Les conceptualitzacions nacionalistes espanyoles tendeixen doncs a forjar una idea nacional unitària a partir dels principis metafísics del *volkgeist*, desestimant majoritàriament unes tesis racials i materialistes que més aviat podien tornar-se en contra seva en el context del joc d'identitats finisecular.

També els autors vinculats a la generació del 98 participen activament en aquesta construcció d'un nacionalisme basat en concepcions hereves del romanticisme herderià i de la *völkerspsychologie*, tot i que en aquest inclouen també les influències de les darreres tendències vitalistes. Azorín afirma clarament a “Hidalgos y ginoveses”, en resposta a Pere Corominas, l'oposició caracterològica entre Catalunya i Espanya a través d'una confrontació entre la figura simbòlica del mercader i la de l'*hidalgo*. Des d'un clar nacionalisme Espanyol castellanocèntric, l'oposició li serveix a Azorín per tal d'afirmar els caràcters mitificats associats a la identitat castellana: *“Yo lo declaro con*

71 E. Pardo Bazán, “El alma galaica”, *Nuestro tiempo*, Madrid, agost 1903, p. 158.

*toda mi alma: entre el ginovés, rico, opulento, laborioso, repletas sus arcas de doblones y el hidalgo, pobre, altivo, sufridor de sus hambres en silencio, sereno ante la muerte; yo, ahora y siempre, me quedo con el hidalgo miserable. En la vida el corazón lo es todo y todo lo es el corazón en el arte. Los pueblos no son grandes por sus fábricas y por sus bancos; son grandes por su generosidad y por su fe. Frente a Cataluña burguesa, regateadora del céntimo, sórdida, sin ideales, sin robustas tradiciones artísticas, está Castilla, pobre, dadivosa, soñadora, artística; frente al noble descuidado, el mercader cuidadoso; frente al hidalgo desprendido, el ginovés que lo explota y vilipendia.”*⁷²

Tot i que Azorín no parla en aquest article directament de tipus racials, sí que juga amb uns esquemes tipològics que bevien d'una arrelada hostilitat cultural envers la figura simbòlica del mercader, associat inextricablement amb el genovès, amb el fenici, amb el jueu. A l'ombra de la catalanofòbia que destil·la l'article d'Azorín hi ha sense cap mena de dubte un difús imaginari antisemita que reafirma la identitat castellana d'Espanya. Azorín sembla contenir-se i evita associar directament el caràcter col·lectiu català a la figura tipològica del jueu, cosa que no tindria cap mania a fer Pio Baroja uns anys després, que també participa activament en la construcció del joc d'identitats en el que es fonamenta el nacionalisme espanyol essencialista de principis del segle XX. En un article al diari *El Mundo* del 15 d'octubre del 1907, “El problema catalán: la influencia judía”, inverteix l'associació entre Castella i les *races semites* amb que havia jugat Pompeu Gener. Pio Baroja, com havia fet Azorín a la seva manera, parteix d'una sèrie de llocs comuns, tòpics i prejudicis per associar els catalans, construïts a imatge de la figura del mercader, als jueus: “*Los catalanes han tenido la amabilidad de lanzar el sambenito de judíos a los demás españoles, cuando precisamente los judíos son ellos.*”⁷³ Segons Baroja, els jueus eren els veritables arxienemics de l'eterna Castella catòlica, fet que li permet relacionar el suposat odi dels catalans envers Castella amb una suposada naturalesa jueva subjacent: “*allí donde hay judíos hay odio a España.*”⁷⁴ En un to de falsa innocència afirma, a continuació: “*Y es extraño. Los judíos, aunque no tengan ofensa alguna que vengar... odian a España.*”⁷⁵ Evidentment, oblidava la data de 1492... encara que això no vingui al cas.

72 J. Martínez Ruiz, “Hidalgos y ginoveses”, *Madrid Cómico*, Madrid, 19 de maig del 1900, p. 259.

73 P. Baroja, “El problema catalán: la influencia judía”, *El Mundo*, Madrid, 15 d'octubre de 1907, p. 1.

74 Ibid, p. 1.

75 Ibid, p. 1.

Per si fos poc, Baroja havia afirmat en el mateix article que Pompeu Gener podia ser considerat intel·lectualment com un jueu per haver subordinat la seva producció al mercat editorial. Aquest fet encén les ires de Gener, que s'esbrava en un article a la revista *Cataluña* de Cels Gomis. En aquest escrit, a banda de rebatre les insinuacions personals ridícules de Baroja amb arguments no menys ridículs sobre la seva ascendència ària, Gener reprèn la seva classificació racial del mapa hispànic que havia dibuixat a *Herejías*. Tanmateix, a banda del repertori de despropòsits que aquestes tesis mostraven, per combatre les afirmacions gratuïtes de Baroja utilitza també un argument polític: “*Ni los Catalanes tenemos odio a nadie, ni la Solidaridad tampoco: lo que queremos es que los Gobiernos sea el propio país el que los haga, y que las provincias no sean feudo del Madrid político, y si esto es ser Judío, que venga Dios y lo vea.*”⁷⁶ Ja per finalitzar, Gener intenta tornar en contra de Baroja l'argument sobre el suposat odi antiespanyol dels catalans, mostrant-li que odi era el que contenien les seves paraules catalanofòbiques plenes de fel i violència. Com sempre, Gener cerca un argument d'autoritat en el llenguatge clínic i racial: “*El odio, señor Baroja, sólo lo tiene usted, y es el síntoma más grave de su enfermedad. Y para acabar, le diremos que usted confunde vigor y energía, con violencia, y eso que es cosa muy distinta y aun diré contraria, pues los violentos son los débiles, y usted, que me han dicho que ha cursado Medicina, debiera saberlo. Y eso de proponer la violencia como medio salvador de España, crea usted que es una solemne barbaridad.*”⁷⁷ En favor de Gener s'ha de dir que, malgrat totes falsedats i dèries racistes incloses de les seves tesis, mai va defensar, a diferència de Baroja, la violència com a mitjà salvífic.

Ja per finalitzar, en el context d'aquesta recurrència a la raça per tal de fonamentar una certa cosmovisió nacionalista, cal remarcar una advertència que Xavier de Ricard feia al seu bon amic Gener a les pàgines de la *Renaissance Latine* al voltant de la validesa conceptual d'aquest recolzament racial: “*Je crains que cette fameuse race arienne, à laquelle Gener me paraît tant tenir, ne soit qu'une hypothèse qui ne résistera pas longtemps à la critique qui, chaque jour, la mine un peu davantage.*”⁷⁸ Efectivament, Ricard tenia raó: les concepcions racials no resistirien gaire temps a una crítica científica rigorosa que denunciava l'arbitrarietat i la nul·la fonamentació

76 P. Gener, “Influencia Bárbara : contestación a Pío Baroja”, *Cataluña*, Barcelona, 1 de desembre de 1907, p. 58

77 Ibid., p. 59

78 X. de Ricard, “Espagne: Cosas de España”, *La Renaissance latine*, Paris, 15 de novembre de 1903, p. 475.

científica de les categories racials. Tanmateix, el racisme subsistiria encara com a fonamentació de certes tesis eugenèsiques, però sobretot com a eina ideològica i com a prejudici que impregnava el substrat cultural occidental. El racisme explícit de Gener bevia en canvi d'aquella dèria vuitcentista de voler fonamentar tot fet sociològic en teories d'aparença indiscutiblement científica. El model ofert per les ciències naturals podia ser extrapolat tranquil·lament a l'estudi de la societat i aquest fet atorgava a les naixents ciències socials un aval de credibilitat. És en aquest context que s'entén la puixança de les teoritzacions en clau racial de finals del segle XIX. La qüestió és fins a quin punt aquestes teoritzacions són a la base de les posteriors derives feixistes i racistes del segle XX. La resposta és complexa, però sense poder establir necessàriament un fil directe, és evident que sense les teoritzacions racistes del segle XIX no es poden entendre les tragèdies del segle XX.

Les tesis generianes sobre la qüestió nacional, beuen clarament d'aquest magma racista del segle XIX que, cal remarcar-ho, pretenia sustentar sobretot valors com la civilització i el progrés associats a l'expansionisme occidental. Tanmateix, no es tracta de jutjar l'obra de Gener pel sentit que prenen les seves afirmacions avui, sinó en el context del seu temps. El valor historiogràfic de les seves obres s'ha de posar en relació amb el debat polític, teòric i intel·lectual de l'època i cal emmarcar-lo en el context d'unes teoritzacions nacionalistes que cercaven un fonament definitiu a l'existència de la nació en la noció de psicologia col·lectiva, d'ànima nacional o de raça. En aquest sentit, no es pot pas dir que les obres de Gener constitueixin una raresa ni que continguin elements historiogràfics realment originals i dignes de ser tinguts en compte. La seva importància rau més aviat en què ofereixen molts elements d'anàlisi sobre la gènesi de la batalla intel·lectual, sostinguda amb munició extremament perillosa com el racisme, que es desenvolupa al voltant de les legitimitats nacionals a l'estat espanyol a partir de la penúltima dècada del segle XIX.

Pompeu Gener i el catalanisme liberal de *Joventut*

Pompeu Gener, militant republicà des de la revolució de 1868, seguidor del corrent catalanista d'Almirall a partir de la primera restauració i força desencantat amb la desfeta progressiva del federalisme, es comença a implicar de forma clara i inequívoca amb el naixent catalanisme a partir de finals de la dècada dels 90 del segle XIX. El seu engatjament es veu plasmat, més que políticament i de forma militant, des d'un punt de

vista purament intel·lectual. En aquest sentit, a través de les seves col·laboracions amb les revistes *Catalònia* i *Juventut*, contribueix a l'extensió sociològica del catalanisme i, sobretot, a la definició i codificació d'un catalanisme específicament liberal i popular que recollia bona part del llegat teòric i pràctic del federalisme català. El llenguatge racial que emprà Gener per tal de sostenir una lògica diferenciadora entre Castella i Catalunya i per distingir conceptualment l'estat com a conglomerat institucional i la nació com a organisme viu no s'ha d'emmarcar de forma simplista en el context de la proliferació d'un cert elitisme teòric que menava a les beceroles teòriques del feixisme, sinó que cal relacionar-lo amb un bagatge cultural i científic de l'època que era utilitzable per a legitimar projectes socials i polítics de tarannà molt divers. En aquest sentit, és força clar el compromís de Pompeu Gener amb les classes populars i el seu desig, omnipresent al llarg de la seva obra, de que la instrucció pogués redundar en un millorament progressiu de les seves condicions espirituals i materials. Tal com remarca Consuelo Triviño, *“Durante la última década del siglo XIX, participó en el movimiento político y cultural catalanista que se concentraba en Barcelona. Estuvo al lado de los estudiantes y de los obreros. Tenía claro que sin educación era imposible el ejercicio de la libertad, razón por la cual defendía el derecho de la clase trabajadora a acceder a la educación, para librarse de la esclavitud.”*⁷⁹

La implicació política de Pompeu Gener en el catalanisme és força tangencial. Com a intel·lectual que era i volia ser, intentà a partir de 1897 influir d'alguna manera en l'efervescència d'un catalanisme en clara expansió sociològica. És en la Unió Catalanista, organització que, malgrat tot, pretenia encara representar un cert esperit unitari del catalanisme, que centra el seu interès i les seves esperances. Efectivament, assisteix al Congrés de Girona d'abril de 1897 de la Unió Catalanista i es mostra entusiasmat pel clima que allí hi troba:

Hallábame yo en Gerona procedente de París cuando me enteré de que iba a celebrarse el citado congreso. Telegráficamente lo comuniqué a mis amigos catalanes residentes en la capital de Francia, quienes telegráficamente también me delegaron para que les representara en dicho acto.

Jamás se borrará de mi memoria la honda impresión que me produjo aquella asamblea en la que se discutió y acordó con la mayor seriedad y buena fe cuestiones tan importantes como la de que las ideas religiosas no formaban parte de la constitución catalana, pues tratándose de una cuestión de conciencia individual cada cual tenía el

79 C. Triviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 25.

derecho de pensar como le pluguiera en materia de religión; que monarquía o república eran cuestiones de forma con tal de que fuesen respetados los derechos individuales y la constitución que Cataluña se diera dentro del estado español, etc., etc.”⁸⁰

Durant els primers anys del segle XX, Gener i la revista *Juventut* encapçalarien diverses iniciatives per tal de fer bascular la Unió Catalanista vers posicionaments més liberals, com la campanya per la modificació de les Bases de Manresa, que finalitza amb un èxit relatiu. Tanmateix, no era precisament per la Unió Catalanista que passava el futur polític del catalanisme. En tot cas, després de 1897, la trajectòria de Pompeu Gener inicia un punt d’inflexió amb aquest apropament al catalanisme. Sobretot durant la seva època a *Juventut*, escriuria nombrosos escrits d’un abrandat to nacionalista, fet que contrasta enormement amb la gairebé absència d’articles explícitament polítics durant la seva trajectòria anterior –excepció feta, és clar, dels que arriba a produir durant l’època del sexenni. Malgrat que es pot qüestionar la importància i la significació reals d’aquests escrits en un context on la via possibilista i institucional de la Lliga semblava acaparar tota l’atenció, alguns mitjans es feren en el seu temps ressò d’aquesta inflexió en la trajectòria intel·lectual de Gener, magnificant fins i tot el paper real que podia arribar a tenir en el marc sociològic i intel·lectual del catalanisme. En aquest context, és interessant resseguir un rumor, sorgit l’any 1899 en mitjans hostils al catalanisme, que s’escampa per la premsa espanyola i en funció del qual s’afirmava que Gener pertanyia, juntament amb diversos elements maçons, a un suposat comitè catalanista secret instal·lat a París. Aquest comitè hauria estat format entre altres pel mateix Pompeu Gener, Jaume Brossa, el banquer Francesc M. Pau, Mercè de Rigalt i Isidre Nonell. El diari tradicionalista *El siglo futuro* detallava fins i tot la llista d’aquest comitè fantasma: “*Bajo sobre recibimos los siguientes curiosos pormenores sobre las personas que constituyen el Comité catalanista de París;*

Comité catalanista de París:

Presidente: Pompeyo Gener, autor de La Muerte y El Diablo y otras obras heréticas.

Vocales: Jaime Brossa Roger – Este sujeto tuvo un puesto en el comité laborante cubano que actuaba en París. Creo que ni es catalán, aunque sí lo era su padre;

Francisco M. Pau, banquero, antiguo empleado de casa Rotschild. Es mason.

Mercedes de Rigalt, pianista. Pertenece a una logia de mujeres.

Isidro Novell, pintor. Es un infeliz chiflado como hombre y como artista.

80 P. Gener, *Mis antepasados y yo*, op. cit., p. 338-9.

Secretario: J. Muntadas Durán, abogado, redactor de Le Matin y masón.”⁸¹

Poc temps després, en un article a *El País*, I.L. Lapuya detallava les funcions i objectius dels suposat comitè al qual, suposadament també, pertanyia Pompeu Gener. El comitè catalanista treballaria amb la idea d’una separació de Catalunya d’Espanya per tal de poder ser annexionada a França, fet que encaixava força bé amb la francofilia de Gener: “*en realidad la táctica del catalanismo en París se dirige principalmente a excitar el ánimo francés a favor de la idea de anexión de Cataluña a Francia.*”⁸² Lapuya reconeix que l’existència d’aquest Comitè es basava en un simple rumor, però veu com la prova definitiva que en demostraria la seva versemblança unes paraules del periodista català Artur Vinardell i Roig (1852-1937)⁸³, aleshores instal·lat a París, a la Universitat de la Sorbona, on hauria sostingut que el Comitè estava format per un nucli de persones partidàries de l’annexió de Catalunya a França, un propòsit que hauria qualificat de criminal. El comitè funcionava suposadament a través de la influència exercida sobre publicistes i mitjans de comunicació francesos, especialment *L’Aurore*, òrgan dels *dreyfusards*. Segons Lapuya: “*El propósito de L’Aurore (...) es muy claro: ello es crear vínculos de simpatía y de interés con Cataluña. Disimúlense éstos bajo apariencias muy diversas.*”⁸⁴ Finalment, l’autor de l’article es pren seriosament l’amenaça representada per aquest suposat comitè, fins al punt de sostenir que podia arribar a esdevenir un puntal de reforçament del catalanisme en voler-lo encaminar cap a una potencial alineació amb França: “*Vinardell llama a este Comité liliputiense. No me lo parece a mi tanto. Gener es un talento claro, inquiero y activísimo. Pau es también de gran capacidad. Si es cierto que estos señores son el alma de la obra y si reciben de Barcelona un apoyo en correspondencia con el esfuerzo que son capaces de desarrollar, puede suceder que Cataluña no se incorpore nunca a Francia, pero tentativas serias, perturbaciones hondas, no han de faltarnos, de seguro.*”⁸⁵

Evidentment, l’existència d’aquest comitè no es pogué demostrar mai, però el rumor serveix per barrejar durant un temps a Pompeu Gener amb una suposada conspiració catalanista per segregar Catalunya d’Espanya amb l’ajuda del govern francès. Durant el mateix any 1899, Daniel Ortiz (Doys) publica un escrit al·lusiu al rumor en la seva

81 *El siglo futuro; diario católico*, 6 de novembre de 1899, p. 1.

82 I.L. Lapuya, “El catalanismo en París”, *El País*, 2 de maig del 1900, p. 1

83 Sobre el paper catalanista d’Artur Vinardell a París, P. Gabriel, “Identidades catalanas y españolas en Francia en el cambio de siglo 1885-1914”, a M. Llobart, (ed.): *Identidades de España en Francia. Un siglo de exilios y migraciones (1880-2000)*, Granada: Comares, 2012, p. 3-37..

84 *Ibid*, p. 1

85 *Ibid*, p. 1

secció “Chirigotas” de *La Publicidad*, on imaginava en clau d’humor una entrevista amb Pompeu Gener com a cap del suposat comitè catalanista de París.⁸⁶ La situació retratada és grotesca i el que posa en boca de Gener no pot ser pres per veraç de cap de les maneres, però aquest s’indigna i respon a les mateixes pàgines de *La Publicidad*, en uns termes força contundents, per tal de donar per acabat el rumor:

Habiendo visto en su periódico que el escritor que firma sus graciosas chirigotas con el seudónimo de Doys daba cuenta de que yo era presidente del famoso e imaginario Comité de París, debo manifestarle, que ni soy presidente de Comité alguno, ni el tal Comité existe más que en la imaginación de ciertos políticos madrileños a quienes el miedo de perder el presupuesto les hace que los dedos se les antojen huéspedes.⁸⁷

És evident que el viratge de Gener cap al catalanisme no era vist amb bons ulls per la premsa madrilenya i en aquest context cal fer referència, poc després d’aquests rumors maliciosos, a la polseguera que aixeca en certs mitjans una entrevista a Pompeu Gener apareguda al diari francès *Le Temps* els dies 7 i 11 de maig del 1901. L’entrevistador era el felibre Xavier de Ricard, que presenta a Pompeu Gener com un catalanista i un europeista convençut, partidari d’una Catalunya expansiva i vital en sinergia amb Europa: “*Ce catalaniste passionné est aussi un Européen passionné. Il ne rêve pas une Catalogne immobile au milieu de ses anciennes frontières relevées autour d’elle en muraille de Chine, mais une Catalogne expansive se mêlant activement au grand mouvement humain et y participant de toutes ses énergies affranchies.*”⁸⁸ A continuació, Xavier de Ricard transcriu una entrevista realitzada a Gener –que hauria comparegut acompanyat d’un personatge del qual no s’afirma la identitat-, on respon una sèrie de qüestions sobre el desenvolupament del moviment catalanista i les seves concepcions al voltant de la qüestió nacional a l’estat espanyol. Per tal de fonamentar la qüestió nacional catalana, Pompeu Gener recorre a les seves acostumades tesis etnicistes i racistes. Pel que fa als objectius polítics que havia de prendre el moviment catalanista, Gener és força prudent, mostrant-se partidari d’una república federativa. Si no s’accedia a aquesta nova organització de l’estat –afirmava-, Espanya entraria definitivament en una decadència que la conduiria a la mort:

86 Doys, “Chirigotas: Interview con el jefe del movimiento”, *La Publicidad*, Barcelona, 10 de novembre de 1899, p. 1.

87 P. Gener, “El comité de Paris. Basta de bromas”, *La Publicidad*, 11 de novembre de 1899, p. 2.

88 X. de Ricard, “Promenade en Espagne: le catalanisme”, *Le Temps*, Paris, 7 de maig de 1901, p. 2.

La majorité d'entre nous accepterait l'union avec l'Espagne et une république fédérative qui nous assureraient tous les droits d'hommes libres, et, le premier de tous, selon moi, car de celui-là dérivent tous les autres, le droit de la conscience libre.

Mais si l'Espagne se refusait à cette union, devons-nous nous résigner à mourir –et de quelle mort ! une mort lente, abominable, honteuse, un enlèvement de chaque jour, de chaque heure, jusqu'à l'étouffement.⁸⁹

Fins aquí cap novetat respecte les seves tesis sostingudes catorze anys abans a *Herejías*. A continuació, però, l'entrevista dona un tomb considerable, donant entrada a la tercera persona d'identitat desconeguda, del qual Ricard diu que és un catalanista militant i convençut. Aquest afirma que si Espanya seguia reprimint les manifestacions del poble català la separació era inevitable: “*Si le gouvernement de Madrid continue à imposer ses candidats par la force ou par la fraude comme il l'a fait jusqu'ici, -s'il continue ces répressions qui ont commencé au meeting anticlérical et ont, dernièrement, ensanglanté nos rues ; s'il continue à vouloir nous soumettre à l'uniformité artificielle de son administration et à l'hégémonie de Madrid, -dites-le, dites-le bien haut- car vous ne direz que la vérité, la Catalogne et les îles Baléares, qui font cause commune avec nous, sont perdues pour l'Espagne.*”⁹⁰ Després d'aquesta aportació del desconegut, Ricard conclou l'article amb una afirmació contundent: Catalunya acabaria sent autònoma perquè aquesta era la seva voluntat col·lectiva i cap repressió governamental podia aturar el creixement d'aquesta idea: “*La Catalogne veut être autonome ; rien ne l'en empêchera, ni charges de cavalerie, ni fusillades, ni la prison, ni la ruine, ni les profonds de Montjuich, qui sont pis encore que les plombs de Venise. Elle sera autonome, avec l'Espagne ou sans l'Espagne, ou contre l'Espagne.*”⁹¹

Les respostes a aquests articles publicats a *Le Temps* no es fan esperar. El diari *El Heraldo de Madrid* publica el 13 de maig un article anònim on s'acusa directament Gener de participar en un complot separatista amb connexió francesa –en la línia de la llegenda sobre el comitè catalanista de París- i amb paral·lelismes organitzatius amb la insurrecció cubana: “*Entendemos nosotros, y con nosotros todos los que no estén cegados por la pasión, que son laborantes y laboran contra España los que falseando los hechos y desvirtuando las cuestiones, contribuyen a mantener la agitación en el*

89 X. de Ricard, “Promenade en Espagne: le mouvement et les groupes catalanistes”, *Le Temps*, Paris, 11 de maig de 1901, p. 1.

90 Ibid, p. 2.

91 Ibid, p. 2.

*interior y a sembrar en el exterior nuestro descrédito. El afrancesado Gener, hablando de nuestros vicios nacionales, de nuestras deficiencias administrativas, de nuestros errores históricos, hace caso omiso del resto de las regiones españolas que también los sufren, y en vez de buscar el remedio en una solidaridad común que impulse y aliente la obra de reconstitución moralizadora que todos demandamos, se lanza decidido por la senda separatista, amenazando para un porvenir próximo con la desintegración de la patria y arreglando a su modo el nuevo mapa político con la anexión a Cataluña de las Baleares y otras cuantas lindezas por el estilo.”*⁹²

Per les mateixes dates, el diari conservador madrileny *La Época* publica malintencionadament un article no signat en el qual es citen alguns fragments de l'entrevista sense distingir si es referien a respostes de Pompeu Gener, del seu acompanyant, o bé a afirmacions de Xavier de Ricard. L'article finalitzava així: “*Abrigamos la seguridad de que la inmensa mayoría de los catalanes no participa de la locura antipatriota de estos catalanistas que acogen la idea del separatismo como una solución posible.*”⁹³

Davant d'aquestes acusacions, Pompeu Gener reacciona primerament a través d'una carta al director del diari *La Época* en el qual es desvincula de forma una mica mesquina de tota responsabilitat sobre el que havia escrit Xavier de Ricard, afirmant que totes les declaracions que s'havien transcrit a *La Época* no eren seves, sinó del desconegut que havia intervingut a l'entrevista. Gener finalitzava la carta exonerant-se de tota culpa antipatriòtica:

Ya ve usted, pues, mi distinguido amigo, cómo no dije nada contra España, ni soy culpable de todos estos propósitos que en general he visto que la Prensa de Madrid hoy me atribuye con demasiada ligereza.⁹⁴

Un dia després, Gener publica un altre article en un mitjà madrileny, aquest cop a *El Liberal*, matisant algunes qüestions referents a l'entrevista realitzada per Xavier de Ricard, defensant que ell simplement hauria exposat les seves tesis sobre la diferenciació ètnica de l'estat espanyol. Gener argumenta que els fragments dels articles a *Le Temps* on s'expressa una amenaça velada de separació no corresponien a declaracions seves sinó de la tercera persona en qüestió (Gener no en detalla tampoc la seva identitat). És per això que Gener acusa des de les pàgines de *El Liberal* els mitjans

92 “Los laborantes”, *El Heraldo de Madrid*, Madrid, 13 de maig de 1901, p. 1

93 “Los catalanistas y *Le Temps*”, *La Época*, Madrid, 12 de maig de 1901, p. 2.

94 P. Gener, “Catalanismo”, *La Época*, Madrid, 17 de maig de 1901, p. 1

espanyols de tergiversar l'article i d'incórrer en calúmnies, ja que el cert és que ni tant sols la tercera persona havia fet una declaració clara de separatisme, negant d'aquesta manera tota implicació en una suposada conxorxa separatista i limitant-se a consolidar la seva posició purament intel·lectual:

Ya ve usted, pues, cómo no hay motivo alguno para que se me considere como un laborante separatista, ni se me insulte, ni se me crea culpable, por palabras de otro, de afirmaciones que no he vertido.”⁹⁵

Aquesta polèmica al voltant de l'entrevista de Pompeu Gener al diari *Le Temps* té també una petita repercussió a les pàgines del *Diluvio*, on Adolfo Marsillach, darrera del pseudònim de 'Maleta indulgencias', dedica un parell d'articles a l'afer. En el primer d'ells, "Tartarines!", denuncia el fet que Pompeu Gener i *Joventut* s'haguessin desvinculat de les afirmacions publicades a l'article de Ricard i ho atribueix a la por que tenien els intel·lectuals catalanistes de la revista davant la recent suspensió de les garanties: "Coincidió la publicación de estas interviews en Le Temps con la última suspensión de las garantías constitucionales en la provincia de Barcelona, y aunque nada iba con los catalanistas, sino todo contra los obreros declarados en huelga, los tartarines amigos de M. Richard, los mismos cuyas declaraciones acababa de publicar el periódico parisiense, aquellos que se reían de persecuciones, deportaciones y cadalsos, llenos de miedo, de pavor, de pánico, se apresuraron a desmentir a M. Richard y a Le Temps, nada menos que desde las columnas de un diario conservador que se publica en Madrid. A esto le llamo yo valor...cívico."⁹⁶ En l'altre article, "Para Joventut", Marsillach reafirmava el que havia dit i afegeix, a més, que Xavier de Ricard hauria estat acomiadat de la redacció del diari francès –fet que era fals- a conseqüència del desmentit de Gener: "El hecho es cierto. Sostengo que un redactor de Joventut celebró una interview con M. Richard, al que dijo cosas muy gordas, y que luego, al declararse el estado de guerra en Barcelona, fue tal el miedo que se apoderó del escritor aludido, que se apresuró, desde las columnas de La Epoca, a desmentir a M. Richard. Repito que a consecuencia de esto M. Xavier de Richard ha dejado de ser redactor o colaborador de Le Temps, con grave perjuicio de sus intereses."⁹⁷ Ja per finalitzar, afirma que no donava el nom de la persona responsable d'aquesta qüestió – Pompeu Gener- pel respecte que li mereixia i insinua que la revista *Joventut* estava

95 P. Gener, "Explicaciones de Pompeyo Gener", *El Liberal*, Madrid, 18 de maig de 1901, p. 2.

96 A. Marsillach, "Tartarines!", *El Diluvio*, Barcelona, 12 de juny de 1901, p. 10.

97 A. Marsillach, "Para Joventut", *El Diluvio*, Barcelona, 26 de juny de 1901, p. 10.

utilitzant-lo descaradament pel seu renom, fet que en certa manera era cert: “*Sépaló, pues, Joventut; no doy el nombre de la persona ilustre a que aludía en mi artículo “Tartarines!” por merecerme aquel respeto que nunca ha conseguido inspirar a sus compañeros de Redacción, a estos y a los que le explotan.*”⁹⁸

Gener respon a Marsillach a les mateixes pàgines del *Diluvio*, negant haver desmentit la informació recollida per Ricard en la carta a *La Época* i que, com a conseqüència de la suposada acusació de manca de veracitat, aquest hagués estat acomiadat de la redacció de *Le Temps*. De fet, però, tot i que Marsillach havia distorsionat les coses per convertir-les en un escàndol majúscul que esclatés a la cara de Gener, no li faltava certa part de raó: a la carta al director de *La Época*, Gener havia matisat les informacions de Ricard, insinuant que alguna part d’aquestes que se li havien atribuït podien ser falses. Tanmateix, a qui havia desmentit sobretot en aquesta carta era a l’articulista de la *Época* per atribuir-li afirmacions fetes per l’acompanyant de l’entrevista.

Sólo hice notar a los periodistas de Madrid que no se confundieran mis declaraciones con las anónimas que figuraban en dicha correspondencia, y que el señor Maleta sabe bien de quién eran. Indiqué únicamente que se leyera bien lo que el señor Ricard de mi decía, y que bien claro hablaba sin dar lugar a que se confundieran los términos, como se hacía por muchos periodistas con intención muy perversa.⁹⁹

En realitat, davant el clima que es presentava amb la suspensió de les garanties, el que és cert és que Gener s’havia cobert les esquenes tot remarcant que les sentències més sospitoses de separatisme contingudes a l’entrevista havien sortit de la boca del desconegut: sentències que Ricard havia atribuït clarament a aquest personatge –a qui en cap moment posa nom. En tot cas, Pompeu Gener finalitza en un to lapidari, posant en entredit la vàlua d’algú que com Marsillach dubtava de la seva trajectòria:

Y ahora pregunto yo: ¿Qué calificativo merece aquél que llamándose republicano y liberal, por el puro prurito de atacar ideas o agrupaciones que no le son simpáticas, viene y lanza desde las columnas de un periódico de gran circulación acusaciones tremendas, que resultan en el fondo inmotivadas, absolutamente inmotivadas, contra quien se ha pasado toda su vida defendiendo la Libertad; la República y la Autonomía, debiendo a ello el hallarse sin fortuna de ninguna especie y no habiendo tenido en toda su vida un solo renuncio?¹⁰⁰

98 Ibid, p. 10.

99 P. Gener, “Contra el Maleta Indulgencias”, *El Diluvio*, Barcelona, 1 de juliol de 1901, p. 14.

100 Ibid, p. 14

Al marge d'aquestes polèmiques puntuals entorn de la implicació intel·lectual de Gener en el catalanisme, el que cal valorar sobretot és la seva participació en un òrgan com *Joventut*, explícitament catalanista, articulant un discurs que pren clarament unes coordenades nacionalistes. En efecte, l'aportació més significativa de Pompeu Gener a la codificació del catalanisme es produeix en l'àmbit més estrictament intel·lectual, sobretot des de l'altaveu que li ofereix la revista *Joventut*, òrgan que intenta recollir els elements més avançats del catalanisme i marcar un discurs propi caracteritzat per una certa voluntat de menar a la construcció d'un catalanisme liberal i progressista. Com s'ha vist abans, Pompeu Gener planteja el conflicte polític entre Catalunya i Espanya a través d'una oposició caracterològica racialitzada que projecta un suposat conflicte entre unes races progressives (àries i catalanes) i unes races regressives (semites i castellanes). L'accent, doncs, més que en una lògica de superioritat/inferioritat tendent a construir una jerarquia racial, es posa en una oposició progressiu/regressiu que aboca inevitablement a un esquema de divisió ètnica, a una incomunicació permanent sense aparent solució. L'atribució a Castella dels elements regressius *semítics* servia a Gener per posar en el punt de mira l'hegemonia castellana i la centralitat de Madrid com a causants d'una situació de crisi irreversible. Aquesta crisi no es remet doncs a una conjuntura política o social, sinó a unes tendències fisiològiques inscrites en un cos orgànic col·lectiu.

En l'esquema racialitzat de Pompeu Gener, l'afirmació de la catalanitat ve associada al que ell anomena una descastellanització de Catalunya. La llarga influència dels caràcters associats a Castella haurien provocat una mena de desnaturalització d'un caràcter català definit a partir de premisses essencialistes. Era prioritari, per Gener, desfer-se d'aquestes influències que, a més de la pròpia degeneració col·lectiva catalana propiciada per l'equiparació simbòlica al jueu, impedirien un veritable desvetllament de les energies col·lectives. Calia doncs deixar de banda la llengua i les tradicions castellanes, que no s'adaptarien a l'esperit col·lectiu català, o que n'impedirien la plena expansió. En un to clarament xenòfob, a l'article "Visca la Res-pública!", aparegut al número 169 de *Joventut*, exhorta a desfer-se de totes aquestes influències castellanes i suplantant-les per l'absorció de les influències *superiors* vingudes d'Europa.

Cal, doncs, que els fills de Catalunya rebutgin tot el que els vingui de raça o de races inferiors i sols admetin la corrent de lo noble que d'Europa els vingui¹⁰¹.

Però no només aquesta purga era l'expressió de la prioritització d'unes influències culturals i idiosincràsiques sobre les altres, sinó també d'una certa voluntat d'aïllament físic respecte l'altra banda de l'Ebre i d'una incipient jerarquització interna de la població catalana en funció del seu origen. La regeneració havia de ser encapçalada per persones autòctones; les que tenien un origen diferent, equiparades a una torba inconscient, havien de ser relegades a un segon nivell per evitar-ne la influència, suposadament intrínseca a la seva condició racial.

I cal també que els elegits sian sempre dels nostres, i que no ens vinguin a descobrir la gent d'ultra-Ebre. (...) Així s'impediria que preponderessin en la Res pública les torbes inconscients que de fora ens arriben.”¹⁰²

En aquest mateix sentit, però en un to molt més còmic, a l'article “De la descastellanització de Catalunya”, publicat el 3 de setembre del mateix any, Gener sosté que calia abandonar l'ús de la llengua i tradicions castellanes, però també una estranya teoria alimentària en funció de la qual explicava la decadència col·lectiva catalana dels segles precedents: calia, en definitiva, per tal de vigoritzar la raça, desterrar també uns certs costums alimentaris (com el de l'escudella i la carn d'olla!) provinents de Castella que haurien minvat la suposada superioritat catalana:

la decadència alimentícia vingué amb la subjecció política, i amb ella vingué després, en conseqüència, la decadència de la raça.”¹⁰³

Frivolitats i *boutades* a banda i malgrat la duresa dels termes, el conflicte s'entaula però més al voltant de principis contraposats que no pas d'una separació racial irreconciliable. D'aquesta manera, la castellanofòbia de Gener no s'encara tant a sostenir un odi genèric a tot el que és castellà, sinó a rebutjar una sèrie de principis associats a la generalització caracterològica i tipològica que construeix –això sí amb arguments racials. Així, per exemple, tot element castellà present a Catalunya és vist com un agent d'un poder central detestat. Si bé el discurs és interpretable clarament en

101 P. Gener, “Visca la Res-pública!”, *Juventut*, Barcelona, 7 de maig de 1903, p. 307

102 Ibid, p. 307.

103 P. Gener, “De la descastellanització de Catalunya”, *Juventut*, Barcelona, 3 de setembre de 1903, p. 585.

clau xenòfoba, aquest es focalitza sobretot en un atac frontal a la funció repressora de l'exèrcit, la policia i el funcionariat de l'estat a Catalunya.

Los castellanos que hemos visto en Cataluña desde que tenemos uso de razón, y los que vieron nuestros padres, fueron por lo general, o militares, o agentes de orden público, policía secreta, empleados, comisionados de apremios, investigadores, esbirros, etc., etc.; siempre agentes del poder central.¹⁰⁴

Brandant la bandera de l'objectivitat atorgada per la ciència, la teorització de Gener no només dona nous arguments per a una diferenciació caracterològica nacionalista, sinó que té un horitzó i un tarannà clarament polític. Fet el diagnòstic sobre la composició racial espanyola, que seria la base innegable del desenvolupament divergent de les diferents regions, i vist que l'estructuració centralista de l'estat entrava en un clar conflicte amb aquesta diversitat orgànica, tot semblava indicar que la ruptura d'una unitat política que no s'adaptava a les seves inèrcies internes era inevitable. Tanmateix, no endinsant-se per certs viaranys, aquesta constatació serveix a Gener per oferir una solució conciliadora. Si més no, aquesta era la via defensada a *La cuestión catalana*, publicada, val a dir-ho, en un mitjà d'àmbit espanyol: una Espanya nova, veritable, basada en criteris científics moderns i en les idees de diferenciació dels diferents agregats i de convergència d'aquests agregats a través del seu desenvolupament lliure en el camí del progrés teleològic:

Si continuara esta progresión malsana, esa evolución regresiva, como se empeñan en continuarla ciertos elementos centralistas, pronto España se quedaría reducida a la meseta central de Castilla. A que no suceda esto, está dedicado este estudio. A la formación de una Nueva España, de la España verdadera, tal como han de ser formadas las naciones modernas, por diferenciación y convergencia, es a lo que van a tender estos artículos.¹⁰⁵

El que Gener anomena la nova Espanya no s'havia de produir doncs a través de canvis institucionals traumàtics o revolucionaris, sinó a través d'una adequació de les estructures de funcionament polític al funcionament teòricament orgànic de la societat. En un sentit clarament positivista, Gener advoca doncs per l'ordre i el progrés. Els canvis polítics i socials necessaris per tal de superar la decadència espanyola havien d'estar guiats per uns criteris científics establerts prèviament. En el cas espanyol, els

104 P. Gener, "La Cuestión Catalana" *Cosas de España*, op. cit., p. 286.

105 Ibid, p. 267.

canvis necessaris per invertir el procés de decadència començaven per la instrucció, el treball i una organització política que, en funció d'uns criteris clarament evolucionistes, unís el lliure desenvolupament individual amb el necessari funcionament orgànic, totalitzador, dels diferents agregats socials. Aquests esquemes spencerians, molt adients per conciliar els principis individualistes del liberalisme britànic amb la conservació de l'ordre social i fins amb l'exaltació de l'expansionisme imperial, tenien una validesa que Gener creia universal:

La solución española del conflicto estriba en formar una Nueva España, no por revoluciones ni golpes de Estado (...) sino por la instrucción y el trabajo, y la individualización creciente de todos los españoles y de sus agrupaciones según sus moldes geográficos, su pasado histórico, su raza y sus tendencias naturales.¹⁰⁶

Aquesta nova Espanya, doncs, s'havia de construir sobre un desenvolupament autònom de les diferents regions que la composaven i sobre la fi de l'hegemonia castellana. Aquest desenvolupament autònom, seguint les lleis evolucionistes és clar, tindria com a conseqüència necessària una imitació dels uns als altres i una nova comunitat fraternal forjada per l'horitzó comú de les diferents comunitats humanes: el progrés. Si bé els esquemes de fractura racial podien encaminar fàcilment el discurs sostingut per Gener a la incomunicació i a l'odi intercomunitari, el principi del progrés possibilita una autèntica síntesi que resol aparentment totes les contradiccions.

En emulación unos con otros, y sin la hegemonía forzada de ninguna sobre las demás, las naciones diversas de la Península progresarían, no habría odios y el común lazo fraternal de unión estrecharía y haría más eficaz la convergencia.¹⁰⁷

Òbviament, aquesta nova via regeneracionista implicava no només el final de l'hegemonia cultural castellana sobre la península, sinó també, i sobretot, un canvi radical en la concepció centralista de l'organització de l'estat, començant per la descapitalització d'Espanya. Madrid havia de deixar de ser el centre neuràlgic de la vida política de l'Estat, el centre que paralitzava la vida social i econòmica de les regions, per ser un centre humà més en un mapa hispànic fragmentat i amb múltiples agregats orgànics amb desenvolupaments autònoms.

Esta libertad de las regiones, esa comunión fraternal futura exige, para que sea posible, ante todo, la descapitalización de Madrid.¹⁰⁸

106 Ibid, p. 345.

107 Ibid, p. 347.

Gener aposta doncs per una sortida a la *decaència* espanyola basada en la formulació d'una nova Espanya que tingués com a principi motor l'autonomia funcional dels diferents agregats, on cada nació tingués un desenvolupament autònom i lliure. L'harmonia ibèrica s'obtindria doncs a través d'un procés de convergència guiada pel progrés de les diferents nacions i no pas d'una unió política forçada.

Progresando las naciones de que se compondría esta España Unida, progresaría el conjunto. Cada cual podría seguir su directriz especial en el progreso, y de todas estas tendencias resultaría la gran armonía ibérica.¹⁰⁹

De totes formes, cal remarcar que aquesta proposta no implicava cap mena de regionalisme igualador. Donada la impossibilitat de conciliar caràcters nacionals radicalment diferents, cada nació havia de seguir el seu propi desenvolupament: la convergència, seguint els paràmetres evolucionistes spencerians amb que treballa Gener, només es podia produir a llarg termini, després de la màxima diferenciació de les parts, després de que cada entitat nacional o regional hagués desenvolupat totes les seves potencialitats, inscrites d'alguna manera en la seva herència col·lectiva. Sense cap mena de dubte, aquests esquemes suposaven però una certa visió catalanocèntrica i, d'alguna manera, un nou lideratge d'una Catalunya on Gener hi veia expressades unes potencialitats majors. És per això que aquest federalisme asimètric s'expressa a través d'una opció clarament catalanista i no a través d'un federalisme genèric prèviament definit teòricament. Es tractava no de definir de forma abstracta uns drets i unes institucions comunes a les diferents nacions o regions, sinó de que aquestes es desenvolupessin autònomament sense cap tipus de trava ni model preestablert. Cada nació havia de trobar el seu propi camí vers el progrés i, per tant, només era pertinent definir quin era el camí que havia de seguir Catalunya, encara que Gener entenia implícitament que Catalunya havia d'acabar exercint el paper de far per a les altres nacions ibèriques.

Així som catalanistes i no regionalistes, perquè el regionalisme suposa igual dret i per tant iguals energies i organització en totes les regions, i això és fals. Treballem, doncs, per dar caràcter propi i superior a nostra terra; fem que sia, no ja sols ben catalana, sinó

108 Ibid, p. 348.

109 Ibid, p. 345.

la més vital, la més hermosa, la més intel·ligent i la més liberal de totes les llatines, i tant o més que les altres nacions d'Europa.»¹¹⁰

Si Gener argumenta que Catalunya partia d'unes potencialitats majors en la cursa vers el progrés, aquesta és una conseqüència derivada de la importància donada a la compatibilitat de l'autonomia individual i col·lectiva en els esquemes evolucionistes spencerians. Segons Gener, si per una cosa es caracteritzaria la història de Catalunya i el seu present seria per la reproducció harmònica i constant d'una autonomia individual i col·lectiva en tots els àmbits. D'aquesta manera, l'afirmació del jo no quedava renyida amb l'afirmació del col·lectiu i això permetria equiparar la societat catalana a altres models socials septentrionals, on l'autonomia i la llibertat individuals quedaven teòricament integrades en la identitat col·lectiva.

En Catalunya (...) todo movimiento social o político se ha presentado con carácter autonomista, o mejor, individualista. Todo ha tendido a dar importancia al yo, a la personalidad, y luego a la raza.¹¹¹

L'expressió d'aquestes tendències autònomes que integrarien perfectament l'afirmació individual i col·lectiva es veuria plasmada en tots els àmbits de la vida social catalana. Gener veu, per exemple, en l'àmbit del moviment obrer una prova força clara de la reproducció d'aquestes tendències. El fet constatable de la manca d'arrelament de la socialdemocràcia (el que ell anomena socialisme autoritari) i la força de l'anarquisme a Catalunya posarien de manifest l'hostilitat a l'estat dels obrers catalans i les seves inèrcies autogestionàries. L'alliberament de la classe obrera no es feia dependre d'una legislació estatal progressiva o de la conquesta de l'estat per part dels partits obrers, sinó de la seva pròpia organització, que partia de la partícula individual i culminava en el municipi com a àmbit més propici d'organització política.

El socialismo, y especialmente el autoritario, ningún eco ha tenido en Cataluña. Los socialistas catalanes todos piden leyes a favor del obrero, pero sólo leyes que sean impeditivas de su explotación, de que se le puedan quitar las condiciones de vida, ínterin la explotación acaba, y confían más en los municipios libres, en los cuales es más fácil de organizar libremente el trabajo, que en los grandes estados unitarios, por liberales que parezcan en su programa político.¹¹²

110 P. Gener, "Records i esperances", *Juventut*, Barcelona, 12 de gener de 1905, p. 26.

111 P. Gener, "La Cuestión Catalana" *Cosas de España*, op. cit., p. 320.

112 Ibid, p. 322.

Tanmateix, Pompeu Gener no atribueix exclusivament aquestes tendències que afavoririen una perfecta sinergia entre l'autonomia individual i l'autonomia col·lectiva a la classe obrera, sinó que les projecta en el concepte interclassista de societat civil. És la societat, pensada com un organisme amb els seus diferents nivells (l'individu o àtom, l'associació o òrgans, la nació o ésser viu) que es veu atribuïda d'aquesta teòrica llibertat i autonomia. Val a dir que l'organicisme de Gener, a diferència del de Spencer, no és tan dogmàtic, però és difícil entendre com es pot afirmar la llibertat d'un àtom integrant-lo de forma finalista en el funcionament d'un ésser viu quan no sigui a través d'una construcció teòrica mistificadora de la realitat. El model evolucionista, molt inspirat en les ciències naturals, pretén conciliar la llibertat individual amb la del col·lectiu, però aquest equilibri és sempre precari, inestable, forçat. En aquest sentit, l'heterodòxia de Gener, feta d'una recurrència a diferents models teòrics i de les pròpies inquietuds individuals, no sembla que s'avingui massa amb la definició de rígids models biològics. En tot cas però, la societat catalana quedava definida essencialment –amb arguments racials- com un àmbit on de forma natural s'integraria perfectament la llibertat de l'individu. És per això que l'afirmació de la llibertat col·lectiva no entrava en contradicció, ans anava emparellada amb l'afirmació d'una major llibertat individual. En darrera instància, aquesta afirmació es veia recolzada suposadament en les darreres aportacions de les ciències experimentals i humanes. El nou catalanisme que Gener pretén fonamentar en criteris científics es presenta com una novetat que trenca radicalment amb les tradicions del federalisme català i el catalanisme històric (d'arrel romàntica). Els *supernacionals* (encarnació mítica i heroica d'aquest nou catalanisme), a diferència dels catalanistes històrics i els federalistes:

Apoyan su aspiración a la Autonomía, no sólo en el pasado histórico, sino en algo más hondo, en la raza, en la diferenciación antropológica, en la psicología y en la lingüística, en el medio ambiente y en la directriz de la evolución según el genio de la nacionalidad catalana.¹¹³

Si bé Gener teoritza una diferenciació gairebé irreconciliable a partir de premisses etnicistes i racials entre Castella i Catalunya, no es pot pas dir que els paràmetres polítics en què es mou corresponguin a aquesta intransigència. Així, més que sostenir la potencial separació de Catalunya, el que pretén Gener amb aquesta visió racialitzada de

113 Ibid, p. 326.

la qüestió nacional és segregar conceptualment l'estat (Espanya) de la nació (Catalunya). De fet, en cap cas opta per una via liquidacionista, tot i el seu missatge apocalíptic, ni tampoc per una via separatista. Contràriament, Gener aposta clarament – sobretot a *Herejías*– per una via regeneracionista gradual que integrés la modernització de Catalunya en una Espanya que inevitablement havia de seguir el seu camí si no volia veure's apartada d'Europa.

Tanmateix, el que sí que es pot afirmar rotundament és que Gener havia escapat clarament de la definició forta i originària del federalisme, basada sobretot en el pacte i la federació voluntàries dels individus i agregats d'individus, per tal de definir un model federal basat en les teories evolutives, en el materialisme científic i en les darreres aportacions de l'antropologia física. Un federalisme basat en aquests models només podia portar a definicions apriorístiques de les diferents entitats humanes susceptibles de ser federades. L'entitat primordial ja no era l'individu, sinó la nació –definida suposadament a partir d'innegables criteris científics. Tot i que l'autonomia de l'individu quedava teòricament afirmada orgànicament en la totalitat nacional, és evident que aquesta nova matriu federal s'encaminava cap a una doctrina disciplinària on l'individu hi havia de comptar més aviat poc. És difícil entreveure com Gener pot intentar conciliar una exaltació de la llibertat individual amb aquesta definició de la nació com a veritable punt de partida del seu nou paradigma federal. Cal no descartar que, tenint en compte la davallada progressiva del federalisme, cerqués nova munició teòrica per tal de donar nous arguments a un federalisme que ell no havia abandonat mai del tot. Tanmateix, sembla més coherent amb la seva trajectòria vital i intel·lectual pensar que aquesta amalgama teòrica respongués més a la seva voluntat d'absorbir tot el que li semblava innovador i trencador. De fet, malgrat el seu idil·li de joventut amb el federalisme, ben aviat començà a adoptar un cert organicisme derivat de l'assumpció dels diferents models positivistes i evolucionistes. La síntesi de Gener és interessant en tant que intenta fer possible l'afirmació de la llibertat individual i l'establiment d'un model de caràcters col·lectius nacionals a través de l'estudi científic. En altres paraules, la seva teorització intenta conciliar la llibertat de l'individu amb un determinisme gairebé implacable: tot un oxímoron.

Partint doncs d'un federalisme que té la seva veritable definició primordial no en l'individu sinó en la unitat nacional fonamentada en la raça, la nova Espanya que albira Gener en el seu horitzó polític té com a punt de partida necessari la consciència de les seves diferències internes: una Espanya descapitalitzada i en la qual Castella hauria de

perdre la preeminència. En el context de l'obsessió finisecular per la decadència d'Espanya, el punt central de la crítica de Gener i de bona part de la intel·lectualitat catalana és el centralisme madrileny i la definició culturalment homogènia de l'estat. Transformar Espanya només podia ser possible a través de la presa de consciència de la pròpia especificitat nacional (o regional). Tal com remarca Consuelo Treviño, aquesta presa de consciència és explotada pels intel·lectuals a partir de la crisi del 98: “*Pero un sector de los intelectuales catalanes aludía a la decadencia no del imperio idealizado por los apologistas del pasado, sino de la España intolerante y autoritaria que desde la corte desconocía las diferencias de las regiones e instauraba una política centralista, la “España negra” que ponía barreras al desarrollo de Cataluña. Gener concebía la idea de una gran federación, libre del poder hegemónico de la corte y acorde con la civilización europea. Pero esto sólo era posible, según él, si los demás pueblos de España tomaban conciencia de sí mismos, igual que Cataluña.*”¹¹⁴

La confluència dels diferents pobles d'Espanya havia d'estar marcada pel signe del progrés. Tanmateix, aquest progrés havia de ser seguit de forma específica per cadascuna de les diferents nacions (o regions) a partir del desenvolupament de les seves energies internes i de l'emulació de les nacions amb un nivell teòricament superior de civilització. Era aquesta emulació el que significava una veritable via de sortida a l'atzucac plantejat pel mapa de fractures racials irreconciliables que havia dibuixat Gener. Castella i l'*Espanya semítica*, expropiada de les facultats i aptituds necessàries per tal de seguir el camí de la civilització europea basada en el progrés, podia també assolir a llarg termini la terra promesa a través de la imitació, prenent per model altres nacions que seguien inequívocament el camí del progrés. En tot cas, deixant força de banda aquesta possibilitat -més aviat per desinterès- Gener es centra en el camí que havia de seguir Catalunya i aquest el troba en la potenciació de les seves energies internes i en l'emulació de països septentrionals amb un nivell de civilització superior, sempre prenent com a model de mesura l'esbiaixada i eurocèntrica escala evolucionista. El progrés, per a Catalunya, anava associat clarament a una convergència amb Europa i això implicava la destrucció del centralisme institucional espanyol i la fi d'una definició política i cultural de l'estat essencialment castellana. *La puerta del sol*, símbol arquetípic del centralisme i de la castellanocèntria, havia de desaparèixer, havia de ser destruïda simbòlicament per tal de donar pas al naixement d'una nova Espanya.

114 C. Treviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 100.

Esos superfluos que siempre tienen en la boca la palabra provinciano; que no ven en los gallegos más que esclavos blancos, buenos, los hombres, para criados y aguadores y las mujeres para amas de cría; que no tienen a los vascos más que como unos españoles irregulares, rebeldes permanentes, que hablan un lenguaje incomprensible; que no conocen ni apoyan en los catalanes más que industriales tejedores o industriales manufactureros, y traficantes fenicios; que no admiran en los andaluces más que los toreros, las cantaoras y cantaores, los contrabandistas y los chalanes de toda especie; eso es la Puerta del Sol.¹¹⁵

Tot i que a partir dels darrers anys de la dècada dels 90 i sobretot a l'època de *Joventut* els escrits de Gener són cada cop més explícitament nacionalistes, els horitzons polítics de Gener no deixen de ser mai federals. Fins a quin punt el federalisme li permetia escapar a una opció separatista sempre sospesada amb temor o era un marc teòric ineludible és difícilment discernible. El que sí que és força clar és que aquest federalisme poc té a veure amb el de Pi i Margall i molt més, en canvi, amb la deriva explícitament catalanista de bona part d'una família federal que es veia sumida en un llarg i agònic ocàs. La sortida federal al problema d'Espanya plantejada per Gener, però, es veu recolzada per una amenaça de dissolució. Si no s'accedia a les demandes d'autonomia política, si Espanya no es descapitalitzava, es podria veure reduïda a Castella, ja que Catalunya convergia cada cop més amb els altres països europeus, allunyant-se d'una Espanya endarrerida i en crisi:

Si els altres països d'Espanya ens segueixen, ens aconsegueixen o ens avancen, en bona hora sigui! Anem endavant i d'acord, sempre junts i per la mateixa via. I si es queden endarrere, que s'hi quedin; nosaltres anirem avant, i avant sempre, mirant eternament cap a un estat humà superior, d'Art, de Ciència, d'Amor i de Justícia.¹¹⁶

La postura de Gener, tot i que emparentava amb la del catalanisme de Prat, pel que fa a la diferenciació entre estat i nació, se'n distanciava pel que fa a la finalitat. Mentre Gener apostava per no trencar Espanya a condició que Catalunya pogués desenvolupar-se amb la màxima llibertat dins d'una Espanya nova, el catalanisme conservador optava per una sort d'intervencionisme de Catalunya sobre Espanya i, a través d'aquesta, sobre les seves possessions colonials. Aquest imperialisme teòric permetia arraconar el separatisme d'una banda (ja que els interessos de la burgesia catalana anaven vinculats

115 P. Gener, "La Sublime Puerta y la Puerta del Sol", *Vida Nueva*, Madrid, 18 de febrer de 1900, p. 2.

116 P. Gener, "Avant sempre!", *Joventut*, Barcelona, 21 de març del 1901, p. 203.

al control del mercat espanyol), sense haver de renunciar però a un desenvolupament català autònom. Aquestes postures, que posteriorment sintetitzaria el noucentisme i el seu principal teoritzador, Eugeni d'Ors, permetien expressar el vitalisme comunitari, assumit de forma clara per Gener, sense haver d'optar però per un model rupturista. Pel que fa a les postures intervencionistes del catalanisme polític de la Lliga regionalista, Gener és força reticent a acceptar-les, com també és força hostil al regeneracionisme espanyol més favorable a la idea d'una Catalunya com a nou centre hegemònic de la nova Espanya (allò de “catalanizar España” que sostenia Unamuno, per exemple), oposant-hi les seves tesis sobre el desenvolupament autònom de cada ens nacional:

L'hegemonia catalana a la península! Valent disbarat! Si no som de la mateixa fusta, malament podrem fer-los adoptar formes pròpies de la nostra. Que ells es regeixin com qui son, i nosaltres com qui som. Volem ésser lliures i res més. Que ens deixin estar: heus aquí tot el nostre ideal, tot el que demanem.¹¹⁷

No només Pompeu Gener rebutja aquest intervencionisme catalanista, sinó que és des de bon principi clarament hostil envers les tendències conservadores –i, no cal dir, tradicionalistes- dins del catalanisme. No és que Gener no accepti l'existència del catalanisme conservador de la Lliga, que ni tan sols combat obertament; és més aviat que no està disposat a acceptar que aquesta força pogués monopolitzar i definir el catalanisme a imatge i semblança seva. En aquest sentit, a *La Cuestión Catalana* critica obertament les línies polítiques de la Lliga Regionalista, veient en el seu possibilisme una via política simplement regionalista que no s'adequava gens al regeneracionisme catalanista per ell propugnat. Fins a tal punt troba limitades les demandes polítiques del catalanisme conservador que dubta a l'hora d'atribuir l'etiqueta de catalanista a la Lliga.

Estos no se llaman abiertamente catalanistas, van a la Autonomía de Cataluña, pero están dispuestos a pactar y aceptar toda clase de transacciones con los gobiernos centrales. Se contentarían con la zona neutral o con el concierto económico, para pedir luego la Diputación única, etc.¹¹⁸

En el catalanisme conservador encarnat per la Lliga no només hi veu –a través del seu possibilisme- una limitació excessiva als objectius polítics i a les ambicions nacionals de Catalunya, sinó també l'expressió clara d'una filiació clerical i tradicionalista que calia remetre a *La tradició catalana* de Josep Torras i Bages. Aquestes tendències,

117 P. Gener, “Ni dominats ni dominadors”, *Joventut*, Barcelona, 14 de gener de 1904, p. 26.

118 P. Gener, “La Cuestión Catalana”, *Cosas de España*, op. cit., p. 336.

òbviament, xocaven frontalment contra la seva concepció progressiva i liberal del catalanisme com a força de regeneració col·lectiva:

Son de ideas atrasadas y a través de sus actos y escritos trasciende el clericalismo.¹¹⁹

Malgrat l'èxit de l'opció representada pel catalanisme conservador, Pompeu Gener troba intolerable una generalització dels seus atributs a la totalitat del catalanisme, tant per part d'uns conservadors interessats objectivament a definir la totalitat del moviment a imatge i semblança seva per tal de refermar la seva hegemonia, com per part d'un regeneracionisme espanyol liberal hostil a la formulació d'un projecte catalanista des de paràmetres igualment liberals i regeneracionistes, que discutia però el marc espanyol d'actuació política. D'aquests darrers afirma:

De que en el catalanismo haya una fracción que sea católica, ya deducen que todo el catalanismo es clerical, reaccionario, como si en Castilla todos los partidos fuesen democráticos y librepensadores.¹²⁰

L'hostilitat de Gener envers el catalanisme conservador és plenament comprensible si tenim en compte que entenia el catalanisme en un sentit molt ampli i heterodox. És evident que la Unió Catalanista representava un model a considerar, donada la seva vocació de representar un catalanisme genèric, per sobre de divisions ideològiques. Tanmateix, Gener posa més l'accent en la creació d'un front polític i sociològic obert a altres forces no estrictament catalanistes. En aquest sentit, no només prioritzava i donava per fet que per tal d'aconseguir l'autonomia era necessari fer un front comú obert als federals, sinó que, segons la seva manera d'entendre el concepte catalanisme, entenia que aquests podien ser considerats catalanistes en la mesura en què eren partidaris de l'autonomia col·lectiva de Catalunya:

per a ésser catalanista, n'hi ha prou amb ésser partidari de l'autonomia de Catalunya i treballar per ella amb totes les forces. Per la resta, llibertat complerta, ampla, d'opinions i de tendències. La qüestió de consciència sols pertany a la sobirania de l'individu.¹²¹

Això no obstant, eren els “veritables catalanistes” els que havien de dirigir el moviment vers l'autonomia i, per a que això fos possible, calia estendre sociològicament el catalanisme, mobilitzar la societat catalana en pro de l'autonomia.

119 Ibid, p. 337.

120 Ibid, p. 340.

121 P. Gener, “Som els més liberals”, *Joventut*, Barcelona, 2 de juny de 1904, p. 345.

En definitiva, política de masses, en la qual pertocava a l'intel·lectual conscienciat el paper d'educador, de guia. Conscienciar no volia dir però per a Gener crear ramats dòcils i crèduls (als que de fet detestava), sinó éssers polítics actius.

I per això, per a triomfar grandiosament, cal conquistar, a més dels intel·lectuals, a més dels conscients, que ja són amb nosaltres, tots els que han nascut en nostra terra; cal que interessem les masses, l'obrer, el productor, el pagès, aquell que és el modern pària, no afalagant-lo per a abusar de sa inconsciència, sinó instruint-lo per a fer-ne una força vital i intel·ligent, i per a que obtingui el que justament li pertoca”¹²²

El conflicte venia quan s'havia de definir qui eren els veritables catalanistes. Gener distingeix de forma remarcable entre catalanisme i regionalisme. Tot i que no explicita el sentit ideològic i genealògic d'aquesta distinció, sembla associar el primer a la tradició liberal i republicana i el segon al particularisme conservador. En aquest context, pugna obertament per tal de definir i construir un catalanisme liberal, progressiu, ben allunyat del tradicionalisme i del conservadorisme; però sobretot, un catalanisme –entès en el seu sentit més ampli- lliure de tot dogma. Per tant, era prioritari revisar les Bases de Manresa, en les que Gener hi veu un document excessivament dogmàtic que encotillava de forma evident el catalanisme i massa elements retrògrads i confessionals que l'associaven directament amb un catalanisme de tarannà conservador i tradicionalista. Gener entén que les Bases de Manresa havien estat redactades en un moment en què el catalanisme no havia madurat suficientment i en una conjuntura on era necessari un cert to de moderació i d'adequació al *tempo* polític d'una Espanya de la restauració amb unes bases encara prou sòlides.

Están llenas de concesiones, y de principios atrasados sustentados por los gobiernos reaccionarios que han regido a España hasta la fecha.”¹²³

Tanmateix, les condicions polítiques de l'estat i la situació del catalanisme havien canviat força des d'aleshores. Fonamentalment, al que Gener és més al·lèrgic de les Bases de Manresa és a l'esperit catòlic que en traspuava, a la seva definició d'una Catalunya essencialment catòlica. És per això que emprèn, juntament amb la revista *Juventut*, una campanya per a que la Unió Catalanista revisés les Bases de Manresa tot i adaptant-les a una concepció més liberal i progressista, on fos respectada per sobre de

122 P. Gener, “Visca la Res-publica!”, *Juventut*, Barcelona, 7 de maig de 1903, p. 305-306

123 P. Gener, “La Cuestión Catalana” *Cosas de España*, op. cit., p. 335.

tot la llibertat de consciència, també la religiosa. Segons Gener, era un error gravíssim sostenir que ésser català anava lligat essencialment a ser catòlic i això és el que deixava entendre el text fundacional del catalanisme pròpiament dit; encara més, associa el dogmatisme catòlic de les Bases a un element culturalment castellà i s'escuda en aquest feble argument –a banda de en el principi de llibertat de consciència- per exigir-ne la seva purga.

Les mateixes Bases de Manresa parteixen d'això, i per això demanem que es revisin. El catalanisme ha de tenir per base l'Autonomia de Catalunya, tot el que tendeixi a la seva llibertat, al seu engrandiment, al seu progrés, tot el que sigui energia humana i vida per a formar un estat superior.¹²⁴

Gener desestima doncs tots els aspectes de les Bases que podien relacionar el catalanisme amb una visió tradicionalista, no tan perquè hi fos hostil (que també), sinó perquè és partidari d'un catalanisme ampli i heterogeni, com abans he explicat, on hi cabessin persones d'ideologia i creences diferents. La diversitat ideològica i la llibertat de consciència eren inequívocament els pilars fonamentals sobre els quals s'havia d'edificar un catalanisme ben allunyat de qualsevol línia dogmàtica i ortodoxa. De fet, era tan hostil a la imposició d'una línia dogmàtica de dretes com ho hagués estat a la imposició d'una línia dogmàtica d'esquerres.

Que cadascú sigui ell mateix, ben fort, ben enèrgic i ben diferenciat, i de tots aquests individus robustos, potents, en sortirà una nacionalitat forta. Així es regeneren els pobles: no amb vagues abstraccions col·lectives ni amb socialismes de l'Estat.¹²⁵

És evident que Gener entenia que si s'admetia aquesta heterogeneïtat dins del catalanisme, acabaria esborrant-se tot rastre de tradicionalisme i de conservadorisme, per la pròpia superioritat teòrica del catalanisme de tall més liberal. Cal remarcar que en cap moment ataca frontalment el catalanisme més tradicionalista (sobretot el de Torras i Bages i el "Catalunya serà cristiana o no serà"), però entén que si es revisava una mica la història, es podia comprovar que ésser català no anava pas lligat necessàriament a ésser catòlic. És per això que demana la revisió de les Bases, perquè entenia que vincular una cosa a l'altra era un error que vulnerava el que per a Gener ara l'únic principi sagrat (el de llibertat de consciència) i perquè, òbviament, emparava

124 P. Gener, "De la descastellanització de Catalunya", *Joventut*, Barcelona, 3 de setembre de 1903, p 585.

125 P. Gener, "Som els més liberals", *Joventut*, Barcelona, 2 de juny de 1904, p. 345.

ideològicament l'hegemonia d'un catalanisme conservador i catòlic, cosa que no estava gens disposat a acceptar.

La tímida revisió de les Bases de Manresa –no sense dissensions internes- empresa per l'Assemblea de la Unió Catalanista del maig del 1904, és celebrada per Pompeu Gener com si es tractés d'una gran victòria. Tot i l'exageració en les formes, sí que és cert que quelcom s'estava gestant en el sí del moviment catalanista i tant la mobilització interna i intel·lectual favorable a la revisió com la mateixa escissió de l'ala liberal i progressista de la Lliga arran de la polèmica visita d'Alfons XIII a Barcelona l'abril del 1904 n'eren símptomes més que evidents. En aquest sentit, Gener celebra que l'Assemblea de la Unió de Catalunya del més de maig del 1904 decidís modificar alguns dels punts de les Bases de Manresa -fins llavors assumits de forma força acrítica- com un triomf personal i de la tasca portada a terme per la revista *Juventut*. En la seva línia pomposa afirma, tot referint-se a aquest fet:

Catalunya ha vist que la llibertat política i que l'enfortiment de l'individu reclamaven drets socials i els ha promulgat.¹²⁶

Òbviament, exagerava considerablement. En tot cas, és força clar que l'hegemonia del catalanisme conservador i la crisi de la cultura política federal a Catalunya eren dos factors contraris per a la vertebració d'un projecte catalanista inequívocament liberal i progressista. Tanmateix, la revista *Juventut* i el nou projecte d'*El Poble Català* (nascut el maig del 1904) eren dues importants plataformes de divulgació d'un catalanisme més vinculat a la tradició política liberal i popular. El discurs teòric nacionalista de Pompeu Gener, tot i les estridències racials, cal inscriure'l en aquesta pretensió de bastir un catalanisme de tall liberal.

Respecte a la forma de govern, en contrast amb l'accidentalisme del catalanisme conservador, Pompeu Gener és inequívocament republicà, tot i que també s'ha d'entendre aquesta definició en un sentit ampli. A l'època de *Juventut*, es defineix com a republicà en tant que defensor de la *res publica*, no en tant que republicà militant. Si bé aquesta idea podria portar a una certa ambigüïtat, sembla més aviat expressada per la necessitat de prendre distància amb el republicanisme estricte que exigien les condicions. En efecte, esvaeix els dubtes amb un argument força rocambolesc quan afirma que, donat que no hi havia descendència de la dinastia de la casa comtal, la república era la única forma de govern possible. Pompeu Gener s'oposa per tant, com

126 P. Gener, "Som els més liberals", *Juventut*, Barcelona, 2 de juny de 1904, p. 346.

bona part del catalanisme més liberal i progressista, a l'accidentalisme del catalanisme conservador en aquesta qüestió, optant per la república com a única forma possible d'organitzar l'estat. Ara bé, respecte a com s'havia d'articular aquesta república és força ambigu, defensant una república governada pels millors:

La República ha d'ésser el govern del poble pel poble, però exercit pels millors del poble.¹²⁷

En efecte, en consonància amb el pensament elitista de Gener, només una república menada pels millors podia fer realitat una Catalunya expansiva, vital, progressiva. Cal relacionar aquest principi amb la seva noció d'aristocràcia de l'intel·lecte, que després analitzaré. Del que es tractava no era de construir un estat, al qual adorar com un fetitxe, sinó de construir un règim d'organització política autònom que beneficiés l'exercici més ampli de l'autonomia col·lectiva i dels diferents agregats socials i aquest règim, per tal d'afavorir-ne l'expansió vital, havia de ser governat pels més aptes –en un sentit sobretot intel·lectual i científic. Aquest era si més no el futur que albirava Gener i el que ell entenia per regeneració:

Volem una Catalunya vivent, una Catalunya que es pugui mostrar amb orgull davant de totes les nacions d'Europa; i, per tant, ha d'inspirar-se en tot el que afavoreixi la vida, i la vida superior en ell.¹²⁸

Malgrat la grandiloqüència i la poesia d'aquest regeneracionisme però, és més pràctic quan concreta les prioritats que havia d'afrontar aquesta *res publica* catalana: instrucció, reformes socials, llibertat absoluta de consciència, higienisme, abolició dels exèrcits permanents, descentralització per regions naturals i municipis autònoms... En definitiva, un programa equiparable perfectament als sectors polítics més liberals i progressistes.

En les seves intervencions a la revista *Juventut*, Pompeu Gener posa el punt de mira en la construcció d'un moviment catalanista basat en uns fonaments teòrics nous. El vitalisme apareix com la darrera novetat que dona a qualsevol argument una força discursiva absorbent. El nacionalisme explícit esdevé el marc idoni en què el subjectivisme i el voluntarisme de les darreres tendències pot crear una simbiosi aparentment sòlida entre les llibertats de l'individu i les obligacions comunitàries. Tanmateix, el vitalisme que expressa Pompeu Gener en aquesta època de *Juventut* es

127 P. Gener, "Visca la Res-publica!", *Juventut*, Barcelona, 7 de maig de 1903, p. 307.

128 Ibid, p. 306.

troba amarat encara de positivisme i d'evolucionisme. D'aquesta manera, el discurs generià és més una síntesi amanida amb una expressió d'accents vitalistes, que pretén recollir el que encara entenia que continuava sent vàlid de les velles tendències, que no pas un veritable trencament paradigmàtic amb l'anteriorment hegemònic positivisme o una autèntica renovació de referents intel·lectuals i teòrics. De la mateixa forma, el discurs polític de Gener, progressivament decantat cap al nacionalisme explícit, no trenca del tot amb les influències federalistes, sinó que les pretén integrar de tal forma que constitueixen el veritable punt de partida de l'organització política que albira. Si bé aquestes pretensions de síntesi clarament identificables en l'obra de Gener es poden relacionar amb una qüestió generacional, la revista *Joventut* conté l'aportació de nombrosos articles d'altres col·laboradors que mantenen postures similars. Respecte a les influències teòriques, si bé el to general de la revista és de signe vitalista, posant èmfasi en el voluntarisme individual i en el subjectivisme col·lectiu, abunden els articles que recullen la influència exercida pel positivisme, el materialisme i l'evolucionisme, vistos com a poderosos instruments d'anàlisi sociològic per part de les corrents més liberals i progressistes. El materialisme i l'organicisme s'utilitzen abundantment per tal de reforçar una lògica diferenciadora que sustenta el fet nacional català i s'empra en general una cosmovisió basada en la idea del progrés inexorable que pretén vincular Catalunya a l'Europa avançada, que esdevenia el referent ineludible per al catalanisme liberal que pretenia sostenir la revista *Joventut*.

Josep Mallofré, al seu article "Fonaments del catalanisme" cerca en la diferenciació racial l'autèntic fonament que permetria la individualització de grups amb característiques essencialment diverses. Els grups nacionals no només es basarien en unes diferències idiosincràsiques i culturals més aviat difuses i difícils de determinar, sinó que serien clarament acotables a partir de les darreres aportacions de l'antropologia física, vistes per alguns exponents progressistes com un nou instrument d'indubtable valor. El materialisme extrem de l'antropologia física permetia albirar un conjunt de solucions que superaven tota tendència idealista i espiritualista, que permetien combatre també l'hegemonia de la cosmovisió cristiana del món. La diferència cultural, nacional, acceptada de forma apriorística, s'intentava reduir a una sèrie de proves materials, es pretenia reduir a una sèrie de mesures numèriques que la craniometria presentava com a objectives i reveladores de la suposada existència de races humanes identificables i amb característiques essencialment diferents: Segons Mallofré, "*Els moderns estudis antropològics ens han confirmat que les diferències que existeixen i que donen fesomia*

pròpia i característica a cada poble, es manifesten i es fan palpables al prendre mides dels cranis, a l'estudiar ses cavitats interiors, al pesar i examinar els cervells."¹²⁹

També Lluís Via esmenta el que ell entén com a 'races degenerades o endarrerides', en clara referència a la diferenciació entre Castella i Catalunya, tot seguint esquemes similars als que emprava Pompeu Gener. Aquestes 'races degenerades' eren en essència incorregibles i estaven destinades a seguir un camí invers al de les 'races progressives', àries: el camí de la decadència irreversible. S'associa a aquestes 'races degenerades' valors com l'idealisme extrem, el fanatisme, el dogmatisme: tots ells oposats als valors que suposadament expressaven les races progressives. Segons Via, "*Les races degenerades o endarrerides, les que tenen abundor de Quixots, Tartarins i Robespierres, les races idealistes i sectàries, d'opressors i d'oprimits, de reaccionaris i d'avançats, semblen en aquest punt incorregibles*"¹³⁰

Malgrat tot, aquestes referències a les teories racials són més aviat vagues, escadusseres i puntuals, sent utilitzades gairebé sempre com una forma de reforçar el discurs diferenciador i no sent analitzades mai en profunditat. És més aviat un cert evolucionisme el que impregna molt dels articles dels col·laboradors de *Joventut*. En efecte, les teories de Herbert Spencer tenien encara una gran influència en medis liberals –i fins i tot llibertaris– de la Catalunya de principis de segle. D'aquesta manera, els axiomes bàsics de l'evolucionisme spencerià apareixen en molts escrits de la revista, encara que sigui a través d'una transmutació en el llenguatge, originàriament positivista i utilitarista, cap al vitalisme i el voluntarisme. L'exemple més clar d'aquesta expressió d'unes teories evolucionistes que circulaven per Catalunya des de feia ja un parell de decennis a través d'un llenguatge renovat l'ofereix sense cap mena de dubte Pompeu Gener. Tanmateix, aquests intents de síntesi teòrica no eren extravagàncies exclusives seves, per bé que fos ell el qui amb més força i entusiasme els cerqués. El mateix Josep Mallofré, cercant els fonaments del catalanisme, afirma que "*El nacionalisme té per fonament el reconeixement de les varietats, perquè entén que son la base del progrés, avenç y riquesa dels pobles. Allà on se manifesta una nova energia, una nova força, és que hi ha un germen de vida que convé fomentar. Els organismes no son eterns, els sers no gosen d'immortalitat; moren els vells per a fer pas als joves, i són aquests l'esperança del demà.*"¹³¹ El fet nacional es veia reduït, doncs, no només a la seva

129 J. Mallofré, "Fonaments del catalanisme", *Joventut*, Barcelona, 19 d'abril de 1900, p. 146.

130 L. Via, "Als obrers dits anarquistes", *Joventut*, Barcelona, 16 de juliol de 1903, p. 466.

131 J. Mallofré, "Fonaments del catalanisme", *Joventut*, Barcelona, 19 d'abril de 1900, p. 145.

suposada fonamentació racial, sinó també a una qüestió de lliure desenvolupament d'energies contingudes en els organismes (des de l'àtom a l'organisme nacional). Els organismes nacionals, com els organismes individuals, però, es veien sotmesos d'aquesta manera a les inexorables lleis de la vida, amb el seu creixement, estancament, degeneració i mort. L'afirmació nacional només era defensable a través d'una concepció expansiva de les energies contingudes en l'organisme col·lectiu. En altres termes molt més relatius: tota nació afirmada havia de trobar-se en una situació de creixement, en contraposició a un *altre* nacional situat inevitablement en degeneració.

Una aportació essencial des de l'evolucionisme a la teorització d'un catalanisme progressista és la que ofereix Domènec Martí i Julià, que a les pàgines de *Juventut* escriu dos articles, "Ahont se va" i "Nacionalisme i imperialisme" sobre els quals val la pena deturar-se. Al primer article, Martí i Julià critica de forma contundent el principi dels drets de l'home per generalitzador, abstracte i apartat de les veritables lleis que suposadament regirien la naturalesa: l'evolució, la diferenciació. Tanmateix, en el mateix article s'evidencia que aquest rebuig no es realitza precisament des d'unes premisses reaccionàries. El que més aviat pretén Martí és denunciar les abstraccions igualitàries i humanitàries derivades de les doctrines il·lustrades com a mistificació, com a empara justificadora de l'exercici de la violència i la coacció per part dels més forts. Si la diferenciació era la llei subjacent de la natura, l'organització de les societats humanes s'havia de basar en criteris similars i això significava màxima llibertat pels individus i pels grups socials diferenciats: els pobles. Així s'expressava Martí i Julià: *"La doctrina generalitzadora antinatural que es conté en els drets de l'home, empetitint-lo i restant-li energies, ha mantingut i desenvolupat el regnat del dret de la força, que s'ha fet ensems més potent pels avenços de la ciència.*

*Les generalitzacions que han donat caràcter al criteri filosòfic del segle XIX, han de ser corregides per la diferenciació, que serà la nota dominant del pensament humà del segle XX. D'aquesta diferenciació naixeran els drets dels pobles que, desorganitzant els grans estats, aboliran el dret de la força i prepararan a la humanitat per a la implantació dels veritables drets de l'home, fonamentats en la diferenciació de la personalitat humana pels seus caràcters naturals i per la funció social que realitzi."*¹³²

L'evolucionisme de Martí i Julià xocava però frontalment amb cert vitalisme comunitari que ja cap a mitjans de la primera dècada del segle XX estava derivant cap a

132 D. Martí i Julià, "Ahont se va", *Juventut*, Barcelona, 3 de gener de 1901, p. 16.

una expressió imperialista, prefigurant una retòrica noucentista autoritària i agressiva, encara que més aviat estètica i buida de contingut. Martí i Julià, a “Nacionalisme i imperialisme” detectava en aquest llenguatge imperialista una extrapolació en termes col·lectius del vitalisme nietzschian, que per ell només era sinònim d’aberració relacionada amb un estadi mental propi de la bogeria. L’aristarquia, terme generià per excel·lència que emparava la preeminència social dels més forts intel·lectualment parlant, només era aplicable als individus, no pas a les col·lectivitats: “*L’aristarquia de l’individu és ben cert l’objectiu natural de l’home, mes ningú pot defensar que la vera aristarquia sia la nietzschiana, sia la concebuda per un esperit tocat de bogeria. I l’imperialisme moderníssim no és altre que l’individualisme nietzschian aplicat als organismes col·lectius.*”¹³³

A més, aquesta *aristarquia* no havia de redundar segons Martí i Julià en la construcció estratificada d’una societat de castes sinó que s’havia de generalitzar. El catalanisme havia d’assumir com un axioma indiscutible que el progrés era assolible només a través del màxim perfeccionament de tots. L’autonomia col·lectiva no havia de menar doncs a la creació d’un tipus homogeni, a la preponderància d’una conducta de ramat, ni tampoc a la creació d’una societat estructuralment jeràrquica, sinó a possibilitar el màxim exercici de l’autonomia individual. Només a través de la perfectibilitat de cadascun dels elements d’un poble aquest es podia encaminar cap al seu perfeccionament general: “*La nostra tradició, no ho és pas imperialista, no és tradició d’oligarquies i plebs, és més tradició de generalització de l’aristarquia. Per aquí se’n va al progrés; per la via que generalitza l’aristarquia, per la via del perfeccionament general.*”¹³⁴

En consonància amb el que havia exposat a “Ahont se va”, sosté encara Martí i Julià que les generalitzacions i abstraccions de la il·lustració havien de ser substituïdes per l’aplicació del criteri de la diferenciació a l’organització de les societats humanes. En termes de grups humans, de nacions, això significava la fi dels grans estats polítics, legítims a través d’aquests principis generalitzadors, i l’inici de l’era dels pobles, organitzats de forma suposadament natural i espontània: “*Les generalitzacions que han donat caràcter al criteri filosòfic del segle XIX, han d’ésser corregides per la diferenciació, que serà la nota dominant del pensament humà del segle XX. D’aquesta diferenciació naixeran los drets dels pobles que, desorganitzant los grans estats, aboliran lo dret a la força i prepararan a la humanitat per a la implantació dels*

133 D. Martí i Julià, “Nacionalisme i imperialisme”, *Juventut*, Barcelona, 10 d’agost de 1905, p. 506.

134 *Ibid.*, p. 506.

veritables drets del home, fonamentats en la diferenciació de la personalitat humana per los seus caràcters naturals i per la funció social que realitzi.”¹³⁵ La qüestió és si l’organicisme que impregna l’article de Martí i Julià i que intenta conciliar la tensió entre la llibertat individual i el desenvolupament del col·lectiu es basava en un criteri apriorístic per definir les entitats col·lectives o bé si pretenia expressar el resultat de l’afinitat i la cooperació espontània dels individus. En tot cas, la llibertat tenia per a Martí i Julià les seves limitacions, tant per a l’individu com per al col·lectiu nacional. L’imperialisme era pernicios en tant que negava la llibertat de les poblacions subjugades, però també ho era la construcció d’un estat polític que negava el principi de la diferenciació, el desenvolupament dels diferents col·lectius nacionals reunits en el seu sí: *“La llibertat significa sempre progrés humà, perquè deixa lliures de coacció a l’home i als pobles, mes la llibertat sols pot ésser amorosa, i no acció rancuniosa que es val de la violència per a enderrocar una tirania substituint-la per una altra. No es llibertat oprimir la vida natural dels pobles, ni es llibertat tampoc el desvari de voler desnaturalitzar el desenrotll normal de la diferenciació de les personalitats nacionals. La llibertat és condició inherent a l’evolució de la vida per a que progressivament se perfeccioni. No ho és pas, la llibertat, una concepció ideològica, ni una aspiració social abstracta, ni tant sols un estat legal promulgat com dret polític per legisladors revolucionaris: la llibertat és condició inseparable de l’esperit humà, que la posseeix per a perfeccionar-se i per a l’amor, i no per a degradar-se i per a la violència.*”¹³⁶

Martí i Julià reaccionava clarament en aquest article contra la puixança d’un discurs de ressonàncies imperialistes que donava nova munició teòrica al catalanisme conservador. Aquest nou llenguatge imperialista, vinculat indistriablement amb la qüestió de *catalanitzar Espanya* és també rebutjat per Josep Poch i Freixas a l’article “La catalanisació d’Espanya”, publicat el desembre de 1904. Segons Poch, quedava fora de tot dubte que advocar teòricament per una hegemonia catalana sobre Espanya mentre es defensava l’autonomia de Catalunya i es clamava contra l’hegemonia castellana sobre la península era una enorme incoherència: *“Catalans sans: ¿la desitgeu la preponderància de Catalunya dintre d’Espanya? ¿Com se combina que un home sia autonomista de Catalunya i vulgui la preponderància d’aquesta sobre les demés regions ibèriques? No pot dir-se tal cosa fruint de plena mentalitat, no pot dir-ho qui tingui bona fe i sia bon català. ¿Protesteu de l’hegemonia castellana perquè ens*

135 D. Martí i Julià, “Ahont se va”, *Joventut*, Barcelona, 3 de gener de 1901, p. 16.

136 D. Martí i Julià, “La llibertat”, *Joventut*, Barcelona, 5 de desembre de 1901, p. 798-9.

esclavitzo i ens mata, i ensems que protesteu de tal imposició prediqueu per a que Catalunya obtingui aqueixa maleïda hegemonia?”¹³⁷

Més enllà d'aquesta incoherència, Poch destaca un argument emprat també per Pompeu Gèner per tal de desestimar aquesta possible catalanització d'Espanya: la incompatibilitat de caràcters entre una Catalunya liberal i una Castella absolutista i fanàtica: “*Els castellans són idealistes, amb tendències a generalitzar sempre, dèspotas i unitaristes per excel·lència, i rebels a comprendre la llibertat en son verdader sentit.*”¹³⁸ De fet, aquesta connexió essencialitzada entre el ser espanyol (castellà més precisament) i l'absolutisme es deixa sentir en una bona quantitat de les col·laboracions a *Joventut* que aborden la qüestió nacional des del punt de vista de la diferenciació caracterològica. Lluís Marsans, un dels articulistes més prolífics de la revista, destaca per la seva banda l'associació entre el caràcter castellà i el despotisme a l'article “La Espanya absolutista” i l'estén al present, on la democràcia seria purament nominal i els grans partits espanyols representarien igualment aquesta voluntat dogmàtica i despòtica. Les llibertats, en aquest context, només podien ser una farsa que amagava la veritable essència degenerada de l'organisme polític: “*tots els partits espanyols són absolutistes, perquè tots defensen la gran obra de l'absolutisme reial. Res hi fa que les lleis consignin llibertats i més llibertats per a l'individu: eixes llibertats, sense la garantia d'un poder col·lectiu que pugui defensar-les, són llibertats inútils; i de fet, avui no estem subjectes a l'absolutisme d'un rei, però estem supeditats a l'absolutisme d'un polític, que al assegurar-se la majoria del Parlament amb el falsejament del sufragi popular, anul·la totes les llibertats consignades en les lleis i subjecta als ciutadans a un absolutisme exactament igual als dels Lermas, Godoys i Olivares.*”¹³⁹

Frederic Pujulà i Vallès exclama igualment la seva aversió a aquest suposat caràcter castellà fanàtic i absolutista, que es manifestaria de forma repetitiva en la història, també en el present. Flirtejant també amb la identificació entre el castellà i el semita, la figura de l'*hidalgo* li serveix aquest cop per a representar no un tipus idealista i desconnectat de la realitat, sinó un extremisme que porta necessàriament a l'ús de la força i la violència: “*Ah hidalgos... miserables hidalgos, forts fins a la crueltat amb el*

137 J. Poch i Freixas, “La catalanisació d'Espanya”, *Joventut*, Barcelona, 8 de desembre de 1904, p. 797.

138 Ibid, p. 798.

139 L. Marsans, “La Espanya absolutista”, *Joventut*, Barcelona, 3 de maig de 1900, p. 177.

feble, a puntades de peu trets dels Països Baixos, i a còpia de banys trets de les colònies; refinats en el dolor dels altres per a no desmentir vostre moresc origen!"¹⁴⁰

Per contraposició, Catalunya queda plasmada en el mateix llenguatge caracterològic i essencialista com una personalitat col·lectiva identificada amb l'amor i la lluita per la llibertat. Tot en la història de Catalunya demostraria segons Marsans –en la mateixa línia que el Gener d'*Herejías*- aquesta associació amb la idea de llibertat: la manca de dogmatisme, la flexibilitat, unes institucions i llibertats basades en el pacte, la lluita contra la imposició... En el present, aquesta pulsio vital es manifestaria en el moviment catalanista, essencialment renovador i perseguit pel fanatisme castellà: *"Catalunya, terra amb pròpia fesomia, sempre ha viscut enamorada de la llibertat, a la que deu sa vida, ses institucions i ses glòries. Aquesta aspiració, avui s'ha encarnat en el catalanisme, i aquest ideal, que no respecta cap dels vells i corcats motllos de la política espanyola, és avui víctima d'una d'aquelles injustes persecucions que tant sovint se troben en les planes de la història d'Espanya."*¹⁴¹

Seguint arguments semblants als de Pompeu Gener, Marsans associa el renaixement de Catalunya a aquesta suposada tendència vital de les seves energies col·lectives. En aquest context, la decadència dels segles anteriors només hauria estat un fet contingent i no es podia entendre –en el llenguatge evolucionista que equiparava l'ens col·lectiu a un organisme amb les seves diferents fases- simplement com un deteriorament progressiu que anunciava la mort: *"El renaixement català no és res més que una nova manifestació d'aquesta llei immutable [de la naturalesa]. A Catalunya, al venir l'època de sa caiguda, no li havia pas encara arribat l'hora de sa mort. Catalunya va caure perquè la traïció dels uns i la força dels altres van poder més que el coratge de sos fills; però ni ells van perdre res de son geni, ni fins avui encara, ha sigut possible que el forasterisme li arrabassés cap dels atributs que segellen son indiscutible caràcter nacional."*¹⁴²

En el context d'aquest llenguatge regeneracionista i evolucionista, el catalanisme no podia representar per a Marsans simplement una força política més, embrancada en els tràfics d'una política que quedava massa petita, sinó que havia de ser una veritable força de desvetllament nacional que transcendís qualsevol límit. D'aquesta manera Marsans anticipava ja a principis del 1900, en l'article "O tot o res" una mena de crítica contra el possibilisme que encarnaria posteriorment el catalanisme conservador i pragmàtic de la

140 F. Pujulà i Vallès, "Els salvatges d'allende el Ebro", *Joventut*, Barcelona, 21 de maig de 1903, p. 339.

141 L. Marsans, "Cap al suïcidi", *Joventut*, Barcelona, 22 de març de 1900, p. 83.

142 L. Marsans, "El catalanisme", *Joventut*, Barcelona, 15 de febrer de 1900, p. 3

Lliga: “*El catalanisme no es un partit polític, no aspira a un senzill canvi d’organització de l’Estat espanyol. El catalanisme és una idea nacional que representa alguna cosa més que lo que suposen els que el voldrien embolicar en la lluita dels partits espanyols, per anar esgarrapant lo que poguessin de son programa.*”¹⁴³ El catalanisme era doncs segons Marsans una força intangible, que transcendia la simple lògica política, que no podia ser reduïda a un simple ideari polític concret i amb objectius definits. En termes marcadament vitalistes i voluntaristes, el catalanisme expressaria una tendència fortament expansiva i vital en tots els seus elements. Els horitzons, això sí, no depassaven els de l’evolucionisme burgès de Herbert Spencer i evitaven els paroxismes nietzschians: “*Nosaltres volem a tots aquells que senten la vida, a tots aquells que comprenen el perquè és una realitat la vida, a tots aquells que saben que viuen, no per la materialitat del sentir, sinó per un objecte més gran, per a l’avens i la perfecció de la societat humana, que sols pot fonamentar-se en la llibertat absoluta de tots sos organismes.*”¹⁴⁴

Donades aquestes tendències vitals que manifestava el catalanisme i que, en el fons, no deixaven de ser vistes com l’expressió de les profunditats del ser col·lectiu, de la catalanitat, la qüestió de l’autonomia no només s’abordava des del punt de vista estrictament polític, sinó que es remetia a una qüestió de naturalesa col·lectiva, existencial. Segons Frederic Pujulà i Vallès, l’autonomia no només era un dret a assolir, sinó un exercici col·lectiu desenvolupat de forma completament natural. Catalunya ja exercia, segons Pujulà i Vallès –seguint arguments molt similars als de Pompeu Gener– de forma espontània aquesta autonomia en tots els àmbits de la vida col·lectiva. La seva consecució política era doncs només una correspondència gairebé necessària amb una predisposició natural, orgànica. La lluita per l’autonomia no es remetia doncs a una legitimació històrica, basada en la existència prèvia d’unes institucions i unes llibertats col·lectives perdudes, sinó a una exhortació voluntarista i vital: “*Volem ésser autònoms, no perquè ho haguem sigut, sinó perquè ho som, perquè ens ho sentim en la sang, perquè ho reconeixem en el nostre caràcter, manera d’ésser i qualitats; i, en fi, volem ésser-ho, per la grandiosa raó, per la divina raó, per la incomparable, irrefutable e indiscutible raó de que Volem.*”¹⁴⁵ En remetre la qüestió de l’autonomia col·lectiva a una pura afirmació voluntarista, la pàtria quedava també relacionada amb una afirmació

143 L. Marsans, “O tot o res”, *Juventut*, Barcelona, 1 de febrer de 1900, p. III

144 L. Marsans, “Els qui volem”, *Juventut*, Barcelona, 3 de gener de 1901, p. 5.

145 F. Pujulà i Vallès, “No necessitem la història”, *Juventut*, Barcelona, 19 de setembre de 1901, p. 629.

subjectiva. La identificació amb la pàtria no podia ser conseqüència simplement d'una lògica territorial, de les determinacions i limitacions del medi, sinó de la comunió de sentiments purament subjectius, voluntaristes: “*L'autonomia, al reconèixer el verdader sentit de la pàtria, al fer-la emanar de l'home, engrandeix la Terra i dignifica a l'individu; fer emanar el concepte de pàtria de la terra, és empetitir-la i fer a l'home esclau d'ella.*”¹⁴⁶ Pujulà i Vallès situa doncs la voluntat de l'individu per sobre de qualsevol abstracció col·lectiva, en un llenguatge que lleugerament recorda el de Max Stirner. La pàtria només podia tenir un sentit realitzador si era propietat de l'individu; la pàtria només podia ser pensada en un sentit col·lectiu com a sentiment compartit fruit d'una sèrie d'afinitats electives, no pas com una realitat preexistent que determinava a l'individu: “*La pàtria soc jo; pàtria és la meva voluntat. En virtut de la voluntat se constitueixen els sers, i en virtut d'ella cerquen el medi ambient més propi per a desenrotllar la seva existència més fàcilment, amb més estalvi d'esforços, amb menys desgastament d'energies. Aquesta facilitat, aquest estalvi, aquest menor desgastament se troba, com és natural, al costat d'aquells que tendeixen vers el mateix fi, perquè es ve a constituir una mena de divisió de treball en lo anímic. Tot aquell que compareix a la vida possessionat d'una voluntat semblant a la meva, forma part de la meva pàtria. Tot aquell que la posseeix diferent, no en forma part; el seu contacte no em facilita el meu desenrotll i no sento vers ell l'atracció que sento vers els primers.*”¹⁴⁷

Les afinitats amb el programa i els plantejaments teòrics del federalisme són ressaltades contínuament a les pàgines de *Joventut*. No és només Pompeu Gener el que pretén integrar l'herència federal en el catalanisme liberal propugnat per *Joventut*, sinó que una àmplia nòmina de col·laboradors sosté la necessitat inevitable d'una sinergia entre el catalanisme i el federalisme. Lluís Via ressaltava al seu article “Federalisme i catalanistes”, aparegut l'agost de 1901, no només les afinitats polítiques entre catalanisme i federalisme, sinó un conjunt d'axiomes i principis teòrics compartits que farien inevitable que els catalanistes i els federals s'unissin en la defensa d'un mateix programa polític que sostenia amb igual fermesa l'autonomia individual i l'autonomia col·lectiva: “*Nosaltres com ells som individualistes, nosaltres com ells som autonomistes, nosaltres com ells som convençuts, i nosaltres com ells, dintre d'aquesta comunitat de principis, podem treballar, no encongits i dissimuladament al defensar diferències de procediment sempre accidentals, sinó exposant aquells principis amb el*

146 F. Pujulà i Vallès, “Pàtria”, *Joventut*, Barcelona, 10 de juliol de 1902, p. 443.

147 Ibid, p. 442.

cap ben dret, sense amagar mai la pròpia personalitat, sense estrafer el propi Jo individual.”¹⁴⁸

Per la seva banda, Miquel Porta sosté a “Els federals d’aquesta terra”, article aparegut el maig del 1902, que amb Pi i Margall moria *de facto* el Partit Federal, però no pas una cultura política federal arrelada en l’imaginari col·lectiu, ja que aquesta expressava de forma perfecta les aspiracions col·lectives al progrés. La federació d’individus i agregats d’individus, l’autonomia, era part indestruable d’un progrés basat en la diferenciació i la convergència a través del desenvolupament de totes les potencialitats de les parts. Si bé la mort de Pi i Margall representava el final d’una era, “*Lo que no morí ni podia morir amb aquell home il·lustre és el federalisme; perquè aquest és una aspiració consubstancial amb els pobles del món civilitzat, que si per ésser pobles senten amb força son dret a l’autonomia, per ésser civilitzats la volen agermanada amb la que reconeixen en els altres tant de dret natural com en ells mateixos.*”¹⁴⁹ El nacionalisme era segons Miquel Porta la nova expressió de la cerca del principi federatiu i autònom, de tal forma que es podria parlar més d’evolució en les formes que de trencament paradigmàtic. El nacionalisme suposava, això sí, un trencament definitiu amb el republicanisme unionista i un inevitable front obert a altres forces, no estrictament progressistes, que havien de confluïr en la defensa de les llibertats col·lectives catalanes: “*El nacionalisme és la fórmula del veritable acoblament de les forces autonomistes catalanes, i proclamant-lo com a base de la nostra política, fem impossible per sempre més tota conxorxa amb els unitaris, per republicans que es diguin, i segellem també per sempre la germanor de tots els que treballen per les reivindicacions catalanes.*”¹⁵⁰ En aquest front obert, necessàriament heterogeni políticament, la posició que ocupava segons Lluís Via la revista *Joventut* era clara: “*Joventut (...) continuarà formant l’esquerra del Catalanisme militant, i defensant sempre les idees que li són pròpies.*”¹⁵¹

Agustí Pedret i Miró anava més enllà i a “Afinitat del catalanisme”, aparegut el març de 1904, intenta trobar similituds gairebé impossibles entre el catalanisme i l’anarquisme de Jean Grave. El punt de trobada el cerca, en consonància amb les idees de Gener, en la idea d’evolució, que arribaria a fer innecessària l’existència de tota autoritat i forma de govern a través de la conciliació entre la màxima llibertat individual i la llibertat col·lectiva. El catalanisme era entès, òbviament, com una tendència que

148 L. Via, “Federals i catalanistes”, *Joventut*, Barcelona, 22 d’agost de 1901, p. 558.

149 M. Laporta, “Als federals d’aquesta terra”, *Joventut*, Barcelona, 1 de maig de 1902, p. 283.

150 M. Laporta, “Nosaltres som nacionalistes”, *Joventut*, Barcelona, 2 de juny de 1904, p. 353.

151 L. Via, “¿Reaccionaris?”, *Joventut*, Barcelona, 20 de novembre de 1902, p. 747.

expressava una necessitat de llibertat i autonomia, com un moviment col·lectiu més que com una facció partidista: “*El catalanisme és una tendència o moviment social que tanca en son sí el concepte de la llibertat més absoluta. Per lo tant, li són afins altres idees quina finalitat és radicalíssima. En efecte: ell lluita per l'autonomia d'una col·lectivitat; però per evolució, i afirmant-nos en nostre credo autonomista, arribem a considerar possible i fins necessària la supressió de tota forma de govern.*”¹⁵² També Gabriel Vinyas, a “Els obrers i l'autonomia” intentava albirar una sèrie de paral·lelismes entre l'anarquisme i el catalanisme, tot i que considerava aquest darrer com a més científic en tant que basat en les idees pretesament científiques de l'evolucionisme d'inspiració spenceriana: “*Tan avançat i sens dubte més científic que l'anarquisme és l'autonomisme. També nosaltres tenim amor a la vida, també estem descontents de la vida actual perquè és migrada i falsa, i també volem respirar i caminar més lliurement, sense mordaces a la boca ni grillons als peus.*”¹⁵³ En definitiva, era aquesta referència a un evolucionisme que semblava conciliar perfectament la llibertat individual amb la llibertat col·lectiva el que traçava unes potencials afinitats entre catalanisme i anarquisme que alguns autors, no només Gener, s'atreviren a dibuixar a les pàgines de *Joventut*, per la resta força crítiques amb la realitat del moviment anarquista i obrer casolà. Al que sí que eren francament hostils la majoria de col·laboradors de *Joventut*, com el mateix Gener, eren al socialisme d'inspiració marxista, poc arrelat aleshores a Catalunya. En aquest sentit, Lluís Marsans basa aquest refús en una teòrica incompatibilitat de les tendències estatistes de la socialdemocràcia amb el tarannà liberal del caràcter català, del qual el catalanisme en seria l'expressió present. Aquest tarannà col·lectiu, amant de la màxima llibertat individual i de la preponderància de la societat civil, xocava frontalment contra el reforçament de les estructures estatals, encara que fos amb horitzons emancipadors: “*La resolució del problema obrer per medi del que s'anomena socialisme de l'Estat, no pot ésser admès pel Catalanisme, continuador de la tradició eminentment liberal de nostra terra i que com a tal tendeix a restar al poder públic el major número possible d'atribucions.*”¹⁵⁴

En tot cas, des de les pàgines de *Joventut* s'intenta construir el paradigma teòric d'un catalanisme progressista vinculat al desenvolupament de la màxima llibertat individual i, més tangencialment, al millorament de les condicions del proletariat. La defensa de

152 A. Pedret i Miró, “Afinitat del catalanisme”, *Joventut*, Barcelona, 17 de març de 1904, p. 175

153 G. Vinyas, “Els obrers i l'autonomia”, *Joventut*, Barcelona, 18 d'octubre de 1906, p. 658.

154 L. Marsans, “La qüestió social i el catalanisme”, *Joventut*, Barcelona, 23 d'agost de 1900, p. 434.

les llibertats col·lectives i de l'autonomia era indestriable d'aquests assoliments i és en aquest sentit que Lluís Via qualifica el catalanisme de revolucionari. Així i tot, els canals a través dels quals es pretenia assolir aquesta síntesi s'apartaven de tot extremisme, optant per una resolució gradual de les contradiccions de la societat capitalista. Sense cap mena de dubte, en aquest gradualisme assumit majoritàriament pel catalanisme de *Joventut* –i del qual el mateix Pompeu Gner n'era un magnífic apòstol– hi tenia molt pes encara, malgrat el voluntarisme i el vitalisme verbal, l'omnipresència teòrica del positivisme i de l'evolucionisme spencerià: “¿Cal dir-ho encara? *El Catalanisme és un moviment fonament revolucionari, més no utòpic, en quant s'apoya en el positivisme i en defensa una organització completament oposada a la de l'actual Estat espanyol, en quant tendeix a anorrear els vicis de la empedreïda política centralitzadora, i en quant vol treure l'abarraganament que atueix les consciències de molts ciutadans.*”¹⁵⁵

Tanmateix, un dels cavalls de batalla d'aquest catalanisme inequívocament progressista propugnat des de les pàgines de *Joventut* era l'estigma que de forma creixent s'havia assignat al catalanisme, per part de mitjans republicans i obreristes, de ser un moviment conservador i francament reaccionari. Aquest estigma era fàcilment utilitzable quan la Lliga Regionalista havia pogut capitalitzar electoralment els esforços del moviment catalanista pres en la seva totalitat sociològica, a condició d'ignorar la l'extrema heterogeneïtat interna que aquest, com tot bon moviment transversal i interclassista, contenia. En aquest sentit, Trinitat Monegal, en el darrer número de la revista, reconeix en la inexistència d'un mitjà d'expressió específic del catalanisme liberal –quan la majoria de mitjans del catalanisme tenien un signe clarament conservador i tradicionalista– un factor que havia contribuït a que es pogués titllar de forma simplista la totalitat del moviment catalanista de retrògrad i reaccionari. Així, la tasca de *Joventut* hauria estat extremament positiva en tant que hauria ajudat a plasmar un catalanisme liberal que fins aleshores havia actuat de manera soterrada i muda: “*al sortir a llum Joventut, el Catalanisme era arreu titllat de retrògrad i de reaccionari, o al menys de conservador; i això era degut a que la immensa majoria, si no totes les publicacions catalanistes, tenien un color, d'aparença al menys, eminentment conservador i tradicionalista, en el ver sentit de la paraula.*”

155 L. Via, “¿Reaccionaris?”, *Joventut*, Barcelona, 20 de novembre de 1902, p. 746.

*Érem molts els qui sosteníem, privadament fins aleshores, un criteri liberal i tal volta radical dintre el Catalanisme; però lo cert és que no teníem un periòdic qui fos un ver intèrpret d'aital tendència. I la força de les circumstàncies, més que nosaltres, feu sortir a la llum pública nostra revista qui venia a omplir aital buit.*¹⁵⁶

La tasca de *Joventut* cal situar-la doncs en aquesta pretensió de codificar un catalanisme de tarannà liberal, que fins aleshores tenia pocs mitjans escrits, a través dels quals expandir-se sociològicament. Aquest catalanisme liberal no només xocava però amb les xacres posades des de fora, sinó amb la real hegemonia del catalanisme conservador –políticament i sociològicament- i amb els lligams imposats per la rigidesa d'unes Bases de Manresa que definien el catalanisme en funció d'uns paràmetres molt relacionats amb la línia tradicionalista i conservadora. *Joventut* emprèn, sobretot a partir de 1903, una campanya per a la revisió de les Bases de Manresa, en la qual hi col·labora molt activament Pompeu Gener, i que culmina amb les modificacions parcials introduïdes en l'Assemblea de la Unió Catalanista del maig de 1904. Ben aviat, ja en el primer número de *Joventut*, Lluís Marsans defensa una certa relectura de les Bases de Manresa, entenent-les com un mer document que responia a unes determinades circumstàncies polítiques i socials i que podia per tant ser adaptable a les noves realitats i possibilitats que s'albiraven: “*Essent doncs, les Bases de Manresa una forma, poden ser accidentals; i sense que pugui culpar-se'ns ni de canvi d'opinió ni d'abdicaments d'ideals, podem en qualsevol moment donar-les-hi una nova forma, tant si respecta l'actual unitat espanyola, com si tendeix a una més ampla llibertat.*”¹⁵⁷

Un dels principals punts sobre els quals es concentra l'activisme de *Joventut* respecte a la revisió de les Bases és el seu tarannà confessional, que frenava inequívocament les potencialitats del catalanisme liberal i laic que representava *Joventut*. La tesi fonamental de Gener era que el ser col·lectiu català, amant de la llibertat de consciència, casava malament amb un doctrinarisme catòlic estructural. Per Agustí Pedret i Miró, no només aquesta vinculació era contra natura, sinó que amb la vinculació ideològica amb el catolicisme s'estava allunyant l'obrer del catalanisme: “*És innegable, per més que sigui de doldre, que dintre el Catalanisme no hi abunda la classe obrera; i si volguéssim esbrinar i analitzar les causes, en trobaríem moltes que justificarien aqueixa, més que indiferència, repugnància que sent l'obrer per a venir a sumar-se a nostres files.*”¹⁵⁸ Per

156 T. Monegal, “La missió de Joventut”, *Joventut*, Barcelona, 31 de desembre de 1906, p. 828.

157 L. Marsans, “El catalanisme i els catalanistes”, *Joventut*, Barcelona, 1 de febrer de 1900, p. II.

158 A. Pedret i Miró, “Quelcom sobre les Bases”, *Joventut*, Barcelona, 11 de febrer de 1904, p. 96.

bé que entre la classe obrera predominava més un sentiment anticlerical i hostil als abusos de poder de l'Església que no pas un anticristianisme radical, era prou evident que l'associació entre catalanisme i catolicisme suposava una veritable llosa per a la potencial identificació dels obrers catalans amb el moviment catalanista i era urgent, en aquest sentit, suprimir les referències a la confessionalitat existents a les Bases de Manresa: *“L’obrer pot no haver perdut la fe, mes ha perdut l’esperança de que li pugui aportar cap bé la religió tal com avui se practica, i com que en la base transitòria s’accepta lo que a ell li és odiós, heus aquí el mur que impedeix que aqueixa classe eminentment democràtica vingui a aportar son valuós esforç a la causa de Catalunya.”*¹⁵⁹

La campanya per la revisió de les Bases pretenia, en el fons, desbrossar un camp catalanista on havia de quedar ben clarificada l'existència marcada de dues grans famílies: la liberal i la conservadora. Trinitat Monegal així ho expressa sense embuts en un article de febrer de 1903 on sosté la necessitat d'aquesta clarificació. El catalanisme no podia aspirar a constituir un partit –en el seu sentit més ampli– unitari i sense fissures perquè aquest horitzó constituïa un veritable oxímoron en un moviment on convivien tendències diverses i heterogènies. La revisió de les Bases havia de possibilitar la separació ordenada i pacífica d'aquestes tendències en dos grans blocs, ja que s'albirava que la desvinculació entre catalanisme i catolicisme permetria el desenvolupament d'un catalanisme liberal fins aleshores massa encotillat. La separació no havia d'impossibilitar l'entesa, però aquesta havia de ser purament circumstancial i no pas necessària: *“Desitjosos estem tots els veritables catalanistes, els que de bona fe volem assolir l'autonomia absoluta per a nostra benvolguda Catalunya, de que per sempre desapareguin les divisions actuals i vingui el fitament natural i lògic de camps, donant lloc a una separació noble i amistosa, i sense deixar rastre de rancúnies personals. Separació que deurà estar fonamentada en les idees i ésser filla, per tant, del mode de pensar de quiscún; separació que donarà lloc a que es presentin ben marcades les dues tendències: la lliberal, que vol avançar implantant les idees modernes, i la conservadora, que com diu son nom defensarà lo tradicional i lo històric, volent conservar lo vell i antic sense ficar-se en aventures d'implantar les noves conquestes que ens ensenyi la sociologia moderna. Amb aital separació, sense màcula de personalismes, les dues branques autonomistes, treballant per compte propi, estarien*

159 Ibid, p. 96.

sempre a punt d'ajuntar-se, en determinats moments, per a treballar de comú acord en pro de l'autonomia de nostra terra."¹⁶⁰

Ja al darrer número de la revista *Joventut*, el mateix Pompeu Gener valorava molt positivament la tasca feta per la revista. Un dels principals èxits assolits, segons Gener, era el de la defensa de la llibertat de consciència religiosa, que havia possibilitat aquesta clarificació de que parlava Monegal, però que al mateix temps tampoc havia impedit l'entesa entre les diferents famílies del catalanisme, com semblava indicar la formació de Solidaritat Catalana:

Hem defensat que la qüestió de concepte de l'univers, la qüestió religiosa, o de consciència, com a íntima que era, no devia fer ni marcar divisió entre els fills de la terra catalana, i avui tothom ho admet. Hem assolit la Solidaritat de tots els bons catalans.¹⁶¹

En el mateix darrer número de la revista, l'editorial, amb el títol "Perquè pleguem", apuntava entre les tasques que s'havia proposat la revista *Joventut* la de donar veu a un catalanisme liberal fins aleshores dispers, aglutinar-lo entorn d'un mitjà d'expressió i donar-li forma: "*Joventut venia a dir veritats. La primera, la més essencial, era que el Catalanisme no era reaccionari. Que hi havia i podia haver-hi catalanistes liberals, radicals, revolucionaris. Que els principis d'autonomia i de democràcia, en el sentit més pur de la paraula, no eren incompatibles. No havent-hi, aleshores, cap publicació qui això demostrés, fèrem sortir Joventut per a demostrar-ho. I Joventut ho ha demostrat plenament durant set anys. En filosofia, en sociologia, en política, en art hem sigut més liberals que ningú, més demòcrates que ningú, més avançats que ningú.*"¹⁶²

L'editorial justifica la desaparició volguda de *Joventut* per l'èxit de la revista, que en reeixir a canalitzar aquest catalanisme liberal a través d'un mitjà escrit hauria animat la formació d'una branca inequívocament liberal en el sí del catalanisme, branca que ja es podia distingir clarament d'un catalanisme conservador que fins aleshores havia pogut mantenir una hegemonia ideològica i política indiscutible: "*La nostra missió com a entitat, com a Joventut, era concreta: demostrar que hi havia catalanistes liberals, i, un cop demostrat que hi eren, preparar el terreny per a que aquests catalanistes prenguessin consciència de la llur vitalitat i força individual a fi de que s'ajuntessin, i un cop adquirida una certa cohesió, el moviment cristal·litzés en un gran nucli social i*

160 T. Monegal, "Sobre la revisió de les Bases", *Joventut*, Barcelona, 12 de febrer de 1903, p. 106.

161 P. Gener, "El que hem fet", *Joventut*, Barcelona, 31 de desembre de 1906, p. 822.

162 "Perquè pleguem", *Joventut*, Barcelona, 31 de desembre de 1906, p. 818.

polític qui fos el complement indispensable del, aleshores, tendenciós moviment nacionalista català. Nosaltres volíem posar la primera pedra del monument catalanista revolucionari.”¹⁶³

Revolucionari o no, el catalanisme liberal i d’esquerres comença a perfilar-se amb força com a tendència política diferenciada. Caldrien encara molts anys perquè aconseguís esdevenir hegemònic, però la creació del Centre Nacionalista Republicà el 1906 i, sobretot, la Unió Federal Nacionalista Republicana el 1910, constitueixen els primers intents de bastir alternatives polítiques catalanistes, des de postures liberals i d’esquerres, al model conservador de la Lliga. Cal matisar però que la intenció de *Juventut* no fou mai directament la creació d’un partit polític amb un determinat tarannà. Els seus protagonistes, entre ells Pompeu Gener, eren intel·lectuals i pretenien exercir d’intel·lectuals en relació amb una societat catalana immersa en profunds canvis socials, econòmics i polítics. És en aquest sentit que s’ha de valorar la seva intervenció en el catalanisme de principis de segle XX: com un intent d’influir, des d’una posició intel·lectual, en els esdeveniments polítics i en la construcció d’una societat a partir de plantejaments clarament nacionalistes i progressistes. Aquesta intervenció planteja doncs una qüestió cabdal: la relació de l’intel·lectual amb la societat i amb el poder polític.

163 Ibid, p. 818.

Tercera part:

**LA INTEL·LECTUALITAT COM A AVANTGUARDA
REGENERACIONISTA**

7. La intel·lectualitat i el poder

Si en els capítols precedents s'ha analitzat els aspectes més teòrics i discursius del pensament de Pompeu Gener i el seu entorn intel·lectual, ara és convenient, per tal d'entendre la formulació d'aquestes propostes, presentar un context ampli del paper que juga l'intel·lectual com a actor en el panorama sociopolític de les acaballes del segle XIX i principis del XX.

El sentit que pot prendre el concepte *intel·lectual* és tant ampli i a vegades contradictori que cal fer primerament una revisió de les diferents conceptualitzacions que se n'han fet i a partir de les quals es filtra la mirada sobre els esdeveniments històrics en què es centra aquest estudi. Entre el subjectivisme i la determinació, entre la implicació i la submissió, entre la contemplació estètica i la participació política, l'intel·lectual s'ha entès com un agent amb unes relacions amb el poder des de punts de vista molt distanciat i sovint contraposats.

Després de repassar breument diferents visions que s'han elaborat sobre la gènesi històrica de l'intel·lectual i la seva relació amb el poder, caldrà fer un repàs historiogràfic sobre la qüestió de la formació de la intel·lectualitat com a grup a Catalunya i a Espanya a les darreries del segle XIX, tenint present la tensió existent entre la seva relació amb la burgesia i amb les classes populars, tant des del punt de vista de la seva afirmació grupal com de l'assumpció d'una tasca messiànica.

L'intel·lectual, la societat burgesa i el poder. Precisions conceptuals i genealògiques

Abans d'entrar a analitzar el protagonisme de l'intel·lectual en el context del canvi de segle caldria acotar conceptualment el terme, ja que és evident que hi ha una ambigüitat de principi en la seva pròpia definició. Hem d'entendre l'intel·lectual en el sentit sartrià del terme, com un subjecte polític *engagé*, estretament vinculat amb un projecte profundament transformador de la societat i clarament situable a l'espectre polític de l'esquerra? El podem entendre, per contra, com un subjecte que posa el seu pensament i la seva habilitat artística al servei d'una maquinària d'estat, d'un projecte polític d'*ordre*? Aquesta dicotomia es deu, en part, a la influència exercida per la conceptualització de l'intel·lectual proposada per Jean-Paul Sartre. Sartre parteix del seu

existencialisme¹ per sostenir que, en la mateixa mesura que l'ésser humà és obligatòriament lliure –en el sentit que es veu obligat contínuament a escollir i és en les cruïlles existencials on es plasma la seva llibertat-, l'intel·lectual s'implica obligatòriament en la realitat que l'envolta. En un o altre sentit, l'intel·lectual escull. Òbviament, Sartre defineix un determinat model d'intel·lectual *engagé* i el reivindica: escull i espera que els intel·lectuals que l'envolten escullin en un sentit similar. El seu intel·lectual s'implica plenament, en un sentit polític, en les lluites populars i en les lluites antiimperialistes. Tanmateix, això no vol dir que Sartre no consideri els defensors teòrics de l'ordre segons la mateixa òptica existencialista. “*La elección es posible en un sentido, pero lo que no es posible es no elegir. Siempre puedo elegir, pero tengo que saber que, si no elijo, también elijo.*”² De fet, també ells, com a especialistes del coneixement i com a subjectes d'un món on regna el conflicte, han escollit i, en certa manera, també s'han implicat, encara que sigui en la defensa del poder. Ara bé, el que és característic de la visió sartriana de l'intel·lectual és que als teòrics i especialistes defensors (per acció o per omissió) de l'ordre burgès se'ls nega la categoria d'intel·lectual pròpiament dita. Sartre situa l'origen de la intel·lectualitat en paral·lel al desenvolupament del capitalisme i la societat burgesa, ja a les acaballes de l'*ancien régime*. Són els “especialistes del saber pràctic”, sorgits dels rengles de la burgesia i oposats als clergues, els que formulen la ideologia que més convenia a la burgesia, en paral·lel al desenvolupament del capitalisme i en la mesura que era necessari dessacralitzar el discurs legitimador del poder per enderrocar les restes de l'antic règim. “*A partir d'aquí, la seva feina consisteix a donar a la burgesia armes contra el feudalisme i a confirmar-la en la seva consciència orgullosa de sí mateixa.*”³ La il·lustració posaria de manifest un vincle estructural entre el desenvolupament d'una casta d'especialistes del coneixement i la cultura, encarnat en els *philosophes*, i el projecte històric de la burgesia. La sinergia entre *savants* i classe burgesa es produiria en un sentit similar al del concepte de bloc orgànic formulat per Gramsci: “*Els 'filòsofs' apareixen, doncs, com a intel·lectuals orgànics en el sentit que Gramsci atribueix a aquesta paraula: nascuts de la classe burgesa, s'encarreguen d'expressar l'esperit objectiu d'aquesta classe.*”⁴

1 J. P. Sartre, *L'ésser i el no-res: assaig d'ontologia fenomenològica*, Edicions 62, Barcelona, 1999.

2 J. P. Sartre, *El existencialisme es un humanismo*, Edhasa, Barcelona, 1999, p. 70.

3 J. P. Sartre, *Defensa dels intel·lectuals*, PUV, València, 2006, p. 38

4 Ibid, p. 40

El tècnic del saber pràctic està doncs estretament vinculat amb la classe burgesa, no només perquè és, normalment, part de la classe burgesa per naixement, sinó perquè comparteix amb ella un mateix projecte històric. Seria un cop la burgesia esdevé hegemònica i en el context del desenvolupament de les contradiccions intrínseques de la societat burgesa, que es produeix una escissió potencial que situa veritablement l'intel·lectual en una cruïlla existencial que l'obliga a triar entre l'autoafirmació i la subjecció a la maquinària de poder de la burgesia. Fonamentalment, Sartre es refereix al xoc entre la ideologia humanista i universalista de la il·lustració (assumida per la burgesia en tant que classe revolucionària) i la ideologia particularista i utilitarista que es desenvolupa posteriorment per servir més directament els interessos materials de la burgesia. És doncs la renúncia burgesa a l'universalisme il·lustrat el que fa entrar en contradicció l'intel·lectual. Que l'especialista del coneixement i la cultura esdevingui un *intel·lectual* pròpiament dit es deu a la presa de consciència d'aquesta divergència fonamental. La definició (i autodefinició) de l'intel·lectual pivota doncs sobre la identificació o no identificació de l'especialista del saber pràctic amb la ideologia (particularista) de la burgesia. L'especialista del saber, per esdevenir intel·lectual, ha d'escollir, s'ha d'engatjar, s'ha de comprometre: *“tot tècnic del saber és intel·lectual en potència ja que es defineix per una contradicció que no és altra que el combat permanent en ell de la seva tècnica universalista i de la ideologia dominant.”*⁵

Per la seva naturalesa, l'intel·lectual sartrià es situa en una contradicció permanent. D'una banda, s'enfronta directament amb els defensors teòrics de l'ordre burgès, els especialistes que escullen (per activa o per passiva) la connivència amb els interessos de la burgesia. En referència a aquesta discrepància fundacional, Sartre assegura que: *“L'enemic més directe de l'intel·lectual és el que jo en diria el fals intel·lectual i que Nizan anomenava el gos guardià, incitat per la classe dominant a defensar la ideologia particularista amb arguments que es pretenen rigorosos –és a dir, es presenten com a productes dels mètodes exactes.”*⁶ Tanmateix, encara que l'afirmació de l'intel·lectual com a tal es situa en el compromís envers les lluites de les classes populars –en tant que són les que millor reflecteixen aquest universalisme que és a l'arrel mateixa de la seva raó de ser-, hi ha una divergència i una tensió de principi entre ambdues forces, fruit de l'origen burgès de l'intel·lectual: a aquest no li és fàcil unir-se, en tant que membre de la classe burgesa, a la classe obrera: *“L'intel·lectual, doncs, està separat per una barrera*

5 Ibid, p. 52

6 Ibid, p. 64

dels homes dels quals vol adquirir el punt de vista, que és el de la univesalització.”⁷ Els intel·lectuals poden esperar doncs, com a màxim, ser teòrics de la revolució proletària, mai intel·lectuals orgànics de la mateixa.

El model sartrià ofereix doncs un esquema extremament polaritzat entre els intel·lectuals com a subjectes implicats en la superació de la dominació burgesa i els especialistes al servei de l'ordre burgès. Entre aquestes dues categories ideals, hi ha un conflicte irreconciliable i, per tant, partint d'aquestes premisses, es fa ben palesa la impossibilitat teòrica de concebre la intel·lectualitat com una categoria total basada en un cert consens grupal, en una certa autonomia; però també es fa francament complexa l'explicació de certs quadres personals en què es manifesta una remarcable mobilitat entre un i altre extrem. Per expressar-ho amb un vocabulari sartrià, es podria afirmar més aviat que l'intel·lectual tria i es posiciona contínuament i que no hi ha un moment en què la seva posició quedi fixada per sempre més, ja sigui com a intel·lectual *engagé* o com a *gos guardià*. Potser seria més viable assegurar que entre ambdós extrems, entre aquests dos arquetipus ideals, hi ha un ampli terreny en el qual els personatges que protagonitzen el relat de la vida cultural i social del canvi de segle es mouen, a voltes fluidament sense moviments massa bruscs, altres vegades violentament. L'intel·lectual carrega al seu damunt, amb tots els claroscurs de les seves contradiccions de classe, la creixent importància política de la seva intervenció com a grup amb consciència d'influir sobre la naixent societat de masses. Una *massa* susceptible de ser mobilitzada per la seva influència però que, alhora, desperta en ell un terror evident davant la possibilitat que aquesta pugui arribar a derruir el seu món. És tan evident l'abisme que pot separar l'intel·lectual de la burgesia com del *poble* al qual es dirigeix.

L'intel·lectual que comença a fer-se veure a partir dels darrers anys del segle XIX aspira a una transformació profunda d'una societat que no li donava veu. Tanmateix, hi ha una tensió més que evident entre unes tendències messiàniques que pretenen sincerament un enderrocament de la societat burgesa i unes tendències d'autoafirmació clarament limitades pel propi horitzó professional. En aquest darrer sentit, la rebel·lia de l'intel·lectual es pot interpretar com una crisi de creixement d'un personatge que, essent fill de la classe burgesa, no podia anar gaire més enllà del seu projecte històric, en tant que el que pretenia era trobar un cert *status* en la modernitat burgesa que fins aleshores encara no havia reeixit a assolir.

⁷ Ibid, p. 74

És discutible historiogràficament que es pugui parlar pròpiament de naixement de la intel·lectualitat durant les darreries del segle XIX o bé que sigui més adequat parlar d'una gènesi de llarga durada que s'hauria de resseguir des de l'època moderna i fins i tot més enllà. El que sí que es forja en aquests decennis és la figura de l'intel·lectual en el seu sentit modern, que tindria una vigència i una força importants durant bona part del segle XX. L'intel·lectual pres en el sentit d'un personatge de la cultura i el pensament implicat en la política –en el seu sentit més ampli– des d'una actuació a priori autònoma i independent i amb una capacitat important d'influència sociològica, es forja a recer de tots els canvis socials, culturals i polítics que condueixen al desenvolupament de la societat de masses. La política, la cultura, l'opinió, deixen de ser feu exclusiu d'una elit burgesa o aristocràtica i es socialitzen a capes cada cop més àmplies de població. En aquest context, l'intel·lectual pren força com a professional de l'opinió i com a creador d'un producte que ja no només consumiran les elits, sinó que tendeix cada cop més a popularitzar-se.

Des d'una perspectiva contemporaneista, Christophe Charle, a la llum dels anys immediatament anteriors a l'afer Dreyfus, analitza el sorgiment de la intel·lectualitat a la França republicana com un procés amb múltiples tensions i en el qual s'enfronten la vella elit cultural amb les noves classes intel·lectuals. L'escenari on s'inscriu aquesta lluita és el desenvolupament de la societat de masses i, per tant, del trencament dels vells mecanismes de reproducció de les elits culturals vinculades estretament al poder. És important tenir en compte que per Charle el concepte intel·lectual neix en aquesta conjuntura –malgrat que s'hagi acabat emprant retrospectivament, com un concepte transhistòric– ja que és quan els intel·lectuals “*parlent de plus en plus en leur nom propre, tant l'image sociale des républicains de gouvernement est dégradée.*”⁸ És doncs la consciència de formar un grup desvinculat del poder polític, però amb poder d'influència social i política, el que marca el *naixement* de la intel·lectualitat. Charle remarca com l'intel·lectual, a mesura que pren consciència de la seva condició, adopta una concepció elitista de la seva funció. “*Qu'ils défendent l'élite fermée ou gardent le souci de l'élite démocratique ouverte fondée sur le mérite, ils ont la même conception élitiste de leur fonction dans les deux champs: dans un cas, ils prétendent assigner au pouvoir son but pour le maintien de l'ordre sociale face aux contestations politiques extrêmes, dans l'autre, ils contestent le pouvoir en place en tant qu'avant-garde*

8 C. Charle, *Naissance des intellectuels 1880-1900*, Les éditions de minuit: Paris, 1990, p. 93

autonome d'un mouvement social qui se cherche.”⁹ La tesi subjacent de Charle és que d'aquesta oposició entre elits culturals tradicionals i nous grups intel·lectuals -sorgits a partir dels nous mecanismes de reproducció meritocràtics- sorgeix una divisió política entre intel·lectuals de dretes (*antidreyfusards*) i d'esquerres (*dreyfusards*) que esclata amb l'afer Dreyfus i que tindria una continuïtat històrica durant tot el segle XX. En tot cas, el que cal destacar és que l'aparició d'aquests nous professionals suposaria una ruptura clara respecte la funció de les elits culturals i, sobretot, respecte la repercussió social dels seus productes, en el context del desenvolupament de la societat de masses.

En un sentit similar, Pascal Ory i Jean-François Sirinelli sostenen l'origen plenament localitzable de la intel·lectualitat en el debat originat durant els darrers anys del segle XIX en una França de la tercera república sotmesa a múltiples tensions polítiques i socials: “*La entrada en el uso común, cuando no corriente, del término intelectual en su forma sustantivada se puede situar exactamente en el espacio –la cultura francesa- y en el tiempo –el caso Dreyfus.*”¹⁰ Per fonamentar aquesta afirmació, aquests dos autors ressegueixen la rellevància i la força que pren el concepte *intel·lectual* després del debat sobre l'afer Dreyfus, iniciat després del “J'accuse” d'Émile Zola a *L'Aurore* del 13 de gener de 1898. El concepte es comença a utilitzar tant amb l'objectiu de la identificació en el grup com amb el de marcar despectivament els adversaris teòrics. En aquest sentit, Ory i Sirinelli remarquen que és el nacionalista Maurice Barrès un dels que més contribueix a la popularització de l'ús del concepte *intel·lectual*, utilitzant-lo abundantment en un sentit despectiu per atiar la polèmica contra els *dreyfusards*. Segons aquests dos autors, sorgeixen dues accepcions extremes de l'intel·lectual. “*La primera es amplia, social y, más concretamente, profesional. Remite a la forma misma de la petición de L'Aurore. La segunda es limitada, ideológica, y más concretamente, crítica. Remite a los comentarios que acompañaron dicha petición. En el primer caso, el intelectual pertenece a una profesión; en el segundo responde a una vocación.*”¹¹ Paradoxalment, seria doncs la visió que els conservadors i nacionalistes tenien dels seus oponents la que més concordaria amb el concepte d'intel·lectual *engagé*. Tot i que Ory i Sirinelli reconeixen una certa vinculació d'aquest *naixement* dels intel·lectuals amb un comportament crític envers l'ordre polític i social, sostenen que el concepte no es pot limitar en aquest sentit restringit i opten per una definició més àmplia i genèrica, que

9 Ibid, p. 93

10 P. Ory, J. F. Sirinelli, *Los intelectuales en Francia: del caso Dreyfus a nuestros días*, PUV: València, 2007, p. 15

11 Ibid., p. 18

adona compte tant de l'heterogeneïtat interna com de la identificació grupal i de les diferents possibilitats de relacionar-se amb el poder polític i la societat. L'intel·lectual, segons aquesta definició, seria un "hombre de lo cultural, creador o mediador, colocado en la situación de hombre de lo político, productor o consumidor de ideología. *Ni una mera categoría profesional, ni un mero personaje, irreductible. Se tratará de un estatus, como en la definición sociológica, pero trascendido por una voluntad individual, como en la definición ética, y orientado a un uso colectivo.*"¹²

La confrontació teòrica no s'articulària doncs al voltant de la justificació o la crítica a la societat burgesa -ja que aquesta categoria d'intel·lectual comprèn d'alguna manera tot l'espectre de posicions polítiques possibles- sinó entorn d'un debat ideològic amb un rerefons polític, que coincideix a grans trets amb la polaritat esquerra/dreta de la política parlamentària. Les polèmiques que neixen de la polarització ideològica creada per l'afer Dreyfus marcarien les pautes del món intel·lectual, basades en una discussió i una tensió permanent entre tendències oposades, sempre en el marc d'uns mitjans de difusió en els quals és possible articular un debat. "*De este modo quedaron establecidas desde 1899 las principales reglas de un juego de sociedad que, en lo sucesivo, sólo adoptaría variantes y matices en función de las hegemonías políticas.*"¹³

Aquestes visions més contemporaneïstes són però discutibles des d'un punt de vista conceptual i genealògic. Fora de l'àmbit estrictament historiogràfic, Norberto Bobbio opta per una conceptualització de la intel·lectualitat relacionada amb el poder ideològic, exercit en tota mena de societats i no pròpia i exclusiva, per tant, de les societats capitalistes contemporànies. "*Los intelectuales, si bien con distintos nombres, han existido siempre, porque en toda sociedad, junto al poder económico y al poder político, ha existido siempre el poder ideológico, que no se ejerce sobre los cuerpos como el poder político, nunca dissociable del poder militar, ni sobre la posesión de bienes materiales, de los que se dispone para vivir y sobrevivir, como el poder económico, sino que se ejerce sobre las mentes a través de la producción y la transmisión de ideas, mediante el uso de la palabra (el poder ideológico depende estrechamente de la naturaleza del hombre como animal que habla). Toda sociedad tiene sus detentadores del poder ideológico, cuya función cambia con la sociedad y con la época, al ser cambiantes las relaciones, bien de oposición, bien de alianza, respecto*

12 Ibid, p. 21

13 Ibid, p. 56

a los otros poderes.”¹⁴ Discutint la validesa metodològica de l’intel·lectual veritable (*engagée*) inspirada en Sartre, Bobbio opta per estendre la categoria al comú dels agents que utilitzen el poder ideològic i teòric. La intel·lectualitat formaria un grup autònom, amb tensions internes i amb una tensió contínua, com a grup, amb el poder polític: “*la relación entre intelectuales y poder se puede configurar perfectamente como relación entre dos distintas formas de poder: usando términos conocidos y para mostrar una vez más la antigüedad y continuidad del problema, entre poder espiritual y poder temporal.*”¹⁵ L’intel·lectual no es caracteritzaria tant pel compromís com per la responsabilitat de vetllar per les condicions que fan possible la cultura i la possibilitat de la discrepància en una societat democràtica on imperen els valors racionals, establint una certa base de consens, un cert àmbit en el qual la discrepància és possible sense posar en perill aquesta base, l’existència mateixa d’aquest àmbit. En aquest sentit, la definició d’intel·lectual amb que treballa Norberto Bobbio segueix els esquemes dibuixats per Julien Benda a *La trahison des clercs*.

Zygmunt Bauman proposa una línia d’interpretació molt complexa i interessant sobre la gènesi de la intel·lectualitat i les funcions que aquesta desenvolupa durant la modernitat i la postmodernitat, relacionant-la amb les tecnologies del poder i del control social. Bauman defineix també l’intel·lectual en un sentit ampli, distanciant-se, per tant, de la visió sartriana: “*La palabra [intelectual] se aplicaba a una abigarrada colección de novelistas, poetas, artistas, periodistas, científicos y otras figuras públicas que consideraban como su responsabilidad moral y su derecho colectivo intervenir directamente en el sistema político mediante su influencia sobre las mentes de la nación y la configuración de las acciones de sus dirigentes políticos.*”¹⁶ Segons Bauman, l’ús del concepte *intel·lectual* s’ha de remetre des del principi a una qüestió d’autoidentificació grupal, a un intent de traçar una línia de demarcació entre els que són dins i fora del grup. Les definicions són forçosament difuses, però tenen en comú aquesta identificació basada en la dicotomia nosaltres/*els altres* típicament identitària. La identitat de l’intel·lectual té les seves arrels en el poder del coneixement, constituït com a esfera autònoma i amb capacitat d’incidència sobre el conjunt de la societat. Bauman opta també per remetre la gènesi de l’intel·lectual no a un context històric i polític determinat, sinó a l’especialització de la producció de coneixement, en una línia

14 N. Bobbio, *La duda y la elección. Intelectuales y poder en la sociedad contemporánea*, Paidós: Barcelona, 1998, p. 17.

15 Ibid, p. 106.

16 Z. Bauman, *Legisladores e intérpretes*, op. cit., p. 9

transhistòrica i transcultural. Aquesta especialització seria ja rastrejable en les societats primitives. Cenyint-se al concepte modern d'intel·lectual pròpiament dit, Bauman troba en la seva definició la reivindicació d'una unitat passada, molt relacionada amb la memòria dels *philosophes* i la *république des lettres*. Efectivament, el model il·lustrat donaria un sentit unitari que actuaria com a referent per a aquesta nova intel·lectualitat, malgrat les corrents irracionalistes i vitalistes de l'època i malgrat l'especialització i divisió creixent de les esferes del coneixement. En la comunitat ideal encarnada pels *philosophes*, tot i les diferències d'estatus i de plantejaments teòrics, predominava la idea del consens i aquesta idea és fonamental per a la legitimació de la intel·lectualitat com a grup. La discussió s'encarava a assolir un consens que, destruïda l'hegemonia teològica cristiana, havia d'estar presidida per la idea d'assolir la raó.

La gènesi de l'intel·lectual pròpiament dit s'ha de situar, segons Bauman, a l'època moderna i s'ha de relacionar amb les noves necessitats del poder centralitzat dels estats: el control social a través de l'administració centralitzada del coneixement, la modificació de les conductes i l'eradicació de les antigues formes de cultura i saber popular autorregulades. L'especialització del coneixement de la qual l'intel·lectual és fill sorgeix en el context de les noves necessitats del poder centralitzat: una vigilància més eficaç no només a través de sistemes panòptics¹⁷, sinó també de l'adoctrinament, la disciplina i l'educació. *“El papel de un experto o un especialista sólo puede surgir en condiciones en que una asimetría permanente de poder apunta a modelar o modificar la conducta humana. Dicho papel fue, en efecto, otra consecuencia del impetuoso cambio de frente del poder social asociado con el nacimiento de la edad moderna.”*¹⁸

Evidentment, tota aspiració a la universalitat de la facultat de la raó s'acompanyava, segons Bauman, d'una clàusula: l'aptitud d'utilitzar-la era un privilegi escassament difós, propi d'una elit cultural que havia d'exercir una funció directora en l'educació del poble segons els paràmetres de la raó. De fet, hi hauria segons aquest autor un important factor identitari, fins i tot ètnic, en la forja de la pròpia autoidentificació del *savant* (predecessor del modern intel·lectual): *“La confianza en sí misma de la elite ilustrada de Europa se proyectó en las categorías adyacentes de la humanidad, en una medida estrictamente proporcional a lo próximo que parecía el parentesco. Así, el grupo distinguido por un modo de vida ilustrado se veía como decididamente superior en relación con sus propias clases trabajadoras o aldeanas, ignorantes y supersticiosas.*

17 Veure M. Foucault, *Surveiller et punir: naissance de la prison*, Gallimard: Paris, 1975.

18 Z. Bauman, *Legisladores e intérpretes*, op. cit., p. 73.

*Juntos, los europeos educados y no educados constituían una raza que ya se había situado en el lado de la historia que otras razas –en el mejor de los casos- recién luchaban por alcanzar.”*¹⁹

En aquesta línia de fractura dibuixada per la mateixa autoidentificació de l'elit cultural il·lustrada, Bauman va més enllà i sosté, aparcant tota pretensió alliberadora en el discurs, que “*El fin estratégico de la lucha, nunca explicitado con claridad, era reducir al pueblo a la condición de receptor pasivo de la acción, como un espectador de los acontecimientos públicos, que ahora se convertían en despliegues espectaculares del poder de los poderosos y la riqueza de los ricos.*”²⁰ Les exigències disciplinàries creen doncs les condicions per a que la cultura en majúscules pugui esdevenir un àmbit autònom de poder, àmbit en el que actua el modern intel·lectual. Posteriorment, els desenvolupaments científics produeixen una especialització i una professionalització del coneixement i la seva divulgació, esdevenint el mercat un factor imprescindible per entendre la reproducció d'aquest subsistema. L'aparició de l'intel·lectual pròpiament dit s'ha de relacionar però, segons Bauman, amb la reivindicació d'aquesta unitat originària de la il·lustració, grupal i funcional, encara que sigui a les darreries del segle XIX, quan aquesta unitat originària s'estava posant seriosament en qüestió, tant des del punt de vista de la praxi (especialització i parcel·lació del coneixement) com de la teoria (ensorrament de la fe científica i racionalista). Així doncs, segons Bauman, durant la modernitat (les relacions amb el poder canviarien amb l'adveniment de l'era postmoderna) l'intel·lectual s'acosta més a la figura ideal del servent del poder que no pas al rebel que es gira contra la seva pròpia classe social, sobretot des del punt de vista de la funció que aconsegueix: l'intel·lectual adoctrina, educa, moralitza en funció dels esquemes conceptuals de la modernitat burgesa i és, per tant, un agent imprescindible per tal d'entendre la seva reproducció.

L'aportació de Pierre Bourdieu, amb la noció de *camp intel·lectual*, és important per a la conciliació d'aquestes múltiples tensions i discrepàncies analítiques sobre la qüestió de la relació de l'intel·lectual amb el poder. Segons Bourdieu, per a que un *camp* (àmbit autònom de producció i reproducció d'unes relacions de poder multidireccionals) funcioni és imprescindible que hi hagi quelcom en joc (el poder, la legitimitat) i agents disposats a jugar, que accepten les regles del joc i les interioritzen (*habitus*). Segons Bourdieu, “*La estructura del campo es un estado de la relación de fuerzas entre los*

¹⁹ Ibid, p. 159-160

²⁰ Ibid, p. 94.

agentes o las instituciones que intervienen en la lucha o, si ustedes prefieren, de la distribución del capital específico que ha sido acumulado durante luchas anteriores y que orienta las estrategias ulteriores."²¹ Encara que el camp es defineixi respecte l'exterior com a autònom, amb un cert corporativisme grupal, reproduceix en el seu interior lluites pel domini, el poder i la legitimitat, posant en acció el monopoli de la violència legítima, ostentat per l'autoritat específica. Bourdieu proposa el concepte de *doxa* per a conceptualitzar el conjunt de principis consensuals del grup, no sotmesos a crítica, necessaris per a la mateixa perpetuació del camp com a àmbit autònom de poder. Tanmateix, les tensions manifestades a l'interior del camp s'expressen a través d'una varietat discursiva i teòrica que va de l'*ortodòxia*, defensada pels ostentadors del poder legítim en un moment donat, a l'*heterodòxia* o l'*heretgia*, defensades pels que aspiren a escalar posicions dins de la jerarquia del camp o a subvertir-lo. "*Aquellos que, dentro de un estado determinado de la relación de fuerzas, monopolizan (de manera más o menos completa) el capital específico, que es el fundamento del poder o de la autoridad específica característica de un campo, se inclinan hacia estrategias de conservación - las que, dentro de los campos de producción de bienes culturales, tienden a defender la ortodoxia-, mientras que los que disponen de menos capital (que suelen ser también los recién llegados, es decir, por lo general, los más jóvenes) se inclinan a utilizar estrategias de subversión: las de la herejía. La herejía, la heterodoxia, como ruptura crítica, que está a menudo ligada a la crisis, junto con la doxa, es la que obliga a los dominantes a salir de su silencio y les impone la obligación de producir el discurso defensivo de la ortodoxia, un pensamiento derecho y de derechas que trata de restaurar un equivalente de la adhesión silenciosa de la doxa.*"²² Les mateixes revolucions que operen a l'interior d'un camp, no posarien, de fet, en qüestió els fonaments mateixos del joc, el substrat de principis sobre els quals reposa la reproducció del camp.

Tot i aplicar el concepte de camp a la intel·lectualitat, Bourdieu no perd de vista la relació dels seus agents amb la societat burgesa circumdant. L'intel·lectual no només està sotmès a les regles del seu camp de reproducció, sinó també a una dependència d'origen respecte a les classes dominants de la societat burgesa. Es podria dir que és precisament la modernitat burgesa la que crea les condicions per a l'existència de l'intel·lectual com a tal a partir de la reproducció d'un camp específic. D'aquí es deriva

21 P. Bourdieu, *Campo de poder, campo intelectual*, Montessor: Buenos Aires, 2002, p. 120. L'article original on es pot trobar aquest fragment és: "Quelques propriétés des champs", *Questions de sociologie*, París, Minuit, 1980.

22 Ibid, p. 121.

que l'intel·lectual és per definició un ésser sotmès a una tensió permanent entre aquesta dependència estructural i la temptació de transcendir-la, tot portant a la independència total respecte la classe burgesa la seva autonomia funcional. *“Ubicados en una situación de dependencia material y de impotencia política con relación a las fracciones dominantes de la burguesía, (...) los escritores y artistas constituyen, al menos desde la época romántica, una fracción dominada de la clase dominante, necesariamente inclinada, en razón de la ambigüedad estructural de su posición en la estructura de la clase dominante, a mantener una relación ambivalente, tanto con las fracciones dominantes de la clase dominante (los burgueses) como con las clases dominadas (el pueblo), y a formar una imagen ambigua de su posición en la sociedad y de su función social.”*²³

La paradoxa de l'intel·lectual neix de la seva capacitat d'influir en l'àmbit polític. És aquesta capacitat el que li confereix una autonomia sempre en perill, però, de sucumbir a la dependència servil envers el poder polític i la classe burgesa. La reivindicació de l'autonomia de l'intel·lectual, segons Bourdieu, només és possible a partir del moment en què aquest pren consciència del seu poder d'influència política. És en aquest instant que neix el dilema entre la neutralitat i el compromís polític, entre una mena de puresa intel·lectual conservable a la seva torre de marfil i la corruptibilitat de la seva funció sociopolítica. Aquesta mena de funambulisme existencial esdevé definitori de l'intel·lectual, però Bourdieu intenta conciliar aquestes dues postures ideals associant l'autonomia de l'intel·lectual a l'ineludible univers polític en el que es situa el seu camp. Així, tot i que el camp intel·lectual és autònom i té les seves pròpies regles de joc, no és comprensible al marge de la realitat socioeconòmica i política en la que s'inscriu. *“El intelectual es un ser paradójico, que no se puede pensar como tal mientras se lo aprehenda a través de la alternativa clásica de la autonomía y el compromiso, de la cultura pura y la política. Ello porque se ha constituido, históricamente, en y a través de la superación de esta oposición: los escritores, los artistas y los científicos se afirmaron por primera vez como intelectuales cuando, en el momento del caso Dreyfus, intervinieron en la vida política como tales, es decir con una autoridad específica fundamentada en la pertenencia al mundo relativamente autónomo del mundo del arte, la ciencia y la literatura, y en todos los valores asociados a esa autonomía, desinterés,*

23 P. Bourdieu, *Intelectuales, política y poder*, Eudeba: Buenos Aires, 1999, p. 32. L'article original on es pot trobar aquest fragment és “Champ du pouvoir, champ intellectuel et habitus de classe”, *Scolies, Cahiers de recherches de l'École normale supérieure*, 1, 1971, p. 7-26.

*competencia, etc. El intelectual es un personaje bidimensional: sólo existe y subsiste como tal si, por una parte, existe y subsiste un mundo intelectual autónomo (es decir, independiente de los poderes religiosos, políticos, económicos), cuyas leyes específicas respeta, y si por otra parte, la autoridad específica que se elabora en este universo a favor de la autonomía está comprometida en las luchas políticas.”*²⁴

La gènesi de l'intel·lectual ve determinada pel desenvolupament, en la societat burgesa, d'una necessitat de producció i difusió de cultura i coneixement i s'ha de resseguir força abans de finals del segle XIX. Ara bé, el camp intel·lectual esdevé relativament autònom quan apareixen les instàncies que en permeten la seva reproducció (cases editorials, teatres, associacions culturals i científiques...) i, sobretot, quan el públic receptor de la seva producció específica s'estén i es diversifica: en definitiva, quan la difusió dels seus productes passa de ser minoritària i destinada a una elit a ser cada cop més massiva i destinada a un públic amorf; quan la recepció de les seves creacions passa de ser mediatitzada pel caprici aristocràtic a ser-ho per les lleis impersonals del mercat. *“La existencia de un mercado literario y artístico hace posible la formación de un conjunto de profesiones propiamente intelectuales -sea porque aparezcan nuevos personajes o porque los antiguos reciban nuevas funciones-, es decir, la integración de un verdadero campo intelectual como sistema de las relaciones que se establecen entre los agentes del sistema de producción intelectual.”*²⁵

A partir de llavors, el camp intel·lectual esdevé un *“campo de relaciones dominadas por una lógica específica, la de la competencia por la legitimidad cultural.”*²⁶ L'aparició de la societat de masses crea doncs les condicions específiques per a que sigui possible l'existència diferenciada i autònoma del camp intel·lectual, amb les seves relacions conflictuals i consensuals. A la vegada però, la percepció de la subordinació de la seva producció al judici d'un públic amorf i imprevisible, a les lleis d'un mercat cultural en creixement exponencial que situa el valor creatiu del geni en els paràmetres de la llei de l'oferta i la demanda, crea en l'intel·lectual una sensació de frustració davant d'aquests condicionaments. L'intel·lectual es troba de cop constret a produir per a un mercat que no sempre valora les seves creacions com ell creuria adient, en funció d'uns paràmetres estètics dels quals es creu el principal valedor: el geni s'oposa a la

24 P. Bourdieu, *Intelectuales, política y poder*, op. cit., p. 187. L'article original on es pot trobar aquest fragment és “Pour une internationale des intellectuels”, *Politix*, 1992, 1, p 9-15.

25 P. Bourdieu, *Campo de poder, campo intelectual*, op. cit., p. 14. L'article original on es pot trobar aquest fragment és: “Champ intellectuel et projet créateur”, *Les Temps Modernes* n° 246, París, nov. 1966

26 Ibid, p. 11.

vulgaritat que el circumda, ja sigui la del burgès utilitarista com la del populatxo ignorant. “*Más precisamente, la relación que mantienen con el mercado literario y artístico, cuyas sanciones anónimas, imprevisibles y cambiantes pueden crear entre ellos disparidades sin precedentes, constituye el principio de la representación ambivalente que los escritores y los artistas –forzados a percibirse, más o menos claramente, en su verdad objetiva, es decir como productores de mercancías- se hacen de ese gran público, a la vez fascinante y despreciado, en el cual confunden, la mayoría de las veces, el burgués sometido a las preocupaciones vulgares del negocio y el pueblo entregado al embrutecimiento de las actividades productivas.*”²⁷ A la vegada que el camp intel·lectual guanya autonomia, gràcies a l’amplificació de la recepció de les seves creacions mitjançant uns mitjans de difusió que garanteixen un públic en constant expansió, l’intel·lectual afirma cada cop amb més convicció i pretensió aquesta autonomia, proclamant la seva indiferència envers el judici del públic i del mercat. Aquesta tendència sorgeix ja durant el romanticisme i trobaria en els teòrics de l’*art pour l’art* i l’aristocratism *fin de siècle* els seus continuadors més evidents.

El mercat crea doncs una escissió pràcticament irreconciliable entre el valor estètic o teòric d’una creació determinada i el seu valor com a mercaderia. Dit en altres termes, el mercat i els gustos d’un públic gris distorsionaven el que per l’artista o l’intel·lectual constituïa el valor real de les seves creacions, valor del qual ell i els seus semblants n’eren els custodis. Segons Pierre Bourdieu, “*La especificidad de este sistema de producción, vinculada a la especificidad de su producto, realidad de doble faz, mercancía y significación, cuyo valor estético sigue siendo irreductible al valor económico, aun cuando la sanción económica viene a redoblar la consagración intelectual, entraña la especificidad de las relaciones que ahí se establecen: las relaciones entre cada uno de los agentes del sistema y los agentes o las instituciones total o parcialmente externas al sistema, siempre están mediatizadas por las relaciones que se establecen en el seno mismo del sistema, es decir, en el interior del campo intelectual, y la competencia por la legitimidad cultural, cuya apuesta y, al menos en apariencia, cuyo arbitro, es el público, nunca se identifica completamente con la competencia por el éxito en el mercado.*”²⁸

El mercat és doncs un factor fonamental a tenir en compte tant per a entendre la mateixa formació del que Bourdieu anomena *camp intel·lectual*, com per a comprendre

27 P. Bourdieu, *Intelectuales, política y poder*, op. cit., p. 32.

28 P. Bourdieu, *Campo de poder, campo intelectual*, op. cit., p. 15.

moltes de les tensions intel·lectuals reproduïdes durant aquest període, entre les quals una rebel·lia que es plasma en forma de tendències individualistes i/o aristocràtiques, en clara reacció envers la creixent percepció de la massificació de les societats europees durant els darrers decennis del segle XIX. Aquesta revolta no és doncs una curiositat històrica singular, sinó que respon a unes tensions internes en la pròpia funció de l'intel·lectual, empresonat entre la lliure creació i la determinació del mercat, entre l'aspiració a una independència pura i la realitat de la seva subordinació (directa o indirecta) a la burgesia. La creixent oposició tipològica, a partir d'aquest moment, entre intel·lectuals orgànics de la burgesia (per dir-ho en paraules de Gramsci) i intel·lectuals implicats amb les aspiracions de la classe obrera, els intel·lectuals *engagées* (per dir-ho en paraules de Sartre), constitueix només un aspecte d'aquestes tensions. També l'exaltació individualista i aristocràtica esdevé, en clara continuïtat amb el llegat romàntic de culte al subjecte i el geni, una reacció típica d'afirmació de l'intel·lectual, desvinculat de tota subordinació envers la classe dominant. Aquesta reacció no és doncs atribuïble de forma simplista a una suposada reacció conservadora o nostàlgica, sinó que respon també a unes aspiracions articulades al voltant del paper que havia de jugar l'intel·lectual en la configuració de la societat futura.

Una de les darreres aportacions en l'estudi de la gènesi dels intel·lectuals i la seva funció sociopolítica és la de François Dosse, que pretén superar fonamentalment l'herència estructuralista de Bourdieu (que redueix a una certa simplificació), però també una certa oposició entre “*une conception substantialiste qui tend à assimiler les intellectuels à un groupe social particulier et une forme de nominalisme qui les situe avant tout par leur engagement dans les luttes idéologiques et politiques.*”²⁹ Dosse situa la gènesi de l'intel·lectual en la il·lustració, en el context d'una pugna clara contra l'absolutisme i l'arbitrarietat del poder. “*Le temps fort de cristallisation de la figure de l'intellectuel se dressant face à l'arbitraire du pouvoir se situe au siècle des Lumières, au XVIIIe siècle, avec les figures de Voltaire et de Rousseau. C'est dans cette joute frontale entre le pouvoir et l'intellectuel que se trouve la scène primitive qui va se rejouer dans l'histoire ultérieure en d'autres configurations.*”³⁰ Així i tot, el seu origen crític i protestatari no ha de portar, segons Dosse, a una definició totalitzant en funció de la qual l'intel·lectual seria intrínsecament un subjecte crític i oposat als abusos del

29 F. Dosse, *La marche des idées. Histoire des intellectuels, histoire intellectuelle*, La Découverte: Paris, 2003, p. 15.

30 *Ibid*, p. 20

poder. La intervenció de l'intel·lectual també pot tenir un sentit més ampli, “*et s’inscrire dans tout ce qui touche les affaires de la cité, impliquant tous les dossiers sociaux, sans se réduire à la seule dimension politique.*”³¹ Tot i que parteix d’unes premisses força diferents, Dosse està fonamentalment d’acord amb la historiografia francesa en situar l’acte fundacional de l’intel·lectual en l’afer Dreyfus. “*Il faut en effet attendre l’affaire Dreyfus pour que le mot passe d’un qualificatif à un substantif. Il se répand alors dans les années 1890 au cours desquelles il est même l’objet d’une véritable bataille de tranchées entre droite et gauche. Cette fois, l’événement historique va cristalliser la naissance du substantif et permettre l’acte de baptême.*”³²

Dosse posa de relleu l’àmbit de la repercussió social del discurs intel·lectual i també el de la socialització electiva dels intel·lectuals, necessàriament fluctuant i inestable. La participació de l’intel·lectual en revistes i manifestos té la seva importància en tant que suposa la creació de nous mecanismes de difusió i relació del pensament. Partint de la importància donada a aquests nous àmbits de socialització, creadors d’afinitats electives fluctuants, Dosse qüestiona els esquemes de Bourdieu, vinculats a la noció *camp intel·lectual*, per excessivament rígids. La mirada sincrònica del sociòleg ha de ser necessàriament complementada amb la mirada diacrònica de l’historiador per tal d’entendre aquestes fluctuacions. “*Si l’on postule une autonomie du champ intellectuel avec les rites et les règles spécifiques à une sociabilité intellectuelle, il faut reconnaître que ces règles relèvent plutôt d’un champ magnétique très composite et de plus fluctuant dans le temps, ce qui exige un regard d’historien.*”³³ Fent-se ressò de les tendències historiogràfiques anglosaxones, Dosse és especialment crític amb els models sociològics de Bourdieu, que pequen segons ell d’un excessiu determinisme. Tot i que el concepte de camp intel·lectual engloba en el seu sí les múltiples tensions en joc, per Dosse comporta un cert reduccionisme i una segregació respecte l’àmbit social en el que s’han d’entendre també aquestes tensions. “*Le monde culturel est bel et bien traversé de lignes de tension, de rapports de domination, de tentatives de hiérarchisation, mais il faut bien comprendre que les relations entre cultures dominantes et dominées sont complexes et ne peuvent se réduire à une simple transposition dégradée de l’une par rapport à l’autre.*”³⁴ Sense cap mena de dubte, és important entendre aquestes línies de tensió, aquestes relacions de dominació a l’interior de la intel·lectualitat i en relació amb

31 Ibid, p. 21

32 Ibid, p. 62

33 Ibid, p. 59.

34 Ibid, p. 145

el poder. És evident, vista la multiplicitat d'enfocaments analítics sobre la qüestió, que una definició totalitzant de l'intel·lectual és extremament complexa i, en aquest sentit, potser és preferible renunciar a una definició definitiva i centrar-se en aquestes tensions que són a l'arrel de la seva diferenciació i de la seva identitat, sense caure però en la temptació d'ampliar fins a l'infinit aquesta categoria i poder afirmar que tot és potencialment intel·lectual, tendència postmoderna per excel·lència.

La generació del 98 i el modernisme com a icones

A Espanya i a Catalunya, durant el canvi de segle, també es poden resseguir aquestes tensions atribuïbles a la consolidació de l'intel·lectual com a grup amb creixent autonomia, per bé que en termes socioeconòmics l'Espanya de la restauració distava molt de la situació dels països com França, on la intel·lectualitat es defineix autoconscientment de forma més clara. José Carlos Mainer situa el naixement de la intel·lectualitat com a grup en el context del desenvolupament de la societat de masses, de l'expansió social dels mitjans escrits i d'una veritable extensió cultural, produïda i estimulada pel creixement urbà de la segona meitat del segle XIX. Segons Mainer, *“ninguno hubiera llegado a escribir sin la configuración de ese circuito de lectura pequeño-burguesa y popular que han propiciado la expansión urbana de los años 1890-1910, sin la opción cultural ofrecida al mercado cultural burgués, sin la paralela revitalización del radicalismo político que se vinculó a la expresión artística modernista.”*³⁵ L'expansió capitalista provoca l'extensió dels mitjans materials a partir dels quals s'obre les portes a una difusió a gran escala de la producció escrita, però també un creixement urbà que a la seva vegada implica una ebullició sociològica en àmbits petit burgesos i populars que derivaria en projectes culturals i polítics reformistes o clarament rupturistes. Des de ben aviat, doncs, la creació intel·lectual pren –al marge de les seves formes més estrictament burgeses– una dimensió popular. Aquest fet és fàcilment atribuïble a l'efervescència creada per l'experiència republicana i a la circumstància de l'extrem conservadorisme de bona part de la burgesia peninsular, refractària a la introducció de qualsevol novetat teòrica, literària, estètica o científica. L'intel·lectual, davant l'hostilitat de la seva burgesia, es veu d'alguna forma abocat a

35 J. C. Mainer, *La edad de plata (1902-1939)*, Cátedra: Madrid, 1981, p. 27.

una aliança amb les aspiracions de les classes populars, naturalment des d'una vocació clarament educadora, paternalista, fins i tot terapèutica.

La constatació de la ineficàcia de la burgesia i de la classe política per tal d'assumir nous reptes acaba provocant una identificació de l'intel·lectual amb les *forces vives* de la nació i, en últim terme, amb la nació mateixa. La nació s'acaba dissociant i fins i tot oposant a un estat burocràtic i a una classe política que és vista com una rèmora del passat. A l'estat burocràtic en que confiava la burgesia per aixoplugar la modernització capitalista, l'intel·lectual hi oposa una teòrica *nació real*, de la qual la burgesia no n'era exclosa. És en l'esclat de crisis polítiques que s'expressa amb força la veu de l'intel·lectual, alçant-se contra el poder i apel·lant a un profund canvi. De fet, s'estableix en l'anàlisi historiogràfic en clau espanyola un clar paral·lelisme entre el valor simbòlic de l'*Afer Dreyfus* i el que acaba prenent el *desastre del 98*, pel que fa a l'afirmació de la vocació regeneracionista de l'intel·lectual. En aquest sentit, cal remarcar que segons Inman Fox el concepte d'intel·lectual com a subjecte amb capacitat d'influir en una naixent opinió pública i amb una actitud crítica i discordant davant del govern neix en aquest període, quan en el context europeu es produeix l'*afer Dreyfus* i en el context espanyol el *desastre del 98*. Segons Fox, “*la ineficacia del gobierno y de la sociedad corrompida por los intereses creados de la burguesía en la administración de la justicia individual y social hacía que los intelectuales fueran tomando conciencia de una misión especial en la regeneración de su país*”³⁶. L'intel·lectual prendria doncs consciència d'una suposada missió nacional en la mesura que es manifestaria la incapacitat i anacronisme d'unes estructures polítiques que haurien conduït la nació a una situació de decadència, culminada amb l'esclat simbòlic de la crisi de 1898. Així doncs, l'intel·lectual sembla aparèixer en la vida política i cultural espanyola del canvi de segle assumint una missió i una voluntat clarament redemptores.

En aquest sentit, José Carlos Mainer associa la participació de l'intel·lectual en la societat a una clara aposta per la transformació social, però també remarca l'assumpció per part d'aquest grup del messianisme i, en últim terme, d'una certa identificació del país al qual es dirigia amb les seves pròpies necessitats. L'intel·lectual de la darrera dècada del segle XIX ha d'emprendre aquesta via a la força, donada la manca de mecanismes que permetessin integrar-lo en el joc polític de la Restauració. Així com a la França de la tercera república l'intel·lectual i l'artista trobaven un lloc en la dinàmica

36 E. Inman Fox, “El año de 1898 y el origen de los *intelectuales*”, F. Rico (Dir), *Historia y crítica de la literatura española*, vol. VI. Modernismo y 98, Crítica: Barcelona, 1980, p. 33.

social i política, a l'Espanya de la restauració, com a mínim fins a 1900, no deixaven d'estar molt apartats dels mecanismes de poder, sigui per la seva mateixa debilitat grupal com perquè, com diu Mainer, “*España no ha sabido crear un ambiente como el francés donde se reconociera con prebendas y representaciones políticas la importancia de los intelectuales.*”³⁷ Aquesta perspectiva, tanmateix, no ens hauria fer perdre de vista que també a la França de la *república dels professors* sorgeixen sectors rupturistes, a l'esquerra i a la dreta, que qüestionaven durament la legitimitat de les seves estructures polítiques i del seu ordre socioeconòmic. En aquest sentit, Giovanni Cattini vincula estretament el naixement de la intel·lectualitat al qüestionament dels valors polítics i ideològics de la revolució francesa i a la crisi de la civilització burgesa que s'expressa en aquest canvi de segle a través de les tendències teòriques vitalistes. Per Cattini, “*el desacord comú davant la democràcia i el sufragi universal, (...) la doctrina de l'èlitisme civilisateur i el plantejament d'un sistema que compenetrés liberalisme i tradicionalisme, a més d'una visió gradual del procés històric i la confiança en la ciència com a instrument de govern articulaven un mínim comú denominador entre les generacions d'intel·lectuals que volien reformar i regenerar l'Estat en les últimes dècades del segle XIX.*”³⁸ En definitiva, segons Cattini caldria relacionar el naixement de la intel·lectualitat moderna no només a una oposició a les elits tradicionals de poder, sinó a una reacció frontal, aristocratitzant, davant el creixement de la societat de masses que, paradoxalment, creava els mecanismes que li donaven veu i influència política.

En tot cas, la desintegració i desclassament de l'intel·lectual a l'Espanya finisecular l'acaben abocant a la formulació d'un nacionalisme regeneracionista, en què es diferencia una nació moral que ell encarna i una nació política que és fruit del fracàs col·lectiu encapçalat en primer lloc per la manca de sentit patriòtic de la pròpia classe burgesa. Segons Mainer, aquest nacionalisme regeneracionista té les seves fonts teòriques en els models organicistes i biologistes que les teories positivistes i evolucionistes havien propagat durant la darrera meitat del segle XIX: “*No es causal que procediera del lenguaje biológico, adoptado por el positivismo evolucionista: la regeneración es, en este sentido, una recuperación de la vida a partir de las propias posibilidades de subsistencia. Por eso, estrechamente relacionado con la regeneración*

37 J. C. Mainer, “En torno al 98: la fragua de los intelectuales”, 1998: *entre la crisi d'identitat i la modernització*, op. cit., p. 314

38 G. C. Cattini, *Prat de la Riba i la historiografia catalana. Intel·lectuals i crisi política a la fi del segle*, Afers: Catarroja, 2008, p. 264.

está el diagnóstico previo de muerte o parálisis (dos palabras claves de este léxico político), estrechamente vinculado a la vez a la conocida caracterización positivista de las razas y de las naciones como colectividades vivas y homogéneas.”³⁹

En aquest sentit, el nacionalisme essencialista i moralitzant de l'intel·lectual tendeix a oposar-se, fins i tot, al patriotisme predicat pels sectors més directament vinculats al poder polític. La crisi de 1898, en aquest sentit, precipita el descrèdit de la retòrica patriòtica al vell ús i és aquí que el discurs regeneracionista propugnat per les noves generacions intel·lectuals comença a esdevenir una alternativa discursiva en clau nacionalista. La referència als paràmetres sintetitzats per Unamuno a *Entorno el casticismo* és per Mainer obligada: “*La crisis militar y política de 1898 contribuyó a desacreditar la parafernalia militar y política del patriotismo al uso. (...) si requiere un texto que inicie y resuma lo más significativo del proceso, la referencia obligada sería la publicación de los ensayos de En torno al casticismo, de Miguel de Unamuno. (...) En aquel libro de Unamuno se estigmatizó como castizo, es decir, como algo incapaz de evolución, todo cuanto venía de una historia de heroísmos, jactancias y batallas que se venía contando; la única verdad nacional atendible no provendría de la historia sino de la intrahistoria, que es popular por naturaleza, que prevalece fiel a sí misma sin agitaciones aparentes.*”⁴⁰

L'intel·lectual es troba doncs en una cruïlla, aïllat d'un poble que roman somort i no l'entén i d'unes elits caduques que encaminen la nació real vers la seva decadència i s'entesten en prescindir dels seus serveis. Segons Mainer doncs, “*distante por igual de una oligarquía que desprecia y manda y de un pueblo que calla, el escritor sin sociedad literaria normal tiende a representarse la realidad de su país como algo distinto de su imagen moral (la idea nacionalista como integración de dualidades no alcanzada por su sociedad) y como mito bipolar: así habla de las dos Españas o contrapone una España buena a una España mala, una España posible a una España real. Difícilmente podría plantearse tal disyuntiva en una sociedad política y moralmente integrada*”⁴¹.

Aquesta apel·lació a la nació moral explicaria l'obsessió de l'intel·lectual per la recerca de les essències nacionals. Segons Mainer, “*la incapacidad del artista (o de su público) para configurar una sociedad artística fluida y generalizada lleva al escritor a una obsesión de diálogo y a la búsqueda de unas esencias nacionales, de una trama*

39 J. C. Mainer, “*Historia de la literatura española*, op. cit., p. 121

40 Ibid, p. 49

41 J. C. Mainer, *La edad de plata (1902-1939)*, op. cit., p. 70.

intrahistòrica (*término que acuñara Unamuno*), donde pueda realizarse -al margen de la historia real, de la España dual- la ansiada comunicación con el pueblo”.⁴² L’intel·lectual espanyol projecta la seva frustració en un esquema catàrtic, fins i tot escatològic, que culmina amb la data simbòlica de 1898. Les energies acumulades havien d’esclatar un cop la crisi del sistema polític espanyol havia tocat fons amb el desastre del 1898. Fracassada la nació real, havia de renéixer per força la nació moral, de la qual l’intel·lectual en guardava les essències i n’era, òbviament, el guia. Així ho entén Vicente Cacho, per a qui el valor simbòlic del 98 respon al d’any zero, “*la fecha de nacimiento de una nueva España; un tan gran dolor colectivo tenia por fuerza que hacer reaccionar el alma profunda de un pueblo, galvanizando sus amortiguadas energías.*”⁴³ De totes formes, aquest catastrofisme -gairebé mil·lenarista- conduent a un renaixement col·lectiu el matisa el mateix Cacho a *Repensar el 98*, on afirma que els sectors més conscienciats políticament, catalans i castellans, utilitzaren la idea del desastre com una feaent prova de la incompetència del sistema polític i, per tant, amb la intenció de justificar políticament la modernització de l’estat espanyol. Així doncs, malgrat el seu patetisme, el discurs catastrofista del 98 s’ha de valorar també com a càlcul polític estratègic.

Seguint aquestes interpretacions i, sobretot, si es parteix d’un punt de vista centralista, es pot sobrevalorar el paper exercit per la simbòlica data del 1898 com a punt culminant de l’ascens a l’estat espanyol de l’intel·lectual com a puixant actor de la vida social i política. Segons aquesta perspectiva, el 98 seria una mena de catarsi col·lectiva de sentiments patriòtics i projectes polítics renovadors dels quals l’intel·lectual s’erigia com a portantveu. No posant del tot en quarantena aquest esquema -ja que és clar que el 98 és un referent simbòlic important no només per la gènesi de la intel·lectualitat, sinó del mateix nacionalisme essencialista espanyol-, seria en tot cas enganyós situar el naixent de l’intel·lectual i d’aquest nacionalisme únicament com a conseqüència de la crisi del 98, ja que això significaria a la pràctica una ignorància de les causes socials, polítiques i culturals que conduïren al procés de formació de l’intel·lectual com a agent social i polític autònom.

En primer lloc, el nacionalisme espanyol té una trajectòria de llarga durada que no és explicable únicament a partir de l’esclat patriòtic dels intel·lectuals del 98. Aquests recullen les premisses bàsiques del nacionalisme liberal, tot donant al conjunt un sentit

42 Ibid., p. 70.

43 V. Cacho Viu, *Repensar el 98*, Biblioteca Nueva: Madrid, 1997, p. 94.

essencialista i moral. La nació ja no era un conjunt d'individus units pel pacte, sinó un ésser moral. Però, ¿realment el nacionalisme liberal no té també un sentit teleològic i finalista? Encara que les formulacions liberals més clàssiques no apel·lin clarament a la nació com a subjecte moral, sí que ho fan en tant que subjecte col·lectiu. És el creixement de la idea de la nació espanyola com a subjecte col·lectiu, amb un sentit ontològic, que condueix fàcilment a la formulació d'una idea essencialista, immutable i ahistòrica de la nació espanyola, la que a grans trets sostenen els intel·lectuals del 98.

En segon lloc, el naixement de la intel·lectualitat no pot ser remès a una mena de generació espontània. Resulta gairebé indefensable una visió segons la qual les generacions culturals i artístiques serien universos tancats que trenquen radicalment tota continuïtat temporal i social. Els intel·lectuals castellans i castellanitzats del 98 neixen en un context cultural, d'una herència cultural i d'unes influències culturals que no podem menystenir i que només podem entendre des d'una aproximació àmplia.

És evident que el 98 gaudeix encara d'una consideració especial, com a data simbòlica del desencadenant d'unes ànsies de renovació encarnades per l'intel·lectual castellà. Tanmateix, la casuística catalana ens obliga a plantejar la qüestió de la formació de l'intel·lectual des d'altres paràmetres i referents històrics. La intel·lectualitat catalana havia començat a manifestar abans, ja a finals dels 70 en els òrgans on s'expressava el positivisme i a principis dels anys 80 en revistes com *L'Avenç*, el seu projecte renovador i regeneracionista, més com un procés de maduració teòrica que com el fruit lògic d'una histèria col·lectiva. Podríem dir que el cas de la intel·lectualitat catalana posa bastant a prova el valor catàrtic del 98 en l'aparició de la intel·lectualitat, sent una mostra de la consolidació de l'intel·lectual com un protagonista més d'una societat capitalista que es massificava culturalment i políticament. Però, ¿no podríem dir que el cas dels intel·lectuals castellans vinculats al 98 és paral·lel? En tot cas, sembla que la historiografia espanyola (i sobretot, espanyolista) ha tendit a sobrevalorar el valor fonamental del 98. El 98 representa un mite, un símbol, però el seu valor només pot ser retrospectiu, quan s'aplica amb paràmetres nacionalistes que tendeixen a sobrevalorar el paper dels intel·lectuals com a portants d'una *nació que es desvetllava*. És evident, en canvi, que la intel·lectualitat castellana es va desenvolupar en paral·lel a les transformacions socials i culturals implícites en la modernitat capitalista, no pas del no-res. Altrament, ¿s'hauria d'oblidar completament el paper de la *generació* anterior, positivista i naturalista, en la forja del perfil intel·lectual modern? ¿S'hauria de menysprear el bagatge teòric que aquestes generacions llegaren a les posteriors?

Caldria, per tant, entendre el 98 no com un desencadenant de forces tel·lúriques nacionals que encapçalava l'intel·lectual, sinó com una oportunitat política que els intel·lectuals castellans aprofiten per a afirmar-se com a grup, de forma similar a *L'afér Dreyfus* per a la intel·lectualitat francesa. Caldria entendre, també, que aquesta data simbòlica afecta sobretot un sector important de l'elit teòrica, castellana, no pas la globalitat de la intel·lectualitat espanyola, sobretot si tenim present que la forja de l'intel·lectual modern a Catalunya respon a tota una altra sèrie de factors, entre els quals cal tenir en compte un veïnatge amb França que facilitava en gran mesura la introducció de les darreres novetats culturals, teòriques i científiques, i la creació d'una dinàmica cultural autònoma que tendia a trencar la tradicional dependència centralista de les elits teòriques i a emancipar els grups intel·lectuals barcelonins dels de Madrid.

Aquesta tendència de desconexió és ja iniciada a partir de l'experiència republicana i de la irrupció del primer positivisme, quan es fa evident el predomini d'unes elits culturals i teòriques conservadores i al·lèrgiques a la introducció de tota novetat forana que contradigués les essències del pensament patri (dominat per les tendències místiques del krausisme i del tradicionalisme). En aquests context, Eduard Valentí, referint-se als precursors del modernisme, entén que "*Los modernistas catalanes repudian una determinada España y se declaran amigos de otra, que no es, por desgracia, la dominante.*"⁴⁴ Aquesta tendència és seguida i aprofundida pel modernisme un cop aquest es comença a desplegar com a moviment artístic i cultural. Per una banda, es rebutja la influència perniciosa d'allò espanyol, com a barrera de la lliure expressió de la catalanitat. Era a través d'aquesta que els catalans havien de contribuir al progrés de la humanitat, no pas com a espanyols de segona. A això calia afegir-hi la generalització de la idea de decadència espanyola, que esdevenia un estímul per tal de prosseguir en aquesta direcció rupturista: davant la mort d'Espanya, calia mirar cap a Europa i, en últim terme, abandonar si calia el vaixell. Això no impedia però que aquests mateixos modernistes es declararessin amics d'una altra Espanya progressiva que suposadament havia de deixar expressar el ser català en tota la seva potencialitat. Aquesta Espanya distava, evidentment, de la real, de l'Espanya negra, amb la qual no es podia establir cap pont d'entesa. L'entesa passava necessàriament per un desvetllament de l'altra Espanya, la del progrés.

44 E. Valentí Fiol, *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos*, op. cit, p. 156.

A la pràctica, l'absència real i efectiva d'aquesta Espanya alternativa com a interlocutor condueix el modernisme definit per *L'Avenç* a una ruptura mental respecte el centre cultural madrileny. L'aspiració a una cultura nacional del modernisme i el fet que la Barcelona de la darrera dècada del segle XIX acabi esdevenint un verdader centre de cultura autònom, tot i que amb relacions obertes amb l'exterior, assenyala clarament aquesta direcció. La separació mental té, a més, el suport del desenvolupament d'una base teòrica que en últim terme acaba derivant en una definició essencialista de dues cultures en franca oposició. Segons Joan Lluís Marfany, aprofundint en la tesi d'Eduard Valentí, el modernisme opera una ruptura en tant que s'emmiralla en la modernitat que ve del nord. Només avançant en una direcció culturalment confluent amb Europa es podia assolir la tan desitjada modernitat, a través de la qual s'albirava la possibilitat de treure la cultura catalana de la situació raquíctica en que es trobava. Això implicava emperò, l'alliberament respecte de la rèmora espanyola. “*La condició primera per a superar les deficiències autòctones és desfer-se de la rèmora de l'estat espanyol. La lumière nous vient du Nord i la baluerna espanyola ens la tapa.*”⁴⁵

Vicente Cacho sosté així mateix aquesta tesi. El modernisme català prendria consciència de ser una verdadera generació aplegada al voltant d'un projecte definit: en paraules de Jaume Brossa, “*la secessió intel·lectual respecte de l'esperit espanyol castellà*”⁴⁶ Cal subratllar doncs que la ruptura amb Espanya és sobretot cultural i ve estimulada pel predomini dels elements retrògrads, castissos, metafísics i religiosos en la vida cultural i intel·lectual espanyola. En definitiva, segons aquesta perspectiva, el modernisme aspirava a crear un centre de cultura autònom del centre espanyol, però no necessàriament renyit amb la cultura espanyola i la seva intel·lectualitat. Tanmateix, a mesura que el modernisme profunditza en el seu projecte de nacionalització cultural, s'avança també cap a un cert plantejament secessionista en termes intel·lectuals. El que es produeix en aquest final de segle, segons Vicente Cacho, és una verdadera desconexió cultural de Barcelona respecte Madrid. Aquest canvi psicològic vindria gestant-se des del primer modernisme. Així, “*la dinámica interna generada por la incipiente política cultural catalana, junto el desvío hacia cuanto pudiera relacionarse con el centralismo anterior por vigente, contribuyeron a que los círculos intelectuales, a partir de los modernistas, se desentendieran psicológicamente de Madrid como*

45 J. L. Marfany. *Aspectes del modernisme*, op. cit., p. 219.

46 V. Cacho Viu, *Els modernistes i el nacionalisme cultural*, op. cit., p. VI.

escalón indispensable para el éxito personal.”⁴⁷ Val a dir que Vicente Cacho explica aquest secessionisme cultural del modernisme a partir de dos factors bàsics: el rebuig a un sistema polític centralista i mediocre; el coneixement de primera mà –a través de París- d’aquells moviments culturals i artístics que preconitzaven la pèrdua de fe en el progrés i la raó humana i que serien un presagi evident de la crisi del canvi de segle. De totes formes, si bé és cert que en la definició de Barcelona com a centre autònom de cultura hi ha un cert desinterès per la vida cultural de la capital de l’estat, cal matisar aquesta suposada desconexió, entre altres coses perquè els intel·lectuals i artistes catalans no podien passar per alt els mecanismes de promoció personal i tampoc les potencialitats del mercat cultural espanyol.

El que és evident és que el modernisme suposa l’abandonament del sentiment d’inferioritat cultural, provincià, de Barcelona respecte Madrid. En la constitució de Barcelona com a centre cultural de ple dret no manquen els referents i aquests venen del nord i, sobretot, de París. La capital francesa actua com a verdader far en aquest procés de separació intel·lectual que inicia el modernisme: a l’horitzó hi havia la plena homologació de la cultura catalana com a cultura europea. Jordi Casassas remarca en aquest sentit que la relació de la cultura catalana amb la francesa venia de lluny, tant per raons de proximitat com per la irradiació del pensament polític i filosòfic francès. En tot cas, el que canvia en aquest darrer quart de segle és que “*Barcelona podia establir ja una sintonia directa amb la capital francesa, fora de la influència madrilenya.*”⁴⁸ Aquesta sintonia, aquesta connexió modernista amb París, no es limitava pas als camps artístics i literaris, sinó que s’obria al terreny de la política i el pensament. Els afers polítics candents foren difosos amb un ressò considerable a una i altra banda de la frontera: exemples clars en són el procés de Montjuïc i l’afer Dreyfus. Era especialment la intel·lectualitat liberal la que s’emmirallava en el nou paper messiànic de l’intel·lectual que venia de la capital francesa, com remarca Pere Gabriel. “*De manera especial, els joves intel·lectuals, liberals d’esquerra i de relació republicana, que estaven descobrint l’obrerisme i l’anarquisme a Barcelona, reforçarien amb els ulls posats en un París d’intel·lectualitat dreyfusiana, la figura de l’intel·lectual amb tasques missioneres i d’avantguarda política.*”⁴⁹

47 V. Cacho Viu, *Repensar el 98*, op. cit., p. 22.

48 J. Casassas (coord), *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*, Pòrtic: Barcelona, 1999, p. 178.

49 P. Gabriel, “Transicions i canvi de segle”, *Història de la cultura catalana*, vol VI, op. cit., p. 68-69

Tanmateix, a banda d'aquestes connexions de tarannà progressista a una i altra banda dels Pirineus, també cal remarcar en aquest període del canvi de segle –cosa que sovint s'ha obviat- la connexió posterior del conservadorisme català amb França, tal com posa de manifest Jordi Casassas: “*No sols el progressista, republicà i lliurepensador recollia les formulacions fetes a França, també el catalanisme de tall conservador, en el darrer procés de politització, va incorporar el pensament regionalista francès (Barrès, Maurràs, Veran), una formulació modernitzadora que evités, però, l'erosió dels valors més lligats a la tradició.*”⁵⁰

En definitiva, aquest procés que podríem anomenar d'emancipació intel·lectual –i, en un sentit més ampli, també de consolidació d'un àmbit intel·lectual autònom- anava vinculat de manera important a la sintonització de la renovació cultural que venia del nord, sense que Madrid hi tingués un paper d'intermediació. Una interpretació extrema d'aquest procés és la de Manuel Pérez Nespereira, que parla de secessió catalana per plasmar aquesta idea de ruptura. L'intel·lectual català arribaria a prescindir totalment del que Pérez Nespereira anomena tòtems de la cultura espanyola, els quals deixen de ser referents obligats “*fins el punt que els nous autors es negaren a reconèixer cap mena de direcció en els autors espanyols més reconeguts.*”⁵¹ Tanmateix, si bé és cert que podem parlar de ruptura i de creació d'un àmbit català autònom de cultura, no és menys cert que segueix operant una relació evident entre bona part de la intel·lectualitat catalana i els intel·lectuals més representatius del centre de l'estat. Un altre cop sembla més adient entendre aquesta desconexió cultural com una tendència subjecta a múltiples tensions i contradiccions, més que no pas com un procés unívoc i acabat.

Contradient les visions generacionals i culturalistes més hermètiques, Carles Bastons posa de relleu, per exemple l'admiració que desperta el modernista català Santiago Rusiñol (paradigma de tota la negativitat associada al modernisme esteticista) entre els homes del 98, senyal que aleshores les barreres intel·lectuals, culturals i artístiques eren molt més difuses del que hom ha volgut presentar. Ara bé, tampoc és menys evident que aquestes relacions es comencen a fragmentar a partir de la crisi de maduresa dels del 98, ben entrada ja la primera dècada del segle XX: “*En aquellos años escritores como Unamuno, Baroja o Valle-Inclán defendían no sólo lo que escribía sino lo que representaba Rusiñol, líder indiscutible del modernismo y una de las voces más críticas*

50 J. Casassas (coord), *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*, op. cit., p. 178.

51 M. Pérez Nespereira, *La secessió catalana. Els corrents culturals europeus a la fi del segle (1872-1900)*, Afers: Catarroja, 2007, op. cit., p. 188.

sobre la existencia de la leyenda negra española. Pero pronto los hombres del 98 terminaron con estas buenas relaciones. A raíz del estreno de *La madre en el teatro Princesa de Madrid* (noviembre de 1907) recibió críticas tan demolidoras como la de Pío Baroja en *El Mundo* (15-XI-1907), que le llegaba a tildar de judío. Y de la influencia judía se originaba, para el vasco, el problema catalán.”⁵² Efectivament, el modernisme acabaria desembocant en unes implicacions culturals nacionalitzadores que, juntament amb la puixança del catalanisme polític, trenquen aquesta comunicació: les elits culturals madrilenyes no estaven massa disposades ni a que es posés en qüestió la seva preeminència ni a que es qüestionés la unitat nacional espanyola.

Així i tot, durant la darrera dècada del segle XIX, la comunicació entre la intel·lectualitat de Madrid i Barcelona és encara fluïda. És més, podríem dir que alguns intel·lectuals catalans participen activament tant en la renovació i codificació cultural catalana com en l'espanyola. Un exemple d'aquesta connexió la trobem en la mobilització de la intel·lectualitat catalana i espanyola liberal durant el Procés de Montjuïc. Cal tenir en compte no només l'eix nacional per entendre les dinàmiques intel·lectuals en aquest canvi de segle, sinó també el polític i ideològic. S'ha de remarcar, així mateix, que la posició social de l'intel·lectual en aquest context era feble i que les seves inclinacions sovint es radicalitzen respecte a la necessitat d'una reforma social i política, fet que el fa entrar en connexió amb el moviment obrer, encara que sigui des d'un pla purament teòric i de forma conjuntural.

Entre la burgesia i el poble

Des d'una lectura en clau espanyola, el capteniment dels intel·lectuals durant la dècada dels noranta ha estat interpretada per una certa historiografia d'esquerres - representada sobretot per Carlos Blanco Aguinaga i Rafael Pérez de la Dehesa- com un intent de síntesi entre un grup nascut de la burgesia que renegava del seu origen i un moviment obrer que constituïa una creixent força que desafiava l'ordre burgès, tot negant la imatge típicament nacionalista que ens ha arribat de la generació del 98 –a partir de les aportacions de Laín Entralgo i Díaz-Plaja entre altres⁵³-, retratada com un grup intel·lectual atrapat entre la preocupació pel *problema d'Espanya* i la valoració

52 L. Busquets, C. Bastons, *Castilla y Catalunya frente a frente*, Ediciones B: Barcelona, 2003, p. 78.

53 P. Laín Entralgo, *La Generación del 98*; G. Díaz-Plaja, *Modernismo frente a noventa y ocho: una introducción a la literatura espanyola del siglo XX*.

subjectiva del paisatge castellà com a dipòsit de les essències d'Espanya. Tot al contrari, la generació del 98 hauria estat, segons Blanco Aguinaga i Pérez de la Dehesa, en els primers anys en una posició contrària al sistema polític i al propi capitalisme, situada ben lluny d'aquesta preocupació fonamental per Espanya que se li ha atorgat. Segons Blanco Aguinaga, *“estos hombres trataron durante años de describir y analizar esa realidad de base llamando a las cosas por su nombre (burguesía, capitalismo, proletariado, miseria, lucha, imperialismo), desentendiéndose, al igual que el proletariado militante, de la cuestión de la europeización planteada según el juego impuesto de los valores. Despertar éste de la conciencia que les llevó a entender el problema de España desde posiciones críticas que fluctuaron entre el socialismo y el anarquismo, siendo en esto la primera generación española de intelectuales de primera fila que de la vanguardia de la burguesía intentó pasarse al enemigo.”*⁵⁴

Per la seva banda, Rafael Pérez de la Dehesa ofereix una visió més matisada d'aquesta síntesi a partir del seu anàlisi el grup *Germinal* de Madrid, entre els quals hi figurava significativament Ramiro de Maeztu. La confluència entre aquests intel·lectuals regeneracionistes i l'obrerisme es produiria per Pérez de la Dehesa a partir de l'assumpció d'un vague socialisme reformista. D'aquesta manera, s'hauria d'entendre l'acostament al socialisme d'aquesta intel·lectualitat radicalitzada des d'una intencionalitat regeneracionista i nacionalista. La revolució burgesa propugnada pels intel·lectuals necessitava atreure el socialisme i convertir-lo en un factor de transformació social reformista a partir d'un pacte entre la burgesia i el proletariat. Aquesta certa assumpció del socialisme era doncs hostil al marxisme ortodox i s'acostava, en canvi, a les tesis més revisionistes.⁵⁵ Sí que és cert que hi ha un acostament al socialisme per part de primeres figures de la intel·lectualitat, però sense que aquest acostament derivés en postures massa radicalitzades: Unamuno col·laborà amb el socialisme abans de la seva crisi religiosa de 1897, interpretant-lo, això sí, d'una forma peculiarment humanista; Ramiro de Maeztu també simpatitzà amb el socialisme, però la seva posició fou des de bon principi més nacionalista.

Inman Fox qüestiona del tot la validesa d'aquesta interpretació sobre l'acostament de la intel·lectualitat al moviment socialista. Segons ell, el que succeïa era que l'intel·lectual es trobava atrapat per les seves contradiccions de classe. D'una banda, la

54 C. Blanco Aguinaga, *Juventud del 98*, Siglo XXI: Madrid, 1970, p. 38.

55 Veure, en aquest sentit, el treball de Rafael Pérez de la Dehesa sobre la revista *Germinal*. R. Pérez de la Dehesa, *El grupo Germinal: una clave del 98*, Taurus: Madrid, 1970.

societat coetània barrava les portes al seu anhel de protagonisme social i polític; de l'altra, l'intel·lectual temia, com a bon burgès, que la transformació pogués anar massa lluny i anular la posició que pretenia ocupar. La seva opció semblava anar més aviat encaminada, més enllà de puntuals vel·leïtats revolucionàries, vers un reformisme petitburgès amb pinzellades de nostàlgia per formes del passat. Així, *“intelectualmente apoyan la necesidad de la lucha de clases para una mejor y más justa distribución de los bienes, pero también saben que el camino para su propia participación, o la de su clase, en la nueva sociedad no se abre y sienten emocionalmente la desaparición de los antiguos valores y costumbres de la clase media.”*⁵⁶

Per la seva banda, Gonzalo Soberjano entén la rebel·lia *fundacional* de la intel·lectualitat espanyola com una conseqüència de l'immobilisme de la societat burgesa de la qual sorgeix. D'una banda hi ha la ruptura amb la generació anterior -amb el positivisme, el naturalisme i el progrés com a divises-, de l'altra la influència de les corrents de pensament vitalistes i irracionalistes; però fonamentalment hi ha una tensió estructural amb una burgesia que als ulls de l'intel·lectual era excessivament conservadora i utilitarista. El protagonisme de l'intel·lectual en l'esfera pública, multiplicada a través de mitjans de difusió que ampliaven el públic potencial de les seves creacions, xoca doncs amb l'horitzó mesquí i pràctic d'una burgesia que havia renunciat al projecte eixit de la revolució francesa o, si més no, l'havia dut a terme en funció d'uns paràmetres mancats de tota grandesa. La reacció antiburguesa de l'intel·lectual no es produiria tant pel retret a una renúncia, com per la mediocritat de la societat coetània, on se suposava que els valors de la revolució burgesa havien estat portats a la pràctica i prevalien. És en aquest sentit que cal entendre els aires aristocratitzants que pren aquesta reacció. Segons Soberjano, més que caracteritzar-se per la seva inclinació a l'esquerra i a la causa de les classes populars, l'actitud dels intel·lectuals és caracteritzada per una mena d'equidistància. L'intel·lectual pretén situar-se per sobre del bé i del mal, per sobre de la lluita de classes característica d'una societat que menysprea violentament per la seva manca d'heroisme i autenticitat. *“En un momento de petrificación de la burguesía y de auroral empuje proletario, la mayoría de los escritores jóvenes se colocaron, en vista del egoísmo de la clase burguesa, al lado de la aristocracia, en el lugar casi desalojado por ésta. Si alguno se sitúa al lado del pueblo lo hace en alas de un indefinido y romántico anarquismo. Pero desde aquel o*

56 E. I. Fox, *La crisis intelectual del 98*, Cuadernos para el diálogo: Madrid, 1976, p. 218-219.

desde este ángulo o, más bien, desde un solo ángulo que acepta tentaciones de los dos lados, estos artistas de la palabra, de la belleza responsable, contemplan a la burguesía como objeto de ludibrio.”⁵⁷ Tanmateix, Sobejano deixa clar que l’objecte d’aquesta actitud antiburguesa no era purament destructiva, sinó que amagava un toc d’alerta, una crida per a que la burgesia rectificqués i donés suport a un projecte de regeneració moral que l’intel·lectual estava definint però que era conscient de no poder portar a terme ell mateix. Les estridències serien doncs el producte d’aquesta tensió latent produïda per l’emergència de la figura de l’intel·lectual modern en una societat dominada per una burgesia de mentalitat conservadora i retardatària.

Cas a part és el de la intel·lectualitat catalana modernista. José Carlos Mainer, tot partint d’un criteri de diferenciació arcaic/modern, troba primerament un contrast significatiu entre el regeneracionisme dels intel·lectuals castellans i el modernisme dels intel·lectuals catalans en el tipus de societat que els envoltava. Així, segons Mainer, “*la propuesta de los jóvenes escritores castellanos cayó en una sociedad bastante arcaica; el modernismo de los escritores catalanes se insertó con singular coherencia en la demanda artística de una burguesía hegemónica (es decir, que fue antiburgués a expensas de los dineros burgueses) y se implicó en un problema colectivo de afianzamiento regionalista*”⁵⁸. L’argument de Mainer és en certa manera paradoxal: el modernisme català, pel fet d’haver-se desenvolupat en una societat burgesa més madura, hauria desenvolupat una major radicalitat; al mateix temps, però, aquesta modernitat hauria facilitat que l’intel·lectual es pogués adaptar més fàcilment a les necessitats de la burgesia –malgrat l’absència d’un poder polític estructurat i autònom. En definitiva, la relativa modernitat de societat catalana hauria propiciat un desenvolupament precoç (en referència a Espanya) de les dues cares de la relació de l’intel·lectual amb el poder. Mentre Mainer dibuixa un intel·lectual castellà marginat dels ressorts del poder –necessitat per tant d’una verdadera transformació política que li obrís les portes a la intervenció pública-, sosté que l’intel·lectual català té més aviat al seu abast els mecanismes per a ingressar en una societat moderna i poder fer sentir la veu com a grup. De totes formes, el propi Mainer nega que aquest fet suposés una subordinació de la intel·lectualitat als canons burgesos. En aquest sentit, és evident que bona part de la intel·lectualitat catalana modernista tenia força més en comú amb la tradició federalista i amb el catalanisme d’Almirall que no pas amb el tímid

57 G. Sobejano, “Épater le bourgeois”, a *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes*, Alacant, 2009, p. 19.

58 J. C. Mainer, *La edad de plata (1902-1938)*, op. cit., p. 97.

regionalisme possibilista de la burgesia i amb el tradicionalisme de Torras i Bages. Així, si bé *“la aparición del catalanismo político obliga a modernizar y ampliar los límites del catalanismo artístico (y esa es la significación más inmediata del modernisme), tampoco cabe olvidar que muchas veces tal cosa se haría desde los presupuestos radicales y plebeyos de otro catalanismo que, desde 1868 o quizá antes, estaba muy arraigado en los sectores más populares de Barcelona.”*⁵⁹

Encara més, al marge d'aquesta filiació republicana i popular del moviment, no es poden obviar les tendències antiburgeses dels seus elements més radicalitzats. En aquest sentit, és important tenir en compte la clara sintonia del sector més avançat del modernisme amb l'anarquisme, com a mínim ideològicament. Ja sigui una conseqüència directa de l'esfondrament de la fe en la civilització burgesa durant la darrera dècada del segle XIX, com dels punts de contacte que mantenien federalisme i anarquisme a la Catalunya de finals de segle XIX, els intel·lectuals catalans troben en un cert anarquisme un referent estètic i ideològic. Segons Jordi Castellanos, aquesta coincidència responia a una certa lògica de la destrucció social. Així, *“la destrucció de les bases ideològiques, polítiques i socials sobre les quals s'establia la societat catalana contemporània era la premissa necessària per a la consecució dels nous ideals. En l'apologia de la destrucció, el Modernisme troba un objectiu paral·lel, en molts punts, al de l'anarquisme”*.⁶⁰

Però més enllà d'aquests interessos comuns en el bandejament d'una societat decadent, el propi Castellanos destaca una diferència de principi entre els intel·lectuals modernistes i els anarquistes, i és que *“l'intel·lectual revoltat contra la seva pròpia classe reivindica, també, la seva independència i s'automitifica com a portador dels valors ètics i culturals en els quals, segons ell, haurà d'assentar-se la societat futura. Més que a la destrucció de les classes socials, aspira a una reestructuració global que retorni la intel·ligència a la direcció que, en una societat orgànica, hauria d'ostentar.”*⁶¹ El rebuig a la societat burgesa condueix l'intel·lectual modernista, més que a sostenir la superació d'aquesta a través d'una revolució social que abolís les classes, a sostenir una posició elitista, recolzada en una interpretació (normalment pobra i esbiaixada) dels postulats nietzscheans. Seguint la ruta del superhome, l'intel·lectual arriba de forma gairebé inevitable al rebuig instintiu de la massa, constituïda

59 Ibid, p. 103.

60 J. Castellanos, “Aspectes de les relacions entre intel·lectuals i anarquistes a Catalunya al segle XIX (A propòsit de Pere Coromines)”, *Els Marges*, 6, 1976, p. 16.

61 Ibid., p. 17.

invariablement pel burgès utilitarista i pel populatxo ignorant que no el comprenia, que no respectava la grandesa sagrada del geni creador. Segons Jordi Castellanos, “*la massa significa la destrucció de la individualitat i, doncs, de la voluntat, allò que és creador i renovador en l’home, signe de la seva llibertat. Massificat, l’individu es converteix en simple part d’una entitat superior, dominada per una ànima col·lectiva, que es manifesta moguda per instints primaris, purament destructors. No és per la massa, doncs, per on pot passar la renovació de la societat, sinó per l’individu capaç d’imposar-se sobre ella. L’intel·lectual la menysté i se n’aparta; l’anarquista, tot menystenint-la, la utilitza.*”⁶² En definitiva, uns i altres sostindrien segons Castellanos una posició elitista, tot i que diferien considerablement en els objectius.

És constatable doncs una clara diferència entre intel·lectuals catalans i castellans respecte la qüestió social. Mentre una part del modernisme català deriva en una crítica frontal a la societat burgesa i provoca en els seus elements més avançats una radicalització que els acosta a postures àcrates, el regeneracionisme castellà quedava normalment reclòs a una lògica estatista i reformadora. És destacable però que, en el context d’aquest caldo de cultiu i de l’època de màxima radicalització de la intel·lectualitat, cap a mitjans de la dècada del 90, hi hagi una certa confluència d’intel·lectuals catalans i castellans amb elements obreristes i anarquistes en revistes com *Ciencia Social* (on col·laboren significativament Pere Coromines, Pompeu Gener, Miguel de Unamuno, Federico Urales i Anselmo Lorenzo). Rafael Pérez de la Dehesa sosté remarcablement que la realitat d’aquesta confluència, tant per part de nuclis modernistes catalans com d’intel·lectuals castellans, ve motivada per una afinitat evident d’interessos en la crítica del sistema polític. L’entesa era precisament motivada per aquesta oposició comuna, tan heterogènia, al sistema de la Restauració: “*La identidad de preocupaciones y la posibilidad de buscar juntos soluciones comunes, hicieron que Brossa y Corominas buscasen ponerse en contacto con Unamuno y solicitar su colaboración en Ciencia Social*”⁶³, revista dirigida per l’anarquista Anselmo Lorenzo i publicada des de l’octubre de 1895 fins el juny de 1896. Aquesta col·laboració abocada a la crítica contra el poder porta a un intent de verdadera síntesi *anarquista*. En efecte, segons Castellanos, “*Ciencia Social fou una revista clarament anarquista, encara que no ho fossin tots els seus redactors ni col·laboradors. La seva*

62 Ibid., p. 17.

63 R. Pérez de la Dehesa, “Los escritores españoles ante el proceso de Montjuich”, C. H. Magis (coord), *Actas del Tercer Congreso Internacional de Hispanistas*, El colegio de México: Mèxic, 1970, p. 686.

finalitat, però, no era estrictament la de portar a terme una funció proselitista entre la classe obrera, sinó l'elaboració d'una ideologia revolucionària sòlida, que havia de passar per l'anàlisi científica de la societat"⁶⁴

L'experiment, on hi conflueixen elements tan diversos, queda però avortat pel procés de Montjuïc, encara que paradoxalment aquest és el moment de màxima mobilització intel·lectual contra el sistema polític canovista i potser un factor més important d'afirmació com a grup que no pas el que constituiria el *desastre* del 1898. La detenció de Pere Coromines causa una profunda commoció i mobilitza intel·lectuals com Unamuno, Maeztu i Azorín, polítics com Lerroux i també personatges vinculats a la I.L.E. com Azcárate, Costa, Altamira o el mateix Giner de los Rios. Revistes com *Vida Nueva*, *la Campaña* o diaris com *El progreso* sostenen activament la campanya contra el procés de Montjuïc. També ho feu, per la seva banda, *La Revista Blanca* de Federico Urales. Pérez de la Dehesa, equipara la campanya revisionista amb la campanya contra el processament de Dreyfus pel que fa als efectes produïts. Segons Pérez, "*la oposició al proceso de Montjuich permitió a intelectuales de tendencias izquierdistas pero de filiaciones ideológicas sumamente diversas, colaborar en una labor común. La defensa de un caso de justicia positiva logró unir a un grupo de jóvenes que en muchos casos atravesaban un período de total desorientación política.*"⁶⁵

Per la seva banda, Pere Gabriel veu en aquesta col·laboració revisionista una plataforma que enllaça clarament amb la crítica a un estat amb àmplies deficiències democràtiques i destaca el ressò internacional que acaba tenint la protesta, de forma similar a la que tindria la mobilització intel·lectual per l'afer Dreyfus. "*La campanya, amb una participació notable de la intel·lectualitat d'esquerres i liberal, podia ser vista com un fenomen paral·lel a l'iniciat a França per l'afer Dreyfus, i, d'altra banda, es relacionava amb els comitès pro cubans i les crítiques al colonialisme espanyol i les guerres a Filipines i les Antilles, però en qualsevol cas hom estengué arreu la imatge d'una Espanya retrògrada que impedia i frenava el progrés, amb un Estat que no podia formar part del món civilitzat.*"⁶⁶

És evident però, que és la darrera gran col·laboració entorn d'un objectiu comú entre intel·lectuals de tendències que es comprovarien tan divergents. L'experiència no tindria doncs continuïtat i la desorientació política d'aquests joves donaria lloc a una orientació

64 J. Castellanos, "Aspectes de les relacions entre intel·lectuals i anarquistes a Catalunya..." ,op.cit., p. 23.

65 R. Pérez de la Dehesa, "Los escritores españoles ante el proceso de Montjuich", op. cit., p. 694.

66 P. Gabriel, "Transicions i canvi de segle", *Història de la cultura catalana*, vol. VI, op. cit. p. 44.

cada cop més burgesa i nacionalista, sobretot en el cas dels Unamuno, Azorín i Maeztu, però també en el cas dels modernistes catalans que convergíen cada cop més cap a un catalanisme genèric que deixava de banda qualsevol opció de síntesi revolucionària. Després del procés de Montjuïc i de la crisi del 98, les grans figures intel·lectuals es van distanciant de postures sospitoses tot i assumint posicionaments més clarament d'ordre. El socialisme humanista d'Unamuno canvia amb la seva crisi espiritual del 97 cap a una visió pessimista i extremament essencialista d'Espanya; el socialisme vehement i petitburgès de Ramiro de Maeztu s'extravia cap a posicions cada cop més reaccionàries; l'anarquisme d'Azorin es perd entre tanta exaltació del valor moral del paisatge castellà fins el punt que s'acabarà situant en l'òrbita del maurisme. Pel que fa als intel·lectuals catalans, la gran majoria d'ells (fins i tot el propi Pere Coromines) acabarien moderant els seus plantejaments socials i fent-los compatibles amb l'acceptació d'un consens catalanista adaptat a les necessitats de la burgesia catalana. La única excepció remarcable a aquesta tendència és el cas de Jaume Brossa, que en endavant quedaria marginat dels ambients intel·lectuals catalans, sobretot amb la consolidació dels noucentistes encapçalats pel camaleònic Eugeni d'Ors, a partir de 1906.

En definitiva, podem traçar una tendència comuna, en els ambients intel·lectuals catalans com en els castellans, vers l'arraconament de tota opció revolucionària o políticament rupturista –que no per poc fonamentada i difusa deixa de ser present en la intel·lectualitat finisecular- i l'acceptació d'un nacionalisme essencialista que ja no tenia res d'ofensiu per a la burgesia. La radicalitat primerenca queda reclosa en una intimitat conflictiva i contradictòria que no deixa de ser l'expressió d'aquest sentiment elitista de distanciament respecte de l'oligarquia i les classes populars. Aquest procés generalitzat ens porta a plantejar-nos fins a quin punt la radicalització del discurs de la intel·lectualitat a mitjans dels anys 90 responia a un primer esclat juvenil de vitalitat desbordant, a una pura reacció davant d'una situació social i política que esdevenia frustrant per a l'intel·lectual o bé a una voluntat real de síntesi revolucionària. En tot cas, la revolta dels intel·lectuals havia acabat cap a mitjans de la primera dècada del segle XX, talment com una mena de crisi de creixement. Aquesta qüestió té una evident connexió amb la relació de l'intel·lectual amb el poder, amb els canvis sociopolítics operats durant aquests pocs anys que separen la segona època de *L'Avenç* (1889-1893), quan es formula el modernisme més radicalitzat, i el triomf del noucentisme, el 1906.

Cenyint-nos a l'àmbit català, s'ha posat de rellevància la confluència del modernisme català amb sectors de l'anarquisme. Aquest apropament ideològic s'ha de remetre però a

una minoria radicalitzada que, d'altra banda, tampoc ultrapassa certs límits ideològics de classe. L'anarquisme conceptual d'aquests intel·lectuals es desenvolupa a partir d'una exaltació individualista que porta a un interès tant per fórmules anarco-individualistes inspirades en Max Stirner com per fórmules individualistes aristocratitzants basades en el superhome de Nietzsche. De totes formes, si bé els intel·lectuals assumeixen aquest individualisme anarquista de doble tall, la seva radicalitat no la poden expressar professionalment -ja que aquesta no era vista amb massa bons ulls pels mitjans catalans i els seus lectors- i es veuen empesos a escriure en revistes que assumien una línia més radicalitzada, això sí, en castellà. Així ho constata Eduard Valentí, per a qui *“las revistas en catalán sólo podían mantenerse económicamente si, ante las cuestiones ideológicas (políticas, sociales o religiosas), se mantenían en un terreno cuidadosamente neutral, o en todo caso, prudentemente tradicionalista y conservador. Los escritores de tendencias radicales debían alternar su labor en los efímeros periódicos catalanes de orientación similar con su colaboración en la prensa diaria radical en castellano, en la que encontraban una tribuna mucho más sólida.”*⁶⁷ Aquesta necessària col·laboració amb mitjans d'àmbit estatal esdevé – encara que sigui per necessitat- un pont d'enllaç, com s'ha vist, amb intel·lectuals castellans -que radicalitzen també en aquest final de segle XIX el seu posicionament- i amb el pensament anarquista de l'època, i es pot observar clarament en revistes com *Ciencia Social*, esdevinguda un verdader punt de trobada de personatges de procedència ben diferent.

Tot i que no es pot jutjar el mercat editorial català com a plenament normal per l'època (la llengua no estava encara normativitzada i el nombre de publicacions era relativament escàs), aquesta major prudència sembla indicar una institucionalització més ràpida de la condició intel·lectual en el cas català, marcada és clar per la subordinació a les lleis del mercat i per unes relacions de tensió estructural amb el poder polític i amb una classe burgesa en expansió, conservadora i poc amant de les estridències de *l'épater le bourgeois*. De fet, en el conservadorisme de l'auditori català hi ha la causa més evident de la desaparició de la revista *L'Avenç*, que era vista per bona part del catalanisme ben pensant com un cau d'anarquistes, degut a la radicalització de col·laboradors de la mateixa com Jaume Brossa. La pressió sobre la revista es fa més evident que mai d'ençà de la reacció a l'atemptat del Liceu del 7 de novembre de l'any

67 E. Valentí Fiol, *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos*, op. cit., p. 197.

1893, perpetrat per Santiago Salvador: a principis de l'any següent, *L'Avenç* acabaria tancant quan la pressió es feu ja insuportable per a Jaume Massó i Torrents. La radicalització de *L'Avenç* és símptoma d'un impuls antiburgès que acostava alguns dels seus col·laboradors cap al moviment obrer revolucionari i l'anarquisme. En efecte, Pere Coromines, Jaume Brossa i Ignasi Iglésias, inicien un verdader procés d'acostament al moviment obrer amb l'objectiu de culturalitzar-lo i catalanitzar-lo. *L'Avenç* acabaria desapareixent, de fet, per l'esclat de les contradiccions internes fruit de la tensió entre una radicalització discursiva dels grans animadors de la revista i la lleialtat de classe que com a burgesos devien els seus responsables i bona part del seu auditori.

La ruptura de *L'Avenç* suposa una cruïlla existencial per a un moviment modernista jove, que encara no havia experimentat les tensions pròpies de la condició d'intel·lectual consolidat: institucionalitzat i integrant un camp de poder propi, en termes de Bourdieu. La ruptura provoca, de fet, una esquerda en el modernisme, que com a tal tampoc havia estat mai un moviment homogeni. Una part dels que es reclamaven del primer modernisme (amb Maragall al capdavant) modera el discurs i s'acosta decididament a la burgesia; mentre que alguns dels intel·lectuals més radicalitzats, amb Brossa al capdavant, s'acosten decididament a l'anarquisme. Tot i la relativa modernitat de la societat catalana en relació a la resta de la península, la manca d'un horitzó professional clar on desenvolupar la seva tasca lliurement abocava bona part d'aquests intel·lectuals a la radicalització, ja fos de forma sincera o intrumental. *“L'anarquisme, just quan rebia les influències més radicals d'un activisme urbà i cosmopolita de signe anarcocomunista, es va fer molt atractiu per a una colla d'intel·lectuals que el veien com una reacció davant la manca de llibertats i la marginalitat de les classes populars, així com va esdevenir un revulsiu contra la decadent cultura burgesa. Ells mateixos interpretaven les dificultats que trobaven per a incorporar-se a un mercat professional, encara poc flexible, com una conseqüència més de la falta de democratització de la vida pública.”*⁶⁸

Per la seva banda, Pere Gabriel destaca un altre factor a tenir en compte per tal d'explicar l'apropament d'aquests grups d'intel·lectuals a l'anarquisme: la importància de l'autodidactisme, els grups d'afinitat i la cultura no oficial: *“i és que el grup d'afinitat fou la forma bàsica d'articulació de les militàncies culturals i polítiques més populars en una societat civil plena de dinamismes no oficials.”*⁶⁹ Encara que fos una

68 J. Casassas (coord), *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*, op. cit., p. 173.

69 P. Gabriel, “Transicions i canvi de segle”, *Història de la cultura catalana*, vol. VI, op. cit., p. 65.

conseqüència de la manca d'interès de la burgesia, de la centralització de l'estat i de la manca d'institucions pròpies, la necessària articulació al marge del poder de la militància cultural fou un incentiu per a la influència horitzontal de corrents heterogènies i acabà acostant alguns intel·lectuals a l'anarquisme, gairebé de forma natural. Hem de tenir en compte que l'àmbit autònom de l'intel·lectual era en aquest context històric encara fràgil i sotmès a múltiples tensions. La mateixa identificació de l'intel·lectual com a grup (factor imprescindible per a que es pugui parlar pròpiament d'una intel·lectualitat consolidada) estava encara a les beceroles. L'aliança amb els moviments populars i anarquistes era una sortida possible per a molts intel·lectuals catalans que no trobaven un camí de consolidació professional a través dels mecanismes que ofería el mercat cultural i que mantenien importants lligams amb els sectors de militància republicana i anarquista pel seu origen popular. La qüestió rau en si aquesta aliança era purament contingent o bé contenia un cert grau de necessitat, d'afinitat real entre la dimensió alliberadora del pensament i les aspiracions d'emancipació de les classes populars. Pel que fa al rebuig de la societat burgesa, caldria escatir fins a quin punt aquest rebuig obeïa simplement a una reacció davant la manca de possibilitats ofertes a l'intel·lectual (un mercat cultural i intel·lectual poc desenvolupat) o bé precisament obeïa a un rebuig dels primers símptomes de la submissió de la funció cultural i artística de l'intel·lectual a les lleis del mercat.

En aquest sentit, Joan Lluís Marfany analitza la radicalització de la intel·lectualitat en el context d'un joc de contradiccions i dependències respecte la classe burgesa de la qual provenia. Així, segons Marfany, *“la primera generació d'intel·lectuals i artistes burgesos afirma la seva vocació en oposició rebel a la pròpia classe”*⁷⁰. El modernisme concep d'una banda l'art com a activitat autònoma (*l'art pour l'art*) i l'artista com a rebel social. La vocació de l'intel·lectual modernista es mou entre l'aparent desinterès envers una situació sociopolítica podrida i la rebel·lia davant d'aquesta situació. Però encara hi ha més: la societat industrial, fins i tot els valors i la moral burgesos negaven l'art i la bellesa. L'intel·lectual i l'artista modernista es rebel·len contra la seva pròpia classe perquè la societat capitalista aparta l'home de la natura, de la bellesa. Les contradiccions amb el principi de la modernitat com a leitmotiv del modernisme són més que evidents. *“La crítica i el rebuig a la societat capitalista industrial és, no cal dir-ho, un dels temes centrals de la literatura modernista. Sota aquesta actitud trobem,*

70 J. L. Marfany, *Aspectes del modernisme*, op. cit., p. 21.

*és clar, el desclassament de l'artista dins aquesta societat i el seu refús a sotmetre's a les lleis del mercat. El món industrial és enemic de la Bellesa i de l'Art*⁷¹. No és estrany doncs que aquesta rebel·lió acabi derivant en una idealització de la natura... de la qual brollaven les essències de la nació.

La rebel·lió es produiria doncs a un nivell sobretot estètic, però s'acaba estenent a altres àmbits quan els intel·lectuals més radicalitzats assumeixen idees socialment avançades. La contradicció per a aquesta intel·lectualitat rebel·lada comença amb l'assumpció d'una tasca nacional que la burgesia no estava encara disposada a assumir. D'una banda, l'intel·lectual no té prou forces per fer realitat el seu voluntarisme; de l'altra, la burgesia no estava disposada a acceptar unes premisses tan transformadores i trencadores. Desaparegut *L'Avenç*, el modernisme predominant avança cap a postures més clarament nacionalistes i socialment innòcues, acceptables doncs per a una burgesia creixentment desenganyada d'uns mecanismes polítics centralistes que cohibien les seves ambicions expansives. En les revistes posteriors del grup, el radicalisme filosòfic, polític i social dóna pas cada cop més a formes d'extremisme nacionalista, amb un contingut social diluït. Aquest fet marginaria la síntesi catalanista d'esquerres que representaven els homes més radicalitzats del grup de *L'Avenç*. El procés de reabsorció dels intel·lectuals per part d'un sector de la burgesia catalana ja decididament catalanista, porta la rebel·lió de l'intel·lectual (que l'acostava al moviment obrer i a l'anarquisme) cap a l'adopció d'un messianisme en el qual l'intel·lectual passa a adoptar un paper de guia en el desvetllament nacional. La dialèctica del regeneracionisme nacionalista trenca doncs amb la síntesi que havien assajat als homes més radicalitzats del modernisme.

No obstant aquest procés de mutació burgesa del modernisme, cal remarcar però que aquest neix com un moviment força autònom i divergent de les tendències ideològiques predominants en la burgesia vuitcentista: amb una voluntat inequívoca de modernitzar la cultura catalana i constituir un àmbit cultural autònom, al marge de la voluntat d'una burgesia immobiliària i de l'absència d'un àmbit de poder polític autònom. Aquesta aspiració a la *modernitat* porta a un enfrontament clar, segons Joan Lluís Marfany, amb un regionalisme que s'entestava a viure instal·lat en la *tradició*. Precisament és aquest sentit de *modernitat* el que primer critiquen els adversaris del moviment, que s'oposen amb vehemència al projecte cultural i nacional del modernisme. Josep Torras i

71 J. L. Marfany, "Joventut revista modernista", Serra d'Or, n. 135, Barcelona, Desembre 1970, p. 55.

Bages expressa en el discurs al Cercle de Sant Lluç (1894) de forma clara el seu rebuig envers el Modernisme, en el qual hi veia un perill en tant que representava “*la voluntat de trencar una concepció tradicionalista i regionalista de la cultura catalana, de transformar aquesta cultura en una cultura nacional i moderna.*”⁷²

Segons Marfany, l’obsessió per la *modernitat* no era exclusiva del modernisme català, però en aquest cas adquireix una dimensió reformadora i a voltes revolucionària. Aquesta modernització passava necessàriament per la necessitat de destruir l’immobilisme de la societat espanyola i catalana de la Restauració a partir d’una europeïtzació de la cultura catalana. “*La transformació del país ha de ser operada des d’uns pressupòsits culturals. Els modernistes volen convertir Catalunya en un país modern i culte.*”⁷³ Aquests punts de vista, per bé que no s’associaven necessàriament a un posicionament revolucionari, suposaven una clara ruptura envers el regionalisme fins llavors assumit per una burgesia catalana que no tenia cap necessitat de trencaments bruscos.

La crítica antimodernista però, es rearmaria d’arguments quan el grup de *L’Avenç* es dispersa. A partir de llavors és fàcil associar el concepte *modernisme* a l’esteticisme artístic del grup de Rusiñol i al concepte decadentisme. “*La intenció, en definitiva, és de presentar els modernistes com una colla d’extravagants i excèntrics, esclaus de l’obsessió per la novetat i de tot allò que vingui d’enllà la frontera.*”⁷⁴ La duresa de l’atac, especialment des de 1897, és tan gran que molts dels que s’identificaven orgullosament amb el modernisme comencen a desertar del denominatiu. Marfany relaciona aquest canvi de mentalitat amb la poca preparació de la societat catalana per tal d’assumir el programa modernista. El fet que el concepte prengué una connotació totalment negativa en l’ús social i fes canviar el significat de la paraula “*és tota una indicació del grau de tradicionalisme i conservadorisme de la societat catalana de l’època.*”⁷⁵

La sàtira no només tenia la intencionalitat de ridiculitzar un moviment artístic i literari, sinó que posava en qüestió un projecte molt més ampli de transformació cultural: en el sentit nacional, però també en el sentit de constituir un àmbit cultural autònom, independent dels condicionants del poder i de la societat burgesa que els modernistes més radicalitzats rebutjaven de ple, en tant que coartaven la seva creativitat

72 Ibid., p. 18.

73 J. L. Marfany. *Aspectes del modernisme*, op. cit., p. 43.

74 Ibid., p. 52.

75 Ibid., p. 54-55.

i lliure expressió. El propi Marfany ressaltava que, desarticulat el discurs modernista més radicalitzat, la pròpia burgesia adoptava la moda europea en matèria de mobiliari, vestimenta i arts sumptuàries. El modernisme era finalment acceptat com a denominatiu d'aquesta moda decorativa, mancat ja de tota la seva significació originària.

Des de l'altra banda però, bona part dels modernistes acaben també renunciant al seu programa i acceptant, al capdavall, que la intel·lectualitat no podia actuar al marge de la classe burgesa. És sobretot a partir de 1897 que la intel·lectualitat modera el seu discurs i es reintegra a l'ordre de la burgesia, abandonant bona part del discurs *épatant*. Segons Marfany, *“La burgesia catalana posava un límit a l'esquerranisme dels seus intel·lectuals. Iglésias i Corominas rebutjaren, més o menys obertament i més o menys globalment, el passat i es reintegraren als rengles burgesos; Brossa, exiliat, fou per sempre més un marginat social i cultural.”*⁷⁶ La major part dels intel·lectuals modernistes però, accepten de grat o per força aquests límits i, davant la repressió que seguí els processos de Montjuïc, el seu voluntarisme sembla ensorrar-se de cop. Bona part de la burgesia estava ara oberta a acceptar una certa tasca cultural nacionalitzadora, això sí, sense ruptures ni transgressions: era aquesta burgesia la que havia de definir les normes de joc. El desenvolupament del catalanisme polític de la Lliga Regionalista significaria un impuls decisiu en aquest sentit: la construcció d'una maquinària cultural autònoma, sotmesa això sí a les exigències de la burgesia i del poder polític. Marfany posa la màgica data de 1898 com a punt d'inflexió de l'absorció per part de la burgesia d'un ideari modernista netejat ja de tota radicalitat. En definitiva, *“l'equilibri es restablí el 1898. La data és significativa: d'una banda, les vel·leïtats revolucionàries de l'esquerra modernista acabaven de ser reprimides; de l'altra, l'agreujament del conflicte colonial i el desastre final empenyien la burgesia catalana pel camí del nacionalisme, pel camí del dinamisme polític sota formes noves i pròpies. Intel·lectuals i burgesia retrobaven així un nou terreny d'entesa i col·laboració. Aquest és el moment màxim del que podríem anomenar la literatura regeneracionista del Modernisme, és a dir, la literatura que formulava els principis teòrics i, sobretot, creava els ingredients emotius i mítics de la ideologia nacionalista.”*⁷⁷

A partir d'aquest punt d'inflexió, la tendència regeneracionista, encapçalada per Maragall, retorna al llegendari i als mites autòctons com a creacions col·lectives del poble i expressions directes de la seva ànima. Òbviament, l'essencialisme que es deriva

76 J. L. Marfany, *Aspectes del modernisme*, op. cit., p. 26.

77 Ibid, p. 28.

d'aquesta nova tendència era molt més assumible per part d'una burgesia necessitada, ara, de referents nacionals simbòlics i mítics. En definitiva, el que es produeix és una verdadera confluència d'interessos entre una burgesia que de cop es veu interessada en l'afirmació nacional catalana i una intel·lectualitat modernista que ja havia desenvolupat algunes de les bases ideològiques i estètiques del nacionalisme català del segle XX. La intel·lectualitat modernista es va desprendre d'aquells elements més molestos per a la burgesia i canalitza el seu discurs catalanista en un sentit més essencialista i regeneracionista. El procés dona lloc fins i tot a la negació del modernisme per part d'aquells que de forma més entusiasta havien propulsat el moviment. En definitiva, *“a mesura que la tensió entre l'estat i la burgesia catalana s'agreuja, i sobretot després de la pèrdua del mercat colonial, el regeneracionisme accentua el seu vessant nacionalista o, més ben dit, abandona el seu radicalisme crític i esquerrà i s'adapta als immediats interessos polítics de la burgesia.”*⁷⁸

Per la seva banda, ja a partir de la segona meitat de la primera dècada del segle XX, el noucentisme s'apropia de bona part del llegat del modernisme, sobretot pel que fa a la voluntat de construir una cultura catalana autònoma, nacional. Naturalment però, aquesta apropiació es fa tot negant el modernisme precursor, caricaturitzant-lo com un cau de bohemis desendreçats i anàrquics. Per a Marfany, *“els guanys col·lectius del Noucentisme eren objectius que el Modernisme havia perseguit: bàsicament (...) la transformació de la cultura catalana en una cultura nacional, moderna i europea.”*⁷⁹

Marfany va encara més enllà, plantejant l'oposició entre un moviment i l'altre com una oposició marcada per una qüestió subjacent: ¿l'intel·lectual havia de ser un professional autònom, independent de qualsevol supeditació política o bé havia d'actuar usant el poder polític, subordinant la seva activitat a una maquinària de partit? No cal dir que la primera opció la prendrien els intel·lectuals que havien estat més o menys fidels a l'esperit inicial del modernisme i que la segona seria l'opció del naixent noucentisme encapçalat per Eugeni d'Ors. Segons Marfany, *“l'oposició Modernisme-Noucentisme no fou una oposició generacional. Entre 1906 i 1911 hi ha una divisió dels intel·lectuals catalans en dos blocs i el triomf absolut d'un sobre l'altre. Aquest procés coincideix amb el triomf del catalanisme polític de la Lliga.”*⁸⁰

78 Ibid, p. 218-219

79 Ibid, p. 75.

80 Ibid, p. 76-77.

La diferencia substancial entre un i altre moviment és que -tot i les dificultats intrínseques a delimitar-los- el modernisme, a diferència del noucentisme, no fou projectat des del poder ni per al poder. Les diferències no les situa doncs Marfany en una qüestió d'estètica i de referents culturals i artístics, sinó en un àmbit ideològic, polític, de relacions de poder: “*Allò que distingeix el Noucentisme, el nou fenomen històric que constitueix un canvi significatiu i permet parlar d'un nou moviment és, diguem-ho sense embuts, el dirigisme cultural*”⁸¹. L'intel·lectual noucentista havia perdut allò més preuat per al modernista: la seva subjectivitat creadora independent, subjugant-se a una línia de partit, a un projecte polític sobre el qual no tenia un control ni una capacitat d'influència directes. Aquesta submissió era especialment important en un context com el català, on el mercat cultural era força reduït i, per tant, l'hegemonia del conservadorisme regionalista tenia un efecte amplificat sobre l'àmbit de la cultura.

Talment com en el cas del concepte de Generació del 98, el modernisme ha rebut un tracte simplificador, també historiogràficament. Aquesta visió simplista beu directament de la lectura esbiaixada i tergiversada que elabora el noucentisme del modernisme, sobretot a través de la ploma d'Eugeni d'Ors. En aquest cas però, enlloc d'una interpretació positiva, en un sentit patriòtic, com la que es fa en el cas dels homes del 98, perviu una visió negativa associada amb el concepte de decadència, caos i bohèmia desenfrenada. En efecte, el noucentisme, seguint les traces del tradicionalisme català, generalitza un ús del concepte *modernisme* associat a una imatge estereotipada i negativa del grup de Rusiñol. El nucli dur d'aquesta lectura es fonamenta en una oposició del caos a l'ordre representat pel noucentisme: “*la concepció del Modernisme com a moviment caòtic, anàrquic, contradictori, l'hem heretada del Noucentisme. Per raons òbvies, perquè intentava d'organitzar un desenvolupament planificat i dirigit de la cultura catalana i perquè, en aquest sentit, havia de justificar el seu dret a aquesta direcció i havia de crear-se el seu propi mite, el Noucentisme va presentar-se com la Creació: tot el que el precedia, tot el que se li oposava, era el caos.*”⁸²

Tanmateix, aquesta distorsió sobre la visió del modernisme que imposa el noucentisme no responia únicament a una lògica de substitució generacional, sinó sobretot a una lògica ideològica que girava entorn de la vinculació de l'intel·lectual amb el poder. Segons el mateix Marfany, “*El noucentisme és el moviment cultural que tradueix el triomf de la Lliga com a partit hegemònic del catalanisme –o sigui, la*

81 Ibid, p. 77.

82 Ibid, p. 14.

identificació de catalanisme i conservadorisme- i la submissió dels intel·lectuals a les directrius d'aquest partit –o, si voleu, l'acceptació d'un dirigisme cultural.”⁸³ El que hi hauria darrera d'aquesta simplificació noucentista seria per tant l'intent d'esborrar una concepció diferent de la vinculació de l'intel·lectual amb el poder: des de l'autonomia i la independència, fet que permetia a la intel·lectualitat atènyer posicions ideològiques radicalitzades i compromeses amb les causes populars. A partir del noucentisme, l'intel·lectual català *ben entès* es veu vinculat de forma creixent a uns mecanismes de poder autònoms i a un *consensus* del qual no pot escapar, a risc de quedar marginat i convertir-se en un heretge. S'havia consolidat un àmbit propi, un camp intel·lectual amb tots els requisits, amb la seva *doxa*, amb la seva ortodòxia, la seva heterodòxia i les seves heretgies.

Val a dir que el propi Joan Lluís Marfany matisa més de vint anys després a *La cultura del Catalanisme* (assumint un paradigma més en consonància amb el constructivisme d'Eric Hobsbawm) les tesis que havia defensat a *Aspectes del Modernisme*, tot sostenint ara que no hi hauria hagut mai una separació real entre els interessos de la burgesia i d'un grup intel·lectual modernista que no hauria anat més enllà d'un catalanisme conservador amb certs matisos, donat el seu origen de classe. La radicalitat del modernisme s'hauria, per tant, d'avaluar en termes nacionalistes, no pas en una direcció de transformació social que mai hauria sostingut. Així, per Marfany, “*el modernisme, en definitiva, és característicament catalanista perquè es confon amb els valors mesocràtics*”⁸⁴. El modernisme oferiria una doble cara, mantenint però en el fons un capteniment plenament homologable a uns paràmetres ideològics burgesos. En definitiva, Marfany nega en aquest assaig que el modernisme elaborés un model nacionalista d'arrels populars i antiburgès. Ben al contrari, sosté que el nacionalisme només podia partir de la classe burgesa i ésser definit segons uns paràmetres burgesos. Per tant, el modernisme no s'hauria apartat mai del tradicionalisme, ni hauria trencat mai del tot amb el model cultural regionalista de la renaixença, sinó que hauria representat l'embolcall cultural i intel·lectual de l'evolució nacionalista de la burgesia catalana més avançada. D'aquesta manera, Marfany sosté ara que el catalanisme hauria evolucionat linealment a partir del tradicionalisme i d'una actitud hostil a la modernitat. En paraules de Marfany, “*l'única excepció era la dels quatre gats intel·lectuals, de filiació almiralliana, que feien L'Avenç i la principal bèstia negra dels quals era*

83 Ibid., p. 33.

84 J. L. Marfany, *La cultura del catalanisme*, op. cit., p. 376.

justament el catalanisme. Els catalanistes eren, de fet, per a aquests primers militants del modernisme químicament pur, els anti-modernistes més caracteritzats, els més acarnissats enemics de la modernització de la societat catalana.”⁸⁵

Segons Marfany, no és doncs que no hi hagués un autonomisme antiburgès encarnat en els homes de *L’Avenç*, sinó que aquest era tan minoritari que no tindria cap tipus d’importància en l’elaboració del discurs nacionalista català, posant fins i tot en dubte que es pugui parlar d’identificació clara entre el catalanisme i aquests cercles intel·lectuals minoritaris. És per això que Marfany sosté ara que la confluència entre intel·lectuals modernistes i el catalanisme conservador fou simplement fruit d’un procés de maduració dels primers -els quals en el fons no cercarien res més que ser els ideòlegs i artistes de la seva classe social- i de l’evolució del catalanisme cap a formes discursives més modernes, que el portaria a adoptar una formulació nacionalista de tall regeneracionista no reclus ja en la nostàlgia tradicionalista per la vida pairal o per la grandesa d’un passat gloriós.

En tot cas però, és evident que una transformació profunda es produeix entre un modernisme –fos més o menys minoritari- que es declara en rebel·lió contra els valors de la societat burgesa i un modernisme –el de l’època de *Catalònia* i *Joventut*- que accepta fonamentalment el consens catalanista –encara que pretengués encapçalar-ne una línia liberal i progressista-, les Bases de Manresa -encara que fos per exigir-ne una revisió- i una certa necessitat d’un ordre burgès. Una interpretació força coherent d’aquest procés és la que dóna Jordi Castellanos. La intel·lectualitat modernista s’havia rebel·lat, sí, però només en tant que no hi havia una classe burgesa disposada a assumir una tasca nacional. En absència d’aquesta burgesia, en absència d’una cultura nacional, l’intel·lectual no podia realitzar socialment la seva tasca de forma professional. La campanya de modernització cultural que inicia *L’Avenç*, per Castellanos, només podia “*formular-se des del radicalisme ideològic perquè no es compta amb institucions vives, dinàmiques, capaces de plantejar-se problemes reals de la vida cultural catalana.*”⁸⁶ La rebel·lió de la intel·lectualitat contra la seva pròpia classe podria fins i tot ser entesa com un crit d’auxili, com una crida a la burgesia perquè assumís d’una vegada un horitzó nacional i un projecte nacionalitzador. Així, segons Castellanos, “*tot i que es parla molt del poble com a receptor necessari (o, si es vol, natural) de l’art i de la literatura que*

85 Ibid., p. 353.

86 J. Castellanos, “El modernisme i la construcció d’una cultura nacional”, 1898: *entre la crisi d’identitat i la modernització*, op. cit., p.72

defensen, fins i tot com a model a imitar per la franquesa i la brutalitat amb què acull les noves idees d'emancipació social (...), és també evident que allò que estan construint és art i literatura burgesos, destinats al consum d'una burgesia alliberada de l'arrel menestral, del mal gust, dels prejudicis; una burgesia oberta, avançada i, sobretot, atenta als seus intel·lectuals i consumidora de béns espirituals que aquests li ofereixen."⁸⁷ En definitiva, segons aquesta interpretació, la intel·lectualitat modernista havia iniciat amb voluntarisme i decisió un procés de construcció d'una cultura nacional de la qual, òbviament, es podia beneficiar enormement. Ara bé, per a que aquest procés arribés a bon port, només hi havia una opció: el compromís de la burgesia. Sense aquest compromís hi havia més aviat poques opcions d'èxit. L'altra opció era la vinculació d'aquesta cultura nacional a les classes populars i, sent el paper que l'intel·lectual hi hauria de desenvolupar més aviat fosc i incert, només uns pocs d'aquells joves intel·lectuals rebel·lats la varen intentar. És per això que la confluència amb un catalanisme polític ascendent es produeix de forma gairebé natural.

Segons Castellanos, és el procés de creació d'un verdader mercat cultural, en el qual l'intel·lectual podia desenvolupar la seva tasca de forma professionalitzada, el leitmotiu que marca aquest procés de confluència. Així, *"públic i escriptors sorgiran, en la darrera dècada del segle, dels sectors que van incorporant-se al catalanisme: estudiants, professionals liberals, capellans, petita burgesia i obrers de coll i corbata. Som lluny de la renovació modernista i els nous escriptors sorgeixen a través de revistes estèticament i ideològicament conservadores.*"⁸⁸ Els homes del modernisme doncs, havien desplaçat l'accent del seu radicalisme cap a la catalanitat a seques i, en fer-ho, havien perdut inequívocament aquell esperit rebel que havia animat els primers modernistes...però havien guanyat un auditori que els permetia exercir professionalment d'intel·lectuals i, el que és més important, encaminaven el seu projecte cap a una realització viable, encara que fos mancat dels seus aspectes més radicalitzats. Arribats a aquest punt, del que es tractava era de que els polítics i la burgesia reconeguessin la funció de la intel·lectualitat i s'impliquessin en la construcció d'una cultura nacional plena, oberta als reptes de la modernitat burgesa. Aquest esquema explicatiu és si més no plausible i obliga a plantejar la qüestió de la ruptura de models intel·lectuals entre el modernisme i el noucentisme des d'un punt de vista més progressiu.

87 Ibid., p.72

88 Ibid., p.77

8. L'individualisme aristocratitzant de Pompeu Gener

Parlar de l'individualisme aristocratitzant de Pompeu Gener és parlar, sobretot a partir de 1900, de la influència exercida per les teories nietzschianes sobre bona part de la intel·lectualitat modernista catalana. Tanmateix, en la lectura que fa Gener del superhome nietzschiaà es poden trobar reminiscències teòriques típicament romàntiques – a través sobretot de la influència exercida per Carlyle -, però també un clar influx d'un cert despotisme il·lustrat provinent del racionalisme i del cientisme positivista. El superhome de Gener, més que un creador de valors, és un educador d'una massa en minoria d'edat permanent. D'aquesta manera, es pot parlar, més que de trencament en els referents teòrics i intel·lectuals, d'una continuïtat entre la visió elitista que mantenia Gener a la dècada dels 80 -més influït per l'evolucionisme de Spencer i un cert darwinisme social que tendia a justificar la jerarquia a partir de models biològics- i el vitalisme aristocratitzant cap on deriva el seu pensament a partir de mitjans de la dècada dels 90.¹ Si abans he analitzat les influències teòriques que cristal·litzen en el pensament de Gener, en aquest capítol es tracta d'escatir en quina direcció es concreten aquestes influències pel que fa a la qüestió de l'oposició del geni i la massa, entre individu creador i societat passiva; entenent aquesta oposició com la reacció teòrica d'una certa intel·lectualitat davant el naixement i el creixement de la societat de masses, però també com la conseqüència, fins a cert punt lògica, de la presa de consciència del creixent poder de l'intel·lectual com a creador d'opinió. És evident, en aquest sentit, que l'individualisme regnant en aquest final de segle XIX respon a una sèrie d'inquietuds teòriques, però també polítiques, que giren entorn del paper que tocava assumir a l'elit cultural, científica i artística en aquesta naixent societat de masses, on l'erudició, la creació i l'art quedaven creixentment subordinades a la lògica del mercat; on la democràcia burgesa semblava anar acompanyada d'una creixent mediocritat en l'àmbit sociocultural. L'exaltació aristocràtica del geni i de l'individu creador s'ha d'entendre, doncs, des de dos prismes complementaris: la perspectiva d'una contraposició teòrica a unes tendències anivelladores i uniformitzants a les que semblaven conduir el desenvolupament de les democràcies occidentals; el protagonisme creixent de

¹ Tot i que a *Literaturas malsanas*, del 1893, ja era constatable la influència de certes idees nietzschianes, sobretot respecte l'art i la literatura, la primera menció explícita que fa Gener de Nietzsche la trobem a *Amigos y Maestros* (1897) en el seu capítol, "Los filósofos de la vida ascendente" i en un article a la revista *Catalònia* del 25 d'abril de 1989: "Nietzsche i lo que realment representa la seva filosofia"

l'intel·lectual en la vida cultural i política del canvi de segle, amb totes les tensions intrínseques de poder que aquest protagonisme implica.

Prenent com a partida la lectura que fa Pompeu Gener del superhome nietzschia – doncs aquest és clarament el referent del seu elitisme en el tram final del període en què es centra aquest estudi– aniré discernint altres influències teòriques que s'hi insereixen. Més que un trencament, aquest elitisme nietzschia del Gener d'aquests anys representa, altre cop, una síntesi de diferents referents teòrics, un intent de donar continuïtat a les principals referències del pensament occidental a partir d'una selecció particular i de l'elaboració d'unes teories no exemptes d'estridències i tensions. No es pot parlar, en aquest sentit, de la formulació d'un pensament tancat i dogmàtic

Tot i el seu elitisme i la seva crítica a la igualtat com a principi abstracte, Pompeu Gener no mantén mai una actitud d'oposició envers el moviment obrer, encara que en critiqui les tendències igualitàries i estatistes, sobretot en referència als models polítics inspirats en la socialdemocràcia alemanya. La seva afinitat amb el moviment obrer parteix dels seus esquemes federals, que redefeix sota la llum de Spencer, intentant conciliar l'individualisme amb l'acció necessàriament col·lectiva de les individualitats. Ja he exposat abans que el nacionalisme de Gener cal llegir-lo, sobretot, en clau políticament federal. A banda de la importància dels referents teòrics i filosòfics, la federació és la base del seu pensament polític i social i cal entendre l'assumpció dels referents teòrics com una justificació, com un reforçament d'aquests esquemes.

Entre el sant i el superhome

La interpretació que Pompeu Gener fa del pensament nietzschia –també les manipulacions, les lectures esbiaixades- cal vincular-les al context de l'elaboració d'un discurs individualista i elitista finisecular que s'oposa en gran mesura a la incipient societat capitalista de masses i als mecanismes impersonals i burocràtics que impulsava la democràcia burgesa. El superhome de Gener no s'assembla gaire al de Nietzsche, ja que la seva elaboració conceptual respon a unes influències teòriques múltiples que s'intenten conjugar amb les darreres tendències vitalistes. Així mateix, aquesta concepció respon, també, a unes problemàtiques sociopolítiques específiques: les d'una Espanya en crisi – agreujada a partir del *Desastre* del 1898 - i les d'una Catalunya en què el catalanisme esdevé hegemònic i comença la seva lluita per la construcció d'un àmbit polític autònom. En aquest context, l'intel·lectual cercava models que donessin

suport al protagonisme que pretenia exercir socialment i els troba, en bona part, en el superhome i el vitalisme nietzschia, dels quals Gener n'és un dels introductors, no només a Catalunya, sinó a la península ibèrica.

Pompeu Gener capta especialment la implicació estètica del concepte de voluntat de poder i el vincula amb la noció, predominant en el seu pensament, de vida extensiva. La voluntat de poder és la propietat fonamental de l'individu creador, expressada en una acció volitiva que desemboca en la creació de nous valors, però també en la creació artística. El geni artista esdevé un arquetipus: el superhome que transcendeix la realitat, la moralitat i els valors, creant, modelant els materials en funció de la seva voluntat. Però, sobretot, al que condueix aquesta acció de la voluntat del geni, segons Gener, és a l'exaltació de la vida en tota la seva intensitat, definida com a moviment continu, progressiu, ascendent.

El mero acto de vivir, es ya, al mismo tiempo que persistencia y continuidad, agresión, apoderamiento, conquista, transformación, usurpación si se quiere, pero para convertir a un estado superior lo usurpado, para dar potente existencia autónoma a lo conquistado, es decir para crear, pues tal es la creación, resultado esencial de la vida. La voluntad de vivir –dice Nietzsche- se manifiesta ya de por sí activa y modeladora.²

Gener associa doncs la voluntat de poder a l'expansió vital, però també a l'exaltació de l'individu amb capacitats superiors, en un context social on aquestes començaven a quedar aigualides i limitades per les dinàmiques mercantils d'una societat de masses que tendia a absorbir tots els aspectes de la vida. Per sobre de tot, en la lectura que fa del superhome de Nietzsche, hi ha la reivindicació del geni com a veritable motor de la humanitat, l'exaltació de les qualitats de l'individu per sobre la mitjanja i la mediocritat, però també la reclamació d'un ampli espai d'autonomia i independència per a aquest individu genial i creador. En un context on el desenvolupament de la societat capitalista i els avenços científics semblaven esborrar de la capa de la terra aquest arquetipus romàntic del geni, Gener veu en Nietzsche un revulsiu teòric que, convenientment interpretat, li serveix per a recuperar la magnanimitat i preponderància del geni sense trencar però amb la fe positivista en els avenços de la ciència i en el progrés. Nietzsche constituïa per Gener i els intel·lectuals modernistes un referent trencador, que permetia situar el geni – encarnat en l'intel·lectual i l'artista – al centre de la vida social, com una voluntat autònoma de poder. Aquesta definició permetia albirar un àmbit d'autonomia i

2 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 348-9

independència aliè a la subordinació a un poder polític professionalitzat: l'intel·lectual i l'artista havien de guiar activament, de fet, el poder polític. Tal com remarca Paul Ilie, aquest revulsiu que constitueixen les idees nietzschianes per al modernisme suposa una sèrie de ruptures respecte el pensament occidental. “*Another perspective adopted by several shrewd observers placed Nietzsche within the totality of intellectual history. In a post-romantic epoch dominated by philosophical rationalism and an utterly confident scientific spirit, man's Eigenheit was somehow overlooked. As Pompeyo Gener, for one, observed in his Inducciones, it was Nietzsche who restored importance to man's intimate self. He did this not in spite of scientism, but by turning the latter to the purpose of individual exaltation, that is, by utilizing the consequences of science in an emphatic design for living. This tribute to the philosopher was countered by those who denounced his irresponsibility, or worse, his lawlessness, in the sense that establishing the legality of a supreme self was a desertion of the intellectual's obligations.*”³

Pompeu Gener llegeix el superhome nietzschia sobretot des d'un punt de vista estrictament aristocràtic i elitista, oblidant remarcablement les implicacions de transcendència i ruptura moral que contenia el concepte. Ja en el seu article “Federico Nietzsche y sus tendencias” -escrit a París el 1895, revisat posteriorment i publicat a *Inducciones* el 1901-, ressalta aquest contingut aristocràtic, que contraposa a la lectura anarquista que en feien certs cenacles llibertaris o alguns intel·lectuals espanyols, atemorits pels perills que veien en aquestes idees de cara a un esfondrament de l'ordre burgès. En aquest sentit, també el seu article “Nietzsche i lo que realment representa la seva filosofia”, publicat a *Catalònia* el 25 d'abril de 1898, està encarat a sostenir la filiació estrictament aristocràtica del pensament nietzschia i a rebatre durament les tesis de Sanz Escartín, que, horroritzat, equiparava les teories nietzschianes a l'anarquisme individualista. Els arguments de la lectura aristocràtica de Gener es basen primerament en la confusió entre el superhome i la *blonde bestie* –moments diferents en el pensament nietzschia- en funció de la qual interpreta l'aristocratisme de Nietzsche simplement com una dominació racial, ària:

Precisament en Nietzsche funda les seves teories en que la raça indogermànica, indoeuropea o ariana, essent superior de molt a totes les altres, és la que de dret ha de

3 P. Ilie, “Nietzsche in Spain: 1890-1910”, *PMLA*, Vol. 79, No. 1, març 1964, p. 95

dominar-les a totes; i en aquesta, els genis, els homes superiors per la llur intel·ligència, han d'ésser-ne els arbitres en absolut i en profit propi.⁴

Val a dir que, en el context del modernisme català, Gener no és l'únic a fer aquest tipus d'assimilacions simplificadores. En aquest mateix sentit, en un article a la revista *Joventut*, Geroni Zanné situa el comte Gobineau com el precursor directe de les idees de Nietzsche, entenent-les per tant com una mera justificació de la supremacia de les *races àries* nòrdiques i criticant “aquesta mena de fatalitat que en Gobineau i en Nietzsche volen estendre sobre les races anomenades injustament inferiors, a causa d'un aplanament secular que les ha tingudes allunyades de les transformacions dels pobles més progressius.”⁵ També el crític E. de Baradat, que feu descaradament de la interpretació que fa Gener de les idees nietzschianes en clau de supremacia racial ària, cau en aquest parany, afirmant que el filòsof alemany “Gràcies a en Pompeyus Gener s'ha popularitzat entre el món intel·lectual de la nostra terra. Quan aquest el conegui, es farà que transcendeixi al poble i llavors, potser ses doctrines trauran de l'organisme de la nacionalitat catalana el virus del semitisme i tornarà a renéixer la sana, potent i lliure personalitat ària dels primers pobladors de Catalunya.”⁶

El segon gran pilar a partir del qual Gener basteix la seva interpretació aristocràtica del vitalisme és l'assimilació entre el superhome nietzschian i el geni o home de capacitats superiors: aquesta assimilació conté, si més no potencialment, la llavor de la legitimació d'una dictadura dels *forts* o dels *millors*. Efectivament, Gener equipara el superhome, en tant que creador de nous valors i en tant que superior en capacitats a l'home comú, a un nou legislador, al governant que necessàriament ha de guiar la humanitat cap a un camí de superació.

El govern deu ésser no solament ordenador, sinó també creador. La societat han de dirigir-la els homes generals, els genis, els superhomes. Voleu dir-me si en això hi ha res d'anarquisme?⁷

És evident que les idees de Nietzsche poc tenien a veure amb les de l'anarquisme, sobretot si entenem per tals les de Mijail Bakunin o Piotr Kropotkin. Tanmateix, en la

4 P. Gener, “Nietzsche i lo que realment representa la seva filosofia”, *Catalònia*, Barcelona, 25 d'abril de 1898, p. 80.

5 G. Zanné, “Un precursor de Nietzsche”, *Joventut*, Barcelona, 5 d'octubre de 1905, p. 635

6 E. de Baradat, “Els filòsofs moderns: respecte d'en Frederic Nietzsche”, *Catalunya Artística*, Barcelona, 17 de juliol de 1902, p. 467

7 P. Gener, “Nietzsche i lo que realment representa la seva filosofia”, op. cit., p. 81.

interpretació aristocratitzant de Gener hi ha certs abusos que cal tenir en compte, sobretot pel que fa a l'assimilació de les idees nietzschianes amb altres referents teòrics. Aquesta confusió és comprensible si tenim en compte la tendència del modernisme català a absorbir una gran varietat de referents teòrics, sovint contradictoris. L'individualisme aristocratitzant típic del modernisme bevia no només del vitalisme finisecular, sinó, sobretot, de les concepcions heroiques de Carlyle, Ruskin o Emerson. Aquests referents oferien una sèrie d'arguments de potència contra l'horitzontalitat de la societat de masses. El propi E. de Baradat, sempre basant-se en la interpretació generiana de les idees nietzschianes, reivindica clarament aquesta filiació: “*en Rodolf Emerson, torna á assentar el principi de que la Humanitat està representada en el Temps, tan sols per sos grans homes, y seguidament Carlyle, sosté la mateixa teoria i els hi dona el qualificatiu d'Herois. I Nietzsche ve i condensant el parer d'un i altre, proclama el superHome, assentant, implícitament el principi majestuós, de que una multitud no es res al costat dels Genis.*”⁸ Segons Gener, és indubtable que la filiació del superhome nietzschianà es pot resseguir en les concepcions romàntiques del geni, expressades de forma especial en Carlyle i Emerson, però també en les teories individualistes de Max Stirner i en les obres de Henrik Ibsen, malgrat les diferències més que remarcables entre uns i altres.

Él hace dimanar la Ley, como Calyle y Emerson, de la concepción del Genio, que por su fuerza propia penetra el Mundo y da las lineaciones de la futura organización adecuada. Como Ibsen, coloca la razón en cortas minorías, y aun a estas las halla demasiado humanas, es decir, demasiado en comunicación con las bajas y los prejuicios del común de los mortales.⁹

La distància que, per tant, separa el geni de la resta dels mortals és gairebé abismal, insuperable. Tanmateix, a diferència de Nietzsche, que no implica el seu superhome en cap mena de compromís amb la societat sinó que l'en segrega transcendent-la, Gener situa el geni creador com l'element que ha de dirigir-la, que ha d'encapçalar la resta dels homes per mostrar-los el camí cap a l'alliberament col·lectiu. La dictadura seria el lloc en què desembocaria la superioritat natural del superhome plasmada en l'obra de Nietzsche, sempre segons la lectura que en fa Pompeu Gener i en nom, això sí, del progrés i el bé comú.

⁸ E. de Baradat, “Els filòsofs moderns: respecte d'en Frederic Nietzsche”, op. cit., p. 467

⁹ P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 282-3

Nietzsche no es ni un demagogo ni un anarquista. Cabalmente es apologista del derecho de conquista y de la dictadura, ejercido por los mejores por amor al progreso y mejoramiento de la raza humana.¹⁰

Pel que fa a la càrrega de superació dels valors imperants que conté el concepte del superhome, Gener no l'ignora, però la redirecciona en un sentit de superació progressiva de l'espècie. Tot i que la diferència entre els grans homes i el superhome és un dels cavalls de batalla de la filosofia de Nietzsche –i un dels seus moments que més es presta a confusió i a lectures esbiaixades-, Gener sembla no entendre-la en un sentit absolut sinó relatiu. Així, reconeix que per Nietzsche,

Los grandes Hombre, pasados y presentes, los ve demasiado humanos, y prevé estados confusos de grandeza futura muy superior, en que desde ellos se verá que el Hombre y el animal eran aún demasiado análogos.”¹¹

Tanmateix, en la seva reinterpretació Gener sosté que l'home superior i el superhome només es distingeixen en què el segon és l'imperatiu del primer, una mena d'ideal al qual ha de tendir de forma necessària per conduir l'espècie humana cap a la seva superació. El que veu d'extremament positiu en la filosofia de Nietzsche és la seva crítica a la moral cristiana i la seva exaltació del jo a través del superhome, sense copsar però les implicacions de la voluntat de poder i de la naturalesa creadora i afirmativa del superhome perquè els situa en un pla humà i no de transcendència de valors. Els valors afirmats a través del seu superhome condueixen només a una millora, a una superació col·lectiva, en confluència amb una ideologia del progrés indefinit que, cal tenir-ho en compte, Nietzsche considerava com una mistificació més que calia enderrocar.

Él ha proclamado los nuevos valores, la fuerza, las energías vitales, la voluntad de sobrepujarse a sí mismo, la lucha heroica para progresar indefinidamente, la vanidad de la Moral absoluta impuesta por las religiones todas y las metafísicas que de ellas se derivan.¹²

Pompeu Gener, doncs, entén el superhome nietzschianà com un imperatiu vinculat a la llei inexorable del progrés i l'evolució on, cal recordar-ho, és la diferenciació i, per tant, l'expressió de les diferències entre individus el que actua com a motor. Gener tradueix

10 Ibid, p. 285

11 Ibid, p. 297.

12 Ibid, p. 320

doncs en termes entre nietzschians i evolucionistes l'oposició entre les potencialitats de l'individu lliure i la societat que les coarctava. Són les institucions socials i polítiques les que coarctaven l'expansió d'aquestes energies superhumanes i les que, en darrer terme, aturen una evolució natural vers un tipus superhumà, expressada fins i tot, en termes biològics, com la formació d'una nova espècie diferent a l'*homo sapiens*. Associant la superació de l'home assenyalada pel superhome amb el transformisme darwinista, Pompeu Gener interpreta el pensament de Nietzsche a partir d'una lectura social darwinista totalment esbiaixada. Tanmateix, quan la qüestió d'aquesta superació es posa sobre el necessari dolor, sobre els sacrificis que ha de comportar el part d'aquest nou home, Gener se n'aparta horroritzat, refugiant-se en el seu hedonisme humanista.

Y siguiendo las leyes del transformismo darwinista, proclama que la especie humana no puede faltar a la ley de las demás especies y que por tanto ha de producir otra especie superior. Y con la misma crueldad que los espíritus teológicos le señala al Hombre el deber imperativo de tender al Superhombre, sacrificándolo todo a ello, arrojando el dolor, sin tener el derecho de ir acompañado del placer en tal viaje.¹³

Aquesta interpretació en clau socialdarwinista del superhome nietzschian comporta evidentment els seus riscos teòrics i pràctics, sobretot tenint en compte el fet que l'evolució, en funció de les premisses de que parteix Gener, és inevitable. Aquesta necessitat provoca, en darrer terme, una cruïlla entre progrés i mort o, traduïda en altres termes, entre progrés i degeneració.

Una de dos: la humanidad produce el superhombre, una raza superior, altruista, de filósofos artistas dominadores, o va a retrogradar y a desaparecer de la Tierra. Todo en la naturaleza ha convergido a la producción de su superior (no de su tirano). Cada especie ha parado en otra mejor, o se ha anulado.¹⁴

És clar que aquesta visió de la realitat comporta potencialment la utilització d'un elitisme en clau messiànica. Si la realitat era que hi havia una sèrie de condicionants polítics i socials que menaven la humanitat cap a una degeneració i, a l'extrem, a la mort, era necessària una intervenció quirúrgica a fi i efecte d'invertir aquests condicionants i possibilitar un suposat desenvolupament de la humanitat en funció de les lleis veritables del progrés i de l'evolució de l'espècie. El camí era obert doncs per a una dictadura científica. Aquest determinisme provenia ja de la època més positivista de

13 P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 295-6

14 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 352

Gener. Amb l'absorció de les darreres corrents de pensament vitalista, Gener supera els models més reduccionistes i deterministes que analitzaven les relacions humanes en clau biològica, en favor d'una exposició de la qüestió basada en l'exaltació de la voluntat del subjecte. Tanmateix, els models biològics, l'evolucionisme i la determinació del medi -que marquen de forma especial la lectura que feia Gener de les qüestions socials, culturals i polítiques- no són desestimades del tot, sinó que s'intenten conjugar amb un vitalisme que ell mateix bateja com a *hiperpositivista*.

En aquest context, el determinisme mediambiental après d'Hippolyte Taine, que tant havia marcat els seus estudis i les seves crítiques durant la dècada dels 80 i els primers 90, segueix constituint la base metodològica que Gener assumeix clarament, per molt que l'intenti inserir en les noves formulacions teòriques vitalistes. Aquesta acceptació del medi com a condicionant del desenvolupament de l'individu té implicacions ambivalents. D'una banda, pot desembocar en un determinisme fatalista en funció del qual els individus neixen condicionats per l'ambient sociocultural; de l'altra, ofereix un cert possibilisme davant dels models teòrics darwinistes, en tant que permet introduir conceptualment la transformació del medi com a factor de millora de l'espècie en conjunt, desestimant per tant les potencials derives cap a l'eugenèsia que contenia el concepte de degeneració, omnipresent cap a les darreries del segle XIX. En tot cas però, és evident que el factor de la determinació del medi allunya encara més Gener de les tesis de Nietzsche, que rebutjava de ple qualsevol determinació en el desenvolupament del geni de l'individu.

Tanmateix cal matisar que el determinisme de Gener té un caràcter flexible. El geni sorgeix d'un context social, cultural, racial, però a la vegada el transforma a través de les seves capacitats creatives superiors. La creació i la transformació d'allò que l'envolta són els principals trets de virtuositat del seu geni o superhome. Per tant, lluny del model nietzschian d'autorealització superhumana, d'imposició malgrat el medi, aposta per una sintonia entre el geni i el medi del qual sorgeix. Segons Consuelo Triviño, "*Gener vislumbra el sentido estético de la voluntad de poder cuando afirma que sólo pueden mandar aquellos que son capaces de crear. En cierto modo, el artista compite con dios en su labor creadora, pues es capaz, mediante la ficción, de dar vida a las criaturas de su imaginación, pero también se deja afectar por las fuerzas exteriores. No se trata de un ser determinado por las condiciones medio ambientales o raciales,*

sino de un ser sensible que se deja afectar y a la vez ejerce su poder sobre esas fuerzas.”¹⁵

Gonzalo Sobejano va molt més lluny i atribueix la noció de superhome generiana a una mala comprensió des de l'arrel de les teories nietzschianes, atribuïble a la seva formació científica i al seu bagatge positivista que encara cuejava amb força, malgrat els intents d'assumir noves formes teòriques i literàries. Fent referència a *Amigos y Maestros*, que conté un capítol dedicat a les darreres teories vitalistes, Sobejano sosté el següent: “*Según se puede notar, el publicista catalán profesa, en 1897, un eclecticismo de sello positivista dentro del cual cumple Nietzsche papel de intruso semidesconocido, tardío y recibido con abuso de confianza. Es Gener un progresista para quien sus ‘maestros’ franceses valen por tesoreros de la verdad. Solicito él con sus insignes amigos, dispónese a derramar entre los españoles el oro de esa verdad. Pero ¿en qué consiste ésta? Reducida a sus términos imprescindibles: Por evolución, la humanidad tiende hacia una humanidad superior futura, que habrá de triunfar gracias a la arquitectura social y moral que sepan infundir a aquélla sus ejemplares más perfectos, o sea, los artistas, sabios y filósofos que incrementen la vida, haciéndola libre, activa, creativa, placentera y bella. A estos ejemplares perfectos les llama Gener Hombres Superiores, Genios, Santos, Superhombres, indistintamente. A ellos incumbe el cuidado, la redención, digámoslo así, de los otros seres humanos. Hay en todo esto efusión humanitaria (filantropía), fe en la vida como placer de la energía en su continuo aumento (dinamismo de la materia) y esperanza en el selectivo progreso de la especie humana (evolucionismo spenceriano). (...) Viendo al superhombre nietzscheano desligado de su reconocimiento radical (el eterno retorno de lo mismo), nada tan fácil para él, ni tan erróneo, como equipararlo al gran hombre, genio, héroe o santo.*”¹⁶

A banda de la lectura positivista i de la mala interpretació de Friedrich Nietzsche, per entendre el concepte de superhome transmès per Gener també cal tenir en compte les precaucions morals de les quals parteix. El publicista català no està disposat a seguir Nietzsche pel que fa a la transvaloració. Efectivament, tot i la seva crítica frontal al cristianisme com a religió de negació i resignació, és incapaç de deixar de banda totalment els valors morals cristians de la civilització occidental. Es podria dir, pel que fa a la moralitat, que es queda en una crítica a la superfície, en un rebuig als aspectes del cristianisme que més clamorosament atempten contra el seu panteista culte a la vida i al

15 C. Triviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 95.

16 G. Sobejano, *Nietzsche en España (1890-1970)*, op. cit., p. 161.

moviment continu que aquesta engendrava. Si Nietzsche critica el concepte de bé i mal i hi veu una creació de la moralitat dels dèbils que inverteix els valors en favor seu, Gener accepta aquesta moral. El bé i el mal existeixen i el seu superhome ha d'actuar dins d'aquests límits morals indiscutibles. *“Pese a que Gener se entusiasmaba con la idea del superhombre de Nietzsche, su interpretación era diferente. El ser humano, a su juicio, se perfeccionaba mediante el ejercicio del bien, de la libertad; del disfrute de la vida y la implantación de la justicia. El superhombre de Nietzsche está, sin embargo, por encima del bien y del mal cristianos, se aísla para cultivar el espíritu, lejos del ‘rebaño’, formado por los que creen en los principios de igualdad. Desde su punto de vista, el hombre jamás llegará a superarse ejerciendo la crueldad o manteniéndose insensible ante el dolor ajeno o propio.”*¹⁷

Gener tampoc està disposat a seguir Nietzsche ni pel que fa al sentit tràgic del seu pensament ni pel que fa a la duresa dels camins que proposa. És a partir de la importància que pren l'hedonisme (com a ètica del plaer i el gaudi de la vida) i el concepte d'amor (com a íntim sentiment de connexió amb els altres, però també amb l'univers) en el seu pensament que podem entendre la renúncia frontal a la crueltat, a la duresa, a la freda indiferència moral implícites en les teories nietzschianes. Tot i que parteix clarament d'unes premisses similars en el seu anàlisi de la decadència occidental –això és, la imposició de la moral ascètica judeocristiana-, Gener difereix clarament de Nietzsche pel que fa als mitjans de superació d'aquest estat de decadència. Així, el camí de superació no el troba en la duresa solitària del superhome, sinó en l'extensió de la vida a través de l'exercici del bé i l'altruisme. Si el superhome de Nietzsche condemna la humanitat a esdevenir un mitjà, un pont a través del qual s'havia d'arribar al superhome, l'home segueix sent per a Gener un fi en sí mateix, un fi –això sí– que calia perfeccionar. Segons Carlos Sobejano, la diferència entre les dues concepcions és més que evident i condueix a confondre –en les teories de Gener- l'home de capacitats superiors amb el superhome nietzschia. La millora progressiva substitueix doncs a la transvaloració i a l'afirmació tràgica de l'existència. *“Gener cree en la vida como aumento de placer y de fuerza y en la deificación de la humanidad por medio del ejercicio del Bien, la Justicia y el Amor, confundiendo al hombre superior con el superhombre y viendo en éste el perfeccionamiento progresivo del hombre por tendencia natural, no por sacrificada superación.”*¹⁸

17 C. Triviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 101.

18 C. Sobejano, *Nietzsche en España (1890-1970)*, op. cit., p. 157-8.

En definitiva, és el principi de l'amor el que allunya Gener dels camins que havia traçat Nietzsche i el que permet conciliar l'exaltació de la vida típica del seu vitalisme amb una certa conservació del que veia de positiu en el cristianisme, que era aquell exercici d'amor en estat pur que atribuïa a la branca hel·lènica del cristianisme primitiu. Aquesta ètica de l'amor i del culte a la humanitat li permetia també no acabar de trencar amb la confiança en el progrés i en el millorament de la humanitat, que seguien sent els principals eixos sobre els quals s'aixecava el seu pensament. Per Gener, calia tendir al plaer, al benestar propi i aliè. La finalitat mateixa de la vida no l'entén fora d'aquest plaer, projectat a l'exterior a través de l'amor universal i la filantropia. El que el separava de Nietzsche s'expressava, en termes morals, a través de la reivindicació de l'amor i del rebuig a qualsevol duresa, a qualsevol crueltat, a qualsevol imperatiu. No és estrany doncs que en certs casos Pompeu Gener equipari pràcticament la tendra figura de Francesc d'Assís a la del superhome tal com ell l'entenia.

En resumen, a las teorías de Nietzsche fáltales tan sólo una cosa, esencialmente humana y greco-latina, que él no supo formular en las costas de nuestro Mediterráneo, por más que viniera todos los inviernos a respirar sus tibias brisas; y esta cosa es el Amor, la ley universal del Amor, la más universal de las leyes, que es gravitación en los espacios siderales, gravedad en los planetas, afinidad en las moléculas, atracción en los animales, amistad, cariño, estimación, pasión, en la Humana especie; ley origen de la Vida, y que ha hecho del Cristianismo y del Budhismo las más universales de todas las religiones, aun imponiendo estrechas disciplinas y cosmogonías atrasadas, y dirigiendo sus especulaciones al no ser, o a una vida de ultratumba. (...) Si Nietzsche hubiese tenido el corazón de San Francisco hubiera sido el más gran profeta que han visto los siglos.¹⁹

Així doncs, malgrat que és cert que Gener dibuixa un cert horitzó de transcendència superhumana –traduïda a més a un cert llenguatge socialdarwinista- aquest camí no s'aparta mai del principi del plaer i de l'ètica de l'amor i l'exercici del bé. L'imperatiu i la transcendència violenta dels valors no tenia lloc en el regeneracionisme vitalista de Gener, sempre progressiu i altruista. L'ètica heroica quedava doncs encotillada en aquests límits morals indefugibles. Així ho remarca també Paul Ilie: “*Although Gener believed that man would ‘differentiate’ into sub- and superman- as did the primitive anthropoid into ape and man-he did not submit the process to a moral imperative (...) but to the pleasure principle. Gener misunderstood Zarathustra's order to be cruel and interpreted it ethically,*

19 P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 322-3

calling cruelty degenerate and bestial (...). Gener's strong man is benevolent and loving, rejoicing in life, and a superior being alien to the blond beast."²⁰

Pompeu Gener també és hostil al que ell veia d'imperatiu moral en la figura del superhome. Tot i que el superhome de Nietzsche poc tenia d'imperatiu abstracte, Gener no deixa de veure-hi una obligació categòrica fruit de l'idealisme alemany. L'individu, en canvi s'havia de realitzar segons Gener a través de l'exercici de la seva completa llibertat. En aquest sentit, utilitza el referent de l'*Únic* de Max Stirner per a concebre un superhome desproveït d'aquests imperatius i de tota abstracció, empès només en la seva realització pel lliure desenvolupament de les seves energies individuals.

Max Stirner rechaza los imperativos. No quiere que al individuo se le impongan abstracciones, ni ficciones, ni entidades colectivas.²¹

A través de l'*Únic*, Stirner porta el *Jo* de Fichte a l'extrem, negant tot universalisme, tota concepció abstracta que no pogués ser posseïda, apropiada per l'*Únic*. "*El fin de Stirner es la Vida, como el de Nietzsche; pero muy acertadamente distingue la Vida en abstracto y le añade su resultado distintivo sin lo cual la Vida no es la Vida*"²²: el plaer. En Stirner, a diferència de Nietzsche, no hi veu cap tipus d'imperatiu, més que el goig de viure en sí mateix, de realitzar el jo a través de les pròpies accions i no de la recerca del super-jo. Res més encertat en el *pathos* de superació humana que defensa Gener.

És aquesta recerca del super-jo -que encarnaria als seus ulls el principi del superhome de Nietzsche- el que constituïria la negació del gaudi de viure i el que Gener rebutja de les teories nietzschianes, tot i oposant-se a l'apologia de la crueltat i del sofriment que contenien. Tot i que reconeix l'existència de la crueltat en la naturalesa, Gener es nega a fer-ne un mitjà o un model (com estava fent cert darwinisme social), atribuint al progrés de l'home la negació i la superació d'aquesta crueltat. Aquest progrés era caracteritzat per l'altruisme, l'amor, l'exuberància i el gaudi de la vida. Tot el que s'aparta d'aquests valors, per Gener constitueix un símptoma de degeneració, d'atavisme, de retorn enrere en l'evolució progressiva de la humanitat.

La crueldad es propia de los degenerados, de los regresivos, del Hombre que se aproxima a la fiera. El Hombre fuerte es humano, benévolo, filántropo. No teme el sufrimiento pero no lo busca y menos lo impone. En la crueldad hay instinto de dañar,

20 P. Ilie, "Nietzsche in Spain: 1890-1910", op. cit., p. 87-8

21 P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 297.

22 Ibid, p. 299

placer de muerte, regocijo en ver disminuir la Vida de los demás, o bien la propia, si la crueldad se aplica para consigo mismo.²³

És des d'aquestes premisses teòriques que, a *Inducciones*, Pompeu Gener realitza un retrat patològic de Nietzsche, en consonància amb les teories fisiològiques de la degeneració i l'etnologia racial que circulaven aleshores arreu d'Europa. Segons aquest retrat, Nietzsche revelaria en la seva apologia de la crueltat un atavisme de la seva ascendència ètnica, sent un clar reflex de l'autoritarisme del mogol. Val la pena citar l'opinió de Gonzalo Sobejano respecte a aquesta crítica en clau racial que Gener fa de Nietzsche, que analitza a la llum de la seva mala comprensió de les teories nietzschianes. “*La apología de la crueldad y del ‘animal humano carnicero’ revelan al mogol, cuyo único derecho es la fuerza armada. Ocioso es decir que Pompeyo Gener, como harían también otros muchos lectores de Nietzsche, falsea el pensamiento de éste acerca de la tristemente célebre blonde Bestie. Nietzsche no entona la apología del animal de presa, al que reconoce que se puede temer. Lo que hace es contraponer el temor-admiración que el hombre, en cuanto bestia inocente, despierta, al asco que el hombre, en cuanto animal doméstico civilizado, suscita; asco que deriva precisamente de que este hombre sin instintos es incapaz de producir temor, pero también incapaz de producir admiración.*”²⁴

En tot cas, segons Gener, seria l'origen i l'atavisme asiàtic de Nietzsche el que condicionaria el to tirànic i cruel del seu superhome. És evident aquí que Gener abandona el medi com a factor condicionant en favor del determinisme racial i tipològic amb el que, paradoxalment, també jugava Nietzsche. En un passatge, confonent altre cop la *blonde bestie* amb el superhome, afirma el següent:

El Superhombre que Nietzsche juzga rubio no es más que amarillo. Por las venas de su Zarathustra corren gotas de la sangre de Atila.²⁵

Gener interpreta que en el pensament de Friedrich Nietzsche es desprenen dues grans tendències, atribuïbles en darrera instància a una tipologia caracterològica racial i dualista. D'una banda, l'instint vital, la tendència a l'expansió de la vida, l'esperit de moviment progressiu cap a un horitzó infinit, atribuïbles en essència al caràcter tipològic ari; de l'altra, un instint de dominació i crueltat, d'imposició absoluta,

23 Ibid, p. 317

24 G. Sobejano, *Nietzsche en España (1890-1970)*, op. cit., p. 44.

25 P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 292

atribuïble a les races asiàtiques. En aquest diagnòstic gairebé clínic és més que evident la pervivència del bagatge teòric amb que Gener acostumava a treballar ja des de principis dels 80, molt influït per l'historicisme dualista i racial del seu mestre Renan.

La tendencia vital y la tendencia enfermiza en Nietzsche, se compenentran. La expansión noble superhumana va acompanyada de la supervivencia de la represión teológica, y la disciplina militar le da forma.²⁶

La lectura generiana del superhome nietzschia, tot i que expressada en termes fortament vitalistes, conté unes peculiaritats que en fan un producte propi i no pas una mera transmissió d'idees del filòsof alemany: un superhome que actua dins d'una moralitat general, mogut per la idea d'amor i, sobretot, per un sentit altruista de beneficiar la humanitat en el seu progrés indefinit. Ben lluny del solitari superhome - creador i afirmador radical de la vida al marge i fins i tot contra l'espècie humana-, el seu geni està plenament imbricat en la societat, encara que se'n distingeixi per unes habilitats i unes capacitats superiors. Gener intenta conciliar el dilema, plantejat per les diverses corrents elitistes, de la divisió de la humanitat entre individus amb capacitats superiors –els herois, els genis-, i el poc heroic populatxo. Ho fa a través del rebuig del domini tirànic de la casta superior que semblava plantejar el concepte de superhome nietzschia, defensant en canvi el lideratge d'una minoria, privilegiada en el talent i les capacitats, però orgànicament connectada al poble.

No se olvide que si *l'Elite* es Razon, Pensamiento, Dirección, Portavoz, Espíritu, su pasta ha salido de la *Foule*. Él crea al Pueblo, pero el Pueblo es quien le da la energía a la cual él infunde inteligencia. Tal es la misión de los escogidos de la Naturaleza, que deben serlo de la Sociedad; y esto es lo que le da derechos superiores a los de los demás, porque estos derechos son para los otros...²⁷

Aquesta connexió orgànica s'expressa fins i tot en analogies biològiques, en clara sintonia amb les corrents materialistes i evolucionistes que Gener no havia desestimat del tot. L'elit científica, intel·lectual i artística –que al capdavall és el que hi ha darrere de la mistificació heroica i superhumana de Pompeu Gener– no només sorgeix de la societat; aquesta societat l'alimenta, funciona per ella, perquè ella en pugui exercir la funció directora donades les seves capacitats superiors. El superhome, el geni, no podia

²⁶ Ibid, p. 296

²⁷ Pròleg de la primera edició de *Der Antichrist* en castellà, traduït pel mateix Gener. *El Anticristo y la moral ascética*, Barcelona, 1903, p. 33. Citat a: P. Ilie, "Nietzsche in Spain: 1890-1910", op. cit., p. 88.

oposar-se doncs a un poble, a un *milieu*, que l'alimentava sense incórrer pràcticament en un suïcidi. Així expressa aquest vitalisme a l'estudi "Federico Nietzsche y sus tendencias":

*L'Elite brota de la Foule, como la planta sale de la tierra. La primera se diferencia de la segunda, la señoera, le infunde su espíritu, la formula en pensamientos y traduce en direcciones sus presentimientos casi inconscientes, indeterminados, confusos; en una palabra, de la pasta de su energía crea su alma. L'Élite es al Pueblo lo que es el cerebro al cuerpo humano.*²⁸

Sembla força clar doncs que les idees vitalistes del pensador alemany, més que encaminar-lo cap a una via axiològica similar -enderrocament dels valors i superació de la humanitat per mediocre- donen nova munició a Gener per tal de reforçar el prototipus positivista de geni, un home de capacitats superiors plenament implicat en la millora de la humanitat. Tal com afirma Paul Ilie, "*Such views tried to protect the sociological ideals held by those who, although not morally indignant at the sacrifice of the many for the few, were committed to premises and programs drawn up for the benefit of the masses.*"²⁹ Gener utilitza doncs els arguments de Nietzsche en un sentit ben divers al del filòsof de Röcken, humanitzant –amb totes les conseqüències- remarcablement les seves teories i el seu superhome, conciliant d'aquesta manera la força del seu pensament vitalista amb la tradició moral i amb la continuïtat social i cultural que pretenia defensar. Un superhome de carn i ossos, amb les seves referències en el camp de l'elit científica, intel·lectual i artística europea; un superhome equiparat al geni que tingués com a objectiu el progrés de la humanitat recolzat en l'avenç imparabile de la ciència; un superhome, doncs, positivista. "*Moderates like Gener were looking for a sensible reconciliation with tradition. He spoke out for the hero born of the people who must do everything for them, even though Nietzsche believed that the hero was isolated from the people, who existed for him.*"³⁰

Malgrat que les diferències són evidents, Gener involucra el superhome en un discurs progressista renovat, substituïda la fe cientista d'un cert positivisme per un marc teòric de progrés il·limitat basat en el moviment perpetu i ascendent que se suposava que era implícit a la vida. De la mateixa manera que el superhome, o el geni, estava connectat -expressant-les de forma especial- amb aquestes forces de la vida, també ho estava amb

28 P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 289.

29 P. Ilie, "Nietzsche in Spain: 1890-1910", op. cit., p. 88.

30 Ibid, p. 90

la resta de la humanitat, per molt que excel·lís en qualitats per sobre de la mitjana i la mediocritat. El superhome no podia doncs anar en contra de la vida, en contra del tot que constitueix la humanitat, ans només podia treballar pel seu millorament, per la seva superació progressiva. El superhome generià és creador, modela a partir d'una matèria prima existent, però no ho fa per una joia i un plaer infantil derivats de la voluntat de poder, sinó per una obligació moral envers la comunitat que el sustenta: una obligació moral de contribuir al seu progrés, partint de les idees i de l'estadi de civilització existent. Res, doncs, de filosofar a cops de martell:

Todo super hombre es un centro absorbente, o mejor, un foco que expresa y concreta las aspiraciones, los sentimientos, las ideas y las tendencias de una época, y a su vez es también fuente de influencia para los que han de venir, por lo nuevo que formula o sugiere en las teorías que emite, por lo que de original tiene. Por los genios vive la Tierra y no solo vive sino que se renueva continuamente.³¹

Segons Gonzalo Sobejano, especialment crític amb el biaix amb que Gener llegeix i projecta les idees nietzschianes, aquesta noció del superhome poc té en comú doncs amb l'enunciat per Zaratustra, mantenint en canvi una evident continuïtat amb la noció positivista de geni, expressada sobretot a través de Renan. La seva interpretació mantindria una continuïtat inequívoca amb la cosmovisió positivista, però també evitaria una ruptura completa amb la moral imperant i amb les inèrcies socials i polítiques de l'època. Si Gener llegeix Nietzsche en clau aristocràtica i no pas individualista, prefereix no endinsar-se en les conseqüències que podria comportar aquest aristocratism radical, quedant-se en canvi amb un model en què l'elit ha de practicar una filantropia bonhomiosa. *“Fácil es comprender que, con estas correcciones, Gener deshace el ideal del Superhombre, convirtiéndolo en otro ideal: el del hombre fuerte que sea ‘humano, benévolo, filántropo’. El discípulo de Renan no acierta a librarse de la blanda utopía de su ‘Prospero’; el positivista galómano necesita entronizar el placer y la filantropía en el trono vacante de Dios. Su aristía, frente a la aristocracia nietzscheana, es sensata, pero presupone una conformidad fundamental con las circunstancias europeas de su momento, a las cuales no se opone con radicalismo subversivo, antes bien deseando perfeccionar la dirección que en ellas ve apuntar.”*³²

31 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 332

32 G. Sobejano, *Nietzsche en España (1890-1970)*, op. cit., p. 45

En aquest sentit, a l'article publicat a *Catalònia* el 25 d'abril de 1898, "Nietzsche i lo que realment representa la seva filosofia", Gener esbossa la seva lectura aristocràtica de les idees nietzschianes –rebatent per tant les interpretacions que veien en el filòsof alemany un profeta de l'anarquia-, però també se'n distancia propugnant una jerarquia benèvola basada en el predomini de l'home de capacitats superiors, del geni. Segons Gener, hi ha una diferència fonamental entre l'aristocràcia predicada per Nietzsche –llegida simplement com el domini d'una raça d'homes superiors sobre les races inferiors, obligades a ser esclaves a través de l'*amor fati*– i l'elitisme que sostenien ell i altres intel·lectuals de referència. El que Gener anomena *aristia* o *aristarquia*, es basaria en aquesta visió bonhomiosa i moralitzant de la jerarquia, en el domini dels millors en benefici de tots.

Si furguem una mica en els referents teòrics que aquesta noció de geni conté, no és difícil entreveure-hi també una clara referència a la noció de caire romàntic del geni o de l'heroi, formulada explícitament sobretot per Thomas Carlyle (1795-1881) amb els seus *heroes*, però també en les obres de Ralf Waldo Emerson (1803-1882) amb els seus *homes representatius* o de John Ruskin (1819-1900) i els seus *capitans del treball*. Són nombroses les referències de Pompeu Gener a Thomas Carlyle, un autor que, sorprenentment, al marge del seu elitisme aristocratitzant, defensa el contingut heroic de la moralitat cristiana. Val a dir que aquests autors aristocratitzants i moralistes, al marge de Nietzsche, eren una referència cabdal pel modernisme català durant la dècada dels 90 i els primers anys del segle XX. Aquests autors, a diferència de Nietzsche, sostenen la teòrica implicació desinteressada dels millors en el govern del poble: pel seu propi bé, és clar... Partint d'aquest axioma, la democràcia igualadora no tenia sentit per Gener: la única forma de govern realment vàlida era la del poble, pel poble, però exercida pels millors del poble. Aquest elitisme benintencionat i políticament correcte li permetia expressar les seves idees vitalistes sense haver de caure en la duresa del superhome nietzschian. El geni no s'havia de situar al marge ni oprimir brutalment la societat, sinó transformar-la i encaminar-la cap al seu millorament.

Nosotros oponemos en lo sociológico y político nuestra teoría, más natural y más justa, a la de Nietzsche, y más de acuerdo con la de Carlyle, de Emerson y de Ruskin. El Héroe, el Hombre sobrehumano es el que ha de ir al frente de los demás. Se le ha de reconocer el ser *primum inter omnes*, pero para guiar a los otros, para conducirlos. Vale por muchos, pero a estos muchos no tiene derecho ni a oprimirlos ni a destruirlos, en cuanto no le destruyan o no se le opongan en su superior evolución, pues tienen también

cada uno su derecho proporcional a su organización y a su funcionamiento, es decir, a la intensidad y extensión de su Vida.³³

Són nombrosos els articles que publica Gener durant el període de la revista *Juventut* (1900-1906) que fan referència explícita a aquests autors, especialment a Thomas Carlyle, en els quals hi veu un bon referent teòric per tal de poder apropar al poble aquesta noció elitista d'un home de capacitats superiors suggerida pel superhome nietzschia, tot reconvertir-lo en un subjecte actiu de transformació de la societat, deixant de banda la superació de l'home i dels valors i posant l'èmfasi en la implicació i les millores graduals. Així expressava en el seu article a *Catalònia* dedicat a Nietzsche aquesta peculiar síntesi:

Carlyle, Emerson, Ruskin, Feuerbach, etc., etc., tendeixen a l'exaltació i a la producció del *Superhome*, el proclamen com el primer *Primum inter omnes*, com se deia abans, considerant-lo com el que forma les noves organitzacions, fins de la consciència; però estableixen (com ho demostra la Ciència) que així com fins la planta que dóna més riques flors i més substanciosos fruits surt de la Terra mare, l'Heroi, el Geni superior, surt del Poble, i tot lo que fa deu fer-ho per al Poble. No neix isolat, com creu en Nietzsche: porta un estat major, té hereus que el precedeixen, profetes que l'anuncien, veus que evoquen el seu naixement, soldats que el segueixen, deixebles que el continuen.³⁴

En un comentari sobre *Sartus Resartus*, publicada a *Juventut*, Gener exposa el pensament de Carlyle des d'un punt de vista fins i tot metafísic. El *Sartor Resartus* és Déu, el ser, el noumen de Kant, l'incognoscible de Spencer. Carlyle –i Gener– creu en una entitat metafísica que governa els desiguis de l'univers i del qual els genis en serien l'expressió i els executors de carn i ossos. El geni ha d'ésser nòmada, solitari, cercar més enllà de l'aparença l'afirmació de l'etern. Però aquesta solitud no ha de portar-lo a un aïllament eremita, sinó al lideratge, a oferir la seva inspiració a la societat. És l'acció el que mou l'home. L'home de geni, l'heroi, és la suprema energia feta carn, l'escollit de la Gràcia. L'heroi, en termes menys religiosos, és l'arquitecte de la societat futura. Els seus nous mitjans: els periòdics, les revistes, la literatura.

33 P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 310.

34 P. Gener, "Nietzsche i lo que realment representa la seva filosofia", *Catalònia*, Barcelona, 25 d'abril de 1898, p. 82

L'únic que hem de respectar es el treballador, el de pa material, y el de pa espiritual.³⁵

L'ètica de la diferència contra l'igualitarisme

Aquest elitisme, per benèvol que sigui, desemboca clarament en un qüestionament de les tendències massificadores de la democràcia burgesa, però també de les ideologies igualitàries i revolucionàries. Si era el geni el que havia d'exercir de cervell i el poble l'havia de sostenir fisiològicament, no hi havia lloc per a cap tipus d'anivellament o organització horitzontal de la societat. Més que una crítica en bloc al moviment obrer i a les ideologies revolucionàries, Pompeu Gener parteix d'una crítica a la ideologia i als valors de la Il·lustració per mistificadors de la realitat. La concepció igualitària de l'home seria fruit del segle de les llums i de la concepció mecànica de l'univers que contenia el deisme il·lustrat.

Los pensadores de principios del siglo solo conocieron un hombre promedio, un hombre de razón pura, que creyeron ser idéntico en todos los individuos de la especie, como si estos fueran seres de munición.³⁶

La crítica a l'igualitarisme que fa Gener es fonamenta, seguint la branca més elitista del positivisme, en l'ètica (i l'estètica) de la diferència. El concepte d'igualtat humana no era res més que una abstracció, un ideal absolut que no tenia correspondència amb una realitat marcada per les diferències fisiològiques, psicològiques i de capacitats, entre grups i entre individus. Gener atribueix al mestre Taine el fet d'haver qüestionat per primer cop el misticisme igualitari de Rousseau, que menava a una visió esbiaixada i fonamentalment falsa de la realitat. Així ho sosté a *Amigos y Maestros*:

En los momentos en que la democracia está a punto de triunfar, o ha triunfado, en todas las naciones latinas, Taine destruye el misticismo revolucionario en sus *Orígenes de la Francia contemporánea*, y demuestra la utopía de J.J. Rousseau, consistente en querer aplicar un sistema imaginado para el tipo de un Hombre superior, a todos los ciudadanos como si éstos fueran todos idénticamente iguales a ese hombre ideal.³⁷

Cal recordar que Pompeu Gener prové del federalisme i que s'havia implicat políticament sostenint les tendències democratitzadores del Sexenni (1868-1874).

35 P Gener, "Sartus Resartus per Thomas Carlyle", *Juventut*, Barcelona, 26 d'abril de 1900, p. 173

36 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 336

37 Ibid, p. 152.

Tanmateix, el desengany respecte el fracàs de l'experiència republicana, la hostilitat despertada per un sistema de la Restauració nominalment democràtic, així com les influències teòriques absorbides durant aquests anys, el porten a prendre partit, si més no teòricament, per un cert elitisme aristocratitzant que havia de corregir, més que no pas eliminar, les tendències massificadores de la democràcia burgesa. La reivindicació de Nietzsche, en aquest sentit, respon a aquesta voluntat aristocràtica i de crítica a la democràcia i Gener no és l'únic a posar de relleu aquesta interpretació. Joan Maragall ja havia ressaltat des de bon principi el potencial de crítica a la massificació i a la democràcia que contenien les teories nietzschianes. Al seu primer article sobre Nietzsche, aparegut a *L'Avenç* el 15 de juliol de 1893, Maragall destacava que “*Nietzsche aixeca bandera davant de l'idea determinista pessimista democràtica que avui està apoderada de tot; i afirmant la lliure voluntat humana, desencadena la Wille zur Macht (voluntat pel poder) com a gran força impulsora de la vida.*”³⁸

La igualtat teòrica era segons Gener poc més que una quimera, una abstracció mistificadora que conduïa a unes expectatives que quedaven necessàriament frustrades ja que, en no correspondre's la igualtat teòrica amb una igualtat real dels éssers humans, els principis igualitaris i la democràcia burgesa acabaven derivant en una simple justificació de la dominació dels més astuts.

La Democracia víctima del sofisma de la Igualdad humana, no realizó la Justicia cual creía. Mientras a unos daba demasiado a otros no dio lo suficiente. Hoy se ha visto que lo justo era reconocer los derechos según la organización del ser. El derecho es la energía. Derecho y evolución vital son correlativos. Más derecho se tiene, cuanto más vida se tiene y se irradia. Así el sufragio universal con la igualdad del voto comparece hoy como una equivocación insigne, que entroniza nulidades.³⁹

Les tendències igualitàries, seguint una genealogia de llarg recorregut, es podien trobar des de l'origen del cristianisme. La igualtat davant la llei i la raó absoluta eren la darrera traducció del concepte cristià d'igualtat de les ànimes davant de Déu, tant per Gener com per Nietzsche. L'estat liberal pretenia organitzar la societat en base a un principi mistificador, el de la igualtat fonamental de tots els homes, de la mateixa manera que l'Església catòlica havia predicat durant dinou segles una cosmovisió igualitarista falsa que no es corresponia amb una realitat marcada per les diferències: en

38 Panphilos (J. Maragall), “Nietzsche”, *L'Avenç*, Barcelona, 15-31 de juliol de 1893, p. 197.

39 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 212

ambdós casos, el resultat seria una preeminència de la mediocritat. De totes formes, cal llegir també la crítica als valors il·lustrats que reproduïx Gener com una crítica als valors absoluts com a tals: abstraccions buides que esdevenen imperatius, dictadors invisibles que s'oposen al lliure desenvolupament de les energies humanes i a l'exercici de la llibertat.

La mayor parte de las abstracciones promulgadas por la Revolución francesa, son sólo prolongaciones de la metafísica cristiana transformadas, supervivencias, atavismos sacerdotales, fantasmas del pasado que reaparecen bajo formas modernas al removerse y hundirse todo el edificio político-religioso de los pasados siglos.⁴⁰

En un cert sentit, doncs, en el pensament de Gener la llibertat s'oposa a la igualtat. Ara bé, cal matisar aquesta oposició, que opera en un pla merament conceptual, acotant el significat dels conceptes: Gener entén la llibertat no com una abstracció, sinó com la concreció real del desenvolupament de totes les potencialitats individuals sense cap tipus de trava; la igualtat, per la seva banda, l'entén com una tendència a la homogeneïtat, a l'anivellament forçat, a la mediocritat que expressava de forma evident la societat de masses. És en aquesta definició dels conceptes que entén Gener que llibertat i igualtat són incompatibles:

La Llibertat i la igualtat no poden veure's juntes. Mentre la una és diferenciació creixent, l'altra és homogeneïtat; mentre una tendeix a l'enaltiment de la raça per la producció del geni, l'altra tendeix a produir carn de canó, gent de res, homes adotzenats; per això veiem en el poder no més que nul·litats desvergonyides.⁴¹

Més encara, Gener rebutja la democràcia igualadora perquè sosté que aquesta anul·la precisament les capacitats que excel·leixen de la mitjana, perquè esborra el paper del geni. Els éssers humans serien fonamentalment diferents i la promesa d'igualtat no feia més que plantejar un obstacle al lliure desenvolupament de les energies i potencialitats dels diferents individus. L'igualitarisme, com el cristianisme, esdevenia així una moral de la renúncia, de la negació, ja que s'ofegava tota potencialitat individual en el mar de l'anivellament de tots els individus, en la creació d'un home de munició, de ramat. Per la seva banda, la igualtat de drets era, als seus ulls, una fal·làcia si es confrontava als principis de funcionament de la vida i a la seva ètica de la diferència. Calia una nova

40 P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 121-2

41 P. Gener, "Nietzsche i lo que realment representa la seva filosofia", *Catalònia*, Barcelona, 25 d'abril de 1898, p. 82.

formulació del dret, fonamentada en les lleis del moviment i el progrés. El dret s'havia de basar, tot seguint a Spencer, en el que incrementa la vida, en la diferenciació i el lliure desenvolupament de les energies contingudes en els individus i no pas en principis abstractes igualitaris. La igualtat davant la llei i el concepte de ciutadania no tenien doncs sentit en l'òptica i la moral vitalista de Gener, que només els podia equiparar a principis decadents i contraris a l'expansió sense traves de la vida, d'una vida moguda per la llei del moviment perpetu i el progrés indefinit, en funció d'aquesta lectura evolucionista de la realitat.

El único Derecho que existe realmente es el Derecho a la evolución o desarrollo de todas las energías vitales que el hombre en sí contiene, manifiestas o en germen, desde las que originan las simples funciones físicas a las que producen la vida genial y heroica; este es el solo fundamental, imprescriptible, supremo, inalienable, y fuera de él no hay Derecho. El Derecho moderno ha venido determinado por las ideas de igualdad y de Libertad. La primera errónea en sí, la segunda verdadera en cuanto significa supresión de valla, o de traba a las energías vitales; pero es una idea contingente, o mejor, negativa de oposición que puede conducir a falsedades. Así se ha pretendido la legalidad perfecta de instituciones contrarias a la vida, en nombre de la libertad. Nuestra teoría del Derecho, al contrario, no da lugar a duda alguna. Tiene Derecho todo lo que es desarrollo de vida, tanto más cuanto más superior ésta sea. Y por lo tanto la idea de desarrollo implica no solo la de libertad, o de no oposición a la energía que se proyecta, sino la de adquisición de fuerza para mantenimiento y crecimiento de esta energía.⁴²

La llibertat no és doncs per Gener un dret inalienable que neix de la condició humana, sinó una absència de traves al desenvolupament de les energies contingudes en cada individu. Els forts havien de tenir la llibertat d'esdevenir forts; els febles, la llibertat de romandre febles si no eren capaços de sobreposar-se i esdevenir a la seva vegada forts. El dret havia d'inspirar-se en la potenciació de les qualitats naturals i prendre la forma d'un rang jeràrquic. Tanmateix, Gener matisa aquesta jerarquia basada en models biològics en un sentit humanista, evitant seguir el camí, doncs, de les concepcions socialdarwinistes més extremes que sostenien i justificaven el dret del més fort en un sentit impositiu, tirànic i anihilador.

42 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit. p. 346

La fuente del Derecho es la vida. El Derecho es la fuerza se ha dicho, pero hay que distinguir. El derecho es la fuerza, es decir la energía de vida; no la de destrucción del ser.⁴³

Nogensmenys, cal recordar que la noció de llibertat segons Gener, seguint els esquemes dualistes de Renan, té també un fort component racial. La llibertat era un tret caracterològic innat que associava de forma gairebé intrínseca a les *races àries*, europees. Si trets caracterològics negatius com la passivitat, la conducta de ramat i la creença en veritats absolutes són associades a les *races semites*, els seus contraris positius com l'acció, la llibertat i el relativisme ho són a les *races àries*. Aquesta manca de dogmatisme i aquesta necessitat de llibertat suposadament intrínseca a les *races àries* desembocaria en la tendència individualista que hom podia resseguir en els diferents països de l'occident capitalista, tendència creadora però també destructora, que menava tant a evolucions progressives com a violentes revolucions. Tota forma d'ordre social seria per aquest tipus caracterològic i racial merament contingent: l'estat, la nació, no tenen sentit sinó com a cristallitzacions puntuals, provisionals, d'agregats d'individus amb interessos comuns, no pas com a ens metafísics i eterns que tendeixen a cobrar vida per ells mateixos.

La libertad, el progreso, el libre pensamiento, que constituyen uno de los caracteres esenciales de la raza Aria, producen el individualismo, es decir, que cada Hombre tienda a ser una réplica constante, una rectificación permanente de todo lo que existe. El hombre más civilizado es inactual para crear el porvenir; e inventa, modifica, crea, hace revoluciones, rompe dogmas, y sólo concibe el estado o nación como un conjunto convergente y progresivo de individuos diferenciados.⁴⁴

A aquests trets que definirien un tipus racial europeu indòmit, rebel, amant de la llibertat, Gener hi oposa també els que en principi definirien a la *raça asiàtica*: l'obediència passiva, l'esperit servil, l'immobilisme, el dogmatisme del sistema de castes. Aquests trets serien equiparables, segons Gener, als promoguts per la mateixa democràcia igualitària. L'igualitarisme, fill de la Il·lustració, prosseguiria l'obra mistificadora i antivital del cristianisme, que tan bé encarnaria els valors de submissió asiàtica davant dels absoluts i el dogmatisme. La llibertat individual queda sacrificada a

43 Ibid, p. 347

44 P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 160.

un nou tirà, a una nova idea absoluta, tant és que sigui la de veritat, la de deure, la de bé, la de dret o la de llibertat.

La tendencia cristiana, producida principalmente por las tendencias teológicas asiáticas, ha dado por resultado, apoyada en los poderes y en la rutina de las mayorías (...), una tendencia antivital decadente, teológica, que, ayudada por la razón, ha subsistido y ha dado lugar a la Metafísica, creando entidades vacías, tiranos espirituales que nos vienen dominando hasta en la forma moderna del pensamiento que ya se cree emancipado.⁴⁵

L'igualitarisme, definit per una concepció estàtica, immobilista i dogmàtica, és doncs combatut també des d'un punt de vista racial i essencialista, com quelcom d'aliè a la suposada essència vital *ària*, definida pel canvi continu i la llibertat. D'aquesta manera, l'igualitarisme dels europeus no seria quelcom innat, propi de la *raça*, sinó un producte importat a través del cristianisme i actualitzat en el racionalisme il·lustrat. A llarg termini s'havia d'acabar posant de relleu l'artificialitat d'aquest principi en els europeus, imposant-se les seves tendències innates a la llibertat i a la jerarquia *natural*.

Destruida la idea de lo fijo, y la de la revolución, como su consecuencia en el progreso, la igualdad se ha venido abajo, resultando la más fatal de todas las utopías; y en cambio, la libertad, aunque mero concepto contingente de la acción, o de negación de contrariedad a la energía, ha venido a ser el principio más verdadero.⁴⁶

Malgrat la necessària preeminència dels forts, dels més aptes, res no indicava però que aquesta preeminència s'hagués de traduir en un domini, en una disminució de les potencialitats dels menys forts. Ans el contrari, en el model progressista de Gener, sempre hi ha oberta la possibilitat d'ascens en l'escala del geni a través de la potenciació de les qualitats i capacitats de cadascú. Tot i que el geni té molt d'innat, també cal un *milieu* adequat per a afavorir-ne el desenvolupament i això, en termes pràctics, es tradueix en un sistema social basat en l'educació i el benestar. És evident, en aquest sentit, que tot i la seva fraseologia racista, elitista i aristocratitzant, Gener no té res de reaccionari típic: la seva forma de veure la qüestió social emparentava molt bé amb les postures reformistes liberals i republicanes. El seu elitisme era fortament corregit pel seu ideal moral d'amor i altruisme, convertint doncs a la pràctica aquest individualisme aristocratitzant més en un ideal estètic i en un model ideològic d'exaltació de l'individu contraposat a la mediocritat burgesa que no pas en un model

45 Ibid, p. 121

46 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 238

real d'organització societària amb paràmetres socialdarwinistes. Així ho sosté també Consuelo Triviño, que veu en aquests trets ideològics i programàtics un comú denominador de l'etiqueta 'modernisme'. “*A pesar de su postura elitista, Gener no era insensible a los temas sociales. Su sentido de la vida lo empujaba hacia la solidaridad y el altruismo como formas de expresar el amor a los demás seres. Cuando criticaba a Nietzsche lo acusaba de falta de amor. Por eso exaltaba la figura de Francisco de Asis como expresión de la grandeza humana. Su sentido aristocrático de la vida tenía sin duda connotaciones clasistas, pero estaba más orientado hacia ideales estéticos, como le ocurría a Rubén Darío.*”⁴⁷

Aquesta contradicció entre un individualisme radical basat en esquemes elitistes –i fins i tot racials- i la defensa de la millora de les condicions socials que es pot trobar fàcilment en les obres de Gener és força típica de la intel·lectualitat positivista francesa en general, si tenim en compte els termes gradualistes en els que s'expressa el seu reformisme. “*La evolución moral del individuo y de la sociedad para Littré, como para Taine, consistía en el predominio de los sentimientos altruistas sobre los egoístas y de los juicios generales, universales, desinteresados, sobre los particulares, individuales e interesados. Estos principios, como se ve, entran en contradicción con el individualismo de los positivistas que se oponían al sufragio universal, en nombre del interés individual.*”⁴⁸ Gener concilia aquesta aparent contradicció en termes morals, a través de la magnanimitat i l'altruisme que se suposava que havien de definir els grans homes que encapçalarien la seva utopia aristocratitzant. La desconfiança envers els mecanismes democràtics, que no asseguraven als seus ulls el millor govern per al poble, el porten a sostenir un govern dels forts. A *Herejías*, aquest govern dels forts pren clarament l'aspecte d'una dictadura de tarannà il·lustrat, que s'oposa a les mistificacions de la democràcia burgesa:

El sufragio universal aplicado a la certidumbre es la mayor de las barbaridades, la muerte de todo progreso humano. Todo gran inventor o reformador para ir adelante ha tenido que marchar contra la corriente, cubierto con el sambenito de la heterodoxia.⁴⁹

Tanmateix, aquest govern dictatorial no s'ha d'entendre merament com una brutalitat exercida per a la perpetuació del poder, sinó com la guia dels millors en benefici de la totalitat. Al capdavall, el subjecte que encarnava aquest govern era l'intel·lectual,

47 C. Triviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 108.

48 Ibid, p. 133.

49 P. Gener, “Herejías”, *Cosas de España*, op. cit., p. 18.

l'artista, que per definició no podia embrutir-se amb l'exercici despòtic del poder sense perdre al mateix temps tota la seva essència creadora i, per tant, la seva superioritat. En aquesta noció elitista, doncs, el poder polític quedava brutalment transformat, reduït a una expressió merament funcional i gairebé pedagògica.

Pel que fa a l'anàlisi de la realitat obrera, és especialment remarcable la denúncia de l'explotació capitalista que elabora Pompeu Gener en alguns dels seus escrits, especialment a "Por los obreros", escrit el 1891, i "¿Socialismo?"⁵⁰, escrit el 1893 i compilats els dos a *Inducciones*. De la mateixa manera que Gener fa una crítica a la democràcia burgesa des del punt de vista dels valors igualadors en els que hi veia una nova mistificació de la realitat i una nova renúncia a la vida, també en critica durament la seva missió de vetllar pel manteniment d'una explotació capitalista que mantenia la major part de la població en condicions similars a l'esclavatge:

Una piratería mercantil, un feudalismo industrial ha venido a afligir a la humana especie, con unos gobiernos de nulidad, juguete de la bancocracia que protegen solo a los ineptos adherentes y dificultan el desarrollo de todas las verdaderas fuentes de Vida.⁵¹

A "Por los obreros", Pompeu Gener posa en entredit que es pugui parlar de llibertat real en les democràcies dels països europeus, en un context on els seus obrers vivien en condicions miserables i embrutidores, sense cap altre tipus d'atribut que el de ser una peça més del sistema productiu. Gener denuncia l'alienació de l'individu, definit a la societat moderna pel que té o pel seu ofici, no pas pel que és realment. L'alienació i la brutal explotació de l'individu exercida a través del treball feia impossible parlar de llibertat, a risc de que aquesta esdevingués una mistificació més:

Libertad! ¿Puede haberla sin condiciones de existencia? ¿Dónde está la libertad del que tiene que pasar doce o catorce horas en un taller o escritorio para no ocuparse más que de detalles de cosas cuyo conjunto no comprende ni comprenderá jamás, pues está especializado en una casilla, paralizado dentro de un molde?⁵²

50 "Por los obreros" és publicat en motiu de la primera cel-lebració de l'1 de maig a *El Liberal* del 2 de maig del 1891, num. 4.334, p. 1; "¿Socialismo?", tot i que escrit el 1893, roman inèdit fins a la seva publicació a *Inducciones*. Posteriorment és publicat a: *La Revista Blanca*, 1 de gener de 1901, any IV, num. 61, p. 392-6.

51 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 237

52 P. Gener, "Por los obreros", *El Liberal*, Madrid, 2 de maig de 1891, p. 1.

Aquesta crítica a l'alienació obrera s'aprofundeix encara més en un article que Gener publica a *El Progreso* el 28 d'abril de 1901: "La esclavitud moderna", sostenint que la divisió del treball, amb l'atribució de tasques cada cop més específiques i maquinals, relegava l'obrer a la condició d'instrument productiu, derivant cap a una nova forma d'esclavatge modern. Òbviament, Gener atribueix aquesta despossessió, aquesta alienació de l'obrer del producte del seu treball, a la possessió dels mitjans de producció per part de la classe capitalista, encara que no ho formula exactament en aquests termes:

De aquí ha venido que el Hombre, el Hombre sin capital haya sido considerado como mero instrumento al servicio del que lo tiene. Y como instrumento, lo primero que se ha procurado ha sido el perfeccionarlo como a tal, como a una pieza de una maquina, atrofiándole todas las facultades en provecho de una simple, pequeña y restringida función parcial; y esto se ha decorado con un pomposo nombre de aspecto científico: la división del trabajo. Y los señores economistas han sentado este principio, y han hecho que el único Hombre posible sea el capitalista; y que el obrero no sea ni hombre, ni casi tan siquiera un ser animado, sino un utensilio, una máquina.⁵³

Cal tenir en compte que la crítica de Pompeu Gener, com a bon positivista que era, no s'encarava al treball com a institució, que en realitat esdevenia un mitjà necessari per a atènyer el progrés, sinó a la alienació soferta per l'obrer a través de la divisió del treball i de l'explotació capitalista. Els mecanismes d'acumulació de capital i la separació entre capital i treball eren perversos perquè menaven necessàriament a aquesta explotació i a aquesta alienació. Encara més, aquesta explotació conduïa la classe obrera a condicions de misèria material i moral intolerables.

Todo gran placer de esos que son propiedad de los espíritus cultos, le está vedado al obrero de industria que está al servicio de otro; toda cultura está cerrada para él, ¡sólo le restan los groseros placeres materiales... y los hay tan dignos de alcanzar cosas mejores! Cuantas naturalezas superiores no hemos encontrado entre jóvenes obreros.⁵⁴

Així doncs, en aparent contradicció amb les seves tesis elitistes i aristocratitzants, l'accés a la cultura, al gaudi i al lleure havien de ser universals, no pas exclusius de la classe burgesa. D'aquesta manera, Pompeu Gener pretén dibuixar un horitzó on la seva ètica heroica i hedonista seria extensible a tots els éssers humans, com a mínim potencialment. En altres paraules: només si tots els homes estaven en igualtat de

53 P. Gener, "La esclavitud moderna", *El Progreso*, Barcelona, 28 d'abril de 1901, p. 34.

54 Ibid, p. 35.

condicions per a desenvolupar les seves potencialitats podia ser acceptable una jerarquia social basada en les capacitats. L'exploració de l'home per l'home feia impossible l'exercici d'aquesta lliure competència, d'aquesta igualtat d'oportunitats en l'expressió de les potencialitats individuals. Si el darwinisme social tendia a justificar un ordre social basat en l'exploració capitalista a partir de models biològics, Pompeu Gener entén que l'ordre socioeconòmic vigent feia impossible una jerarquia basada en els mèrits i les aptituds. El fi de la humanitat havia de ser la màxima realització del màxim nombre d'individus possible a través del plaer i l'expansió de la vida: “*¡El fin de la Vida, el de su moral, es el placer! De Stuart Mill a Spencer, de Herten a Renan, todos lo reconocen.*”⁵⁵ Si el fi de la vida i la humanitat era el plaer, aquest només es podia expressar en un marc socioeconòmic que possibilités el lliure desenvolupament de les potencialitats de cadascú; un marc socioeconòmic que garantís el perfeccionament de les capacitats individuals, la perfectibilitat humana. Aquest perfeccionament, aquest lliure desenvolupament de les potencialitats del subjecte eren per Gener l'únic dret inalienable.

Y como tal perfección exige un cierto estado de bienestar material, el Hombre tiene derecho a que se le ponga en condiciones de tenerlo; en una palabra, tiene el derecho al desarrollo de todos los elementos de Vida que en sí lleva al venir al mundo, desde los gérmenes de la vida orgánica a los de la vida genial y heroica. El Derecho a la evolución individual es el más fundamental de todos los derechos, pues de él derivan todos.⁵⁶

La condició pràctica per a l'establiment d'aquest dret estava en la superació de l'exploració capitalista i de la divisió entre capital i treball. L'acumulació capitalista sense fre conduïa a extremar cada cop més les condicions pèssimes de la classe obrera. Gener albira necessari, per a assolir el seu model ideal de societat, reconfigurar l'organització del capital i del treball en un sentit redistributiu que revertís en una millora generalitzada de les condicions de la classe obrera. Era la millora d'aquestes condicions la condició necessària per a fer possible aquesta llibertat i aquest dret de tot individu al desenvolupament màxim de les seves capacitats en un context de plaer i autorealització. La fruïció d'aquest dret a viure plenament no podia ser únicament restringit a una casta, a una classe dominant, segons una lògica típicament aristocràtica,

55 P. Gener, “Por los obreros”, *El Liberal*, Madrid, 2 de maig de 1891, p. 1.

56 *Ibid*, p. 1.

sinó que havia de ser extensible a tota la humanitat. Així ho expressa clarament a “¿Socialismo?”:

El fin de la Humanidad y por tanto el ideal de la colectividad, debe de ser el de realizar la más alta suma de cultura humana en todos los ramos de la actividad natural, en una palabra, el mayor grado de exaltación de todos los funcionamientos superiores que son en el Hombre. Y esta cultura, así como debe de ser lo más intensa concebible, debe de ser al mismo tiempo lo más extensa que se pueda. Por tanto, esta cultura sería inútil si se hallara reducida a un pequeño número o fuese estancada a favor de una clase, de una raza, de una secta, de una casta, etc., etc. El verdadero ideal de la Humanidad no se habrá realizado mientras que todos los Hombres no participen de esta perfección.⁵⁷

La igualtat, rebutjada com a mera abstracció per Gener, havia de prevaldre doncs en l'exercici d'aquest dret inalienable a la vida i a la lliure expansió individual. L'evolució de les facultats orgàniques, afectives, creatives i intel·lectuals de l'individu havien de ser garantides per una societat que vetllés pel seu benestar i el seu desenvolupament. Això significava, en termes més pràctics, uns mecanismes públics que garantissin la instrucció, la cultura i el benestar socioeconòmic per a tothom. Pel que fa a l'estructura productiva, portat a la pràctica l'ideal de Gener requeria la participació dels obrers en la gestió i els beneficis capitalistes i una reducció dràstica del nombre d'hores treballades: aprofitant les millores tecnològiques no per a alienar encara més l'obrer, convertint el seu treball en una mera repetició d'una fracció minúscula del procés de producció, sinó aplicant-les en la substitució dels treballs més mecànics i en l'alleugeriment de les tasques més forçades. L'horitzó sembla increïblement ambiciós, fins i tot en els nostres dies: cinc hores diàries de jornada laboral.

En una sociedad sabiamente organizada, en la que todos los hombres trabajaran de los quince a los cincuenta años; en la que no hubiera pérdidas de tiempo en cosas inútiles ni superfluidades improductivas; sociedad en la cual las máquinas se emplearan, no para servirse del obrero o explotarlo, sino para aliviarle la fatiga y economizarle horas de labor; en esa sociedad con muy pocas horas de trabajo servil habría lo suficiente para que cada cual cubriera sus necesidades físicas, intelectuales y afectivas, aun las más refinadas. Con cinco, la sociedad y el individuo continuarían armónicamente su marcha hacia la perfección indefinida, quedando el resto para la inteligencia, el descanso y el goce.⁵⁸

57 P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 183

58 P. Gener, “Por los obreros”, *El Liberal*, Madrid, 2 de maig de 1891, p. 1.

Tal com Aristòtil albirava ja la substitució del treball dels esclaus per màquines a l'antiga Grècia, Gener veu en l'aplicació de les millores tecnològiques la possibilitat d'acabar amb l'esclavitud moderna. Tanmateix, les lògiques de funcionament del capitalisme impossibilitaven aquesta millora de les condicions a través de la tecnologia, ja que aquesta era implementada simplement per a incrementar les taxes d'acumulació de capitals. Aquest fet el té molt present Gener, que a “¿Socialismo?”, sosté que la lliure acumulació de capital feia impossible un horitzó de completa llibertat i profetitza que, a llarg termini, aquesta acumulació acabaria fent inviable l'ordre social burgès.

Mientras el capital pueda acumularse en pocas manos, por un mal entendido principio de libertad individual, los Estados están perdidos, o mejor, en ellos el Hombre será víctima de la esclavitud y la miseria.⁵⁹

En efecte, la història ensenyava, segons Gener, que l'augment de les diferències socioeconòmiques entre una minoria privilegiada i una massa desposseïda conduïa inevitablement a l'esclat de crisis revolucionàries i a la fi de les civilitzacions: la fi de l'antic imperi romà i de l'antic règim n'eren els exemples més clars. Aquesta llei era inexorable i a tal efecte calia emprendre les reformes necessàries per a adaptar-se a la marxa de la història: altrament, el camí era abonat per a la revolució.

Este problema tiene su resolución fatal e inevitable en el curso de las cosas. Su solución llegará con la ley o fuera de ella: casi todas las grandes ideas se han realizado a pesar de las leyes. El acto de romperlas se llama Revolución.⁶⁰

A partir d'aquesta premissa, Gener es situa en un pla d'aparent neutralitat científica. El progrés era inevitable si no es volia caure en la decadència que portava irreversiblement a la mort. No era comprensible un model sociològic i polític estancat, perquè, en funció dels seus paràmetres evolucionistes, la vida i les institucions humanes es caracteritzaven pel moviment continu. Així ho expressa en un article a Joventut dedicat a l'aniversari de la revolució de 1868: “*O evolució, o revolució o mort. Tal és el camí que en la civilització segueixen els pobles sobre la terra. O bé avancen, o retrograden; o progressen, o degeneren: res pot haver-hi parat.*”⁶¹ Dins del camí

59 P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 191

60 P. Gener, “Por los obreros”, *El Liberal*, Madrid, 2 de maig de 1891, p. 1.

61 P. Gener, “En l'aniversari de la revolució de setembre”, *Joventut*, Barcelona, 3 d'octubre de 1901, p. 653.

irrenunciable del progrés, Gener hi entreveu dues opcions: l'evolució o la revolució. La segona era inevitable si en el camí del progrés s'hi oposaven forces o institucions socials que en dificultaven l'avenç.

I per a progressar, no hi ha més que dues maneres de fer-ho: poc a poc, anant desenvolupant i perfeccionant el poble totes les energies, o de sobte, quan aquestes es troben comprimides en la seva expansió natural, esclatant amb espetec, fent explosió tremenda. Quan l'evolució no es pot fer paulatinament, es fa amb violència, i la revolució rebenta.⁶²

En aquest context, tot i que com a bon positivista és partidari de les evolucions, la seva oposició a l'explotació capitalista el porta a afirmar de forma repetida la legitimitat de l'expropiació dels mitjans de producció i les riqueses a mans del capitalista per part dels treballadors. La legitimitat de la revolució social provenia de la mateixa font que la de la revolta contra la tirania o l'ocupació militar (cal notar la subtil apreciació que disculpa l'imperialisme en tant que civilitzador): l'oposició a una expropiació il·lícita.

Així com el que conquesta tan sols per dominar els pobles o adquirir terrenys sense cap idea humanitària o civilitzadora és un tirà matable, allí el que conquesta riqueses, atrofiat-se a sí mateix, i després explotant i minvant vida als altres, tan sols pel bestial plaer d'amuntegar-los, és expropiable.⁶³

Tot i la inevitabilitat, en certes circumstàncies, de l'esclat revolucionari, Gener entreveu la possibilitat –en la seva moderació positivista- d'un camí evolutiu i gradual que impedisís que la revolució acabés amb tot el que ell veia de positiu en la civilització burgesa. D'aquesta manera, i de forma semblant a l'economicisme marxista, veu en la formació de grans conglomerats mercantils i industrials la base del nou estat social que s'albirava en el futur, a través de la participació de tots els seus treballadors en els beneficis i, sobretot, de la fi de la divisió entre capital i treball. Així ho expressava a l'article “Por los obreros” amb un to gairebé evangèlic:

El día que el capital sea colectivo o asociado, en provecho de los asociados trabajadores, veremos realizarse aquel milagro de las Catedrales construidas por ángeles al son de músicas celestes, cantando himnos al Altísimo.⁶⁴

62 Ibid, p. 653.

63 P. Gener, “Les tres grandeses”, *Juventut*, Barcelona, 16 d'agost de 1900, p. 419.

64 P. Gener, “Por los obreros”, *El Liberal*, Madrid, 2 de maig de 1891, p. 1.

A diferència del marxisme, però, Gener és lluny d'entendre aquesta emancipació a través de la dictadura del proletariat o de la presa del poder per part de la classe obrera. Ans el contrari, qui havia d'encapçalar els canvis que menessin a aquesta nova societat era l'elit bonhomiosa de la qual parlava. D'altra banda, degut a la seva malfiança envers l'estat i el seu passat federalista, no veu en l'estat, sinó en el municipi i la federació la instància d'organització política que havia de preparar el camí a aquests canvis ineludibles. Les teories revolucionàries i les organitzacions obreres s'havien de centrar en produir la solució al problema de l'explotació capitalista des d'un punt de vista científic i organitzatiu, abandonant un maximalisme revolucionari que, a ulls de Gener, constituïa poc menys que una nova metafísica que, com a tal, calia combatre. El que critica de la revolució no és tan la seva necessitat sinó el sentit escatològic que podia arribar a prendre.

La qüestió raïa en conservar totes les conquestes de la civilització, que Gener no podia menys que exaltar degut al seu bagatge positivista, tot fent participar tota la societat dels seus beneficis. Això implicava evitar la potencialitat devastadora que veia en els moviments revolucionaris, tot canalitzant la seva energia en una reclamació gradualista i reformista basada en criteris científics. La seva visió del socialisme entroncaria amb una cosmovisió humanista, que té com a referent tots els períodes de la història en què s'havia exaltat l'amor a la humanitat, des de l'antiga Grècia, al Renaixement, passant per l'Occitània medieval. Lluny per tant del socialisme marxista i del liberalisme burgès, Gener veu en el socialisme una tendència política i moral que respon a una necessitat històrica basada en la demanda d'una extensió del gaudi de la vida a tota la humanitat. Les millores socioeconòmiques eren, en aquest sentit, necessàries com a mitjà per assolir aquesta finalitat, no un fi en sí mateix. El rebuig de la igualtat i la justícia com a absoluts deriva cap a una noció de justícia social com a igualtat d'oportunitats real en el lliure desenvolupament de les energies humanes.

El movimiento moderno de emancipación, comprendido entre dos nombres tan diferentes como los de Socialismo y de Anarquía, nace de fuentes que nadie podrá estruncar, nace de la necesidad que tiene la Humanidad de organizarse con arreglo a la Justicia.⁶⁵

En la seva línia més relativista, Gener critica frontalment tota tendència basada en els absoluts. En aquest sentit, el concepte de justícia defensat pel socialisme i l'anarquisme

65 P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 186

li sembla una mistificació més que pot arribar a extrems difícils d'acceptar. En aquest context, entén que la negació revolucionària de la caritat, per part dels revolucionaris, com a principi que dificultava la realització de la justícia en majúscules, era contraproductiu en el present i, per tant, un contrasentit. Pompeu Gener arriba a la conclusió que només un coneixement científic de la realitat podia posar les bases per a la realització d'una justícia redistributiva que fos la base per a la lliure expansió dels individus i per un futur sense explotació de l'home per l'home.

Los utopistas del siglo, hasta hace poco, Saint Simon, Fourier, Cabet, Proudhon, Bakounine, etc., creyendo posible la realización absoluta de la Justicia, declararon inútil la caridad. Con haber Justicia, con dar a cada cual lo suyo, sobra la caridad; el amor al prójimo viene a ser, sino inútil, por lo menos innecesario. Y algunas escuelas socialistas, llegaron a proscribirlo como dificultativo de la realización de la Justicia sobre la Tierra. Al método positivo en general aplicado a la sociología, y en especial a Littré, se debe el que se haya echado de ver que los absolutos son irrealizables. Púedese querer dar a cada uno lo que es suyo, y no dárselo a falta de saber ponderar lo que es de cada uno. Si la injusticia existe, es más por falta de conocimiento que por falta de voluntad.⁶⁶

El punt de partida del gradualisme de Gener és la seva convicció fonamental que no es podia avançar fermament cap a un horitzó de progrés a través de ruptures i cesures radicals, tant en el sentit social com moral. Si no accepta el superhome de Nietzsche en tant que suposa un trencament total amb la moralitat burgesa i cristiana, tampoc accepta les formulacions més revolucionàries del moviment obrer perquè suposen un punt i apart, un trencament amb el progrés –que ell entén com a positiu- de la societat burgesa, malgrat que fos necessari superar-la. La seva crítica al socialisme i l'anarquisme es basa en les seves precaucions alhora de despendre's del valor d'aquests fets 'positius'. Gener, d'altra banda, creu en una resolució progressiva de les desigualtats basada en la preeminència de l'estudi científic de la societat, no pas en una desaparició sobtada d'aquestes degut a l'esdeveniment suprem de la revolució, l'espera de la qual definia com una esperança carregada de misticisme. En aquest sentit, Pompeu Gener es podria definir com un reformista avançat. El seu bagatge positivista, la seva fe en un progrés lineal de la humanitat pilotat per la ciència, l'allunyava obligatòriament de tota opció revolucionària.

66 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 236-7

La seva actitud envers el marxisme i la socialdemocràcia és d'una franca hostilitat, seguint en la seva crítica uns paràmetres clarament individualistes. Segons Pompeu Gener, *“La democràcia igualitària, el socialisme brutal, vol fer de l’Home un ser de munició, una bèstia lletja i insignificant, un número.”*⁶⁷ Tot i el gradualisme de la praxi de la política i sindical de la socialdemocràcia alemanya –la teoria era encara revolucionària durant les dues darreres dècades del segle XIX– se n’allunya en tant que considera que aquesta prenia com a àmbit de referència l’estat i com a objectiu el predomini absolut de la societat sobre l’individu. Això, segons Gener, era una utopia tirànica que no podia més que anul·lar l’individu. Prenent una certa equidistància respecte aquest estatisme i l’individualisme utilitarista anglès o de l’anarquista Max Stirner, sosté que el socialisme d’estat *“es tan utópico como aquel individualismo absoluto, soñado por los sociólogos ingleses, en que el individuo tenía todos los derechos incluso el de fastidiar al prójimo, o el egoísmo puro individual sobre el que Max Stirner funda su Filosofía.”*⁶⁸

En aquesta oposició entre l’estat i l’individu, Gener segueix una via intermèdia, inspirat per Spencer, consistent en veure en la societat l’àmbit on l’individu pot desenvolupar les seves potencialitats, no pas el tot que les engoleix. S’ha d’entendre doncs la desconfiança de Gener envers l’estat com una crítica a les estructures rígides que coarten les expressions d’aquestes energies, més que no pas com un rebuig frontal al col·lectiu, a la societat, que esdevé d’aquesta manera un àmbit en el qual, de forma natural, l’individu interactua amb altres individus i on pot exercir el seu altruisme espontàniament.

El Estado, o la colectividad, no puede exigir el sacrificio del individuo en su favor, nunca; sólo algunas veces a favor de los demás, lo cual no es lo mismo. Así a la luz de este criterio, comparecen absurdas las religiones de Estado, las doctrinas oficiales, y aun las teorías de la mayor parte de los socialistas alemanes.⁶⁹

Malgrat que aquesta postura antiestatal podria portar a una certa afinitat amb l’anarquisme –cal no oblidar que cert anarquisme ibèric també realitza una lectura de Spencer– Gener s’hi manté més aviat crític, des de la seva torre d’ivori intel·lectual. Més que la coherència de la teoria anarquista, el que critica és la seva impossibilitat pràctica, ja que, segons la seva opinió, fallava una premissa essencial sense el qual tot

67 P. Gener, “Frederic Nietzsche”, *Pèl & Ploma*, Barcelona, 1 de novembre de 1901, p. 168.

68 P. Gener, *Inducciones*, op. cit., p. 180

69 Ibid, p. 182

l'edifici conceptual anarquista trontollava i s'ensorrava: l'ésser humà no és perfecte. Per tant, l'espècie humana no podia albirar exercir una organització horitzontal basada en l'absència de tota autoritat, sinó que havia d'encaminar-se gradualment cap a una organització social amb més llibertat però on regnaria una jerarquia de mèrits i capacitats.

D'altra banda, Gener és especialment crític amb l'anarquisme de la *propaganda pel fet* en tant que hi veu la traducció occidental de les tendències místiques del nihilisme rus. En contraposició amb els seus paràmetres evolucionistes i progressius, aquestes tendències expressarien una pura reacció superficial i sense futur davant la fi de les certeses absolutes típica del final del segle XIX. Encara més, en el *terrorisme* hi veu la reproducció d'un cert esperit místic i mil·lenarista en pretendre forçar l'expiació col·lectiva de les culpes. Per Gener, era una faceta més d'aquesta reacció mística finisecular i com a tal la critica, veient-hi poca cosa més que una acció desesperada conduent al no-res.

Vino el misticismo a querer ocupar la plaza del ideal que se reclamaba. Los desesperados de ideas simples, los que solo veían blanco o negro, y con frecuencia más negro que blanco, se dieron en Oriente al nihilismo; la destrucción pasó plaza de creación; la muerte, de vida; y con una idea de la falta (parecida a la de pecado, de los hebreos) atribuida a la sociedad, y creída punible imperativamente, vinieron los atentados anónimos colectivos de los anarquistas a manifestarse entre los latinos, como si la mera destrucción pudiera en sí crear algo.⁷⁰

Per la seva banda, un teòric de l'anarquisme ibèric com Federico Urales tampoc veia amb bons ulls les tendències individualistes i elitistes de Gener, les quals ataca frontalment. Tot i les relatives afinitats teòriques –tant Urales com Gener estan fortament marcats per l'evolucionisme spencerià– l'autor d'*Evolucion de la filosofia en España* encasella Gener en l'òrbita d'autors individualistes tan diferents com Calyle, Ruskin, Stirner, Emerson, Novalis i Feuerbach, que a la vegada vincula, abusivament, al darwinisme. “*Son individualistas porque creen que ellos valen más que los otros y que, formando la casta de la aristocracia natural, por ley de selección, de derecho les corresponde ser los guías y los capitanes de la humanidad. No son pocos los intelectuales que piensan de esta suerte.*”⁷¹ Tot i reconeixent el seu anarquisme, en tant

70 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit, p. 239

71 F. Urales, “Evolución de la filosofía en España”, *La Revista Blanca*, Madrid, 1 de gener de 1903, p 385.

que aquests autors situarien la figura de l'individu creador per sobre l'estat, el nega en tant que serien incapaços d'estendre a la generalitat dels homes i les dones aquesta idea de preeminència de l'individu. Curiosament, la crítica d'Urales a l'elitisme d'aquests autors es fa en nom del principi de l'amor, el mateix que Gener havia utilitzat per rebutjar les derives més cruels del pensament nietzschian: *“Llevan en su mente la idea de la libertad del individuo fuerte, bueno y libre, pero no llevan en el corazón el sentimiento de aquella libertad, porque les falta amor y abnegación para conceder a todos los hombres los derechos que para sí reclaman.”*⁷²

Les crítiques no acaben però aquí. Urales ataca les tendències de Gener identificant-les amb una incipient degeneració fisiològica que es manifestaria típicament en els exponents de les corrents decadentistes finiseculars, en consonància amb les idees que el propi Gener havia expressat a *Literaturas Malsanas*: *“Pompeyo Gener, un anticlerical de primera fuerza, tiene el alma y el cuerpo tan débil como el místico del cristianismo. (...) La pretendida fortaleza espiritual y moral en unos e intelectual y física en otros, es una ilusión, un delirio, decadencia pura; y la singularidad en la mayoría de los casos no es más que una manifestación de impotencia, porque no pudiendo llamar la atención por la virilidad, por la lógica, por el pensamiento, por la creación artística, por la sinceridad, etcétera, la llaman o pretenden llamarla por lo extravagante y ridículo.”*⁷³ El que és important remarcar és que l'anàlisi d'Urales desvincula del tot la figura de Gener de l'anarquisme teòric i l'associa a les corrents aristocratitzants i decadentistes de finals de segle. Malgrat la duresa de l'article, Gener no respon però a l'atac.

Així doncs, tot i la condemna de les condicions de la classe obrera i el rebuig als aspectes més perversos del capitalisme, Pompeu Gener es mantén distanciat del moviment obrer en les seves formulacions anarquistes i marxistes. Aquesta distància és comprensible si tenim en compte que les seves obres i articles, malgrat el seu caire divulgatiu, es basen en debats fonamentalment intel·lectuals, aliens a la qüestió de la lluita de classes. Així mateix, cal tenir en compte que Gener prové del federalisme i, per tant, opta per una via més gradual cap a les millores socials, evitant les grans fractures revolucionàries, encara que les pugui arribar a entendre. També és comprensible aquesta distància si tenim en compte el seu bagatge teòric positivista que tendia a una concepció del progrés en termes humans i no pas de classe. A aquest bagatge, l'evolucionisme

72 Ibid, p 386.

73 Ibid, p 387.

spencerià hi afegeix la nota distintiva del discurs de Gener respecte la qüestió social: la millora de les condicions de vida de la classe obrera s'havia de realitzar en un camí evolutiu caracteritzat per la diferenciació entre individus i no pas per la igualtat abstracta ni la confrontació entre classes socials. De la mateixa manera, s'ha d'entendre també el discurs favorable a la millora de les condicions de la classe obrera en el context del regeneracionisme de Gener, que cap als últims anys del segle XIX vira cap a un nacionalisme català explícit. En aquest sentit, en el context d'un projecte de codificació d'un catalanisme liberal que s'intenta contraposar al catalanisme burgès de la Lliga Regionalista, Gener i el grup format entorn de la revista *Juventut* vincula clarament aquesta defensa de la millora en les condicions de la classe obrera amb un projecte d'autonomia política per Catalunya. Tanmateix, confrontades amb les idees defensades per altres autors a la revista *Juventut*, les tesis de Gener poden arribar a semblar molt avançades. En efecte, els seus articles, si bé crítics amb certs aspectes del moviment obrer, no destil·len mai l'hostilitat respecte a l'anarquisme i el socialisme que clarament podem trobar en els articles de Frederic Pujulà i Vallès⁷⁴, Josep Arnau⁷⁵, Trinitat Monegal⁷⁶ i Lluís Via⁷⁷, entre altres, que s'encaminen més clarament en una línia nacionalista pura, en què les contradiccions socials o es negaven o s'havien de resoldre automàticament amb la consecució de la plena llibertat col·lectiva.

D'altra banda, Pompeu Gener manté sempre una oposició ferma a les formes més evidents d'explotació del treball, també durant aquesta etapa a la revista *Juventut*, on defensava unes tesis més nítidament nacionalistes. Tot i que aposta per un cert gradualisme, fixant com a objectiu la millora progressiva de les condicions de vida dels treballadors, l'objectiu final de la desaparició de l'explotació de l'home per l'home és present en els seus articles sobre la qüestió social. Segons Gener, no només el catalanisme havia de recolzar aquests objectius, sinó que tota postura contrària havia de ser defenestrada. Si el catalanisme havia de ser un projecte alliberador, no hi cabien postures que contribuïssin a assentar i legitimar l'explotació capitalista en nom de cap llibertat col·lectiva. Gener estava definint un catalanisme de tall liberal, associant-lo a les reivindicacions del moviment obrer, malgrat les distàncies més que evidents amb les

74 F. Pujulà i Vallès, "Als socialistes i individualistes", *Juventut*, Barcelona, 25 de juliol de 1901, p. 500-501

75 J. Arnau, "Altres cop les vagues", *Juventut*, Barcelona, 16 de juliol de 1903, p. 469-470; "No llibertaris, dictadors", *Juventut*, Barcelona, 6 d'agost de 1903, p. 517-518.

76 T. Monegal, "La odissea dels héroes demagogos", *Juventut*, Barcelona, 17 d'abril de 1902, p. 254-256.

77 L. Via, "Als obrers dits anarquistas", *Juventut*, Barcelona, 16 de juliol de 1903, p. 465-467

seves organitzacions polítiques i sindicals. Calia doncs canalitzar aquestes aspiracions, que per Gener són totalment legítimes, en un projecte col·lectiu clarament nacionalista.

*Apoyar tot el que tendeixi a que cadascú cobri el valor del producte íntegre de les seves energies gastades, ha d'ésser l'ideal de tot bon catalanista; si no, és un explotador i un sectari d'una nova tirania. I si Catalunya ha d'ésser tiranitzada, més ens estimem que ens tiranitzin els altres. Al menys podem atacar-los sense cap mirament.*⁷⁸

L'aristocràcia de l'intel·lecte. Messianisme i regeneracionisme

La tensió conceptual entre l'individu i la massa, per bé que s'accentua amb la puixança de les corrents vitalistes i irracionalistes de finals de segle XIX, té una llarga gènesi teòrica a darrere. Tant la corrent romàntica (amb Goethe, Carlyle i Lord Byron al capdavant), com l'utilitarisme anglès s'oposen frontalment a un cert mecanicisme racionalista imperant en el pensament i en els desenvolupaments de la ciència després del segle de les llums, tot posant el centre del seu interès l'individu i la seva subjectivitat lliure i creadora. La grandesa del geni s'oposava a la vulgaritat de la massa; la llibertat del subjecte a la conducta dòcil del ramat; els grans lideratges a la representativitat democràtica; el *volkgeist* al concepte de ciutadania. Corrents amb enfocaments divergents i amb punts d'interès diferents es solapen i coincideixen en un rebuig instintiu envers certs aspectes de la modernitat burgesa: especialment, la democràcia i les seves tendències a anivellar, a anul·lar, a aigualir qualsevol mostra de genialitat, de lliure subjectivitat. Aquestes postures coincidien a considerar, segons John Burrow, que *“La sociedad democrática roba carácter, comprime el yo autónomo hasta formar un compuesto dócil, tibio, socializado, sin originalidad ni vitalidad. La autoafirmación esforzada, dentro de los límites que impone la igualdad de derechos ajenos a la no injerencia, parece lo único que ofrece esperanza.”*⁷⁹ La individualitat, el jo singular i autònom, es percep amenaçada per la pressió de la massa, per la pressió de l'opinió pública democràtica. Aquestes tendències, paradoxalment, creixen i es desenvolupen paral·lelament a la incipient professionalització intel·lectual, base indiscutible per la creació i reproducció d'aquesta opinió pública moderna. *“En el clima más sombrío y más gradualista de la segunda mitad de siglo tendían a predominar el racionalismo y la concentración en los derechos jurídicos, la ampliación del programa*

78 P. Gener, “Avant sempre”, *Juventut*, Barcelona, 21 de març del 1901, p. 203.

79 J. W. Burrow, *La crisis de la razón: el pensamiento europeo 1848-1914*, op. cit., p. 212

liberal normal, pero la corriente romántica, antinómica, reapareció hacia finales de siglo.”⁸⁰ És especialment destacable que sigui precisament a França (estandard dels valors de la il·lustració i la revolució burgesa) que prengui rellevància un reflux subjectivista i elitista en certs cenacles artístics i teòrics que expressen el seu rebuig envers la modernitat, la vulgaritat i la massificació, ja a mitjans del segle XIX. “*El desprecio por el gusto y las opiniones burgueses era sólo una parte de la historia. Había una sensación tal vez justificada de que lo que se veía como banalidad omnipresente era un atributo de la vida moderna como tal, y una sensación, muy evidente a partir de mediados de siglo en Flaubert y Baudelaire, de que la cultura moderna misma estaba trasnochada y gastada.*”⁸¹

Aquestes tendències cristal·litzen tant en posicionaments intel·lectuals elitistes que rebutgen en bona part els principis sobre els quals es fonamentava la democràcia burgesa, com en les corrents esteticistes que, emprenent una fugida endavant, esperaven situar-se al marge de les tendències col·lectives (vulgars) i trobar una via cap a l'exaltació del subjecte a través de la seva creativitat, la cerca àvida d'experiències, la intensitat vital, l'eclecticisme, el dandisme... “*Partiendo del odio a las costumbres previsibles y las opiniones tópicas de la vida corriente burguesa había que encontrar una vocación, construir un yo. El yo creado a partir de semejante antagonismo tendría que ser necesariamente excéntrico, eremítico o agresivo, o las tres cosas a la vez, más allá de cualquier cosa a la que probablemente se dedicara el hombre de carácter liberal o el revolucionario populista.*”⁸²

Paradoxalment, és sobretot a partir de les darrera dècada del segle XIX que aquestes tendències prenen especial rellevància i es formulen en corrents estètics i teòrics que s'enfronten directament als pilars ideològics de la modernitat burgesa, quan paral·lelament es creen les bases per a la professionalització intel·lectual. Una professionalització que implica la subjecció de l'intel·lectual i l'artista a una maquinària que no pot controlar. L'artista, el literat o el pensador ja no pot esperar que les seves creacions siguin valorades per un valor intrínsec: és el valor atorgat pel mercat, pel públic, el que dictamina en darrera instància la sentència; la creació d'opinió, d'altra banda, esdevindria un àmbit susceptible de múltiples tensions ideològiques i polítiques (al centre de les quals hi havia la qüestió de la posició de l'intel·lectual davant del

80 Ibid, p. 218

81 Ibid, p. 233

82 Ibid, p. 234

poder). Santos Juliá té en compte bona part d'aquests factors, d'aquestes tensions immanents a la seva condició social, a l'hora d'explicar el naixement de la intel·lectualitat, partint de la premissa bàsica que l'assumpció de noves corrents culturals i ideològiques reflectia un trencament clar amb els vells guardians del saber, fins el punt que l'intel·lectual de la crisi de finals de segle, l'intel·lectual en majúscules, poc tenia a veure amb els que acomplien funcions anàlogues dècades abans. Així mateix, Juliá situa l'elitisme envers la *massa* com a tret definitiu de la consciència de l'intel·lectual. D'aquesta manera, "*la autoconciencia de intelectual emergió como contrapunto de una visión de la sociedad dividida en una mayoría amorfa, ignorante, pasiva, inadecuada, grosera, fácilmente manipulable por los políticos, y una minoría dotada de inteligencia y sensibilidad, desdeñosa de la política y formada por esas personalidades capaces de elevar una voz individual frente a aquella*".⁸³

Aquesta autoconsciència egòlatra (com reconeixeria anys després Unamuno) porta fàcilment a postures extremament individualistes i al menyspreu per la massa, considerada com una mena de menor d'edat permanent. La crisi de la raó, el vitalisme i l'irracionalisme que triomfen arreu obren les portes al rebuig de la democràcia burgesa com una forma de govern dels dèbils. Molts dels intel·lectuals de la crisi del canvi de segle es senten temptats a emprendre aquest camí i a assajar solucions autoritàries. Cal remarcar però que aquest és un fenomen d'àmbit europeu.

Un dels elements clau per entendre la crítica dels intel·lectuals és la consciència de degeneració. El mateix Santos Juliá sosté que és a partir de la insistència en l'argument de la degeneració i la mort que es pot sostenir un argument messiànic basat en una regeneració nacional que havia de ser encapçalada per l'home nou que encarnava l'intel·lectual. Només un cos mort podia ser susceptible d'ésser ressuscitat. Talment com Llätzer, el cos mort del poble espanyol jauria esperant el seu Crist que el ressuscités i aquest era, sense cap mena de dubte, l'intel·lectual. "*Con su retórica de muerte y resurrección, numeroso intelectuales dieron rienda suelta a su arraigada actitud anarco-aristocrática y a su exacerbada egolatría, por la que se creyeron depositarios del remedio para todo por el simple hecho de afirmar enfáticamente que todo estaba podrido, excepto el auténtico ser de la raza o del pueblo español, que era preciso descubrir en algún lugar recóndito de la intrahistoria o en la quietud de una plaza de algún pueblo solitario de Castilla*"⁸⁴.

83 S. Juliá, *Historias de las dos Españas*, Taurus: Madrid, 2005, p. 67.

84 *Ibid.*, p. 95.

Gonzalo Sobejano situa el rebuig a l'igualitarisme de la societat burgesa com el pal de paller a partir del qual s'aplegaven les actituds individualistes dels intel·lectuals del canvi de segle. Aquestes actituds podien anar des d'un anarquisme visceral fins a un elitisme aristocratitzant, però tenen en comú l'exaltació de la subjectivitat i la llibertat de l'individu davant les amenaces de la modernitat i el principi igualitari que, en nom d'una anivellació artificial i mistificadora, anul·lava les seves potencialitats. *“Aristocratizantes son casi todos los modernistas; anarquistas, casi todos los del 98. Los unos se creen mejores; los otros se creen únicos. Y como el creerse mejor y el creerse único son dos variedades positivas de una misma negación -no querer ser iguales-, bien puede llamarse a todos anarcoaristócratas, enemigos natos de toda nivelación. Esta nivelación, que, en tiempos de Larra y Mesonero, tenía un signo progresista, cobra a fines de siglo un carácter conservador.”*⁸⁵ Efectivament, l'igualitarisme havia perdut el seu sentit progressiu en la major part dels cenacles intel·lectuals; o tal vegada caldria dir, més aviat, el seu potencial positiu, emancipador, perquè la ideologia del progrés estava també en quarantena. La constatació del fracàs d'una societat fonamentada en els principis de la democràcia representativa conduïa l'intel·lectual no a un intent de reforma, tot deixant intactes els principis i entenent que aquests havien estat en certa manera traïts, sinó a un rebuig dels principis per erronis, per no fonamentats, per no conformes amb la naturalesa humana. L'odi a la democràcia no es produeix doncs tant per un rebuig de les classes populars, com per una refutació del principi de representació i de la mistificació igualitarista que estaven a la base d'un estat burgès que carregava amb els estigmes d'una maquinària burocràtica despersonalitzadora, de la corrupció, de la manipulació i de la negació de la llibertat de l'individu. *“Todos odian la democracia y temen al socialismo, no por odio y temor al pueblo, sino por odio a la representación del pueblo por la burguesía de los politicastros y por temor a la lenta absorción del pueblo en la burguesía de los funcionarios. Consecuentemente, se burlan de los simulacros electorales, de la garrulería parlamentaria, del socialismo rebañego, etc. Épater le bourgeois significa, en el marco de sus modos de conducta política, uno de los principales recursos para denotar su insolidaridad.”*⁸⁶

En aquest caldo de cultiu teòric àmpliament difós i absorbit per la intel·lectualitat de finals de segle XIX, Pompeu Gener -si bé procedia d'àmbits positivistes i seguia

⁸⁵ G. Sobejano, “Épater le bourgeois”, op. cit., p. 15.

⁸⁶ Ibid, p. 15.

mantenint una evident fe en el progrés- elabora una dura crítica als efectes devastadors que la modernitat tenia sobre l'individu *de capacitats superiors*. Com a crític literari i artístic exalta les virtuts de les obres que excel·leixen, assumint implícitament que el mercat no podia suplantar per sí sol un criteri estètic de valoració de l'art del qual el bon crític n'era ara el custodi. Com a pensador positivista, parteix d'una tipologia entre tendències progressives i regressives en la humanitat, que tendeix a racialitzar. Com a crític de la societat moderna, un dels pilars del pensament de Gener és l'exaltació del *gran home*, del geni creador, del pensador visionari, contraposant-lo a les tendències mesocràtiques i burocràtiques de la societat moderna. Ja hem vist anteriorment que aquest rebuig de la massa es dirigeix no tant a les classes populars com al concepte de massa entès com a conglomerat amorf creat per la modernitat, com a cosificació d'unes tendències que portaven a la despersonalització, a l'anul·lació de la personalitat en la subjecció a uns canons de comportament col·lectius. Però no només és la mediocritat de la mitjanja el que Gener censura de la societat que estava analitzant, sinó la creixent intervenció de l'estat en totes les esferes de la vida: un excés de legislació que limita en gran mesura la llibertat de l'individu.

Nuestra civilización occidental igualitaria y gubernamental, tiene un inconveniente muy grave. El hombre en ella vive preso entre las mallas de una administración estricta que reglamenta sus derechos, fija sus deberes y encauza y limita su acción por doquier determinando reglas hasta para sus menores actos.⁸⁷

El geni es veu doncs amenaçat per unes tendències que anul·len la seva natural preeminència, per una societat que ja no valora el que excel·leix, sinó el que s'adapta a uns esquemes normativitzats i previsibles. La revolució burgesa hauria destruït les velles jerarquies (artificials) tot suplantant-les per un ordre no menys artificial (l'estat burocràtic) que impediria que es reproduïssin les jerarquies naturals, escapçant-les i suplantant-les per un ordre basat en els comportaments de ramat i en la preeminència de l'interès material de certes elits plutocràtiques, per la submissió a noves mistificacions imposades a una societat només formalment dessacralitzada.

Se han destruido las sagradas jerarquías religiosas sin reemplazarlas por las superioridades naturales humanas, y hoy la única superioridad reconocida es la burocrática, fría, artificial, o el dinero agiotista y explotador.⁸⁸

87 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 78.

88 Ibid., p. 79.

En conseqüència, calia no només vèncer la rèmora de l'esperit religiós totalitari que impedia l'avanç del coneixement i del pensament, sinó també enderrocar allò de la modernitat burgesa que impedia el lliure desenvolupament de l'individu: les traves posades per una creixent mediocritat que Gener vincula a l'igualitarisme normatiu de la democràcia burgesa.

Es preciso desechar y sacar hasta de la última de nuestras costumbres la tendencia a envilecer el hombre y a denigrar la naturaleza, proveniente del dominio del absolutismo teológico durante diecinueve siglos. (...) Es preciso también desterrar todo lo que tiende en las costumbres y en las leyes, a mediocrizar al hombre, a atenuar todas sus supremacías y preeminencias, en vista de una nivelación, producto de la democracia igualitaria.⁸⁹

El geni tendia a ser suplantat per l'especialista, l'artista total pel creador sotmès a les lleis del mercat i Pompeu Gener, encara que sense perspectiva, veu en aquest procés de substitució un clar símptoma de decadència que vulnerava la idea d'un progrés inevitable. Tanmateix, no entén aquesta decadència com un procés irreversible; ans el contrari, pensa que les lleis del progrés havien de conduir inevitablement a la preponderància del geni i que la única cosa que s'hi oposava era la corrupció intrínseca de l'estat burocràtic. El poder polític, doncs, l'oposa al poder benefactor del geni, de l'individu amb capacitats superiors que havia d'exercir de forma natural, sobreposant-se, el seu poder en la societat (no d'una manera tentacular, sinó desinteressada). Hi ha una diferència tipològica insalvable entre el geni -producte imprevisible i, a la vegada, acumulació de les energies de la humanitat- i l'home-massa que s'estava afirmant amb la modernitat burgesa. Ja hem vist que la comunicació és per Gener possible: però aquesta implicava jerarquia.

La superioridad en el ser, producto de la intensidad vital más superior de todas, de la anímica, siempre se individualiza y se hace visible; y se diferencia tanto más cuanto más grande es el hombre y cuanto mayor es su energía.⁹⁰

Val a dir que la visió que Gener té del geni no és ben bé darwiniana, si parléssim en termes evolutius, sinó que tindria més aviat una certa ressonància lamarckiana. El geni no només seria producte de l'herència genètica, de l'acumulació d'energies humanes,

89 Ibid, p. 358

90 Ibid, p. 357

sinó del medi ambient cultural i intel·lectual.⁹¹ Tanmateix, la seva aparició és totalment imprevisible i, per tant, s'escapa a l'aprehensió racional. El geni té un cert element de metafísica -herència clarament romàntica-, és quelcom d'incomprensible, que apareix en certs individus de forma misteriosa, imposant-se brillantment i inexorablement sobre la vulgaritat predominant. El geni té, fins i tot, una aureola clarament divina.

Lo que representa más vida, una acumulación de energías, concentrando las de una raza, nación o pueblo, son los genios. Si los excelentes no existieran ni siquiera conoceríamos la naturaleza. La manera como vivimos, la vida que alcanzamos, lo que poseemos, lo que sabemos, es el producto acumulado del incesante esfuerzo de los genios. El mundo está sostenido por la veracidad de los bravos, alimentado y engrandecido por el trabajo de los sabios, sublimado y glorificado por los artistas. Así se crea el reino de Dios sobre la Tierra. El santo espíritu es el Verbo de los mejores.⁹²

Tanmateix, aquest individu genial no correspon ben bé a un nou profeta d'inspiració nietzschiana, ni a l'home fàustic en la seva concepció més tràgica. Pompeu Gener el retrata com un artista o un científic que posa (o intenta posar) el seu talent i el seu coneixement al servei de la humanitat però que alhora se n'aparta degut a una sensació d'estranyament causada pel seu geni incomprensible. Amb un to clarament sorneguer, Federico Urales distanciava clarament l'individu genial que afirmava Gener del superhome que s'afirmava a través de les teories nietzschianes: “*Pompeyo Gener afirma la individualidad, pero el individuo de Pompeyo Gener no es un ser poderoso, dominador, enérgico, inmutable, virilmente orientado y firme; es un juguete de las impresiones, de los nervios y de los gustos refinados, esto es, decadente. El superhombre de Pompeyo Gener se halla entre los artistas de Montmartre o del barrio Latino de París, burlándose del mundo y guardándose del aire; no en el monte desafiando la naturaleza y fortificando su cuerpo, para poder ser la semilla de ese hombre futuro tan poderoso y dueño de sí.*”⁹³

És especialment remarcable com, a través de la recuperació de la memòria de Miquel Servet, Pompeu Gener elabora una narració del personatge on hi traspuen totes les seves

91 Tot i que s'ha encasellat més aviat a Gener en la línia evolucionista darwiniana, és clara la influència de Lamarck en l'ús que fa de conceptes com *raça* pel que fa a la influència del medi; també és clara la influència, en aquest sentit, del positivista Hyppolite Taine.

92 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 349

93 F. Urales, “La evolución de la filosofía en España”, *La Revista Blanca*, Madrid, 1 de desembre de 1902, p. 326.

concepcions sobre el geni.⁹⁴ Pompeu Gener projecta una imatge de Miquel Servet com a pensador total, interessat en totes les branques del saber humà i connectat amb les idees humanistes que predominaven durant el Renaixement. L'autor interpreta Servet com un geni colossal que creix i es defineix absorbint tot el que hi havia d'humanista en la cultura europea de l'època i sempre en contraposició als elements dogmàtics representats per la Reforma protestant i el catolicisme. Precisament són aquests elements dogmàtics, custodiats per l'autoritat religiosa i política, els que s'oposen al camí del geni, encarnat per Servet. Encara més, Gener veu en Servet un lliurepensador *avant la lettre*, enfrontat al fanatisme religiós de catòlics i reformats, veient-hi una tercera via, una opció vitalista i humanista. Així, en endinsar-se en els seus treballs teològics, Servet hauria cercat un cristianisme depurat d'uns dogmes que haurien allunyat l'ésser humà de la divinitat, tot remuntant-se als primers textos del cristianisme. En una projecció evident de les tesis intel·lectuals aleshores assumides per Gener -entre la fe positivista en el progrés i les darreres corrents vitalistes i nietzschianes- l'autor relaciona fins i tot la teologia servetiana amb una mena de precursora teòrica del superhome. Per a Gener, Servet

Era un librepensador genial que por su inspiración propia y sus grandes conocimientos adoraba el Cristianismo, por ver en él la Divinización del Hombre, del hombre justo, del ser bueno, del tipo superhumano, y quería remontarse a los orígenes del Cristianismo para hallarlo puro de toda imposición posterior debida a conveniencias de época y de secta, y se atuvo a los Evangelios.⁹⁵

En definitiva doncs, en l'esquema genealògic que Gener té de la història, Servet representa inequívocament el principi progressiu, associat amb la llibertat, la creació, el lliure pensament i l'amor als homes: el principi vital i expansiu que s'oposa al principi tanàtic encarnat pel dogma i el fanatisme. La caracterització de Servet és la de l'heroi que lluita en un medi hostil, on el dogmatisme i la persecució predominaven de forma implacable, on el geni és acusat d'heretgia per transcendir els valors imperants. És el Quixot que lluita contra els molins de vent; és Faust que ven la seva ànima al Diable a

94 Pompeu Gener construeix la imatge de Miquel Servet fonamentalment en dues obres. Una, la més sistemàtica, és *Servet. Reforma contra renacimiento*. Tot i que fou acabada l'any 1903, no fou publicada fins el 1911, coincidint amb la commemoració del quart centenari del naixement de Servet i amb la campanya per a l'erecció d'un monument a la memòria de Servet a la ciutat de Barcelona. L'altra obra, de caire més vulgaritzador i publicada cap a les mateixes dates, és *Pasión y muerte de Miguel Servet*, que inclou un petit estudi sobre Servet, la novel·la *Anna Maria i l'hostelera*, sobre el procés a Servet i la seva execució i uns apèndixs teòrics.

95 P. Gener, *Miguel Servet. Reforma contra renacimiento*, Maucci: Barcelona, 1911, p. 50

canvi de poder viure amb total intensitat i de llegar els seus fantàstics descobriments als homes:

No podemos menos de admirar en Servet al combatiente heroico que ataca sin mirar el número de los adversarios ni calcular las consecuencias del combate, sólo persuadido de la justicia de la causa que él defiende. Tiene en esto algo de lo más noble del Quijote, así como tiene también algo de lo profundo del Fausto, por sus descubrimientos científicos que rayan en lo maravilloso.”⁹⁶

Tanmateix, el Servet de Gener és ben lluny del superhome inexorable, dur i cruel. En la línia caricaturesca dibuixada per Federico Urales, la seva concepció de l'individu genial s'associa amb un caràcter desendreçat, anàrquic, despreocupat; però, sobretot, en ell no hi havia res d'odi ni sentiment de superioritat, sinó un amor incondicional pels homes:

Es un filósofo de una gran visión clara, superhumana, genial, pero desordenado. Sus perspectivas están iluminadas por relámpagos, son fulgurantes, no necesitan demostración alguna, por ellas solas se imponen; basta con enunciarlas. Tiene algo de Nietzsche, pero como es latino es más elegante y más artista, y, sobre todo, más humanitario. Para él el amor al Hombre es lo principal.⁹⁷

El geni benintencionat però, veu com el seu projecte grandíós que, per descomptat, ha de beneficiar la totalitat de la humanitat, topa amb els murs de la ignorància i el fanatisme. Malgrat l'amor incondicional del geni, malgrat la seva demostrada superioritat moral, la majoria de la població (la massa, la *foule*) no estaria preparada per a acollir les idees d'un pensament tan avançat; en comptes d'això, seguiria, crèdula, el discurs del fanatisme religiós, entusiasmant-se davant la persecució de l'heretgia, davant l'espectacle grotesc de la crema pública de l'heretge.

El proyecto grandioso de una purificación del Cristianismo, libre de todo lastre dogmático, litúrgico y disciplinario eclesiástico, no pudo triunfar, porque las ideas de Servet eran demasiado filosóficas para entusiasmar a las masas. Era demasiado ideal, demasiado divino, para penetrar en la gran bestia humana que palpita en la plebe creyente. Ésta, en todo caso, sólo podía comprender un cambio de Forma, y a los que estaban descontentos de Roma les bastó con la Protesta.⁹⁸

96 Ibid., p. 160

97 Ibid., p. 163

98 P. Gener, *Pasión y muerte de Miguel Servet*, Ollendorf: Paris, 1909, p. 190

En aquestes línies, dibuixades amb un cert patetisme, podem trobar un clar paral·lelisme amb el present que li havia tocat viure a Gener. Partidari d'una aristocràcia intel·lectual amb un discurs no exempt d'estrídències, havia percebut les dificultats de dur a la pràctica el seu ideal d'intel·lectual lliure i amb capacitat de guiar la societat vers la seva transformació, vers un ideal de progrés. Les múltiples tensions pròpies de l'estatus de l'intel·lectual, de la seva vinculació amb el poder, les tendències massificadores i vulgaritzants impulsades per la modernitat burgesa feien del tot inviablable les seves propostes. La temptació d'atribuir aquest fracàs no ja a la pròpia incapacitat de la intel·lectualitat o a la seva imbricació en els mecanismes de poder burgesos, sinó a la ignorància del populatxo, era evident. La massa no era pas el poble lliure, sinó el poble sotmès per la ignorància al dogma, a un comportament de ramat que reduïa la persona a la imbecilitat. La missió de l'intel·lectual, del geni, era –malgrat tots els esculls- alliberar el poble d'aquesta xacra, educar-lo, alliberar-lo. Després d'aquest alliberament, la preeminència del geni s'imposaria de forma natural.

En la narració de la vida de Miquel Servet, Pompeu Gener parteix d'una oposició tipològica amb el seu gran enemic. Calví encarna tots els elements negatius que es contraposen als del geni: la roïndat contra la noblesa; la fe cega de la religió contra l'escepticisme creatiu de la ciència; el fanatisme dogmàtic contra la llibertat d'esperit; les tendències tanàtiques contra l'amor a la vida. A través d'aquesta cadena de contraris en eterna lluita, Gener no només dibuixa la tragèdia de Servet, sinó la mateixa genealogia de la història de la humanitat. El geni hauria topat des de sempre amb l'oposició contrària d'aquest principi negatiu, propi també de l'ésser humà.

El model d'intel·lectual que defensa Gener per activa i per passiva és el del geni amb unes qualitats inqüestionables que treballa abnegadament pel progrés, des d'una independència total respecte de qualsevol poder, des de l'oposició a qualsevol tipus de dogmatisme. Aquesta visió de l'intel·lectual responia a una síntesi –peculiar en Gener- entre el positivisme i el vitalisme de les darreres dècades. La vella fe en el progrés teleològic de la humanitat es reafirmava a través de l'acció genial d'uns pocs –d'una aristocràcia científica, intel·lectual i artística- que encaminaria la humanitat cap a un estadi superior. Tanmateix, no entén aquest domini de l'intel·lectual com una dictadura, sinó com una tutela necessària.

Después de la renunciación, la apoteosis de la voluntad. Nada de decadencias, nada de misticismos. Todo vida, vida ascendente, intensiva, extensiva, y predominio del genio.

La ley de la lucha por la vida, que parecía olvidada, se vuelve a proclamar con furor, con frenesí, y para la lucha se piden guías, jefes, que nos lleven a ese vital paroxismo.⁹⁹

Malgrat les connexions de Gener amb el moviment republicà federal, subsistia en la seva visió una mena de pànic a l'eclosió de les masses fanatitzades per qualsevol dogma. Però si bé a voltes és palpable aquest menyspreu en les seves obres, també és cert que una de les tasques prioritàries que atribueix a aquesta casta intel·lectual superior és educar els sectors populars, transmetent la ciència i el coneixement i propiciant un accés generalitzat a l'educació. La qüestió és en quin sentit s'havia de concretar aquest domini; fins a quin punt el lideratge moral i pedagògic havia d'esdevenir polític. Fixant-se en les propostes del Gener més positivista, Diego Núñez hi veu una actualització del despotisme il·lustrat als nous temps; un despotisme no sustentat però en el racionalisme sinó en les darreres teories científiques, especialment l'evolucionisme darwinià: “*Ante la crisis finisecular de la sociedad liberal en España, Gener parece proponer, como fórmula salvadora, una especie de despotismo ilustrado pasado por el naturalismo de Darwin.*”¹⁰⁰ Aquest autoritarisme teòric no era exclusiu de Gener, sinó un element compartit per la seva generació, formada en el positivisme i el naturalisme, i plasmat en les diferents propostes reformistes o regeneracionistes. Davant l'agònica crisi del sistema polític de la restauració, les tesis regeneracionistes tendien a arribar a propostes dràstiques: la corrupció intrínseca del parlamentarisme només podia ser resolta pel *cirurgià de ferro* (figura proposada per Joaquín Costa), metàfora d'una nova dictadura aplicada amb criteris científics i racionals. Efectivament, el Gener més positivista és explícit en aquest sentit. A *Herejías*, escrita l'any 1887, a banda d'una descentralització aplicada amb criteris federals, proposa clarament una dictadura (per paradoxal que pugui semblar) aplicada amb paràmetres científics per resoldre els problemes atàvics d'una Espanya que calia modernitzar:

Una dictadura científica ejercida por un Cromwell darwinista ingerto en Luis XIV, que fuera a la vez implacable y espléndido, y quien dice uno dice uno, o varios que proclamaran e hicieran cumplir el siguiente programa: Instrucción gratuita y obligatoria, modificación del plan general de estudios con arreglo a los últimos adelantos de la Ciencia. (...) Abolir el sistema parlamentario y substituirlo por el representativo. Cerrar seminarios, prohibir todas las corporaciones religiosas cerradas (...). Separar la Iglesia del Estado, pero considerándola dentro del derecho común como todas las demás

⁹⁹ P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 342

¹⁰⁰ D. Núñez, *La mentalidad positiva en España*, op. cit., p. 72

asociaciones particulares. Ejercer una dictadura higiénica paralelamente con la científica. (...) Proteger toda industria naciente que tenga sus primeras materias en el suelo. (...) ¹⁰¹

En definitiva, es tractava de continuar la reforma il·lustrada, interrompuda per la reacció i la religió, ara amb els paràmetres de les darreres teories científiques i amb el paraigües d'un republicanisme no entès des del punt de vista d'una llibertat abstracta, sinó d'una llibertat com a producte de les lleis de l'evolució: “*Continuar la obra del gran Carlos III, con los medios científicos modernos, he aquí la idea directriz de esta reforma. Todo esto, bien entendido, en medio de la libertad republicana.*”¹⁰² Ja hem vist anteriorment que *Herejías* és rebuda amb mostres de clara hostilitat per part dels crítics de l'època. Tanmateix, aquesta hostilitat era més deguda a les tipologies racials amb que jugava Gener, que suscitaren l'ira de la intel·lectualitat castellana, que no pas a les solucions autoritàries que proposava al final de l'assaig. De fet, aquest gènere d'autoritarisme seria recurrent, posteriorment, en fórmules regeneracionistes com les de Joaquín Costa o com les dels homes del 98. Segons Diego Núñez, “*la originalidad de Pompeyo Gener, dentro de esta órbita de pensamiento político, estriba en presentarnos el retorno al despotismo ilustrado o las fórmulas de 'revolución desde arriba' fundamentadas en la moderna ciencia biológica, practicando un reduccionismo que será bastante frecuente en dicho contexto cientista de gran euforia naturalista.*”¹⁰³

A *Amigos y maestros* (1897), veritable síntesi entre el bagatge positivista i les noves influències vitalistes, Gener segueix les tesis de Renan i reclama el necessari lideratge d'una elit científica i filosòfica. Gener llegeix les idees del mestre en clau de dualitat: el rigor científic positivista s'alterna amb el misticisme; les posicions aristocràtiques en política s'entrelliguen amb la defensa de les llibertats republicanes. Això li permet vincular el seu republicanisme a la defensa d'un ordre jeràrquic basat en el domini dels coneixement. Aquesta jerarquia era inevitable per tal d'invertir les tendències a la depravació i a la mediocritat que impulsava la modernitat i la democràcia burgesa.

Dado el estado de barbarie innata de nuestro pueblo y de su depravación de nuestra burguesía, su ideal hubiera sido la dictadura científica en bien de la Humanidad; un

101 P. Gener, “Herejías”, *Cosas de España*, p. 245-6.

102 Ibid, p. 248.

103 D. Núñez, *La mentalidad positiva en España*, op. cit., p. 72

comité de sabios y de filósofos supremos, dirigiendo los estados de la especie humana, con medios potentísimos de subyugar al bárbaro y al criminal.¹⁰⁴

A mesura que Gener abandona l'ortodòxia positivista i comença a introduir fórmules clarament vitalistes en el seu pensament –sobretot a partir de mitjans de la dècada dels noranta-, canvia significativament el diagnòstic i les solucions proposades. L'accent ve posat ara sobre la irrupció de les masses en la societat finisecular i sobre la difícil conciliació entre la llibertat abstracta (fruit de la idea igualitària de la revolució francesa) i la llibertat fonamentada en l'expansió sense traves de les energies de l'individu, cohibida per la primera. La solució la troba Gener en una regeneració a través de l'elitisme i l'exaltació vitalista de l'individu, amb l'horitzó posat en una fonamentació del dret en base a les lleis evolutives de la natura.

Se trata nada menos que de cambiar el orden establecido por una democracia errónea. La igualdad, proclamada contra los falsos superhombres, para sacudirse el yugo de los supuestos héroes, fue un principio justo cuando se impuso la destrucción de jerarquías injustas, de autoridades antinaturales, de privilegios irritantes. Pero quedando como principio absoluto ha conducido a errores no menos funestos. Ha nivelado los genios con el común de los mortales; ha hecho que los que eran fuente de vida, foco de producción, fueran tenidos en lo mismo que un Juan cualquiera. Las jerarquías de razón se imponen de nuevo. La humanidad para marchar necesita de sus superhombres, de sus genios, de sus porta luz.¹⁰⁵

La defensa de la jerarquia és clara i es relaciona no amb una opressió estructural, sinó amb la direcció natural dels més aptes sobre els dèbils, del geni científic i del pensador sobre un poble en minoria d'edat, sense eines per comprendre el món i poder pretendre millorar-lo.

La fe en una escala jerárquica natural, se impone sin que ni signifique dominio ni opresión. El sol que está encima nos vivifica y no nos oprime, al contrario nos da libertad, dándonos más energía. Una profunda diferenciación del valor de los hombres entre ellos es el resultado del Progreso.¹⁰⁶

104 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 188

105 Ibid, p. 356

106 Ibid., p. 351

Aquesta abrandada defensa de la jerarquia s'ha de relacionar amb una concepció orgànica de la societat que Gener, tot i les derives en clau vitalista del seu pensament, mai no abandona del tot. Així, a “Nietzsche i lo que realment representa la seva filosofia”, per exemple, tot i que es tracta d'un article dedicat a les idees del filòsof alemany, es despenja amb una clara analogia biològica que recorda més a les tesis del darwinisme social que no pas a les idees vitalistes de Nietzsche:

Ai del cos el dia en que el cervell s'espalla! Però, ai del cervell el dia en que el cos ja no li envia ja un bon regament! La separació del cap del cos és la mort de l'un i de l'altre.¹⁰⁷

El cervell, en aquest cas, és el geni, l'individu de capacitats superiors que troba el seu àmbit d'expressió en la ciència, el pensament o l'art. Tal com el cervell té una vinculació orgànica amb el cos, el geni la té amb el poble. En aquest sentit, és impossible plantejar una desvinculació, una separació d'interessos entre un i altre.

Ell crea el Poble, però el Poble és qui li dóna l'energia a la qual ell dóna forma per donar-li l'ànima. Tal és la missió dels escollits de la Natura, que deuen esser els de la Societat; i això és lo que els dóna drets superiors als dels altres, perquè aquests drets són per als altres, és a dir, els de tots els altres.¹⁰⁸

Malgrat l'evident tarannà estètic conferit a l'exaltació –entre romàntica i vitalista- del geni, la línia de demarcació en relació a l'àmbit de la política esdevé cada cop més porosa. De fet, en els seus articles a *Joventut* –es troba en la seva època més clarament vitalista-, Gener utilitza aquesta estètica heroica en un sentit clarament polític: l'exaltació del geni era el leitmotiv de la gran majoria dels seus articles. Aquesta intencionalitat més clarament política és atribuïble al tarannà inequívocament catalanista de revistes com *Joventut*, tal com remarca Joaquim Espinós: “*La intenció de Joventut de regenerar el discurs catalanista féu que atorgara més espai a les qüestions polítiques que L'Avenç i Catalònia, sense descuidar, però, les crítiques literàries o culturals. De fet, en el cas de Pompeu Gener existeix una clara connexió entre els articles de reflexió estètica i els de caràcter manifestament polític. En tots dos casos es parteix d'una apologia de la figura del geni.*”¹⁰⁹

107 P. Gener, “Nietzsche i lo que realment representa la seva filosofia”, *Catalònia*, Barcelona, 25 d'abril de 1898, p. 83.

108 Ibid, p. 83.

109 J. Espinós, *Història d'un entusiasme. Nietzsche i la literatura catalana*, op. cit., p. 43.

Tot i que no hi ha una ruptura clara respecte als postulats positivistes del vell catalanisme d'arrel positivista (el propi Gener els havia acceptat, tot i radicalitzant-los en un sentit racial), sí que hi ha un progressiu arraconament d'aquests postulats en detriment d'un messianisme que situava el geni com a protagonista de la regeneració. Si el superhome nietzschia era indiferentment polític, en tant que se superposava a les formes d'organització d'una humanitat decadent, el geni d'aquest tipus de regeneracionisme catalanista era intrínsecament polític des del moment en què el discurs partia d'un subjecte col·lectiu, nacional, al qual havia de subordinar la seva acció. Tot i que difícilment aquesta preponderància del geni podia arribar a una formulació políticament concreta (les fórmules del despotisme il·lustrat que anteriorment havia assumit Gener quedaven ara força desfasades en l'àmbit català), té una funció clarament política en tant que serveix de punta de llança a la crítica contra el parlamentarisme i l'igualitarisme. *“El positivisme d'arrel democràtica de la proposta de Valentí Almirall, inspiradora del grup de L'Avenç, convisqué a les pàgines de Joventut amb un nacionalisme d'inspiració messiànica, que sense arribar a formulacions polítiques concretes, posa en qüestió l'igualitarisme democràtic. L'obra de Nietzsche, convenientment reduïda als clixés que interessava propagar, fou un dels avals ideològics bàsics d'aquest discurs, que farà un ús generós de les teories del superhome, de la moral dels forts, de la superioritat racial o de l'arribada d'una nova era. Dintre dels representants d'aquesta tendència renovadora del catalanisme, un dels col·laboradors més importants de Joventut fou Pompeu Gener.”*¹¹⁰

El progrés de la societat, de la nació en el seu conjunt, es vincula a l'heroisme dels forts, dels individus de capacitats superiors. Sense el comandament d'aquets nous herois el progrés és ara, esqueixada la seva mecanicista inexorabilitat teòrica, pràcticament impossible. Aquesta fortalesa s'encarna en una tenacitat que porta el nou heroi a una lluita constant sense treva possible:

Els forts, els vitals, son revolucionaris, evolutius, progressius, creadors, durs i brillants com el diamant, inexorables en la marxa endavant com el projectil en sa trajectòria, com el planeta en sa òrbita. (...) Tot es moviment i lluita. La única manera d'estendre i d'elevant la vida és anar lluitant. La pau sols se té en el triomf de la batalla. El que embeina l'espasa firma la seva esclavitud, sella sa tomba.¹¹¹

110 J. Espinós, “Pompeu Gener i la revista Joventut”, R. Panyella (ed), *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*, Punctum, Lleida, 2007, p. 269.

111 P. Gener, “L'evangelí de la vida. Somni-prefaci (i)”, *Joventut*, Barcelona, 14 de juny del 1900, p. 277.

L'heroi supera qualsevol abisme existent entre la seva voluntat i la realització d'aquesta idea de progrés ascendent, sap situar-se a l'alçada del paper històric que li pertoca. A través del concepte de "*moderna oligarquia de l'intel·lecte*", Gener dibuixa una nova comunitat d'herois, formada no pas per homes d'inspiració fàustica, sinó per homes que posen el seu coneixement al servei de la millora immediata de la humanitat, a través de la ciència i del pensament. Tot i que ja hem vist que aquesta concepció té unes clares arrels en el romanticisme, Gener l'aplica a l'època que li toca viure, marcada per una creixent especialització científica i per l'expansió de la producció literària i artística. Des de la manca de perspectiva, Gener no veu en aquesta especialització i en aquesta expansió unes tendències perverses per a la preeminència del geni que preconitzava; ans el contrari, hi albira una possibilitat per al domini dels millors en el camp que els hi seria propi, i sobre la societat sencera. A aquest domini li dona diversos noms, entre els quals destaquen *aristia*, *aristarquia* o *oligarquia de l'intel·lecte*. Els nous dominadors són autèntics arquitectes de la nova societat..

Se dirá que esto conduce a una nueva aristocracia: la del genio. Aristocracia no, nada de castas, de categorías cerradas, ni de mandos imperativos. La humanidad ya no los quiere. Aristia, si, y aun mas Aristarquia. La arquitectura social y moral al mundo deben de dársela los que sean por naturaleza arquitectos, (o arcontes). Para proporcionar se necesita comprender el conjunto y sentir la proporción; para ordenar una raza se ha de ser por lo menos tan grande como ella.¹¹²

Una nova oligarquia formada per científics, literats, artistes i pensadors, seleccionats a través del seu mèrit i capacitats, que exerciria una mena de govern a l'ombra. Segons Gener, aquesta oligarquia no s'havia de traduir però en una tirania política sinó que havia d'exercir un guiatge emancipador de la societat, suplantant les decisions arbitràries del poder polític, reduint-lo a la seva mínima expressió. L'oligarquia de l'intel·lecte és una societat difusa, sense barreres de cap tipus, marcada per l'intercanvi i el debat continu. No està sotmesa, per tant, a estructures rígides, a lògiques corporatives, ni a dogmes; però, sobretot, no està sotmesa a la pressió del poder polític i econòmic. Els oligarques de Gener queden a mig camí dels sacerdots de la religió de la humanitat d'Auguste Comte i el superhome nietzschia: una independència radical posada però al servei del millorament de la humanitat.

112 P. Gener, *Amigos y maestros*, op. cit., p. 358

En les esferes de la Superior cultura sempre hi ha hagut dominació o influència; però aquesta dominació, aquesta influència que dona forma i direcció a les generacions noves i arquitectura el món, canviant el mode d'ésser en la superfície de la terra, avui està en mans d'una oligarquia de l'esperit, i per tant, no és ni tirànica ni perillosa. Tothom que tingui força mental pot ser-ne. Tot es renova continuament. Ja no hi ha dogmes. A despit de tota separació geogràfica i política, a través dels estats, s'està formant una societat *supernacional*, quals individus, cada un ne val per molts, i es coneixen, i s'entenen, i pot entendre'ls tothom que tingui el cor ample i la intel·ligència oberta. Els primers savis, els pocs grans filòsofs, els artistes superiors formen aquest cenacle universal quals dictats obeeixen tots els pobles sense imposició de cap espècie. La superioritat intel·lectual que abans creava hostilitat, avui uneix. L'home superior va rodejat d'un estat major i es nodreix en la massa, i per ella produeix, i en bé d'ella.¹¹³

La superioritat intel·lectual d'aquests cenacles que formen l'*oligarquia de l'intel·lecte* no s'utilitza doncs per a subjugar la societat, sinó per a millorar-la, no oblidant que hi manté un vincle gairebé orgànic. El domini no és estàtic, sinó dinàmic, operant-hi una mobilitat continua a través de la tasca educadora i culturitzadora: els individus, en ser cada cop més aptes per a realitzar les seves potencialitats, podien escalar en una jerarquia que a la pràctica era completament dúctil.

Així d'aquests nuclis aristàrquics va elaborant-se la societat futura, tant més sòlida quan més mòbil i flexible sia, tant més lliure com més sia ell mateix cada un dels individus que la componguin.¹¹⁴

Una de les reaccions més contraposades a l'elitisme de Gener, expressat en aquesta fórmula *aristàrquica*, és la de Juan Valera, que elabora una forta crítica de les posicions expressades als capítols d'*Amigos y maestros* i *Inducciones*. Valera reivindica una ètica igualitària i cristiana, en nom de la qual condemna l'individualisme egoista que veu en les tesis generianes. Segons Valera, la conseqüència del progrés inexorable no és el predomini dels forts, sinó l'adveniment d'una igualtat cada cop major: “*el resultado del dichoso movimiento progresivo, en vez de ser la aparición del superhombre, será el allanamiento y nivelación de la raza humana, la igualdad aborrecida por el Sr. Gener, y si no la imposibilidad, la dificultad mayor cada día de que nadie sobresalga y descuelle.*”¹¹⁵ La igualtat, si més no, era l'imperatiu categòric que hi havia darrera la

113 P. Gener, “La moderna oligarquia de l'intel·lecte”, *Juventut*, Barcelona, 31 de maig de 1900, p. 241-2.

114 Ibid, p. 242

115 J. Valera, “El superhombre”, *La España Moderna*, Madrid, desembre 1897, p. 88

seva concepció de progrés, de manera que tota tendència oposada, en contravenir les inexorables lleis del progrés, quedava condemnada al fracàs, a l'extravagància i a la bogeria: *“la igualdad, nacida del progreso y de la difusión de la cultura, nos acostará a todos, y el que no quiera someterse a ella, sino elevarse y lucir sobre sus semejantes, llegará a volverse loco y pondrá en cuanto haga el triste sello de su locura.”*¹¹⁶ La vinculació entre progrés i igualtat es relaciona, en la resposta de Valera, a la idea de providència divina: per força, si hi havia una voluntat divina que governava la història, era necessària l'existència d'un punt d'arribada, d'una redempció en la igualtat, puix que davant de Déu totes les ànimes eren iguals. En negar Gener la providència divina, Valera detecta una incoherència evident del seu pensament en tant que progressista i alhora vitalista; una incoherència també del progressisme en general, que pot ser llegit perfectament com una forma dessacralitzada de l'escatologia cristiana: *“Si no hay plan ninguno, no sé por dónde podrá afirmar el señor Gener que hay progreso, mejora, advenimiento de superhombres y otras futuras bienaventuranzas. Y si por dicha hay plan, y todo eso y más puede afirmarse, el plan no es humano, sino divino.”*¹¹⁷ L'horitzó de l'escatologia del progrés era inequívocament la igualtat segons Valera, tant per una concepció mecànica del mateix, com per la prevalença de la noció cristiana d'igualtat de les ànimes davant de Déu: *“Conformémonos y contentémonos todos con ser esencialmente iguales, aunque, por circunstancias momentáneas (porque momentáneas deben de ser dada la secular amplitud de la historia), [determinadas] naciones prevalezcan hoy, se sobrepongan y hasta dominen a las otras.”*¹¹⁸

Una altra reacció contrària als postulats aristocratitzants de Gener, tot i que més visceral, és la de Leopoldo Alas “Clarín”, a les pàgines de la seva secció, “Palique”. És evident que en les paraules de Clarín hi traspua un clar i comprensible ressentiment. En la seva línia més típica, Clarín no entra a criticar a fons les nocions defensades per Gener, sinó que les desacredita pel fet de no tenir cap mena de representativitat intel·lectual: *“Si escritores más formales que él defendieran esa doctrina desfachatada y loca del egoísmo intelectual, desligándose de todo deber y afecto de patriotismo, en nombre de una pretendida y presuntuosa superioridad, sería conveniente combatir tales aberraciones con toda seriedad. (...) Pero Gener no representa, aunque él lo diga, a esos mismos intelectuales catalanes, entre los que conozco yo a muchos jóvenes de real*

116 Ibid, p. 89

117 J. Valera, “Las inducciones del Sr. Pompeyo Gener”, *La Lectura*, Madrid, 1901, p. 258.

118 Ibid, p. 261

talento.”¹¹⁹ Clarín també posa en ridícul la noció d’*aristarquia* pel fet de representar la traducció d’un concepte que, segons ell, res tenia a veure amb les idees defensades per Gener: “*El buen Pompeyo, muy amigo de alabarse, hasta cuando se equivoca en griego, se alaba sin querer. Declararse aristárquico, no es declararse partidario del gobierno de los mejores, aristócrata, sino declararse óptimo imperante.*”¹²⁰ Tot i que a Clarín no li mancava part de raó, cal dir que quan Gener parlava d’*aristarquia* no era per a referir-se a una nova forma d’*aristocràcia*, sinó precisament per a trobar un concepte que prenguéss un sentit divergent, que donés preponderància social a la intel·lectualitat, sense que aquesta preponderància hagués de traduir-se però en una nova forma de domini.

A Catalunya, les repercussions d’aquest elitisme intel·lectual es poden resseguir en òrgans del catalanisme liberal com *Juventut*. Salvador Albert ofereix una conceptualització elitista força similar a la de Pompeu Gener a la mateixa revista. En una extensa sèrie d’articles, sosté unes tesis properes a Friedrich Nietzsche (però també a Gustave LeBon) respecte la separació radical entre individu i la massa. Coincideix però a grans trets amb el pensament de Gener en què l’individu era, malgrat la seva inclinació a la solitud tràgica, el motor del progrés, el factor que obligava la massa informe a avançar en el seu propi millorament: “*De tot temps, i en una o altra forma, ha sigut l’individu perseguit per la massa. Selecció aquell d’aquesta, és per ella temut o envejat, i sempre incomprès. Quan el veu distint d’ella, emancipat, voldria absorbir-lo de nou per a evitar-se l’insuportable esforç progressiu a que l’obliga sa presència.*”¹²¹

Per la seva banda, Domènec Martí i Julià, ancorat encara en una cosmovisió positivista i evolucionista, dona un significat lleugerament diferent al concepte, rebutjant frontalment les tendències aristocratitzants de tall nietzschian i diletant (que pràcticament assimila). D’aquesta manera, l’*aristarquia* realment acceptable vindria associada a una llei inexorable del progrés, en funció de la qual l’excel·lència s’havia de generalitzar al conjunt de la població. L’*aristarquia* no era doncs el privilegi d’uns pocs, sinó la condició d’un agregat nacional que s’albirava en l’horitzó del progrés. “*L’aristarquia és progrés, i per això el nacionalisme és aristàrquic, és, però, l’aristarquia de tots els elements d’un poble. No d’uns quants, en perjudici d’altres, que llavors la síntesis és naturalment un desequilibri, i el desequilibri vol dir imperfecció,*

119 Clarín, “Paliq”, *Heraldo de Madrid*, Madrid, 17 de febrer de 1900, p. 1

120 Ibid, p. 1

121 S. Albert, “Heretjias: l’individu”, *Juventut*, Barcelona, 22 de gener de 1903, p. 64

degeneració, tara d'impotència biològica. El delirant megalòman o l'aristàrquic sistemàtic, no són l'home; no passen d'individus imperfectes: l'home, l'aristarca humà és l'individu que assoleix més perfecció en totes les activitats de la seva persona."¹²²

L'aristarquia no s'havia de traduir doncs ni en l'aïllament de l'individu superior ni en la reproducció de noves jerarquies, sinó en un dinamisme nacional per la via de la seva generalització a través de l'educació i la instrucció: "*Per aquí se'n va al progrés; per la via del perfeccionament general.*"¹²³

Per la seva banda, Gabriel Alomar, recollint el pòsit de les tendències teòriques vitalistes, recupera el concepte d'*aristia* o *aristarquia* a les pàgines d'*El Poble Català* en un sentit més clarament elitista: "*No perdem de vista que sempre, sempre, els moviments nous, destinats a florir i a fruitar un dia, comencen per l'iniciació d'uns quants escollits. Són per de prompte el patrimoni d'una aristia social que s'isola de les majories i es fa conscient de la novella idea.*"¹²⁴ Tanmateix, aquesta preponderància, aquest lideratge dels escollits, no es traduïa tampoc en un domini a l'interior del grup, sinó en un dinamisme nacional: la tasca d'aquests escollits era menar la nació –i les classes populars- cap a la seva vitalitat plena.

El concepte d'*aristarquia* o *oligarquia de l'intel·lecte* formulat per Pompeu Gener reflecteix tots els dubtes i tensions de la intervenció de l'intel·lectual en la incipient societat de masses, el seu creixent paper polític en tant que professional de l'opinió: l'aristòcrata de l'intel·lecte és de fet una arma de doble tall, que pot ser interpretat com un guia, un educador benèvol d'un poble en minoria d'edat permanent (segons es desprèn en alguns dels textos més messiànics de Gener), o bé com un clar contrapès a l'igualitarisme socialitzant de les classes populars. En aquesta visió elitista de la funció de l'intel·lectual es pot endevinar un cert temor al desbordament de l'ordre burgès del qual aquest era fill. De totes maneres, no és convenient interpretar aquest aristocratism *fin de siècle*, que tan bé expressa Pompeu Gener, únicament com una mena d'esclat reaccionari petit burgès davant la puixança del moviment obrer. Els termes són molt més complexos i les múltiples tensions conceptuals implicades s'han de tenir molt en compte. Hem vist, per exemple, com el superhome o geni de Gener (el filòsof, però també l'intel·lectual conscient) no representa només una afirmació brutal de la individualitat del subjecte amb capacitats superiors (que també), sinó un camí

122 D. Martí i Julià, "Nacionalisme i imperialisme", *Juventut*, Barcelona, 10 d'agost de 1905, p. 506.

123 Ibid, p. 506.

124 G. Alomar, "El lliberalisme català II", *El Poble Català*, Barcelona, 24 de desembre de 1904, p. 1.

d'alliberament generalitzable. És cert que s'oposa a l'igualitarisme socialista (com Nietzsche), però no s'ha de valorar aquesta oposició com una pura reacció (basada en una defensa de l'ordre burgès o de l'estat), sinó en tant que hi veu un últim rebrot d'igualitarisme cristià, màxima expressió – tant per a ell com per Nietzsche- de negació de la vida i de les capacitats de creixement que havien de tenir els individus.

Gener, per sobre de tot, s'oposa a la mediocritat de la massa com a conglomerat amorf, no pas als seus integrants. No és tant que els individus siguin mediocres en sí; ho són en tant que aquests adopten una conducta de ramat, en tant que l'ambient social d'ignorància i fanatisme en què creixen i viuen els determina a seguir un camí vulgar. L'home massa era mediocre, però això no significava que els individus no fossin perfectibles, que no poguessin alliberar-se en el camí del superhome, que l'intel·lectual havia de mostrar. Aquesta postura, més que un menyspreu per les classes populars, denotava clarament un sentiment de superioritat paternal que els intel·lectuals provinents del modernisme acabaren adoptant de forma bastant general.

La tasca de l'intel·lectual era educar el poble, conduir-lo cap a la seva emancipació. I aquí trobem una altra tensió important. Gener s'oposa a la conducta de masses en nom d'un individualisme extrem que l'apropa a Nietzsche -però també a Stirner- i en canvi construeix un esquema teòric de comportaments col·lectius basat en l'adscripció nacional ètnica. Això implica, d'una banda, un determinisme implacable que definia els comportaments individuals en base a unes essències col·lectives compartides -del qual tot nacionalisme d'arrel regeneracionista partia- i, de l'altra, que l'emancipació passava del pla individual al col·lectiu. Gener supera l'aparent contradicció a partir de la sobrevaloració de la societat civil, entesa com a àmbit de col·laboració espontània de les individualitats, però també com a depositària dels trets vitals de la nació. L'emancipació individual es plasmava en un dinamisme col·lectiu i, alhora, aquest estimulava aquella, en un procés de creixement progressiu en espiral.

9. Els *supernacionals*: l'avantguarda intel·lectual d'un nou catalanisme

A través del concepte *supernacionals*, Pompeu Gener pretén concretar en els cercles intel·lectuals catalans les seves tesis elitistes sobre la funció redemptora de l'intel·lectual i dibuixar un nou ordre social amb la preeminència del pensament i la ciència com a axioma, la seva *aristarquia*. El *supernacional* no és un servent del poder, sinó un subjecte plenament independent, que ha absorbit un coneixement ampli i vast, un subjecte alliberat de les constriccions socials que pretén situar-se en un pla de superioritat moral, per sobre de la contingència política i institucional. Ara bé, el *supernacional* no és un subjecte apolític, un profeta reclòs en la seva cova dalt de les muntanyes, com Zaratustra, sinó un subjecte que intervé políticament en un sentit total, no pas tractant d'influir en els professionals de la política, sinó despertant i encapçalant les energies de la nació. L'acció de l'intel·lectual *supernacional* prenia un sentit palingenèsic, regeneracionista, però també contenia certes ressonàncies d'un messianisme d'arrel cristiana. El *supernacional* intenta ser doncs una síntesi de l'individualisme de les teories vitalistes en voga i del necessari horitzó col·lectiu de la intervenció social d'un intel·lectual amb un creixent protagonisme i capacitat d'influència.

La gènesi del concepte *supernacional* és força improvisada i espontània i s'ha de resseguir en la polèmica desfermada arran de la publicació d'una sèrie d'articles durant els mesos de gener i febrer de l'any 1900 en què Gener respon de forma provocadora a les diferents reaccions que causa l'article precedent. Si el primer cop que esmenta el mot *supernacional* és gairebé en forma de recurs literari –per designar un prototipus d'intel·lectual obert a les influències estrangeres–, aquest concepte va prenent cos arran de la polèmica fins a designar un grup d'intel·lectuals catalanistes liberals i progressistes que pretenien ser l'avantguarda d'un catalanisme regeneracionista que escombrés la rèmora política de l'Espanya centralista.

Si bé el concepte *supernacional* neix arran d'aquesta polèmica -sense una reflexió prèvia massa elaborada i amb uns fonaments més que insegurs-, posteriorment, Pompeu Gener empra el concepte amb la intenció de donar cohesió real al grup d'intel·lectuals i artistes vinculats al catalanisme liberal, de constituir una veritable elit cultural, científica i artística que encapçalés una autèntica regeneració catalana. L'exageració dels termes no ens ha de fer perdre de vista que aquesta retòrica regeneracionista i messiànica s'ha

de relacionar clarament amb el puixant protagonisme i influència de l'intel·lectual en una societat que es massifica i es modernitza, que entra de ple en el segle XX. La relació intel·lectual/poder és darrera de la definició d'aquests models avantguardistes en què es pretén situar l'home de cultura, l'home de ciència, en una situació preeminent, no només autònoma. Si els partidaris de l'*art pour l'art* només aspiraven a una autonomia que els permetés crear lliurement i sense constriccions mercantils, aquest gènere d'intel·lectualisme elitista aspirava a una intervenció directa en la definició de la societat del futur; en darrera instància, a un domini i a l'exercici d'un poder sobre aquesta societat del futur.

Origen i formulació del concepte

Pompeu Gener, sintetitzant les seves teories intel·lectualistes i elitistes, encunya el concepte *supernacionals* a les pàgines de la revista *Setmana Catalanista*, que fou un efímer suplement en català del diari *La Opinió de Catalunya* publicat durant el mes de gener del 1900. El suplement fou suspès al cinquè número perquè semblà massa catalanista a la propietat del diari. Els responsables del suplement, amb Lluís Via i Oriol Martí al capdavant, fundaren poc després, l'1 de febrer del mateix any, el setmanari *Joventut*, a les pàgines del qual Pompeu Gener, col·laborador assidu de la revista, donà cos a les idees associades al concepte *supernacionals*.

Al primer número de *Joventut*, un article signat per la redacció especifica clarament els punts programàtics de la revista i cita breument el mot *supernacionals* per a referir-se al grup que s'agrupava entorn del setmanari. Políticament, el grup es defineix inequívocament com a catalanista, s'adhereix a la Unió Catalanista i s'atén incondicionalment a les seves bases programàtiques: “*No hem de definir nostre programa polític, perquè en aquest punt ens atenem a les Bases que la Unió Catalanista ha establert en ses diferents Assemblees.*”¹ Aquest catalanisme pren un caire clarament identificat amb les tendències modernitzadores del modernisme de l'*Avenç*, allunyant-se per tant de les tendències més conservadores i tradicionalistes. El renaixement de Catalunya s'havia d'associar al progrés, a la modernització, no pas a un simple exercici de nostàlgia medievalitzant: “*Voldriem veure-la [Catalunya] la més liberal, la més avançada, aquella en què hi florissin les arts, les ciències i la filosofia;*

¹ “Presentació”, *Joventut*, Barcelona, 15 de febrer de 1900, p. 1.

en fi, en que hi tinguessin el més alt preu les més intenses expressions del pensament humà, sempre renovades, sempre progressives, sense trava ni barrera de cap mena.”²

La defensa de la catalanitat prenia un caire clarament racial en les formes, associant les tendències progressives amb el tarannà racial ari i les tendències regressives amb les reminiscències i influències externes semítiques, en clara sintonia amb el que ja havia expressat Gener a *Herejías*: “*Creiem que el nostre poble és d’una raça superior a la de la majoria dels que formen Espanya. Sabem per la ciència que som aris (...) i, per tant, volem ser dignes descendents de races tant nobles, i volem marxar d’acord amb els altres pobles lliures d’Europa, i com el que més, anar al davant de la civilització.*”³

Aquesta racialització en els termes suposava un fonament teòric potencialment etnicista, amb la distinció entre una Catalunya ària que convergia amb Europa i una Espanya semítica que romania inexorablement ancorada en la decadència; però pretenia també sustentar també una lluita progressiva que s’enfrontava contra tots els obstacles econòmics i polítics que coartaven la lliure expressió i expansió de les energies individuals i col·lectives: “*Així combatrem el mateix als cananeus, de l’art i de la consciència, que als alarbs de la moral i de la política. Tirarem a mort contra el vedell d’or i contra els cacics, per tot on vulguin deturar o rebaixar l’ascendent progressió humana.*”⁴ És en aquesta lluita per la superació col·lectiva, a través de la potenciació de totes les tendències progressives i vitals, que entra en joc la definició del grup com a *supernacionals*, que pren una connotació de clara obertura intel·lectual envers les novetats i tendències externes (europees) que podien recolzar aquest ascendent progressió humana, en una clara continuïtat amb l’europeisme modernista: “*I com que, a més d’èsser catalans de cor, som supernacionals, com que admirem el que és bo sense distinció de nacionalitat, també ens ocuparem de tot el que és genial que surti en els altres pobles civilitzats, per a exemple del nostre.*”⁵

Després d’aquest primer manifest programàtic del que esdevindria el grup de *Joventut*, que incloïa per primera vegada el concepte *supernacionals*, encara que fos sense cap mena de transcendència significativa, s’aixeca una considerable polseguera amb un article satíric de Daniel Ortiz a *Vida Nueva* que en distorsiona considerablement el sentit. Pompeu Gener publica posteriorment un article a la mateixa revista -amb la

2 Ibid, p. 1.

3 Ibid, p. 2.

4 Ibid, p. 2.

5 Ibid, p. 2.

finalitat de combatre aquesta lectura esbiaixada- que esdevé aquest cop sí el primer manifest programàtic del grup dels *supernacionals*:

Como yo he sido el primero en emplear este calificativo de *supernacionales*, cúmpleme a mí el explicar lo que significa y el por qué se aplica hoy el número, cada día más extenso, de los intelectuales catalanes que se agrupan alrededor de *La Setmana Catalanista*, *La Sembra*, la peña científica del Ateneo y otros que fueron fundadores del *Avens*, de *Catalonia*, o se reúnen en el *Callo artístico de Pèl & Ploma*. Es éste un grupo flotante de escritores, de artistas y de jóvenes estudiosos que viajan por las naciones más cultas de Europa durante una buena parte del año, que viven en París habitualmente algunos de ellos, que poseen varias de las lenguas vivas europeas, que leen en serio (...) todo lo que se produce científica y artísticamente en el mundo civilizado.⁶

Els *supernacionals* es caracteritzarien per ser tot el contrari d'un grup homogeni i hermètic. Amb procedències diverses i amb centres d'interès divergent, els individus que formarien el grup tindrien en comú la llibertat de pensament, el gust per la novetat i l'obertura a les darreres influències teòriques, artístiques i científiques. En definitiva, una reformulació del vell programa modernista de *L'Avenç* passat pel sedàs del vitalisme en voga:

No son un partido ni una fracción, ni una secta, ni una iglesia, ni un defensorio, ni una capilla, ni siquiera una escuela. Los hay que proceden del positivismo determinista y son químicos, físicos o médicos. Los hay panteístas, neomísticos a lo Novalis, etc., etc.; todos tienen horror al atraso, todos son partidarios de la vida, todos hombres que piensan por cuenta propia.⁷

Un dels trets bàsics del model d'intel·lectual que Gener pretén definir amb el concepte de *supernacional* és el seu cosmopolitisme. No es tracta d'un literat tancat en la defensa dels valors patris a partir d'essencialismes amb olor a resclosit, sinó d'un intel·lectual que cerca l'aplicació de les millors produïdes pel pensament i la ciència humanes a la seva pròpia pàtria. En ser Catalunya una pàtria dominada i inferioritzada, el *supernacional* no podia acceptar-la, sense més, amb complaença, sinó que havia d'aspirar necessàriament a transformar-la profundament per fer-ne una pàtria superior. El *supernacional*, en estar en contacte amb els cenacles intel·lectuals i científics més

6 P. Gener, "Los supernacionales de Cataluña", *Vida Nueva*, Madrid, 4 de febrer de 1900, p. 3.

7 Ibid, p. 3

avançats, ja portaven a dins aquesta pàtria superior: la qüestió raïa a dur-la a la pràctica a partir de la seva preeminència sociològica i la seva influència política.

Supernacional significa, como lo indica su mismo nombre, todo lo que está por encima de los convencionalismos que supone la constitución cerrada de una nación con fronteras; y en la acepción modernísima que se le ha dado hoy día en Cataluña (...) equivale a decir *sin patria actual y tendiendo a una patria superior*. Y esto honra altamente a los que así se llaman. No pueden aceptar una patria inferiorizada o dominada por quienes nada valen, ni nada significan.⁸

Com a conseqüència de la incomprensió present a que es veu sotmès l'intel·lectual en la seva pàtria, aquest es veu obligat a exiliar-se, per evitar la immersió en un ambient provincià necessàriament viciat i amb la finalitat d'impregnar-se d'influències benefactores, als principals centres europeus de ciència i cultura. És per a això que el *supernacional* es declara *inactual*, en el sentit que no accepta el present polític i socioeconòmic de la seva terra però es reclama portador d'un futur que suposa la transformació d'aquest present menyspreat. Les idees que broten dins seu transcendeixen els grisos horitzons d'un present sempre frustrant i és per això que hi entren en conflicte, perquè aquestes idees cauen en la incomprensió generalitzada d'una realitat present on regna l'estupidesa:

Nosotros los supernacionales, hoy sin patria, nos consideramos inactuales, profundamente inactuales. Lo presente nos es pequeño e inadecuable.⁹

Tanmateix, el *supernacional* encarna un model d'intel·lectual tenaç i heroic, que no s'atura davant la resistència que el món ofereix a les seves idees. A través d'una exaltació vitalista de les seves qualitats, el *supernacional* s'equipara a l'heroi que lluita amb abnegació per a assolir una pàtria superior i per a elevar la humanitat, sense una certesa clara que aquesta lluita hagi de tenir necessàriament èxit ni premi. Aquesta lluita és una mena d'imperatiu categòric per a l'individu amb capacitats superiors que pretén encarnar el *supernacional*; la renúncia i la reclusió només suposa la seva derrota, la negació de les seves pròpies capacitats.

A banda de plasmar un regeneracionisme en el qual l'intel·lectual *supernacional* és el principal estendard, l'article va més enllà, sostenint Pompeu Gener que la societat havia

8 Ibid, p. 4

9 Ibid, p. 4

d'estar regida segons el principi del govern dels millors. Si bé el que volia donar a entendre l'autor amb el concepte d'*aristarquia* era un principi de govern en funció del qual prevaldria l'esfera del coneixement i del pensament i no pas l'institució d'una casta privilegiada inamovible, a voltes les fronteres entre l'*aristarquia* i l'aristocràcia eren febles i poroses per les formes exaltades que emprava Gener. Aquesta mena d'equívocs en l'exageració facilitava les rèpliques com les de Leopoldo Alas Clarín en el seu "Palique" del 17 de febrer¹⁰, en el qual l'acusava de sostenir teòricament la instauració d'una nova aristocràcia.

Creemos que la autoridad no puede ni debe ejercerla quien no sea autor de algo, creador, pero de algo superior, colectivo y grande; un *Primum inter omnes*. El Gobierno de los Superiores, de los Geniales, he aquí solo lo que acatamos. Somos *aristárquicos*.¹¹

Després d'aquest article a *Vida Nueva* -que esdevé, de fet, el veritable manifest pel qual es donava a conèixer el grup dels *supernacionals*- la polèmica puja considerablement el to. Pompeu Gener publica a la mateixa revista *Vida Nueva* un altre article, "La Sublime Puerta y la Puerta del Sol", per aprofundir en una frase que havia citat a "Supernacionales", originària de Jaume Brossa, que havia aixecat una considerable polseguera intel·lectual i política.

La nueva España digna de formar en el concierto europeo; no siendo, como ahora, que la Puerta del Sol y la Sublime Puerta son los dos obturadores que impiden la entrada de la civilización en los dos extremos de Europa.¹²

Gener pren la determinació de contestar un article anònim publicat a *El Imparcial*¹³ del 8 de febrer en què es condemnava aquesta frase carregada de simbolisme i la rebatia amb dades reals que a priori demostraven el cosmopolitisme de la capital de l'estat. La resposta de Gener, amb l'article "La Sublime Puerta y la Puerta del Sol", és clarament provocadora i incendiària, impregnant la *Puerta del Sol* d'un simbolisme que encarnava tots els mals atàvics de l'Espanya negra, carregant contra el caciquisme, la burocràcia, el centralisme i la idiosincràsia que irradiava la "coronada villa tentacular."¹⁴ La intenció de Gener és associar al centre simbòlic de l'estat totes les lacres d'una Espanya endarrerida que tenia com a principal responsable una casta política paràsita i vividora,

10 L. Alas Clarín, "Palique", *Heraldo de Madrid*, Madrid, 17 de febrer de 1900, p. 1

11 P. Gener, "Los supernacionales de Cataluña", *Vida Nueva*, Madrid, 4 de febrer de 1900, p. 4

12 Ibid, p. 4

13 "Consejo de amigo" *El Imparcial*, Madrid, 8 de febrer de 1900, p. 1.

14 Concepte del flamenc Paul Verhaeren que Gener recupera en aquest article.

una casta política que no tenia com a horitzó un millorament de les condicions del país, una elevació cultural i espiritual, sinó la seva pròpia reproducció a través de la repressió i el fanatisme. El regeneracionisme que destil·la l'article finalitza amb una exhortació a la intel·lectualitat castellana progressiva a acabar simbòlicament amb l'Espanya que encarnava la *Puerta del Sol* i encaminar la pàtria (en aquest cas espanyola) vers l'horitzó de la civilització:

Y todos los buenos patriotas, los vitales, los fuertes, los progresivos, los que se sientan europeos, e inactuales, en nombre de la Civilización y para la regeneración de la patria han de echar abajo esa Puerta carcomida, que no es sublime como la de Oriente, sino que ya sólo es tristemente ridícula.¹⁵

“La Sublime Puerta y la Puerta del Sol” és escrit clarament en clau espanyola i amb un to regeneracionista que pretenia despertar les consciències castelles més avançades a partir d'unes afirmacions iconoclastes que atemptaven directament contra el cor simbòlic de l'Espanya negra. La *Puerta del Sol* representava el centre d'una Espanya que xuclava les energies de les regions, de l'Espanya viva, però també encarnava tots els seus vicis obscurs, el que l'allunyava d'Europa i l'apropava a l'Àfrica. Tanmateix, l'article de Gener va més enllà d'una simple retòrica regeneracionista i modernitzadora, derivant cap a un atac frontal contra la mateixa legitimitat del sistema polític de la restauració i de la monarquia, fet que no li seria perdonat a Madrid:

Ese centro que únicamente irradia a pueblos y ciudades, investigadores, esbirros y polizontes torturadores, para que tratando así, con crueldad, a las provincias, se espanten y se asegure la existencia de Gobiernos impopulares y la duración de una dinastía vuelta a imponer un golpe de Estado; ese centro que se figura dar por tales medios pruebas de su poder, cuando sólo las da de su barbarie, eso es la *Puerta del Sol*.¹⁶

La polseguera aixecada arran de les intervencions a la revista *Vida Nueva* és repassada en un article, “Supernacionals!”, publicat pel mateix Pompeu Gener a la revista *Juventut* el 15 de març. Amb un to grandiloqüent, Gener parteix d'una falsa modèstia i es mostra fins i tot sorprès d'una polèmica que potser en principi no havia cercat, però que bé s'havia encarregat d'atjar amb el parell d'articles a la revista madrilenya. És clar, en aquest sentit, que el primer cop que apareix el concepte *supernacional*, al suplement de *Setmana Catalanista*, era de forma purament circumstancial i no es pot pas assegurar

15 P. Gener, “La Sublime Puerta y la Puerta del Sol”, *Vida Nueva*, Madrid, 18 de febrer de 1900, p. 2

16 Ibid, p. 2

que Gener tingués una intencionalitat clara i precisa anomenant *supernacionals* el conjunt d'intel·lectuals catalans liberals i progressistes. Així ho afirma en aquest article de *Joventut*, en el qual fa balanç de la polèmica creada:

Poc podíem pensar-nos, quan escrivíem el manifest de la Setmana Catalanista (...) que aqueix mot fes tanta impressió a Madrid, que avui sigui ja un símbol del desdoblament de la Espanya, i una bandera pels vitals, pels forts, pels sans.¹⁷

Des del seu punt de vista, Gener s'havia limitat simplement a esclarir el que dels seus articles s'havia exagerat i magnificat. Així, argumenta que el primer article de *Vida Nueva* hauria causat una repercussió inesperada, ja que l'hauria escrit només amb la intenció de corregir la lectura malintencionada de Daniel Ortiz a la mateixa revista. En aquesta mateixa línia defensiva, motivada sense dubte pel temor a que li caigués una causa judicial, Gener justifica el segon article a *Vida Nueva* de forma semblant a com ho havia fet en el primer: per tal de posar les coses al seu lloc davant l'allau de crítiques rebudes per un concepte que a priori hauria pogut passar perfectament desapercebut:

Lo de *La Sublime Puerta y la Puerta del Sol* els va treure de tino, i jo vaig contestar explicant lo que volia dir.¹⁸

Gener finalitza l'article a *Joventut* del 15 de març tot adjudicant als propis crítics el fet d'haver batejat l'avançada intel·lectual catalana com a *supernacionals*, el fet d'haver-los considerat un grup homogeni que tenia com a principal objectiu una tasca de caire messiànic i regeneracionista. En un to heroic, considera la furiosa reacció provinent de Madrid com la millor prova que realment els *supernacionals* constituïen una avantguarda amb una capacitat real d'encapçalar una autèntica regeneració nacional. Aquest cop, però, Gener no apel·la als intel·lectuals castellans perquè s'iniciés una autèntica regeneració espanyola com havia fet al primer article a *Vida Nueva*, sinó que aixeca acta de defunció d'una Espanya irreversiblement decadent i inaugura la nova finalitat redemptora de la intel·lectualitat catalana, centrada aquest cop a construir una Catalunya que convergís amb Europa. Tot i les fluctuacions típiques en el pensament de Gener respecte el subjecte nacional a regenerar –en funció també del mitjà en el qual s'expressava–, la diferència és significativa: les seves exhortacions en clau espanyola, havien caigut en la ignorància i només li havien reportat crítiques i amenaces de

17 P. Gener, "Supernacionals!", *Joventut*, Barcelona, 15 de març de 1900, p. 65-66.

18 *Ibid*, p. 66

querella: el camí era desbrossat per apostar per una regeneració en clau estrictament catalana, qüestió que aprofundiria en els successius articles a la revista *Juventut*.

Madrid ens ha batejat; Madrid ens arma cavallers; Madrid ens proclama instrument sagrat de la Fatalitat, llibertadors del Pervenir, invencibles! *Tu dixisti*. Galanteria per galanteria. Noblesa obliga. A tal consideració *in extremis*, contestarem saludant a l'Espanya agonitzant, posant un genoll en terra, y resant-li la caritativa absolta: *Requiescat in pace!*¹⁹

L'horitzó sociològic dels *supernacionals*

Malgrat que, com s'ha vist, la gènesi del concepte *supernacional* és força casual i no té una intencionalitat premeditada, en les successives intervencions a la revista *Juventut* Pompeu Gener aprofundiria en el sentit apuntat en aquests primers articles. La influència teòrica més clara associada al concepte és la del vitalisme nietzschian, sobretot si tenim en compte que el concepte *supernacional* era clarament assimilable a l'*übermensch* nietzschian, en el context de l'eclosió a Espanya de les idees del filòsof alemany a partir dels darrers anys del segle XIX. Gener plasma clarament aquesta influència nietzschiana en el concepte *supernacionals*, al qual vincula un grup d'intel·lectuals catalans provinents del modernisme -influïts per les idees vitalistes del filòsof alemany la majoria, però no necessàriament-. L'objectiu era presentar aquest grup com una veritable avantguarda que havia d'encapçalar un regeneracionisme catalanista de signe liberal. Tot i que l'horitzó estava posat clarament en la regeneració de la pàtria, aquesta avantguarda transcendia, tant per formació com per inquietuds, l'àmbit estrictament nacional, relacionant-se amb els principals centres de difusió cultural, artística i científica de l'Europa més avançada. Víctor Martínez-Gil associa els *supernacionals* a una pretensió de connectar plenament amb l'esperit intel·lectual i científic europeu sense renunciar però al sentiment de pertinença nacional. “*Al voltant del concepte supernacional, Pompeu Gener acaba definint una mena d'esperit general europeu que existeix pel damunt dels estats artificials, però que és capaç de mantenir el sentiment de les pàtries nacionals.*”²⁰ Efectivament, aquest era en definitiva l'esperit del modernisme portat a un extrem d'exaltació vitalista: per molt que el punt de partida de l'horitzó polític de l'intel·lectual fos la pàtria, aquesta no podia constituir mai una

¹⁹ Ibid, p. 66

²⁰ V. Martínez-Gil, *El naixement de l'iberisme catalanista*, op. cit., p. 92.

frontera per a l'intercanvi d'idees, per al propi horitzó de l'intel·lectual, que era la humanitat:

Som supernacionals, sí, perquè a través dels Pirineus (i els de Catalunya són per sort ben baixos), i del mar Mediterrani, rebem les corrents europees i ens sentim profundament europeus.²¹

En la línia del vitalisme generià, el concepte *supernacional* es recolza sobre l'oposició de la vida -que representen l'art, la ciència, el pensament-, enfront de la mort – representada per la mediocritat, la religió, el dogma. Darrera aquesta oposició de conceptes no és difícil troba-hi també la contraposició entre el dinamisme de la societat civil i l'enquistament de l'Estat. Ja hem vist que el regeneracionisme de Pompeu Gener es basa fonamentalment en la societat, que encarnava per ell les forces vives de la nació: l'estat, en canvi, només representa una estructura morta que normalment succiona aquestes energies. El *supernacional* es posa inequívocament al costat de l'afirmació de les manifestacions vitals, tot i enfrontant-se a tota constricció institucional i ideològica. La seva lluita ve determinada per la transcendència de qualsevol pàtria, en un sentit territorial, que pogués limitar el creixement de les forces vives de la societat. Segons Gener, el que és realment viu és l'individu i l'agregat social, no pas una abstracció buida fonamentada en una ideologia anivelladora que esborra el valor de la individualitat i de les seves potencialitats creatives. La pàtria del futur havia de ser doncs l'expressió del creixement d'aquestes forces creadores i volitives, una pàtria fonamentada, per tant, en la societat, no pas en un estat territorial, que en tot cas era sempre històricament contingent. La pàtria és doncs un mitjà per tal d'encarrilar i de projectar aquestes forces vitals de la societat, un sentiment flexible més que no pas una realitat estable i immutable. El sentiment de pertinença a la pàtria expressa no pas un orgull tancat i homogeni, sinó el ser específic d'aquesta pàtria en el món, una voluntat de participació en el millorament de la humanitat a partir d'aquest ser específic. Aquesta participació passava, també, per l'exaltació de la mediterraneïtat, per la contribució a una nova eclosió de la civilització llatina:

No volem homes de munició, volem que cadascú sia ell mateix, que signifiqui alguna cosa: així es fan fortes les Pàtries. I somniem en un imperi intel·lectual i moral mediterrani, per la influència nostra sobre les altres nacions llatines, sense ésser desviats ni per les dureses i ignoràncies castellanès, ni per aqueixes corrents fredes nordistes que

21 P. Gener, "Avant sempre!", *Juventut*, Barcelona, 21 de març del 1901, p. 202.

ens envaeixen amb fantasmes d'idees pàl·lides, anèmiques, de consciència vacil·lant. Res d'això. El nostre patriotisme és de Pàtria superior, però amb caràcter propi com els grecs, que foren els primers tot sent molt hel·lènics.²²

El patriotisme que encoratja Pompeu Gener és doncs visiblement porós i heterodox, en clar contrast amb la fàcil interpretació en clau essencialista del seu pensament respecte a la qüestió nacional. El patriotisme dels *supernacionals* es vincula indistriciblement al principi de progrés indefinit que, com ja hem vist, s'entén en un sentit diferenciador i no pas anivellador. El progrés s'associa a un creixement indefinit de la vida, del coneixement, del pensament. Però també té una traducció clara en termes d'oposicions racials, identificant-se intrínsecament amb la "civilització europea" i les "races àries", per contraposició a "la barbàrie" i les "races semítiques". El progrés s'identifica doncs, en el seu pensament, a la convergència amb el que ell anomena Europa ària. El *supernacional* havia de ser l'avançada d'aquest camí de convergència que s'havia de fer sense renunciar però a la personalitat pròpia (individualment i col·lectivament). Malgrat la tendència a analitzar els arguments racials de Gener com a protofeixistes (McCarthy, Cacho Viu i, en menor mesura, Ucelay da Cal), és convenient partir del context intel·lectual en què viu l'autor i s'ha de valorar el sentit instrumental amb que utilitza i poua les diferents concepcions teòriques. Així ho constata Joaquim Espinós, que matisa en gran mesura els arguments racials de Gener, constatables des d'una lectura excessivament literal: "*McCarthy, a l'article "Catalan modernisme, messianism and nationalist myths" considera Pompeu Gener com la manifestació extrema de la mitologia nacionalista, de base racial, de la burgesia catalana. No se li pot negar part de raó, però ens sembla una lectura parcial o excessivament literal, que ignora altres vessants del pensament de Gener, com ara la tendència humanitària i evolucionista. Per no parlar del caràcter histriònic i fantasiós que sovint s'endevina al fons de la seua tasca pretesament teòrica. A Gener li calien arguments radicals i rabiosament moderns per a esbravar el seu anticonformisme, i si abans els trobà en el positivisme, en l'època de Joventut els pouà de Nietzsche.*"²³

En aquest sentit, el mateix concepte de progrés indefinit, tan recurrent sempre en les seves tesis, està clarament renyit amb els plantejaments cíclics i antihistòrics del pensament vitalista de Nietzsche, fet que ens hauria de fer veure en el pensament de

22 P. Gener, "Records i esperances", *Joventut*, Barcelona, 12 de gener de 1905, p. 27

23 J. Espinós, *Història d'un entusiasme. Nietzsche i la literatura catalana*, op. cit., p. 45.

Gener un producte singular, mimetismes a banda. Gener no té cap mena de problema a mesclar vitalisme i evolucionisme, superhome i progrés, per tal de construir la seva pròpia interpretació de la funció de l'individu de *capacitats superiors*. Gener beu clarament, en la seva idea de progrés, de les teories de Herbert Spencer i del darwinisme social, però cal no deixar de tenir en compte que el progrés indefinit i teleològic ja no era acceptat com una premissa indiscutible i necessària per les noves corrents ideològiques i culturals vitalistes. En tot cas, si bé tampoc es pot afirmar que aquesta concepció progressista i teleològica del món s'hagués desestimat del tot, si que es combina amb una visió molt més voluntarista i subjectiva de la realitat, fet que plasma el propi Gener en el seu concepte d'intel·lectual *supernacional*. El món ja no es movia únicament per lleis mecàniques i teleològiques que conduïen inexorablement a un fi, sinó per l'acte, per la voluntat dels individus creadors:

Los Fuertes, los Vitales, son activos, evolutivos, revolucionarios, nuevos, siempre nuevos, creadores, duros y brillantes como el diamante, inexorables como el proyectil en su trayectoria, como el planeta en su orbita.²⁴

És important tenir en compte que la regeneració de la pàtria és per Gener la conseqüència fonamental del lliure desenvolupament d'unes forces socials en progrés indefinit, no pas de l'apel·lació a cap dret històric o territorial. Calia doncs, simplement, eliminar les suposades traves que impedièn la realització present de tota la potencialitat d'aquest desenvolupament. La pàtria que vol construir el *supernacional* no significa la creació d'un estat imperialista, sinó que es refereix a l'esclat vital de les forces progressives de la societat en convergència amb el moviment més ampli de la civilització europea.

Aquesta mena de regeneracionisme catàrtic no és exclusiu de Pompeu Gener a la Catalunya del canvi de segle. El que sí que és singular en el seu pensament és que aquest expressa de forma molt explícita el rol que l'avantguarda intel·lectual havia de jugar en aquest esclat regeneracionista. Segons Consuelo Treviño, partint de les concepcions elitistes de l'autor, seria la sensibilitat especial, les capacitats superiors, dels *supernacionals* el que els faria els més aptes per tal d'encapçalar el camí futur de la regeneració. No hi ha cap altra possibilitat que aquesta: esculpir, educar, planejar: esperar un esclat espontani d'una massa ignorant no tenia cap tipus de sentit en funció dels axiomes de Gener. “*Esculpir un nuevo ser humano, “libre de la escoria del*

24 P. Gener, “Los supernacionales de Cataluña”, *Vida Nueva*, Madrid, 4 de febrer de 1900, p. 3.

*pesimismo” es una tarea urgente para Gener. (...) El futuro de Cataluña, a su juicio, no está en manos del socialismo y de la democracia sino en los supernacionales, un selecto grupo de artistas, de hombres de ciencia, con una sensibilidad hacia los temas sociales más desarrollada, libres del egoísmo y del pesimismo, apuntando siempre al futuro.”*²⁵

A l'article "Los supernacionales de Cataluña", escrit en clau espanyola, Gener reivindica clarament que els forts d'esperit i intel·lecte es posin al capdavant d'una regeneració espanyola encarada a una veritable refundació de l'estat espanyol sobre principis completament diferents: davant l'Espanya centralista i fanàtica, una Espanya fonamentada en la lliure federació a tots els nivells, una Espanya que permetés el lliure desenvolupament de les energies individuals i nacionals:

¡Regeneración! Sí, aceptamos la palabra. Ello quiere decir generación nueva, generación por segunda vez, generación superior, nueva creación. Por esto queremos crear por segunda vez la patria; y con la generación nueva, con los jóvenes de cuerpo y de alma, con los fuertes de corazón y de inteligencia. Por esto rechazamos y pedimos que se entierren esos restos insepultos de esta España negra, que se formó en pro de un trono opresor extranjero y de una religión de muerte; anhelamos la formación de otra, según las libres y fuertes tradiciones de sus diversos pueblos. Que cada nación que en ella coexista por razas, se manifieste y organice para su superior desarrollo. Que cese la uniformidad, la igualdad, el rebaño, que sólo aprovecha a la tiranía.²⁶

El regeneracionisme de Gener parteix doncs d'un axioma teòric, compartit per bona part de la intel·lectualitat, segons el qual la vitalitat de la regió (de la nació, en el seu cas), s'oposa a la degeneració sociopolítica d'un estat centralista que restava al marge de la vida nacional, que actuava com a fre a totes les seves potencialitats. L'intel·lectual havia d'encapçalar la regeneració a partir del desvetllament d'aquestes energies latents que només esperaven a ser despertades i això implicava un clar posicionament polític. En els articles a *Joventut*, aquesta presa de posició pren un caire marcadament nacionalista: l'intel·lectual ha d'encapçalar una veritable regeneració nacional, sense prendre ja en consideració a Espanya, vista simplement com una rêmora i no pas com una possibilitat condicionada. Com a conseqüència d'aquesta presa de posició, Gener defineix el grup dels *supernacionals* com a *inactual*. És *inactual* perquè el *supernacional* rebutja el present en tant que decadent, en tant que nega els valors que ell

25 C. Triviño, *Pompeu Gener y el modernismo*, op. cit., p. 103

26 P. Gener, "Los supernacionales de Cataluña", *Vida Nueva*, Madrid, 4 de febrer de 1900, p. 4

defensa, en tant que imposa la mort com a coerció a la vida. El *supernacional* rebutja Espanya en tant que unitat política decadent, que representa tot el que ell detesta.

Som inactuals, perquè l'actualitat no ens ofereix res de tot això, ni dins ni a fora de la nostra terra. La nostra terra, dominada fa molts segles per gents que l'han considerada com a cosa conquistada i explotable, ha adquirit, gràcies a una selecció al revés, tots els caràcters regressius d'un país oprimint..²⁷

En el cas de Catalunya, Pompeu Gener sosté que històricament la vitalitat natural catalana havia estat sotmesa a l'acció castrant de la castellanització imposada, vehicle de les elits castellanques per a mantenir una unitat política que servia només als seus interessos. Així, desvetllar les energies nacionals implicava descastellanitzar Catalunya, tant com deslliurar-la de la tirania del centralisme, i aquesta era una tasca prioritària per a l'intel·lectual. Cal notar que el que inhibiria la vitalitat catalana no és només l'estat, sinó la subordinació cultural que aquest havia impulsat a Catalunya de la cultura autòctona: Gener expressa aquesta relació en termes fortament racials. Tanmateix, com a *inactual*, el *supernacional* de Gener també rebutja la nostàlgia autòctona envers un passat mític, en tant que actitud estèril i reaccionària. Aquesta actitud, tant típica del tradicionalisme catalanista però també d'una certa renaixença, la veu tan contraproductiu per a la vitalitat nacional com la castellanització cultural:

Som supernacionals, perquè no volem una Catalunya que sigui un record estantís, una transplantació inadequada, una minvada supervivència del passat..²⁸

La regeneració nacional encapçalada per l'intel·lectual s'havia de relacionar forçosament amb una mirada endavant, amb l'obertura a l'exterior, amb l'horitzó del progrés i de l'expansió de les energies individuals i col·lectives. Aquest és el sentit de l'article *Avant sempre!*, escrit en el context de l'aixecament de la suspensió de les garanties i que recupera –un any després de ser formulada– la idea de *supernacionals*, relacionant-la clarament amb l'assumpció d'un projecte nacionalista. En aquest article, els *supernacionals* queden definits inequívocament com una avançada intel·lectual d'un moviment catalanista que reivindicava com a objectiu prioritari l'autonomia política. Cal recordar que l'autonomia política era per a Gener només una traducció coherent de l'autonomia que de forma naturalment espontània exerciria Catalunya en tots els

27 P. Gener, "Treva", *Juventut*, Barcelona, 5 d'abril de 1900, p. 114.

28 P. Gener, "Avant sempre!", *Juventut*, Barcelona, n. 58, 21 de març del 1901, p. 202.

aspectes de la vida social i política, no pas una fita definitiva: en aquest sentit, l'autonomia política era percebuda més com una confirmació d'una creixent llibertat col·lectiva de l'organisme social que no pas com l'assoliment definitiu a partir del qual quedaria assegurada aquesta llibertat. La suspensió de les garanties exercida per l'estat espanyol és presentat com una mostra més de la impotència d'un organisme polític caduc, aliè a la realitat i en clara degeneració, que es superposa a l'organisme social viu, representat per la nació catalana.

Som inactuais perquè res de l'organisme polític espanyol s'avé amb la nostra manera d'ésser.²⁹

La *inactualitat* representa l'actitud bel·ligerant dels intel·lectuals *supernacionals* davant d'un estat de coses del present que no acceptaven. Lluny però d'una actitud escapista, es basa en l'inconformisme, en un rebuig frontal a l'organització sociopolítica i als valors culturals imperants. Gener sosté, parlant en termes col·lectius, que Espanya havia tractat Catalunya com a terra conquerida i que aquest fet havia provocat la coerció de les seves energies, la reproducció d'uns hàbits perniciosos encarnats en la tipologia del català comerciant i mesquí, assimilat racialment al fenici o al jueu. Aquesta tipologia és oposada radicalment al model de catalanitat defensada per Gener: basat en l'altruisme, la llibertat de pensament i en el progrés. El més curiós és que, enlloc de combatre a la burgesia catalana com a classe social, pretén desterrar els seus valors idiosincràsics com si es tractés d'una mena d'empelt propiciat per anys de dominació espanyola, com si certa burgesia no formés part, en realitat, de les essències de la nació catalana que ell creia conèixer:

La nostra terra, dominada fa molts segles per gents que l'han considerada com a cosa conquistada i explotable, ha adquirit, gràcies a una selecció al revés, tots els caràcters regressius d'un país oprimí. Plena de vida, però decapitada, la seva activitat ha sigut sols una activitat inferior orgànica; i prou els governs centrals s'han cuidat de no donar suport a res més que el que a tal activitat pogués concórrer.³⁰

La crítica a Espanya es focalitza en els aspectes perniciosos de l'estructura política i institucional que coartaven la lliure expansió de la vitalitat dels seus pobles, però també en la imposició d'una cultura associada a aquesta Espanya decadent, una cultura basada

29 Ibid, p. 202.

30 P. Gener, "Treva", *Juventut*, Barcelona, 5 d'abril de 1900, p. 114.

en el fanatisme, la picaresca i la manca de vitalitat, una cultura reclosa en ella mateixa, impermeable a la influència exterior, que barrava el pas a tota innovació, a tot avenç en la senda del progrés, que allunyava Espanya d'Europa i l'apropava de forma perillosa a l'Àfrica.

No podem tolerar, en fi, aquesta Espanya negra tota plena de supersticions, paralitzada per la rèmora dels convents, aquesta Espanya morta, de la inacció, de la crueltat i de la ganduleria, en què tothom aspira a viure del pressupost, encara que sigui fent d'esbirro, i en que no es mira cap a fora, cap als punts on es treballa i es pensa.³¹

En tant que, segons Pompeu Gener, els *supernacionals* havien d'encapçalar una regeneració pàtria que havia d'acabar amb aquests condicionants, la solució la troba, en un pla cultural, en una “descastellanització” de Catalunya. Aquesta purificació cultural, tot i que s'emmarcava en el context de l'eliminació dels elements negatius i artificials que segons Gener impregnaven la *weltanschauung* política espanyola, tenia unes ressonàncies discursives clarament etnicistes i racistes, en consonància amb la seva conceptualització racial i organicista dels agregats socials i nacionals.

Volem el millorament de la nostra terra, i sa purificació de les costums gitanesques i de les tendències semítiques bordes que ens han arribat de l'altra part de l'Ebre, no pas ara tan solament, ni en el segle XIX, sinó des del 1400 i potser des d'un xic abans.³²

Aquesta descastellanització –aiguabarreig conceptual de política cultural, etnicisme i racisme- havia de permetre, segons Gener, l'expressió del caràcter català i el desplegament de les energies i vitalitat en ell contingudes. El rebuig del centralisme i de la cultura espanyola respon a la constatació del fracàs d'una via a la modernitat en clau espanyola. L'intel·lectual, davant d'una nacionalització espanyola centrípeta i ancorada en la nostàlgia del passat, opta per altres models que conduïssin a la modernitat: Gener es recolza en un model teòric que, sense arribar a conseqüències eugenèsiques, expressa un rebuig total a tot el que és espanyol, posa l'horitzó en una regeneració catalana encapçalada pels intel·lectuals *supernacionals* i pretén la recuperació de l'autèntic ser nacional, d'un *volksgeist* alliberat de les influències culturalment i políticament espanyoles. Aquest ser nacional no es reclou però en una simple contemplació del passat, sinó en una projecció cap al futur, en una voluntat de progrés il·limitat. Amb l'eliminació de les influències i constriccions perniciosos –polítiques i culturals-,

31 P. Gener, “Avant sempre!”, *Juventut*, Barcelona, 21 de març del 1901, p. 202.

32 Ibid, p. 202

s'havia de desplegar aquesta expressió del *volkgeist* català que havia de conduir, de forma natural, a una convergència amb un esperit europeu supranacional.

Conforme amb el caràcter que ens donen la raça, la vegetació, el clima, la situació geogràfica i les bones tradicions catalanes de les edats passades, voldríem organitzar Catalunya en harmonia amb el concert (no polític) del restant d'Europa.³³

Europa esdevé un referent, un esperit comú *superhumà* que es manifesta en els homes de geni i en la societat civil, al marge del poder polític. L'intel·lectual, l'elit cultural i científica, s'erigeix com el principal baluard d'aquest esperit europeu. La nova societat s'havia de construir doncs en base a la preeminència d'aquesta elit. La nova Catalunya s'havia d'edificar sobre l'aplicació dels darrers avenços científics i en base al protagonisme d'una societat civil que pogués desenvolupar al màxim les seves potencialitats, amb el mínim de constriccions i limitacions de caire polític. A través d'aquest camí, Gener albira l'assoliment d'un ideal de superació humana, expressant amb un llenguatge vitalista el progressisme d'antany:

Per això volem que a Catalunya hi siguin aplicats tots els avenços científics que tendeixen a conservar i a millorar la vida; que ses activitats siguin aprofitades en pro de tot el superior humà, i que cap disposició natural que hi neixi es perdi. I volem en tal tendència ésser legislats i regits per nosaltres i pels millors d'entre nosaltres.³⁴

Gener entén que emprendre aquest camí de convergència *espiritual* amb Europa era per a Catalunya un acte irreversible i unilateral. Si bé políticament no es defineix mai en un separatisme explícit, a la pràctica aquesta convergència europea conduïa a un allunyament definitiu respecte la resta de nacions de l'estat i una secessió *de facto* de Catalunya respecte d'Espanya. La possibilitat d'esdevenir una avantguarda regeneracionista per a la resta d'Espanya no entrava dins dels esquemes de Pompeu Gener en la seva època a *Joventut*, o en tot cas aquest fet era completament aliè a una necessitat finalista, esdevenint purament contingent.

Si els altres països d'Espanya ens segueixen, ens aconsegueixen o ens avancen, en bona hora sigui! Anem endavant i d'acord, sempre junts i per la mateixa via. I si es queden endarrere, que s'hi quedin; nosaltres anirem avant, i avant sempre, mirant eternament cap a un estat humà superior, d'Art, de Ciència, d'Amor i de Justícia.³⁵

33 Ibid, p. 203

34 Ibid, p. 203

35 Ibid, p. 203

Aquest mateix era el missatge que contenia “Los supernacionales de Cataluña”, encara que fos destinat al públic espanyol i que tingués com a *leitmotiv* una exhortació regeneracionista dirigida a la intel·lectualitat espanyola més avançada. Aquest cop però, Gener atribueix directament als que es negaven a avançar en el mateix sentit que Catalunya la responsabilitat d’una potencial ruptura de la unitat política espanyola:

No somos separatistas. Marchamos mirando hacia delante, hacia Europa. En todo caso, los separatistas serán los que se queden atrás, mirando al Africa.³⁶

Més que la forma d’organització política en què s’havia de concretar una *regeneració nacional* –qüestió que queda sempre marginada en els escrits de Pompeu Gener- l’únic que és rellevant per al *supernacional* és la lluita pel futur, per la vida. En aquesta lluita, l’intel·lectual havia de guiar la massa en el camí de la superació humana, vers un referent simbòlic representat pel superhome, un ésser alliberat de qualsevol constricció que pugui limitar el seu desenvolupament vital. La noció de superhome, tot i que sovint caricaturitzada i convenientment reinterpretada, pren especial rellevància en un context on s’imposava un pessimisme generalitzat derivat de la noció de degeneració. Gener tendeix a entendre però el superhome no com un ésser que imposa la seva voluntat sobre el món, gairebé tirànicament (com l’*übermensch* de Nietzsche), sinó com una potencialitat intrínseca de l’individu que calia fonamentar. Gener humanitza doncs el superhome nietzschia -manllevant-li els trets més cruels, individualistes i amorals- i li confereix una base progressista, implicant-lo en el millorament de la societat que l’envolta.

Som supernacionals perquè defensem un ideal superior al que s’enclou en els estrets i mesquins límits morals del que avui se’n diu nació. Somniem amb una Catalunya rica i gran, lliure i sàvia, on tothom hi trobi els medis de desenvolupar les energies que en son sí porta precontingudes, el mateix les físiques que les que tendeixen a produir-li una vida genial i heroica, doncs tendim a produir un tipus superior d’home. Volem que en la nostra terra tothom pugui implantar-hi totes les superioritats de tota mena; que tot ideal hi pugui ser defensat; que cadascú pugui en la seva consciència adorar-hi la divinitat sota les formes que millor li sembli, i fins sense cap forma, si troba que cap forma pot encloure-la.³⁷

36 P. Gener, “Los supernacionales de Cataluña”, *Vida Nueva*, Madrid, 4 de febrer de 1900, p. 4

37 P. Gener, “Treva”, *Joventut*, Barcelona, 5 d’abril de 1900, p. 114.

Els anys a cavall del canvi de segle suposen la consolidació dels intel·lectuals com a grup amb capacitat d'incidència en la societat. L'intel·lectual sent progressivament que té la capacitat, en tant que creador d'opinió, de mobilitzar bona part de la societat en pro d'un objectiu polític. Aquesta consciència, expressada creixentment en forma de mobilitzacions, manifestos i proclames, però també en polèmiques teòriques amb un marcat caràcter polític, esdevé un bressol de tensions que aboquen l'intel·lectual a una situació de difícils equilibris: amb la societat que l'envolta, amb el poder. La frustració provocada per una realitat que, tossuda, no s'adapta als seus esquemes conceptuals el tempta a aïllar-se a la seva torre d'ivori; la voluntat d'esdevenir l'avantguarda del canvi social -la voluntat de poder, en termes nietzschians- l'aboca a l'acció, al compromís, a la crítica, a la provocació. En aquest context, és comuna l'assumpció d'una tasca messiànica per part de la intel·lectualitat, que podia bascular entre un sentiment tràgic provocat per la sensació d'aïllament i incomprensió i una voluntat inequívoca d'encapçalar el canvi social. És clara l'assumpció d'aquest messianisme de caràcter actiu en la definició que fa Gener dels *supernacionals*, tot emmirallant-se més en els herois de Thomas Carlyle que no pas en el superhome nietzschia –marcat inequívocament per una voluntat de poder que transcendia els afers i els valors humans- i assumint com a pròpia la tasca de conduir la nació, el poble, cap al seu millorament moral i material. Aquest messianisme s'expressava en una voluntat de superar els efectes del que Gener anomena la tirania castellana, basada en la preeminència de la religió i la monarquia, però també en una voluntat de combatre els efectes perversos de l'explotació capitalista, que brutalitzava de forma evident la majoria del poble català.

Tenim l'ambició, exorbitant per lo noble, de superioritzar el poble de Catalunya, inferioritzat per la tirania castellana i per l'explotació burgesa indigna.³⁸

Aquest messianisme implicava però que l'intel·lectual acabés exercint una mena de tirania, d'autoritat *natural* legitimada per la seva teòrica superioritat espiritual i moral. De fet, Gener entén que aquesta hegemonia és ja un fet a partir de l'explosió de la ciència i del pensament moderns. El món ja no el canviaven els polítics, sinó els científics i els pensadors. L'avenç científic posa contínuament en qüestió dogmes sòlids; el pensament posa de relleu la fi de la certesa absoluta i l'inici de l'era de les afirmacions relatives. El que Gener anomena oligarquia de l'esperit, seria doncs una realitat subjacent que tendiria a imposar-se, una autoritat que creixeria oposant-se a les

38 P. Gener, "Visca la Res-publica!", *Joventut*, Barcelona, 7 de maig de 1903, p. 307.

velles tiranies territorials i teològiques, però també a les noves tiranies de l'explotació capitalista, fins que s'acabés imposant inexorablement. La tutela que havia d'exercir aquesta nova elit, però, no seria contra el poble, sinó per al poble i a benefici seu. Malgrat les paraules benintencionades, aquest messianisme palesa una consciència del creixent poder exercit per la ciència, però també per l'opinió intel·lectual qualificada, en la societat que es dibuixa a l'horitzó. El poder de l'intel·lectual es confronta progressivament a una cruïlla fonamental: subordinar-se als engranatges del poder, tot constituint una peça més de la maquinària de reproducció de la societat burgesa, o bé explotar al màxim l'autonomia conferida pel poder creixent de l'intel·lectual en el sí de la societat burgesa, tot derivant cap a la formació d'àmbits de qüestionament i crítica: en darrer terme, construint un autèntic contrapoder. Dit en altres termes, l'intel·lectual queda atrapat entre la submissió i la independència, entre la propaganda i la dissidència.

El posicionament de clara hostilitat respecte a la democràcia burgesa és una de les qüestions fonamentals per entendre el messianisme intel·lectual i l'expressió de les tensions a que estava sotmès. Tot i que s'ha de tenir en compte la debilitat de la democràcia de la restauració, amb tota la seva teranyina de corrupció i caciquisme, com un atenuant de certs posicionaments antidemocràtics de l'època del canvi de segle, és evident, pels referents teòrics que utilitza, que Pompeu Gener no critica simplement la democràcia realment existent per imperfecta, sinó que rebutja frontalment el mateix principi de la democràcia igualitària, el mateix concepte de representació democràtica. D'una banda, no es pot pas dir que Gener fos un reaccionari típic, a l'estil de Charles Maurras; de l'altra, però, és ben palès que rebutjava la democràcia burgesa perquè entenia que conduïa irreversiblement a una situació de crisi i degeneració.

Primerament, la democràcia, a través dels seus mecanismes institucionals representatius, suposava a la pràctica que la participació del poble en la decisió política era una pura ficció, una abstracció que legitimava unes estructures de poder que acabaven, de fet, coartant la llibertat i la vitalitat del poble. En aquest sentit, un dels fonaments de la crítica antidemocràtica de Gener és la seva funció legitimadora del poder econòmic de la burgesia i de les oligarquies financeres.

En segon lloc, la crítica a la democràcia de Gener té una vessant de clara afirmació individual: la democràcia era la cara política d'una homogeneïtzació social (la tant temuda massificació) que tendia a anul·lar la lliure expressió del geni individual. Com a conseqüència d'aquesta crítica a la democràcia igualadora, l'intel·lectual assumeix models teòrics de radical afirmació de l'individu: des d'un anarquisme individualista

extrem (Stirner) a un cert autoritarisme basat en l'acció messiànica dels més forts (llegint convenientment a Carlyle i Nietzsche). L'assumpció d'aquestes postures neix del temor que la democràcia burgesa i la societat de masses anul·lessin l'individu. No és que Gener odiés les capes populars; el que sent com una amenaça més aviat és la tendència a l'anonimat que implica la societat de masses propiciada per la democràcia i el capitalisme, la tendència a un igualitarisme entès com a mediocritat on s'ofegava la creativitat i el pensament original, la singularitat de l'individu.

En tercer lloc, Pompeu Gener acaba adoptant postures aristocratitzants, més que no pas anarcoindividualistes, en bona part perquè creia en la necessitat d'una millora col·lectiva indefinida, deguda a la influència exercida sobre ell per la mística positivista del progrés. Només una minoria il·luminada podia propiciar una veritable salvació nacional. La regeneració de la nació havia de ser conduïda per una minoria superdotada d'homes benintencionats (encarnada en els *supernacionals*). Gener és tan hostil a la democràcia liberal (pel que hi veia d'artificial i anivelladora) com a una absència total d'autoritat (per la desconfiança que li desperta una massa en minoria d'edat permanent). A la vegada però, les seves tendències antidogmàtiques i liberals, malgrat algun estirabot autoritari, la seva mateixa al·lèrgia a l'estat, l'allunyen d'assumir plenament referents reaccionaris o dictatorials. La forma d'escapar a aquesta contradicció que es pot trobar fàcilment en el seu pensament la troba Pompeu Gener en la reivindicació d'un model híbrid, una democràcia inspirada en la Grècia clàssica, una democràcia governada pel que ell anomena l'*oligarquia de l'esperit*.

Els únics homes lliures són els que tenen la suma de totes les activitats superiors, venint a una síntesis contemplativa. I si aquesta síntesis contemplativa es fa activa per l'excés de la seva força interna desbordant, si precontenen un enorme acumulament de força fisiològica i psíquica, aleshores són Genis i de dret són els que els toca dirigir i donar forma a les generacions que pugen, millorar les races, arquitecturar les societats. Ai dels pobles que s'equivoquen prenent aquells per aquests, preferint els pràctics als genials! Benaurats els pobles que segueixen als Genis que concentren les grans energies humanes de la Història!³⁹

A banda de les tendències intel·lectuals cosmopolites i de la seva desconfiança envers la democràcia liberal, cal relacionar també el messianisme de Gener amb la pretensió del modernisme de crear una cultura nacional, homologable a la resta de cultures

39 P. Gener, "De mon Evangeli de la vida", *Joventut*, Barcelona, 17 de maig de 1900, p. 210.

europées. A manca d'unes estructures polítiques i d'una classe burgesa interessada a portar a terme un projecte cultural nacionalitzador, l'intel·lectual modernista català l'assumeix com a propi i el porta endavant. El voluntarisme de l'intel·lectual substitueix doncs la manca d'una burgesia nacional. Tot i que aquest voluntarisme fou adaptat en bona part com a necessitat per part d'una intel·lectualitat marginada dels ressorts del poder i que el modernisme més radicalitzat estava francament de baixa quan Gener proposa el concepte de *supernacionals* (ell mateix renega del concepte modernista, potser per les connotacions de bohèmia desenfrenada que havia acabat prenent), és evident que deixa un substrat important a l'hora d'entendre aquesta postura messiànica.

En aquesta tasca nacional regeneracionista assumida per l'intel·lectual hi ha clarament un doble atac que Gener segueix prenent com a divisa: a l'estat espanyol en tant que repressor de les energies vitals de la nació; a la burgesia catalana pel seu tradicionalisme i pel seu tímid regionalisme, pels seus dubtes, en definitiva, a l'hora d'acceptar la construcció d'una cultura nacional. Quan Gener parla de descastellanitzar Catalunya ho fa en aquest doble sentit: combatre la uniformització cultural impulsada per l'estat central, però també la submissió de les elits burgeses a l'estat. És per això que s'oposa frontalment a la defensa tàcita del catolicisme i de la monarquia per part del catalanisme més conservador, apel·lant a la puresa catalana (que identifica amb la llibertat de consciència) i titllant aquestes tendències de profundament espanyoles

D'això que és espanyol, profundament espanyol, doncs és el que va fer la malaurada uniformització d'Espanya, no en volem res!⁴⁰

Cal tenir present el context cultural i polític en què es formula la proposta intel·lectualista dels *supernacionals*. Bona part de la burgesia catalana, antany poc amiga d'aventures polítiques que posessin en perill l'estabilitat de l'estat, estava virant progressivament cap al catalanisme, sobretot d'ençà del col·lapse, a nivell espanyol, que seguí a la derrota de la guerra de Cuba, l'any 1898. El catalanisme burgès, però, no es consolida fins que no es produeix l'èxit de la Lliga Regionalista a les eleccions de 1901 i trigaria encara anys a esdevenir hegemònic i a poder dissenyar una política cultural des del poder. El noucentisme seria la concreció d'un model d'intel·lectual subordinat a una maquinària de poder, d'un model cultural dissenyat en funció de les necessitats del catalanisme conservador. Tot i que és cert que hi havia un cert marge per a l'heterodòxia, és evident que el clima intel·lectual previ a l'eclosió del catalanisme

40 P. Gener, "Avant sempre!", *Juventut*, Barcelona, 21 de març del 1901, p. 202.

conservador donava molt més espai a la formació de propostes intel·lectuals agosarades i estridents com la de Pompeu Gener. Sense atacar obertament el domini de classe de la burgesia, aquesta proposta constitueix inequívocament un qüestionament de la societat burgesa des de diversos angles: l'explotació capitalista que constitueix una nova forma d'esclavitud, la tendència a la mediocritat impulsada per la societat de masses, l'existència d'un ordre artificios que xocava frontalment contra l'expressió de la individualitat i, també, contra les potencialitats de la societat projectades en un progrés indefinit. Sense ser antiburgès, el pensament de Pompeu Gener qüestiona directament el domini i el control de la burgesia sobre el pensament, la cultura i la ciència: aquests només podien ser lliures i no sotmesos als interessos mesquins d'una classe que només valorava els assoliments humans en funció del guany i el benefici.

El messianisme de la proposta de Pompeu Gener no és una singularitat estrambòtica, sinó que s'inscriu plenament en les tensions produïdes per la consolidació dels intel·lectuals com a grup amb consciència del seu poder d'influència sobre la societat. L'intel·lectual de Pompeu Gener, el *supernacional*, escapa de la cruïlla entre la rebel·lió i la submissió a la burgesia a partir d'una proposta netament regeneracionista. No era la revolució proletària el que estava en l'horitzó del *supernacional*, sinó el canvi progressiu dins de l'ordre, concepció que s'ha de remetre de forçosament a les herències positivistes del pensament de Gener. Al capdamunt d'aquesta regeneració s'havia de situar l'intel·lectual, veritable coneixedor de les lleis del progrés de la humanitat, instància que es pot revestir políticament amb el vel de la neutralitat, encarnació d'un poder benefactor i salvífic per a la col·lectivitat. Res a veure, en realitat, amb el superhome nietzschia.

Amb el concepte *supernacional*, Gener opta per una regeneració catalana que partia i es centrava clarament en la societat i no pas en l'estat. A diferència del regeneracionisme espanyol, que enfocava el seus objectius més aviat en la reforma política de l'estat, el regeneracionisme dels intel·lectuals catalans (Gener n'és un clar exemple) tendeix a menystenir la importància de l'estat i s'acaba definint en termes clarament socials i culturals. De fet, (tot i que Gener no n'és massa partidari, com a mínim en aquesta època de *Juventut*), que una part del regeneracionisme català es proposés regenerar Espanya a la catalana és conseqüència d'aquesta escassa importància atorgada a l'estat. Malgrat l'assumpció d'un discurs que tendeix a accentuar l'oposició caracterològica Catalunya/Castella, en termes fins i tot racials, Gener escapa de l'opció

separatista, entre altres coses, pel poc interès que li desperta l'estat i per la centralitat de la societat civil com a encarnació del que per ell eren les forces vives de la nació.

Pompeu Gener, atorga en canvi més importància a una convergència real amb Europa –no tant en termes polítics sinó socials i humans- que no pas a una consecució d'un estat o bé d'un status polític autònom (tot i que cal remarcar que defensa decididament l'autonomia política). Aquí cal tenir en compte que Gener veu l'autonomia col·lectiva com un fet natural de tots els àmbits de la societat catalana. A Catalunya, tota agrupació social tendria a reproduir aquest exercici real d'autonomia: l'autonomia seria desenvolupada de forma naturalment espontània en el sí de la societat catalana. La conquesta de l'autonomia política -en la qual els *supernacionals* representarien l'avantguarda- només representava una batalla més davant un estat espanyol que s'oposava a aquestes tendències, una manifestació més de l'exercici d'aquestes energies nacionals, de que la victòria de les forces de la vida era ineluctable:

En el moviment dit catalanista, és a dir, en aquest moviment que vol l'autonomia de Catalunya (perquè ella la té de per Naturalesa, per sa configuració geogràfica, per sa constitució ètnica i per la seva Història), en aquest moviment representem l'avançada. Mirem endavant, cap a l'esdevenir, i mirem enllà, enllà, cap a Europa.⁴¹

Tanmateix, és important constatar que, encara que el regeneracionisme de Gener tingués com a focus principal l'espontaneïtat de la societat civil, utilitza un fort llenguatge nacionalista per tal de ser formulat. La codificació nacionalista és emprada de forma creixent per la intel·lectualitat i aquesta codificació podia ser utilitzada per a reforçar el domini de la burgesia, però també per a construir un model social alternatiu a la societat burgesa. Cal situar el nacionalisme de Gener més aviat en un nivell intermedi, amb totes les ambigüitats i els claroscurs.

És evident que existeix un cert paral·lelisme, com a mínim en el llenguatge, entre les formulacions nacionalistes de Pompeu Gener i alguns autors nacionalistes protofeixistes francesos com Maurice Barrès i Charles Maurras. En aquest sentit, es pot veure en Pompeu Gener un precursor teòric del feixisme a casa nostra: al cap i a la fi, també el feixisme utilitza un llenguatge radicalment nacionalista i ataca frontalment certs aspectes de la societat burgesa. Tanmateix, aquesta perspectiva és necessàriament parcial, ja que es centra excessivament en els aspectes més ressonants del llenguatge i

41 Ibid., p. 201.

ignora el rerefons del pensament de Pompeu Gener, així com el marc sociocultural en el qual s'inscriu.

En primer lloc, l'elitisme no constitueix pas una singularitat del pensament relacionat directament amb la gènesi del feixisme. L'elitisme constitueix més aviat una tendència teòrica de llarg recorregut que a partir del darrer terç del segle XIX és utilitzada contra la societat burgesa de masses. El capitalisme, desenvolupant una tendència a la mercantilització de tots els aspectes de la vida social i cultural, anorreava la individualitat creadora subordinant-la a una conducta estipulada, codificada, regulada en darrera instància per les lleis del mercat. Tant l'individualisme anarquitzant, el dandisme, el decadentisme com l'elitisme aristocratitzant constitueixen diferents formes d'un rebuig a les mateixes amenaces envers la negació de la individualitat, intentant la construcció d'un jo-creador que escapés a les exigències de la societat de masses. És important, en aquest context, saber discernir entre el rebuig a la massificació (com a tendència a la mediocritat i a conductes col·lectives codificades i autolimitadores) i el menyspreu envers les classes populars que amagava una voluntat conscient o inconscient d'esclavitzar-les. L'elitisme de Gener s'inscriu inequívocament en la primera tipologia d'elitisme.

En segon lloc, la codificació nacionalista esdevé un instrument poderós sobre el qual l'intel·lectual hi juga un paper fonamental –causa i efecte del seu creixent protagonisme, del seu poder en la societat que es dibuixa a les darreries del segle XIX. La qüestió és si aquest instrument s'havia de subordinar a una maquinària de poder i a les necessitats de la burgesia o, per contra, podia esdevenir una arma mobilitzadora que beneficiés al propi intel·lectual, erigint-se en autèntic salvador de la pàtria. El regeneracionisme que impregna els escrits de Gener s'inscriu en una voluntat d'emancipació de l'intel·lectual. Els *supernacionals* són una projecció evident de la voluntat de portar la creixent autonomia de l'intel·lectual a l'extrem, fins al punt de poder constituir una nova avantguarda sociocultural. Les tensions implícites de la intel·lectualitat es veuen reflectides en la codificació d'un nacionalisme que és necessàriament multidimensional i no pas genèrica. En el context de la codificació del catalanisme polític, a partir de les dues darreres dècades del segle XIX, conviuen diferents tendències en lluita, que es poden englobar en dues grans famílies: el catalanisme conservador i el catalanisme liberal progressista que derivaria després en el catalanisme d'esquerres. L'absorció de diferents referents teòrics s'inscriu doncs en aquesta pugna per l'hegemonia ideològica. El nacionalisme de Pompeu Gener és més instrumental que finalista. Així com les

formulacions racistes del seu pensament es subordinen a un reforçament de la diferenciació caracterològica i no constitueixen, de fet, un intent seriós de jerarquització racial a l'estil de les teories del comte Gobineau o de Georges Vacher de Lapouge, el seu nacionalisme és un instrument per a reforçar un discurs regeneracionista que pretenia l'establiment d'una societat governada no per una maquinària de poder, sinó pel poder del coneixement, en el qual l'intel·lectual, el pensador, l'artista i el científic hi jugaven, òbviament, un paper preeminent.

En tercer lloc, s'ha de relacionar el nacionalisme i l'elitisme de Pompeu Gener amb un marc conceptual més ampli que no portava necessàriament a un model sociopolític proper al protofeixisme. Però, sobretot, s'ha de relacionar aquest marc conceptual amb el camp social i cultural amb el qual es vincula necessàriament. En aquest sentit, són evidents les connexions del pensament de Pompeu Gener amb la cultura federal i republicana, amb unes arrels populars innegables. Tot i que Gener cerca nous referents teòrics amb els quals pretén renovar i superar aquesta cultura, tot i el seu elitisme aristocratitzant, no es pot pas dir que aquest vincle desaparegui del tot. En l'horitzó del seu pensament hi ha la millora progressiva de les condicions de vida de la classe obrera -amb propostes tan avançades com la jornada laboral de 5 hores diàries-, però sobretot la seva elevació a través de l'oci, l'educació i la cultura. Pompeu Gener s'allunya però de les formulacions obreristes de signe socialista o anarquista perquè nega que aquest procés d'alliberament pugui ser conduït per la mateixa classe obrera i les seves formacions; havia de ser, segons ell, una elit de la cultura benintencionada la que pilotés el camí cap al progrés, evitant en la mesura del possible un esclat revolucionari i optant per una via reformista. També discrepa de l'obrerisme quan rebutja de ple la idea d'igualtat humana; no perquè cregués en una societat de castes, sinó perquè aquesta igualtat abstracta obstaculitzava, segons ell, el lliure desenvolupament de les forces individuals, veritable motor del progrés indefinit en el qual creia malgrat el seu creixent escepticisme.

Els *antisupernacionals*. Acollida i crítiques a la proposta de Gener

És convenient recollir algunes de les respostes crítiques més significatives al concepte *supernacionals* per tal d'escatir la repercussió de les tesis intel·lectualistes i regeneracionistes de Pompeu Gener, tant en els nuclis intel·lectuals castellans com catalans. Poc després de l'article de Daniel Ortiz a *Vida Nueva* i de la resposta de Gener

a la mateixa revista amb l'article "Los supernacionales de Cataluña", Leopoldo Alas "Clarín" atia la polèmica ressuscitant per enèsima vegada la seva enemistat amb Pompeu Gener. Al "Palique" del 17 de febrer, a *Heraldo de Madrid*, Clarín desqualifica contundentment a Gener acusant-lo de falsejar les tesis nietzschianes: "*No le bastaba ser super-hombre, y ahora se declara supernacional.*"⁴² Malgrat que Clarín és lluny de sentir-se identificat amb les idees vitalistes de Nietzsche, diu respectar-les en tant que constitueixen un sistema de pensament elaborat i profund. És precisament per això que nega a Gener la capacitat d'entendre les idees de Nietzsche, amb l'argument que el català no deixaria de ser un vulgaritzador més, lluny per tant de la condició de filòsof: "*La filosofía del desgraciado y genial alemán, sin ser un sistema original y científico de filosofía, es algo muy respetable y nada vulgar, a pesar de ciertas exageraciones y desplantes; pero de todas maneras no es cosa a que pueda meterle el diente el espíritu adocenado de un viajante del intelectualismo burdo, como don Pompeyo Gener.*"⁴³

Segons Clarín, la mostra més clara que Gener no entenia les idees de Nietzsche es trobaria en el fet que amb el concepte *supernacional* aplica la noció del superhome a un ens col·lectiu, violant de forma evident el seu individualisme i convertint-lo en una forma d'exaltació nacional, de legitimació d'un comportament de ramat: "*Y ahora sale con el complemento del supernacionalismo; con lo cual demuestra que no entendió nunca la idea del super de Zarathustra, porque no cabe aplicarlo a nada colectivo.*"⁴⁴ Evidentment, Clarín té raó pel que fa a la incorrecció d'aplicar les tesis condensades en la teoria de l'*Übermensch* nietzschiana a entitats col·lectives com la nació. Tanmateix, aquesta crítica mostra a la seva vegada una incomprensió clamorosa de les idees intel·lectualistes que Gener pretén exposar a través del concepte *supernacionals*: un grup de pensadors, artistes i científics pertanyents, cal recordar-ho, a una comunitat que transcendeix fronteres nacionals. De fet, Gener no afirma en cap moment que es pugui establir cap equivalència entre el superhome i una nació teòricament superdotada. En aquest sentit, el racisme instrumental de les seves teories sobre la qüestió nacional no s'empra per tal de sustentar unes tesis supremacistes i jerarquitzants, sinó per mantenir unes tesis més aviat diferenciadores, etnicistes. Cal matisar que si Gener posa èmfasi en el sentiment de pertinença a la *raça ària* que mantenien els *supernacionals*, no és per una pretensió a la superioritat racial, sinó per a reforçar un discurs diferenciador en el

42 L. Alas Clarín, "Palique", *Heraldo de Madrid*, Madrid, 17 de febrer de 1900, p. 1

43 Ibid, p. 1

44 Ibid, p. 1

qual es justificava la convergència de Catalunya amb Europa (tesi que, sobretot, perseguia la tant anhelada modernització) i l'allunyament d'Espanya. En aquest sentit, Clarín llegeix el concepte de forma completament esbiaixada: el relaciona amb una pretensió a la superioritat racial i entén el concepte d'*aristarquia* com una simple reformulació del principi aristocràtic de l'hegemonia d'una elit de sang.

La vocació polèmica de Clarín, que al llarg de la seva vida va ser tan respectat com odiat, el porta a l'extrem de prendre les afirmacions metafòriques de Gener en la seva literalitat. Rebatent la frase de Gener en què afirmava que els supernacionals llegeixen tot el que es produeix amb interès cultural i científic, Clarín afirma: “*!Qué idea tendrá Gener de lo que hoy se produce, que cree posible que esos señores lo lean todo!*”⁴⁵ Evidentment que les capacitats individuals per a absorbir el màxim de lectures possible escapaven a la creixent producció literària i científica, emmarcada en el creixement dels mitjans de difusió de la societat de masses. Tanmateix, Gener no volia dir ben bé això amb la seva afirmació, sinó que el que pretenia era al·ludir a la voluntat d'*estar al dia* respecte a les novetats més rellevants produïdes en els principals centres culturals i científics.

Joan Oliva Bridgman contradiu i matisa algunes de les crítiques excessives de Clarín a les teories de Gener. Tot i rebutjar clarament el concepte de *supernacionals*, Oliva Bridgman el situa en el context del pensament de Gener i protegeix l'autor de les ridiculitzacions a que havia estat sotmès per part de crítics com Clarín. Oliva Bridgman entén que el concepte dels *supernacionals* s'ha de vincular a una voluntat inequívocament provocadora de Gener: el concepte “*es nacido de su amor a la pose.*”⁴⁶ Seguidament, posa en qüestió que Gener sigui realment un separatista –com havia sostingut Clarín i alguns mitjans madrilenys- i li atribueix més aviat una gal·lofilia vocacional i un tarannà polític deutor clarament del republicanisme federal. Si Pompeu Gener havia acudit a noves fonts teòriques no era tant per a superar la doctrina federal, sinó per a renovar-la amb nous referents més rupturistes i provocadors. Així ho sosté, referint-se a *Herejías*: “*Pero los tiempos rarean, y la propaganda federal resulta antigualla para los evolucionistas. Y a pesar de que lo escrito estaba escrito, como acerca de la república federal nada podía decirse nuevo y digno de ser notado, luego de lo mucho y bueno que respecto de tal sistema gubernativo tiene dicho Pi y Margall,*

45 Ibid, p. 1

46 J. Oliva Bridgman, “De re super...stúpida”, *Madrid Cómico*, Madrid, 17 de novembre de 1900, p. 471

*Gener hubo de apelar a radicalismos más acentuados y a ellos acudió.*⁴⁷ Seria precisament el “desastre del 98” i les reaccions intel·lectuals que desperta el que haurien reafirmat Gener en aquests referents teòrics, enriquits ara amb les idees vitalistes: “*La sangre enardecida obscurece la razón, y con el recuerdo del mal recibido y ante la oscuridad del porvenir que nos aguardaba, se enardeció la sangre... y surgió la comunión suprnacional.*”⁴⁸ Tot i que Oliva Bridgman contextualitza millor que no pas Clarín les tesis de Gener, també ridiculitza el concepte i afirma que el grup està compost, intel·lectualment parlant, de nul·litats, excepció feta de Lluís Via i el mateix Gener. Dirigint-se a Clarín, afirma: “*!Si usted conociera al grupo de supers, etc., tengo por cierto que se reiría a todo reír de su doctrina política y de su intelectualismo! Excepción hecha de Gener y de Luis Via, ¿quiénes son los otros?*”⁴⁹ És clara la intenció que té Oliva Bridgman de relativitzar la importància real que suposaven els *suprnacionals* en el context intel·lectual català i espanyol, de descobrir una evident exageració en les tesis de Gener pel que fa a la representativitat del model intel·lectual encarnat pel *suprnacional*. Part de raó tenia, perquè la repercussió de les tesis intel·lectualistes de Gener és força reduïda a Catalunya –fora dels mitjans com *Juventut* i *Pèl & Ploma*- i únicament és remarcable per l’alarmisme que desperta el concepte – gairebé sempre des d’un fort biaix interpretatiu- en alguns mitjans espanyols que veuen en els *suprnacionals* com uns éssers disposats a donar el cop de gràcia a una Espanya que encara no s’havia pogut treure de sobre el trauma col·lectiu del *desastre del 98*.

Cal citar un personatge important que entra indirectament a la polèmica: Víctor Balaguer. En el seu discurs als Jocs Florals de Saragossa, el 20 d’octubre del 1900, defensa un concepte purament cultural i folklòric del catalanisme associat al *jocfloralisme* i condemna el catalanisme polític per atemptar contra la unitat espanyola. En aquest context, divideix el catalanisme en diferents famílies, entre les quals hi destaca el grup intel·lectual que ell mateix anomena *suprnacional* i el qual associa a les tendències modernistes i decadentistes finiseculars: “*se han dividido en grupos: la rama grande sostiene íntegro el programa de Manresa, pero su jefe ha hecho declaraciones de españolismo; otro grupo posibilista pacta o acepta lo que se le dé, y, por fin, otro grupo, que se podría llamar los intelectuales, compuesto de artistas*

47 Ibid, p. 471

48 Ibid, p. 471

49 Ibid, p. 471

modernistas y decadentistas, criados en Cataluña y recriados en París, se les han separado, llamándose supernacionales.”⁵⁰

Balaguer sosté doncs, de forma remarcable, que el catalanisme conté com una de les seves forces el sector intel·lectual encarnat pels homes de *Joventut* i de mitjans afins i, el que és més important, li concedeix una autonomia gairebé total, ja que no el subordina ni a la *Unió Catalanista* ni als possibilisme del sector que esdevindria la *Lliga Regionalista*. Tanmateix, la redacció de la revista *Joventut* no es pren aquestes declaracions de Balaguer precisament com un elogi. A la secció “Novas” del número 37, es rebaten les seves afirmacions tant pel que fa a la naturalesa no política del catalanisme que predicava com a la divisió interna del moviment catalanista que havia sostingut. Els intel·lectuals integrants de *Joventut* no només no constituïen, segons la redacció del setmanari, un grup autònom del catalanisme, sinó que s’integraven plenament en el grup de la Unió Catalanista: “*Per l’amor de Deu, don Víctor, no rapapiegi! ¿Qui li ha dit que ens havíem separat de la rama grande, com els possibilistes? Hay que distinguir, perquè vaja, aun hay clases. Els supernacionals de Joventut, educats a París segons vostè, som de la Unió Catalanista en cos y ànima. En canvi, vostè és d’una altra banda: dels llims.*”⁵¹

Els *supernacionals* de *Joventut*, doncs, no estaven disposats en realitat a anar tan lluny –el propi Gener expressava els seus dubtes i contradiccions– pel que fa a la independència intel·lectual, subordinant doncs la seva actuació a un projecte polític concret com era el catalanisme transversal de la *Unió Catalanista*. Tot i que Gener no nega que hagués d’existir aquest vincle, és fàcilment deduïble de les seves tesis que l’intel·lectual va un pas endavant i esdevé un actor principal en la construcció d’una nova societat i en la mateixa codificació nacionalista, apartant-lo així d’un paper gregari o dependent. Tot i la seva hostilitat envers el catalanisme polític, en tant que potencialment separatista, Víctor Balaguer sap copsar molt més bé que els mateixos *supernacionals* de *Joventut* el potencial d’autonomia que contenia la concepció intel·lectualista de Pompeu Gener. De fet, anys després, Gener reproduiria a *La cuestión catalana* una divisió de les diferents forces de l’autonomisme força similar a la proposada per Víctor Balaguer, atorgant un paper fonamental en la construcció de l’autonomia política al sector dels intel·lectuals associats al catalanisme liberal, amb una via d’actuació que transcendia tota subjecció estricta a un grup polític determinat i que

50 M. Barber, “El discurso de Balaguer”, *La Época*, Madrid, 20 d’octubre del 1900, p. 1.

51 “Novas”, *Joventut*, Barcelona, 25 d’octubre de 1900, p. 591.

es definia en un sentit més aviat cultural i científic. La qüestió de fons és que per Gener les esferes cultural i científica havien de ser preeminentes en la societat present i futura i, per tant, l'intel·lectual esdevenia per força un actor polític de primer ordre. Així, dins l'autonomisme hi hauria el catalanisme històric i conservador (representat per La Renaixença i la Lliga Regionalista), el federalisme i “*el grupo formado por hombres de ciencia, de letras, artistas, estudiantes, obreros distinguidos, etc., etc., que podríamos llamar de los modernos, de los intelectuales de la Cataluña liberal, o de los supernacionales, como se les ha denominado, que se reúnen en torno de varios periódicos y asociaciones artísticas, literarias y científicas, cuyo órgano principal es el periódico Joventut, defiende la Autonomía de Cataluña según el sistema científico positivo moderno.*”⁵²

L'actuació política de l'intel·lectual, del *supernacional*, anava més enllà de la lògica estrictament política o, expressat en altres termes, s'havia d'entendre en un sentit polític total: l'intel·lectual esdevenia un actor polític de primer dret. Tanmateix, no sembla que aquestes tesis tinguessin una repercussió digna de tenir en compte entre la intel·lectualitat catalana liberal a qui anaven adreçades. La intel·lectualitat de la Catalunya prenoucentista no semblava disposada a assumir una tasca messiànica i avantguardista en el sentit proposat per Gener. Per la seva banda, els intel·lectuals castellans veieren en les propostes avantguardistes de Pompeu Gener una amenaça clara per a la unitat de la pàtria i per la pròpia preeminència del centre madrileny com a productor intel·lectual i cultural –exagerant sense cap mena de dubte la seva rellevància en el mateix àmbit català, tal com remarcava encertadament Joan Oliva Bridgman- i mantingueren una actitud hostil que oscil·lava entre l'atac visceral contra les tesis de Gener i la seva ridiculització en mitjans com *Madrid Cómico* o *Gedeón*.

Per la seva banda, el catalanisme conservador ignorà completament les tesis intel·lectualistes de Gener. Només un petit sector d'intel·lectuals encapçalats per Eugeni d'Ors, que s'anomenaren *imperials catalanistes*, es feren ressò dels aspectes més controvertits d'aquestes tesis, interpretades però en un sentit molt diferent, fortament autoritari i d'ordre. Durant el 1902, com destaca Vicente Cacho Viu, es forma entorn d'Eugeni d'Ors un petit grup que es fa anomenar els *imperials catalanistes*, que tenen per objectiu la formulació d'un nou nacionalisme definitivament allunyat dels paràmetres positivistes del vell catalanisme -un nacionalisme fortament essencialista i

52 P. Gener, “La cuestión catalana”, *Cosas de España*, op. cit., p. 325

autoritari- a través d'un mitjà de difusió que es pretenia ressuscitar: *L'Avenç*. “*Este proyecto, adelantado por el siempre fantasioso Pompeius Gener, no llegó a hacerse realidad, pero d'Ors vindicaría para sí reiteradamente la primacía, retrotrayéndola al verano de 1902, en el uso 'de la paraula imperialisme per a designar el carácter polític del moviment català', otorgando siempre una especial relevancia a aquella intuición juvenil suya, por cuanto suponía un planteamiento voluntarista, que desbordaba los cautos y sólidos cauces teóricos positivistas por los que venía discurriendo, de forma casi exclusiva, la afirmación nacional de Cataluña.*”⁵³

Seria el mateix Pompeu Gener el que difondria les juvenils i voluntaristes intencions del grup dels imperialistes als articles de *La Cuestión Catalana* publicats a la revista madrilenya *Nuestro Tiempo*, dirigida per Salvador Canals. El grup tenia un tarannà clarament messiànic, però aquest messianisme no s'expressava tant a través de la voluntat de progrés com de la voluntat de *catalanitzar* Espanya, concepte que faria fortuna en el catalanisme conservador i en alguns àmbits regeneracionistes espanyols. “*A última hora, una fracción de individuos distinguidísimos, que podríamos llamar de la aristocracia, ha ido aún más lejos en este ideal, formulando para el porvenir un programa, que más que tal es un verdadero sueño profético. 'Por la propaganda – dicen- podemos inducir a las demás provincias de España a que nos sigan. La Península se constituirá entonces en tres o cuatro grandes grupos alrededor de las capitales naturales. (...) Ya que la hegemonía castellana, esencialmente guerrera y levantisca, ha producido la ruina de España, tócale ahora a Cataluña el conducir a España por las vías de la civilización a la moderna, industrial y super-orgánica. Ella ha de ser la que predomine en el Mediterráneo, aliada con Francia, con Italia y con Grecia.*”⁵⁴ Potser Pompeu Gener es veia en aquells moments com l'inspirador de les idees dels imperialistes agrupats entorn d'Eugeni d'Ors. En aquest sentit, la seva teorització nacionalista contenia una exaltació de la cultura clàssica i una afirmació d'un arianisme orientat al mediterrani que després explotaria d'Ors, tot i que en una direcció molt divergent. El mateix Pompeu Gener lamentaria anys després el seu flirteig amb aquest primer imperialisme noucentista.

53 V. Cacho Viu, *Revisión de Eugenio d'Ors*, Quaderns Crema: Barcelona, 1997, p. 38

54 P. Gener, “La cuestión catalana. III: las tendencias autonomistas. Su organización política”, *Nuestro Tiempo*, Madrid, maig 1903, p. 712. Aquest paràgraf fou suprimit al reeditar-se a *Cosas de España*

10. Del catalanisme regeneracionista al catalanisme conservador

El concepte de *supernacionals* simbolitza probablement un dels punts àlgids en l'intent de codificar un catalanisme regeneracionista de tall liberal vinculat al messianisme intel·lectual. En la formulació atzarosa d'aquest concepte, Pompeu Gener juga la carta del llenguatge de les noves tendències teòriques vitalistes per tal de renovar, més que no pas superar o deixar enrere, els esquemes positivistes i els horitzons políticament federals amb que treballava. És més aviat perquè el seu positivisme i el seu federalisme tenien una importància fonamental en el nucli dur de les seves teoritzacions al voltant de la qüestió nacional que l'intent de Gener estava predestinat a fracassar o a ser engolit per l'eclosió d'un catalanisme conservador que canalitzava el regeneracionisme finisecular a través de paràmetres teòrics renovats i d'unes formulacions polítiques molt més pràctiques. En efecte, la Lliga Regionalista encapçalaria, a partir dels primers anys del nou segle, una renovació profunda del llenguatge catalanista i de la seva pràctica política. De resultes d'aquesta eclosió conservadora, l'estatus de l'intel·lectual, la seva vinculació amb el poder, es veuria sacsejat considerablement. És a partir de l'any 1906 -marcat pel triomf polític de Solidaritat Catalana, la definició programàtica del noucentisme com a nou moviment cultural i intel·lectual hegemònic i la formulació catalanista de Prat de la Riba- que aquest canvi es fa més palès. Bona part dels estaments intel·lectuals es veuen aleshores empesos a integrar-se estretament en un projecte nacionalitzador, tot subordinant-se a les dinàmiques i exigències d'un incipient poder polític autòcton i, per altra banda, a participar directament en la codificació ideològica –on els paràmetres nacionalistes hi juguen sens dubte un paper predominant- que sustentava aquest incipient poder polític. La data de 1906 representa sense cap mena de dubte un punt d'inflexió, però altre cop seria més adient parlar de transicions, de tensions, que no pas de ruptures i substitucions. Al cap i a la fi, sense el llegat regeneracionista finisecular no es pot explicar del tot el catalanisme *imperialista* de la Lliga Regionalista, ni el nou model d'intel·lectual orgànic associat al seu projecte polític.

L'intel·lectual: de la independència a la subordinació

El procés que condueix a la cristallització del model intel·lectual i cultural noucentista no és exempt de tensions i transicions respecte al que es pot considerar el seu antecessor modernista. És difícilment assumible un esquema explicatiu diacrònic en funció del qual un model seria substituït i suplantat per l'altre, sense que hi hagi friccions sincròniques, sense que hi hagi paral·lelismes ni punts de contacte. És evident, en canvi, que bona part de les qüestions plantejades pel modernisme seguien sent a partir de 1906 vigents, en particular les referents a la relació de l'intel·lectual amb la societat i el poder polític. En aquest sentit Jordi Castellanos sosté que un dels pilars fonamentals del modernisme com a moviment és aquesta tensió, aquest conflicte entre l'intel·lectual i l'artista i la societat on estaven immersos. La reacció aristocratitzant i individualista del modernisme s'explica pel rebuig a una incipient societat de masses i per l'hostilitat envers la preeminència del mercat com a jutge del valor artístic i intel·lectual de les obres. En el cas català, a més, cal afegir l'absència d'una classe burgesa nacional, decidida a bastir un poder polític d'àmbit català, amb les possibilitats que aquest podia oferir a l'intel·lectual en forma de contrapartides: *“El conflicte artista-societat, en el Modernisme, recull dues grans línies de tensió: d'una banda, l'enfrontament entre l'art i la societat mercantilista que menysté els productes artístics; de l'altra, l'enfrontament a la versió local de la burgesia, una burgesia que, si bé ha assolit una certa estabilitat econòmica, no compta amb el poder polític i, per tant, no compleix amb el paper que li pertocaria com a classe dirigent del país.”*¹ La rebel·lia de l'intel·lectual i l'artista modernista s'ha d'entendre necessàriament en el context d'aquesta marginalitat produïda per l'absència d'una burgesia interessada en els seus serveis. A partir de la segona meitat de la dècada dels noranta, a mesura que la classe burgesa es va sentint interessada per la literatura, per l'art i, sobretot, per les produccions més sumptuàries, a mesura que el modernisme es consolida i es normalitza, els estirabots modernistes associats a l'*épater le bourgeois* es fan cada cop més escadussers i inofensius. La voluntat de normalització porta a iniciatives com la de *Joventut*, però també a una absorció de bona part d'aquesta intel·lectualitat eixida del modernisme per part de l'incipient catalanisme conservador: *“Mentre, d'una banda, els uns intentaven canalitzar-lo en una política cultural que passava a través de la potenciació del*

1 J. Castellanos, “Del modernisme al noucentisme”, *L'Avenç*, 25, març 1980, p. 27.

catalanisme d'esquerres (la revista Joventut i el diari El Poble Català), els altres (des de La Veu de Catalunya) anaven preparant una versió assimilada i no incòmoda de les bases ideològiques del moviment, una versió que, entorn de 1906, es concentrarà en les formulacions teòriques del Noucentisme."²

Aquest procés d'assimilació, de normalització de les relacions entre la intel·lectualitat i la burgesia es consolida a partir de l'any 1906. L'element diferencial que causa aquesta sinergia és evidentment un canvi d'actitud remarcable de la burgesia catalana a partir de la crisi finisecular, quan decideix posar la seva atenció en els regeneracionismes que corrien per aquelles calendes, entre ells un catalanisme conservador que, a diferència de la cada cop més depassada Unió Catalanista, es presentava com a assenyat i pragmàtic. Segons Joaquim Molas, "*Cap als anys 1906-1911, el conflicte tendeix a resoldre's. Les relacions entre la societat burgesa i l'intel·lectual (o artista) es restableixen per unes determinades raons objectives. La burgesia, refeta de la crisi de la fi de segle i disposada a menar una política pròpia, torna a necessitar l'intel·lectual per a crear estats d'opinió. I l'intel·lectual necessita la burgesia per a acabar de consolidar el seu moviment de Renaixença, ara plantejat en termes més exigents i oberts.*"³

Ja hem vist anteriorment les dificultats associades a l'aplicació d'un esquema catàrtic per tal d'explicar la gènesi de la intel·lectualitat moderna com a grup amb consciència corporativa. Sembla més escaient, en canvi, parlar de transicions no lineals, no exemptes tampoc de tensions i de conflictes amb un fort component ideològic, on la relació de l'intel·lectual amb el poder és la principal qüestió subjacent. Josep M. Fradera veu en el procés que condueix al noucentisme un camí ple de contradiccions i conflictes, amb l'eclosió del que ell anomena *pol nacionalista* i amb la tensió subjacent entre el que ell anomena *profeta precursor* i la *intel·lectualitat corporativament constituïda* com a protagonistes: "*Tot triat i garbellat, tan bon punt els efectes alliberadors de la crisi ideològica i estètica dels anys noranta s'esgotaren, certes divisions del treball varen ser reciclades, certes exclusions presents des de ben enrere del segle XIX varen ser mantingudes, certes proteccions varen ser assegurades i incrementades, i certes connivències o radicalitats dubtoses varen ser denunciades. La reorientació iniciada als anys vuitanta portà al nacionalisme, que alliberà moltes*

² Ibid, p. 27.

³ J. Molas, "El modernisme i les seves tensions", E. Bou (dir.), *Panorama crític de la literatura catalana: segle XX: Del modernismo a l'avantguarda*, Vicenç Vives: Barcelona, 2010, p. 66

energies i assenyalà el camí que calia seguir, però, per les mateixes raons, el nacionalisme tancà altres possibilitats i establí una perillosa jerarquia expressiva. La tensió entre ambdues cares del procés conduïa en línia recta vers el dirigisme noucentista –és a dir, a una temptativa de resolució simultània de la idea de protecció i jerarquia-, una demanda que s'havia iniciat molt abans que Prat de la Riba, Ors i Fabra disposessin dels instruments per imposar tant unes prioritats com uns límits que no convenia traspasar.”⁴ La rebel·lió de l'intel·lectual modernista, sincera o no, arribava doncs a la seva fi. Els nous horitzons polítics i pragmàtics del catalanisme lligaire li oferien la promesa d'un paraigües –per bé que més aviat menut- sota el qual aixoplugar-se. Òbviament, el fet que es produeixi aquesta convergència d'interessos no ens ha de fer perdre de vista que el procés no és ni necessari, ni unívoc.

Tanmateix, també és remarcable, des del punt de vista ideològic, l'evolució que a grans trets porta bona part de la intel·lectualitat catalana cap a posicionaments conservadors i fins i tot protofeixistes (com en el cas d'Eugeni d'Ors). Aquesta evolució, aquest gir de l'intel·lectual cap a posicionaments ambiguament o netament reaccionaris no és, evidentment, atribuïble exclusivament al clima cultural i polític català. En aquest sentit, cal apuntar la influència exercida pels puixant nacionalisme integral francès i italià. En certa manera, aquest nacionalisme bevia del difús ideari panllatinista que s'havia desenvolupat al llarg de les darreres dècades del segle XIX, ideari que li servia per a recolzar un discurs creixentment agressiu i expansionista. En tot cas, el que cal apuntar ara és l'estreta vinculació entre la puixança d'un cert nacionalisme de caire conservador i la voluntat de certs intel·lectuals de participar activament –de comandar fins i tot- un procés nacionalitzador que havia de posar fi a tots els mals de la pàtria. Segons Jordi Casassas, tant a França com a Itàlia s'experimentava durant els primers anys del segle XX aquesta concomitància: “*En els dos països hi trobem un altre tret comú i força característic d'aquests anys. Ens referim a la mobilització dels intel·lectuals en una direcció conservadora força majoritària; uns intel·lectuals que creuen fermament poder aportar idees pròpies a l'esforç col·lectiu per superar les greus crisis de la identitat nacional que s'acabaven de manifestar. Podem considerar que es tracta de la darrera fase d'aquesta 'revolució intel·lectual' amb la qual s'identifiquen els últims anys del segle XIX.*”⁵ Efectivament, aquesta voluntat

4 J. M. Fradera, *La pàtria dels catalans: història, política, cultura*, La magrana: Barcelona. 2009, p. 134.

5 J. Casassas, “Les bases inicials de la democratització de la societat catalana”, *Història de la cultura catalana, Vol VII: el noucentisme 1906-1918*, Edicions 62: Barcelona, 1996, p. 40-41.

d'intervenció es pot jutjar com una evolució de les tendències messiàniques i elitistes adoptades per la intel·lectualitat durant els darrers anys del segle XIX Tanmateix, si bé el messianisme finisecular era força transversal i no necessàriament de tarannà conservador, les línies teòriques nacionalistes de Maurice Barrès i Charles Maurras prenién línies clarament autoritàries i protofeixistes.

També cal valorar l'èxit d'aquestes formulacions nacionalistes conservadores de Barrès i Maurras per la seva càrrega antipositivista, pel seu aspecte de novetat trencadora amb uns models teòrics del segle XIX que es pretenien superar i deixar enrere. Les noves fornades intel·lectuals de principis de segle es van emmirallar en les tendències que reforçaven discursivament la superació del modernisme finisecular, encara que algunes d'aquestes tendències ja fossin apuntades –en un sentit normalment divergent- per alguns modernistes: “*Van recollir, com pertot arreu, el que havien avançat els modernistes antipositivistes de les darreries del segle XIX, però van voler representar una nova forma de jovent, ciutadà, mediterrani, conservador, nacionalista i modernitzador.*”⁶ Només que la modernització, paradigma del modernisme català, tendia a encaminar-se ara a través d'altres viarany, molt més conservadors, sense estridències antiburgeses. Un ideal de civilitat i d'harmonia social interclassista embolcallava el discurs intel·lectual que acabaria derivant en la formulació noucentista, clarament hegemònica a partir de 1906. Aquesta reformulada voluntat de modernització xocava però amb una realitat marcada pel conflicte i les tensions socials creixents. La ciutat esdevenia l'àmbit ideal en el qual s'havia de plasmar la modernitat, superadora de totes les tensions classistes. L'organització harmònica de l'espai urbà s'havia de planificar amb l'objectiu de neutralitzar aquest conflicte, amb l'objectiu de civilitzar les masses, de nacionalitzar-les. És evident que subsistia en l'intel·lectual aquell terror finisecular davant l'eclosió de les masses: “*la idea noucentista de la promoció d'un espai urbà adequat i ordenador del despertar de les 'multituds' nacionals es va obrir pas amb força.*”⁷

En tot cas, en línies generals, la superació del model cultural i intel·lectual modernista va associada a la cerca de nous referents teòrics, a un viratge conservador de bona part de la intel·lectualitat catalana i a una explícita voluntat d'intervenció social i política. El messianisme característic del modernisme, amb una forta càrrega idealista i individualista, es transmuta en un projecte concret de transformació col·lectiva sota el

6 Ibid, p. 42.

7 Ibid, p. 49.

signe del catalanisme de la Lliga Regionalista, comportant a la llarga una creixent especialització i professionalitzador de l'intel·lectual i la política. Tanmateix, com remarca Jordi Casassas, la formulació del noucentisme no deixa de ser fruit d'un procés amb les seves improvisacions i tensions: “*El Noucentisme inicial va ser fruit d'una acumulació de conceptes posats al servei d'una necessitat-voluntat d'intervenció pública dels intel·lectuals i també d'una total improvisació doctrinal.*”⁸

Si bé el procés de confluència entre la intel·lectualitat i el catalanisme polític es pot resseguir ja des de les darreries del segle XIX, a la llum de la moderació progressiva del discurs modernista, pren cos de forma sòlida paral·lelament al creixement i consolidació del catalanisme conservador. L'ascens del catalanisme conservador cal cercar-lo ja en la dècada dels noranta, quan comença a marcar un discurs propi i, a través sobretot de Prat de la Riba, es comença a allunyar de les tesis més tradicionalistes i catòliques. Segons Pere Gabriel, el factor que caracteritzaria a partir d'aquestes calendes el catalanisme conservador, la seva veritable força, és la seva capacitat per engolir, fagocitar i capitalitzar les diferents iniciatives del catalanisme sociològic i intel·lectual: “*El ascenso y dominio hegemónico de este catalanismo conservador iba a producirse sobre todo en la década de los noventa. Fue paralelo a la consolidación del régimen de la Restauración y a la hegemonía conservadora entre las elites culturales catalanas. El nuevo catalanismo iba a aparecer como una manifestación precisamente de este nuevo prestigio de una intelectualidad catalana respetable y académica, alejada ahora de los devaneos laicistas y librepensadores. La renovada oleada conservadora iba a poner de manifiesto una envidiable capacidad para reconvertir en beneficio propio las diversas campañas políticas del catalanismo.*”⁹

El procés de confluència entre intel·lectuals i catalanisme conservador cal resseguir-lo doncs amb força anterioritat a la data de 1906. Hi juguen a favor l'aigualliment de les estridències modernistes i l'assumpció per part dels sectors més avançats del catalanisme conservador –Prat de la Riba al capdavant- d'un camp d'actuació molt més transversal. El que succeeix a partir de 1906 és que aquesta unitat programàtica i estratègica es consuma en l'aparcament definitiu d'un programa modernista ja depassat. De fet, segons Casassas, l'èxit intel·lectual del noucentisme cal associar-lo necessàriament a aquesta confluència política, que esdevindria a la seva vegada una eina

⁸ Ibid, p. 62

⁹ P. Gabriel, “*Las bases políticas e ideológicas del catalanismo de izquierdas del siglo XX.*”, *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea*, t. 13, 2000, p. 75.

important per tal de donar el cop de gràcia al caduc model modernista i als seus representants més reticents: *“El ressò inicial del Noucentisme va dependre, precisament, de l'èxit a establir aquest lligam tan actiu entre la intel·lectualitat i el món de la política. Això, fins a cert punt, va permetre els joves noucentistes saltar-se aquell ordre intern implícit en tots els àmbits culturals.”*¹⁰

Entre els pioners intel·lectuals d'aquest intervencionisme, ja durant els primers anys del segle XX, cal destacar sobretot Eugeni d'Ors, Josep Pijoan i, en un altre sentit, Gabriel Alomar. Jordi Castellanos interpreta el pensament noucentista del primer Eugeni d'Ors com el fruit d'una evolució personal, donades les seves concomitàncies amb el modernisme finisecular. El modernisme, tanmateix, ja no ofería un model de modernització vàlid en haver-se consolidat com a moda assumible perfectament per a la burgesia més enemiga dels canvis: *“Quan Eugeni d'Ors comença a publicar, el març del 1899, no deixa entreveure, però, cap actitud reticent davant de les formes literàries associades al Modernisme. A més, planteja la seva obra en termes de confrontació art-societat, d'una manera molt semblant a com ho havia fet Santiago Rusiñol, i, en molts dels seus escrits, es recrea en la hipersensibilitat de l'artista, capaç de descobrir, en els detalls més vulgars, tot el misteri o la riquesa que s'hi amaga.”*¹¹ En definitiva, si s'analitza la primera època de la trajectòria intel·lectual de D'Ors, es poden descobrir bastants punts en comú amb un modernisme que moderava progressivament el seu discurs i tendia a assimilar-se a un catalanisme genèric. En aquest sentit, més que arraconar el modernisme, en aquests anys Eugeni d'Ors pretén renovar el seu programa modernitzador a través de la incorporació de nous referents intel·lectuals, fet que no constitueix precisament una singularitat: *“cerca, en aquest punt, d'elaborar un pensament avançat partint de la desfeta del positivisme, un fet que considera irreversible i que, per tant, es proposa d'assumir i de portar fins a les últimes conseqüències. De fet, la base i els agents de què parteix, els seus referents, són els mateixos que trobem en el primer Modernisme: una societat industrial a la qual cal inculcar la idea que la modernització cultural no li serà un mal negoci sinó, ben al contrari, la garantia del seu progrés.”*¹²

10 J. Casassas, “Les bases inicials de la democratització de la societat catalana”, *Història de la cultura catalana, Vol VII*, op. cit., p. 60

11 J. Castellanos, Jordi, “Eugeni d'Ors: del nacionalisme a l'imperialisme”, J. Castellanos, *Intel·lectuals, cultura i poder. Entre el modernisme i el noucentisme*, La magrana: Barcelona, 1998, p. 153.

12 Ibid, p. 160.

La centralitat del programa de modernització cultural en el pensament d'Eugeni d'Ors no pateix un canvi significatiu amb la seva incorporació a *La Veu de Catalunya*, a partir de 1906. El que sí que canvia, segons Castellanos, és el marc i l'orientació d'aquesta modernització paradigmàtica: “*En tot cas, el seu pas a La Veu no va representar, en principi, un canvi de programa cultural. Sí del marc en el qual portar-lo a terme, aquest programa, i això ja era prou important perquè no era el mateix moure's en un sector en el qual es creu exclusivament en l'eficàcia de les idees, ja que no es tenen els ressorts polítics per realitzar accions de govern, que aixoplugar-se en el poder polític, per limitat que sigui aquest.*”¹³ L'intel·lectual dibuixat per d'Ors, el protagonista de la modernització cultural que pregonava, ja no es correspon però amb aquell home de lletres, amb aquell precursor que emprava tons messiànics, sinó que s'identifica amb un actor responsable, mogut per la voluntat d'intervenció, per l'arbitrarietat: “*El professionalisme de l'escriptor s'aferma, així, en apuntalar-se en una actitud constructiva. Però exigeix, també, de la societat, que el correspongui.*”¹⁴ Òbviament, aquesta darrera seria una qüestió força conflictiva, posada en dubte de forma sistemàtica.

Per la seva banda, Josep Pijoan i Gabriel Alomar havien precedit lleugerament Eugeni d'Ors en la formulació d'aquesta voluntat d'intervenció intel·lectual. Les conseqüències apuntades per aquest model eren, per Pijoan, la disciplina i la col·laboració amb els partits polítics; per Alomar, que confluiria amb el catalanisme d'esquerres, la preocupació pel trencament amb l'herència vuitcentista en tots els nivells. Tal com apunta Josep Termes, “*A la darrerria del 1903, J. Pijoan demanava disciplina social a la intel·lectualitat, com també una franca col·laboració amb els partits polítics, els únics vehicles moderns –diu– capaços de crear els grans organismes de cultura i civilització que fan avui la sensibilitat dels pobles europeus. No oblidem que l'altre gran definidor inicial d'aquesta actitud que desembocarà en el noucentisme serà el republicà mallorquí Gabriel Alomar. Malgrat que de seguida renegui del tarannà institucionalista i en el fons conservador que impregnarà la generalitat del corrent noucentista, no oblidem que a la seva conferència a l'Ateneu Barcelonès ‘El futurisme’ (1904) reflecteix la preocupació perquè la intel·lectualitat s'adapti al vertader significat modern del nou segle, centrat en la modernitat urbana, la democratització*

13 Ibid, p. 180-181.

14 Ibid, p. 177.

social, l'obertura cultural i el trencament definitiu amb l'obscur segle XIX."¹⁵ Aquesta renovació teòrica, aquest trencament ideològic i generacional cercat per Alomar no és però fàcil davant del lent ocàs del modernisme i el trencament del catalanisme polític, l'any 1904. És el context ofert per l'entusiasme despertat per la formació de Solidaritat Catalana el que facilita en gran mesura aquest trencament discursiu en els models intel·lectuals i, sobretot, que aquest incipient noucentisme prengui coherència i unes línies més definides: *"La conjuntura de la Solidaritat Catalana, sobretot des que els dirigents de la Lliga van pensar a aprofitar les possibilitats polítiques que oferia la situació, va ser el que va permetre capgirar aquell moment inicial d'atomització i indefinició."*¹⁶

Efectivament, l'intervencionisme intel·lectual pren una nova dimensió arran de l'eclosió de Solidaritat Catalana, passant d'una formulació indefinida i dubtosa a esdevenir un programa coherent i explícit. Els eixos que vertebraven el noucentisme es defineixen entorn d'aquesta voluntat d'intervenció i de modernització, la predicació d'un ideari civilista i classicista i la convergència amb el programa catalanista de la Lliga Regionalista. Cal recordar que durant aquests anys, a l'empara del minso poder institucional de la Lliga, s'emprenen projectes com el Primer Congrés de la Llengua Catalana (1906) i la fundació de l'Institut d'Estudis Catalans (1907), fonamentals per a la normalització i normativització de la llengua catalana i en els quals la intel·lectualitat noucentista s'hi aboca de ple. En aquesta primera etapa del noucentisme pròpiament dit, els principals referents intel·lectuals, al marge de les pròpies fonts doctrinals explícitament *lligaires*, són Josep Pijoan i Eugeni d'Ors. Segons Josep Termes, *"L'intervencionisme intel·lectual (el que Eugeni d'Ors denominarà l'arbitrarisme) el veiem portat per Pijoan a la màxima idealització i entusiasme del civilisme classicista. Ens trobem en la primera etapa definitiva del noucentisme, que coincideix amb la de la màxima esplendor solidària i s'estrancarà coincident amb la crisi d'aquest moviment el 1908 i, sobretot, amb l'esclat de la Setmana Tràgica. Es tracta d'un noucentisme entusiasta que, de forma una mica improvisada, pensa que pot ser la doctrina que animarà la modernització de Barcelona i de tot Catalunya."*¹⁷

Josep Pijoan es començaria a desvincular d'aquest intervencionisme emparat pel catalanisme conservador un cop Solidaritat Catalana es desfà, l'any 1909. És llavors que

15 J. Termes, *Història del catalanisme fins el 1923*, Pòrtic: Barcelona, 2000, p. 647.

16 Ibid, p. 648.

17 Ibid, p. 649.

Eugeni d'Ors pot exercir el seu magisteri com a *maître à penser* del noucentisme hegemònic, gairebé en solitari. A través de la seva secció, el 'Glosari', a *La Veu de Catalunya*, Xènius defineix què és i que no és noucentista, amb l'objectiu clar d'establir una diferència insalvable entre els nous intel·lectuals i els *perdedors* modernistes ancorats al segle XIX. Cal notar l'habilitat del terme noucentista, que jugava amb la referència al *noucents* i al que era *nou*. Al 'Glosari', D'Ors projecta una agressiva voluntat intervencionista, posada al servei de l'ideari polític de la Lliga, sintetitzat per Prat de la Riba a *La nacionalitat catalana*, obra apareguda l'any 1906 coincidint amb la gestació de Solidaritat Catalana. Prat de la Riba havia acceptat l'imperialisme com a nova premissa d'un catalanisme a la vegada pragmàtic i expansiu, terme que fins aleshores preniem com a bandera alguns pocs intel·lectuals com el mateix Eugeni d'Ors. Segons Jordi Casassas, "*Allò que la secció va tenir realment d'inèdit va ser la seva manifesta voluntat d'aplegar la intel·lectualitat barcelonina al voltant d'un ideari, i de fer-ho en estreta relació amb les possibilitats d'intervenció política que començaven a endevinar-se darrera la Lliga Regionalista.*"¹⁸ Xènius no només transmet aquesta voluntat d'intervenció intel·lectual. El 'Glosari' esdevé també un important punt de referència en la difusió de les darreres tendències intel·lectuals i filosòfiques europees, embolcallat amb la retòrica de l'afany modernitzador.

Es pot discutir fins a quin punt aquesta influència orsiana és real, fins a quin punt es circumscriu a un àmbit intel·lectual reduït o bé aconsegueix determinar en certa mesura les línies teòriques del catalanisme pràctic protector. També es pot posar sobre la taula la qüestió de la independència o la submissió de l'intel·lectual paradigmàtic que representava D'Ors respecte de l'incipient poder polític català controlat per la Lliga. Josep Murgades sosté que Eugeni d'Ors és inequívocament un intel·lectual orgànic: "*Ors, en la seva especificitat, és un intel·lectual orgànic, en el sentit gramscian de l'expressió, és a dir, algú que, des de l'àmbit social, polític i cultural, està destinat a dotar d'homogeneïtat i de consciència de la seva funció en el món de la producció econòmica a una classe social emergent.*"¹⁹ Per la seva banda, Vicente Cacho encara la qüestió des del punt de vista d'un suposat oportunisme polític per part de Xènius, qui, en no veure mai assolida la tan desitjada independència econòmica, s'hauria vist constret a confluïr en un projecte polític *lligaire* en el qual mai hauria cregut del tot.

18 J. Casassas, "Les bases inicials de la democratització de la societat catalana", *Història de la cultura catalana*, Vol VII, op. cit., p. 60.

19 J. Murgades, "Eugeni d'Ors i el noucentisme", *Eugeni d'Ors: llums i ombres. Cicle de conferències en el cinquantenari de la seva mort (1954-2004)*, Cossetània: Valls, 2006, p. 374

D'aquesta manera, l'ideòleg del noucentisme hauria mantingut, del principi al final de la seva història d'amor amb el catalanisme conservador, una posició realment precària i inestable, no exempta de tensions amb el mateix Prat de la Riba, el seu autèntic valedor: *“Desasistido de cualquier apoyo de grupo, y sin conseguir mientras residió en Barcelona independizarse económicamente de un ambiente político con el que no comulgaba del todo, su poder público estuvo siempre en precario.”*²⁰

Intel·lectual orgànic o no, Eugeni d'Ors és el principal ideòleg d'un noucentisme que conjuga la voluntat d'intervenció amb el suport explícit a un projecte polític de partit. Nombrosos intel·lectuals, professionals i quadres mitjos s'incorporarien a l'estratègia política i institucionalista de la Lliga Regionalista. Òbviament, la responsabilitat de D'Ors cal circumscriure-la en un àmbit ideològic –al marge de la seva posterior experiència institucional en projectes vinculats a la Diputació i la Mancomunitat– i només pot explicar una part del procés de confluència entre intel·lectuals i poder polític. En aquest sentit, és la pròpia dinàmica política de la Lliga, amb la seva aposta per la política cultural institucionalitzada, la que facilita la incorporació d'aquestes noves generacions al projecte. Prat de la Riba és el cervell d'aquest procés institucionalitzador. Segons Josep Termes, *“Un dels principals secrets de Prat de la Riba va consistir a saber dotar aquest conjunt d'iniciatives i persones disperses d'una estructura política i institucional ben travada. En l'organigrama de la Lliga Regionalista fou fonamental la creació, el 1907, de la teòrica secció juvenil del partit, la Joventut Nacionalista de la Lliga. De fet, aquesta secció va actuar com a plataforma de captació dels representants més joves i dinàmics del sector professional català, especialment lligat a les activitats econòmiques.”*²¹ Aquesta secció juvenil de la Lliga no només tenia una finalitat de captació política, sinó que també contenia implícita la formació de futurs *“quadres del programa d'acció burocràtica i cultural del catalanisme.”*²²

En definitiva, el pilar fonamental del programa polític de la Lliga Regionalista era una ambiciosa política cultural i educativa que tenia com a objectiu la modernització de la societat catalana i la nacionalització en clau catalanista. Aquesta política cultural pretenia suplir la ineficàcia dels organismes de l'estat espanyol en aquests àmbits. A la vegada, però, el buit deixat per l'estat possibilitava, feia concebible que es pogués implementar aquesta política. *“El programa noucentista de Prat responia a una idea*

20 V. Cacho Viu, *Revisión de Eugenio d'Ors*, op. cit., p. 76.

21 J. Termes, *Història del catalanisme fins el 1923*, op. cit., p. 651.

22 Ibid, p. 652.

*global del paper de la cultura i l'educació com a eines d'integració nacional i de modernització. Tot ell derivava de la constatació ben explicitada de la inexistència d'un Estat català i de la impossibilitat que l'Estat espanyol pogués actuar a Catalunya responent a la realitat de la coexistència peninsular de dues cultures ben diferenciades.*²³ Durant la breu existència de Solidaritat Catalana, aquest programa tot just es comença a plantejar, donada la inexistència d'un entramat institucional adequat per a implementar-lo. És per això que les grans formulacions noucentistes del període contenen encara un deix d'entusiasme i un cert idealisme ingenu, com remarca el mateix Josep Termes: *“La posada en marxa de tot aquest programa d'acció catalanista noucentista s'havia mogut entre l'entusiasme propi dels sectors intel·lectuals i la necessitat dels regionalistes d'aconseguir un espai polític propi. L'esclat del moviment solidari es va convertir en l'element sense el qual hauria estat impossible la concreció de tot aquest conjunt. En aquesta primera etapa, les grans declaracions, definicions i programacions denoten un entusiasme molt gran.*²⁴

Tanmateix, l'esclat popular de juliol de 1909, la Setmana Tràgica, suposa des del punt de vista intel·lectual un cop molt dur a aquesta actitud entusiasta i optimista del noucentisme. La violència de la revolta posa de manifest un contrast brutal entre l'ideari cívic i classicista propugnat per la intel·lectualitat i una realitat social marcada per la lluita de classes: una realitat que no entrava en els motllos del civilisme noucentista. Altre cop, l'intel·lectual es sentia incomprès, aquest cop no per la burgesia, sinó pel poble al qual es pretenia conduir cap a una etèria modernització. *“La Setmana Tràgica va tenir un gran impacte sobre els intel·lectuals catalans. Els noucentistes valoraven la crisi social del final de juliol del 1909 com un triomf del radicalisme revolucionari sobre el seu reformisme social.*²⁵

A partir de 1909, aquesta desconfiança comporta un viratge substancial de l'actitud de l'intel·lectual noucentista, que opta cada cop més per deixar enrere les grans proclames i aposta més específicament per encaminar-se cap a una burocratització, cap a una participació especialitzada en qüestions pràctiques relacionades amb les administracions catalanes controlades per la Lliga. Aquest procés de rectificació ve impulsat també per la crisi de la Lliga Regionalista de 1910, que arrossegava un considerable descrèdit per la seva actitud delatora i repressora després de la Setmana Tràgica, fet que suposa una

23 Ibid, p. 653.

24 Ibid, p. 654.

25 J. Casassas (Coord.), *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*, op. cit., p. 215.

certa reorganització interna i una actitud decididament més burocràtica i institucional. Ideològicament, les tendències estatistes (encapçalades per Cambó) són parcialment desterrades en favor de les tesis defensades pels sectors més estrictament orsians, tant a la Joventut Nacionalista com als principals mitjans de difusió de la Lliga: *La Veu* i *La Catalunya*. Aquests sectors abonaven decididament els projectes polítics pratians associats al projecte de ‘Catalunya Endins’ i prioritzaven l’assoliment d’una certa autonomia política, la construcció d’un cert poder autòcton des del qual poder implementar polítiques culturals, educatives i, per descomptat, nacionalitzadores. Segons Jordi Casassas, “*La base teòrica de la política del ‘Catalunya Endins’ era un nacionalisme que volia bastir un projecte autonòmic, en el qual la Mancomunitat era la primera pedra de toc i l’acció dels intel·lectuals es responsabilitzava de la construcció de les noves institucions i de la integració social i nacional.*”²⁶ La posada en marxa de la Mancomunitat, a partir del 1914, permetria efectivament portar a la pràctica bona part del programa noucentista, com a mínim en la seva versió més minimalista. La intel·lectualitat noucentista, vinculada estretament al projecte del catalanisme *l·ligaire*, culminaria un procés en què la difusa voluntat d’intervenció es concreta en una creixent subordinació a una maquinària política i institucional, per feble que aquesta fos. Les conseqüències però, no són poques, tal com expressa Jordi Casassas: “*El noucentisme i sobretot els noucentistes abandonaven les proclames, reconeixien la realitat i es disposaven a actuar de buròcrates. La història menuda d’aquest sector intel·lectual plegat a la disciplina i al mandat del pressupost resulta interessant. Assenyala un altre límit, en el qual el criticisme havia de resultar força malmès.*”²⁷ Evidentment, la col·laboració institucional obria noves perspectives, nous instruments de participació i intervenció a una intel·lectualitat que, però, perdia bona part de la seva independència i potencialitat crítica.

La capitalització conservadora del regeneracionisme finisecular

En aquest procés de confluència de la intel·lectualitat catalana amb el catalanisme polític de la Lliga Regionalista cal tenir en compte necessàriament diversos factors. És evident que el fet que aquest partit prengui la política cultural com un dels seus puntals

²⁶ Ibid, p. 216.

²⁷ J. Casassas, “Les bases inicials de la democratització de la societat catalana”, *Història de la cultura catalana*, Vol VII, op. cit., p. 68.

estratègics col·labora en gran mesura a atreure les esperances de bona part dels intel·lectuals i professionals, especialment els de les noves fornades i alguns modernistes que no s'havien caracteritzat per les seves estridències discursives. La perspectiva de poder crear institucionalment un àmbit cultural modern era, en aquest sentit, força seductora. Tanmateix, és la pròpia embranzida del modernisme finisecular en la seva voluntat de crear un àmbit cultural, artístic i intel·lectual autònom, així com també la seva participació activa –tot i que amb perspectives molt més messiàniques i idealistes– en la codificació d'un llenguatge catalanista explícitament nacionalista, el que crea les condicions necessàries per a que aquest procés de confluència es pugui portar a terme. Així mateix, l'arrelament en la intel·lectualitat d'una cosmovisió regeneracionista, tan típica de finals de segle, contribueix en bona mesura a que aquesta es prengui seriosament la seva voluntat d'intervenció en la modernització i renaixement de la pàtria en decadència. Segons Josep Termes, *“Hi ha diversos factors que ens ajuden a explicar per què es va produir aquest esclat noucentista. El primer és el pes extraordinari que va tenir la intel·lectualitat en el complex procés d'estructuració del catalanisme polític durant l'etapa de la Restauració. El segon factor deriva de la gran difusió que van tenir a Catalunya els postulats del regeneracionisme, sobretot des de mitjan de la dècada dels vuitanta; aquesta difusió va afectar tot l'espectre ideològic del catalanisme, des de l'esquerra almiralliana fins al regionalisme catòlic vigatà.”*²⁸ Val a dir que aquest regeneracionisme estava arrelat a la major part de països del sud d'Europa i que contenia en el seu nucli dur l'intervencionisme dels intel·lectuals i dels professionals, en considerar-los de forma exaltada, sobretot davant el descrèdit d'una classe política percebuda com la responsable dels desastres autòctons, com la veritable elit capacitada per a dur el seus respectius països a bon port. A Catalunya, abans de la penetració de les darreres tendències vitalistes, el positivisme ja havia plasmat de forma explícita aquest regeneracionisme, parlant en termes pseudocientífics de 'degeneració', de 'decadència' i, per descomptat, de l'anhelada 'regeneració', associada a la modernització i a l'equiparació amb l'Europa més avançada. Segons Josep Termes, *“Aquí, el positivisme regeneracionista havia consolidat una mentalitat urbana i de modernització (en alguns, clarament progressista) força estesa. En bona part es va identificar amb el catalanisme possibilista o utilitari que identificà la joventut del Centre Escolar Catalanista i que va predominar a la Lliga de Catalunya des del final*

28 J. Termes, *Història del catalanisme fins el 1923*, op. cit., p. 645.

dels anys vuitanta i la dècada del final del segle XIX. En aquest darrer moment, tant a les planes de La Renaixença (...) com a les de la seva competidora La Veu de Catalunya, les propostes d'aquest catalanisme regeneracionista anaven adquirint l'aire d'un programa d'acció intervencionista dels intel·lectuals. Aquesta situació es va mantenir al portaveu modernista Joventut (1900-1906).”²⁹

Tanmateix, en el cas català, potser seria més adequat vincular inicialment aquest regeneracionisme a les tendències intel·lectuals més associades al positivisme i al catalanisme progressista. En aquest sentit, és constatable una remarcable evolució del catalanisme conservador des del recolzament teòric en el tradicionalisme catòlic més tronat fins a l'absorció d'una part no menyspreable del discurs que havia caracteritzat el catalanisme progressista i liberal. Les tendències vitalistes venen a reforçar aquest regeneracionisme finisecular de forma força transversal. No només és el catalanisme conservador el que se'n serveix per a renovar definitivament el seu discurs; el mateix catalanisme liberal encarnat per grups com el de *Joventut* emprà abundantment el llenguatge vitalista per tal de diferenciar-se'n, per tal de trobar arguments més contundents per a codificar un discurs específic: *“En termes generals, el domini exercit en el pla polític pel sector conservador pràcticament va estimular la intel·lectualitat influïda pel vitalisme irracionalista de la fi del segle a buscar alternatives terminològiques al ‘nacionalisme’ que trobaven usurpat.”*³⁰

És interessant donar un cop d'ull al regeneracionisme de Joan Maragall com a pont entre les tendències liberals i conservadores del catalanisme, però també entre l'intel·lectualisme modernista i el noucentista, encapçalat aquest darrer per Eugeni d'Ors. *“Convé no oblidar que molts dels intel·lectuals que van seguir d'Ors reberen també una influència notable de l'autoritat moral que Joan Maragall exercí en la vida pública sobretot entre el 1906 i la seva mort, el 1911. Malgrat no ser un gran teòric polític, el vitalisme catalanista, el catalanisme regeneracionista ibèric i la necessitat del compromís ètic nacionalista van tenir una gran influència en les noves generacions.”*³¹ Maragall partia d'una concepció vitalista que contraposava l'Espanya morta (encarnada per Castella) a l'Espanya vital (encarnada per Catalunya). Aquesta contraposició el porta, pels volts de la crisi de 1898, a sostenir clarament la conveniència d'una via pròpia per a Catalunya, acceptant a priori la possibilitat de la

²⁹ Ibid, p. 646.

³⁰ Casassas, Jordi, “La història del terme ‘nacionalisme’ en la política catalana”, *El nacionalisme com a ideologia*, op. cit., p. 69.

³¹ Ibid, p. 70.

separació, punt al qual havien arribat els intel·lectuals modernistes més radicalitzats, com a mínim en la teoria. Tanmateix, després de la crisi, el regeneracionisme maragallià evolucionaria ràpidament en altres direccions, molt més conciliadores envers el regeneracionisme espanyol. El desvetllament nacional de Catalunya passava ara necessàriament per Espanya, ja que havia de canalitzar les seves energies per a regenerar-la. La idea iberista, manllevada a les teoritzacions més vinculades al federalisme i a l'anarquisme, esdevé una sublimació d'aquesta teòrica regeneració hispànica empresa per Catalunya i on les diferents regions peninsulars havien de desenvolupar la seva personalitat pròpia i la seva vitalitat, esdevé la idea força del regeneracionisme maragallià.

Malgrat que Maragall manté fins el final de la seva vida una forta aposta per la seva independència intel·lectual, són clares les concomitàncies estratègiques i teòriques amb el catalanisme burgès de la Lliga durant la seva fase expansiva. En aquest sentit, tot i que la teoria pratiana sintetitzada a *La nacionalitat catalana* dibuixa a l'horitzó la possibilitat per a Catalunya d'assolir algun dia l'estat propi, aquest maximalisme es veu considerablement aigualit per la dinàmica quotidiana del pragmatisme *lligaire* defensat, cal insistir-hi, pel mateix Prat de la Riba. La tàctica estatalista i pactista de Cambó i el programa de la 'Catalunya endins' apadrinat per Prat formaven, cal insistir-hi, les dues cares de la mateixa moneda. La qüestió del subjecte nacional necessitat de ser regenerat està sotmès doncs a una contínua tensió: d'una banda, la teoria maximalista pratiana era explícita al respecte i només podia tractar-se de Catalunya; de l'altra, les ambigüitats mostrades pel mateix Prat i el pragmatisme del partit expressaven inequívocament –per dir-ho en el mateix llenguatge de l'època– que la regeneració de Catalunya passava necessàriament per la d'Espanya, en un esquema força similar a l'iberisme confederal de Maragall. En efecte, per Josep Termes, queda força clar que ni el regeneracionisme de la Lliga ni la seva estratègia política tenien com a objectiu quelcom diferent a la transformació i modernització de la realitat espanyola; encara més, “*És lícit afirmar que del 1901 al 1907 el catalanisme fou el motor del reformisme espanyol, en el sentit que entenia que Catalunya havia de ser la locomotora d'Espanya, però també el maquinista.*”³² Lluny de vel·leïtats separatistes, el catalanisme conservador ofereix la solució autonomista com la més vàlida per a aquesta anhelada regeneració en clau espanyola, presentant-se com una força veritablement modernitzadora, trencant de

32 J. Termes, *Història del catalanisme fins el 1923*, p. 481.

forma rotunda amb les dinàmiques polítiques de la Restauració. Segons Termes, el mateix Prat de la Riba, al marge del seu programa més maximalista, sostenia aquesta necessitat d'una intervenció catalana en la direcció de la necessària transformació de la realitat espanyola: “*Només cal recordar que en l'anomenat Programa del Tívoli del 14 d'abril de 1907, Prat de la Riba enunciat que la transsubstanciació de la sortida catalana en fecunda, en redemptora solidaritat espanyola havia de ser la ruta a emprendre pel catalanisme, amb l'objectiu, certament, d'assolir la total renovació política d'Espanya.*”³³ Espanya, com a entitat estatal, restava inqüestionada; de cara endins, en canvi, es reforçava un discurs que afirmava clarament Catalunya com a nació i es dibuixava un programa inequívocament nacionalitzador.

Aquesta ambigüitat del regeneracionisme catalanista conservador es pot traslladar també fàcilment a la intel·lectualitat noucentista, influenciada considerablement pel mateix llenguatge i interessada a mantenir estrets llaços amb els seus col·legues madrilenys. En aquest sentit, una de les revistes més representatives del noucentisme, *La Catalunya*, tenia com a objectiu l'intercanvi d'idees entre intel·lectuals regeneracionistes catalans i espanyols i, com a programa ideològic, la intervenció del noucentisme català en la modernització d'Espanya. Segons Jordi Casassas, “*La Catalunya fou una plataforma de reunió i d'acció política dels intel·lectuals catalans, orientada a incidir tant en la política catalana com en l'espanyola, propugnant un programa regeneracionista que va interessar molts intel·lectuals professionals.*”³⁴ Entre aquests interlocutors hi hagué, a nivell espanyol, Ramiro de Maeztu i Miguel de Unamuno. En definitiva, hi ha durant els primers anys del noucentisme un diàleg intel·lectual força fluït entre regeneracionismes català i espanyol, ja que “*Els noucentistes estaven interessats a mantenir contactes amb els intel·lectuals castellans que compartien els ideals regeneracionistes del catalanisme respecte a l'Estat espanyol, tot i que sovint apareixien punts de discrepància, generalment sobre el paper que havia de tenir Catalunya en el procés de modernització política i social d'Espanya.*”³⁵

Exemples com el de Josep Pijoan, molt ben relacionat amb els ambients regeneracionistes espanyols vinculats a la Institución Libre de Enseñanza, il·lustren a la perfecció que els intel·lectuals catalans no operaven en universos culturals i discursius

33 Ibid, p. 481.

34 J. Casassas (Coord.), *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*, op. cit., p. 211.

35 Ibid, p. 215.

estancs. Tanmateix, és sense cap mena de dubte Eugeni d'Ors, que no deixa de ser mai interlocutor dels intel·lectuals espanyols més representatius, el que elabora un discurs intel·lectualment més acabat dins dels paràmetres del regeneracionisme noucentista, complementant la formulació ideològica del catalanisme conservador. El pensament de Xènius, desgranat en els diferents lliuraments del seu 'Glosari', pretén aglutinar la intel·lectualitat catalana noucentista –que ell mateix s'encarregava de definir, amb les seves inclusions i exclusions- entorn de la voluntat d'intervenció en la modernització de la societat catalana, allunyant-se del pessimisme del regeneracionisme vuitcentista i elaborant un discurs netament burgès i classicista. Segons Vicente Cacho, el projecte orsià cal vincular-lo amb un regeneracionisme que prenia força paral·lelament a la presa de consciència de la intel·lectualitat com a grup autònom i amb capacitat d'intervenció: *“Como tantos otros regeneracionistas contemporáneos suyos, d'Ors se formó desde muy joven una idea compulsiva de su misión pública que, para él en concreto, había de consistir en aportar nueva savia teórica a la imprescindible modernización de Cataluña y del conjunto de España.”*³⁶ Des d'aquest punt de vista, el regeneracionisme orsià no s'hauria de vincular estrictament a la voluntat de participar en la construcció política i institucional, sinó en una dimensió més intel·lectualista, en l'esfera de la creació d'una opinió pública que afavorís la vitalitat i la regeneració de Catalunya i Espanya. Cacho utilitza la distinció entre *potestas* i *autorictas* per trobar l'exacta mesura de la voluntat d'intervenció d'Eugeni d'Ors: *“Su objetivo primordial no era constituirse en sistema de poder, conjuntando su esfuerzo con la acción de los partidos políticos o del asociacionismo de su propia clase o del proletariado, sino contribuir a aflorar en la mentalidad colectiva nuevos estímulos morales que potenciaran la amortecida vitalidad del país. El desempeño de esta misión no requería de una potestas que comportara el ejercicio del poder político en cualquiera de sus manifestaciones. Para llegar a remover efectivamente la opinión pública, les resultaba en cambio imprescindible, conforme a una diferenciación de poderes ya percibida en el mundo clásico, una autorictas sobre sus conciudadanos que confiriera credibilidad a sus propuestas.”*³⁷ Encara més, Vicente Cacho sosté que el pensament orsià no va poder traspasar unes certes fronteres marcades per la subordinació de l'intel·lectual noucentista a les línies estratègiques del catalanisme conservador. El discurs elitista, autoritari i protofeixista d'Eugeni d'Ors hauria romàs doncs en el terreny discursiu i estètic, impossible de

36 V. Cacho Viu, *Revisión de Eugenio d'Ors*, op. cit., p. 22.

37 Ibid, p. 23-24.

veure's realitzat per les coordenades d'un catalanisme conservador que optava clarament per la moderació i per una via d'acció política parlamentària. El messianisme orsià, que portava discursivament la intervenció pública dels intel·lectuals al paroxisme, hauria vist reduïda la seva eficàcia a la simple cohesió grupal d'uns intel·lectuals bolcats a l'estratègia possibilista i institucional de la Lliga i que no tindrien massa manies a burocratitzar la seva intervenció en la regeneració pàtria. En definitiva, segons Cacho, cal matisar la influència real del noucentisme orsià: *“Ni las pautas a seguir en la recuperación de la identidad cultural ni, menos aún, la línea estratégica, decididamente parlamentaria, del nacionalismo político, se verían influidas en modo alguno por las aurales visiones orsianas de una sociedad catalana metarritmizada por vía autoritario-elitista, o por sus irónicas invectivas antidemocráticas, aireadas unas y otras como señuelo de un pretendido pero imposible liderazgo intergeneracional suyo (...). Política y cultura siguieron de hecho férreamente controladas en Barcelona por la generación nacionalista finisecular que acaudillaba, con su sereno ejercicio de la autoridad, Enric Prat de la Riba. Nunca llegó, en consecuencia, a materializarse el núcleo duro de la propuesta que, con el vistoso rótulo de noucentisme, d'Ors brindaría incansablemente a sus coetáneos: constituirse en avanzada juvenil y fuerza de choque de la variante autoritaria que empezaba a dibujarse en el pensamiento europeo; del fascismo avant la lettre.”*³⁸

En tot cas, al marge de la seva repercussió sociològica i política, és interessant tenir present les derives autoritàries d'Eugeni d'Ors com l'exponent autòcton d'una certa deriva de l'elitisme intel·lectual finisecular cap a posicionaments que preludiaven clarament el feixisme. L'obsessió discursiva dels intel·lectuals vuitcentistes per la decadència, la degeneració i la tan desitjada regeneració, però també la difusió d'un cert ideari panllatinista que s'oposava a la preeminència septentrional, donava lloc a França al nacionalisme integral de Barrès i Maurras, pel qual Eugeni d'Ors s'hi sent de seguida fascinat. La seva formulació voluntarista i vitalista permetia deixar enrere qualsevol complex d'inferioritat, encaminant el regeneracionisme i l'elitisme finiseculars cap a viarany inequívocament autoritaris. Tanmateix, a diferència del nacionalisme integral de Maurras, que contenia una reivindicació –sobretot estètica– del catolicisme i de la tradició monàrquica, el nacionalisme regeneracionista orsià s'afirma vinculant-se a una certa línia de continuïtat il·lustrada –molt més voltairiana que rousseauniana, per

38 Ibid, p. 32

entendre'ns. “*Su manera de entender la identidad colectiva (...) trataba de asegurar en todo caso la continuidad con la corriente iluminista de la cultura moderna, desmarcándose de cualquier inercia regresiva que se escudase en situaciones pasadas entendidas como paradigmáticas e inmutables.*”³⁹

En aquest sentit, la relació d'Eugeni d'Ors amb el concepte de tradició és força complexa. D'una banda accepta el mot en tant que sustenta una dimensió disciplinària, jeràrquica i autoritària; de l'altra, se'n distancia en tant que contribueix a construir discursivament una realitat marcada per la immutabilitat i on no hi havia lloc per a l'arbitrarietat i la voluntat de poder de l'intel·lectual: “*La prevención antimediavalizante venía de su desconfianza ante quienes, como Torras i Bages, subrayaban en exceso los rasgos inmutables de una supuesta sustancia nacional invariable, en detrimento del margen de arbitrariedad, de libre inventiva que un vitalista había de reivindicar por fuerza.*”⁴⁰ Tanmateix, el sentit vitalista del discurs orsià donava una nova dimensió al tradicionalisme acceptat comunament pel catalanisme conservador. La tradició com a immutabilitat i resistència al canvi s'arraconaven en favor d'un sentit nacionalista jerarquitzant, organicista, autoritari. D'aquesta manera, si bé les estridències protofeixistes orsianes xocaven sovint amb un discurs catalanista *lligaire* molt més moderat, contemporitzador amb la línia tradicionalista, les seves formulacions en clau regeneracionista i vitalista contribuïen a renovar les fonts a partir de les quals s'havia de sustentar un nacionalisme expansiu, vital. Com afirma Vicente Cacho, “*La relectura vitalista de los supuestos del nacionalismo catalán, que d'Ors estaba llevando a cabo, resultaba esencialmente concorde con la manera como entendía la identidad patria el discurso teórico popularizado por la Lliga Regionalista.*”⁴¹

Aquesta coincidència discursiva en la formulació de la nova carcassa nacionalista amb la qual s'havia de cobrir el catalanisme conservador assegurava la posició preeminent d'Eugeni d'Ors. Tanmateix, el sentit del seu nacionalisme integral anava molt més enllà dels paràmetres moderats amb que treballava la Lliga Regionalista. D'Ors no només havia absorbit les teories de Charles Maurras, sinó que havia llegit, a la seva manera, les formulacions sindicalistes revolucionàries d'un Georges Sorel que tindria les seves concommitàncies intel·lectuals amb l'*Action Française* durant els anys immediatament anteriors a l'esclat de la Primera Guerra Mundial. Naturalment, la interpretació que

39 Ibid, p. 52.

40 Ibid, p. 62.

41 Ibid, p. 61-62.

Xènius feia del sindicalisme era corporativista, esdevenint una eina disciplinària per a subjugar la classe treballadora, en concordança amb la utilització que en feia el nacionalisme integral francès. Aquest sindicalisme revolucionari passat pel sedàs del nacionalisme integral esdevindria amb el temps un dels pilars ideològics del feixisme. *“La hibridación entre nacionalismo y socialismo sindicalista, exaltada por d’Ors como la síntesis del futuro, constituía precisamente el núcleo duro, la esencia última del fascismo intelectual que estaba fraguándose en el París de la anteguerra: el objetivo de una minoría decidida había de ser la reunificación de la sociedad, lograda dentro del marco nacional con un imprescindible alcance interclasista.”*⁴²

El programa maximalista d’Eugeni d’Ors transcendia considerablement, doncs, els horitzons del catalanisme conservador, intentant propugnar un protofeixisme autòcton influenciat per les iniciatives franceses en aquest sentit. El nacionalisme orsià deixava enrere aquella dimensió reivindicativa i s’emmirallava en una tradició cultural llatina i mediterrània que havia de renéixer a la llum d’aquests nous impulsos autoritaris. Aquesta nova dimensió col·lectiva permetia alhora conciliar la tensió subjacent del regeneracionisme català pel que fa a l’horitzó nacional en el qual s’havia de focalitzar la seva intervenció quirúrgica: Catalunya o Espanya. Segons Vicente Cacho, *“En vez de un nacionalismo reivindicativo ya superado, el redescubrimiento de una tradición cultural distinta de la peninsular, vinculada al mundo clásico mediterráneo, en la línea integrativa del fascismo entonces emergente, daba opción a construir un nuevo regeneracionismo privativo de Cataluña, que brindase al conjunto de España algo más importante que esa depuración del corrupto parlamentarismo dominante en el mundo latino al que la Lliga dedicaba en vano sus mejores esfuerzos. El clasicismo se presentaba como un modelo vivo del sentido de autoridad, capaz de estimular una cultura ciudadana moderna, y de ofrecer ancho cauce al vigor proletario, ajeno cuando no hostil, hasta entonces, en Cataluña al ímpetu nacionalista.”*⁴³

Tanmateix, les propostes orsianes, lluny de poder ser plantejades de forma factible a la Catalunya de l’època, quedaren recloses a un àmbit més aviat estètic, fornint el regeneracionisme noucentista d’una ètica fortament autoritària, jeràrquica i disciplinària. En aquest sentit, el classicisme orsià només influí en tant que exaltació de la bellesa i en tant que prèdica d’una ètica del treball que tant bé s’avenia amb la idiosincràsia del catalanisme conservador. En definitiva, no hi havia en la societat

42 Ibid, p. 64.

43 Ibid, p. 65-66.

catalana de l'època ni en les pròpies dinàmiques del catalanisme les condicions madures suficients com perquè el feixisme *avant la lettre* d'Eugeni d'Ors tingués cap tipus d'arrelament. Segons Vicente Cacho, “*Nada, en el ambiente colectivo catalán, hacía presagiar la inminencia de un radicalismo totalizante juvenil, ni por parte de los herederos de unas clases medias en proceso de expansión y bien avenidas con la política parlamentaria de la Lliga Regionalista, ni entre un proletariado emigrante o aborígen, de inclinación más bien ácrata y exento de cualquier tipo de presión competitiva por parte de una socialdemocracia, tan inexistente en Cataluña como en el resto de España.*”⁴⁴

Narcís Comadira va encara més enllà que Vicente Cacho, veient en el noucentisme en general un moviment intel·lectual que presagiava els feixismes europeus que es formularien poc després, identificant-lo no com un moviment estètic o cultural, sinó com un moviment marcat per la voluntat de poder, per la voluntat d'hegemonia i d'ordre de la classe dominant. Per Comadira, si el noucentisme no donà lloc a un moviment feixista amb cara i ulls no fou pas perquè les condicions no fossin propícies, sinó per l'absència d'un poder per ser conquerit: “*En sentit general, el Noucentisme és un reformisme. I és un reformisme de signe feixistitzant, un reformisme que, de fet, a Itàlia, a Alemanya i a Espanya va donar feixismes. A Catalunya, però, ateses les característiques històriques i polítiques peculiars del país, no en va poder donar, precisament per falta de poder polític.*”⁴⁵ És aquest poder polític, l'estat, el que marca la diferència per Comadira. Tot i que el noucentisme hauria tingut una voluntat inequívoca de poder, d'estat, no hauria pogut portar a terme el nucli dur del seu projecte davant l'absència d'aquest estat i s'hauria quedat en la consecució de certes iniciatives culturals i intel·lectuals que avui ens semblen, descontextualitzadament, dignes d'elogi: “*El Noucentisme va tenir un cert poder, però no va tenir el Poder. Es a dir, no va tenir un Estat. Però el fenomen noucentista és el resultat d'un desig d'Estat, d'una voluntat d'Estat. Això cal no oblidar-ho. I si a Catalunya el Noucentisme ha tingut eficàcia és perquè va tenir voluntat d'Estat. I si ens resulta un moviment entranyable és precisament perquè mai no va aconseguir-lo.*”⁴⁶ El judici de Narcís Comadira és força polèmic i no té massa en compte les mateixes contradiccions internes del noucentisme com a entramat intel·lectual a l'empara del paraigües de la Lliga, així com les tensions

44 Ibid, p. 105.

45 N. Comadira, “Una voluntat i un moviment”, *Panorama crític de la literatura catalana: segle XX: Del modernisme a l'avantguarda*, op. cit., p. 308

46 Ibid, p. 308.

subjacents entre l'aparell polític de la Lliga i les afirmacions intel·lectuals extremes –les orsianes són les més evidents- que transcendien en bona mesura els seus horitzons. En tot cas, és important tenir en compte que, davant la inexistència d'un estat, uns i altres es necessiten mútuament per a construir un cert poder, una certa autonomia col·lectiva a partir de la qual implementar un projecte burgès i d'ordre. En aquest sentit, el regeneracionisme noucentista, a diferència del més típicament modernista, està pensat en funció d'unes coordenades d'ordre, jerarquia i disciplina, deixant enrere aquell messianisme de ressonàncies profètiques i aquella despreocupació envers l'exercici pràctic del poder. Més que jutjar-lo com un moviment potencialment feixista, potser semblaria més adequat valorar el noucentisme com un moviment que va menjar els mateixos aliments teòrics del qual es nodrí el protofeixisme francès de l'*Action Française*, encara que hi hagi prou elements autòctons com per a considerar-lo un moviment amb les seves pròpies dinàmiques singulars. La temptació autoritària existí, sense cap mena de dubte, i, de fet, es podria considerar que aquesta temptació ja havia sorgit en algunes formulacions regeneracionistes finiseculars poc sospitoses de ser considerades com la llavor del feixisme.

Les paradoxes de l'imperialisme catalanista

En paral·lel a l'hegemonia del catalanisme conservador en el pla polític i del model noucentista en el pla intel·lectual, cal remarcar la formulació d'un llenguatge expansionista vinculat a l'imperialisme casolà. L'afirmació intervencionista i regeneracionista del catalanisme noucentista es vincula, sobretot a partir de 1906, a un discurs imperialista, que es pot interpretar fàcilment com una evolució dels principis vitalistes del nacionalisme formulat pels modernistes, però també com una lectura autòctona de les exaltacions imperialistes que circulaven per l'Europa septentrional. L'imperialisme és doncs plenament acceptat pel noucentisme a partir de la data de 1906, però cal recordar que un cert nacionalisme modernista –el de Pompeu Gener ho deixava entreveure molt sovint- sostenia que Catalunya havia d'encapçalar un 'imperi' mediterrani que agrupés tots els pobles llatins en procés de regeneració. Aquest panllatinisme havia permès ja en certes teoritzacions nacionalistes –com la del propi Gener- la conciliació de les ambigüitats intrínseques a la qüestió de la separació de Catalunya d'Espanya. Aquest incipient i difús imperialisme vitalista –gairebé mai expressat en termes de dominació política explícita- és reformulat pel noucentisme en

un sentit clarament subordinat a la línia política de la Lliga Regionalista, que tenia com a objectiu la formulació d'un catalanisme expansiu que pogués conciliar la nacionalització autòctona amb la intervenció en els afers polítics espanyols. En realitat, 1906 marca un punt de trencament d'un procés que venia de lluny. La formulació de la idea imperialista és la traducció al camp teòric d'un procés que implica en últim terme la subordinació de l'intel·lectual al paraigua polític de les institucions controlades per la Lliga amb el cost, això sí, de la relativa llibertat que havia portat l'intel·lectual a una radicalització evident durant els anys 90. Segons Vicente Cacho, és *“l'absorció de l'imperialisme, molt més que el tancament de Joventut, el que converteix l'any 1906 en data liminar del modernisme com a corrent inconformista i receptiva: el que va venir després també és modernisme des del punt de vista estilístic, però (...)decantat cap al conservadorisme.”*⁴⁷ El mateix Cacho expressa que la idea d'imperialisme assumida tan còmodament per la intel·lectualitat noucentista era una evolució del vitalisme assumit pel modernisme, paradigma que havia començat a fragmentar la fonamentació positivista de la definició de la identitat catalana a favor d'uns arguments essencialistes i vitalistes. Així, la idea imperialista, més que respondre a un objectiu polític viable, suposava la codificació burgesa d'aquesta afirmació identitària voluntarista i irracional.

Per la seva banda, Victor Martínez Gil sosté que l'origen de la idea imperialista cal situar-lo en *“l'amplificació al camp nacional de les teories racials i vitalistes”*.⁴⁸ En funció d'aquestes idees, *“les relacions fort-feble s'apliquen també a les nacions, entre les quals no hi ha solidaritat, encara que tampoc domini.”*⁴⁹ Martínez Gil va encara més lluny en aquesta argumentació, associant les relacions Catalunya-Espanya que enfocava l'imperialisme com una relació entre entitats nacionals sense fissures, sense contradiccions internes. *“Les relacions entre Catalunya i Espanya esdevenen així nietzschianes, sense cap argument històric o fraternal per a continuar-les mantenint més enllà de la companyia dels iguals. Del superhome, doncs, a les supernacions només hi ha un pas.”*⁵⁰

Tanmateix, encara que els orígens de la idea imperialista es puguin rastrejar en la intel·lectualitat modernista del tombant de segle, el procés d'absorció ideològica per part del catalanisme conservador de tot aquest pòsit no és exempt de tensions. L'imperialisme pràctic i orsià constitueix un desenvolupament possible del bagatge

47 V. Cacho Viu, *Els modernistes i el nacionalisme cultural*, op. cit., p. VIII

48 V. Martínez Gil, *El naixement de l'iberisme catalanista*, op. cit., p. 89.

49 Ibid., p. 90

50 Ibid., p. 91.

vitalista finisecular, no pas l'únic. En aquest sentit, Jordi Casassas troba fins i tot en les primeres formulacions catalanistes d'accent *supernacional* un intent, per part de la intel·lectualitat provinent del modernisme, de distanciar-se ideològicament d'un catalanisme conservador que ja estava assumint una fonamentació vitalista de la nació. No hem d'oblidar, en aquest sentit, que tot i que *Juventut* participa plenament en el moviment catalanista, aspira a ser la plataforma d'un catalanisme liberal i popular.

El catalanisme conservador s'apropia de forma entusiasta del regeneracionisme vitalista finisecular i el reformula en un sentit burgès. L'imperialisme sorgeix aleshores com el nou mot d'ordre: Eugeni d'Ors i Enric Prat de la Riba en serien els seus principals apòstols. Darrera de l'imperialisme *lligaire*, en el fons, no deixava d'haver-hi la legitimació ideològica dels interessos de la burgesia catalana en el mercat espanyol i les seves aspiracions colonials. L'imperialisme català, com tot imperialisme, es constituïa en una voluntat de domini i control sobre territoris aliens (un cop definits els propis, és clar). L'expansió de les forces vitals de la nació es vinculava a un dret de possessió a partir de la idea de la llei del més fort. *“Idealisme i imperialisme eren dos termes que anaven plegats a la força, i la colonització es considerava com una forma d'expandir la civilització i, amb ella, els principis de llibertat que Occident havia conquerit. En el cas català, l'imperialisme incloïa Espanya: si el regionalisme encara partia de la idea de nació espanyola, el nacionalisme entendrà que conquerir i dominar les terres (més o menys) semites peninsulars és un acte d'imperialisme. Cal crear un nucli nacionalment fort que es pugui imposar a Espanya i, a través d'ella, al món colonial.”*⁵¹

Òbviament però, els abrandats imperialistes catalans no es plantejaren mai seriosament la conquesta territorial i política, sinó que utilitzaven la idea imperialista com una forma de justificar un gir intervencionista del catalanisme, de vèncer la dinàmica cultural separadora que havia iniciat el modernisme i que ara havia de conviure amb una política catalanista possibilista i contemporitzadora amb l'estat espanyol. Ja hem vist que el regeneracionisme del catalanisme conservador és ambigu pel que fa al seu marc d'actuació política. L'imperialisme era doncs més aviat una síntesi que intentava resoldre les contradiccions derivades d'un discurs nacionalista que tendia a fonamentar la identitat catalana en la definició d'una oposició frontal, fins i tot

51 V. Martínez Gil, *El naixement de l'iberisme catalanista*, op. cit., p. 88

racionalitzada, entre Catalunya i Espanya, però que havia d'integrar-se progressivament en una praxi política espanyola del catalanisme.

La formulació explícita de l'imperialisme estrictament catalanista cal atribuir-la a Prat de la Riba, el qual s'havia fet ressò de les primeres formulacions intel·lectualistes de l'imperialisme i les havia integrat en el seu corpus doctrinari sintetitzat a *La nacionalitat catalana*. L'obra, que modernitzava considerablement el llenguatge del nacionalisme conservador, surt a la llum coincidint amb la formació de Solidaritat Catalana i sembla ser, segons Josep Termes, que haurien estat alguns intel·lectuals noucentistes com Josep Pijoan els que haurien demanat a Prat la seva edició: “*Amb relació a aquest sentit modern i mobilitzador, sembla que un nucli d'intel·lectuals (possiblement encapçalats per Josep Pijoan) va demanar a Prat de la Riba que publicqués un llibre teòric sobre el catalanisme, la referència doctrinal del moviment que s'estava gestant, i que evités la confrontació en aquest terreny.*”⁵²

A *La nacionalitat catalana*, Enric Prat de la Riba emprava el concepte *imperialisme* per a fonamentar una fase expansiva del catalanisme. Segons Josep Termes, la importància no cal atribuir-la a la idea mateixa, sinó a la necessitat que aquesta creava de nacionalitzar en clau catalana per a iniciar una fase expansiva, que implicava la creació d'una certa estructura institucional, l'edificació d'un poder català autònom: el que s'ha conegut com l'estratègia de *Catalunya Endins*. “*Prat, que disposava al darrere d'un moviment petit, en crisi i escindit, va tenir l'encert de fer culminar la seva visió del nacionalisme català en una de les grans idees força del moviment, la potencialitat expansiva. El moviment vuitcentista perdia definitivament la seva dimensió romàntica i nostàlgica per esdevenir una proposta de present-futur. La conclusió de Prat de la Riba era molt clara: l'important no era, exclusivament, ser una potència imperialista; el fonamental, l'imprescindible, era que la ciutadania, les elits i les institucions actuessin coordinadament per tal d'assolir l'estadi que situés el país en la fase prèvia a l'expansió imperialista. I es va llançar decididament a l'estructuració d'aquest programa d'acció, que amb el temps es va conèixer amb el nom de Catalunya endins.*”⁵³

També Manuel Pérez-Nespereira, amb un to força apologètic, relativitza la importància de l'imperialisme pratià, atribuint-li una naturalesa purament regeneracionista i deslligant-lo de tota vel·leïtat expansionista real. D'aquesta manera, el seu seria un imperialisme més metafòric que programàtic, que s'hauria emprat per tal de

52 J. Termes, *Història del catalanisme fins el 1923*, op. cit., p. 648.

53 Ibid, p. 649.

vigoritzar la força del catalanisme *lligaire* en la seva confrontació amb el sistema polític espanyol: “*Tot i que Prat de la Riba situa els processos nacionalista i imperialista en una seqüència que pot arribar a partir d’un moment a ser simultània, el que no se’ns pot escapar eren les difícils condicions d’acomodació de Catalunya al règim liberal espanyol i les dificultats que el règim oposava per tal de desenvolupar les pròpies potencialitats.*”⁵⁴

També Enric Ucelay té en consideració aquest sentit metafòric del concepte imperialista pratià, però li atorga molta més rellevància teòrica de la que normalment se li ha atribuït. Ara bé, Ucelay entreveu en la formulació de l’imperialisme pratià un sentit que pretenia conciliar les contradiccions discursives i pràctiques de la Lliga Regionalista. “*Pronto el opúsculo de Prat se convirtió en la encarnación de la estrategia catalanista, capaz de recurrir a tácticas contradictorias sin por ello perder de vista el objetivo final. Su capacidad, visible en sus escritos, de combinar la pureza del propósito ideal, expresado en términos fácilmente reconocibles, con el realismo de la maniobra se convirtió en un carisma auténtico.*”⁵⁵

D’una banda, *La nacionalitat catalana* intenta sustentar una hipotètica unitat orgànica de la nació catalana, suposadament lliure de qualsevol conflicte o tensió social; de l’altra, afirma la pluralitat nacional de l’estat. La idea imperialista hauria permès a Prat conciliar l’expressió d’una necessària expansió cultural -forjada durant la renaixença i idealitzada pel regeneracionisme finisecular- amb l’horitzó polític amb que treballava, que era el d’un estat compost en la seva versió imperial. Prat s’emmirallava inequívocament amb el cas de l’imperi anglès, que considerava un model, un veritable *telos* de l’evolució política i econòmica europea. Fins a tal punt és ambigu l’imperialisme pratià que, segons Ucelay, tant podia ser emprat per a sustentar un hipotètic projecte pancatalanista com per legitimar una reconstrucció de l’imperi espanyol: “*el concepto de ‘imperio’ enunciado por Prat era ambiguo, en tanto que tenía al menos dos lecturas diferentes. El ‘imperio’ podía ser la Greater Catalonia, un espacio lingüístico y cultural específicamente catalán, susceptible de ser realizado también como territorio político, tal como se ambicionaba en tantos nacionalismos europeos finiseculares, que se sentían impulsados hacia el expansionismo como ‘pannacionalismos’. Pero, al mismo tiempo, frente a la evidente lectura pancatalanista*

54 M. Pérez Nespereira, *Prat de la Riba. Nacionalisme i formació d’un estat català*, Base: Barcelona, 2007, p. 276.

55 E. Ucelay-Da Cal, *El imperialismo catalán*, op. cit., p. 200.

(término inventado por entonces), el 'imperio' de Prat podía también interpretarse como una invitación a reconstruir el perdido 'Imperio español', aprendiendo en esta ocasión la lección correcta de la Historia: en vez de proyectar en todas direcciones un rígido centralismo, España podía realizar una antigua realidad de 'Imperio' ibérico, hacer la España multiforme que, según la tradición política catalana, era el verdadero sentido de 'España', concepto geográfico peninsular, hasta que las ambiciones castellanas pervirtieron su natural complejidad."⁵⁶ Efectivament, la concreció política d'aquest imperialisme pratià és encara més ambigua del que afirma Ucelay en aquest fragment, plasmant-se en un espai que incloïa la península ibèrica i Occitània, denominant-se aquest espai Ibèria i referint-se inequívocament a Catalunya com a nacionalitat espanyola renaixent: *"Llavors serà hora de treballar per reunir tots els pobles ibèrics, de Lisboa al Roine, dintre d'un sol Estat, d'un sol Imperi; i si les nacionalitats espanyoles renaixents saben fer triomfar aqueix ideal, saben imposar-lo, com la Prússia de Bismark va imposar l'ideal de l'imperialisme germànic, podrà la nova Ibèria enlairar-se al grau suprem d'imperialisme: podrà intervenir activament en el govern del món amb les altres potències mundials, podrà altra vegada expansionar-se sobre les terres bàrbares, i servir els alts interessos d'humanitat guiant cap a la civilització els pobles endarrerits i incultes.*"⁵⁷

L'imperialisme pratià constituïa doncs un instrument metafòric conciliador. Establerta clarament la diferència entre la nació i l'estat, atorgant a la primera els atributs de la vitalitat i la força i al segon els de l'anquilosament i la rigidesa, Catalunya tenia hipotèticament la possibilitat, com a nació vital i renaixent que suposadament era, d'influir i d'intervenir en la modernització de les estructures de l'estat. La qüestió és si aquest era un objectiu purament instrumental –per a que Catalunya pogués desenvolupar encara més les seves potencialitats- o bé finalista. La qüestió és, com apunta Ucelay, si el catalanisme conservador pretenia regenerar alhora Catalunya, com a nacionalisme, i Espanya, com a regionalisme: *"Prat supuso que, al negar la prioridad del Estado, se podía formular un protagonismo catalán en el rediseño de una futura España por encima de las limitaciones conceptuales que el estatalismo imponía. La relación entre 'unidad cultural' e 'imperialismo', por tanto, implicaba que el 'catalanismo*

56 Ibid, p. 212.

57 E. Prat de la Riba, *La nacionalitat catalana*, op. cit., p. 118.

intervencionista' podía ser nacionalista en Cataluña y regionalista en España, sin incurrir en contradicción alguna."⁵⁸

L'element indispensable que sustentava l'imperialisme pràtic, en absència d'un estat, era segons Enric Ucelay, la importància atorgada a la societat civil. Prat troba força paral·lelismes entre la societat civil catalana i el model que oferien els països anglosaxons i construeix un discurs simplificador que dota Catalunya d'una suposada idiosincràsia idònia per al desenvolupament del capitalisme. El suposat esperit industriós, mercantil i negociant de tot bon català –estereotipus repetit tant en un sentit negatiu, per part d'un cert espanyolisme, com en un sentit positiu, per part del regionalisme burgès- feia apta a la societat catalana per a la modernitat, per a l'expansió capitalista i, per tant, per a l'imperialisme. *“La energía particularista catalana, su ‘egoísmo’ según los observadores hostiles, era en realidad su mayor aportación. Cataluña no podía dominar sino era mediante el ejemplo del desarrollo, con sus costumbres capitalistas y su industriiosidad fabril. Dado su modo de ser, su gusto autocomplaciente por el live and let live, por el espíritu libertario de que cada uno haga lo suyo, los catalanes darían lecciones de progreso práctico, no de dominio, mecanismo este propio del atraso agrario.”*⁵⁹

Efectivament, prenent la fraseologia mistificadora de l'imperialisme europeu per una realitat tangible, Prat identificava l'imperialisme modern amb una imposició de tipus civilitzador –gairebé com un generós regal als pobles endarrerits- i no pas amb la conquesta violenta i l'extracció *manu militari* de recursos en vastos territoris: *“L'imperialisme és força de civilització, que vessa d'un poble, de vida nacional intensa, sobre els altres.”*⁶⁰ Aquesta identificació, que menystenia de forma completament absurda el necessari recurs a la força de tota expansió imperialista del capitalisme, no només situava la civilització europea com a *telos* necessari de la humanitat, sinó que vinculava l'expansió imperialista amb una suposada idiosincràsia nacional expansiva i benefactora. Naturalment, la societat civil catalana, de forma molt semblant a l'anglesa, estaria dotada d'aquesta idiosincràsia tan burgesa que la faria apta per a la modernitat capitalista i, també, per a l'expansió imperialista. La concepció que té Prat de la societat civil catalana és clarament organicista i corporativa, però aconsegueix encabir-hi una certa llibertat individual –restringida això sí a l'àmbit del negoci- per tractar de justificar

58 E. Ucelay-Da Cal, *El imperialismo catalán*, op. cit., p. 246.

59 Ibid, p. 258.

60 E. Prat de la Riba, *La nacionalitat catalana*, op. cit., p. 111.

una hipotètica bona predisposició al capitalisme. Un individualisme, tanmateix, que no tenia res d'anàrquic, d'arrauxat, sinó que es caracteritzava per la seva naturalesa industriosa, assenyada: *“El regionalismo de la Lliga se fundaba en un sentido de libertad individual encajado dentro de una sociedad civil tranquila y productiva – ‘burguesa’, si se quiere- y nada proclive a los desórdenes. Espontáneamente, por imperativo de las redes sociales, la costumbre y el derecho consuetudinario, se buscaba un punto medio en la autonomía del individuo, un juste milieu (...). Los mecanismos de la familia, las amistades, la sociabilidad y la vida asociativa frenaban el impulso a la actuación más desvergonzadamente individualista, pulsación siempre subyacente en el tejido social y que se podía manifestar en la conocida rauxa, las explosiones de salvaje ira popular que sembraron el siglo XIX catalán.”*⁶¹ Aquest individualisme tenia força punts en comú amb l'individualisme d'unes corrents liberals burgeses anglosaxones (sobretot Carlyle i Emerson) que exaltaven el valor del treball i de l'esforç, però també amb els esquemes spencerians d'oposició entre la societat (més que l'individu) i l'estat. Conceptualitzada en un sentit completament burgès, la societat civil catalana, amb el seu relatiu individualisme emprenedor, tenia un punt d'arribada en una mena de superioritat moral exportable. És en aquesta superioritat moral on es recolza l'imperialisme i l'intervencionisme modernitzador de Prat: *“Para Prat, el moderno individualismo asociativo y empresarial, propio de la sociedad civil catalana, era un valor exportable, original y regenerador, que contenía una promesa de futuro para otras sociedades regionales hispanas; la beatería y el clericalismo, por el contrario, ya eran algo más que conocido, sin promoción posible por las Españas.”*⁶² És doncs en aquest sentit que, segons Enric Ucelay, cal situar l'imperialisme pratià: com la conceptualització d'una voluntat col·lectiva d'exportar un model de modernitat i de societat ben predisposada per al capitalisme. La hipotètica superioritat de Catalunya sobre les altres nacions peninsular deixava d'expressar-se en un absurd llenguatge racial per passar a entendre's en un sentit ideològicament més concordant amb el *zeitgeist* del capitalisme anglosaxó triomfant. *“El proyecto de Prat, por tanto, era muy explícitamente un ‘imperialismo de la sociedad civil’, cuya intención, entre otras cosas, era dar la lección didáctica de la modernidad, a la vez individualista y colectiva, a una España todavía muy puesta en rangos y títulos.”*⁶³

61 E. Ucelay-Da Cal, *El imperialismo catalán*, op. cit., p. 341.

62 Ibid, p. 387.

63 Ibid, p. 370.

La tensió latent en el tàndem polític Cambó-Prat tindria en aquest ‘imperialisme de la societat civil catalana’ una via d’escapament. Prat, preocupat per l’àmbit català i l’aplicació del programa de *Catalunya endins*, deixaria de banda la menys nacionalista estratègia d’intervenció en la política madrilenya i la confiaria a Cambó. Lluny d’haver-hi una contradicció entre els dos pols estratègics, aquesta estava continguda ja en les teories pratianes i s’intentava una conciliació a través del concepte imperialista. Cambó, en la seva intervenció política espanyola, simplement prioritzaria un pol sobre l’altre, justificant paradoxalment la seva praxi regionalista amb el recurs a l’imperialisme pratià: “*Al replantear la relectura que Prat hizo del incipiente corpus doctrinal catalanista, Cambó entendió que la cuestión, en un escenario español, era, literalmente, cómo promover el ‘imperio de la sociedad civil’, ya que, en el marco mayor, la insistencia en la ‘unidad cultural’ era más una fuente de conflicto que de atracción.*”⁶⁴

Tanmateix, la condemna moral de l’imperialisme per part de l’esquerra catalanista, especialment després de la primera guerra mundial, jugaria en contra de les nocions imperialistes *lligaires*. L’antiimperialisme com a resposta al discurs del catalanisme conservador ja havia començat a quallar en l’esquerra catalanista i a l’Unió Catalanista, a través de Pere Aldavert i, sobretot, de Domènec Martí i Julià. Tal com remarca Ucelay, “*Con el establecimiento de una opción ‘intervencionista’ que se definió oficialmente en 1906 como ‘imperialista’, fue conmensurada la radicalización independentista del catalanismo opuesto, cuya preocupación por la forma territorial se concretó en un programa explícitamente antiimperial.*”⁶⁵

És Domènec Martí i Julià el que primerament rebutja de ple l’*imperialisme catalanista* a la revista *Juventut*, tot distingint i contraposant de forma programàtica i ideològica el nacionalisme de l’imperialisme i assumint que Catalunya, com a nació sotmesa, només podia assumir un programa nacionalista.⁶⁶ Tanmateix, les seves crítiques no van pas dirigides al catalanisme conservador, que encara no havia incorporat decididament el concepte al seu llenguatge, sinó a Eugeni d’Ors i els seus afíns. Aquest, que encara no estava sota la protecció de Prat de la Riba i que des de feia alguns anys ja havia fet les seves primeres incursions en la temàtica imperialista (es doctora el 1905 amb una tesi doctoral que porta per títol *Genealogía ideal del*

64 Ibid, p. 444.

65 Ibid, p. 213.

66 D. Martí i Julià, “Nacionalisme i imperialisme”, *Juventut*, Barcelona, 10 d’agost de 1905, p. 505-507.

imperialismo) és veritablement el primer en formular explícitament l'imperialisme regeneracionista català. En una posició encara feble, un cop es publica *La nacionalitat catalana*, Eugeni d'Ors s'adhereix fervorosament a les doctrines pratianes i jura fidelitat al que posteriorment batejaria com a 'seny ordenador'. Segons Vicente Cacho, "*D'Ors, escarmentado con los ataques recibidos de las viejas barbas del catalanismo 'científico', que, con Martí i Julià, consideraron obra de locos sus exaltadas visiones imperialistas, no podía por menos de felicitarse en público por la accolade que suponían para sus puntos de vista las implícitas pero transparentes referencias que se hacía a ellos en La nacionalitat. En justa correspondencia, procedió a jurar 'fidelitat', al menos de labios afuera, al cuerpo de doctrina recién codificado que, vista la incorporación del imperialismo, le parecía tan suyo por lo menos como de Prat.*"⁶⁷

En efecte, a través del seu 'Glosari', Xènius vertebrava entorn de la idea imperialista un nacionalisme expansiu i vitalista que serveix de complement ideològic -tot i que el seu és un imperialisme més intel·lectualitzat i més abstracte- a les formulacions ideològiques pratianes. A l'ideari imperialista, D'Ors hi associa la prèdica d'una moral urbana organicista i d'ordre, fet que li permet conciliar modernització i tradició. Tant és així que, segons Norbert Bilbeny, l'imperialisme orsià prescindeix completament del nacionalisme: "*L'Ors noucentista és un catalanista declaradament advers al nacionalisme en un sentit doctrinal, bé que, de fet, accepta l'afirmació de Catalunya com a nacionalitat. (...) El seu, doncs, és un catalanisme atípic, que oscil·la, contradictòriament, entre l'afirmació de la Ciutat i la de l'Imperi, sense recórrer per a res al principi de les nacionalitats o al de l'Estat.*"⁶⁸

L'ideari imperialista constitueix, a més, el mot d'ordre a través del qual es vehicula l'intervencionisme intel·lectual orsià (arbitrarietat). L'imperialisme orsià té un parentiu clar amb les teories individualistes i aristocratitzants del segle XIX, sobretot les de Carlyle i les d'Emerson, exaltant l'heroi com a plasmació de les forces del col·lectiu nacional i, alhora, com el seu líder natural. Aprofitant l'empenta de les corrents vitalistes finiseculars, Xènius troba en l'imperialisme una derivació extrema que li permet albirar una superació definitiva del desacreditat ideari positivista. Cal notar, seguint a Castellanos, que aquest imperialisme li permet elaborar una nova formulació de les premisses modernitzadores i progressistes del modernisme -tot i que en un sentit

67 V. Cacho Viu, *Revisión de Eugenio d'Ors*, op. cit., p. 49

68 N. Bilbeny, "L'aristocratism d'Eugeni d'Ors", *El pensament polític català del segle XVIII a mitjan segle XX*, op. cit., p. 198.

inequívocament jerarquitzant i autoritari- i una certa conciliació de la tensió entre l'individualisme, exaltat per les mateixes corrents vitalistes, i l'obediència al col·lectiu nacional: “des de l'assumpció de la crisi de la crisi del positivisme (que pocs autors van fer-se seva amb la profunditat amb què ell va fer-ho), Ors malda per trobar una nova formulació de l'ideari progressista. I l'imperialisme li resol (...) aquest problema situant-se en el centre del conflicte entre individualisme i solidaritat (...), entre particularisme i cosmopolitisme (derivat, òbviament, dels lligams entre nacionalisme i modernisme). D'aquí, l'esforç a per convertir el catalanisme en una ideologia agressiva, moderna, cosmopolita.”⁶⁹

El model imperialista orsià per excel·lència era, a despit de les influències maurrasianes, el britànic. Segons Enric Ucelay, Xènius s'emmiralla en un imperialisme britànic portador molt hipotètic de civilització i d'un model cívic superior. En la lògica més típica de la ideologia imperialista mistificadora, considera doncs que l'imperialisme és fins i tot una forma de generositat i altruisme en portar la sagrada civilització a racons del món on habitava la barbàrie. Extrapolat aquest model a Espanya, la retòrica civilitzadora de l'imperialisme eliminava teòricament qualsevol suspicàcia al voltant de les intencions del catalanisme. Al cap i a la fi, com a representant d'una nació moralment superior per la seva modernitat, l'efecte que la intervenció catalanista podia tenir a les Espanyes només podia ser benèfic: “*Más allá de las personalidades, para Xenius, el caso británico tenía el sentido de ilustrar cómo debería ser idealmente un imperio, como modelo de comportamiento cívico superior. D'Ors utilizó el tema 'imperialista' para borrar críticas y contradicciones al catalanismo 'intervencionista'. ¿Cómo se podía decir que el catalanismo era 'egoísta'?*”⁷⁰

En definitiva, l'imperialisme orsià porta a una radicalització evident les tesis vitalistes assumides pel darrer modernisme. Tanmateix, cal no veure aquesta radicalització com un aprofundiment en les vies gairebé místiques i irracionals d'un cert vitalisme, sinó com un intent de racionalització des del punt de vista del poder: del poder polític, certament, però també del poder de l'intel·lectual: “*És la concreció d'un messianisme portat fins a l'extrem, bé que des de l'esforç per alliberar-lo del misticisme i l'irracionisme i portar-lo al domini del racionalisme científicista.*”⁷¹ Òbviament,

69 J. Castellanos, “Eugeni d'Ors: del nacionalisme a l'imperialisme”, *Intel·lectuals, cultura i poder*, op. cit., p. 166.

70 E. Ucelay-Da Cal, *El imperialismo catalán*, op. cit., p. 576.

71 J. Castellanos, “Eugeni d'Ors: del nacionalisme a l'imperialisme”, *Intel·lectuals, cultura i poder*, op. cit., p. 167.

L'imperialisme orsià pren vies força divergents a les del catalanisme pratià, tot i que es formula a la seva empara. L'intel·lectual orsià es trobava empresonat entre la seva realitat orgànica (sotmès a la puixança d'un nou bloc hegemònic) i la seva voluntat de poder, que el conduïa de dret a l'assaig de solucions autoritàries i feixistitzants. El messianisme predicat per la intel·lectualitat modernista, pel mateix Pompeu Gener, pren doncs una nova dimensió amb el noucentisme de D'Ors. No es tracta tant d'una evolució necessària com d'una evolució possible, puix que el messianisme modernista contenia ja certs elements aristocratitzants que el feien potencialment autoritari i jerarquitzant. La reacció de l'intel·lectual davant les tendències igualadores (no pas igualitàries) i massificadores impulsades per la democràcia burgesa i pel capitalisme rampant deriva en la formulació d'un individualisme extrem i messiànic, però també en el reforçament d'un discurs regeneracionista on es situava l'intel·lectual com a protagonista d'un canvi que havia de beneficiar la totalitat de la societat i on es posava l'accent en el lliure desenvolupament de les forces de l'individu i dels agregats socials. Aquest messianisme es transforma en el noucentisme orsià en elitisme i autoritarisme, immers en una lògica de dominació i estratificació social jeràrquica. Per la seva banda, la diferència fonamental entre l'imperialisme catalanista de Prat de la Riba i la formulació imperialista orsiana s'ha de situar en el pla dels objectius. Ambdós imperialismes són més una teoria abstracta per a fonamentar un nou horitzó col·lectiu que no pas un corpus ideològic per a justificar una expansió territorial i política: d'altra banda, difícilment es podia sustentar un discurs imperialista amb aquests paràmetres per a una nació sense estat. Si Prat de la Riba pretén metaforitzar la fase expansiva d'un catalanisme que tenia com a objectius principals la nacionalització autòctona i la intervenció en els afers polítics espanyols, els objectius orsians transcendien abastament aquests horitzons, mirant cap a una societat orgànicament jeràrquica i autoritària.

Quarta part:

CONCLUSIONS

11. Cap a la codificació d'un llenguatge nacionalista transversal

La significació de les teories generianes referents a la qüestió nacional pren el seu sentit en el context de la codificació del catalanisme iniciada a les darreres dècades del segle XIX. Tot i que la formació i desenvolupament del catalanisme conservador acaba esdevenint l'eix vertebrador de la codificació en clau nacionalista, es pot parlar amb propietat de l'intent paral·lel de codificar un llenguatge catalanista amb paràmetres liberals i populars. És en aquest esforç de singularització que cal situar les estridents tesis de Pompeu Gener, que utilitza munició teòrica com el racisme per tal de reforçar el seu llenguatge de diferenciació caracterològica. Tal vegada el que resulta més interessant de la seva intervenció en el debat és la continuïtat diacrònica i sincrònica que hom pot resseguir en les seves tesis entre els horitzons políticament federals i els explícitament nacionalistes. Tanmateix, els principis bàsics del federalisme –la llibertat individual, la federació com a pacte voluntari d'individus i agregacions d'individus– havien estat abandonats per Gener en favor una síntesi teòrica de tons clarament regeneracionistes i organicistes que posava l'accent en la nació com a organisme col·lectiu vivent, preexistent, i amb una força vital intrínseca.

Efectivament, el regeneracionisme esdevé entre la dècada dels vuitanta i els inicis del segle XX una potent eina intel·lectual que combina els models organicistes inspirats en les ciències naturals i un llenguatge explícitament nacionalista i que acaba sent assumit de forma ideològicament transversal. Acceptada la naturalesa gairebé orgànica de la nació catalana, el regeneracionista catalanista –sigui aquest de tarannà liberal o conservador– es veu afectat, però, per una sèrie de contradiccions i paradoxes que el porten contínuament a plantejar-se la relació que aquesta nació catalana havia de mantenir amb Espanya –acceptada com un agregat polític de nacions.

Catalanismes divergents

És prou clar que les tesis catalanistes defensades per Pompeu Gener, sobretot al llarg de la seva etapa a *Juventut*, s'oposen en diversos aspectes a la definició i codificació en clau conservadora del catalanisme. Tanmateix, malgrat aquesta divergència fonamental, cal remarcar la debilitat i tímidesa –semblantment a la resta de col·laboradors de la revista– amb que hi escomet en contra en el debat intel·lectual i polític de principis de

segle, esquivant sistemàticament un enfrontament directe amb una Lliga Regionalista que per les mateixes calendes estava immersa en una etapa de creixement i consolidació. Aquesta postura cal entendre-la en el context de l'aposta del grup de *Juventut* per reforçar intel·lectualment la Unió Catalanista, que aspirava encara a ser l'òrgan unitari del catalanisme, com a mínim sociològic, però també per la debilitat relativa del catalanisme liberal i d'esquerres que, políticament, es trobava encara a les beceroles.

A partir de finals del segle XIX, sobretot de la ma d'Enric Prat de la Riba, es produeix de forma constatable una renovació del llenguatge del catalanisme conservador, que deixa progressivament de banda –no sense alguna tensió interna- els referents teòrics més vinculats al tradicionalisme del grup vigatà i opta per incorporar noves idees. Una certa lectura del regeneracionisme finisecular, el nacionalisme integral francès i els models teòrics imperialistes anglosaxons esdevenen ben aviat fonts recurrents a partir de les quals es modernitza el seu llenguatge, tot i apartant-lo d'aquell regust a sagristia i donant-li una direcció inequívocament nacionalista. Aquesta renovació conservadora pren força amb l'adopció d'una línia política intervencionista, que suposa una veritable ruptura amb la tradicional línia institucionalment *apolítica* de la família catalanista. La metamorfosi experimentada pel catalanisme conservador i la seva proposta d'horitzons inequívocament regeneracionistes és capaç de capitalitzar afinitats intel·lectuals, professionals i sociològiques.

Part de l'explicació del seu èxit rau en l'auge, cap a finals de segle XIX, d'un llenguatge regeneracionista que el catalanisme conservador sap portar al seu terreny. És ben evident que la totalitat de la família catalanista accepta com una premissa gairebé indiscutible l'oposició entre un estat polític –Espanya- artificial i en franca decadència i una nació –Catalunya- impulsada a l'expansió vital per les energies internes que contenia. Les referències als models biològics d'un cert positivisme, a l'evolucionisme spencerià, però també a les doctrines associades al concepte *Volkgeist* són inevitables. Si bé es podria atribuir majoritàriament la influència del positivisme i una certa lectura evolucionista als sectors liberals i una influència herderiana tamisada per l'utilitarisme anglès als sectors conservadors, aquesta interpretació cauria en una excessiva simplificació del complex mapa teòric del regeneracionisme finisecular, amb l'existència de múltiples creuaments i interseccions.

El catalanisme liberal que pretén codificar Pompeu Gener poua les seves referències en un positivisme ja passat, tot i que el camufla amb una certa verbositat vitalista. Les

seves expressions racials responen no pas a una voluntat de jerarquització racista sinó a una lògica renaniana de diferenciació entre els principis progressiu i retrògrad. Al marge d'aquests accents racials, les seves teories estan impregnades d'una inequívoca confiança positivista en les possibilitats del progrés humà –formulat és clar a partir dels paràmetres de l'home blanc europeu. Gener interpreta les doctrines de Herbert Spencer en un sentit progressista: les lleis de l'evolució marcaven suposadament una tendència a la diversificació i a la convergència a llarg termini. Aquest axioma li permet sostenir que Catalunya podia reforçar la seva personalitat pròpia i alhora convergir en un esperit humà superior des de la seva especificitat.

L'evolucionisme spencerià deixa també la seva petjada en el catalanisme conservador, sobretot pel que fa a l'exaltació d'una societat civil catalana, a imatge i semblança de l'anglesa, suposadament molt apta per a desenvolupar la modernitat capitalista. Aquest evolucionisme és interpretat, a la seva vegada, en un sentit explícitament imperialista, fórmula desenvolupada per Eugeni d'Ors i recollida per Prat de la Riba que permet portar el regeneracionisme finisecular a unes noves dimensions discursives: els organismes col·lectius vitals i expansius havien de deixar la seva empremta en el concert de la civilització, pensada aquesta amb els paràmetres de l'Anglaterra victoriana.

Tanmateix, pel que fa a la justificació de la nació catalana per part del catalanisme conservador, aquest sempre recorreria al principi metafísic del *volksgeist*. En el catalanisme de Pompeu Gener, en canvi, es pot destacar la total absència d'una justificació metafísica –en la línia herderiana- de la nació, recolzant-se en canvi en els models biològics i organicistes oferts pel positivisme i l'evolucionisme. Encara que, tot sigui dit, aquests models també acabaven derivant en teories apriorístiques no exemptes d'una certa metafísica. En tot cas, les seves tesis pretenen sustentar una realitat catalana caracteritzada per l'exercici de la llibertat i l'autonomia. Davant de les inèrcies d'un estat espanyol en crisi i en decadència, marcat per la corrupció sistèmica i la manca de llibertats, el dinamisme gairebé natural de la societat catalana s'erigeix en referent per a una regeneració col·lectiva que havia de posar l'èmfasi en l'exercici d'aquesta autonomia, expressada en tots els nivells. L'oposició entre l'anquilosament de l'estat i la vitalitat de la nació és recollida també pel catalanisme conservador, subratllant l'artificialitat d'un estat que impedia el lliure desenvolupament de les forces de la nació, d'una societat civil catalana conceptualitzada però a partir de la idiosincràsia burgesa. Encara més, el llenguatge catalanista es recolza fortament en

aquesta oposició essencial, que havia estat ja desenvolupada, en un cert sentit, pel federalisme català.

És evident que el concepte de societat civil assumida per les diferents codificacions catalanistes conté en tots els casos una connotació interclassista. Tanmateix, el sentit que tenen les referències al dinamisme intrínsec de la societat catalana poden ser també completament divergents. Així, mentre Pompeu Gener posa l'accent en l'exercici de l'autonomia individual i col·lectiva en tots els àmbits de la societat i en l'associació del seu dinamisme a la lluita per la llibertat, Enric Prat de la Riba el posa en el pactisme i el comerç –seguint en aquesta qüestió a Valentí Almirall i a una certa historiografia liberal conservadora. La història de Catalunya es veu reduïda per l'ideòleg i capitost del catalanisme conservador a l'exercici del seny, de l'activitat comercial i el pacte. Cap referència a la lluita per les llibertats, a les revoltes, a les classes subalternes. D'aquestes darreres només menciona a la pagesia per tal de ressaltar-la com a dipositària de les essències pàtries que es troben en la terra. De les llibertats catalanes perdudes en destaca exclusivament la seva naturalesa pactista, orgànica, i l'afavoriment que permetien de l'activitat comercial i mercantil. De fet, Prat de la Riba entén que era la potència comercial catalana la que permetia l'expressió de la seva potència cultural i artística. És per això que el motiu real de la decadència el troba en la pèrdua definitiva de les institucions el 1714, però també –de forma significativa i altre cop amb sintonia amb Almirall- en la limitació en l'activitat comercial després del *descobrimt* d'Amèrica, amb el conseqüent empobriment material de les classes mercantils.

Aquesta tendència a reduir el tipus català al mercader era força generalitzada en les concepcions historiogràfiques del segle XIX i Pompeu Gener la combat aferrissadament a *Herejias*, a partir de tesis molt polèmiques. Tot i que la lectura que en feren els seus coetanis –ofesos més que res per l'atribució de certes categories racials- redueix la crítica a un simple estirabot antisemita, el que pretén Gener equiparant el mercader català al jueu és desacreditar una certa concepció historiogràfica autòctona que exagerava la importància de l'element comercial en la història catalana i, encara més, que reduïa la idiosincràsia catalana a una sèrie d'aptituds favorables a l'activitat comercial: el seny i el càlcul utilitarista al capdavant. Òbviament, podria haver utilitzat arguments molt vàlids per tal de combatre aquests clixés, però la recurrència als ridículs models racials li permetia, com a mínim a curt termini, suscitar la polèmica de forma molt més fàcil i eficaç.

És per la divergència en aquests referents històrics que, mentre que Prat de la Riba i Almirall situen el punt d'inflexió que explicava la decadència de Catalunya en la reducció forçada de l'activitat comercial, Pompeu Gener el situa en la unificació dels regnes peninsulars sota els reis catòlics i la dinastia dels Habsburg, en la pèrdua efectiva de les llibertats i en la imposició d'un esperit fanàtic i dogmàtic —a través de la monarquia i l'església— sobre la península. Era amb les seves llibertats col·lectives que Catalunya havia perdut aquella vitalitat medieval —expressada a través de la civilització catalanoprovençal— que Gener tant havia ressaltat en les seves obres. Era la repressió, el domini polític exercit sobre una nació vital el que explicava la coerció d'aquestes energies col·lectives i la decadència de Catalunya. Aquesta decadència, en tot cas, havia de ser forçosament temporal i la regeneració no s'expressava pas a través de la recuperació comercial —o com a mínim no exclusivament— sinó de l'exercici de l'autonomia col·lectiva i el renaixement cultural, intel·lectual i científic. La renaixença catalana no es situava doncs com una conseqüència més d'una recuperada força comercial, sinó com l'expressió directa d'aquestes forces col·lectives en regeneració.

Malgrat la transversalitat ideològica del concepte de societat civil en el catalanisme, és fàcilment constatable una tensió implícita pel que fa a la posició de l'individu en el col·lectiu. És evident que el catalanisme conservador havia modernitzat considerablement els seus plantejaments socials, distanciant-se d'aquell ideari orgànic i tradicionalista en funció del qual l'individu quedava sotmès completament al respecte per unes jerarquies naturalitzades i sancionades per autoritat divina. És la referència a l'utilitarisme anglès el que li proporciona les eines indispensables per tal de postular un cert individualisme *ben entès*. D'una banda, es fonamenta l'existència de la nació en la terra i els morts, per emprar la concepció de Maurice Barrès; de l'altra s'accepta la necessitat d'una certa llibertat individual en els nous esquemes nacionalistes: llibertat sense la qual, val a dir-ho, es feia difícilment comprensible que el fonament de la grandesa catalana fos l'activitat comercial. Perquè, naturalment, aquesta llibertat individual quedava pràcticament restringida a l'àmbit de l'economia i el comerç.

En contraposició, el catalanisme liberal de Pompeu Gener pretén conciliar la llibertat individual amb la col·lectiva tot seguint les doctrines federals i una certa lectura de l'evolucionisme spencerià. L'exercici de la llibertat individual en totes les esferes de la vida social revertia necessàriament en el dinamisme col·lectiu i per tant no hi havia *a priori* contradicció possible. L'autonomia s'exercia a diferents nivells, des de l'individu al grup nacional, passant pels diferents agregats socials, i era el motor principal del

progrés col·lectiu. Tot i l'organicisme amb el qual sosté l'existència dels grups nacionals, Pompeu Gener formula una teorització de la pertinença nacional a mig camí entre el determinisme i l'afinitat electiva, per paradoxal que pugui semblar. D'aquesta manera, malgrat el to determinista d'algunes de les seves teoritzacions al voltant de la qüestió nacional, entén que un dels puntals de l'organització social és la llibertat individual, entesa com la lliure expansió de les energies contingudes en cada subjecte. La contradicció entre determinisme i llibertat present en les seves teories es pot relativitzar si tenim en compte que la recurrència a models pseudocientífics positivistes –amb el seu típic determinisme biologista- s'utilitza per tal de renovar un llenguatge que en el fons segueix projectant uns esquemes teòrics i polítics federalistes. El propi Pi i Margall havia sostingut a *Las nacionalidades*, abandonant en certa manera el seu federalisme més pur, un esquema organicista en funció del qual la regió (la nació per Gener) esdevé l'àmbit natural en el qual l'individu participa a la vida social de forma espontània.

L'exaltació de la llibertat de l'individu la porta Gener a extrems elitistes, formulant un model societari aristocratitzant en què una casta intel·lectual havia d'exercir un cert lideratge, més caracteritzat per la tutela paternalista que no pas per l'autoritat en un sentit dictatorial. Eren els més preparats, els més aptes intel·lectualment parlant, els que havien de comandar la societat en vistes al seu progrés, a l'elevació generalitzada de les condicions de vida, el coneixement i la cultura. Tanmateix, aquest lideratge no s'entenia pas com el domini d'un grup amb l'objectiu de perpetuar-se en el poder, sinó com la traducció de la preeminència del pensament i la ciència en la nova organització social, on el govern polític havia de quedar reduït a unes funcions mínimes per deixar llibertat completa a l'espontaneïtat de la societat civil i els individus que la formaven. En aquest sentit, la despreocupació per l'organització política concreta del model aristocratitzant de Gener, més que conduir-lo a una postura populista potencialment autoritària, acaba portant-lo a un posicionament abstracte i utòpic en què s'afirma la necessitat de l'existència d'una certa jerarquia social –per molt meritocràtica i inestable que aquesta fos-, d'una certa autoritat moral, a la vegada que es pretén reduir l'aparell de l'estat a la seva mínima expressió.

Les teories aristocratitzants de Pompeu Gener constitueixen una singularitat en el context del catalanisme liberal aglutinat entorn de la revista *Juventut*, que adopta més aviat –tot i algun estirabot- una línia democràtica i progressista. Tot i que el distanciament envers el moviment obrer és encara abismal, és fàcilment constatable la

intenció, per part de Gener i la revista *Juventut*, d'establir-hi punts de contacte, de formular una línia políticament populista per a atreure cap al catalanisme les aspiracions i demandes de la classe treballadora. En aquest sentit, era necessari i prioritari distanciar-se dels clixés que situaven el catalanisme com un moviment intrínsecament conservador i reaccionari i definir un model catalanista propi, liberal, connectat amb les aspiracions de la classe treballadora. L'apropiació de la cultura federal, per les seves innegables connexions populars, era en aquest context gairebé necessària per a aquesta singularització.

Tot i la voluntat de transversalitat del llenguatge del catalanisme conservador, hi és evident l'absència de qualsevol pretensió populista que intenti canalitzar les aspiracions del moviment obrer: en aquest sentit el catalanisme *lligaire* és inequívocament burgès. La llibertat individual s'entén en un sentit purament capitalista i utilitarista. L'organització social propugnada és fortament classista i un dels valors fonamentals és el respecte per la jerarquia i l'hostilitat envers qualsevol aspiració igualitària. Tot i la pàtina de civisme i modernitat que recobreix el catalanisme de la Lliga, aquest combina la prèdica d'una obediència entre tradicionalista i corporativista. No hi ha possibilitat de revolta per a l'individu, només el treball per al benefici propi i col·lectiu. El model és el burgès –l'emprenedor que en diríem avui- però també el pagès depositari de les essències pàtries que treballa abnegadament per recollir els fruits que dona la terra. Les dimensions nacionalistes que pren el seu llenguatge, amb la recurrència a models romàntics i vitalistes, aigualeix aquesta subjecció en les aigües cristal·lines de la pertinença a la nació. Cada individu està impregnat pel *volkgeist*, principi espiritual que el transcendeix, situat al marge de qualsevol possibilitat racionalitzadora, inaprehensible. En darrera instància, aquest principi condueix a la necessitat de que a cada nació li correspongui un estat, tot i que aquesta conseqüència restaria en un pla merament hipotètic i teòric.

Aquesta recurrència al principi espiritual per a la fonamentació de la nació catalana s'oposava en part als models organicistes emprats pel positivisme finisecular. Així i tot, aquests models són emprats de forma transversal –el catalanisme conservador no en seria una excepció- per a justificar una certa organització social corporativista en què es concilia la immutabilitat del principi nacional amb el dinamisme de la societat civil, definint l'existència d'òrgans socials inferiors a la nació –des de la família al grup d'interès burgès- on l'individu diposita les seves energies. L'organicisme, la recurrència ontològica als models oferts per les ciències naturals, permetia una justificació

naturalitzada de la jerarquia social, un intent mistificador de conciliació de la llibertat individual en la pertinença al grup.

Aquests models apriorístics i biologistes permetien també, en el cas espanyol, una renovació del llenguatge unionista: cada regió, entesa com a òrgan, havia de contribuir inevitablement a la vitalitat del cos nacional. Aquest discurs és especialment perfeccionat pel *krausopositivisme* de les darreries del segle XIX, amb un enfocament liberal i progressista, però té també les seves traduccions conservadores. Pompeu Gener, com a bon positivista, es veu fortament influït per aquests models biologistes, però els utilitza més aviat per a donar nous arguments a l'organització federal d'Espanya. En els seus esquemes no hi ha un cervell i uns òrgans secundaris que contribueixen al funcionament del tot, sinó que les diferents regions o nacions actuen com a organismes clarament diferenciats, formant part d'organismes superiors per afinitat i elecció. La qüestió rau doncs en definir quins eren els organismes naturals, necessaris, i quins els artificials, contingents. Pompeu Gener opta clarament per definir Catalunya com a nació orgànica i Espanya com a estat artificial. Ara bé, la seva teorització elimina a la pràctica qualsevol possibilitat de separació perquè, tot i la diferenciació establerta sobre criteris ètnics i racials, eludeix completament la qüestió de la necessària constitució de la nació en estat.

Efectivament, l'escassa importància atorgada a l'estat en comparació amb la que dona a la societat, establerta com a fi en sí mateixa, li permet conciliar els extrems. D'una banda, Catalunya es podia separar d'Espanya convergint amb Europa; de l'altra podia formar part de l'organisme polític espanyol, sempre que aquest no coartés la lliure expansió de les seves energies col·lectives. Malgrat les estridències del seu llenguatge, o potser precisament per això, Pompeu Gener no emprèn mai de forma conseqüent la via separatista. Es pot fins i tot plantejar una discrepància en la intensitat del seu discurs nacionalista en funció de si es dirigia a un públic català o espanyol. El regeneracionisme catalanista que destil·lava a *Juventut*, és ben cert, pren viarany molt més nacionalistes, com a mínim en la fraseologia; però aquest mateix regeneracionisme és clarament matisat si es dirigeix a un auditori espanyol: les seves teories són presentades en aquest cas com un diagnòstic científic per salvar una Espanya malalta.

Pompeu Gener defineix clarament Catalunya com a nació i situa la societat catalana com a centre fonamental d'interès. El seu és un nacionalisme que prescindeix però de qualsevol perspectiva política estatalitzant. En la fase de definició teòrica del catalanisme en les seves diferents versions, la possibilitat de separació queda només

dibuixada en un horitzó hipotètic i sempre teòric, com una conseqüència de la divergència essencial –típica del regeneracionisme finisecular- entre un organisme polític caduc i en franca decadència i una nació expansiva. En la utilització que fa Pompeu Gener del llenguatge nacionalista s'ha de tenir present les herències federals. Les seves tesis tenen un horitzó inequívocament català, són implícitament nacionalitzadores, però eludeixen la qüestió de la construcció d'un estat propi per l'hostilitat amb que percep la maquinària estatal, com a força coercitiva que esclafa el dinamisme i l'espontaneïtat naturals de l'individu i la societat. L'actitud de Gener respecte a la qüestió de l'estat és clara: quan menys estat i quan més descentralitzat sigui aquest, millor.

Respecte al catalanisme conservador, si bé la definició nacionalista pratiana sosté la necessitat última que una nació es constitueixi en estat, el possibilisme polític de la Lliga condueix a una pràctica regionalista, contemporitzadora amb els reformismes estatals. D'aquesta manera, la Lliga acaba escindint un programa de màxims, sempre hipotètic, del seu realisme i pragmatisme polítics. Només així es pot entendre que Prat declarés que a tota nació li corresponia un estat, intentés portar a terme el programa de “Catalunya endins”, un cop constituïda la Mancomunitat, i al mateix temps el seu partit fos un dels puntals del reformisme en clau espanyola durant les dues primeres dècades del segle XX. L'*imperialisme* esdevé aleshores un mitjà per conciliar aquesta contradicció, tot cobrint el reformisme espanyol *lligaire* d'un vel intervencionista agressiu, més aviat poc creïble. Sempre subjecte a les necessitats de la burgesia catalana, el catalanisme conservador crea una situació gairebé bipolar difícilment conciliable. La seva recurrència teòrica a models metafísics, romàntics i vitalistes, condueix a una definició forta de la nació catalana essencialista, principi espiritual inaprehensible al qual, en darrera instància –seguint el nacionalisme herderià-, li correspon una organització estatal. Tanmateix, el gradualisme *lligaire* –condicionat evidentment per la seva debilitat estructural, per la manca d'institucions pròpies catalanes, però sobretot pels seus vincles amb una burgesia catalana interessada en el mercat espanyol- accepta Espanya com una realitat política inevitable i fins i tot desitjable: l'àmbit natural on fer política i negocis. Catalanisme i espanyolisme conviuen doncs en l'estratègia i el discurs de la Lliga Regionalista en una tensió evident, més enllà de la simple negociació conjuntural. L'intervencionisme *imperialista* i la *catalanització* d'Espanya s'expliquen com les formes discursives per a justificar aquest interès catalanista conservador per Espanya. Un interès no compartit per

L'incipient catalanisme liberal destil·lat a la revista *Juventut*, on es mostra un total menyspreu –Pompeu Gener hi insistiria diverses vegades- pels afers espanyols i per aquesta voluntat intervencionista.

Catalunya i Espanya en l'horitzó de la regeneració

Per les mateixes dates, a Espanya s'estava formulant un nacionalisme regeneracionista que modernitzava també els axiomes d'un espanyolisme depassat per la crisi del noranta-vuit. El regeneracionisme espanyolista basava els seus arguments en una distinció essencial entre un organisme polític corrupte i unes essències pàtries teòricament pures que calia cercar i explotar. Es pot veure en aquesta dicotomia una altra versió de l'oposició spenceriana entre estat i societat i, certament, les teories evolucionistes de l'anglès hi influeixen considerablement. Tanmateix, el regeneracionisme espanyol no es planteja amb la mateixa força que ho fa el catalanisme la importància de la societat, el seu dinamisme i la seva espontaneïtat. Recercant les essències pàtries en el paisatge castellà i en la tasca històrica teòricament desinteressada de Castella –com a impulsora d'una unitat espanyola i d'una tasca civilitzadora a l'altra banda de l'oceà-, el regeneracionisme espanyol s'aparta d'una certa reivindicació de la modernitat capitalista per tal de recloure's en una contemplació gairebé nostàlgica del ser nacional. Naturalment, les institucions polítiques havien de correspondre idealment a aquestes suposades essències pàtries, però malgrat les intencions modernitzadores de la major part del regeneracionisme espanyol, el discurs acaba derivant, sobretot a partir del viratge conservador dels homes de la generació del 98, en l'exaltació d'una vida nacional –la intrahistoria d'Unamuno- endarrerida i precapitalista. La contradicció és evident i condueix al mateix Unamuno a l'idea d'*africanitzar* Espanya, l'afirmació d'una via pròpia a la modernitat, allunyada de les emulacions septentrionals, de la importació dels cànons i idees del nord. A grans trets, doncs, el regeneracionisme espanyol es distancia fonamentalment del regeneracionisme català pel que fa a la seva via cap a la modernitat. Mentre el català cercava prioritàriament una convergència amb l'Europa avançada, l'espanyol cercava una potenciació dels trets propis i el defugi de tota importació exterior. Aquest aïllacionisme no era però del tot conseqüent: és evident, en aquest sentit, que els regeneracionistes espanyols absorbien amb especial interès les principals novetats teòriques i culturals provinents d'aquesta mateixa Europa rebutjada.

És evident, també, la seva primerenca admiració pel moviment intel·lectual català pel que aquest tenia de renovador.

La qüestió nacional era per al regeneracionisme espanyol complexa i hem de tenir en compte que el concepte engloba diferents visions intel·lectuals. A grans trets, però, s'acceptava l'existència de regions sota un punt de vista centralista. Les regions tenien la seva idiosincràsia pròpia, però restaven subordinades a la dinàmica nacional. L'organicisme krausista ofería un model biologista en què els diferents òrgans –les regions- s'inserien en un cos nacional comú, sent indispensables per al seu funcionament, però bloquejant conceptualment al mateix temps la possibilitat que cap d'aquests òrgans pogués sobreviure autònomament. El krausisme, inequívocament modernitzador, ofería doncs nous arguments a un nacionalisme espanyol necessitat de renovació i en certa manera realitza aquesta renovació, encara que sigui de forma gairebé circumscrita als àmbits més liberals i progressistes.

Influït considerablement pel krausisme, però també pel positivisme i l'evolucionisme spencerià, Rafael Altamira construeix un model teòric historicista tendenciosament nacionalista en què la psicologia nacional esdevenia el motor del progrés col·lectiu. La psicologia nacional es fonamentava en tots aquells trets idiosincràsics suposadament purs i intrínsecs al ser nacional que era possible descobrir a través de la història. L'objectiu d'Altamira, en els anys immediatament posteriors a la crisi del 98, era provocar un esclat patriòtic similar al propiciat pels *Discursos a la nació alemanya* de Fichte. Tot i els horitzons catàrtics amb que treballa –de ressonàncies més aviat religioses-, les intencions d'Altamira eren inequívocament progressistes i liberals. D'altra banda, el seu essencialisme es veia obligat a acceptar alguns fets que no corresponien del tot amb la seva visió progressista i unionista de la història espanyola: l'associació d'Espanya amb el catolicisme, el mal soldatge de la unitat espanyola i, fins i tot, la seva diversitat cultural originària. Ara bé, lluny d'assumir la possibilitat d'un model pluralista o compost, Altamira aixeca el seu edifici teòric sobre un dogma apriorístic i amb cert regust a reaccionari: la unitat de destí. Ja des de molts segles abans de la unificació política, els diferents pobles peninsulars estarien predestinats a aquesta unitat, a realitzar la nació espanyola. Aquest model xocava completament amb l'exposat per Pompeu Gener, que reconeixia, des de postulats teòrics força comuns, l'existència de diverses unitats nacionals peninsulars amb idiosincràsies i caràcters gairebé contraposats. Per Altamira, qualsevol renaixement cultural i polític com el català atemptava violentament contra la teòricament harmònica convivència nacional i és per

això que es veu obligat a reconèixer l'existència de tendències disgregants que, naturalment, no corresponien a la part immaculada de l'essència del poble espanyol i que calia aïllar a través de l'estudi historiogràfic.

Tot i que el ressò de les tesis d'Altamira fou important, especialment en els àmbits liberals espanyols, el regeneracionista espanyol més influent fou sense cap mena de dubte Joaquín Costa, que atorga una importància efectiva més important a les regions, sempre i que, òbviament, aquestes seguissin sent regions. Els esquemes modernitzadors de Costa inclouen una millora de les condicions de vida i l'extensió sociològica de la instrucció pública. El seu regeneracionisme es centra en la denúncia de la corrupció de l'organisme polític i el parasitisme de l'oligarquia, que obstruïen la vida regional i nacional. Profundament desenganyat per les dificultats que posava el sistema polític de la Restauració a les possibilitats d'implantar un model eficaçment reformista i modernitzador, Costa s'acaba inclinant per solucions autoritàries, dibuixant la figura metafòrica del *cirujano de hierro*. Cal destacar que a *Herejías*, escrit el 1887, Pompeu Gener havia sostingut ja la necessitat d'una mena de dictadura il·lustrada amb l'objectiu d'enderrocar un sistema polític corcat i d'establir un programa de modernització, millora de les condicions de vida i instrucció generalitzada. Aquestes solucions autoritàries provinents d'àmbits intel·lectuals i professionals progressistes s'expliquen, en certa manera, per la impossibilitat pràctica d'influir en el debat polític i pel mateix descrèdit que ofería una democràcia formalment representativa esquitxada pel caciquisme, el clientelisme i el domini exercit per l'oligarquia.

El regeneracionisme dels homes de la generació del 98 té, en canvi, un tarannà més intel·lectualista. Naturalment que els Unamuno, Azorín, Maeztu, Baroja i altres utilitzen també la crítica sistemàtica a un sistema polític corrupte i hi oposen l'exaltació de la vida popular i de les essències pàtries, però el seu llenguatge depassa en bona mesura aquell positivisme del regeneracionisme finisecular i condueix a un nacionalisme fonamentat en les darreres corrents vitalistes. Cal tenir en compte, a més, l'evolució que els porta d'un progressisme primerenc a sostenir posicions molt més nacionalistes i fins i tot conservadores. La recurrència al paisatge castellà i a figures simbòliques com el Quixot, on es puen les hipotètiques essències nacionals, són típiques d'aquest regeneracionisme dels del noranta-vuit. El seu objectiu és, certament, una modernització de la vida espanyola, però aquesta modernització passava no per una emulació dels països capitalistes avançats, sinó per una recuperació dels valors propis, a partir dels quals poder bastir una via específica a la modernitat, fins i tot si aquesta havia de ser no

europea, com expressava paradoxalment Unamuno. Pel que fa a les regions, la postura d'aquests homes és ambivalent. D'una banda reconeixen l'especificitat de la vida regional –la majoria d'ells provenia de la perifèria peninsular; per l'altra, rebutgen qualsevol tendència centrífuga.

Respecte al catalanisme, inicialment Unamuno i Maeztu el valoren positivament com una força que potencialment podia contribuir a una regeneració en clau espanyola. Ara bé, a mesura que aquest mateix catalanisme tendeix a construir un àmbit de poder regional autònom i a impulsar un àmbit cultural i lingüístic català, les simpaties inicials esdevenen posicionaments reticents i hostils. Aquest viratge ja es pot notar fàcilment en Unamuno a partir de l'experiència de Solidaritat Catalana, quan abandona definitivament les seves simpaties pel catalanisme. Així i tot, segueix tenint un diàleg fluid amb Joan Maragall, amb qui compartia una certa projecció iberista del seu regeneracionisme. Ara bé, mentre Maragall pretenia aconseguir amb la realització de Ibèria una harmonització de les relacions entre les diferents nacions peninsulars, Unamuno pretenia assolir el soldatge definitiu d'Espanya iniciat per una Castella ja exhausta. El que ell anomenava la catalanització d'Espanya era en realitat una espanyolització de les nacions peninsulars.

Així i tot, el regeneracionisme espanyol encarnat sobretot pels homes del noranta-vuit i el regeneracionisme noucentista segueixen tenint durant uns anys un diàleg fluid. Uns i altres estaven formalment interessats en desacreditar les generacions intel·lectuals anteriors i la seva mentalitat positivista; uns i altres estaven interessats en una reforma profunda de les estructures de l'estat que possibilités una major capacitat d'intervenció dels intel·lectuals i professionals. El catalanisme conservador, com a avantguarda modernitzadora en clau espanyola fou sempre respectat pels intel·lectuals castellans i castellanitzats. El catalanisme com a tendència diferenciadora i centrífuga era percebut amb franca hostilitat en tant que feia impossible el somni d'una Espanya definitivament soldada i castellanitzada. La qüestió, plantejada a partir dels termes idealistes d'aquest llenguatge regeneracionista, era doncs que la regeneració de Catalunya obstaculitzava o feia impossible la regeneració d'Espanya i, a l'inrevés, que la regeneració d'Espanya conduïa inexorablement, des d'una perspectiva nacional, a l'anihilament de Catalunya.

Utopia i realitat del catalanisme liberal de Pompeu Gener

El regeneracionisme de Pompeu Gener correspon clarament a un model vuitcentista, tant pel que fa als seus horitzons polítics com als referents teòrics emprats, per molt que a partir del canvi de segle intenti embolcallar-los amb un llenguatge vitalista més adient als nous temps. La seva concepció dels grups nacionals es basa en les teoritzacions positivistes, utilitzant el determinisme taineà i corregint-lo amb el dinamisme del model spencerià. Els grups nacionals eren el resultat de diversos factors com el medi, la raça, però estaven subjectes a un dinamisme associat a la idea de progrés i evolució. En certa manera, tot i que els referents canvien amb el nou segle, Pompeu Gener és pioner en l'intent de definir Catalunya amb aquests paràmetres, portant la diferenciació caracterològica que havia estat fins aleshores la base d'una certa cosmovisió prenacionalista a unes dimensions pretesament científiques. Si la teorització més acabada del fet diferencial català, *Lo catalanisme* de Valentí Almirall, s'havia elaborat a partir d'uns esquemes caracterològics i culturalistes, Pompeu Gener intenta transcendir aquests paràmetres, tot fonamentant l'existència de la nació catalana en unes coordenades suposadament científiques. Cal relacionar aquest intent amb la força argumental que donava aleshores qualsevol referència a la ciència i als models basats en la naturalesa per tal de justificar arguments de tipus sociològic i polític, però també amb la creença típicament positivista que l'anàlisi científic dels fets podia incloure qualsevol àmbit de la realitat, per inaprehensible que aquest fos *a priori*. Evidentment, el to racista que empra aquest intent materialista de Gener estava condemnat al fracàs. De fet, encara que no s'havia iniciat una crítica sistemàtica al racisme, els nombrosos abusos teòrics de les tesis generianes condemnaven el seu model a un ràpid descrèdit, per molt que hagués fet el seu efecte com a provocació.

El llenguatge racial i materialista podia resultar altament efectiu i era moneda corrent en el debat intel·lectual finisecular: en aquest sentit l'aportació de Gener no té cap tipus de singularitat; sí que la té, en canvi, pel fet de voler fonamentar la diferenciació nacional catalana a partir d'aquests paràmetres. Tot i el llenguatge formalment racista, però, la seva teorització es mou més aviat en les coordenades d'un nacionalisme etnicista que intenta radicalitzar les posicions tradicionalment culturalistes del catalanisme vuitcentista. És evident, pel que fa a la qüestió del racisme explícit de les seves teoritzacions, que Pompeu Gener empra aquest llenguatge per a reforçar una

lògica diferenciadora, ètnica, i no pas per a fonamentar una societat jerarquitzada racialment.

Si bé podríem interpretar fàcilment el catalanisme de Pompeu Gener com un nacionalisme etnicista *avant la lettre*, aquesta seria una lectura prematura que no tindria en compte el context polític en el qual formula les seves tesis. Aquesta afirmació etnicista, en no anar acompanyada d'un horitzó estatal, permetia per una banda sostenir la convergència natural de Catalunya –en tant que nació suposadament *ària*- amb Europa i per l'altra una reorganització política de la península sobre una base radicalment diferent. Òbviament, la confluència amb Europa no era de naturalesa política, sinó intel·lectual i cultural, tot portant les premisses bàsiques del modernisme català a una expressió molt més explícita i radicalitzada. Assumint que la resta d'Espanya queia en la decadència i s'apropava irremeiablement a Àfrica, aquesta connexió europea contribuïa encara més a diferenciar Catalunya com a nació. La diferenciació, és important tenir-ho en compte, s'expressava però amb uns paràmetres evolucionistes –amb una convergència humana a llarg termini-, no pas com una línia de fractura irreconciliable en la línia d'un etnicisme químicament pur.

Pel que fa a la reorganització política, aquesta havia de prendre en consideració necessàriament les suposades línies de fractura nacionals –recolzades en darrera instància en arguments racials- que reflectia el mapa peninsular. La regeneració passava inequívocament per les nacions i l'estat havia d'interferir el mínim en la seva dinàmica. Per molt que el llenguatge canviï substancialment, l'horitzó polític de Pompeu Gener segueix sent inequívocament federal. La justificació pseudocientífica de l'existència de les diferents nacions ibèriques permetia concretar físicament les unitats susceptibles de ser federades i transformar el principi de la federació, excessivament abstracte a ulls de Gener, en una convivència basada en el lliure i independent desenvolupament de cadascuna de les nacions. Tanmateix, la fonamentació racionalista i individualista de les agregacions col·lectives típica del primerenc federalisme *pimargallià* és ben aviat deixada de banda per Gener, que es decanta per una explicació en clau positivista de tots els fenòmens socials i culturals. En el seu catalanisme s'imposa una fonamentació apriorística de la realitat nacional, recolzada en darrera instància en els models oferts per les ciències naturals. La nació és preexistent com a realitat positiva, una realitat per la qual els individus –malgrat reconèixer-los-hi la seva llibertat intrínseca- estaven determinats. És evident que, si bé hi ha una continuïtat en els horitzons, en el pla

discursiu es produeix una ruptura radical amb els axiomes del federalisme: el pacte dona lloc a la pertinença; la voluntat a la determinació.

Pompeu Gener corregiria aquest determinisme a partir de l'exaltació de la llibertat de l'individu –concepte que aparentment xocava amb aquests esquemes- i de la defensa d'un model clarament progressista i socialitzant. En aquest sentit, com a mínim, les continuïtats amb els horitzons de la cultura federal són evidents, no només pel que fa al model d'organització política, també en la cerca d'una connexió amb les classes populars a través d'un model social progressista, fonamentat en la millora de les condicions de la classe obrera i la instrucció generalitzada.

Tanmateix, el postfederalisme de Pompeu Gener també suposa una altra sèrie de ruptures teòriques amb la cultura federal. D'una banda, el principi igualitari és rebutjat per excessivament abstracte, denunciat fins i tot com una mistificació burgesa d'una realitat marcada per l'explotació i la dominació. A l'igualitarisme Pompeu Gener hi oposa una certa jerarquia mòbil i meritocràtica, basada en les capacitats intel·lectuals. Això sí, aquestes capacitats havien de ser desenvolupades en una igualtat de condicions real i això significava instrucció generalitzada i lliure desenvolupament de la personalitat per a tothom. D'altra banda, també la democràcia representativa és denunciada com un principi enganyós que, sense una bona educació, conduïa a l'establiment d'una casta política corrupta i clientelista. Sense cap mena de dubte, en el seu judici hi pesava de forma considerable la visió negativa de la democràcia nominal de l'Espanya de la Restauració. En aquest sentit, la seva visió de la república francesa és molt més optimista i les crítiques que hi dedica són molt més escadusseres. Però Gener cerca els seus models en un altre lloc molt distant en el temps, emmirallant-se en l'antiga democràcia atenesa, que conciliava segons ell el principi representatiu amb un cert respecte per les jerarquies *naturals*, això és intel·lectuals. La transposició d'aquesta democràcia als nous temps –si no tenim en compte el petit detall de l'existència de l'esclavitud- exigia que els ciutadans gestionessin directament els afers públics i, òbviament, descentralització política i educació generalitzada i de qualitat –quelcom que entrava perfectament dins dels horitzons federalistes. La qüestió era però si aquesta democràcia havia de conviure amb una certa jerarquia social i en aquest aspecte Gener és més ambigu, sostenint la necessària existència d'una aristocràcia intel·lectual.

El catalanisme regeneracionista de Pompeu Gener es vincula clarament a l'intent de codificació d'un catalanisme específicament liberal i popular a partir de les darreries del segle XIX. La revista *Juventut* n'esdevé inequívocament un dels principals portaveus.

El protagonisme de Pompeu Gener en la revista cal relacionar-lo amb el seu relatiu crèdit intel·lectual a la Catalunya modernista, però les seves tesis cal entendre-les de forma singular, com el fruit d'una evolució personal que el porta del federalisme primerenc al catalanisme explícit. En el catalanisme liberal expressat per alguns nuclis intel·lectuals modernistes hi veia una possibilitat de contrarestar la creixent hegemonia ideològica de la branca conservadora del catalanisme i, al mateix temps, de poder atreure el que quedava del federalisme català –amb unes connexions amb les classes populars que el catalanisme no tenia- a l'àmbit polític i sociològic del catalanisme.

Tanmateix, cal valorar el programa de *Juventut*, en el qual s'immergeix de ple Pompeu Gener, per la seva naturalesa intel·lectual i no política. Dins de les pretensions de la revista no hi havia ni molt menys la intenció de constituir-se en grup polític; tampoc la de propiciar directament la creació d'un catalanisme polític de tarannà liberal clarament diferenciat i oposat a la Lliga Regionalista. Hi havia, això sí, la voluntat de clarificar i perfilar ideològicament un catalanisme de tarannà liberal. Es tractava, en definitiva, de posar les bases per a que aquest catalanisme liberal pogués ser possible políticament.

En aquest sentit, la seva vinculació i lleialtat a un organisme pretesament unitari com era la Unió Catalanista demostra abastament que les línies majoritàriament defensades per l'equip de la revista es movien en una visió encara transversal del catalanisme. Òbviament, hi havia la temptació d'arrossegar la Unió cap a línies inequívocament més liberals. Però, vistes les tensions internes a que estava sotmesa, la perspectiva que aquest organisme pogués esdevenir una eina política que contrapesés la Lliga en un sentit liberal i popular semblava més aviat improbable, tot i que a l'assemblea de Terrassa de 1901 s'acceptava formalment la participació electoral. És en aquest context propiciatori i intel·lectual que cal entendre, per exemple, la campanya per a la modificació de les Bases de Manresa propugnada amb força des dels inicis de la revista *Juventut*. La campanya té, de fet, uns objectius ben modestos: aconseguir el reconeixement de la llibertat de culte i de consciència dins del catalanisme. Enlloc es parla d'abandonar un text anacrònic i dépassat pels esdeveniments, amb massa ressonàncies conservadores i tradicionalistes.

En l'actuació intel·lectual de *Juventut* –i Pompeu Gener s'hi adapta prou bé, malgrat les seves estridències discursives- hi ha encara una tensió important entre el respecte envers la voluntat unitària representada per la Unió Catalanista –la revista se'n declarava part- i l'objectiu de clarificar ideològicament les diferents branques del

catalanisme. Naturalment que existia l'impuls de combatre directament el catalanisme conservador, però aquest impuls actuava de forma molt soterrada, ja sigui per la pròpia debilitat de la tendència liberal dins del catalanisme, com per aquella obsessió programàtica per mantenir la unitat. D'aquesta manera, el combat l'estableix *Juventut* amb uns paràmetres estrictament intel·lectuals i ideològics, sent un dels cavalls de batalla la denúncia –sempre molt moderada i centrada en els referents simbòlics- de la voluntat hegemònica de la Lliga Regionalista, que per la seva banda intentava monopolitzar l'etiqueta de catalanista tot canalitzant al seu favor els esforços del catalanisme sociològic i intel·lectual.

Al llarg de la seva existència, a la revista *Juventut* s'intenta presentar la possibilitat d'un catalanisme liberal i popular. És en aquest context que, tot i el seu intel·lectualisme, cerca una aproximació al federalisme català: només a través de la confluència amb aquest podia ser possible la plasmació real d'un catalanisme connectat amb les aspiracions de les classes populars. Els punts de contacte amb la cultura federal són evidents –Pompeu Gener n'és un exemple paradigmàtic-, tot i que no és menys evident que el llenguatge nacionalista esdevenia el motor ideològic de la revista i el grup que s'aglutinava entorn d'ella. La qüestió era doncs fins a quin punt el que quedava en peus del federalisme podia assumir aquest llenguatge per a que la síntesi fos possible, fins a quin punt el catalanisme implícit del federalisme podia transcendir els seus horitzons i esdevenir nacionalista. És evident que en la desfeta del federalisme molts dels seus elements conflueixen en aquesta síntesi, com també ho és que altres acaben alimentant un nou republicanisme unionista i amb un discurs frontalment anticatalanista.

La creació, primer, del Centre Nacionalista Republicà (1906) i, després, de la Unió Federal Nacionalista Republicana (1910) constitueixen dos intents importants de construir aquest catalanisme liberal i popular predicat a les pàgines de la revista *Juventut*, amb resultats desiguals. Curiosament, la revista desapareix a finals de 1906, el mateix any en què es crea el CNR i es forma Solidaritat Catalana. *Juventut* veu en Solidaritat Catalana un èxit, no tant per la plasmació d'aquell catalanisme liberal i popular com perquè per fi el catalanisme havia pogut transcendir els seus estrets horitzons i havia pogut aglutinar políticament i ideològicament amplis sectors de la societat catalana. Poc després, la revista donava la seva tasca per finalitzada –assumint que des d'un punt de vista intel·lectual havia reeixit a associar catalanisme i progressisme- i tancava portes.

Aquest optimisme era degut, naturalment, al propi clima d'exaltació propiciat pels èxits de Solidaritat Catalana. Com he dit abans, però, el tarannà de la revista era purament intel·lectual. La revista es reconeixia *precursora* d'un catalanisme liberal i progressista i cal definir el significat del mot *precursora* com l'expressió d'un sentit intel·lectualment avançat al seu temps. El terme *inactual*, encunyat per Pompeu Gener en els seus primers escrits a *Joventut*, és reivindicat també com a defintori de la revista. *Inactual* s'associava a una posició intel·lectual, avançada a un temps present frustrant i decadent, que dibuixava un futur de progrés i llibertat. És doncs en aquesta funció intel·lectualment precursora, anunciadora, que cal situar la tasca de *Joventut* i Pompeu Gener a l'hora de codificar un discurs catalanista liberal i progressista, que s'oposava al catalanisme conservador i transcendia els horitzons ideològicament neutres i *apolítics* del catalanisme sociològic.

12. L'intel·lectual i el poder a Catalunya

Pompeu Gener participa activament, a través del seu regeneracionisme, en la codificació d'un catalanisme liberal i progressista a partir dels darrers anys del segle XIX. Tanmateix, les seves propostes no són comprensibles sense tenir en compte la seva dimensió intel·lectualista. Focalitzat el seu catalanisme en l'exaltació del dinamisme de la societat i de la llibertat individual, pertocava a l'intel·lectual una funció primordial en el futur de la nació catalana. El moviment modernista havia posat les bases ideològiques per a una intervenció de l'intel·lectual en la modernització de la societat catalana i en la construcció d'un àmbit cultural autònom. En certa manera, doncs, el modernisme català havia actuat com a precursor d'una nacionalització en clau catalana: mancada Catalunya d'institucions pròpies a partir de les quals impulsar aquesta tasca, era la intel·lectualitat més avançada la que l'assumia de forma voluntarista. En el context d'aquest voluntarisme, i amb l'absorció d'unes corrents de pensament finiseculars que donaven plena importància a la subjectivitat creadora, l'intel·lectual modernista desenvolupa una certa voluntat de poder –per dir-ho en termes nietzschians-, d'esdevenir avantguarda d'un procés de regeneració col·lectiva en clau inequívocament catalana.

El voluntarisme intel·lectual modernista cal entendre'l en el context de la manca d'una força política disposada a encapçalar un projecte nacionalitzador i modernitzador, però també pel conservadorisme d'una burgesia catalana molt més preocupada per les rendes dels seus negocis que no pas per aventures polítiques d'incert resultat. Naturalment, aquesta situació canvia amb la crisi del noranta-vuit, que representa un veritable trasbals en l'equilibri de forces sociopolítiques a Catalunya. Bona part de la burgesia catalana accepta aleshores la necessitat d'un cert regionalisme i el catalanisme conservador, amb el suport d'aquesta, sap capitalitzar el catalanisme sociològic desenvolupat específicament durant el darrer quart del segle XIX per esdevenir un puixant actor polític a partir dels primers anys del nou segle.

És aleshores, quan el seu voluntarisme pren una expressió més radicalitzada, que el rol de l'intel·lectual, fins llavors relativament orfe de la possibilitat de professionalitzar-se i subordinar-se al poder polític i a les necessitats de la burgesia, es troba sotmès a una tensió més forta. Per una banda, la temptació d'emprendre coherentment el camí dibuixat pel seu voluntarisme, amb una intervenció directa en la tan corejada

regeneració nacional, amb la possibilitat d'encapçalar una mobilització popular de resultats totalment incerts; per l'altra, la professionalització, la submissió a les necessitats burgeses imposades pel mercat, la integració en el joc de poder incipient que es començava a dibuixar en l'horitzó, l'actuació sota un paraigües polític.

El nacionalisme com a eina mobilitzadora

Pompeu Gener representa, en aquest panorama crític a que es veu sotmesa la intel·lectualitat catalana a partir del canvi de segle, un cas paradigmàtic, pel fet de plasmar a la perfecció totes aquestes tensions, transicions i ruptures. El seu regeneracionisme cal entendre'l com una solució que s'oposa a la subordinació de l'intel·lectual al poder polític i a les dinàmiques de la societat burgesa, però que també es distancia d'aquell potencial engatjament amb la causa de les classes populars de resultats incerts. Sense cap mena de dubte, aquest distanciament cal entendre'l per la por que suscitava en la intel·lectualitat la potencialitat revolucionària d'unes classes populars que, mancades d'un cervell organitzador, s'assimilaven despectivament a aquelles masses desfermades que, talment com uns moderns bàrbars, ho arrasaven tot al seu pas.

Òbviament, Pompeu Gener considerava que l'intel·lectual havia d'esdevenir de forma natural aquest cervell organitzador. Els paràmetres amb què s'enfronta a la qüestió social i al moviment obrer són, a grans trets, els del progressisme reformista típic del segle XIX: d'una banda, era inqüestionable que calia millorar les condicions materials de la classe obrera, estendre l'educació i possibilitar una certa mobilitat social; de l'altra existia un temor evident al desbordament revolucionari, a la potencial destrucció dels avenços de la civilització burgesa, percebuts com a beneficiosos per a tota la humanitat. Tot i que les propostes reformistes de Pompeu Gener són molt avançades, en consonància amb els horitzons d'un partit federal dels quals mai s'allunyaria ideològicament del tot, aquesta desconfiança envers les masses es pot ensumar clarament en les seves teoritzacions.

En tot cas, les tensions derivades de la intervenció pública de l'intel·lectual s'han d'emmarcar en els canvis produïts pel seu creixent protagonisme en la incipient societat de masses de finals del segle XIX. És en aquest context que sorgeixen les tendències messiàniques i regeneracionistes que donen lloc a propostes estridents com la de Pompeu Gener. És també en aquest context que el nacionalisme esdevé una eina

ideològica indispensable per a la intervenció pública, una eina que contenia potencialment una enorme capacitat mobilitzadora, però també una funció disciplinària i de legitimitació institucional. Òbviament, el discurs nacionalista no sorgeix del no res, sinó que parteix d'una sèrie d'identificacions comunitàries que són degudament codificades en un sentit determinat. La tensió entre un nacionalisme liberal que parteix del principi de sobirania popular i un nacionalisme cultural que es fonamenta en la identificació comunitària travessa les vicissituds d'aquestes codificacions i és difícilment assumible una visió en funció de la qual una i altra forma de nacionalismes constituïrien formes discursives radicalment separades i atribuïbles respectivament a tendències polítiques liberals i conservadores.

En el context català, la codificació del catalanisme respon a necessitats de tipologia molt diversa que conflueixen cap a finals del segle XIX en unes condicions favorables per a l'elaboració d'un discurs específicament nacionalista. Les tendències anticentralistes en diferents àmbits de la societat catalana havien creat al llarg del segle XIX la necessitat d'elaborar un discurs basat en la diferenciació caracterològica. En l'àmbit intel·lectual i professional, aquesta tendència es desenvolupa –des de diferents punts de vista i d'interès- per remarcar una certa autonomia funcional i cultural que fes front a les inèrcies centrípetes de l'estat liberal. En l'àmbit polític, aquest anticentralisme qualla ja en un federalisme català que desenvolupa les bases teòriques per a la distinció entre la nació com a comunitat natural i l'estat com a conglomerat artificial i amb caràcter merament polític. També és cert que a redós d'un tradicionalisme amb força a les comarques interiors es comença a configurar un cert catalanisme oposat a l'estat unitari pel que aquest tenia de liberal i laic, que era més aviat poc. En l'àmbit cultural, la renaixença s'expressa com una reacció a la política unificadora de l'estat i desenvolupa en el seu sí tendències divergents, des de la contemplació nostàlgica i inofensiva d'un passat gloriós fins la voluntat de construir un àmbit cultural autònom que el modernisme portaria a una expressió molt més radicalitzada.

En aquest sentit, no és possible relacionar exclusivament el naixement del nacionalisme amb les necessitats d'una burgesia catalana força hostil fins la crisi de 1898 a aventures polítiques que posaven en perill un estat corrupte que acomplia, tanmateix, una funció disciplinària i repressora. Les ensenyances de l'experiència del sexenni alinearen la major part de la burgesia catalana al costat del model d'estat de la Restauració, malgrat les seves greus deficiències democràtiques i les seves tendències

centrípetes. Només quan aquest model d'estat entra en una crisi que sembla irreversible entenen els sectors més representatius de la burgesia la necessitat d'un cert regionalisme, amb la conseqüent construcció d'un poder autònom.

En el cas català és especialment important doncs la dimensió intel·lectual que pren la codificació del nacionalisme. És evident que posteriorment, associat al projecte de la Lliga Regionalista, es pot parlar amb propietat d'un nacionalisme basat en la necessitat de legitimar un àmbit polític autònom. També ho és que aquest nacionalisme estaria sotmès a tensions importants pel decalatge entre un programa polític de màxims –amb l'horitzó hipotètic de l'estat propi- i una praxi regionalista i possibilista. Tanmateix, les bases discursives per a l'elaboració d'un discurs pròpiament nacionalista en el catalanisme es comencen a desenvolupar amb força en el sí dels sectors intel·lectualment més avançats del modernisme i la formulació d'aquest discurs responia a la necessitat de constituir un àmbit cultural i intel·lectual autònom de ple dret, connectat amb els centres culturals i intel·lectuals europeus i emancipat de la tutela exercida pel centre madrileny. Pompeu Gener, molt ben relacionat amb la intel·lectualitat parisenca, es sent ràpidament identificat amb un projecte cultural modernista que, òbviament, acaba prenent unes coordenades inequívocament polítiques, amb l'expressió d'un voluntarisme intel·lectual, i d'un regeneracionisme en clau catalanista.

Amb el centre d'interès posat en la creació d'una Catalunya culturalment i políticament autònoma, l'intel·lectual modernista elabora un llenguatge nacionalista clarament associat a un regeneracionisme típicament finisecular que posava les seves esperances catàrtiques en un poble que s'havia de desvetllar atíat per les seves paraules. Això sí, aquest desvetllament s'havia de canalitzar controladament, tot i evitant un desbordament revolucionari. El llenguatge nacionalista de l'intel·lectual modernista quedava empresonat, de moment, a la seva torre d'ivori, impossible de ser portat a la pràctica a partir de la seva utilització com a mitjà d'una hipotètica mobilització popular de resultats incerts i com a mitjà de legitimació d'un poder autònom inexistent. Tancades les portes d'aquesta col·laboració amb les classes populars o amb el poder, el voluntarisme intel·lectual del modernisme conduïa a una única sortida inversemblant: que fos la mateixa intel·lectualitat la que encapçalés aquest projecte regeneracionista. És aquí on sortien a la llum totes les seves contradiccions, degudes a la seva relativa debilitat com a grup i a una relació precària amb una societat de masses –motiu dels seus temors i possibilitat de la seva intervenció política- encara no prou desenvolupada.

És precisament en aquest carreró sense sortida, típic de les vicissituds intel·lectuals de la darrera dècada del segle XIX a Catalunya, on cal situar les tesis nacionalistes de Pompeu Gener. Lluny de voler legitimar cap poder polític constituït o per constituir, opta per un regeneracionisme que situava l'intel·lectual com un actor principal en la definició de la societat a construir, però que també posava l'àmbit del coneixement, el pensament i la ciència en una situació preeminent. En sintonia amb els seus esquemes positivistes i progressistes, Gener creia sincerament en la necessitat d'una transformació gradual de la societat en un sentit emancipador, que sortegés però tots aquells esclats revolucionaris que, als seus ulls, posaven en perill el que de positiu hi havia en la societat burgesa. Per això situa l'intel·lectual, en tant que suposadament posseïa una amplitud de mires aliena al cos social, com l'agent que havia d'encapçalar aquesta transformació.

Pompeu Gener era molt conscient de la força discursiva del nacionalisme, que utilitza per donar forma al seu regeneracionisme intel·lectualista, sobretot durant el seu pas per la revista *Joventut*. Un nacionalisme elaborat sota la influència de les corrents vitalistes finiseculars li permet donar nova forma al progressisme típicament positivista que és sempre a la base del seu pensament. La nació com a organisme col·lectiu –cadascuna des de l'expressió pròpia de l'energia i la vitalitat que tenia contingudes- havia de realitzar a llarg termini l'aspiració humana al progrés a través d'un perfeccionament evolutiu i d'una emulació de les nacions circumdants avançades. De la mateixa manera, a través del nacionalisme Pompeu Gener també recicla bona part de les premisses polítiques i ideològiques d'un ideari federalista que considerava depassat en el llenguatge però vàlid com a principi polític organitzador, esbossant un catalanisme connectat amb les aspiracions de les classes populars, malgrat la inequívoca perspectiva interclassista de l'organicisme que emprava.

El nacionalisme regeneracionista de Pompeu Gener és doncs un cas força singular que expressa les transicions teòriques i ideològiques finiseculars. L'assumpció del llenguatge vitalista no es vincula amb un rebuig total dels axiomes bàsics del positivisme, amb la creença en un progrés inexorable al capdavant. Tot i la transformació en clau nacionalista del seu catalanisme, a més, segueixen sent clarament detectables una sèrie de connexions amb una cultura federal que deixaria la seva empremta no només en les tesis reformistes i regeneracionistes de Gener, sinó en la codificació del catalanisme liberal i progressista en general. El seu nacionalisme s'ha d'entendre com un intent d'estimular una mobilització col·lectiva centrada en el

concepte interclassista de societat civil, que d'una banda representava l'àmbit natural de participació i realització dels individus i, de l'altra, intentava plasmar un camp neutral de conciliació de les tensions de classe, en què l'explotació capitalista s'havia de relaxar gradualment –fins a desaparèixer- i el perill imminent d'una revolució proletària s'havia de neutralitzar en la col·laboració de les classes populars amb aquest esforç reformista. La radicalització de la diferenciació caracterològica s'enfocava a l'exaltació de les dinàmiques autònomes i espontànies d'aquesta societat civil, no pas a assolir un estat català ni a recolzar ideològicament la intervenció del catalanisme en els afers de l'estat espanyol. El nacionalisme regeneracionista de Pompeu Gener, malgrat el seu to altisonant, es recolza doncs en darrera instància en un programa reformista i progressista: l'apel·lació a la nació esdevenia el canal ideal per a dur-lo a terme.

Utopia i realitat de l'intel·lectualisme de Pompeu Gener

Un dels trets definitoris del regeneracionisme de Pompeu Gener és el seu elitisme intel·lectualista. És en un context d'horitzons reformistes que, sintetitzant uns certs plantejaments intel·lectualment elitistes d'herència positivista amb les noves corrents subjectivistes i vitalistes en boga, formula un model de societat que girava entorn del protagonisme del pensament, la ciència i la creació artística. En la seva *aristarquia* o *aristocràcia de l'intel·lecte* es porta fins al paroxisme aquell voluntarisme intel·lectual tan típic de finals de segle XIX. El poder polític reduït a mínims, li pertocava a l'intel·lectual el lideratge de la nova societat dibuixada en l'horitzó del progrés. La qüestió de fons, que Pompeu Gener no aclareix mai del tot, és si el poder que havia d'exercir l'intel·lectual en aquesta hipotètica societat era en el sentit d'una veritable *potestas* o simplement com a *autorictas*. Dit d'una altra manera, la posició preeminent que li tocava desenvolupar a l'intel·lectual, recolzada en darrera instància en la custòdia del saber, es podia entendre, en la seva significació més dura, com l'exercici d'una nova dominació; o bé, en un sentit més flexible, com el guiatge teòricament benintencionat d'un grup socialment permeable sense una capacitat real per a sotmetre una població determinada.

L'aristocràcia de l'intel·lecte de Gener s'expressava més aviat en funció d'aquesta segona accepció, com una jerarquia meritocràtica i flexible en què l'intel·lectual ocupava el lloc més alt, sí, però que al mateix temps mantenia necessàriament una sinergia permanent amb una societat de la qual era fill i pel progrés de la qual havia de

treballar incansablement. Així i tot, és evident que les paraules amables amb les que es presentava el concepte no exclouen del tot la possibilitat de l'exercici d'un cert poder despòtic contingut en la primera accepció. Aquesta tensió implícita en les concepcions intel·lectualment elitistes de Pompeu Gener era força característica de posicionaments similars que s'havien desenvolupat com a reacció al creixement de la societat de masses durant el segle XIX.

És evident que la societat de masses, amb uns mitjans de difusió associats que permetien fer arribar el producte teòric, literari i artístic a un públic cada cop més nombrós, possibilitava una nova dimensió per a l'intel·lectual, que veia cada cop més ampliades les seves potencialitats d'intervenció en el debat públic. Ara bé, al costat d'aquests innegables beneficis, l'intel·lectual percep també en la societat de masses una creixent amenaça a la seva lliure subjectivitat creadora, havent d'adaptar els seus productes a la cega demanda d'un mercat que passava per alt el seu valor *real*. Tot i que podem situar un antecedent d'aquesta reacció elitista en un cert romanticisme que hauria estat aprofundida per les diferents corrents subjectivistes del segle XIX i hauria tingut el seu punt àlgid en el vitalisme finisecular, també el positivisme havia desenvolupat, en nom del progrés i la ciència, un posicionament clarament elitista en el qual es denunciava la puixança de les masses i es sostenia la necessària preeminència d'una elit científica i teòrica per al govern de la humanitat.

L'elitisme intel·lectual, desenvolupat des de diversos flancs i no atribuïble exclusivament a les corrents conservadores i reaccionàries, s'enfrontava també al principi democràtic per entendre que aquest propiciava la creació d'individus mediocres i despersonalitzats i la destrucció d'unes jerarquies meritocràtiques suposadament naturals. En aquest sentit, aquesta crítica al principi democràtic es desenvolupava fins i tot en àmbits progressistes, per considerar que conduïa a la legitimació de jerarquies plutocràtiques que eren la inversió d'unes jerarquies *naturals* on l'home de ciència, el savi, l'artista, l'intel·lectual, havien de ser preeminents. La paradoxa d'aquesta reacció elitista és que era la modernitat capitalista i la democràcia burgesa tan criticades les que havien fet possible el sorgiment de l'intel·lectual, entès en el seu sentit modern, les que havien fet possible que aquest es pogués plantejar la possibilitat de defensar una independència corporativa sotmesa a múltiples tensions.

En aquest context, cal entendre doncs la concepció aristocratitzant de Pompeu Gener des de dos punts de vista: com a part integrant del seu regeneracionisme –era l'intel·lectual, com a únic mediador possible de les tensions socials, el que havia de

comandar el procés de desvetllament nacional- i com a reacció davant unes tendències de la modernitat capitalista que situaven l'intel·lectual en una posició avantatjosa i crítica alhora. Així, els seus plantejaments regeneracionistes, amb un fort component messiànic, s'han de veure també com un intent de recolzar teòricament una sempre hipotètica independència intel·lectual, amenaçada per la subordinació a unes lleis del mercat que no tenien en compte la mediocritat o l'excel·lència del producte i per la subordinació a les necessitats polítiques i econòmiques de la burgesia.

Tanmateix, malgrat que aquestes tensions resultants dels canvis en l'estatus de l'intel·lectual l'expliquen en bona part, l'aristocratism generà no té res de metafòric. El leitmotiv del seu model regeneracionista és realment portar a la pràctica un nou ordre social en què –per dir-ho en el seu llenguatge- la plutocràcia del diner havia de ser substituïda per l'aristocràcia de l'intel·lecte, transcendint les dinàmiques de la modernitat capitalista i els horitzons plantejats per la lluita de classes. Evidentment, entès en la seva dimensió literal, el missatge aristocratitzant de Pompeu Gener és excessivament utòpic per a poder ser pres seriosament. El seu programa no pot ser titllat ras i curt de reaccionari, però sí que s'erigeix sobre la base d'una certa reacció contra les tendències d'aquesta modernitat –la professionalització de l'intel·lectual amb tot el que implica, la mediocritat impulsada per la societat de masses, el domini de l'utilitarisme burgès més mesquí- i sobre l'intent de neutralitzar les lluites obreres en un horitzó merament reformista i no revolucionari.

Tot i que el seu regeneracionisme es recolza en un programa inequívocament reformista i progressista, el rebuig explícit i reiterat de la democràcia burgesa no va acompanyat d'una alternativa clara. La tan pregonada *aristocràcia de l'intel·lecte* no passava de ser un principi abstracte que difícilment es podia concretar en un sentit pràctic. Pompeu Gener combat el principi de l'estat en favor de l'exaltació d'una societat teòricament espontània i dinàmica. Aquest posicionament de base antiestatal li permet expressar al mateix temps un rebuig frontal dels governs despòtics i del principi monàrquic, un menyspreu evident per la democràcia burgesa, però també una hostilitat manifesta envers un socialisme d'estat que es començava a albirar com a alternativa. Aquesta oposició sistemàtica de la societat a l'estat, base de certes simpaties anarquistes de les seves teories, no va però acompanyada d'una negació de l'autoritat i del poder. Aquests eren necessaris per tal d'evitar el desordre, el caos, el desviament del camí traçat per una llei del progrés custodiada per la ciència i el món del pensament. Era doncs només des de la ciència i el pensament que l'autoritat podia ser exercida en la

societat futura, prenent en un sentit literal la hipòtesi positivista de l'estadi científic o positiu com a punt d'arribada de la humanitat. La nova aristocràcia, teòricament desinteressada, meritocràtica i sense privilegis de naixement, no tenia res a veure doncs amb aquella vella aristocràcia de sang, despòtica i egotista, com a mínim sobre el paper.

L'aristocratisme generià no deixava de ser una actualització del programa de màxims positivista passat pel sedàs de l'evolucionisme i de les darreres concepcions vitalistes i subjectivistes finiseculars. La recurrència a la fraseologia nietzschiana dona una nova forma, molt més radicalitzada i elitista, a uns plantejaments ja desacreditats per la mateixa posada en qüestió del principi del progrés com a necessitat inexorable. Certament, els canvis produïts per la modernitat capitalista comportaven un desenvolupament sense precedents de les possibilitats de la ciència, el pensament i l'art. Però aquestes noves potencialitats no anaven emparellades necessàriament amb una major llibertat creativa i expressiva, amb una posició en darrera instància preeminent del coneixement i la ciència. Els avenços en tots aquests camps podien ser absorbits perfectament per les necessitats reproductives del capitalisme, convertint els seus actors en mers assalariats que posaven les seves capacitats al seu servei. Era la tensió provocada per aquesta subordinació la que creava una certa voluntat d'emancipació i independència, que podia desembocar en una implicació total amb les lluites de les classes populars –l'intel·lectual compromès- o bé a posicions intermèdies com les de Pompeu Gener i del regeneracionisme finisecular, que no per reflectir aquesta tensió deixen de ser utòpiques i il·lusòries –per no parlar de la seva potencialitat autoritària i reaccionària.

Al marge d'aquestes consideracions d'abast més general, cal emmarcar les propostes regeneracionistes i aristocratitzants de Pompeu Gener en el convuls clima polític finisecular a Espanya i Catalunya. En la seva aposta inequívoca per un projecte en clau catalanista i liberal durant la seva època a *Juventut*, forja el concepte de *supernacionals* –terme de clares ressonàncies nietzschianes- per tal de definir una avantguarda intel·lectual regeneracionista que havia d'encapçalar i guiar el moviment general de desvetllament de la societat catalana. És important subratllar una altra vegada que aquesta regeneració prenia en consideració, malgrat el llenguatge explícitament nacionalista, la societat catalana com un fi en si mateix. L'autonomia política defensada a les pàgines de *Juventut* s'expressava més com un mitjà desencadenant de les energies col·lectives, possibilitant el desenvolupament total d'una autonomia exercida a diferents

nivells que ja de forma espontània s'expressaria en tots els àmbits de la societat catalana, que no pas com un objectiu finalista.

El *supernacional*, entès com el grup més avançat i conscient d'una societat catalana que es desvetllava irreversiblement, integrant d'una elit intel·lectual d'àmbit europeu que transcendia fronteres, esdevenia el guia indispensable per a la regeneració col·lectiva. És important tenir en compte la dimensió intel·lectualista del concepte, ja que aquest no tenia cap relació amb una hipotètica *supernació*, extrapolació col·lectiva barroera del superhome nietzschian de ressonàncies clarament imperialistes. El *supernacional* representava, en aquest sentit, una reformulació radicalitzada amb llenguatge vitalista del programa bàsic del modernisme: la cerca de la modernitat a través de l'absorció de les novetats científiques, artístiques i filosòfiques produïdes a Europa, la construcció d'un àmbit cultural autònom desvinculat del centre madrileny i homologat de ple dret amb els centres europeus més avançats, el lliure desenvolupament de les dinàmiques autònomes pròpies de la societat catalana. La confluència d'aquest programa amb un nacionalisme situat al centre del debat polític a partir dels darrers anys del segle XIX era gairebé inevitable.

Tanmateix, una de les característiques atribuïdes a l'intel·lectual *supernacional*, el seu avançament al temps que li havia tocat viure –la seva *inactualitat*, per dir-ho en els termes de Gener-, constituïa una altra font de tensions pel que fa a la seva relació amb la societat que el circumdava. Aquest avançament el situava en una posició d'incomprensió: portador de veritats futures, l'intel·lectual veia impotent com aquestes veritats no podien ser compreses per una burgesia només interessada pel guany i per unes classes populars situades en la ignorància. L'intel·lectual es veia doncs obligat a exercir de profeta anunciador, de precursor mai pres del tot seriosament.

Aquesta dimensió gairebé messiànica de la intervenció intel·lectual s'oposava frontalment a una tendència marcada per una incipient submissió a les necessitats de la burgesia catalana i a la política conservadora de la Lliga, tendència que s'acabaria desenvolupant amb el noucentisme. Evidentment, en el context de la creixent hegemonia d'un catalanisme conservador que sabia canalitzar fluidament les aspiracions intel·lectuals més mundanes a la professionalització, a l'aixopluc en un paraigua polític i institucional, les tesis intel·lectualment elitistes de Pompeu Gener acabaren sent arraconades i ridiculitzades. Tot i el seu intent d'influir en la codificació d'un catalanisme liberal, aquest acabaria prenent altres referents i no tindria mai en compte – més enllà de puntuals postures esteticistes- els seus supòsits aristocratitzants i

intel·lectualistes: entre les estridències regeneracionistes finiseculars i la tradició progressista i democràtica d'una certa cultura política associada als moviments populars catalans, el catalanisme liberal s'acabaria definint més en funció d'aquesta darrera que no pas de les primeres.

Un nou elitisme acabaria reemplaçant tanmateix el messianisme típicament modernista durant els prolegòmens i el desenvolupament del moviment noucentista, en el qual l'intel·lectual seguia anunciant veritats futures i normalment incompreses. Aquest cop, però, l'intel·lectual no predicava –a vegades en el desert– des d'una independència més anhelada que real, sinó des de la consciència de pertànyer a un bloc orgànic, des de la consciència d'estar implicat de forma subalterna en un projecte polític catalanista i burgès sobre el qual podia intervenir i influir però que mai podia aspirar a controlar. Podríem cercar algun tipus de parentiu entre aquest aristocratisme i el de Gener, però l'únic que trobaríem seria algunes coincidències en els referents vitalistes que influeixen en un i altre. El significat profund dels seus discursos no podien ser, en qualsevol cas, més diferents.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

Arxius, hemeroteques i bases de dades consultats.

- Fons Pompeu Gener: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona: Capses 5, 6, 9, 10, 11, 16, 17 i 19.
- Hemeroteca de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.
- Biblioteca de Catalunya.
- Arxiu de Revistes Catalanes Antiques (ARCA): <http://www.bnc.cat/digital/arca/>
- Hemeroteca digital – Biblioteca Nacional de España:
<http://www.bne.es/es/Catalogos/HemerotecaDigital/>
- Gallica, bibliothèque numérique – Bibliothèque Nationale de France:
<http://gallica.bnf.fr/>
- Hemeroteca digital de *La Vanguardia*: <http://www.lavanguardia.com/hemeroteca/>

Premsa

- La América*, Madrid (1857-1886)
- L'Avenç*, Barcelona ([1881-1884](#), [1889-1893](#))
- La Barretina*, Barcelona (1868, 1873)
- El Barcelonés: diario liberal*, Barcelona (1884-1890)
- Caras y Caretas*, Buenos Aires (1898-1939)
- Catalònia*, Barcelona (1898-1900)
- Cataluña*, Barcelona (1907-1908)
- Catalunya Artística*, Barcelona (1900-1905)
- El Día Gráfico*, Barcelona (1913-1939)
- Diari Català*, Barcelona (1879-1881)
- El Diluvio*, Barcelona (1879-1934)
- La Dinastía*, Barcelona (1883-1904)
- L'Éclair*, Paris (1894-1923)
- La Época*, Madrid (1849-1936)
- España*, Madrid (1915-1924)
- La España moderna*, Madrid (1889-1914)
- La España Regional*, Barcelona (1886-1893)
- L'Esquella de la Torratxa*, Barcelona (1872-1939)
- Gall: setmanari nacionalista*, Barcelona (1912-1913)
- El Heraldo de Madrid*, Madrid (1890-1939)
- La Humanidad*, Barcelona (1870-1872)
- L'Humanité nouvelle*, Paris (1896-1907)
- La ilustración*, Barcelona (1880-1890)
- La ilustración artística*, Barcelona (1882-1916)
- La ilustración española y americana*, Madrid (1869-1921)
- La ilustración ibérica*, Barcelona (1883-1898)
- El Imparcial*, Madrid (1868-1933)
- Joventut*, Barcelona (1900-1906)

El Liberal, Madrid (1879-1939)
La Libertad, Madrid (1919-1939)
La Lectura, Madrid (1901-1920)
Le Livre, Paris (1880-1889)
Madrid Cómico, Madrid (1880-1923)
Mercure de France, Paris (1890-1965)
Mundial Magazine, Paris (1911-1914)
El Mundo, Madrid (1907-1933)
El Museo Universal, Madrid (1957-1969)
Nuestro tiempo, Madrid (1901-1926)
Nuevo Mundo, Madrid (1895-1933)
El País, Madrid (1887-1921)
Papitu, Barcelona (1908-1937)
Pèl & Ploma, Barcelona (1899-1903)
Pèl & Ploma (edició en castellà), Barcelona (1900-1901)
La Philosophie Positive, Paris (1867-1883)
Pluma y lápiz, Barcelona (1900-1905)
El Poble Català, Barcelona (1904-1918)
El Progreso, Barcelona (1896-1901)
La Publicidad, Barcelona (1878-1922)
La Renaissance latine, Paris (1902-1905)
La Renaixensa, Barcelona (1871-1898)
La Revista Blanca, Madrid (1900-1905)
Revista Contemporánea, Madrid (1875-1907)
Revista de España, Madrid (1868-1894)
Revue Libérale : organe des progressistes des deux mondes, Paris (1889-1938)
Revue Philosophique de la France et de l'étranger, Paris (1876-)
Le Temps, Paris (1861-1942)
La Vanguardia, Barcelona (1881-)
La Veu de Catalunya, Barcelona (1899-1937)
La Veu de Catalunya: setmanari popular, Barcelona (1891-1898)
La Vida literaria, Madrid (1899)
Vida Nueva, Madrid (1898-1900)

Bibliografía general i secundària.

ABELLÁN, José Luís, *Historia crítica del pensamiento español. La crisis contemporánea (1875-1936)*, tom V (I), Espasa-Calpe: Madrid, 1989.

ALLEGRA, Giovanni, *Il regno interiore. Premesse e sembianze del modernismo in Spagna*, Jaca Book: Milano, 1982.

ALVAREZ JUNCO, José, "The Nation-Building Process in Nineteenth-Century Spain", a Mar-Molinero, Clare; Smith, Angel (eds), *Nationalism and the nation in the Iberian Peninsula*, Berg: Oxford, 1996, p 89-106.

-*Mater Dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*, Taurus: Madrid, 2004.

-et al., *El nombre de la cosa. Debate sobre el término nación y otros conceptos relacionados*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales: Madrid, 2005.

ANGUERA, Pere, “Els orígens del catalanisme”, a VVAA, *III Jornades de debat. Orígens i formació dels nacionalismes a Espanya*, Centre de lectura de Reus: Reus, 1994, p. 54-55.

ARTAL, Francesc, “Pere Estasen i el regionalisme econòmic.”, a VVAA, *El pensament polític català del segle XVIII a mitjan segle XX*, Edicions 62: Barcelona, 1988, p. 143- 158.

BAUMAN, Zygmunt, *Legisladores e intérpretes. Sobre la modernidad, la posmodernidad y los intelectuales*, Bernal-Universidad Nacional de Quilmes: Buenos Aires, 1997.

BILBENY, Norbert, “L’aristocratisme d’Eugeni d’Ors”, a VVAA, *El pensament polític català del segle XVIII a mitjan segle XX*, Edicions 62: Barcelona, 1988, p. 193-203

BLANCO AGUINAGA, Carlos, *Juventud del 98*, Siglo XXI: Madrid, 1970.

BOBBIO, Norberto, *La duda y la elección. Intelectuales y poder en la sociedad contemporánea*, Paidós: Barcelona, 1998.

BOURDIEU, Pierre, *Campo de poder, campo intelectual*, Montessor: Buenos Aires, 2002.
-*Intelectuales, política y poder*, Eudeba: Buenos Aires, 1999.

BOYD, Carolyn P., *Historia Patria. Política, historia e identidad nacional en España: 1875-1975*, Pomares-Corredor: Barcelona, 2000.

BURROW, John W. *La crisis de la razón: el pensamiento europeo 1848-1914*, Crítica, Barcelona: 2001.

BUSQUET, Lluís; BASTONS, Carles, *Castilla y Catalunya fente a frente. Antología para un debate cultural*, Ediciones B: Barcelona, 2003.

CACHO VIU, Vicente, *Els modernistes i el nacionalisme cultural*, La magrana: Barcelona, 1984
-*Repensar el 98*, Biblioteca Nueva: Madrid, 1997.
-*Revisión de Eugenio d’Ors*, Publicaciones de la Residencia de Estudiantes/Quaderns Crema: Barcelona, 1997.

CALVO, Lluís, “La crisi del 1898 i el desvetllament de la recerca sobre la identitat ètnica dels pobles d’Espanya” a VVAA, *1898: entre la crisi d’identitat i la modernització*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat: Barcelona, 2000, Vol I, p. 403-413.

CAMPI, Roser, “La provocació d’Ernest Renan: positivisme, anticlericalisme i nacionalisme (1868-1914)”, a Cabré, Rosa; Domingo, Josep M. (Coord.) *Estudis sobre el positivisme a Catalunya I*. Eumo: Vic, 2007, p. 99-190.

CASACUBERTA, Margarida, *Santiago Rusiñol: Vida, literatura i mite*, Curial: Barcelona, 1997.

CASASSAS I YMBERT, Jordi, *L’Ateneu Barcelonés. Dels seus orígens als nostres dies*, La Magrana: Barcelona, 1986.

-“La història del terme nacionalisme en la política catalana”, a Termes, Josep; Casassas, Jordi (dirs), *El nacionalisme com a ideologia*, Proa: Barcelona, 1995, p. 51-75

- “Les bases inicials de la democratització de la societat catalana”, a Gabriel, Pere (dir.), *Història de la cultura catalana: Vol VII: el noucentisme 1906-1918*, Edicions 62: Barcelona, 1996, p. 37-80.

- *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*, Pòrtic: Barcelona, 1999.

POMPEU GENER I EL NACIONALISME REGENERACIONISTA

CASTELLANOS, Jordi, "Aspectes de les relacions entre intel·lectuals i anarquistes a Catalunya al segle XIX (A propòsit de Pere Coromines)" *Els Marges*, 6, 1976, p. 7-28.

-"Del modernisme al noucentisme", *L'Avenç*, n. 25, març 1980, p. 26-30.

-"Eugeni d'Ors: del nacionalisme a l'imperialisme", a Castellanos, Jordi, *Intel·lectuals, cultura i poder. Entre el modernisme i el noucentisme*, La magrana: Barcelona, 1998, p. 151-185.

-"El modernisme i la construcció d'una cultura nacional" a VVAA. *1898: entre la crisi d'identitat i la modernització*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000, Vol II, p. 69-85.

CATTINI, Giovanni C., *Prat de la Riba i la historiografia catalana. Intel·lectuals i crisi política a la fi del segle XIX*, Afers: Catarroja, 2008.

CHARLE, Christophe, *Naissance des intellectuels 1880-1900*, Les éditions de minuit: Paris, 1990.

COLOMINES, Agustí, "Mites, somnis i tragèdies. La vigència del nacionalisme espanyol", a Termes, Josep; Casassas, Jordi (dirs), *El nacionalisme com a ideologia*, Proa: Barcelona, 1995, p. 207-225.

COMADIRA, Narcís, "Una voluntat i un moviment", a Bou, Enric (dir.), *Panorama crític de la literatura catalana: segle XX: Del modernisme a l'avantguarda*, Vicenç Vives: Barcelona, 2010, p. 307-309.

DELEUZE, Gilles, *Nietzsche et la philosophie*, PUF: Paris, 1973.

DÍAZ-PLAJA, Guillem (dir.), *Historia general de las literaturas hispánicas*, vol. V: Post-romanticismo y modernismo, Vergara: Barcelona: 1958.

DOMINGO, Josep M. "De literatura catalana en l'Espanya liberal: la Historia del renacimiento literario contemporáneo de Francisco M. Tubino (1879-1881)" a Cabré, Rosa; Domingo, Josep M. (Coord.) *Estudis sobre el positivisme a Catalunya I*. Eumo: Vic, 2007, p. 191-266

DOSSE, François, *La marche des idées. Histoire des intellectuels, histoire intellectuelle*, La Découverte: Paris, 2003.

DURAN I TORT, Carola, "Aproximació bibliogràfica als corrents de pensament del darrer terç del segle XIX", a Cabré, Rosa; Domingo, Josep M. (Coord.) *Estudis sobre el positivisme a Catalunya I*. Eumo: Vic, 2007, p. 451-507.

ESPINÓS Joaquim, "Pompeu Gener i la revista Joventut", a Panyella, Ramon (ed), *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*, Punctum, Lleida, 2007, p. 269-81.

-*Història d'un entusiasme. Nietzsche i la literatura catalana*, Pagès: Lleida, 2009.

FERRÉ I TRILL, Xavier, *Pensament positivista a Catalunya*, Cosetània: Valls, 2007.

-"Pere Estasén, la via econòmica del regeneracionisme polític", a Cabré, Rosa; Domingo, Josep M. (Coord.) *Estudis sobre el positivisme a Catalunya I*. Eumo: Vic, 2007, p. 295-352.

FOUCAULT, Michel, *Surveiller et punir: naissance de la prison*, Gallimard: Paris, 1975.

FOX, E. Inman, *La crisis intelectual del 98*, Cuadernos para el diálogo: Madrid, 1976.

-"El año de 1898 y el origen de los intelectuales" a F. Rico (Dir), *Historia y crítica de la literatura española*, vol. VI. Modernismo y 98, Crítica: Barcelona, 1980, p. 31-36.

-*La invención de España*, Cátedra: Madrid, 1997.

FRADERA, Josep M., “La dificultat de descriure la nació (regió i nació en la historiografia catalana i internacional)”, a Fradera J. M. i Ucelay da Cal, E., *Notícia nova de Catalunya*, CCCB: Barcelona, 2005, p. 121-157.

- *La pàtria dels catalans: història, política, cultura*, La magrana: Barcelona. 2009.

FUSI, Juan Pablo, “Revisionismo crítico e historia nacional”, *Historia Social*, 7, València 1990, p. 124-134.

GABRIEL, Pere, “Los nacionalismos en la España contemporánea: el Nacionalismo Catalán”, a VVAA, *Pueblos, naciones y estados en la historia*, Ed. Universidad de Salamanca: Salamanca, 1994, p 149-162.

-“Socialisme, lliurepensament i científisme” a Pere Gabriel (dir), *Història de la cultura catalana*, vol V, Edicions 62: Barcelona, 1994, p. 139-164.

-“Transicions i canvi de segle”, a Pere Gabriel (dir), *Història de la cultura catalana*, vol VI, Edicions 62: Barcelona, 1997, p. 35-80.

-“Catalanisme i republicanisme federal del vuitcents” a VVAA, *El catalanisme d'esquerres*, Cercle d'Estudis històrics i socials: Girona, 1997, p. 31-82.

-“Las bases políticas e ideológicas del catalanismo de izquierdas del siglo XX”, a *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea*, t. 13, 2000, p. 73-103.

-“Identidades catalanas y españolas en Francia en el cambio de siglo, 1885-1914”, a Maria Llobart Huesca, (ed.): *Identidades de España en Francia. Un siglo de exilios y migraciones (1880-2000)*, Granada: Comares, 2012, p. 3-37.

GEYMONAT, Ludovico, *Historia de la filosofía y de la ciencia*, Crítica: Barcelona, 2005.

GIL CREMADES, Juan José, *El reformismo español: krausismo, escuela histórica, neotomismo*, Ariel: Barcelona: 1969.

GLICK, Thomas F., *Darwin en España*, Universitat de València: València, 2010.

GOULD, Stephen Jay, *La falsa medida del hombre*, Crítica: Barcelona, 2003.

-*Desde Darwin. Reflexiones sobre historia natural*, Crítica: Barcelona, 2010.

GRANJA, José Luís de la; BERAMENDI, Xusto; ANGUERA, Pere, *La España de los nacionalismos y las autonomías*, Síntesis: Madrid, 2003.

GRAY, John, *Contra el progreso y otras ilusiones*, Paidós: Barcelona, 2006.

GUIXÀ, Pere, “Pompeu Gener”, *Avui: suplement Cultura*, 9 de maig de 2009, p. 4.

HAWKINS, Mike, *Social Darwinism in European and American thought 1860-1944. Nature as model and nature as threat*, Cambridge U.P.:Cambridge, 1997.

HECHT, Jennifer Michael, *The end of the soul. Scientific modernity, atheism, and anthropology in France*, Columbia U. P.: New York, 2003.

HINA, Horst, *Castilla y Cataluña en el debate cultural, 1714-1939*, Península: Barcelona, 1985.

HOBBSAWM, Eric; RANGER, Terence, *La invenció de la tradició*. Eumo: Vic, 1988.

HROCH, Miroslav, *Social preconditions of national revival in Europe*, Cambridge U. P.: Cambridge, 1985.

POMPEU GENER I EL NACIONALISME REGENERACIONISTA

ILIE, Paul, "Nietzsche in Spain: 1890-1910" *PMLA*, Vol. 79, No. 1, març 1964, p. 80-96.

JULIÀ, Santos, *Historias de las dos Españas*, Taurus: Madrid, 2005.

LE GOFF, Jacques, *Pensar la historia. Modernidad, presente, progreso*, Paidós: Barcelona, 2005.

LITVAK, Lily, *España 1900, Modernismo, anarquismo y fin de siglo*, Anthropos: Barcelona, 1990.

LLOBERA, Josep R., *El dios de la modernidad. El desarrollo del nacionalismo en Europa occidental*, Anagrama: Barcelona, 1996.

LOSURDO, Domenico, *Nietzsche, il ribelle aristocratico. Biografia intellettuale e bilancio critico*. Bollati Boringhieri: Torino, 2002.

LÖWITH, Karl, *Historia del mundo y salvación. Los presupuestos teológicos de la filosofía de la historia*, Katz: Buenos Aires, 2007

MAINER, José-Carlos, *La edad de plata (1902-1939)*, Càtedra: Madrid, 1981.

- "En torno al 98: la fragua de los intelectuales" a VVAA, 1998: *entre la crisi d'identitat i la modernització*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000, Vol. 1, 303-320,

- *Historia de la literatura española*. Vol VI: Modernidad y nacionalismo 1900-1939. Crítica, Barcelona, 2010.

MARFANY, Joan-Lluís, "Joventut revista modernista", a *Serra d'Or*, 135, Desembre 1970, p. 53-56.

- *Aspectes del modernisme*. Curial: Barcelona, 1980.

- *La cultura del catalanisme. El nacionalisme català en els seus inicis*, Empúries: Barcelona, 1995.

- "Burguesia, modernització cultural, catalanisme", a Gabriel, Pere (dir), *Història de la cultura catalana*, vol VI, Edicions 62: Barcelona, 1996, p. 15-34.

MARTÍNEZ GIL, Victor, *El naixement de l'iberisme catalanista*, Curial: Barcelona, 1997.

MCCARTHY, M. J., "Catalan modernisme, messianism and nationalist myths" a *Bulletin of Hispanic Studies*, 52, Octubre 1975, p. 379-395

MERCADÉ I RIBA, Joan, *El Siglo XIX. Historia de la cultura española*, Seix Barral: Barcelona, 1957.

MOLAS, Isidre, "Francesc Pi i Margall: democràcia i federalisme", a VVAA, *El pensament polític català del segle XVIII a mitjan segle XX*, Edicions 62: Barcelona, 1988, p. 75-85.

- "Valentí Almirall: el catalanisme liberal", VVAA, *El pensament polític català del segle XVIII a mitjan segle XX*, Edicions 62: Barcelona, 1988, p. 107- 127

- "El modernisme i les seves tensions", a Bou, Enric (dir.), *Panorama crític de la literatura catalana: segle XX: Del modernismo a l'avantguarda*, Vicenç Vives: Barcelona, 2010, p. 63-66.

MURGADES, Josep, "Eugeni d'Ors i el noucentisme", a VVAA, *Eugeni d'Ors: llums i ombres. Cicle de conferències en el cinquantenari de la seva mort (1954-2004)*, Cossetània: Valls, 2006, p. 9-14.

NISBET, Robert, *Historia de la idea de progreso*, Gedisa: Barcelona, 1981.

NUÑEZ, Diego. *La mentalidad positiva en España*. Universidad Autónoma de Madrid: Madrid, 1987.

ORTÍ, Alfonso, “Regeneracionismo e historiografía: el mito del carácter nacional en la obra de Rafael Altamira” a Alberola, Armando (ed), *Estudios sobre Rafael Altamira*, Instituto de Estudios Juan Gil- Albert, Alacant, 1987, p. 275-351.

ORY, Pascal; SIRINELLI, Jean-François, *Los intelectuales en Francia: del caso Dreyfus a nuestros días*, PUV: València, 2007.

PÉREZ DE LA DEHESA, Rafael, “Los escritores españoles ante el proceso de Montjuich” a Carlos H. Magis (coord), *Actas del Tercer Congreso Internacional de Hispanistas*, El colegio de México: Mèxic, 1970, p. 685-694.

- *El grupo Germinal: una clave del 98*, Taurus: Madrid, 1970.

PÉREZ GARZÓN, Juan Sisínio “El nacionalismo español en sus orígenes: factores de configuración” a *Ayer*, 35, 1999, p. 53-86.

-(et al.) *La gestión de la memoria. La historia de España al servicio del poder*, Crítica: Barcelona, 2000.

-“Memoria, historia y poder. La construcción de la identidad nacional española”, García Rovira, Anna M. (ed.), *España ¿nación de naciones?*, Marcial Pons: Madrid, 2001, p. 53-86.

-“España. De nacionalismo de Estado a esencia cultural” a Taibo, Carlos (dir), *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*, Catarata: Madrid, 2007, p. 49-74.

PÉREZ NESPEREIRA, Manuel, *La secessió catalana. Els corrents culturals europeus a la fi del segle (1872-1900)*, Afers: Catarroja, 2007.

-*Prat de la Riba. Nacionalisme i formació d'un estat català*, Base: Barcelona, 2007.

PICK, Daniel, *Faces of degeneration. A European disorder, c. 1848- c. 1910*, Cambridge U.P. Cambridge, 1993.

PLA, Josep, “Pompeu Gener i Joventut”, *Tres senyors, Obra completa, vol XIX*, Destino, Barcelona: 1971, p. 254-262.

-“Història de la revista Joventut (1900-1906)”, *Prosperitat i rauxa de Catalunya: Obra completa, vol. XXXII*, Destino: Barcelona, 1977. p. 259-369.

REALE, Giovanni; ANTISIERI, Dario, *Historia del pensamiento filosófico y científico: Vol. III Del romanticismo hasta hoy*. Herder: Barcelona, 1995.

REQUEJO, Ferran, “A vueltas con los conceptos para mejorar la calidad democrática”, a Álvarez Junco, José; Beramendi, Xusto i Requejo, Ferran, *El nombre de la cosa: debate sobre el término nación y otros conceptos relacionados*, Centro de estudios políticos y constitucionales, Madrid: 2004, p. 103- 117.

RIERA I TUÈBOLS, Santiago, “El positivisme científic i la difusió del darwinisme. Les ciències naturals i mèdiques a la renaixença”, a Gabriel, Pere (dir.), *Història de la cultura catalana*, vol V, Edicions 62: Barcelona, 1997, p. 115-138.

RIQUER, Borja de, “Sobre el lugar de los nacionalismos-regionalismos en la historia contemporánea española”, *Historia Social*, 7, València, 1990, p. 105-123.

-*Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*, Eumo: Vic, 2000.

RIQUER, Martí de; COMAS, Antoni; MOLAS, Joaquim, *Història de la literatura catalana*, vol VIII, Ariel: Barcelona, 1986.

POMPEU GENER I EL NACIONALISME REGENERACIONISTA

RIVERO, A. "El problema de la identidad nacional en la obra de Rafael Altamira" a *Pasado y Memoria*, n.3, 2004, p. 3-106.

RUIZ CALONJA, Joan, *Panorama del pensamiento català contemporani*, Vicenç Vives: Barcelona, 1963

SARTRE, Jean Paul, *L'èsser i el no-res: assaig d'ontologia fenomenològica*, Edicions 62, Barcelona, 1999.

-*El existencialismo es un humanismo*, Edhasa, Barcelona, 1999.

-*Defensa dels intel·lectuals*, PUV, València, 2006.

SOBEJANO, Gonzalo, *Nietzsche en España (1890-1970)*, Gredos: Madrid, 2004.

-*"Épater le bourgeois"* a *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes*, Alacant, 2009.

SOLDEVILA, Ferran (dir), *Un segle de vida catalana 1814-1930*, Alcides: Barcelona, 1961.

STERNHELL, Zeev. *Les anti-lumières. Du XVIIIe siècle à la guerre froide*, Fayard: Paris, 2006.

TERMES, Josep, *Historia del catalanisme fins al 1923*, Pòrtic: Barcelona, 2000.

TERMES, Josep; CASASSAS, Jordi (dirs.), *El nacionalisme com a ideologia*, Proa: Barcelona, 1995.

THIESSE, Anne- Marie, *La création des identités nationales. Europe XVIIIe-XXe siècle*, Seuil: Paris, 1999 .

TOLIVAR ALAS, Ana Cristina, "Once Cartas inéditas de Leopoldo Alas Clarín", *Clarín y su tiempo: exposición conmemorativa del centenario de la muerte de Leopoldo Alas (1901-2001)*, Cajastur: Oviedo, 2001, p. 229-242.

TRIVIÑO Anzola, Consuelo, *Pompeu Gener y el modernismo*, Verbum: Madrid, 2000.

TURRÓ, Guillem, *El Laberint i la màscara : una aproximació a Nietzsche i a la seva filosofia*. Pagès: Lleida, 2000

UCELAY DA CAL, Enric, *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Edhasa: Barcelona, 2003.

VALENTÍ FIOL, Eduard, *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos*, Ariel: Barcelona, 1973.

VALL I SOLAZ, Xavier, "Els anys del realisme i del naturalisme" a Cassany, Enric (dir.), *Panorama crític de la literatura catalana*, Vicenç Vives, Barcelona, 2009, p. 132-52.

VILLACAÑAS, José Luís, "La idea federal en España", a Chust, Manuel (ed), *Federalismo y cuestión federal en España*, Universitat Jaume I: València, 2004, p. 115-160.

VVAA, *Ictineu: diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (Segles XVIII-XX)*, Edicions 62: Barcelona, 1979.

Bibliografia primària:

ALAS CLARÍN, Leopoldo, “Revista Mínima”, *La Publicidad*, n. 5133, Barcelona, 2 de setembre de 1893, p. 1.

-“Revista mínima”, *La Publicidad*, n. 6178, Barcelona, 7 de gener de 1894, p. 1.

-“Revista literària”, *Los lunes de el imparcial: suplement de El Imparcial*, Madrid, 26 de març de 1894, p. 3.

-“Revista literària”, *Los lunes de el imparcial: suplement de El Imparcial*, Madrid, 30 d’abril de 1894, p. 3

-“Palique”, *La vida literaria*, n. 29, Madrid, 27 de juliol de 1899, p. 465.

-“Palique”, Leopoldo, *El Heraldo de Madrid*, n. 3386, Madrid, 17 de febrer de 1900, p. 1.

ALBERT, Salvador, “Heretjias: l’individu”, *Joventut*, n. 154, Barcelona, 22 de gener de 1903, p. 64-65.

ALFONSO, Luís, “Un libro español de filosofía”, *La Época*, n. 10213, Madrid, 6 de desembre de 1880, p. 3-4.

-“Bibliografía – Herejias”, *La Dinastía*, Barcelona, n. 2332, 28 d’agost 1887, p. 2

ALMIRALL, Valentí, *Lo catalanisme*, Edicions 62, Barcelona, 1979 [1886].

ALOMAR, Gabriel, “El lliberalisme català II”, *El Poble Català*, n. 7, Barcelona, 24 de desembre de 1904, p. 1.

-“El intelecto helénico”, *Los lunes de El imparcial*, suplement de *El imparcial*, n. 18733, Madrid, 31 de març del 1919, p. 3.

-“La muerte de Pompeyo Gener”, *Los lunes de El imparcial*, suplement de *El imparcial*, n. 19288, Madrid, 28 de novembre de 1920, p. 6.

ALTAMIRA, Rafael, *Psicología del pueblo español*, Biblioteca Nueva, Madrid, 1997 [1902]

-*Manual de Historia de España*, M. Aguilar: Madrid, 1934.

ARNAU, Josep, “Altres cop les vagues”, *Joventut*, n.179, Barcelona, 16 de juliol de 1903, p. 469-470.

-“No llibertaris, dictadors”, *Joventut*, n. 182, Barcelona, 6 d’agost de 1903, p. 517-518.

B.A., “Teatros”, *La Vanguardia*, n.3214, Barcelona, 3 d’abril de 1892, p. 5

BARADAT, E. de, “Els filòsofs moderns: respecte d’en Frederic Nietzsche”, *Catalunya Artística*, any III, n.109, Barcelona, 17 de juliol de 1902, p. 466-467.

BARBER, M. “El discurso de Balaguer”, *La Época*, n. 18.090, Madrid, 20 d’octubre del 1900, p. 1.

BAROJA, Pío, “Littérature et beaux arts: chronique espagnole” *L’Humanité nouvelle*, n. 26, Paris, 10 d’agost de 1899, p. 265-267.

-“El problema catalán: la influencia judía”, *El Mundo*, Madrid, 15 d’octubre de 1907, p. 1.

BEL-ASA, Arturo, “La semana en París”, *El Imparcial*, Madrid, 8 d’abril de 1878, p. 4.

BONAFOUX, Luís, *Yo y el plagiaro Clarín*, Administración: Madrid, 1888.

BROSSA ROGER, Jaume, “Viure del Passat”, *L’Avenç*, segona època, any IV, n. 9, Barcelona, setembre de 1892, p. 257-264.

POMPEU GENER I EL NACIONALISME REGENERACIONISTA

BUENO, Javier, “El viaje de *Mundial* por tierras de España, Portugal y América”, *Mundial Magazine*, n. 14, París, juny de 1912, p.148-158.

CORTADA, Alexandre, “La campanya autonomo-federalista d'en Xavier de Ricard”, *L'Avenç*, any IV, n. 7, Barcelona, juliol de 1892, p. 215-221.

DÍEZ CANEDO, Enrique, “La vida literaria: Pompeyo Gener”, *España*, n. 290, Madrid, 20 de novembre de 1920, p. 14.

FERNÁNDEZ DE LOS RIOS, Ángel, “Quincena Parisiense”, *La ilustración española y americana*, any XXIV, n. 18, Madrid, 15 de maig de 1880, p. 310.

GÓMEZ DE BAQUERO, Eduardo, “Autores y libros – Herejías”, *La Época*, Madrid, n. 12.604; 28 d'agost de 1887, p. 1-2

HENRY, Charles, “Pompeyo Gener: contribution à l'étude de l'évolution des idées”, *Revue Philosophique*, any VI, tom XI, París, gener-juny 1881, p. 188-199.

IBSEN, Henrik, *Los espectros*. Casa Maucci: Buenos Aires, 1903 (Traducció de Pompeu Gener)

LAPORTA, Miquel, “Als federals d'aquesta terra”, *Joventut*, n. 116, 1 de maig de 1902, p. 283.
-“Nosaltres som nacionalistes”, *Joventut*, n. 225, Barcelona, 2 de juny de 1904, p. 353.

LAPUYA, I. L. “El catalanismo en París”, *El País*, Any XIV, Num. 4.679, Madrid, 2 de maig del 1900, p. 1

MALLOFRÉ, Josep, “Fonaments del catalanisme”, *Joventut*, n. 10, Barcelona, 19 d'abril de 1900, p. 145-6.

MARAGALL, Joan (Pamphilos), “Nietzsche”, *L'Avenç*, segona època, any V, n. 13-14, Barcelona, 15-31 de juliol de 1893, p. 195-197.
-“Fragments de les obres de Frederic Nietzsche”, *L'Avenç*, segona època, any V, n. 20-21, Barcelona, 31 d'octubre - 15 de novembre de 1893, p. 305-309.

MARQUINA, Eduard, “Pompeyo Gener”, *Pèl & Ploma*, n. 67, Barcelona, 1 de gener de 1901, p. 8.
-“Teatre líric català”, *Pèl & Ploma*, n. 70, Barcelona, 15 de febrer de 1901, p. 2-4.

MARSANS, Lluís, “O tot o res”, *Joventut*, n. 0, Barcelona, 1 de febrer de 1900, p. III
-“El catalanisme i els catalanistes”, a *Joventut*, n. 0, Barcelona, 1 de febrer de 1900, p. II-III.
-“El catalanisme”, *Joventut*, n. 1, Barcelona, 15 de febrer de 1900, p. 3-4.
-“Cap al suïcidi”, *Joventut*, n. 6, Barcelona, 22 de març de 1900, p. 82-83.
-“La Espanya absolutista”, *Joventut*, n. 12, Barcelona, 3 de maig de 1900, p.177-8.
-“La qüestió social i el catalanisme”, *Joventut*, n. 28, Barcelona, 23 d'agost de 1900, p.433-435.
-“Els qui volem”, *Joventut*, n. 47, Barcelona, 3 de gener de 1901, p. 5.

MARSILLACH, Adolfo, “Tartarines!”, *El Diluvio*, Barcelona, 12 de juny de 1901, p. 10.
-“Para *Joventut*”, *El Diluvio*, Barcelona, 26 de juny de 1901, p. 10.
-“Noches de Verano”, *El Liberal*, n. 11990, Madrid, 2 de setembre de 1912, p. 3

MARTÍ I JULIÀ, Domènec, “Ahont se va”, *Joventut*, n. 47, Barcelona, 3 de gener de 1901, p. 16.

-“La llibertat”, *Joventut*, n. 95, Barcelona, 5 de desembre de 1901, p. 798-799.

-“Nacionalisme i imperialisme”, *Joventut*, n. 287, Barcelona, 10 d'agost de 1905, p. 505-507.

MARTÍNEZ RUIZ, José, “Hidalgos y ginoveses”, *Madrid Cómico*, any XX, n. 33, Madrid, 19 de maig del 1900, p. 259.

MASRIERA, Artur, “Triunfantes y olvidados XXIX”, *La Vanguardia*, n. 14332, Barcelona, 27 d'octubre de 1912, p. 3.

MENÉNDEZ PELAYO, Marcelino, *Historia de los heterodoxos españoles*, vol. II, CSIC: Madrid, 1992 [1882]

MESTRES, Apel·les, “Gent notable de Catalunya. Pompeyo Gener”, *Catalunya Artística*, n. 87, Barcelona, 6 de febrer de 1902, p. 86.

-*Història viscuda*, Salvador Bonavia: Barcelona, 1929.

MONEGAL, Trinitat, “La odisseia dels héroes demagogos”, *Joventut*, n. 114, Barcelona, 17 d'abril de 1902, p. 254-256.

-“Sobre la revisió de les Bases”, *Joventut*, n. 157, Barcelona, 12 de febrer de 1903, p. 105-108.

-“La missió de Joventut”, *Joventut*, n. 359, Barcelona, 31 de desembre de 1906, p. 828-829.

MONTANER, Joaquim, “Pompeyo Gener”, *Nuevo Mundo*, n. 1402, Madrid, 26 de novembre de 1920, p. 12.

MORI, Arturo, “El cargo de cronista municipal”, *El País*, n. 8769, Madrid, 26 de juny de 1911, p. 3.

O y G., “La primera peseta - Pompeyo Gener”, *Pluma y lápiz*, n. 173, Barcelona, 21 de Febrer de 1904, p. 3-4.

OLIVA BRIDGMAN, Joan, “De re super...stúpida”, *Madrid Cómico*, n. 59, Madrid, 17 de novembre de 1900, p. 471

-“De literatura catalana III”, *Madrid Cómico*, any XXI, n. 22, Madrid, 1 de juny de 1901, p. 175

-“De literatura catalana. IV”, *Madrid Cómico*, any XXI, n. 26, Madrid, 29 de juny de 1901, p. 211.

OLLER, Narcís, “Al Cèsar lo que és del Cèsar: lletra oberta a Pompeyus Gener”, *Joventut*, n. 122, Barcelona, 12 de juny de 1902, p. 379-380.

OPISSO, Alfred, “Las ideas sobre la muerte y el mal en el pasado”, *La América*, any XXII, n. 3, Madrid, 8 de febrer de 1881, p. 11-12; n. 4, 26 de febrer de 1881, p. 10.

-“Herejías”, *La ilustración ibérica*, n. 241, Madrid, 13 d'agost de 1887, p. 10-14 i n. 243, 27 d'agost de 1887, p. 10-13.

-“Hipòlit Taine. Records”, a *L'Avenç*, Any V, n. 6, Barcelona, 31 de març de 1893, p. 81-84

-“Bibliografia”, *La ilustración ibérica*, n. 597, Barcelona, 9 de juny de 1894, p. 358.

-“J. Yxart”, *La ilustración ibérica*, n. 649, Barcelona, 8 de juny de 1895, p. 348-9.

ORS, Eugeni d', “Glosari: Pompeu Gener”, *El Día Gráfico*, n. 2370, Barcelona, 17 de novembre de 1920, p. 3.

POMPEU GENER I EL NACIONALISME REGENERACIONISTA

PACHECO, Francisco de Asís, “Libros-La Mort et le Diable”, *El Liberal*, n. 486, Madrid, 20 d'octubre de 1880, p. 2.

PAGANO, José León, *Atraverso la Spagna letteraria: i catalani*, Internazionale: Roma, 1902

PARDO BAZÁN, Emilia, “El alma galaica”, *Nuestro tiempo*, Madrid, agost 1903 p. 157-167.

PEDRET I MIRÓ, Agustí, “Quelcom sobre les Bases”, *Joventut*, n. 209, Barcelona, 11 de febrer de 1904, p. 96-7.

-“Afinitat del catalanisme”, *Joventut*, n. 214, Barcelona, 17 de març de 1904, p. 175-6.

PÉREZ JORBA, Joan, “Chronique des lettres Espagnoles”, *L'Humanité nouvelle*, any 7, Vol. 9, Paris, setembre 1903, p. 770-3.

POCH I FREIXAS, Josep, “La catalanisació d'Espanya”, *Joventut*, n. 252, Barcelona, 8 de desembre de 1904, p. 797-9.

PRAT DE LA RIBA, Enric, *La nacionalitat catalana*, Edicions 62, Barcelona, 1978 [1906].

PUIG PÉREZ, S., “Cómo se hizo actor Rosell”, *El Heraldo de Madrid*, n. 5870, Madrid, 21 de desembre de 1906, p. 5.

PUJULÀ I VALLÈS, Frederic, “Als socialistes i individualistes”, *Joventut*, n. 76, Barcelona, 25 de juliol de 1901, p. 500-501

-“No necessitem la història”, *Joventut*, n. 84, Barcelona, 19 de setembre de 1901, p. 628-9.

-“Pàtria”, *Joventut*, n. 126, Barcelona, 10 de juliol de 1902, p. 441-3.

-“Els salvatges d'allende el Ebro”, *Joventut*, n. 171, Barcelona, 21 de maig de 1903, p. 339.

RAHOLA, Frederic, “Del carácter castellano y del carácter catalán”, *La España Regional*, Any 3, Tom 4, p. 12-24, Barcelona, 1888.

RICARD, Xavier de, “Promenade en Espagne: le catalanisme”, *Le Temps*, n.14575, Paris, 7 de maig de 1901, p. 1-2.

-“Promenade en Espagne: le mouvement et les groupes catalanistes”, *Le Temps*, n. 14579, Paris, 11 de maig de 1901, p. 1-2.

-“Espagne: Cosas de España”, *La Renaissance latine*, Paris, 15 de novembre de 1903, p. 475

RICHEPIN, Jean, “La mort et le diable”, *Le Livre*, any I, n. 7, Paris, 10 de juliol de 1880, p. 23-24.

-“La Mort et le Diable”, *Diari Català*, n. 462, Paris, 3 d'octubre de 1880, p. 283-284; n. 464, 5 d'octubre de 1880, p. 298-299.

RUSIÑOL, Santiago (Xarau), “Glosari: En Pompeyo Gener”, *L'Esquella de la Torratxa*, n. 1776, Barcelona, 10 de gener de 1920, p. 728.

SAINT VICTOR, Victor, Paul de, “Origen de la Comedia”, *Revista Contemporánea*, Madrid, 30 d'octubre de 1877, p. 498-503 (Traduït per Gener)

SAMBLANCAT, Àngel, “Pompeyo Gener”, *La Libertad*, any II, n. 187, Madrid, 10 de juliol de 1920, p. 3.

-“Pompeyo Máximo”, *El Diluvio*, any LXII, n. 446, Barcelona, 25 de novembre de 1920, p. 14.

-“La resurrección de Pompeyo Gener”, *El Diluvio*, any LXIII, n. 4, Barcelona, 5 de gener de 1921, p. 14.

SENDRA I PUIG, Josep, “Los estrenos”, *La Dinastía*, n. 4357, Barcelona, 24 d’abril de 1892, p. 1-2

SINGLÀ, J.B., “Literaturas Malsanas”, *La Publicidad*, n. 5568, Barcelona, 1 de maig de 1894, p. 1; n. 5571, 4 de maig de 1894, p. 1.

TORRAS I BAGES, Josep, “L’Ernest Renan i En Pompeu Gener”, *La Veu de Catalunya*, Any II, n. 50, Barcelona, 11 de desembre de 1892, p. 589-94.

UNAMUNO, Miguel de, *Obras completas*, vol. VII, Vergara: Barcelona, 1958.

URALES, Federico, “La evolución de la filosofía en España”, *La Revista Blanca*, Madrid, 1 de desembre de 1902, any VI, num. 107, p. 326.

-“Evolución de la filosofía en España”, *La Revista Blanca*, Madrid, 1 de gener de 1903, any VI, Num. 109, p 385-387.

UTRILLO, Miquel, “Desde París”, *La Vanguardia*, n. 1093, Barcelona, 18 de setembre de 1889, p. 1-2.

-“Desde París”, *La Vanguardia*, n. 1214, Barcelona, 25 de novembre de 1889, p. 3.

VALENTÍ CAMP, Santiago, *Ideólogos, teorizantes y videntes*, Minerva: Barcelona, 1922.

VALERA, Juan, “Historia de la civilización ibérica”, *Revista de España*, n. 467; Madrid, 15 de setembre de 1887, p. 282-301

-“El superhombre con ocasión del libro de Pompeyo Gener”, *La España moderna*, n. 108, Madrid, 1 de desembre de 1897, p. 71-93.

-“Las inducciones del Sr. D. Pompeyo Gener”, *La lectura*, Madrid, gener 1901, p. 243-264

-“Al través de la España literaria”, *La ilustración española y americana*, n. 32, Madrid, 30 d’agost de 1904, p. 118-9.

VARGAS VILA, J.M., *Sombras de Águilas*, Ramon Sopena Ed., Barcelona, 1916.

VIDAL, Plàcid, *L’assaig de la vida*, Estel: Barcelona, 1934.

ZANNÉ, Geroni, “Un precursor de Nietzsche”, *Joventut*, n. 295, Barcelona, 5 d’octubre de 1905, p. 634-635.

VIA, Lluís, “Federal i catalanistes”, *Joventut*, n. 80, , Barcelona, 22 d’agost de 1901, p. 557-8.

-“¿Reaccionaris?”, *Joventut*, n. 145, Barcelona, 20 de novembre de 1902, p. 745-7.

-Als obrers dits anarquistes”, *Joventut*, n. 179, Barcelona, 16 de juliol de 1903, p. 465-467.

VILLEGAS, F. F. “Impresiones literarias”, *La España Moderna*, n. 64, Madrid, abril 1894, p. 158-168.

VINCENT, Ephrem, “Lettres espagnoles”, *Mercure de France*, n. 123, Paris, març de 1900, p. 555-61

-“Lettres Espagnoles”, *Mercure de France*, n. 135, Paris, març de 1901, p. 856-860.

-“Lettres Espagnoles”, *Mercure de France*, n. 146, Paris, febrer de 1902, p. 549-553

-“Cosas de España, par Pompeyo Gener”, *La Renaissance latine*, n. 35, Paris, 15 de febrer de 1904, p. 414.

-“Les livres espagnols”, *La renaissance latine*, n. 2, Paris, 15 de juny de 1902, p. 266-273, p. 272.

POMPEU GENER I EL NACIONALISME REGENERACIONISTA

VINYAS, Gabriel, “Els obrers i l'autonomia”, *Joventut*, n. 349, Barcelona, 18 d'octubre de 1906, p. 658-9.

WYROUBOFF, Grégoire, “La mort et le diable” *La Philosophie Positive*, any 3, n. 1, Paris, juliol-agost 1880, p. 155-7

ZULUETA, José, “La decadencia nacional”, *La ilustración*, n. 365, 3 Barcelona, 0 d'octubre de 1887, p. 721-23.

“Herejías”, *El Liberal*, Any IX, Num. 2.901, Madrid, 11 de juliol del 1887, p. 2

“Notas bibliograficas: Herejías por Pompeyo Gener”, *Revista de España*, n. 463, Madrid, 15 de juliol de 1887, p. 317-319, p. 318.

“Réception à l'Hotel-de-Ville des délégués ouvriers de Barcelone”, *Revue Libérale : organe des progressistes des deux mondes*, n. 1, Paris, 20 de gener de 1889, p. 454-461, p. 456.

“Sesión del Ayuntamiento”, *La Vanguardia*, n. 923, Barcelona, 14 de juny de 1889, p. 2.

“Teatro de novedades”, *La Publicidad*, n. 4642, Barcelona, 24 d'abril de 1892, p. 2.

“Presentació”, *Joventut*, n. 1, Barcelona, 15 de febrer de 1900, p. 1.

“Novas”, *Joventut*, n. 37, Barcelona, 25 d'octubre de 1900, p. 591.

“Los laborantes”, *El Heraldo de Madrid*, n. 3833, Madrid, 13 de maig de 1901, p. 1

“Perquè pleguem”, *Joventut*, n. 359, Barcelona, 31 de desembre de 1906, p. 817-20, p. 818.

“Ayuntamiento de Barcelona”, *La Vanguardia*, n. 12264, Barcelona, 20 de febrer de 1907, p. 2.

“La noche del poeta”, *La Vanguardia*, Barcelona, 25 de maig de 1909, n. 13092, p. 8.

Bibliografia de Pompeu Gener

Llibres:

La mort et le Diable, Reinwald: Paris, 1880.

Los Cent conçeyls del Conçeyl de Cent escrits de ma de fra Feliu Piu de Sanct Guiu canonie de la Seu ab altres maximes e veritats que shi enclouhen e son en vers. L'Avenç: Barcelona, 1891.

Literaturas Malsanas: estudios de patología literaria contemporanea, Fernando Fe: Madrid, 1894.

El Caso Clarín, Llordachs: Barcelona, 1894.

Amigos y maestros: contribución al estudio del espíritu humano a fines del siglo XIX, Llordachs: Barcelona, 1897.

- Inducciones. Ensayos de Filosofía y de crítica*, Llordachs: Barcelona, 1901.
- Historia de la literatura*, Montaner y Simón, Barcelona, 1902.
- Leyendas de amor*. Llordachs: Barcelona, 1902.
- Cosas de España*, Llordachs, Barcelona, 1903.
- Vida anecdòtica de Pompeius Gener : recull d'acudits i facècies*, Millà: Barcelona, 1903.
- Agna-Maria: llegenda del temps de la guerra dels Segadors, 1640-1647*. Fidel Giró: Barcelona, 1904.
- L'agència d'informes comercials: disbarat comich-lírich-coreogràfic en un acte*. Biblioteca Joventut: Barcelona, 1905.
- El Señor ministro: comedia dramática en tres actos y un prólogo de costumbres políticas de fines del siglo XIX*. Librería de Antonio López: Barcelona, 1905. (Amb Hilario Braulio Omedes)
- Dones de cor: novel·les sobre llegendes antigues*. Domènech : Barcelona, 1907
- Pasión y muerte de Miguel Servet: novela histórica ó historia novelesca con apéndices documentarios*. Ollendorf: Paris, 1909.
- Doctor Stumper: comedia humorística-filosófica en un acte*. Imprempta de la Vda. de J. Cunill: Barcelona, 1909.
- Monòlegs extravagants*. Millà: Barcelona, 1910.
- El Patró Pere Marc: drama en un acte*. Bartomeu Baixarías: Barcelona, 1910.
- Pensant, sentint i rient. Aplec d'escrits selectes*. Millà: Barcelona, 1911.
- Servet: reforma contra Renacimiento, calvinismo contra humanismo : estudio histórico crítico sobre el descubridor de la circulación de la sangre y su tiempo*. Maucí: Barcelona, 1911.
- Del presente, del pasado y del futuro. Historias, cuentos, leyendas, apólogos, fábulas, baladas, sueños, sátiras, fantasías o lo que se quiera*, Louis-Michaud: Paris, 1912.
- El capitán Proteo: novela histórica de fines del Antiguo Régimen*. Louis Michaud: Paris, 1913.
- El Capitán Tormenta o La toma de la Bastilla: drama escrito con documentos originales de los preludeos de la Revolución Francesa*. Biblioteca Teatro Mundial: Barcelona, 1915.
- La dóna mediterrània: llegendes històriques*. Societat Catalana d'Edicions: Barcelona, 1916.
- La taverna intel·lectual: de les meves memòries*. Ràfols: Barcelona, 1917.
- Coses d'en Peius*. Millà: Barcelona, 1920.

Mis antepasados y yo, Punctum: Lleida, 2007.

Articles:

“Arts vivas y arts mortas”, *La Barretina*, n. 27, Barcelona, 27 de juny de 1868, p. 106-8 i n. 28, 4 de juliol de 1868, p. 110-111.

“Artes vivas y artes muertas”, *El Museo Universal*, n. 36, Madrid, 5 de juliol de 1868, p. 284-286.

“El arte ojival”, *El Museo Universal*, n. 50, Madrid, 13 de desembre de 1868, p. 394.

“Nuestros artistas deben vivir identificados con nuestro siglo”, *El Museo Universal*, n. 52, Madrid, 27 de desembre de 1868, p. 411.

“El catolicismo en nuestros días”, *La Humanidad*, n. 13, Barcelona, 25 de març de 1871, p. 97-99;

“La dignidad humana y el cristianismo”, *La Humanidad*, n. 23, Barcelona, 10 de juny de 1871, p. 177-179.

“La llegenda del juheu errant”, *La Renaixensa*, any V, n. 11, Barcelona, 15 de març de 1875, p. 381-388.

“Els fills de l’Iran”, *La Renaixensa*, any VI, n. 1-2, Barcelona, 28 de febrer de 1876, p. 38-49; any VI, n. 3-4, 18 de març de 1876, p. 120-124.

“El elemento semítico en la historia. Consideraciones acerca de la obra de Jules Soury”, *Revista Contemporánea*, Tom VIII, Madrid, 30 d’abril de 1877, p. 461-483.

“Lo sigle XIV”, *La Renaixensa*, any VII, n. 6, Barcelona, 30 de juny de 1877, p. 429-437.

“La danza Macabra y el Dies irae”, *Revista Contemporánea*, Tom X, Madrid, 15 de juliol de 1877, p. 44-69.

“Análisis y ensayos: Las cortes catalanas”, *Revista Contemporánea*, any II-II, tom XI, Madrid, 15 d’octubre de 1877, p. 364-6.

“La Gnose”, *Revista Contemporánea*, Tom XII, Madrid, 15 de novembre de 1877, p. 216-225.

“El discurso inaugural del presidente del Ateneo Barcelonés”, *Revista Contemporánea*, Tom XIII, Madrid, 15 de gener de 1878, p. 75-87.

“La España bajo la dinastía austriaca”, *Revista Contemporánea*, Tom XIII, Madrid, 28 de febrer de 1878, p. 435-451.

“El antiguo Egipto y sus creencias”, *Revista Contemporánea*, Tom XVI, Madrid, 15 de juliol de 1878, p. 48-68.

“Jahweh y Satán. Evolución de las personificaciones de la idea del mal entre los Beni-Israel anteriores al cristianismo”, *Revista Contemporánea*, Tom XXII, Madrid, 30 d’agost de 1879, p. 467-488.

“La littérature espagnole jusqu’au présent siècle”, *Le Livre*, Any 2, n. 1, Paris, 10 de gener de 1881, p. 7-9.

“La littérature au second centenaire de Don Pedro Calderón de la Barca”, *Le Livre*, Any 2, n. 7, Parid, 10 de juliol de 1881, p. 393-6.

“La littérature espagnole au XIXe siècle”, *Le Livre*, Any II, n. 10, Paris, 10 d’octubre de 1881 p. 598-603.

“L’Espagne”, *Le Livre*, Any III, n. 9, Paris, 10 de setembre de 1882, p. 534-536.

“Espagne”, *Le Livre*, any IV, n. 2, Paris, 10 de febrer de 1883, p. 70-74.

“París artístico y literario”, *La ilustración artística*, n. 66, Barcelona, 2 d’abril de 1883, p. 2-3; n. 70, 30 d’abril de 1883, p. 138-9; n. 74, 28 de maig de 1883, p. 170; n. 77, 16 de juny de 1883, p. 194; n. 78, 25 de juny de 1883, p. 202; n. 79, 2 de juliol de 1883, p. 210-1.

“Correspondences de l’étranger : Espagne”, *Le Livre*, any IV, n.6, Paris, 10 de juny de 1883, p. 358-361.

“La exposición de Ámsterdam”, *La ilustración artística*, n. 84, Barcelona, 6 d’agost de 1883, p. 250-1; n. 87, 27 d’agost de 1883, p. 274; n. 89, 10 de setembre de 1883, p. 290; n. 91, 24 de setembre de 1883, p. 306-7; n. 93, 8 d’octubre de 1883, p. 322-3.

“Espagne”, *Le Livre*, any IV, n. 11, Paris, 10 de novembre de 1883, p. 676-80.

“Espagne”, *Le Livre*, any V, n. 5 (53), Paris, 10 de maig de 1884, p. 309-12.

“Un pintor francés impresionista”, *La Época*, n. 11570, Madrid, 29 de setembre de 1884, p. 3.

“Estudios sobre la poesía de nuestros días”, *La Época*, n. 11640, Madrid, 10 de desembre de 1884, p. 3.

“De lo que significa tãrgum, voz caldea”, *La Época*, n. 11849, Madrid, 22 de novembre de 1885, p. 3.

“El Cid de Massenet”, *La Época*, n. 12000, Madrid, 15 de desembre de 1885, p. 2.

“París artístico y literario”, *La Época*, n. 12002, Madrid, 17 de desembre de 1885, p. 2.

“E. Renan y su drama filosófico L’Abesse de Jouarre”, *El Liberal*, n. 2773, Madrid, 9 de gener de 1887, p. 1-2;

“Aberraciones literarias contemporáneas. El pseudodarwinismo naturalista”, *El Liberal*, n. 2804, Madrid, 9 de febrer de 1887, p. 2;

“Aberraciones literarias contemporáneas. El pesimismo literario”, *El Liberal*, n. 2818, Madrid, 23 de febrer de 1887, p. 1-2;

POMPEU GENER I EL NACIONALISME REGENERACIONISTA

“Aberraciones literarias contemporáneas. II. Schopenhauer, moralista”, *El Liberal*, n. 2831, Madrid, 8 de març de 1887, p. 2;

“Aberraciones literarias contemporáneas. Los pesimistas alemanes y rusos”, *El Liberal*, n. 2843, Madrid, 20 de març de 1887, p. 2;

“Cristologia”, *El Liberal*, n. 2863, Madrid, 10 d’abril de 1887, p. 1-2.

“Un atentado contra Gustavo Flaubert”, *El Liberal*, n. 2892, Madrid, 30 d’abril de 1887, p. 2.

“El vulgarismo en la novela”, *El Liberal*, n. 2901, Madrid, 9 de maig de 1887, p. 1-2.

“E. Zola. Su cambio de frente – E. Zola periodista”, *El Liberal*, n. 3357, Madrid, 13 d’agost de 1887, p. 3.

“Willette y sus obras”, *El Liberal*, n. 3223, Madrid, 31 de març de 1888, p. 2.

“E. Zola. Crítico y fundador de escuela”, *El Liberal*, n. 3371, Madrid, 27 d’agost de 1888, p. 2-3

“E. Zola. Novelista y estilista”, *El Liberal*, n. 3378, Madrid, 3 de setembre de 1888, p. 3.

“Exposición Universal de Barcelona: Palacio de Bellas Artes; sección de antigüedades”, *La Vanguardia*, n. 478, Barcelona, 9 d’octubre de 1888, p. 1.

“Palacio de Bellas Artes: sección arqueológica”, *La Vanguardia*, n. 491, Barcelona, 16 d’octubre de 1888, p. 1.

“La literatura rusa. Consideraciones sugeridas por el fracaso del drama Crimen y Castigo”, *El Liberal*, n. 3439, Madrid, 3 de novembre de 1888, p. 2.

“Palacio de Bellas Artes: salones de pintura”, *La Vanguardia*, n. 548, Barcelona, 16 de novembre de 1888, p. 1.

“Palacio de Bellas Artes: salones de pintura: España”, *La Vanguardia*, n. 570, Barcelona, 28 de novembre de 1888, p. 1.

“Palacio de Bellas Artes: pintura: sección española”, *La Vanguardia*, n. 579, Barcelona, 3 de desembre de 1888, p. 1 i n. 595, 12 de desembre de 1888, p. 1.

“La prensa diaria”, *El Liberal*, n. 3493, 28 de desembre de 1888, p. 2 i n. 3494, Madrid, 29 de desembre de 1888, p. 2.

“Palacio de Bellas Artes: instalaciones de la real casa”, *La Vanguardia*, n. 632, Barcelona, 3 de gener de 1889, p. 1.

“Germinie Lacerteux. Drama de Edmundo Goncourt. Causas de su fracaso”, *La Vanguardia*, n. 649, Barcelona, 12 de gener de 1889, p. 1

“Más sobre crítica: A.propósito de un libro reciente y de un autor muerto”, *La Vanguardia*, n. 719, Barcelona, 20 de febrer de 1889, p. 1

“Una contestación al autor de *Gente nueva*. A propósito de mis artículos sobre E. Zola”, *La Vanguardia*, n. 746, Barcelona, 7 de març de 1889, p. 1.

- “Pobre retórica”, *La Vanguardia*, n. 757, Barcelona, 13 de març de 1889, p. 1.
- “El naturalismo de buena ley, Enrique Beyle (De Stendhal)”, *La Vanguardia*, n. 797, Barcelona, 4 d’abril de 1889, p. 1.
- “La nueva evolución naturalista”, *La Vanguardia*, n. 810, Barcelona, 11 d’abril de 1889, p. 1.
- “Paul Bourget”, *La Vanguardia*, n. 861, Barcelona, 10 de maig de 1889, p. 1.
- “G. Flaubert, íntimo”, *La Vanguardia*, n.874, Barcelona, 17 de maig de 1889, p. 1.
- “Willette”, *La Vanguardia*, n. 882, Barcelona, 22 de maig de 1889, p. 1
- “Las baladas de Apeles Mestres”, *El Barcelonés*, n. 3053, Barcelona, 9 de juliol de 1889, p. 1.
- “Exposición Universal de Paris”, *El Barcelonés*, n. 3151, Barcelona, 31 d’agost de 1889; n. 3156, 5 de setembre de 1889, i n. 3175, 24 de setembre de 1889, p. 1
- “La recepción en el municipio de Paris de los obreros de Barcelona”, *El Barcelonés*, n. 3.168, Barcelona, 17 de setembre de 1889, p. 1.
- “*El struggleforlifer* (a propósito de un drama de Daudet), *El Liberal*, n. 3817, Madrid, 27 de noviembre de 1889, p. 3 i 3819, 29 de noviembre de 1889, p. 1-2.
- “Simbolistas, decadentes y delicuescentes. Estudios de patología literaria”, *El Barcelonés*, n. 3221, Barcelona, 29 de gener de 1890, p. 1-2 i n. 3223, 31 de gener de 1890, p. 1.
- “Siluetas parisienses. Paul Bourget (A propósito de su obra *Physiologie de l’amour moderne*)”, *El Liberal*, n. 4295, Madrid, 23 de març de 1891, p. 1 i n. 4298, 26 de març de 1891, p. 1.
- “Por los obreros”, *El Liberal*, Any XIII, Num. 4.334, Madrid, 2 de maig de 1891, p. 1.
- “*L’Argent* por E. Zola”, *El Liberal*, n. 4385, Madrid, 22 de juny de 1891, p. 2.
- “Tolstoi”, *El Liberal*, n. 4394, Madrid, 1 de juliol de 1891, p. 1; n. 4404, 11 de juliol de 1891, p. 1 i n. 4415, 22 de juliol de 1891, p. 1.
- “El wagnerianismo”, *La Publicidad*, n. 4761, Barcelona, 23 d’agost de 1892, p. 1.
- “E. Zola y sus cambios de frente”, *La Publicidad*, n. 4777, Barcelona, 8 de setembre de 1892, p. 1.
- “*La débâcle*”, *La Publicidad*, n. 4780, Barcelona, 11 de setembre de 1892, p 1. i n. 4782, 13 de setembre de 1892, p. 1.
- “Ernesto Renan”, *La Publicidad*, n. 4805, Barcelona, 6 d’octubre de 1892, p. 1 i n. 4810, 11 d’octubre de 1892, p. 1.
- “Ernest Renan íntim”, *L’Avenç*, 2a època, any IV, n. 10, Barcelona, octubre 1892, p. 289-300.
- “Tolstoi contra el biftec”, *La Publicidad*, n. 4815, Barcelona, 16 d’octubre de 1892, p. 1.
- “Desde París. Notas literarias”, *La Publicidad*, n. 4837, Barcelona, 8 de novembre de 1892, p. 1.

POMPEU GENER I EL NACIONALISME REGENERACIONISTA

“Antropología Criminalista”, *La Publicidad*, n. 4855, Barcelona, 26 de novembre de 1892, p. 1; n. 4863, 4 de desembre de 1892, p. 1; n. 4882, 23 de desembre de 1892, p. 1.

“Carta a un antic condeixeble”, *L’Avenç*, 2a època, any V, n. 1, Barcelona, 15 de gener de 1893, p. 1-4.

“Ibsen”, *La Publicidad*, n. 4914, Barcelona, 25 de gener de 1893, p. 1.

“Un poema nihilista”, *La Publicidad*, n. 4931, Barcelona, 11 de febrer de 1893, p. 1.

“Dos novelas científicas”, *La Publicidad*, n. 4949, Barcelona, 1 de març de 1893, p. 1.

“Taine”, *La Publicidad*, n. 4971, Barcelona, 23 de març de 1893, p. 1 i n. 4973, 25 de març de 1893, p. 1.

“Un enemigo del pueblo (*Folkerfienden*). Drama de Ibsen”, *La Publicidad*, n. 4992, Barcelona, 14 d’abril de 1893, p. 1.

“El simbolismo”, *La Publicidad*, n. 5054, Barcelona, 15 de juny de 1893, p. 1.

“El nihilismo ruso”, *La Publicidad*, n. 5095, Barcelona, 26 de juliol de 1893, p. 1 i n. 5097, 28 de juliol de 1893, p. 1.

“Los sociologos y los ipsuistas”, *La Publicidad*, n. 5099, Barcelona, 30 de juliol de 1893, p. 1.

“Las capillitas (*Les petites chapelles*), *La Publicidad*, n. 5108, Barcelona, 8 d’agost de 1893, p. 1

“Carta Máxima”, *La Publicidad*, n. 5143, Barcelona, 12 de setembre de 1893, p. 1.

“La festa del blat: carta oberta de Pompeyo Gener a son amich Angel Guimerá”, *La Renaixença*, n. 6928, Barcelona, 1 de maig de 1896, p. 2628-32.

“Haine catalane: les móviles de l’attentat de Raymond Sempau”, *L’Éclair*, Paris, 8 de setembre de 1897, p. 3.

“Nietzsche i lo que realment representa la seva filosofia”, *Catalònia*, n. 5, Barcelona, 25 d’abril de 1898, p. 81-2.

“Enquête sur la Guerre et le militarisme”, *L’Humanité Nouvelle*, any III, tom 1, vol. 4, Paris, Maig 1899, p. 170-171 (Participació, amb altres autors)

“Los supernacionales de Cataluña”, *Vida Nueva*, n. 87, Madrid, 4 de febrer de 1900, p. 3-4

“Consejo de amigo” *El Imparcial*, n. 11.787, Madrid, 8 de febrer de 1900, p. 1.

“La Sublime Puerta y la Puerta del Sol”, *Vida Nueva*, Madrid, 18 de febrer de 1900, p. 2.

“Supernacionales!”, *Joventut*, n. 5, Barcelona, 15 de març de 1900, p. 65-67.

“Trevà”, *Joventut*, n. 8, Barcelona, 5 d’abril de 1900, p. 113-114.

“Sartus Resartus per Thomas Carlyle”, *Joventut*, n. 11, Barcelona, 26 d’abril de 1900, p. 172-114.

- “La coronada Vila tentacular-Somni-pesadilla”, *Joventut*, n. 13, Barcelona, 10 de maig del 1900, p. 198-200.
- “De mon Evangeli de la vida”, *Joventut*, n. 14, Barcelona, 17 de maig de 1900, p. 210.
- “La moderna oligarquia de l’intel·lecte”, *Joventut*, n. 16, Barcelona, 31 de maig del 1900, p. 241-2
- “El arte en Paris en este fin de siglo”, *Pèl & Ploma*, n. 1, Barcelona, 1 de juny de 1900, p. 5.
- “L’evangeli de la vida. Somni-prefaci”, a *Joventut*, n. 18, Barcelona, 14 de juny del 1900, p. 273-9.
- “París. Ojos y aparadores”, *Pèl & Ploma*, n. 2, Barcelona, 15 de juny de 1900, p. 4-5.
- “Paris-la-nuit”, *Pèl & Ploma*, n. 3, Barcelona, 1 de juliol de 1900, p. 4-5.
- “El silenci”, *Joventut*, n. 22, Barcelona, 12 de juliol de 1900, p. 337-8.
- “Ara fa cent anys!”, a *Joventut*, n. 23, Barcelona, 19 de juliol de 1900, p. 355-6.
- “De por qué los grandes escultores españoles son de nuestras provincias de levante”, *Pèl & Ploma*, n. 4, Barcelona, 15 de juliol de 1900, p. 4.
- “Recuerdos calurosos”, *Pèl & Ploma*, n. 5, Barcelona, 1 d’agost de 1900, p. 8-9.
- “Fiestas populares”, *Pèl & Ploma*, n. 6, Barcelona, 15 d’agost de 1900, p. 5.
- “Les tres grandeses”, *Joventut*, n. 27, Barcelona, 16 d’agost de 1900, p. 417-9
- “A la soledat. Cant diriràmbic”, *Joventut*, n. 29, Barcelona, 30 d’agost de 1900, p. 449-51.
- “El peligro amarillo”, *Pèl & Ploma*, n. 7, Barcelona, 1 de setembre de 1900, p. 5.
- “Federico Nietzsche”, *Pèl & Ploma*, n. 8, Barcelona, 15 de setembre de 1900, p. 4-6.
- “A la Nit”, *Joventut*, n. 32, Barcelona, 20 de setembre de 1900, p. 499-501.
- “La evolución del pensamiento humano en el siglo XIX”, *Pèl & Ploma*, n. 9, Barcelona, 1 d’octubre de 1900, p. 4-5.
- “El congreso de la nutrición humana”, *Pèl & Ploma*, n. 10, Barcelona, 15 d’octubre de 1900, p. 4
- “El teatro en la Raza Amarilla”, *Pèl & Ploma*, n. 11, Barcelona, 1 de novembre de 1900, p. 4-5.
- “Crónica europea”, *Pèl & Ploma*, n. 12, Barcelona, 15 de novembre de 1900, p. 8-9.
- “Invocació a Lutecia”, *Joventut*, n. 41, Barcelona, 22 de novembre de 1900, p. 643-6.
- “Santiago Rusiñol. Escritor, pintor, artista”, *Pèl & Ploma*, n. 13, Barcelona, 1 de desembre de 1900, p. 7-9.

POMPEU GENER I EL NACIONALISME REGENERACIONISTA

- “Crónica europea”, *Pèl & Ploma*, n. 14, Barcelona, 15 de desembre de 1900, p. 10-11.
- “¿Socialismo?”, *La Revista Blanca*, Madrid, 1 de gener de 1901, any IV, num. 61, p. 392-6.
- “Una teogonia índia”, *Joventut*, n. 47, Barcelona, 3 de gener de 1901, p. 8-13.
- “Despedida i salutació!” a *Joventut*, n. 48, Barcelona, 10 de gener de 1901, p. 41-3.
- “De la idea de l’art en els últims filòsofs del segle XIX”, *Joventut*, n. 52, Barcelona, 7 de febrer de 1901, p. 105-7; n. 53, 14 de febrer de 1901, p. 121-3.
- “A propósito de ‘Electra’: Para el Sr. Pérez Galdós” *El País*, n. 4977, Madrid, 17 de març de 1901, p. 1-2.
- “Avant sempre!”, *Joventut*, n. 58, Barcelona, 21 de març del 1901, p. 201-3.
- “Resurrecció!”, *Joventut*, n. 61, Barcelona, 11 d’abril de 1901, p. 249-250.
- “La esclavitud moderna”, *El Progreso*, Barcelona, 28 d’abril de 1901, p. 33-36.
- “Explicaciones de Pompeyo Gener”, *El Liberal*, n.7893, Madrid, 18 de maig de 1901, p. 2.
- “El gai saber”, *Joventut*, n.71, Barcelona, 20 de juny de 1901, p. 416-7.
- “Contra el Maleta Indulgencias”, *El Diluvio*, Barcelona, 1 de juliol de 1901, p. 14.
- “Don Quijote i Sancho Panza, com a tipus simbòlics espanyols i com a tipus simbòlics humans”, *Joventut*, n. 82, Barcelona, 5 de setembre de 1901, p. 589-92; n. 83, 12 de setembre de 1901, p. 614-7.
- “Historia dramàtica”, *Pluma y lápiz*, n. 45, Barcelona, 16 setembre de 1901, p. 531-3
- “En l’aniversari de la revolució de setembre”, *Joventut*, n. 86, Barcelona, 3 d’octubre de 1901, p. 653-5.
- “Frederic Nietzsche”, *Pèl & Ploma*, n. 82, Barcelona, 1 de novembre de 1901, p. 168.
- “En defensa pròpia”, *Joventut*, n. 106, Barcelona, 20 de febrer de 1902, p. 123-4.
- “La primera lectura de l’Atlàntida”, *Joventut*, suplement n. 120, Barcelona, 29 de maig de 1902, p. 12-15.
- “Trop de zèle: carta oberta a en Narcís Oller”, *Joventut*, n. 124, Barcelona, 26 de juny de 1902, p. 414-7.
- “L’antic teatre grec”, *Joventut*, n. 129, Barcelona, 31 de juliol de 1902, p. 493-5; n. 130, 7 d’agost de 1902, p. 508-10; “L’antic teatre grec”, *Joventut*, n. 131, 14 d’agost de 1902, p. 528-30; “L’antic teatre grec”, *Joventut*, n. 132, 21 d’agost de 1902, p. 541-3.
- “La filosofia grega antiga”, *Joventut*, n. 134, Barcelona, 4 de setembre de 1902, p. 572-5; n. 135, 11 de setembre de 1902, p. 590-2; n. 136, 18 de setembre de 1902, p. 609-11; n. 137, 25 de setembre, p. 621-2.

“La literatura a Roma”, *Joventut*, n. 143, Barcelona, 6 de novembre de 1902, p. 723-4; n. 145, 20 de novembre de 1902, p. 754; n. 146, 27 de novembre de 1902, p. 766-7; n. 147, 4 de desembre de 1902, p. 781-2; n. 149, 18 de desembre de 1902, p. 813-4.

“La balada de Djuini y Zegal. Cuento persa del siglo VIII”, *La ilustración artística*, n. 1091, Barcelona, 24 de novembre de 1902, p. 763-4.

“El cavall de panyo o la plaça de l’Empordà. Somni fantàstic.”, *Joventut*, n. 159, Barcelona, 26 de febrer de 1903, p. 144-7.

“Visca la Res-pública!”, *Joventut*, n. 169, Barcelona, 7 de maig de 1903, p. 305-8.

“De la descastellanització de Catalunya”, *Joventut*, n. 186, Barcelona, 3 de setembre de 1903, p. 583-6.

“El monument a Renan”, *Joventut*, n. 189, Barcelona, 24 de setembre de 1903, p. 625-6.

“Reivindicació de Miquel Servet”, *Joventut*, n. 194, Barcelona, 29 d’octubre de 1903, p. 705-7; n. 195, 5 de novembre de 1903, p. 721-722.

“Més llum sobre l’assumpte Servet”, *Joventut*, n. 199, Barcelona, 3 de desembre de 1903, p. 790-1.

“Ni dominats ni dominadors”, *Joventut*, n. 205, Barcelona, 14 de gener de 1904, p. 25-6.

“El milagro”, *Pluma y lápiz*, n. 169, Barcelona, 24 de gener de 1904, p. 169.

“Faules, apòlegs, llegendes, contes o el que vulgueu”, *Joventut*, n. 211, Barcelona, 25 de febrer de 1904, p. 129-130; n. 213, 10 de març de 1904, p. 161 i n. 218, 14 d’abril de 1904, p. 243-4.

“Som els més liberals”, *Joventut*, n. 225, Barcelona, 2 de juny de 1904, p. 345-6.

“Cant Primer de l’Evangeli de la Vida: Prometeu i Jo”, *Joventut*, n. 237, Barcelona, 25 d’agost de 1904, p. 565-7.

“De com n’hagué nom la ciutat de Lió i el golf de prop d’ací que aital nom en porta”, *Joventut*, n. 238, Barcelona, 1 de setembre de 1904, p. 580-1.

“Records i esperances”, *Joventut*, n. 257, Barcelona, 12 de gener de 1905, p. 25-7.

“El Madrid que ara jo he vist”, *Joventut*, n. 270, Barcelona, 13 d’abril del 1905, p. 234-8.

“El Bon diable”, *Joventut*, n. 276, Barcelona, 25 de maig de 1905, p. 333-5.

“L’americana vermella. Monòleg”, *Joventut*, n.286, Barcelona, 3 d’agost de 1905, p. 499-501.

“L’amic Vilanova”, *Joventut*, n. 289, Barcelona, 24 d’agost de 1905, p. 542-4.

“Cant IV de l’Evangeli de la Vida: El parlament del Boig”, *Joventut*, n. 291, Barcelona, 7 de setembre de 1905, p. 575-6.

“El gai saber (La gaia ciencia)”, *Joventut*, n. 326, Barcelona, 10 de maig de 1906, p. 292-3.

POMPEU GENER I EL NACIONALISME REGENERACIONISTA

- “El que hem fet”, *Joventut*, n. 359, Barcelona, 31 de desembre de 1906, p. 822.
- “La question religieuse-enquête internationale”, *Mercure de France*, n. 238, Paris, 15 de maig de 1907, p. 235-236 (Participació, amb altres autors)
- “El consejo del ermitaño de Siva”, *Caras y Caretas*, n. 465, Buenos Aires, 31 d’agost de 1907, p. 27.
- “Lo que opina Unamuno de Barcelona y de Cataluña”, *Cataluña*, any I, n. 4, Barcelona, 15 de novembre de 1907, p. 42-43.
- “Influencia Bárbara : contestación a Pío Baroja”, *Cataluña*, any I, n. 5, Barcelona, 1 de desembre de 1907, p. 57-9.
- “Los tres guerrilleros”, *Caras y Caretas*, n. 483, Buenos Aires, 4 de gener de 1908, p. 113-4.
- “La fidelidad de una viuda”. *Caras y Caretas*, n. 495, Buenos Aires, 23 de març de 1908, p. 60
- “Esclavos de la verdad”, *Caras y Caretas*, n. 501, Buenos Aires, 9 de maig de 1908, p. 48.
- “Una profecia espatarrant”, *Papitu*, n. 9, Barcelona, 20 de gener de 1909, p. 142.
- “El telèfono ultra-mundial”, *L’Esquella de la Torratxa*, n. 1694, Barcelona, 16 de juny de 1911, p. 373-4.
- “El Teological Palace. Anécdota futura”, *Papitu*, n. 134, Barcelona, 21 de juny de 1911, p. 440 i n. 135, 28 de juny de 1911, p. 453.
- “Don Juan Tenorio en el otro mundo. Cuento fantástico andaluz”, *Mundial Magazine*, n. 4, Paris, agost 1911, p. 383-5.
- “Un pensador solitario. Vargas Vila”, *Mundial Magazine*, n. 16, Paris, agost 1912, p. 348-353.
- “Un somni futurista espatarrant”, *Gall*, n. 22, Barcelona, 30 de novembre de 1912, p. 355-6.
- “La noche de navidad de los dos compañeros de armas”, *Mundial Magazine*, n. 20, Paris, desembre 1912, p. 697-704
- “Las pascuas de navidad de *el moro loco*”, *Mundial Magazine*, n. 32, Paris, desembre de 1913, p. 178-84.
- “Ahir i Avui” *L’Esquella de la Torratxa*, Barcelona, almanac de 1916, p. 76.
- “De Pompeyo Gener a Vargas Vila” a *El Diluvio*, Barcelona, 5 de desembre de 1917, p. 12-3.

ANNEXES

PÈL & PLOMA

Pèl & Ploma ✦ Semmanari a 10 centims

Dibuixat per R. CASAS ✦ ADMINISTRACIÓ: 6, Passeig de Gràcia, GRACIA-BARCELONA ✦ Escrit per M. UTRILLO

SUSCRIPCIÓ

Barcelona, límits actuals, un any, 5 ptes. ● Resto de España, un año, 6 ptas. ● Union postale universelle, un an, 7⁵⁰ fr

Tots els subscriptors tenen dret al cartell anunciador. Números atrassats, 25 centims

El hombre por ser racional no es un ser fuera de la naturaleza; su raciocinio está basado en algo natural y orgánico: el sentimiento. Si no se siente un color, ó un sonido, mal podrá componerse, ni siquiera discutir en pintura ó en música. La verdadera creación, pues, en el fondo, es espontánea é inconsciente; la razón interviene sólo para llevarla á cabo con mayor perfección. Así, las formas que afecta son el resultado lógico del desarrollo de esa fuerza interna provocada por las impresiones que el que crea ha recibido.

Esta clase de actividad es natural, y ni la convención ni el estudio dieron por sí solos jamás forma perfecta á nada; á lo más crearon frías composiciones inspidas.

POMPEYO GENER

Pompeu Gener dibuixat per Ramon Casas i Carbó: aparegut a *Pèl&Ploma* el 29 de juliol de 1899

Pompeu Gener, pintat per Pablo Picasso, 1901

Retrat de Pompeu Gener per Ramon Casas i Carbó, 1901.

Pompeu Gener a l'estudi de Pere Casas Abarca, 1916.

Fotografia de Pompeu Gener en els darrers anys de la seva vida.

Caricatura de Pompeu Gener, per Lluís Bagaria i Bou.

Paris, St Germain

5 avril 1877

Monsieur,

Vous avez reçu, avec ma carte, les quelques mots de reconnaissance que je vous ai adressés par les lignes si bienveillantes qu'il vous a plu consacrer à mes livres. J'attends avec un sentiment de reconnaissance les articles de M. Estanoy que vous m'annoncez.

Touchant ce que vous me dites au sujet des trois chapitres de votre livre dont vous m'avez, me voici relative les épreuves, je vous avoue que, rédacteur de trois journaux et de deux revues, sans parler de ma profession de bibliothécaire, je suis accablé de besogne. Néanmoins je suis trop sensible à l'honneur que vous me faites pour ne point me promettre de lire avec attention vos épreuves et de vous signaler mes observations à ce sujet. Veuillez donc dire à M. Reinwald de m'envoyer les épreuves. Faites-moi savoir, je vous prie, la quantité de temps qu'il me sera possible de les garder pas devant moi sans retarder votre savante publication.

Après, Monsieur, l'assurance de mes meilleurs sentiments

Jules Soury

Carta de Jules Soury a Pompeu Gener, 5 d'abril de 1877

LES SÉANCES
ont lieu le 1er et le 3e Jeudi
de chaque mois
de 2 à 5 heures
3, rue de l'Abbaye, 3

SOCIÉTÉ D'ANTHROPOLOGIE DE PARIS
Fondée en 1859, Reconnue d'utilité publique en 1864

Paris, le 13 Avril 1878

Monsieur le Cher Collègue

J'ai l'honneur de vous annoncer que la Société
d'anthropologie dans sa séance du 7 avril vous
a élu au nombre de ses membres titulaires
Votre diplôme vous sera adressé prochainement
Je suis heureux, monsieur d'être appelé le
premier par mes fonctions à saluer en vous un
collègue et j'ai avec empressement cette
occasion pour vous présenter l'impression personnelle
de mes sentiments les plus distingués

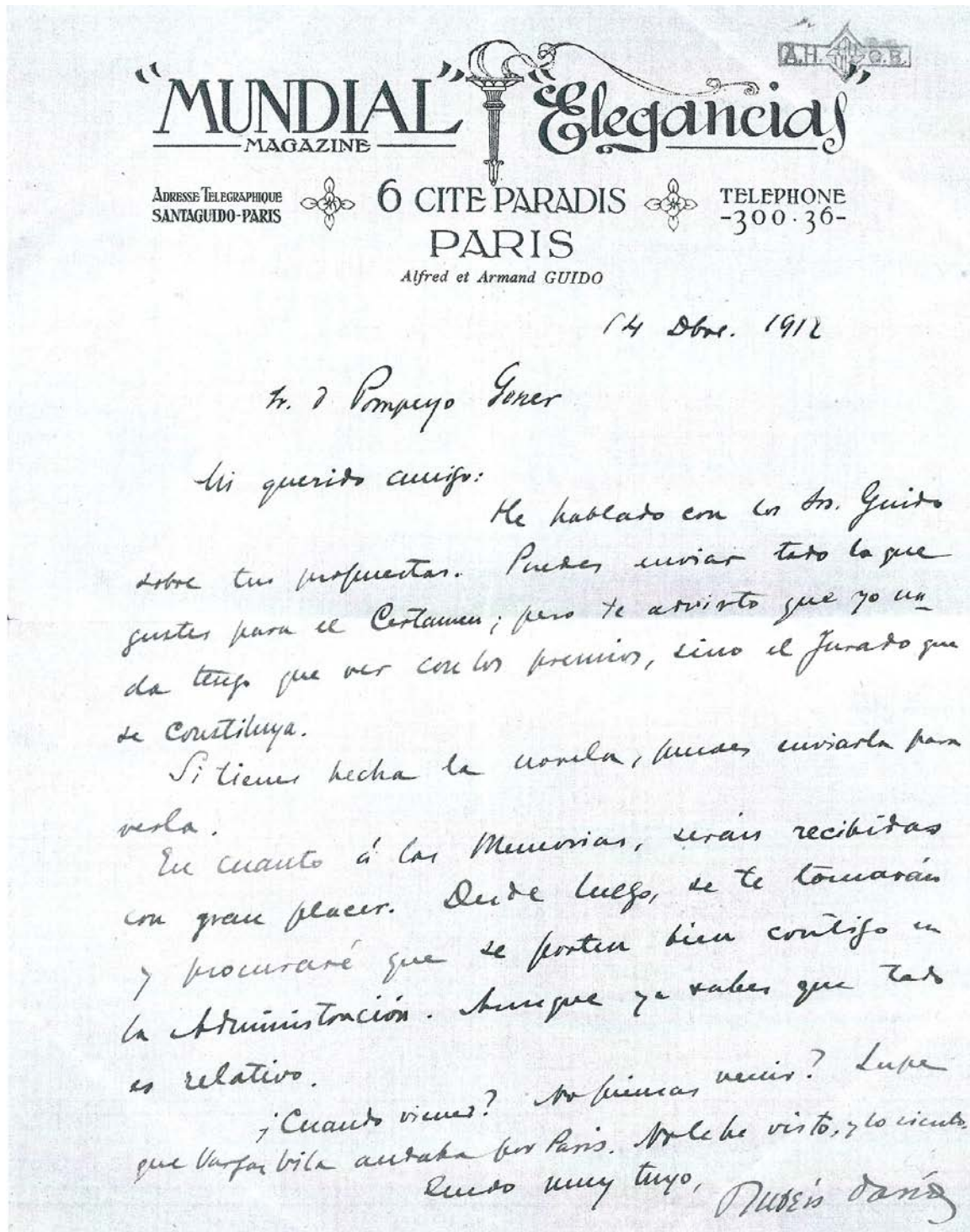
Le Secrétaire général

Broca

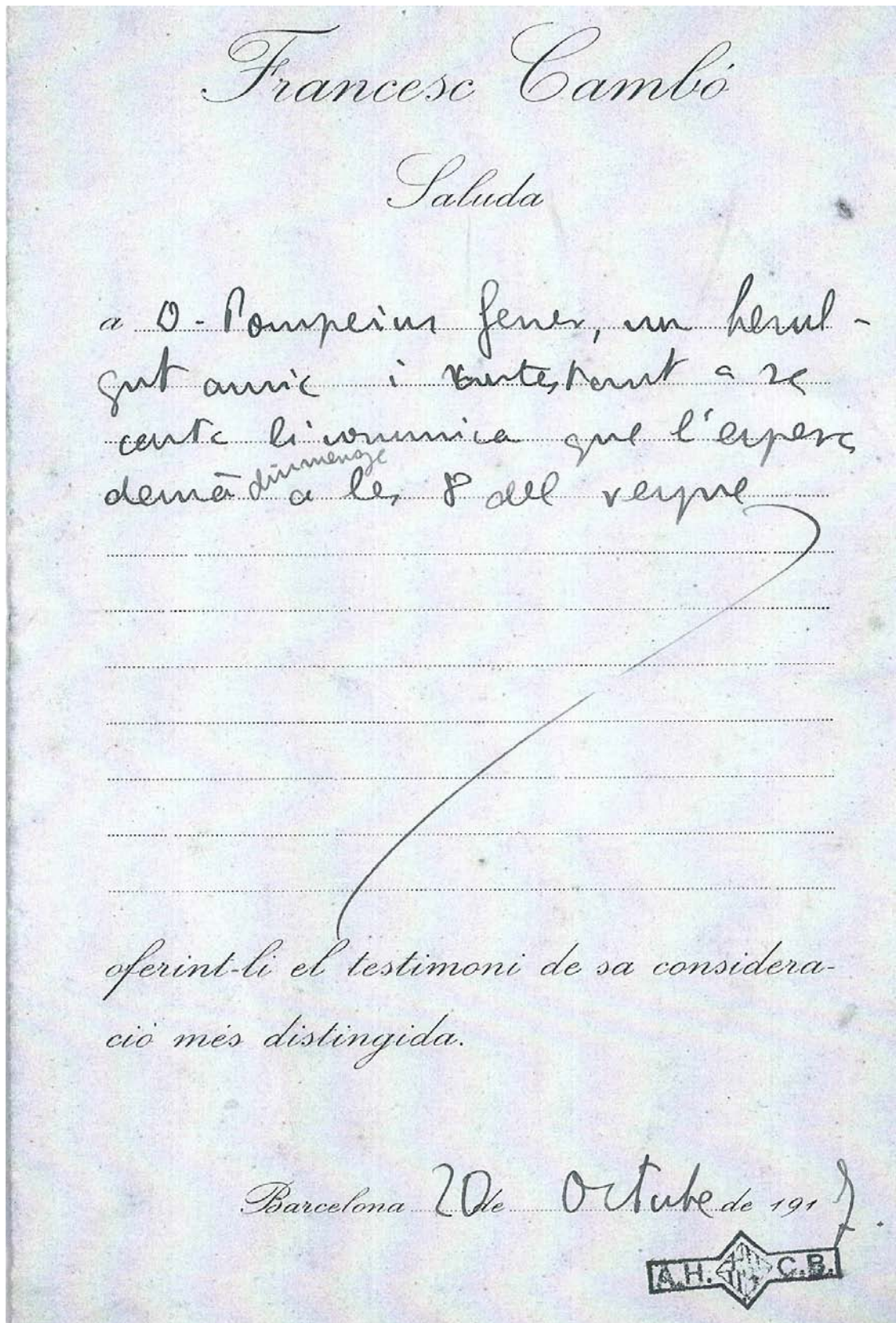

Monsieur Campuzo Lemos à Barcelone

Carta de Paul Broca (secretari general de la Société d'Anthropologie de Paris) a Pompeu Gener, 13 d'abril de 1878.

Carta de Rubén Darío a Pompeyo Gener, 14 d'octubre de 1912

Invitació de Francesc Cambó a Pompeu Gener, 20 d'octubre de 1917.

VELL I NOU

REVISTA QUINZENAL D'ART

Corts Catalanes, 613

Teléfon A. 4902

BARCELONA 3-5-18

Don amic Reio:

Com ve en Santiago Segura a
a fora de Barcelona - veu ve a Sevilla -, jo
no puc dir-vos, com voldria, el ve podem
fer sobre l'empleat de l'Ateneu ve co-
meix el vostre caràcter de lletra. A mi, de
totes maneres, me sembla be, i aixís ve
vingui el temps Santiago no arreglarem.

Aquí vos envio la llista de les
vostres coses ve jo guardo, però si volen
fer la correlació. El Píoleg, no passen
ansia, que aixís ve pugui vos el feu en-
viar. Però no he rebut res de l'Arcebis
com me pregunteu.

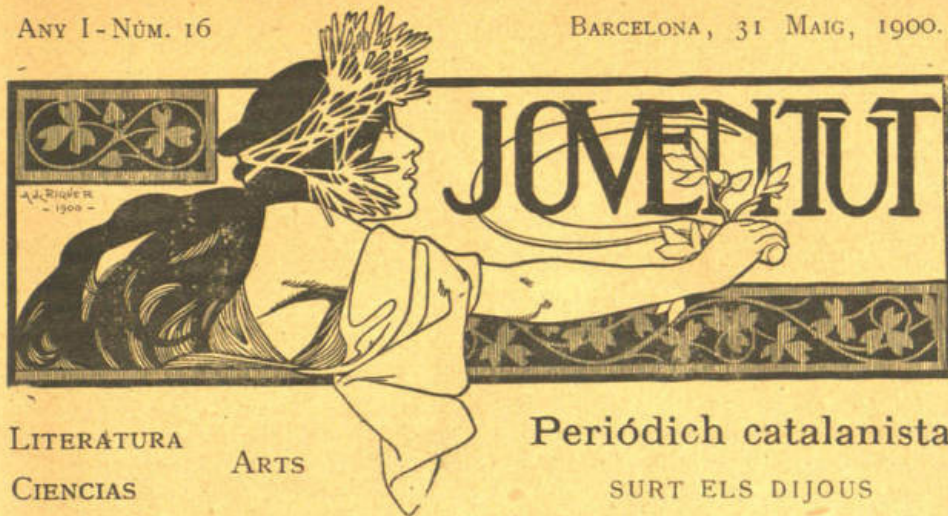
Deu vostre, admirador i amic, En

J. Salvat Papasseit

Carta de Joan Salvat Papasseit a Pompeu Gener, 3 de maig de 1918

ANY I - NÚM. 16

BARCELONA, 31 MAIG, 1900.

LITERATURA
CIENCIAS

ARTS

Periódich catalanista
SURT ELS DIJOUS

REDACCIÓ Y ADMINISTRACIÓ:

Plassa del Teatre, 6, entressol.

NÚMERO CORRENT. . . . 10 CÉNTIMS.

» ATRASSAT. . . . 25 »

SUMARI: La moderna oligarquia del intel·lecte, per Pompeyus Gener. — Crepuscul d'hivern, per G. Zanné Rodriguez. — Com las flors, per Trinitat Monegal. — La rata dintre del formatge ó l'espia del general Prim, per Albert Llanas. — Primer bes, per Rafael Folets y Capdevila. — L'eclipse de Sol, per Salvador Vilaregut. — Les violetes, per Miquel Costa y Llobera, Pbre. — De música: Hermann Levi, Heinrich Vogl, Concerts, per Joaquim Pena. — Llibres rebuts: Montes de Oca, per Emill Tintorer; Joventut, per S. V. — Novas.

LA MODERNA OLIGARQUÍA DEL INTEL-LECTE

Entre'ls antics grechs, tot gran pensador, el producte inconscient de la seva cerebració, li semblava un miracle, y per tant, se creya en poder de la Veritat absoluta. Lo mateix havia passat y passava a Babilonia, Persia, Egipte, etc., ahont las concepcions genials eran tingudas per revelacions directas dels Deus, sobre la essencia de las cosas.

Aixó feya que'ls grans pensadors vinguessin a ser uns dèspotas, uns tirans del esperit. Y aixis es que la historia de la Inteligencia, a Grecia, revesteix un caràcter de violencia y d'aventura semblant a la de varis partits que's disputessin la monarquia absoluta. En Orient, arribant ja a la imposició dogmática, casi ni menys hi havia lluyta. Els vensuts eran tinguts com adoradors del Mal, y per

tant destruhits, ó guardats en esclavitut perpetua.

D'aquesta manera d'ésser del pensament en l'Antiguitat, va resultarne'l *Magister dixit* en la Edat Mitja. Aixis Aristóteles, emigrant d'Atenas a Alexandria, Persia, Córdoba y la Sorbona de Paris, després d'ésser passat pel filtre egipci, pel mazdeista, per l'alarb y finalment per l'escolástich, va estalviar de pensar a tota la gent ortodoxa, y va produhir sols aquells exèrcits d'ergotistas, disputadors estèrils qu'omplian inútilment *infolios d'ergos y distingos*.

La santa insurrecció del Intel·lecte lliure, produhida per la Ciència, que de cada home'n fa un autor de las sevas propias observacions y experiencias, ha fet impossible aquesta tirania del esperit. L'esperit d'anàlisis, y un gra d'escepticisme sobre'ls resultats de la observació agena, s'hi oposan. El periodo dels tirans del esperit ha passat ja.

Va venir, immediatament després de la Revolució, l'intent de que tot fos igual, de que'l bestia, com el sabi qu'observa, el que no té energias acumuladas, com el que'n porta moltes, poguessin dar productes iguals. D'aquí lo dels títuls que donan suficiencia, etcètera. Però aixó no ha passat d'un pur intent. En las esferas de la Superior Cultura sempre hi ha hagut y haurá dominació ó in-

“La moderna oligarquia de l'intel·lecte”, *Joventut*, 31 de maig del 1900, p. 241.

fluència; però aquesta dominació, aquesta influència que dona forma y direcció a las generacions noves y arquitectura'l Món, canviant el modo d'ésser en la superfície de la Terra, avuy está en mans d'una oligarquia del esperit, y per tant, no és ni tirànica ni perillosa. Tothom que tingui força mental pot serne. Tot se renova continuament. Ja no hi ha dogmas. És una vera República del Intel·lecte. A despit de tota separació geogràfica y política, a través dels estats, s'està formant una societat SUPERNACIONAL, quals individus, cada un ne val per molts, y's coneixen, y s'entenen, y pot entendre's tothom que tingui'l cor ample y la intel·ligència oberta. Els primers sabis, els pocs grans filòsops, els artistes superiors formen aquest cenàcul universal quals dictats obeheixen tots els pobles sens imposició de cap especie. La superioritat intel·lectual qu'avans creava hostilitat, avuy uneix. L'Home superior va rodejat d'un estat major y's nodreix en la massa, y per ella produheix, y en bé d'ella.

Aixís pot nedar en la vida seguint una corrent pròpia, fins contra las corrents establertes per altres, segur de trobar qui l'ajudi a obrir-se pas, gent que'l segueixi. Ni la tirania qu'alguns han volgut restablir apoyantse en las masses, pot res contra aquest exèrcit sagrat d'esperits selectes, que cada un combat sol en una direcció, y tots fan harmonia. Tots se comprenen; cada un es son Rey. Son lliures. Cada un prefereix morir a sotmetres. Aixís d'aquests núcleus aristàrquichs va elaborantse la societat futura, tant més sòlida quant més mòbil y flexible sia, tant més lliure com més sia *ell mateix* cada un dels individus que la componguin.

Aixís s'evita l'acció depressiva que tota gran potencia intel·lectual exerceix després de la seva acció llibertadora.

POMPEYUS GENER.

CREPÚSCUL D'HIVERN

Cosí tra questa
Immensità s'annega il pensier mio:
E il naufragar m'è dolce in questo mare.
LEOPARDI.

El crepuscul d'Hivern es trist, d'una tristesca mortal, en la cambra solitaria, il-lumi-

nada pel foc d'una llar immensa. La flamarada que creix rosegant els boscall, que s'entortolliga flexible, entre'ls espetechs de la fusta que gemega, y's mitj apaga a voltas pera desferse en densas fumaredas, me parla un llenguatge confós, barboteig de coses mortas, d'existències passadas.

Els miralls de Venècia m'ofereixen, a través de las teranyinas y de la pols, la visió màgica de refinadas galanterias, de modals aristocràtics, de vestits elegantíssims y senyorials. M'ofereixen revelar-me'ls secrets de moltes ànimes, l'interior de vidas ditxosas, passadas entre sedas y perfums, alegrias y dansas, y també las tristesas y'ls somnis de sers desgraciats y malaltissos.

Y la cambra solitaria, aclarida per un foc d'infern, reviu orgullosa, sota la destrucció implacable del temps. El mobiliari destenyit, però encara superb y fort, lluheix el groch d'or vell dels seus millors dias, quan las molles dels grans sillons cruixian sota'l pes de aristocràticas senyoras de blanques perrucas. Els majestuosos tapissos, epopeyas homèriques y cants d'Ariosto, cubreixen las parets, ab cayent sever y ab lassitut alhora.

Bronzes y marbres, quadros pastorils, *biblotots* artístichs, cortinatjes, llantias de cristall de roca, porcellanas maravolosas, capsetas de marfil, armariets deliciosos, gerros pera flors cuberts de miniaturas; totas las obras mestras del art luxós, refinat y lleuger del sigle XVIII devenen animadas. D'un vell *stradivarius* brollan veus afogadas, sons d'una dolcesa infinida, com si acariciés sas cordas el frech d'una ala invisible.

Y's realisa una resurrecció, solemnia y graciosa. Tal succehiria si s'alsés del seu sepulcre una momia de plechs rígits, y'ls violins, al mateix temps, cantessin un ayre juvenil de Mozart.

A través dels vidres glassats, en la llum descolorida del crepuscul, veig els vells xiprers d'una verdor fosca y ombrívola, mentre els demás arbres despullats tremolan de fret.

Y penso que'l món es una gran tragedia y que nosaltres som uns actors ben desgraciats. Penso que las lluytas de la vida, els èxits y las caygudas, els enlluernaments y las de-

ANY II-NÚM. 58 BARCELONA, 21 MARS, 1901.

JOVENTUT

LITERATURA ARTS
 CIENCIAS **Periódich catalanista**
SURT ELS DIJOUS

REDACCIÓ Y ADMINISTRACIÓ: Plassa del Teatre, 6, entressol.	NÚMERO CORRENT. 20 CÉNTIMS » ATRASSAT, AB FOLLETINS. . 40 » » SENSE FOLLETINS. 25 »
---	--

SUMARI:

Avant sempre!, per Pompeyus Gener. — Els catalanistas al « Gau Ferrat », per Lluís Via. — A Cèret (Rosselló), per J. Delpont. — A propòsit del « Tristan », per Llorens Sampera. — L'enterro del albat, per R. Suriñach Senties. — Meridionals y septentrionals, per G. Zanné. — L'oca blanca, per Victor Catalá. — Bibliografia, per Oriol Martí. — Oració maternal, per Xavier Viura. — Teatres, per Emili Tintorer. — Crònica musical, per Joaquim Pena. — Consistori dels Jochs Florals: Llista de las composicions rebudas. — Novas.

FOLLETÍ:

AYRES DEL MONTSENY, per Mossén Jacinto Verdagar. Plech 11.
 QUAN ENS DESPERTAREM D'ENTRE'LS MORTS... per Enrich Ibsen. Traducció catalana. Plech 11.

AVANT SEMPRE!

Ja tenim altra vegada garantias. Ja podem parlar clar.

Els que's creyan qu'ab el silenci's suprimen las tendencias, s'equivocavan. Tota idea comprimida creix més, si es que dimana de la propia energia del fons de las cosas. En els arbres podats, arrenca molt més forta la brotada, y'ls fruyts surten més plens y més gustosos.

Som lo mateix qu'ahir, y aném endevant sempre. En el moviment dit catalanista, es á dir, en aquest moviment que vol l'autonomia de Catalunya (perque ella la té de per Naturalesa, per sa configuració geográfica, per sa constitució étnica y per la seva Histo-

ria), en aquest moviment representém l'avençada. Mirém endevant, cap al esdevenir, y mirém enllá, enllá, cap á Europa. Per aixó en nostre programa'ns varem declarar **INACTUALS** y **SUPERNACIONALS**, com fonament de las nostras tendencias.

Ho repetirém: son *inactuals* perque res del organisme politich espanyol s'avé ab la nostra manera d'ésser. No podem tolerar el caciquisme, no podem sufrir la hipocresia del encasillament que devant d'Europa fa veure que hi há aqui l'universal sufragi, y en el fons no hi há més que la dictadura de gent que no son bons pera dictar res, res que sigui vital y profitable!

No podem tolerar que la instrucció pública estigui á Espanya no ja pitjor que á Turquia y que á Persia, sinó pitjor encara que al Tibet ó al Afganistán (1).

No podem tolerar que la gent politica's serveixi de la ploma per' anar al poder y *ferse'ls seus*. No podem tolerar la centralisació d'uns ignorants, d'uns quants politichs d'ofici avinguts entre si qu'han pres aixó de la patria com per arrendament, per no dir com

(1) Allí, al menys, quan d'instrucció's tracta, per conducte del cos consular se fan venir professors laichs inglesos, alemanys ó francesos, y més avensats que'ls d'aquí.

“Avant sempre!”, *Juventut*, 21 de març del 1901, p. 201

per assalt, y qu'ho monopolisan, fent sinònim *Patria*, de *Govern*, de *Dinastia*, de *Madrid* y de *Castella*.

No podèm tolerar, en fi, aquesta *Espanya negra* tota plena de supersticions, paralisada per la rêmora dels convents; aquesta *Espanya morta*, de la inacció, de la crudeltat y de la ganduleria, en que tothòm aspira à viure del presupost, encara que sigui fent d'*esbirro*, y en que no's mira cap à fora, cap als punts ahont se trevallà y's pensa.

Per aixó som inactuels.

Som *supernacionals*, perque no volèm una Catalunya que sigui un recort estantis, una transplantació inadeguada, una mimvada supervivència del passat. Y advertirèm que si la restauració catalana fos adequada, y fent ara lo que's va fer en els sigles XII y XIII, encara del mal al menos. No tindriam reys: tindriam sols prínceps presidents d'un concell sobirà que reprimirian la Iglesia en sas demasias, y garantirian la llibertat de consciència: que protegiran las ciencias, las arts y las lletras, y que portarian la seva marxa més endavant que'ls estats més lliberals de la Europa culta. Però hi há qui voldria incluhir en el Catalanisme, *quelcòm* que no es pas ben català d'essència, sinó castellà-austriach d'adaptació forçada: sa obediència à un rey absolut, y la sumisió al poder de la Iglesia, y més que d'aquesta, à las sevas derivacions més antivitals y fanàticas; y d'aixó qu' es espanyol, profundament espanyol, donchs es lo que va fer la malhaurada uniformisació d'Espanya, no'n volèm res!

Aixó que se'ns ha volgut empeltar en la tradició catalana, no es pas català, no pertany pas al nostre programa, y ho rebutjém ab tota l'ànima. La consciència es lo més sagrat del Home, y la respectém sempre, sigui la creència que cadascú tinga, com ho feren nostres concells y nostres prínceps. Aixó del proselitisme tirànich, inmiscubintse en la política, no es pas propi dels aris, no és dels grechs, ni dels llatins: es dels juheus y dels cartaginesos!

Volèm el millorament de nostra terra, y sa purificació de las costums gitanescas y de las tendèncias semíticas bordas que'ns han arribat de l'altra part del Ebre, no pas ara tan solament, ni en el sigle XIX, sinó desde'l 1400, y potser desde un xich avans.

Conforme ab el caràcter que'ns donan la rassa, la vegetació, el clima, la situació geogràfica y las bonas tradicions catalanas de las edats passadas, voldriam organisar Catalunya en armonia ab el concert (no polítich) del restant d'Europa.

Som *supernacionals*, si, perque à través dels Pireneus (y'ls de Catalunya son per sort ben baixos), y del mar Mediterrà, rebém las corrents europeas y'ns sentim profundament europeus.

Desde'l sigle XIX que'ls signes se manifestan indicant qu'Europa vol esdevenir una, que té un esperit comú super-humà, à pesar dels governs de varias de las nacions que la forman. Tots els homes profonds y d'un esperit ample han tendit à aquesta unificació espiritual futura per convergència de las sevas ànimas. A aixó han obehit els congressos científichs, las exposicions internacionals, la *Internacional de Treballadors*, etc., etc. Si han pertenescut à una patria, no ha sigut aquesta l'estat artificial en que devegadas els aconteixements polítichs actuals ó passats els havian encaixonat, no! Eran alemanys, inglesos, escocesos, francesos, húngars, polachs, italians, etc., etc., com à rassa, com à lloch y com à caràcter; però com tendèncias, com à ciencia, com à art, com à filosofia, com à anima y cor, eran tots bons europeus. Y si no, miréu! Napoleón, Goethe, Beethoven, Stendhal, Heine, Schopenhauer, Max Stirner, August Comte, Victor Hugo, Carlyle, Littré, Renan, Taine, Nietzsche, y fins el mateix Wagner, tots, tot sent bons patriotas de llur patria natural, han sigut bons europeus en llurs tendèncias. Lo mateix han concorregut al romanticisme Victor Hugo que Wagner; al hiper-positivisme y al monisme filosòfich, Comte que Littré, que Taine, que Renan, que Carlyle, Max Stirner ó Nietzsche. Quan l'esperit s'ha enlayrat, tots s'han elevat ab ell com si obehissin à una consigna.

Donchs aixis ho volèm nosaltres per la nostra Catalunya: seguir el moviment superior humà de la Europa y figurar en ella. Aquest es nostre ideal dins de la Patria. Per aixó volèm que à Catalunya hi siguin aplicats tots els avensos científichs que tendeixen à conservar y à millorar la vida; que sas activitats siguin aprofitadas en pro de tot lo su-

perior humà, y que cap disposició natural que hi neixi's perdi. Y volèm en tal tendència ésser legisllats y regits per nosaltres y pels millors d'entre nosaltres.

Aixis com volèm la solució més avensada dintre'l camí de la Justícia en el problema de la llibertat de consciència, volèm també la solució més justa en el problema social, que aquí's presenta més terrible qu'en altres punts de la península, per ésser Catalunya, ab el país basch, els que més trevallen y produheixen.

Pel prompte, volèm que dins de la Nació Catalana no's violi cap lley de la Naturalesa en la explotació horrible del Home per l'Home, interin aquesta acaba, y tendre a que aquesta acabi prompte. Las infamias que's cometen ab els noys y ab las donas, fentlos trevallar en edats y estats impossibles, no ho ha de tolerar la Catalunya en que somnièm, ni las malas condicions higiènicas de las fábricas, ni las tiranias del capital, ni moltas d'altras. L'amor al Home'ns ho impedeix. Y en aixó y en favor dels que sufren, seriam inexorables! Apoyar tot lo que tendeixi á que cadascú cobri'l valor del producte integro de las sevas energias gastadas, ha d'ésser l'ideal de tot bon catalanista; si no, es un explotador y un sectari d'una nova tirania. Y si Catalunya ha d'ésser tiranizada, més ens estimem que'ns tiranisin els altres. Al menys podem atacarlos sense cap mirament.

Per tot lo dit, donchs, som supernacionals, perque no volèm res que no sigui superior pera la nacionalitat catalana. Totas aquestas aspiracions las defensarem sempre. Somniem en una Catalunya autónoma, que sigui, com ho fou en els sigles XI, XII y XIII, l'estat model de tota Europa, y á realisar aquest somni han de tendre tots els esforços nostres. Si'ls altres païssos d'Espanya'ns segueixen, ens aconseguen ó'ns avansen, en bon'hora sigui! Anem endevant y d'acort, sempre junts y per la mateixa via. Y si's quedan enrera, que s'hi quedin; nosaltres anirem avant, y avant sempre, mirant eternament cap á un estat humà superior, d'Art, de Ciència, d'Amor y de Justícia.

POMPEYUS GENER.

ELS CATALANISTAS

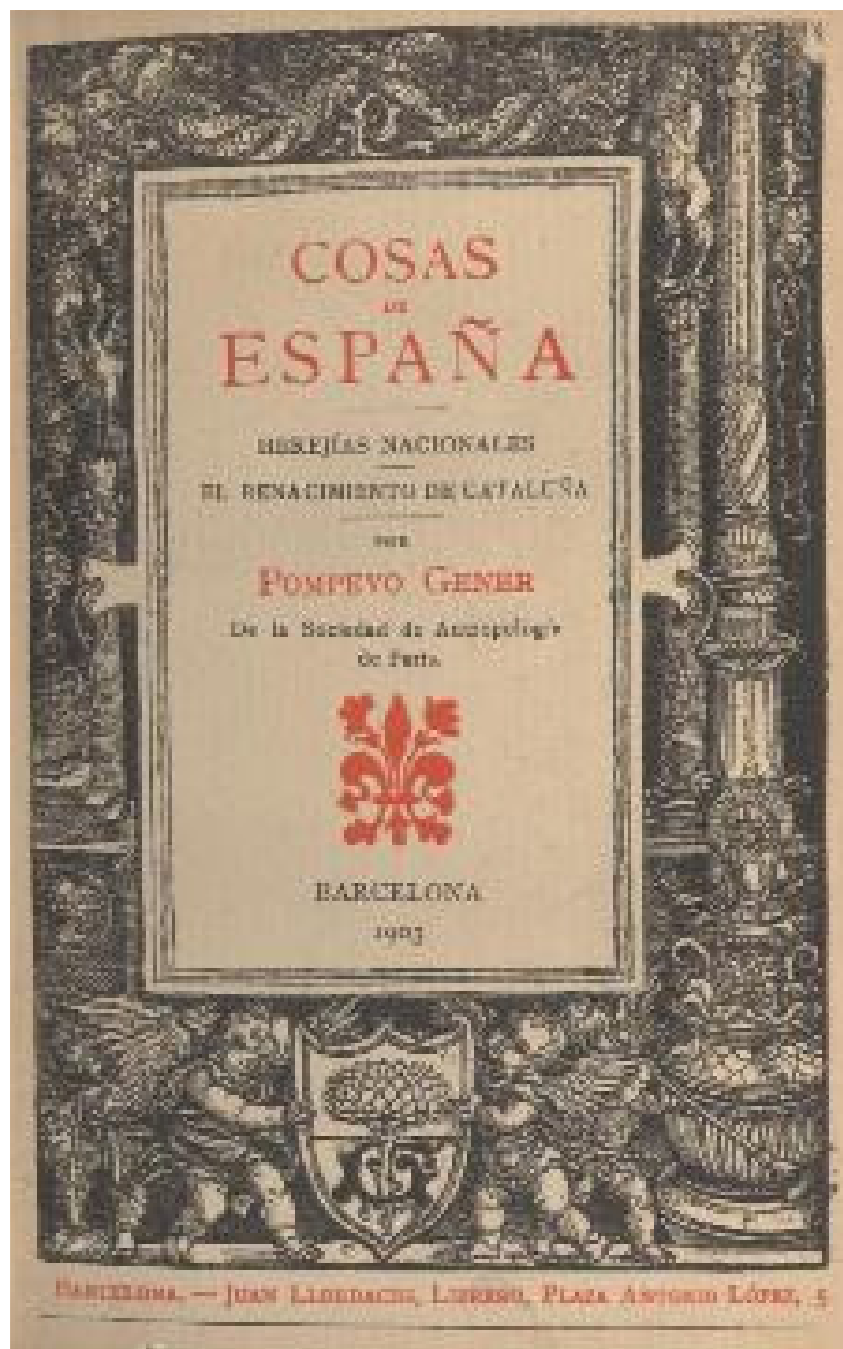
AL «CAU FERRAT»

Dia memorable'l passat diumenge pera'ls bons catalanistas, y més memorable encara pera'ls que, ensemps que'l sentiment de patria, senten, com á complement dignissim, l'amor per l'art.

Restablertas las garantias constitucionals, varem aplegarnos á Sitges, la culta y hermosa vila que tant d'honor fa á Catalunya, pera celebrarhi'l *meeting* de propaganda catalanista que l'any darrer, en aquesta mateixa época, ja anavam á donarhi, y que llavors fou privat pels homes que, constituïts en autoritat, ens feyan felissos.

El *meeting* va celebrarse, donchs, el diumenge 17 del corrent, y'ls sitgetans feren honor á sas tradicions de cultura y de patriotisme, assistinhi y aplaudint ab entusiasme'ls parlaments dels oradors que hi prengueren part ja com individus de la *Unió Catalanista*, ja com á representants de diverses entitats científicas, artísticas y literarias genuinament catalanas.

¿Quin punt millor que la culta població de Sitges, joya preuhadissima de la nostra costa, pera celebrar actes patriòtics, actes artísticos, actes que siguin exteriorisació d'un ideal hermós? Els que fem Catalanisme tot fent Art, ens trobavam allí en el més adequat ambient; perque'l Catalanisme no es sols una causa redemptora, una causa de reivindicació y de justícia: es també causa de civilisació dins de la Espanya' ahont vegetem, es aspiració á quelcóm que'ns dignifica; y la santedat d'aquesta causa la poden ben comprendre'ls sitgetans, ells que sempre han respost á la veu dels bons catalans, á la veu dels poetes y dels artistas. Y ells, els amichs dels artistas, els amichs dels poetes, ells que ab son treball han sapigut embellir ab novas galas la seva privilegiada terra, ab quina forsa no han de sentirlo l'amor á la patria, tant més digna com més oblidada pels que la malmenan, tant més estimada com més sacrificis els costa, tant més seva com més l'han regada ab la suhor del seu front! No: á n'ells no'ls hi poden ensenyar lo qu'es amor á lo bell, lo qu'es patriotisme, aquells *patriotas* d'altras comarcas que sempre tenen

Portada de *Cosas de España*, Llordachs: Barcelona, 1903.